

A RAJECI VÖLGY ÉS A
FRIVALDSZKYAK

A RAJECI VÖLGY ÉS A FRIVALDSZKYAK

2018

ID. FRIVALDSZKY JÁNOS

A RAJECI VÖLGY ÉS A FRIVALDSZKYAK

Egy Közép-európai kistérség története tanulmányokban

és e történet története

2018

ISBN 978-615-00-2319-9

© id. Frivaldszky János
Creative Commons: by-nc-nd/4.0

frivaldszkyj@gmail.com

TARTALOM

Szlovákok a történelem meg én	7
Adalékok Lietava építéstörténetéhez	11
Kik az arománok?	21
Néhány vonás Stibor vajda portréjához	24
Osemsto rokov Frivaldu	27
Egy középkori román eredetű nemesi család a Felvidéken	48
Középkori templomszentély Frivaldon	56
Frivald középkori Szűz Mária-szobra	63
Mária Angyalok Királynője	67
Néhány adat a románság magyarországi történetéhez	75
Frivaldi zárándoklat	81
Frivald nyolcszáz éve	89
A Rajeci völgy betelepülése és középkori története	138
A Rajeci völgy a reformáció és a katolikus restauráció korában	161
„Nemzetes” családok a Rajeci völgyben	175
Frivald jubileuma	183
Rajec vára és temploma	185
A Rajeci völgy megnemesített soltészcsaládainak címerei	193
A sujai Sujánszkyak	205
Küzdelmek és átalakulások a Rajeci völgyben	217
Ünnepség Rajecen	231
A Frivaldszky család 600 éves	235
Búcsú a Rajeci völgytől	245
IRODALOMJEGYZÉK	250

A RAJECI VÖLGY

Szlovákok, a történelem meg én

Fiatalkoromban származásuk szerint osztályozták az embereket. Sőt, a negyvenes évek elején mindenkiből – hogy úgy mondjam – még családkutató is lett. Mintegy 13 éves koromban, 1949 táján nekem is megmutatta apám azokat a dokumentumokat, amelyeket ő is emiatt beszerzett. Ám ő még azt is meg szerette volna tudni egy füst alatt, hogy hogyan vagyunk rokonai annak a három természettudósnak, akikről még a Pallas Lexikonban is lehetett olvasni. Hiába, mert a szálak Szlovákiába vezettek, pedig engem is érdekelni kezdett a dolog.

Humán osztályba jártam, a budai Rákócziába. A gimnáziumban osztályelső voltam latinból és fizikából. A latint meg a történelmet előbb Dr. Lukács Zsófia tanította, majd mikor Zsófi nénit elüldözték, a latint Dr. Szerdahelyi Andor, azaz Cox tanár úr vette át. Igazából ő lelkesített be a latinba. Az érettségi után vagy negyven évig nem láttuk egymást. Egyszer, felszállva egy villamosra éppen Cox (tanár úr) előtt találom magamat. Köszöntem, s már akartam volna mondani, hogy ki vagyok, ám ő rám szegezte az ujját: „Ki ne mondd! Ki ne mondd! – Frivaldszky! Versmértékben fordítottad Horatiust!” Elképesztő memóriája volt.

Akkor, 1955-ben érettségi után humán szakra lelkiismereti konfliktusok nélkül jelentkezni nem lehetett, így lettem végül mérnök. Ám a Műegyetemen, az (építő)mérnöki karon, ahol végeztem, nem egymagam voltam ilyen előzményekkel. Évfolyamunkról egy 6-7 fős lelkes csapatnak tanrenden kívüli művészettörténet előadást tartott Pogány Frigyes, a legendás építész professzor. Az ő szemével látok többnyire ma is. Firenzét, Rómát feltétlenül. Abban az időben a József Attila Szabadegyetemen nagy emberek is előadtak. Bartha Dénes tanár úr pl. Bachról. A Felső-Krisztinában, a plébánián két teológiai tanár is lakott: a biblikus Szörényi Andor és Gál Ferenc dogmatika-professzor. Prédikációik, amelyekért mi fiatalok lelkesedtünk, egyetemi előadásokkal is felértek.

Amit az ember nem tudott meghallgatni, ahhoz hozzáfért könyvekből. Filozófiatörténet, irodalomtörténet, nyelvészet, néprajz, történelemfilozófia. Ennyifélével foglalkozni ugyan örültség, de volt benne rendszer. Évfolyamtársaimmal sorra nyertük egyéniben, csapatban az egyetemközi, budapesti kvíz-bajnokságokat, amelyek akkor jöttek divatba Magyarországon „szellemi öttusa” néven.

Ami a családtörténetet illeti, azonban csak akkor jött számomra újból elő, amikor édesapám 1970 táján olyan súlyosan megbetegedett, hogy többé már nem kérdezgettem azokról a régi dolgokról, amelyeket fiatalkorában átélt. Halála után, 1974-től csak rokonoktól kaphattam a múltról felvilágosítást, tőle már nem. 1972-ben apai unokatestvérem egy hivatalos útján betért abba a szlovákiai kis hegyi faluba, Frivaldba, (mostani neve Rajecká Lesná) ahonnan származunk. 1975-ben eljutottam én is ide, meg Biccse, a reneszánsz várkastélyban elhelyezett szlovák állami levéltárba, ahol a családunkat érintő iratokat őrizték. Igazgatója, a magyar, de a kitelepítés fenyegetésében magát szlováknak identifikáló dr. Jozef Kočiš bevezetett a levéltári kutatás rejtelmeibe. Nagyon szívélyes volt, szállást is biztosított a vár vendégszobájában. Volt úgy, hogy hétvégén egymagam voltam a kastély lakója. Amikor kimentem a városba, magam mögött becsuktam a várkaput és a hatalmas kulcsot zsebre vágтам.

A biccsei levéltárban meg is találtam hamar a kapcsolatot a többi Frivaldszkyval, s tengernyi egyéb adatot a faluról és vidékéről, a Rajeci völgyről. Azt is megtudtam, hogy az első, Frivaldon megtelepedett őszám erdélyi román volt. Azt is, hogy Frivald híres Mária-búcsújárárhely. Azt már magam derítettem ki, hogy minden közhiedelem ellenére első említése nem 1418-ban, hanem 1413-ban volt. Azt is magam tapasztaltam, hogy a szlovák templomok általában sokkal népesebbek mint a magyarok. Elbusozva a faluba meghatottan fényképezgettem. A templomban kifüggesztett kiírából azt tudtam meg, hogy a szolgálatokat még ma is a középkori jobbágytelkek neveit őrző falurészek rendjében osztják el. Megismerkedtem a plébánossal, Alexander Klabníkkal, aki szeretettel fogadott. Amikor pedig beültem a kocsmába, azaz a termelőszövetkezeti italboltba, s lekonyököltem a korsó sör mellé mint a helybeli legények, hirtelen az a gondolat szállt meg, hogyha több, mint 200 éve az őszám – teszem azt – nem

kerekedik fel, s nem jön le Jászberénybe, én is egy lennék most közülük. Tudtam, hogy a gondolat biológiailag egyáltalán nem korrekt, ám engem mégis mélyen megérintett.

1976-ban kapok egy levelet egy húsz éves szakmunkás fiútól, Bohuslav Peknýtól, aki elmondja, hogy minden érdekli, ami falujáról, Frivaldról szól, ezért összeszedem neki, amit addig gyűjtöttem. Ekkortájt futottam össze egy egykori rákóczi iskolatársammal is, az eggyel alattam járt Engel Pállal, aki akkor a Posta könyvtárosa volt. Megtudva, hogy történész lett, és Zsigmond király korával foglalkozik, megkerestem erről-arról a véleményét kérve.

1976-ban újra jártam Biccse. A zsolnai telefonkönyvből kinéztem Gašpar Frývaldsky címét, aki elvitt Šimunsky-ági rokonaihoz Frivaldra. A nagymama fejből tudta a családjuk négy generációs genealógiáját, minden leszármazottal, évszámmal együtt. De a földpadlós gerendaházak Frivaldon őriztek 19., sőt 18. századi iratokat, szerződéseket is. 1982-ben, 1985-ben és 1988-ban ha lehetett, már vittem fiaimat is. Szlovák nyelvtudásom alapjait egy társalgási zsebkönyvből és Kavuljak Lietavájából nyertem, amelynek egy példányával Kočiš igazgató úr ajándékozott meg. Olykor szókincesmet szlovákosra alakított orosz szavakkal bővíttem. Az igazgatón kívül ugyanis mindenki mással csakis szlovákul lehetett kommunikálni. A magam részéről egyébként csak rokonszenvvel találkoztam, amikor valaki ottanit egy általam szlováknak ítélt mondattal megszólítottam. Sorba jártam Zsolna, Pozsony, Nyitraivánka, Liptószentmiklós, Lőcse, Eperjes, Kassa, Rozsnyó, Besztercebánya levéltárait is, sőt átzarándokoltam Lengyelországba, Ószandecre is – nem sokkal a szentté avatása előtt – Árpád-házi Kinga sírjához.

A rendszerváltozáskor az MTA Magyar Történelemtudományi Társulat, az ELTE Történelmi Segédtudományok Tanszéke és a Legújabbkori Történelmi Múzeum közös pályázatot tűzött ki családtörténeti művekre, hogy az addig rossz szemmel nézett efféle tevékenység termékeit a fiókokból előcsalogassa. Hogy, hogy nem, az enyém első díjas lett.¹ Ehhez azonban meg kell sürgősen jegyeznem, hogy a pályaműben jelentős olyan anyag is volt, amit már hazai kutatással gyűjtöttem.

A pályázat példányait az OSZK és a biccsei szlovák levéltár egyaránt köszönettel fogadta. Itt azonban már nem dr. Jozef Kočiš volt az igazgató, hanem az a hölgy, Jana Harantová, aki tíz évvel korábban gyakornokként lépett be oda. A dolgozatom híre eljutott még a Matica Slovenskához is. Egy magyar nyelvű levélben 1992-ben tagságot ajánlottak fel. Ezt azonban nem mertem elfogadni minden megtisztelő volta ellenére: Nem tudtam annyira szlovákul, hogy érdemi munkát tudtam volna végezni, másrészt dollárban kellett volna fizetni a tagsági díjat. A rendszerváltozás hozta azt is magával, hogy az a lelkes lokálpatrióta, Bohuslav Pekný Frivald első polgármestere lett, a Szlovák Nemzeti Párt színeiben. A kilencvenes években ő lett a szállásadóm. Egy alkalommal éppen akkor csöppentem be hozzá, amikor a parlamenti választások voltak. Izgatottan tárgyalták a jelenlévők a fejleményeket. Kihallom egyszer csak a lármából, hogy nagyon szidják a magyarokat. Az első adandó alkalommal félrehívtam, és csendesen megjegyeztem, hogy én is magyar volnék. Dühösen legyintett egyet: „Te az te vagy! De *azok* a magyarok! *azok* a magyarok!...”

A rendszerváltozás táján halt meg a frivaldi plébános, helyére új jött, Pavol Šadlák. Leviziteltem nála. Másnap a mise végén név szerint üdvözölt az oltártól, majd megkért, hogy jöjjen ki és meséljek valamit a falu történetéről. Kimentem, de csak annyit mondtam, hogy szlovákul csak keveset tudok, magyar lévén,

A templom a Šimunsky udvarból, 1976

¹ Századok, 1991. 590.

hozzátéve azonban azt is, hogy „lelkemben szlovák is vagyok” („aj mám Slovensku dušu”). Másnap egy zsolnai hivatal várójában szorongatom a sorszámomat, amikor megáll előttem valaki, s megkérdezi, hogy előző nap engem hallott-e a frivaldi templomban. Válaszomra kézen ragadott, s már vitt is be a kívánt irodába.

Közben autodidakta történészi tevékenységem kiszélesedett: családtörténetről több olyan területre, amit ezzel kapcsolatban ismertem meg. Így jelentette meg a Műemlékvédelem a Rajeci völgy középkori várának, Lietavának építéstörténetéről szóló első tudományos publikációmát.² 1996-ban egy KDNP-s ismerősöm megkért, hogy írjam le véleményemet egy, az Európa Tanácshoz benyújtott, s az arománokról szóló jelentésről, amit egy katalán készített. Attól tartottak, hogy ez hátha valami „román nyomulás”, ami ellen tiltakozni kell. Igyekeztem a pontos felvilágosítást megadni, majd az írást azzal a gondolattal zártam, amit magam is mástól hallottam, hogyha mint keresztény vallom, hogy „Szeresd felebarátodat mint önmagadat”, akkor ebből az is következik, hogy „szeresd felebarátod nemzeti mivoltát úgy mint a magadét.”³ Ez a kis írás azért lett számomra fontos, mert ennek a gondolatnak az érvényre juttatása ettől kezdve a szlovákiai tevékenységemnek is alapjává vált. Külön érdekessége még, hogy ezekkel az arománokkal később még a kutatások során is váratlanul találkoztam. Az Engel Pállal való konzultációból született két írásom egyikét ő ajánlotta a Turulba,⁴ a másikat a román-magyar Mediaevalia Transilvanicá-ba.⁵

A frivaldi polgármesteri hivatalban, 1995

(foto: Bohuslav Pekný)

A díszpolgári oklevél

1998-ban Frivald megalapításának ünnepén polgármester barátom nagy díszpolgárválatást tartott. Én lettem az egyetlen külföldi közülük. Itt mondtam el újból ezt a gondolatot egy rövid köszönő beszéd keretében, amit persze előzőleg a polgármesterrel közösen írtunk meg. A kapott virágcsokrot a templomba vittem a Frivaldi Máriának. A polgármester erre az alkalomra megjelentetett egy kis füzetet Frivald néprajzáról, történetéről, amelyben rendkívül érdekes és fontos dolgok

is voltak, felhasználta benne az egykor tőlem kapott anyagot is. Ezen az ünnepségen adtam hírül azt, hogy

² FRIVALDSZKY 1994

³ FRIVALDSZKY 1996

⁴ FRIVALDSZKY 1999a

⁵ FRIVALDSZKY 2001-2002

a község első említése nem 1418-ban történt, mint eddig tudták, mert a kérdéses oklevél helyes dátuma 1413. Két évvel később újra kiadta ezt a kiadványt, egyebek közt az én falutörténetemmel kibővítve, amit ő a galántai Schmidt Klárával szlovákra lefordíttatott.⁶ Itt közlöm teljes egészében, azzal a furcsaságával együtt, hogy pl. Pozsonyt – egyezően a szlovák nyelvhasználattal – 1918 előtt is Bratislavának írja. Hogy foroghat sírjában a nagy kalinyingrádi filozófus, a szegény Immanuel Kant!

2002-ben Szent II. János Pál pápa a frivaldi templomot Basilica Minor rangra emelte. 2004-ben a szomszédos Suja polgármestere jelentkezett az ő faluja történetére vonatkozó kéréssel. Ezt is sikerült teljesíteni. Ez azóta is fenn van a falu honlapján.

Közben egyre-másra jelentek meg publikációim. A legkevesebb éppen szlovák témakörben, kevés lévén itthon erre az igény. Ha valami mégis megjelent, elküldtem Jozef Kočíšnak, hogy mire vittem 30 év alatt, tudva, hogy ő biztos elolvassa. Az minősítése, hogy a hivatkozásaim száma és alapossága miatt történészi tevékenységem miatt engem „a legjelesebbek” közé sorolt, tudtam, hogy egynél egy jóval kisebb csökkentő tényezővel szorzandó, mégis nagyon jól esett.

⁶ FRIVALDSZKY 2002

Adalékok Lietava építéstörténetéhez

⁷Lietava (Zsolnalitva) impozáns, 1,5 ha kiterjedésű, szabálytalan alaprajzú vára Zsolnától délre 10 km-rel emelkedik 664 m magasan. Nevét az alatta lévő hasonló nevű községről, az pedig a patakjáról kapta. „Sárost” jelent a kelták előtti indogermán lakosság nyelvén, akik Kr. e. IV század előtt éltek ezen a vidéken.⁸

A vár építése előtt is lehetett a hegy menedék, ha lehet hinni egy táblaképre hivatkozó hagyománynak⁹, amely szerint a tatárok idején a falu lakossága ide menekült.

A vár magját a Balassák építették a XIV. század elején, majd Csák Máté elfoglalta, halála után (1321) királyi vár, 1392-ben Kaplai Dezső veszi zálogba. 1398-ban Szandzivojé, ő javíttatja ki.¹⁰ 1403-tól az idősebb, majd ifjabb Stiboré, 1434-től az ő egykori familiárisa a vár kapitánya, majd a királyné vára.¹¹ 1474-94 közt Kinizsi Pálé, majd a Zápolyáké. A nekik tett szolgálatokért 1529-ben Zápolya János király Kosztká Miklósnak, familiárisának adja a várat. Ferdinánd híve, Thury Miklós 1531-ben sikertelenül ostromolja meg, amiről a belső várkapu feletti disztichon is tanúskodik.¹² 1536-ban iktatják be Kosztkát.¹³ 1539-1544-ben zsidóképezik a várat.¹⁴ Kosztká lányát 1556-ban elveszi Thurzó Ferenc. Második feleségétől született fia, György örökli 1585-ben.¹⁵ Thurzó György nádor 1617-ben hal meg, fia Imre 1621-ben. Csak lányági örökösök közbirtoka lesz a vár, és pusztulásnak indul.

A Zápolyák és Kosztká idején 285 katona volt a várban. 1604-ben 12 fő. Ez idő tájt (1605-ben) fenyegették a hajdúk. Ez volt az utolsó hadi szerepe a várnak.¹⁶

A következőképpen írják le a várat a korabeli iratok:¹⁷

A bejárati kapu (1) délről (helyesen: nyugatról) volt, a kapu felett volt a provizor lakása. A lakáshoz vasalt tölgyfakapus nyitott előtér vezetett, amelyben rekeszték volt, vasrács fal. Az első szobában az ajtónál nagy élelmiszeres szekrény, egyszerű asztal, körülötte három egyszerű puhafa pad és szék, ólomkeretes üvegablakok, nehéz, durva ajtók, kívülről, a folyosóról fűtött kályha. Ebből a szobából nyílt a másik, hasonlóan berendezve. Más szobája a provizornak nem volt, ebben lakott a XVI. század végén 8 fiával.¹⁸ A provizorlakástól folyosón érünk egy lépcsőhöz, onnan a hosszú, tágas alsó udvarba (2), ahol három istálló (7) volt. A délnyugati (helyesen: északnyugati) szögletben hatalmas szögletes bástya volt (4), amely az alsó udvart a XVII. századtól két részre osztotta: az elsőre (2) és a hátsóra (5). Ez az északi (helyesen: keleti) rész a Révayaké volt. Onnan egy másik kapun át lehetett a vár főudvarába (8) jutni, hol nagy, mély kikövezett „élővízű” kút volt – nem ciszterna – az egész vár számára. Lépcsőkön lehetett az őrtoronyig jutni (13). Az ebben lévő őr harangszóval jelezte, ha idegen lépett a várba. A középső vár (14, 15) falai jelenleg leomlottak, helyiségei raktárak, személyzeti lakások voltak. A négyszögletes toronynál (22) volt a bejárat a fellegvárba, a Thurzó-palotába (18), amely előtt keleten (helyesen: délen) 40 m magas kör alakú építmény áll (16). Ezt Kavuljak „donjon”-nak nevezi, de valójában nem az, mert alacsonyabb a

⁷ FRIVALDSZKY 1994. (A hibakiigazítással együtt is tévesen meg jelent közlemény javított változata.)

⁸ KAVULJAK 1948, 27-28.; OSzK Frivaldszky családtörténet 1989, 7.

⁹ MEDNYÁNSZKY 1825 (utána több magyar kiadásban is) c. útleírása. A legenda úgy tudja, hogy a plébános csodálatosan megmenekült. (A képen ennek ellenkezője van: püspöksüveges személy látható holtan, s nem is a tatárjárásról szól.)

¹⁰ FÜGEDI 1977, 162.

¹¹ ENGEL 1977, 131.

¹² KAVULJAK 1948, 47-51.

¹³ LUKINICH 1937-1942, II. 525.

¹⁴ KAVULJAK 1948, 166.

¹⁵ KAVULJAK 1948, 53-57.

¹⁶ KAVULJAK 1948, 195.

¹⁷ KAVULJAK 1948, 192-193.

¹⁸ OSzK Frivaldszky családtörténet 1989, 35.

fellegránál, így ezt nem védhette. Inkább bástya, ami faszerkezetű padozata miatt azonos lehet a „tölgybástyával”, ahol a lőportár volt. E bástyán kívül volt a parancsnoki bástya (9), valamint a vakolatlan téglanyagú „vörös bástya” (4). A tornyokban, bástyákon, kapuk felett 7 nagy, 2 kis ágyú, 1 mozsár, 16 szakállas puska volt.

A várról már létezik felmért alaprajz (14. ábra), egyes építési korszakait már tisztázták.

I. korszak: a XIV. század eleji mag. Építői: a Balassák. A Thurzó-palota (17, 18, 19, 20) az öreg toronnyal (22), amely a későbbi építkezés után külső toronyból belső toronnyá válik.¹⁹

II. korszak: XV. század közepe. Építője valamelyik királyné, talán Mátyás felesége, Podjebrad Katalin, Giskra ellen (1460-as évek). A tölgybástya (16).

III. korszak: 1474-1494. Építője Kinizsi Pál, akinek címere beépítve látható. A régi kaputorony (10), a középvár (14, 15), a főudvar (8), valamint a keletelt kápolna (21).

IV. korszak: a XVI. század második negyede. Építője Koszka Miklós. Ágyúbástya (9), az elővár (11) a régi bástyával (12).

V. korszak: a XVI. század közepe. Építője Thurzó Ferenc, aki ellátja ágyúkkal is. Az alsó udvarok (2, 5) megfigyelőtoronnyal (6), kapuépülettel (1), az istállók (7), az új őrtorony (13) és a külső őrház (23).

VI. korszak: a XVII. század eleje, a hajdúbetörés idején. Építője Thurzó György. A belső kapu (3), majd valamivel később a szögletes bástya (4), majd a parancsnoki bástya (9) lefedése.

Az épületeírás, a periodizált alaprajz (14. ábra), a XIX. század végi fotói az épületromoknak (2, 5, 7, 9 ábrák), valamint korabeli metszetek (4, 11, 12, 13. ábrák) egybevetéseiből rekonstruálhatók a vár eredeti formái (3, 6, 8, 10, ábrák) 1600 körüli állapotukban.

Említésre méltó a vár egy érdekes, XIX. századi „feltámadása”. Frivaldszky Imre természettudós (1799-1870)²⁰, annak a Frivaldszky Jánosnak (1545-1606) leszármazottja, aki a család nemeslevelét 1583-ban megszerzi, és 1574-1601 között Lietava provisor (udvarbírája)²¹ volt. Frivaldszky Imre 1822-ben járt Trencsén megyében, és látta Lietava várát, aminek hatására 1847-ben a Svábhegyen „lovagvárat” építtetett (Béla király út 20-22). Terveit Ybl Miklós készíti²². (15. ábra), ez azonban túl költségesnek bizonyult, Brein Ferenc egyszerűbben építi meg²³ (16. ábra), egy szinttel alacsonyabban, kevesebb toronnyal, így is nevezetessé válik.²⁴

¹⁹ GERŐ LÁSZLÓ 1955, 210, 214, 407.

²⁰ OSzK Frivaldszky családtörténet 1989, 97-121.

²¹ OSzK Frivaldszky családtörténet 1989, 22-26.

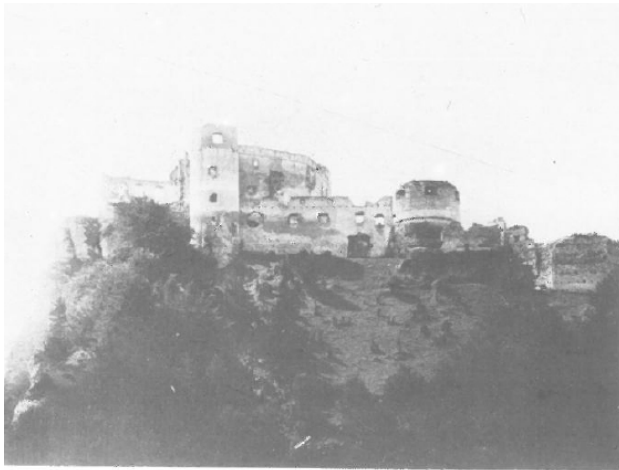
²² YBL 1956, 218. és 120.

²³ KOMARIK 1972, 94-99.

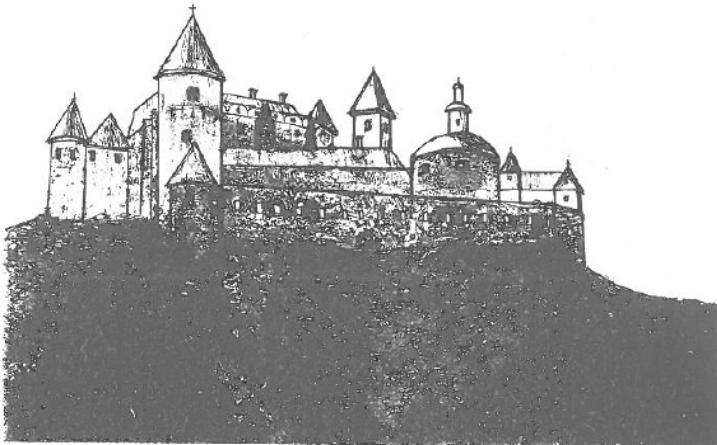
²⁴ BALOGH KÁROLY 1941; JÓKAI 1968, 156.; JÓKAI 1909, 259, 261.

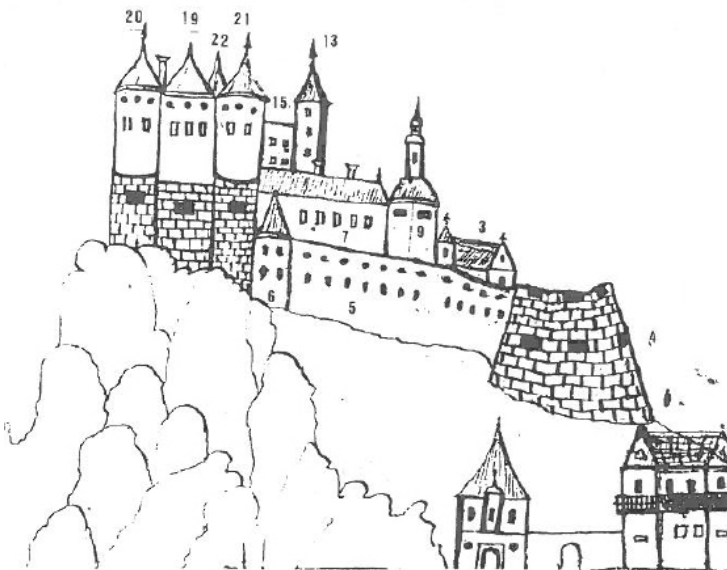
I. „A tatárok Lietava falu lakosait ledobálják a későbbi várhegyről.” Szárnyasoltár-töredék. Készülhetett Kinizsi Pál idején (1474-94). 1570-ben, a reformáció idején a várkápolnából a falu templomába kerül. (OMvH Fotótár)

2. A várrom kelet felől, 1900 körül. (OMvH Fotótár)

3. A vár kelet felől 1600 körül (rekonstrukció)

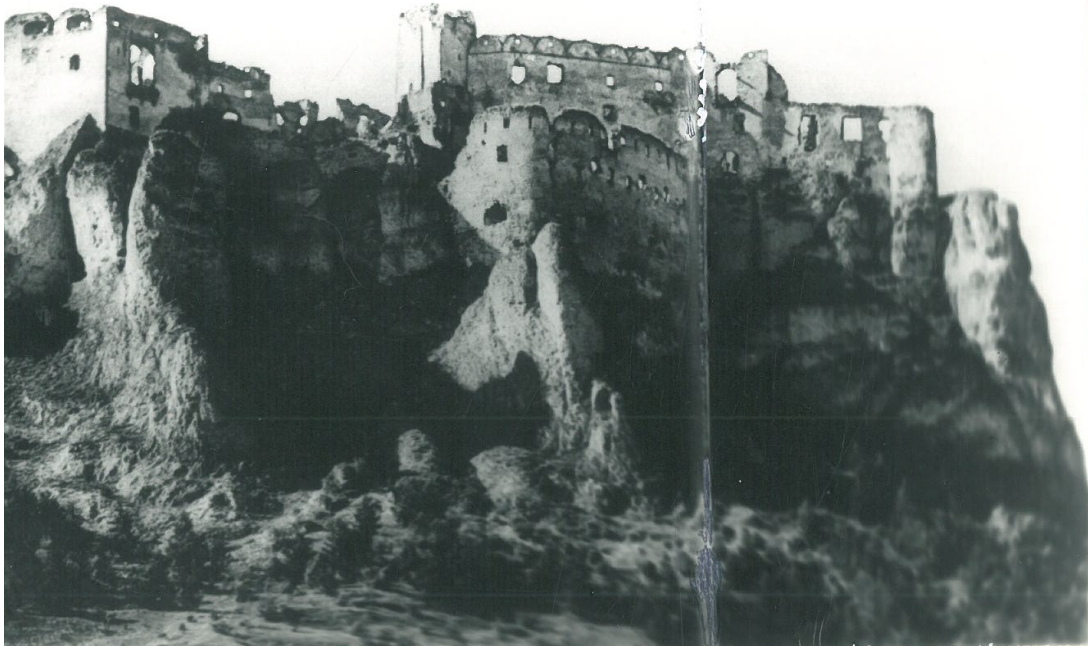
4. A vár kelet felől, XVII. századi rajz. (OMvH Fotótár). A rajta látható épületrészek: belső kapu (3), a vakolatlan téglavörös bástya (4), a Révay-udvar fala (5), a megfigyelő torony (6), az istálló fala (7), a parancsnoki bástya (9), az őrtorony (13), a középvár egy része (15), a fellegvár részei (19, 20), a várkapolna (21) és az öregtorony (22)

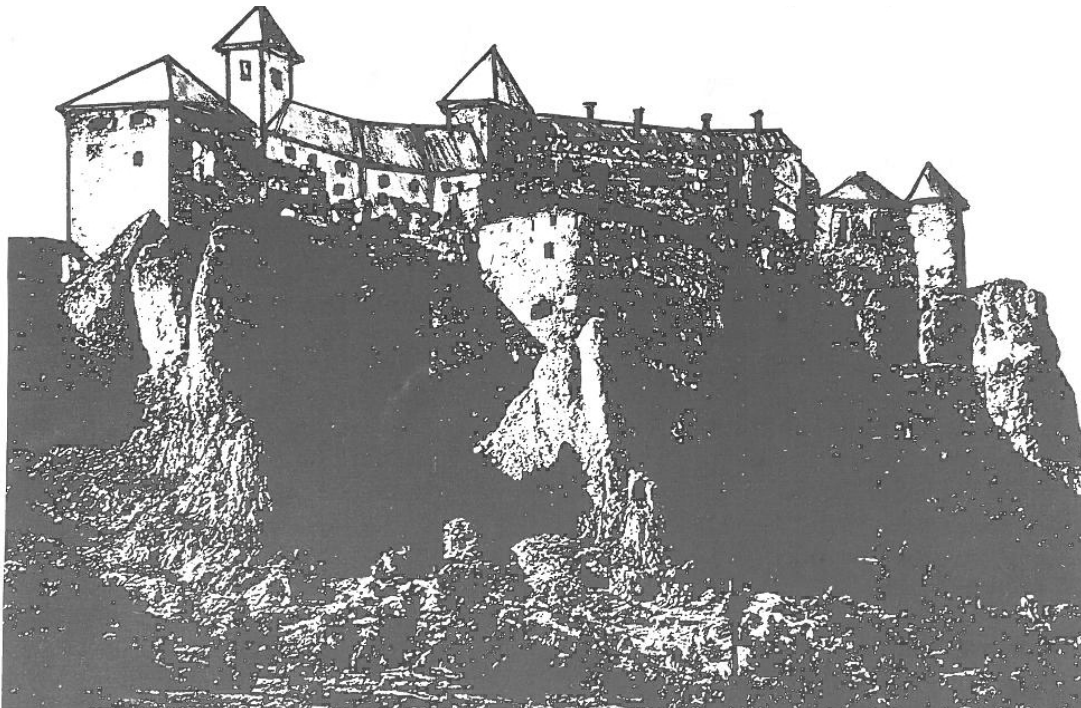
5. A várrom délkelet felől 1900 körül (OMvH Fotótár)

6. A vár délkelet felől 1600 körül (Rekonstrukció)

7. A várrom délnyugat felől 1900 körül (HAJDUCH 1976)

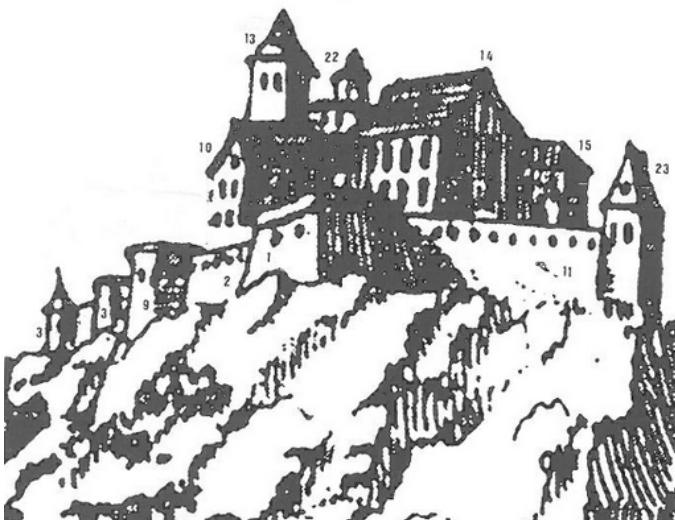
8. A vár délnyugat felől 1600 körül (Rekonstrukció)

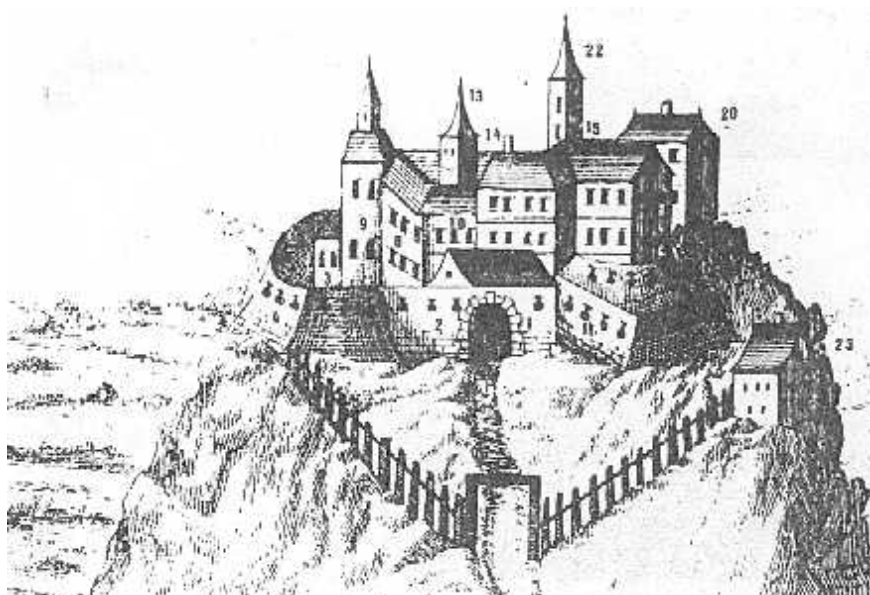
9. A vár északnyugat felől 1900 körül (OMvH Fotótár)

10. A vár északnyugat felől 1600 körül (Rekonstrukció)

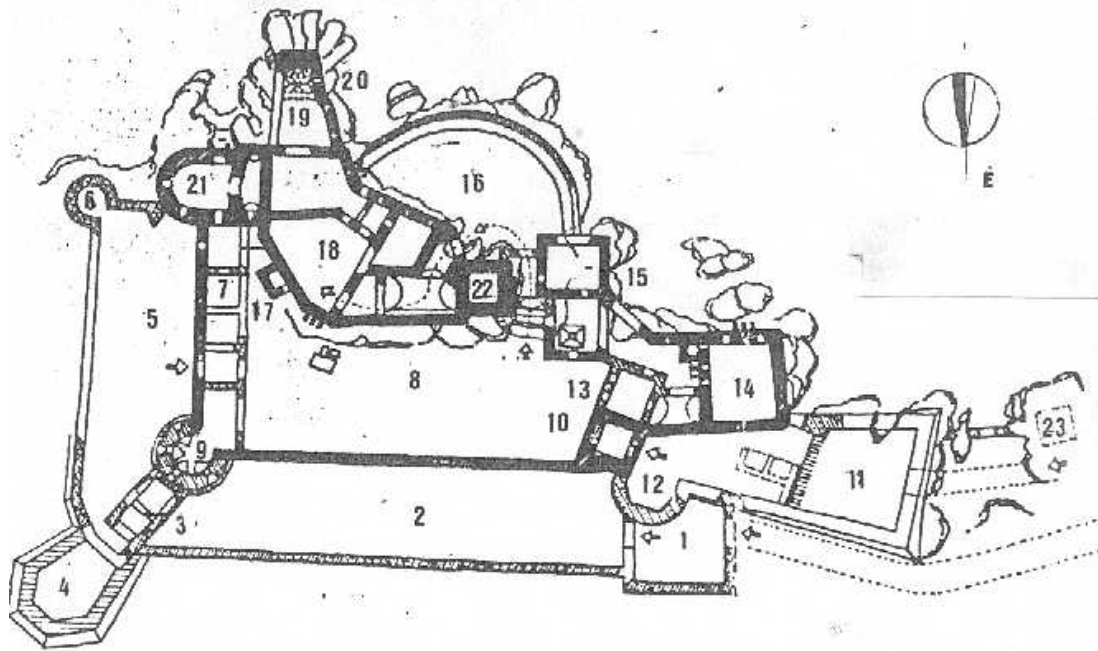
11. A vár északnyugat felől (ZAVADOVÁ 1974) A rajta látható épületrészek: kapu (1), alsó udvar (2), belsőkapu (3), amit – nyilván a nehezen kivehető rajz alapján – a metsző két bástyának ábrázol. Agyú bástya (parancsnoki bástya) még lefedés előtt. (A vörös bástya még nincs megépítve). Régi kaputorony (10) elővár (11), őrtorony(13), középvár (14,15), őrtorony (22), külső őrház (23). A metszetet 1668-ban adták ki, az alapjául szolgáló rajz a XVI. század végén készült

12. A vár nézete nyugati és északnyugati együttes irányból (ZAVADOVÁ 1974) A rajta látható épületrészek: kapu (1), alsó udvar (2), belső kapu (3), vörös bástya (4), főudvar fala (8), Ágyűbástya (parancsnoki bástya) lefedve (9), régi kaputorony (10), elővár (11), őrtorony (13), középvár (14, 15), Thurzó palota (fellegvár) (20), Öreg torony (22), külső őrház (23). Az 1680-ban kiadott metszet eredetijét a XVII. század közepén rajzolhatták talán emlékezetből

13. A vár észak felől. (ZAVADOVÁ 1974) A rajta látható épületrészek: középvár (14, 15), Thurzó palota (18), (árnyékszék: 17), kápolna (21), öreg torony (22). Az 1676-ban kiadott metszet eredetije egy igen precíz rajz, de még a Kinizsi-építkezések idejéből (1470), mielőtt még a főudvar fala felépült volna

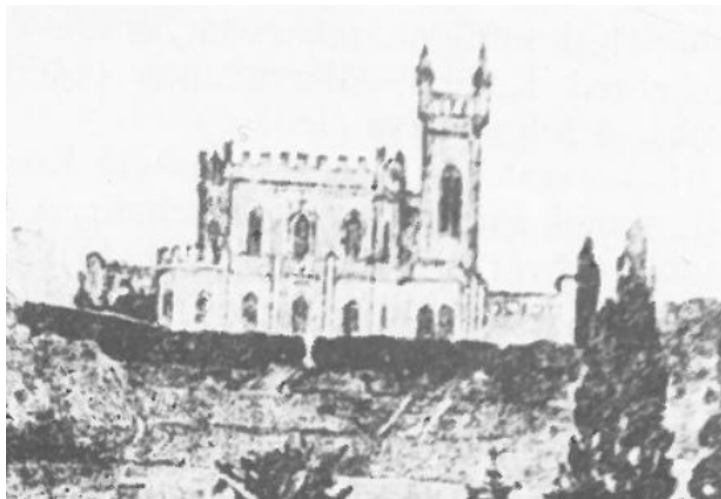

14. Lietava vár alaprajza (Menclová szerint: PISOŇ 1973)
(Az eredetiben É-jel tévesen K-re mutat – KAVULJAK 1948, 192-194. leírását követve.)

1 - kapuépület, provizor lakás; 2 - alsó udvar; 3 - belső kapu; 4 - szögletes bástya (vörös bástya); 5 - Révay-udvar; 6 - megfigyelőtorony; 7 - istállók; 8 - főudvar (kúttal); 9 - Ágyűbástya (parancsnoki bástya); 10 - régi kaputorony; 11- elővár; 12 - régi bástya; 13 - őrtorony; 14. 15- középvár (raktárak, személyzeti lakások); 16 - tölgybástya; 17 - árnyékszék; 18-20 - fellegvár, Thurzó palota; 21 - kápolna; 22 - öreg torony; 23 - külső őrház

15. A svábhegyi Frivaldszky-kastély terve 1846 körül Ybl Miklóstól (YBL 1956)

16. A svábhegyi megvalósult Frivaldszky-kastély képe XIX. sz. második fele
(OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA)

Kik az arománok?

²⁵Arománok a hozzáférhető szakirodalomban

A legáltalánosabb nyelvészeti álláspont szerint a román (azaz tudományosan: rumén) nyelvnek négy dialektusa van: 1. az u. n. dákoromán (N.B. ez csak a nép ön-elnevezését jelenti a nemzetközi nyelvtudományban, nem pedig a dáko-román elmélet elfogadását), amit a mai Románia területén beszélnek, három al-nyelvjárással, kb. 20 millió beszélővel. 2. az istro-román az Istriai félszigeten 1500 beszélővel, 3. megleno-román, Szalonikitől ÉNY-ra, 12000 beszélővel 4. makedo-román v. aromán a Pindus hegységben Makedonia, Görögország, Albánia és Bulgária területén, összesen 875 ezer beszélővel, amely szám csökkentendő kb. 60 ezer fővel, ami a középük vett dáko-románok száma.²⁶

Mindez e század közepén felvett számadatokat tükröz.

A század közepéről hivatalos statisztikák állnak rendelkezésre, az egyes adatszolgáltató országok felfogásának megfelelően: Albánia nem tart nyilván ilyen kisebbséget, Bulgária 8,2 millió lakosa közt 1 % alatt „románt”, Görögország 8,5 millió lakosa közt 1 % aromunt, Jugoszlávia 19,7 millió lakosa közt 1 % alatt aromunt²⁷, azaz együttvéve legfeljebb 200-300 ezer főt.

Más források²⁸ a makedo-román (aromán) beszélők számát 50 ezerre teszik, ugyanakkor az istro-románokét ugyanilyen érthetetlenül 147 ezerre. Hogy az arománok száma azonban a század közepe óta valóban csökkenőben van, azt újabb román források is alátámasztják.²⁹ az aromán beszélők számát az Észak Amerikában élőkkel együtt 500 ezerre teszik.

A száz évvel ezelőtti etnikai helyzetet a Nagy Magyar Atlasz³⁰ ábrázolja: „Cincárok” a mai albán-görög határvidék mindkét oldalán, Albániában több kis foltban, Bulgáriába Plovdivtól ill. Nikopoltól D-re, görögökkel keverten Athén körül kb. 80 km-res körben. „Cincárok: így hívják az idegenek a balkáni románságot, amely Macedoniát, Epirust, Tesszáliát és Albániát lakja. Nevezik meg őket kuco-vlahoknak, kara-vlahoknak, s makedo-vlahoknak vagy makedo-románoknak is. Ők magukat arumánnak, armánnak mondják. A Balkánnak legintelligensebb eleme, akik mint kereskedők messze földön ismeretesek. Kiváló építőmesterek és ötvösök. Egy részük pásztorkodással foglalkozik. Számuk körülbelül egy millióra tehető. A törökök folytonos kegyetlenkedése és zaklatása sokakat földönfutóvá tett, a menekülők nagy tömege Magyarországon települt meg. Budapesten is (a Petőfi téren) van templomuk a görögökkel együtt”.³¹

Bulgária: A „makedooláhok vagyis kucooláhok ... városaiban elszórtan éltek vagy pedig mint vándor pásztorok csak időnként keresték fel az országot.” 1881-ben.³² „Meglen: az Albánia, Makedonia és Bulgária DNY-i nyúlványa közt elterülő, makedo-románok által lakott kis terület neve ... Nyelvük teljesen megegyezik a többi makedo-románokéval.”³³

Ami a románok (vlahok, oláhok) és köztük az arománok történetét illeti, „a vlachok a Balkán félsziget közepéből, az Ochrida-tó környékéről szóródtak szét négy irányban. Romanizált thrákok és illérek leszármazottai. Romanizálásukban talán szerepet játszottak a Dél-Itáliából a csak 80 km széles Otrantói-szoroson a Pindus-hegység vidékére átkerült dél-itáliai pásztorok is.”³⁴ Legelő-váltó (transzhumáló) pásztorok, akik a népvándorlás zivatarában a szlávok elől a lakatlan magashegységekben

²⁵ Eredetije: FRIVALDSZKY 1996

²⁶ ANTAL-CSONGOR- FODOR; VOEGELIN 1978, 295.

²⁷ RADÓ 1968, 3,7, 15, 21.

²⁸ BRIGHT 1992, 342-344.

²⁹ SALA 1989, 36-37.

³⁰ BRÓZIK 1906, 65.

³¹ PALLAS 1892-1904, IV. 378.

³² PALLAS 1892-1904, III. 441.

³³ PALLAS 1892-1904, XII. 461.

³⁴ RÁSONYI 1981, 53.

északra vándoroltak a Kárpátokban.³⁵ A vándorlás során a XVI. századra eljutottak a Kárpátokban Lengyelorszáig, Morvaországig.³⁶

A Balkánon a romanizált és helyben maradt trákok zöme beolvadt a VI. században bevándorolt szlávok tömegébe³⁷. A Bizánci birodalom fennhatósága ellen 1186-ban aromán-bulgárok felkeltek a Duna déli partja mentén a kunok segítségével és országot alapítottak. Harcoltak Bizánccal és a keresztésekkel egyaránt (1206).³⁸ Később a vlach-elem visszaszorult a bulgár cárság területén, amely ezt követően időnként Bizánc fennhatósága alá került, hol független lett, míg a XV. század közepén a Török Birodalom leigázta. Az innen történt XIX. századi felszabadulás aktív részesei az arománok, amelyek azonban megfogyatkozásuk miatt államalkotó szerepet többé nem játszanak.³⁹

Az arománok tehát Románia államnyelvének egy rokon tájszólását beszélik, etnikailag is azonos eredetűek, bár történelmük kb. hét évszázada eltérő úton halad. Száz éve még kb. 1 millióian voltak, jelenleg ennek felére csökkentek, de az országok, amelyekben élnek, hivatalos statisztikáikban 200-300 ezret ismernek el. Nemcsak a törökök nyomták el az arománokat, de a Balkánon már száz éve létező nemzetállamok sem nézik őket jó szemmel.

Lluis Maria de Puig tanulmánya

A csatolt, 1996. április 15. keltű tanulmány spanyol szerzője az általam elérhetőnél lényegesen szélesebb körű szakirodalmi forrásanyaggal rendelkezett, így minden egyes adata nem volt ellenőrizhető. Ami azonban a dolog lényegét illeti, ott az általa ismert adatok egybevágóak a fenti és egyéb ismeretekkel.

A szerző objektív voltát mutatja, hogy az arománok eredetét tekintve őket latinizált illíreknek tekinti az általánosan elfogadott nyelvészeti kutatások eredményeképpen, s nem latinizált „görögöknek”, „bulgároknak” vagy „dákoknak”, mint az egyes érdekelt nemzetállamok. (2. old.)

A XIX. századra vonatkozó történeti adatokat ellenőrizni nem tudtam, de semmi valószínűtlennek tűnőt, vagy a dolog érdemet eldöntő kérdést nem tartalmaznak. (4-5. old.)

Az aromán etnikum nagyságát a jelen században illetve annak végén, több forrás, több szempontból törekszik meghatározni. (5-9. old.) A szerző közli ezeket az egymásnak ellentmondó adatokat, de teljesen tanácstalan a tekintetben, hogy melyik a helytálló. (5. old.) Ismerve a nemzetállamok – kisebbségek viszonyát, létezik minden ilyen esetben egy minimum-szám, ami kb. azok számát tükrözi, akik mindkét szülőjük révén e kisebbséghez tartoznak, ilyen közösségben élnek, magánéletben ezt a nyelvet beszélik.

Ez azok száma, akit a nemzeti többség is általában elfogad kisebbségnek. Szélsőséges nacionalista ill. diktatórikus viszonyok között ezeket csak elfajzott árulóknak tekintik, akik egyáltalán nem vagy alig vallhatják meg azonosságukat. A beszélők száma nyelvészeti kategória, ilyen esetben lényegében a vegyes házasságból származókat is magukba foglalják.

A maximumhoz beletartozik mindenki, aki ha a kisebbségi nyelvet el is felejtette, de őrzi magában – ha lappangva is – a kisebbséghez való tartozást. Ezt a számot erősen elnyomott kisebbségek a ténylegesnél magasabban állapítják meg.

A legszélesebb értelemben vett arománok száma - a szerző adatai alapján - a fentieket tekintetbe véve (maximum-szám) a következőképp becsülhető:

Albánia kisebbségként nem is tartja őket számon, korábban erős diktatúra volt. A 300-400 ezres szám a XIX. század végi adatok alapján valószínűtlen, 200 ezer látszik reálisnak.

Bulgáriában az aromán szervezet 2-3 ezer főt tart számon, ez elhíhető.

Görögországban vannak e kisebbségből a legtöbben, 500 ezerre tehető a számuk. Macedóniában feltehetően 100 ezren vannak,

Romániában pedig 70 ezren.

³⁵ RÁSONYI 1981, 55.

³⁶ MACÚREK 1959

³⁷ Angelosz Dimitör: Obrazuvane na bölgarszkata narodnoszt. Szófia, 1978, 23-24, idézi: H. TÓTH 1981, 191.

³⁸ FERENT 1981, 56-64.

³⁹ PAPAHAZI 1974, bevezetője

Javaslat

Nyugat-Európában az országok arra büszkék, hogy minden óhajtott jogot megadnak kisebbségeiknek, a kisebbségek pontos létszámát az állam és a kisebbség közel azonos számban határozza meg. A közismert példa itt a 6 milliós, 2/3-ban német Svájc, ahol a 65 ezer lélekszámú räto-román lakosság 1938 óta államalkotónak számít, a hivatalos iratok (így pl. a vasúti menetrendkönyv) az ő nyelvükön is kiadásra kerülnek. Már azért is összehasonlítási alap lehet, mert ugyanolyan latinizált hegyi ősnépről van szó, mint az arománok. Közép-Európában és a Balkánon a „nemzetállam” a büszkeség tárgya, s a kisebbségeket szégyenlik. Megfontolandó, hogy hová törekszünk, függetlenül attól, hogy saját kisebbségeinkről van-e szó, vagy másokéről.

Itt merhetek kifejezést adni azon meggyőződésemmek, hogy ha mint keresztény, főparancsnak ismerem el, hogy „Szeresd felebarátodat mint önmagadat”, abból az is következik, hogy „Szeresd felebarátod nemzetiségét, mint önmagadét”. Komolyan érdekel a bukovinai székelyek, csángó magyarok és mások sorsa. Tehát érdekel az arománoké is.

Néhány vonás Stibor vajda portréjához

⁴⁰Stibor vajdának (1348-1414), Zsigmond lengyel származású főemberének alakja a magyar köztudatban a 19. század elején jelent meg, a romantika virágzása idején. Igazi „rémalak”: uradalmának központját, Beckó várát udvari bolondja ötletéből építi; öreg, hű szolgáját arra kényszeríti, hogy e várból a mélybe ugorjon, mert önvédelemből ugyan, de megsebesítette kedvenc vadászkutyáját; végül e szolga átka miatt maga is ugyanígy hal meg, kígyómarás kiváltotta önkívületben. Erről szól Kisfaludy Károly Stibor vajda című, 1819-ben készült és bemutatott tragédiája, amellyel első sikerét aratta. E történetet báró Mednyánszky Alajos, Stibor leszármazottja és Beckó ura is közli mondagyűjteményeiben⁴¹, az ő nyomán pedig napjainkig sokan mások. Ezek nyomán a magyar irodalomtörténeti köztudat „Stibor vajdában egyebet nem lát, mint egy hatalmas, minden nemesebb érzést lábbal taposó és számos jobbágyain embertelenül zsarnokoskodó dynastát”.⁴² Több évtizeddel később a történész Wenzel Gusztáv érdeklődését kelti fel Stibor, és – főként a Mednyánszky család által összegyűjtött eredeti oklevelek alapján – monográfiát ír róla, amely mind a mai napig az egyetlen. Az általa megrajzolt kép Stiborról teljesen ellentétes az addigival: egy hőse, egy királyához állhatatosan hű hadvezéré, bölcs diplomatáé, jámbor, humánus alapítványozóé. A Wenzel által felvonultatott tudományos apparátus igen meggyőző. Az olvasó kénytelen meghajolni a tények előtt, s amit addig tudott Stiborról, azt átadni a feledésnek, mint holmi újkori igricek százalmasan nevetséges csácsogását. Ha azonban Stibor életének eseményeit a maga dinamikájában vizsgáljuk, árnyaltabb képet kapunk személyéről. Mindenekelőtt a monda Stiborát nem lehet egyszerűen félresöpörni, mint a fantázia szüleményét. Való igaz, hogy a monda nem történeti forrás. Különösen nem egy 19. század eleji „rege”, amikor ilyeneket költeni irodalmi sikk volt, amint Kisfaludy Sándor is óriási sikert aratott 1807-ben megjelent Regéivel. Kisfaludy Károly azonban nem alanyi költő volt, s a történeteit nem maga találta ki. Beckó várában az ember „az északi oldalon, a legszélső torony egyik keskeny nyílásán keresztül kijut a körülbelül négyzetlábnyi sziklatetőre ...ahová igen óvatosan kell kilépni”⁴³. Még az sem lehetetlen, hogy szándékosan épült így, a vártornyokban szokásos tömlőbe zárt raboknak öngyilkos alternatívaként. Akármennyi is a valóságalapja a mondanak, jóval kézzelfoghatóbb mindaz, és az előbbiekkal egybevág, amit Mályusz Elemér ír Stibor pl. 1390-es évekbeli tevékenységéről: idegen eredetű létre gátlástalanul és irgalmatlanul szorította ki a tősgyökeres magyar nemzetségek tagjait a birtokaikból⁴⁴. Élete 1370-től csupa háború, nem habozik akár a katonák élén az ostromlott vár falára hágni. Utolsó haditette az, hogy 1410-ben hadai betörnek Lengyelországba, felgyújtják Ószandecet és Újszandec külvárosát, de visszaszorítják őket Bártfára, bár 12 ezer cseh, morva és német zsoldos alkotja a sereget. Stibor lengyel volt, de egy lengyel sem tartott vele, hanem az ellenfélhez állt (rokonai is), de magyarok sem voltak hajlandók fegyvert fogni, sőt, 1411-ben, amikor a lengyelek ellencsapásra várva a magyarok nagy fegyverkezésbe kezdtek, a „szokatlan az volt, hogy magyar részről elmaradt az ellenséges terület pusztítása, a zsákmányolás”, jegyzi meg Mályusz Elemér⁴⁵. Nem véletlenül. Ószandec nem akármilyen hely volt, hanem a magyar királylány és lengyel királyné, Szent Kinga élete második felének kolostori tartózkodási helye és sírhelye. 1384-ben Szent Hedvig is meglátogatta, vőlegényéhez, Jagelló Ulászlóhoz utaztában, 1395-ben pedig itt találkozott velük a magyar királyi pár, Zsigmond és felesége, Mária, Hedvig testvére. A kegyhely feldúlása olyan barbár tett volt, amit előttük – még Kinga idejében, 1287-ben – a tatárok követtek el⁴⁶ Ezekkel így egy szintre kerültek, holott olyan ideológiával küldte őket

⁴⁰ Eredetjje: FRIVALDSZKY 1999a

⁴¹ Köffinger német költeménye 1820-ban: HORMAYR-MEDNYÁNSZKY 319-327, majd Mednyánszky elbeszélése: MEDNYÁNSZKY 1825 89-90.; utána több kiadásban is

⁴² WENZEL 1874, 5.

⁴³ MEDNYÁNSZKY 1825, 89-91.

⁴⁴ MÁLYUSZ 1984, 20, 29, 38.

⁴⁵ MÁLYUSZ 1984, 84.

⁴⁶ PUSKÁSY 1931, 106.

Zsigmond harcba, hogy a német keresztések mellett harcolva a kereszténységet védik a pogány Jagellók ellen. A kudarc után Stibor befejezi hadi vállalkozásait. A tannenbergi csatában békét közvetít, 1411-ben Prágában Zsigmond és bátyja, a cseh király, majd Husz János és a prágai érsek között, majd Aquileiában intézkedik Zsigmond nevében. 1412-ben Erdélyben jár, vajdai teendőit gyakorolja, amelyeket nem látott el sok éven át, majd 1413-ban trencsényi birtokára megy, ott hal meg 1414 elején. Krakkóban temetik el. Wenzel Gusztáv 1410 utánra teszi Stibor összes alapítását: Szokolcán és Beckón egy-egy ispotályt és pálos rendházat, a Beckó melletti Vágújhelyen Ágoston-rendi prépostságot „bűnei bocsánatára és Szűz Mária tiszteletére”⁴⁷. Ebben az összefüggésben ez az indoklás több mint egyszerű középkorias szófordulat. Az 1410. év Stibor életében fordulópontnak tűnik. A háborús aktivitást a béke aktivitása váltja fel. Úgy látszik, a gátlástalan, erőszakos zsarnokból humánus embert alakít egy kudarc, és egy kegyhely – részben akaratlan – megszenteltetésével. Az elmondottakat megerősíti még Stibor egy familiárisának története. Stibor – mint idegen származású és egész életére családjával együtt idegennek maradt ember – rendszert alakított ki abból, hogy fontos birtokaira idegeneket telepítsen. Ennek iskolapéldája Mályusz Elemér szerint a hátszegi kerület⁴⁸, amely Stibor erdélyi birtoktestének volt mintegy központja. 1413-ban, a Vág folyó vidékére – amely „urának” nevezi magát – visszavonulva pedig letelepíti a lietavai uradalma területén, Frivaldon „hű, kedvelt szervitorát, a nemes férfit, Walach Mihályt”⁴⁹. A hely kiválasztása nem véletlen. A telepítés ugyanis részét képezi annak a folyamatnak, amelyben az elpusztult Rajecet és környékét urai fel akarják virágoztatni. A pusztulás Jodok morva őrgróf benyomulásához köthető, aki 1385-ben Nyitra városában van, és innen csak néhány év múlva vonul ki⁵⁰. A megsérült rajeci várat, amely a városnak a Čierna község felé nyíló völgyében feküdt, mint vízi vár⁵¹, s amúgy sem lehetett jelentős, lerombolják. A mellette fekvő, szintén elpusztult Jesenov és Zbyňov 1390 táján, Ďurčina és Šuja pedig 1394-ben új soltészokat kap a Rátótiaktól⁵². Ez a folyamat a Rátótiak Stibor által történt kiszorításával megállt, most Stibor fejezi be. Walach Mihály Frivaldon lerombolt templomot talál, új templomot épít a régi helyén⁵³. A templom titulusa különös, rendkívül ritka: Mária, az angyalok Királynője. Ilyen ünnep nincs is amelyen a templombúcsút tarthatnák, a búcsú napja Szentháromság vasárnapja⁵⁴. Ez a búcsúnap még különösebb mint a titulus, hiszen magától értetődőbb lehetne pl. Mária mennybe felvétele (augusztus 15.), vagy akár Porciunkula, az Angyalos Mária (augusztus 2.). A különös titulusra és búcsúnapra külön-külön és együtt viszont magyarázatot ad az a tény, hogy a felgyújtott ószandeci kegyhely szentje, Kinga speciális lelkiségének központjában a Szentháromság és Mária, az angyalok Királynője állt. Az egyetlen mondat, ami tőle fennmaradt ez volt: „Üdvözlégy Mennyei Királynője, az Angyalok Királyának anyja”⁵⁵. Az általa alapított ószandeci kolostort a Szentháromságnak szentelte. A templom főoltárképe Ószandecen ma is a Szentháromságot ábrázolja, azon a mellékoltáron pedig, amelyen Kinga képe van, az oltárkép a koronás Máriát két angyallal⁵⁶. Az ószandeci plébániatemplom falán pedig egy olyan kép található, amelyen együtt van a Szentháromság és Mária, az angyalok Királynője⁵⁷. Azt, hogy Stibor szervitorában, Walach Mihályban milyen mély nyomot hagyhatott az ószandeci kaland, az mutatja, hogy az általa épített frivaldi templom is kegytemplom lett. Egyik leszármazottja 1480 körül koronás Mária-szobrot állított benne.

⁴⁷ WENZEL 1874, 27-41.; REVICZKY 1897, 28.

⁴⁸ MÁLYUSZ 1984, 137.

⁴⁹ ZSO, IV. 1215. sz.

⁵⁰ MÁLYUSZ 1984, 16, 153.

⁵¹ JANČO 1962, 46.; KROPILÁK 1977, 473-474.; ŽIDEK 1992, 19.

⁵² ENGEL 1977, 144.; FEJÉR CD X/4, 642.; ZSO, IV. 2214. sz.

⁵³ Frivald (ma: Rajecká Lesná) középkori templommaradványa alatt korábbi templom alapozását találták és 14-15. századi cserepeket, amelyek az újabb templom építését datálják (RaLeNalez); Művészettörténeti megfontolásokból DVOŘAKOVÁ - KRASA - STEJSKAL, 133. az épületet 15. sz. elejének mondja. (A korábbi SÚPIS 14. ennél korabbinak tartja.)

⁵⁴ ŠADLÁK-PEKNÁ, 13, 14, 30, 34.

⁵⁵ PUSKÁSY 1931, 10.; BORKIEWICZ 1997, 59.; Ez a mondat tulajdonképpen a négy Szűz Mária-antifóna egyikének első sora, annak, amelyet az egyházban február 2-ától Húsvétig szoktak naponta énekelni. A Kinga-legenda azt tartja, hogy Kinga újszülöttként mondta ki ezt a mondatot. Ennek a valóságalapja az lehet, hogy a szülők – IV. Béla és Laskaris Mária – a gyerekeik bölcsőit abban a teremben tartották, ahol naponta miséztek (PUSKÁSY 1931, 10.), s egyszer azt vélhették, hogy a kicsi a kórossal együtt énekel.

⁵⁶ BORKIEWICZ 1997 képmellékletei

⁵⁷ Amint ezt a szerző 1997-ben személyesen látta

Magát a templomot ugyan már azóta felhagyták, de az új, 19. századi templom is igen látogatott kegyhely. A főoltárán az említett koronás Mária-szobor áll, angyalokkal körbevéve, s a Szentháromság-napi búcsúra ma is több ezren jönnek el. Mindez annak ellenére, hogy ez új templom titulusa egyházi okokból más lett (Mária Születése, mert ennek létezik ünnepe), s a 19. század elején adott három pápai kiváltságos búcsúnap egyike sem a Szentháromság-vasárnap.⁵⁸ Ez a – talán Hátszeg vidékén Stiborhoz csatlakozott – Walach Mihály, urával együtt tehát nyilván részt vett a lengyelek és magyarok által egyaránt tisztelt kegyhely ellen irányuló támadásban, amelyben a kegyhely meg is sérült, s a támadók kudarcot vallottak. Ez az esemény mindkettejük életében fordulópontra volt. Hogy ez nem vált közismertté, annak az lehet az oka, hogy Stibor rá három évre meghalt, szervitora pedig nem volt jelentős személy.

⁵⁸ ŠADLÁK-PEKNÁ

Osemsto rokov Frivaldu

⁵⁹Predslov

Táto písomnosť je výsledkom 25 - ročnej výskumnej práce. Preštudoval som literatúru, vzťahujúcu sa k tejto veci, archívy maďarské a slovenské, svetské a cirkevné, katolícke a evanjelické. Vyšlo veľa mojich vedeckých publikácií v maďarskom jazyku o histórii obce Frivald a rodiny Frivaldských.

To, čo tu píšem, je zhrnutím všetkého. Snažil som sa dosiahnuté výsledky podať pre každého zrozumiteľne, s vedeckou hodnovernosťou, ale všetko pre tých, ktorí nie sú historikmi je zbytočné bez demonštrácie vedeckého aparátu. Koho zaujímajú pramene mnou opísaných skutočností, tomu ochotne podám usmernenie.

Teraz sa chcem zmieniť iba o jednej veci, o dátume prvej písomnej zmienky o Frivalde, čo všetci v obci Frivald aj školáci vedia tak, že je to rok 1418. Tento dátum pochádza z kópie príslušnej listiny z 18. storočia, ktorá bola nesprávne vyložená. Správny dátum na pôvodnej listine je 1413.

Niektoré konštatovania sa možno dotknú určitých národných alebo náboženských cítení. Tu musím vyhlásiť, že síce som Maďar a katolík, ale ako kresťan sa snažím o to, aby som nielen svojho bližného miloval tak, ako seba samého, ale aj jeho vlasť, jeho národnostné cítenie a náboženské vyznanie, ako moje vlastné. Toto mi dáva možnosť na to, aby som skutočnosti odkryté v historickom bádani podával v súlade s pravdivosťou, bez ideologizovania. Toto všetko môže napomôcť k lepšiemu spoznaniu minulosti, k lepšiemu spoznaniu seba samých a stotožneniu sa.

Toto moje dielo venujem mojej druhej domovine, Slovensku a domovine mojich predkov, Uhorsku.

Budapešť, december 1999

János Frivaldszky

čestný občan obce Rajecká Lesná (Frivald)

Založenie Frivaldu a obdobie rokov 1200-1413

Frivald s novým názvom Rajecká Lesná sa rozprestiera 25 km od Žiliny, 5 km na juh od Rajca v doline potoka Rajčianka, ktorá tečie smerom na sever. Popri tomto potoku sa ťahala už v predhistorickom období tá dôležitá cesta, ktorú v stredoveku po latinsky nazývali *Magna via*, t. j. Veľká cesta. Táto vychádzajúc z Baltiku cez Sliezsko a cez údolie Odry a Kysuce sa dostala na toto územie a cez údolie rieky Nitry až k Adrii. Aká dôležitá bola táto cesta aj v neskoršom období, dokazuje aj tá skutočnosť, že začiatkom 16. storočia bola súčasťou druhej otvorenej štátnej poštovej cesty. Prvou poštovou cestou bola trasa Viedeň - Bratislava - Budín, druhou trasa Bratislava - Nitra - Žilina - Poprad - Levoča - Košice. Táto posledná stratila svoju dôležitosť až v 19. storočí po postavení železničnej trasy v údolí Váhu.

Spodný úsek údolia Rajčianky do výšky Ďurčinej obývali už od eneolitu (2000 rokov pred Kristom). Vo vyšších polohách nežili ani Kelti, ktorí sa usadili po 4. storočí pred Kristom. Mince keltských Eraviskov, ktoré boli nájdené v časti Trstená v obci Frivald viac dokazovali existenciu vtedajšej trasy *Magna via*, ako ich usadlosť. Dediny Zbyňov, Jaseňové a Stránske mohli byť najvyššie ležiacimi dedinami, ktoré boli okolo roku 500 pred Kristom osídlené Slovanmi. Od tohto územia vyššie dolina tvorila spolu s vyšším tokom rieky Nitra neobývané lesy, až do obdobia do 12. storočia.

Vojaci, ktorí sa vracali domov z III. križiackej vojny cez Uhorsko, v celom do tej doby už preľudnenom Nemecku rozchýrili, že v tejto krajine je ešte veľa neobsadenej pôdy. Vplyvom týchto chýrov na území Uhorska sa od polovice 12. storočia usadil veľký počet Nemcov hlavne na Spiši, na sedmohradskej Saskej zemi, ale aj okolo Žiliny, aj na našom území, ktoré ako prvé prišlo do cesty

⁵⁹ Eredetije: FRIVALDSZKY 2002.

Nemcom, ktorí prichádzali cez údolie Odry. Vtedy a tak vznikli obce nesúce meno zakladateľa (Reich, resp. Schichman)⁶⁰ Rajec (pôvodne Rajč) a Cičmany, ale aj banícka usadlosť Nitrianske Pravno. O niekoľko desaťročí neskôr - možno na začiatku 13. storočia vznikla usadlosť *Frivald* mimo územia lesov rady Rajca, na verejných lesoch ("Frei Wald"), ktorú však založili Flamandovia, ktorí prichádzali z oveľa väčšej diaľky ako predchádzajúci.

Terajšie *grunty* obce (grund = zem, pozemok) pochádzajú ešte z obdobia osídlenia s tým rozdielom, že k pôvodnému richtárskemu pozemku patrili aj dnešné Jakubsky, Hulínsky a Školnícky grunt. Dnešný Môcky grunt vznikol zlúčením dvoch skorších gruntov. Poznáme aj mená niektorých zakladajúcich rodín. Richtár sa volal Pudelmann. Toman grunt patrila rodine Zimmermannovej, jedna časť Muoc gruntu patrila rodine Thylovej a druhú časť, ako aj Gruspal, Ziman, Nemeček a Slovák grunty vlastnili rodiny Konswal, Mandel, Artel a Kreutzer. Nedá sa presne určiť, ktorý z týchto pozemkov, ktorá rodina vlastnila. Grunt Richterandris patrila rodine Schuster, Zvrškov rodine Lang, Kozar rodine Weiss, Šichnan rodine Johannes, Venčil rodine Wenzel, Hodzik rodine Hotz. Zaujímavé je, že niektoré rodiny mali priezvisko odvodené od povolania. Z tohto vyplýva, že zakladatelia sa v ďalekom pralese pripravovali na samozásobovanie tým, že priviezli so sebou mestských remeselníkov (Zimmermann = tesár, stolár, Schuster = obuvník, Artel = remeselník). Je možné, že sa rodina pôvodne žijúca na grunte Kováč volala Schmidtová. Keď potomci skôr spomenutých zanechali remeslo, keď sa rozšíril slovenský jazyk, svoje meno nepreložili do slovenčiny. Takto to mohlo byť aj v prípade rodiny Kolár, ktorá bývala tiež na jednom z piatich vyššie spomenutých pozemkov.

Na pozemku, ktorá patrila richtárovej rodine, postavili aj kostol. Pri výkopových prácach dnešnej kaplnky sa odkryli základy priamo sa otvárajúcej svätyne spolu s pozostatkami dvoch osôb (jedno dieťa a dospelý), ktoré boli pochované vo svätyni.

Názvy nižšie ležiacich častí obce (hony) sú do dnešného dňa nemecké. Názvy nižšie ležiacich polí: *Hut* (pastvina), prostredných: *Hondzebak* (Hundenbach = Psí potok), *Šajba* (Scheibe = Tabuľa). Les rozprestierajúci sa na boku Kukly: *Gleisegrmd* (Zem s otláčkou kolesa). Názvy pastvín: *Vajdnar* (Weidner = pastvina), *Hepnár* (Heppner = lúka).

Frivald, Zbyňov, Jaseňové a Stránske patrili k Rajcu. Rajec, pretože mal ústrednú polohu, dostal rolu statkárskeho strediska. Jeho statkárom bola Nitrianska kapitula. Od neho v roku 1236 následkom výmeny statkov získala vetva Bénye rodiny Hont - Pázmány, ktorá vlastnila aj panstvo Bojníc. Počas ťaženia Tatárov v roku 1241 časť Rajca zahynula. Po tomto sa na počesť kráľa Ladislava (jeho posvätenie r. 1192), postavil miestny kostol. V poslednej štvrtine 13. storočia panovnícka rodina posilnila Rajec aj so zámkom. Nie je vylúčené, že zosilnili územie kostola na spôsob Budatína tak, že jednoduchším vodným zámkom odvedli aj tok Rajčianky. Tatári sa k Frivaldu nedostali.

Rajec a jeho panstvo si v rokoch 1296/97 privlastnil Matúš Čák. Po jeho smrti (1321) sa Rajec stal kráľovským statkom, jeho vlastními boli kráľovskí sudcovia. Z dôvodu spontánneho zastavenia prisťahovania Nemcov, na doplnenie obyvateľstva, ktoré zahynulo v dôsledku tatárskych ťažení, na doplnenie platcov daní a obyvateľov, ktorí slúžili v zámkoch ako Rajec a s ním rovnako stará Lietava, statkári sami iniciovali osídlenie nových dedín, s ktorým poverili podnikateľov, tzv. šoltýsov. Osídlenci dostali viacročné daňové zvýhodnenie, šoltýsi dedičné právo byť richtárom, ktoré mohli aj predať. Ľudí na osídlenie neverbovali už iba spomedzi Nemcov, ale aj z iných národností, v prvom rade Slovákov. Nielen Nemci boli šoltýsmi, napriek tomu si dediny žiadali nemecké právo, nemecké mestské právo. Takto vznikli dediny Tužina, Gajdel' (Klačno), Fačkov, ale aj na území rajeckého panstva okolo r. 1370-1380 Durčiná a Šuja.

Rajecké panstvo po vzniknutí v roku 1385 zničil moravský markgróf Jodok, bratranec Žigmunda Luxemburského (od r. 1387 kráľ), ktorý Uhorsko opustil až po niekoľkých rokoch. Sčasti opustené boli obce Jaseňové, Zbyňov, Durčiná a Šuja. Kostol v Rajci zničili. Richtár Jákob Pudelman utiekol a s ním aj 2 - 3 rodiny. Bystrické županstvo a tak aj Rajec bol od roku 1387 v rukách Leustachov z rodu Rátót z Jelšavy (Ilsva). On začne oživovať spustošený vidiek. Obce Jaseňové a Zbyňov okolo roku 1390 dal šoltýsom. Comes Dezső Kaplai, ktorý tiež pochádzal z rodu Rátót, v roku 1392 od kráľa zobral do zálohy Rajec a Lietavu. Okolo r. 1394 dal dedinám Durčiná a Šuja nových šoltýsov. Kráľ Žigmund počas svojich

⁶⁰ Ez az érelmezés tévesnek bizonyult

vojenských výprav po údoliach Váhu v roku 1397 zbral tieto statky späť od Rátótovcov, a tým sa zastavilo znovuzrodenie územia. Nedošlo tak ani k obnove Frivaldu, ba čo viac, zbúrali aj rajecký zámok, pretože vlastnil málo chudobných dedín a navyše bol značne poškodený.

V roku 1298 vydaný dekrét o nedostatočne vybavených zámkoch rozhodol tak, že ich treba zbúrať. Rajec a jeho panstvo pripojili k Lietave. Od tej doby Rajec neusmerňoval vlastný hradný pán, ale fojt, ktorého volili každý rok.

Lietavu a v nej teraz už aj Rajec a Frivald dostal do roku 1397 do svojej smrti (1403) Sandzivoj. Potom patrila vojvodovi Stiborovi do jeho smrti (1414). O tom, že Rajec bol významným miestom svedčila aj tá skutočnosť, že na viedenskej univerzite študovalo niekoľko chlapcov z Rajca. Pred vojnou v roku 1382 a po nej v roku 1415 dvaja a ďalší v r. 1426.

Obdobie rokov 1413 -1606

Nový statkár Stibor potom, čo zhodnotil situáciu v oblasti, pokračoval v tom, čo už jeho predkovia začali a do sčasti už spustošeného Frivaldu umiestnil šoltýsa. 22. októbra 1413 Stibor (1348 -1414), sedmohradský vojvoda, hlavný župan Trenčína, Bystrice a Szolnoka a panovník Váhu, v listine spisanej v Trenčíne privolil, aby si jeho verný a obľúbený sluha, šľachticky muž *Michael Walach* kúpil šoltýske právo Frivaldu - role, lesy, lúky, krovinu za 250 uhorských mariek. Vtedy richtárska parcela tvorila 1/3 územia celej obce.

V listine, ktorú zostavil kupujúci a ktorá bola dopredu pripravená, vynechali meno. Keď vysvitlo, že richtár utiekol, miesto, kde malo byť napísané meno, zostalo prázdne. Takto peniaze za kúpu dostal Stibor. Stibor prikázal Ladislavovi z Liptova - ktorý možno bol kastelánom lietavského zámku, aby učinil uvedenie do vlastníctva. Svojmu zaťovi Andrejovi Baliczkému, ktorý bol županom Turca a pánom susedného sklabiňského panstva, prikázal, aby ochraňoval nového majiteľa od všetkého obťažovania a pokusov zdaňovania. Michael Walach bol predkom rodiny Frivaldských. Z textu listiny zaujímavým spôsobom vyplýva, že kupujúceho v prvom rade zaujímal chov dobytky, pretože žiadal podrobný opis práva na chov. Listina vydaná v roku 1413 Michaela Walacha nazýva šľachtickým servitorom, jeho dom curiou, preto zakazuje kastelánom, aby ho súdili, alebo od neho vyžadovali daň. Na základe listiny, ktorú vydal Ľudovít Veľký v roku 1376, mohol šoltýsa súdiť iba vojenský veliteľ zámku, ale šľachtica ani tento.

Stibor, jeden z najväčších pánov Uhorska, bol pôvodom Poliak. V roku 1388 dostal svoj prvý statok Beckov. Tento, k svojmu kráľovi verný, inak ku svojim podriadeným bezohľadný človek bez zábran, vytlačil pôvodných statkárov z ich statkov. V roku 1410 nastal v jeho živote obrat. Jeho vojská, ktoré bojovali vo vojne proti Poliakom ako spojenci nemeckého rytierskeho stavu, sčasti náhodou zapálili poľský Starý; řacz. Toto mesto založila poľská kráľovná Kinga (Kunigunda) z rodu uhorských Árpádovcov a toto je aj miestom jej posledného odpočinku. Je to pútnické miesto, ktoré navštevovali aj z Uhorska. Tento strašný zážitok otriasol Stiborom, vstúpil do seba a ukončil boje. V tannenbergskej bitke (15. júla 1410), ktorá bola rozhodujúcou v poľskej vojne, spolu s viacerými sprostredkoval mier medzi Poliakmi a nemeckým rytierskym stavom, ale bezúspešne, lebo rytieri bitku prehrali. Sprostredkoval úspešne v roku 1411 v Prahe mier medzi Žigmundom a jeho bratom českým kráľom, ďalej medzi Jánom Husom a pražským arcibiskupom, ale v tomto prípade úspešne len vďaka predošlému zmiaru. Okolo roku 1410 svoj palác Beckov doplnil zámockou kaplnkou. Založil dva kláštory: prvý v roku 1414 – prepozitúru augustiniánskeho rádu v Novom Meste nad Váhom, ktorá patrila k Beckovu a druhý na Beckove kláštor paulínov. V Sokolci zriadil domov pre starých ľudí a na Beckove hospital (nemocnicu). Na jeseň roku 1413 sa vrátil na svoje statky do Trenčianskej župy. V tomto období usídlil vo Frivalde pomerne blízko svojmu ústrednému zámku Beckovu aj svojho servitora Michaela Walacha.

Michael Walach, pôvodom šľachtic (kenéz) rumunskej národnosti, pochádzajúci zo Sedmohradska, sa pripojil pravdepodobne v roku 1398 k Stiborovi na Hátszegu v župe Hunyad. Okrem tannenbergského poslanca sa pravdepodobne väčšinou zdržiaval v jeho blízkosti. V roku 1413 ešte asi nebol starým človekom, keď si založil rodinu a usadil sa. Aj jeho manželka mohla byť rumunským kenézskym dievčaťom s rumunským domácim služobníctvom. Cez generácie v rodinnom kruhu možno hovorili po rumunsky.

S niektorými sedmohradskými Rumunmi, ktorých priviedol so sebou, udomácnil lesné ovčiarstvo, ktoré viedlo k rozkvetu Frivaldu. Okolitým vrchom asi oni dali vlašské názvy (Kopanice, Javoriny, Kyčera,

Grúň, Minčol, Kľak). Ešte aj v 17. storočí sa vo Frivalde nachádzala jedna štvrtina z tých oviec, ktoré vlastnilo 35 obcí tvoriacich panstvo.

Michaelovu dušu ťažil ten istý hriech, ako dušu jeho pána, preto hneď ako prvý dal postaviť vo Frivalde väčší a umeleckejší kostol na mieste starého kostolíka. Pri archeologických vykopávkach dodnes zachovanej svätyne sa objavili úlomky tých hlinených nádob z obdobia začiatku 15. storočia, v ktorých nosili vodu ku stavbe kostola. Nasledujúc svätú Kingu kostol posvätili na počesť Panny Márie, Kráľovnej anjelov. Hody kostola stanovili na nedeľu Najsvätejšej Trojice, pretože tento titul mal aj vypálený kostol. Podľa najstaršieho poľského životopisu Kingy je o nej známe, že zázračne, pri narodení ako kojenec a potom pri krste zakričala: „Buď pozdravená Kráľovná neba, Matka Kráľa anjelov!“. Dodnes zachovaná svätyňa kostola uzatvára polkruh s rebrovou klenbou. Šesť kamenných oblúkov sa stretne v malom kameni v strede polkruhu a spája štyri okná a dvere sakristie. Tri okná sú gotické, so špicatým oblúkom, kamennou výplňou a prostredné je okrúhle. Dĺžka a šírka svätyne je rovnaká, 6,20 m. Gotický triumfálny oblúk sa tiahne medzi svätyňou a loďou. V strede 19. storočia, keď zbúrali loď, niekdajšiu gotickú kamennú bránu kostola preložili pod triumfálny oblúk, čím zamurovali ostatné časti otvoru. Nad triumfálnym oblúkom bola malá veža „husárska veža“ s malým zvoncom. Na ľavej strane od svätyne sa nachádza gotické monolitné pastofórium, vedľa dverí do sakristie, ktoré sú oblúkovité s oknom so železnou mriežkou. Vo svätyni na pravej strane bola krstiteľnica. Priestor medzi oknami, dverami a pastofóriom je rozdelený tak, že nebrali ohľad na kamenné oblúky. Je to tak asi z toho dôvodu, že prvý najstarší kostol, ktorého steny brali do úvahy pri stavbe kostola, nebol smerovaný presne na východ. Nový kostol staval už majster, nie dedinský murár. On už okno nasmeroval presne na východ, pritom ale kamenné oblúky sa prispôbili ku smeru starej budovy. Pravidlá boli pre majstra dôležitejšie ako estetika. Samotná loď nemala klenbu, ale drevenú stropnú konštrukciu s tromi úzkymi oknami so železnou mriežkou. Frivaldský kostol bol v malom presnou kópiou kláštorného kostola v Starom Saczi s tým rozdielom, že husárska veža v Starom Saczi nebola umiestnená nad loďou. Na obraze, ktorý zobrazuje Kingu pri vyhlásení za svätú v roku 1999, akoby držala v ruke frivaldský kostol.

Rozmach obce sa mohol začať potom, keď sa usadil nový šoltýs. Na opustené grunty prišli slovenskí usadlíci: na dnešný Ludvícky grunt Rak. Je možné, že sa vtedy usídlili rodiny Kováč a Kolár.

Vzhlľadom na to, že sa Michal neskoro ženil, nemohol mať veľa detí.

Jeho syn Mikuláš Frivaldsky (okolo r. 1420 - 1488) vymretím Stiborovcov zostal bez patróna. Pri korunovaní kráľa Mateja zo župy Hunyad dal vlastnému synovi meno podľa nového kráľa, ktorý bol aj jeho zemepánom. Lietava bola kráľovským hradom a strediskom toho panstva, do ktorého patril aj Frivald.

V strede 15. storočia kráľ Matej opatril hrad baštou, potom ho v roku 1474 daroval Pavlovi Kinizsimu, ktorý hrad rozšíril o ďalšie stavby a kaplnku. Tieto stavby zabezpečili prácu a prameň príjmov pre šoltýsov, vzhlľadom na to, že brvná na stavby a šindel na strechu dodávala ich píla. Pavol Kinizsi pre Zápoľovcov dal hrad do zálohy, títo potom v roku 1495 získali donáciu. Zariadili aj kaplnku. Jej súčasťou bol tabuľový obraz, ktorý znázorňoval Desiat tisíc mučeníkov. Tento obraz sa neskoršie počas reformácie dostal do kostola do Lietavy. Na základe tohto obrazu sa zrodila legenda o lietavskom farárovi, ktorý zázrakom unikol tatárskemu zabíjaniu. Táto legenda žije dodnes, hoci nie je pravdivá, lebo na obraze nie je vyobrazený farár, ale biskup, a nezachránil sa, ale umrel.

Počas obdobia šoltýsa Mikuláša v tretej štvrtine 15. storočia namaľovali postavy vo frivaldskom kostole. Na maľbu sa ponúkala vnútorná strana svätyne a triumfálny oblúk. Dodnes sa z maľby zachoval iba zlomok Kalvárie na ľavej hornej strane triumfálneho oblúka (na okraji ľavej hornej časti obrazu je vidieť pravého lotra) a na pravej strane triumfálneho oblúka nižšie jeden nerozoznateľný obraz. Štvorcový, s červeným rámom orámovaný obraz sa dostal do trojuholníka klenby svätyne medzi pastofóriom a dverami sakristie. Podľa umiestnenia dozaista ide o zobrazenie *Vir Dolorum* (Trpiaci Ježiš), už aj preto, lebo je na ňom rozoznateľný zdvihnutý bič.

V tomto období sa vyhotovila štyri stopy vysoká pozlátená socha Márie na rukách s Jezuliatkom existujúca do dnešného dňa. Vďaka tejto soche je obec do dnešného dňa chýrnym mariánskym pútnickým miestom. Sochu podrobne preskúmal Dénes Radocsay, ktorý skonštatoval, že žezlo a guľa sú nové, tvár Márie a postavu Ježiša pretresali. Obdobie zhotovenia sa datuje na obdobie okolo roku 1480.

Mária stojí na polmesiaci vzpriamene, rovnomerne sa opiera o obidve nohy.

V ľavej ruke drží žezlo a na pravej ruke drží nahé Jezuliatko. Mária má na hlave krížmi vyloženú obručovitú korunu, ktorú hore ozdobuje prepletaná gotická ornamentika. Mierne rozprestretá koruna má výšku menšiu ako šírku. Mária má svoje rúcho prehodené cez pravú ruku. Tvár má oválnu. Na jej perách sa skrýva materinská hrdosť. Tvár Jezuliatka je okrúhla, má črty dospelého človeka, ktoré vyjadrujú prenikavú, vľúdnú radosť. V ľavej ruke drží guľu s krížom, ktorá znázorňuje svet, pravou rukou dáva požehnanie. Na hlave nemá korunu.

Pietna socha stála na oltári so sochami štyroch panien mučeníc medzi nimi Katarína, Barbora a Dorota ako aj so štyrmi namaľovanými obrazmi na dvoch tabuliach, ktoré zobrazovali dejstvá zo života Panny Márie. Toto všetko tvorilo krídlový oltár.

Na základe spomínaného opisu treba predchádzajúce okolnosti frivaldského krídlového oltára hľadať na Spiši a jeho tvorcu v osobe majstra tzv. smrečanského hlavného oltára, t. j. v Majstrovi Jánovi, ktorý v období medzi rokmi 1460 -1483 pôsobil v Levoči. Okrem najvyššej časti sa oltár veľmi podobá na mariánsky oltár, ktorý sa dodnes nachádza v Spišskej Sobote. Tento majster zobral svoje vzory z poľskej *sanddeckej maliarskej školy*. V zmysle tohoto sa môže niekdajší oltár a dodnes zachovaná socha Madony odvodiť od svätej Kingy. Môžeme predpokladať, že k celkovému prevzatiu duchovnosti Starého Sacza došlo na základe viacerých uzmierujúcich pútí. Zázraky, ktoré sa stali pri hrobe Kingy, povýšili kláštorňú kostol na pútnické miesto, tak ako hrob jej sestry Margity, oveľa skôr, ako ju vyhlásili za svätú. Asi 280 km vzdialenosť medzi Frivaldom a Starým Saczom, odrádza len nás. Ešte v 19. storočí pútnici často odišli na 1-2 týždne a prekonalí denne 40 kilometrovú vzdialenosť.

Na vrchole frivaldskej oltárnej stavby stálo aj súsošie Krista s tŕňovým vencom na hlave, Panny Márie a svätého Jána evanjelistu. Liturgická funkcia súsošia sa dostala do popredia v období Veľkého týždňa, kedy oltárne krídla boli zatvorené, pretože na vonkajšej strane krídiel neboli obrazy.

Šoltýs Mikuláš svoje šoltýske pozemky rozdelil na dve časti. Od centra vzdialenejšie, dnešné hulínske a školnícké pozemky, nechal svojmu synovi Urbanovi Valachovi, ktorý sa zaoberal hlavne pastierstvom. Jeho potomci najprv používali priezvisko Urban a potom vzhľadom nato, že patrili k rodine, ktorá vlastnila richtársku palicu, sa volali Hulín. Za ich potomkov môžeme považovať rodiny Huljak zRajca, ktorej jedna vetva v roku 1691 získala šľachtictvo.

Starší syn šoltýsa Mikuláša - **Matej Frivaldský**, (asi 1458 - 1510) sa stal jeho pokračovateľom v šoltýstve. Jeho synom a následníkom bol **F. Matejmi**, (asi 1480- 1526). Aj predok rodiny Valach z Veľkej Čiernej možno bol ďalším synom Mateja. Táto rodina žila vo Veľkej Čiernej v polovici 17. storočia, potom sa presťahovala do Porúbky. Prvý Matej mal aj dve dcéry, jedna sa vydala za Schustera z Frivaldu a druhú si zobral Schwarz z Gajdľa. Pre tú druhú vytrhli časť zo zostávajúceho šoltýskeho pozemku -- dnešný jakubský pozemok. Toto obdobie bolo obdobím Werböcziho, v ktorom nastal spoločenský úpadok šoltýsov. V roku 1413 Stiborom vydaná listina rodinu síce nazvala šľachtickou, ale o tomto kráľovský spis nie je, tak sa rodina delila so šoltýsmi druhých obcí a stala sa poddanskou.

Synovia šoltýsa Mateja Frivaldského ml., Ladislav (o. 1504 - 1596) a **Matej** (asi 1506 - 1586) pochádzali od prvej manželky, ktorá bola pravdepodobne šoltýskym dievčaťom. Od druhej manželky, ktorá bola dcérou Thyly, frivaldského usadlíka, pochádzali synovia Ján (o. 1508 - 1553) a Gregor (o. 1510 - 1553). Z týchto prvé tri boli mená Hunyadovcov. Okrem tradícií, ktoré uchovávajú pôvod rodín zo župy Hunyad, môže vysvetlenie byť aj také, že sa lietavský zemepán Juraj Zápoľa v roku 1504 zasnúbil s Alžbetou, sirotou po Jánovi Korvínovi. Alžbeta umrela v roku 1508.

Z tohto obdobia máme prvé údaje o hospodárskom význame Frivaldu. Obecnú decimu (farársku desiatku) v roku 1522 a 1531, ktorá je 3 fl 50d, evidovali v Rajci, kde sa nachádzala fara. Tohto decima je 21 fl 18 d, čo je šesťnásobok. Ročná produkčná hodnota Frivaldu bola teda 35 florénov.

V roku 1526 Matej Frivaldský ml. zomrel veľmi mladý. Juraj Zápoľa napísal list lietavskému hradnému pánovi Tomášovi Tárnokovi, aby urovnal spor medzi šoltýsmi Gregorom a Jánom Frivaldskými. Pomoc potrebovali z toho dôvodu, že ešte aj ich starší bratia boli maloletými sirotami. Pozemky, dedičstvo po matke, ktoré tvorilo predmet sporu, nakoniec dostal starší Ján. V roku 1543 bol on ten *Ján Moczendl*, ktorý sa na poddanskom pozemku stal predkom rodiny Mocz. Meno „*Moczendl*” bolo zdobneninou, príponou k menu Mocz, pretože sa jednalo o mladšieho brata šoltýsa. Slovo Móc znamenalo nosiaceho turecký účes, resp. rumun-kumanského pôvodu. Lietavske panstvo dostal Mikuláš Kôstka z českého Sedlecu, na ktoré najprv v roku 1529 dostal darovaciu listinu od Jána Szapolyaiho, potom v roku 1534 od

kráľa Ferdinanda. Zápis ale Podmaniczkyovci napadli. Nato nasledovala 10-ročná miestna vojna, v ktorej došlo k prímeriu v roku 1545. Na zaprotokolovaní, ktoré sa uskutočnilo v roku 1535, boli prítomní šľachtici z okolitých dedín, zástupcovia rodín Pružinský, Porubský, Závodský, Čerňanský, Ďurčanský. Frivaldský nie, pretože hoci už všetci štyria synovia boli dospelí, boli vzdialení. Toto je možné stanovisko v tom období viac ako desaťročného zmätku, kde stáli proti sebe dve panstvá (Bystrica nad Váhom a Lietava), dvaja králi (Ferdinand a Ján Szapolyai), dve náboženské vyznania. V roku 1536 zastihlo dedinu veľké spustošenie.

V bojoch kráľa Ferdinanda a Zápoľovcov španielski kopijníci kráľa Ferdinanda podpálili dedinu, lebo patrila Kostkovcom, ktorí boli verní Zápoľovcom. Spustošenie bolo také, že sa oslobodili od platenia dane. Časť frivaldských pozemkov roky stála neobsadená, alebo sčasti zničená. Podľa vykonaného súpisu v roku 1548 žil v dedine 1 richtár, 2 želiari, 2 chudobní a 1 pastier. V roku 1549 richtára ani nespomenuli, len 3 želiarov a 3 gazdov, ktorí utiekli. Toto posledné číslo znamenalo „gazdovstvo“. V roku 1553 sa dedina skladala celkom zo 4 „gazdovstiev“. Jedno „gazdovstvo“ v 17. storočí sa skladalo zo 4 poddanských pozemkov. Tento spôsob výpočtu je tu namieste, vzhľadom nato, že – ako sme videli – vo Frivalde žilo 16 pozemkových poddanských rodín.

Na okolí boli zničené aj iné obce. Spustošenie zo strany španielskych kopijníkov v roku 1536 v každom prípade trochu aj ich nadchlo ku Kostkovcom, ale v tieni neskorších udalostí nie je pravdepodobné, že by sa stali aj oni protestantmi, napriek tomu, že toto Kôstka výslovne tvrdil. Vtom období protestantizmus znamenal iba bohoslužby v jazyku ľudu a možnosť sobášenia kňazov. Obec nemusela zblízka prežiť predchádzajúce okolnosti protestantizmu a zvrhlosti spodného kňazstva, lebo bola filiálkou, jej farár býval v Rajci. Úcta obce k Márii pritom zachovala vernosť obyvateľstva k duchovnosti katolicizmu.

Pôvodní nemeckí usadlíci dnešného gruspalského, resp. zimanského gruntu v roku 1536 utiekli. Na ich miesto sa vtedy dostali tie rodiny, ktorých priezvisko nosia grunty dodnes. Pôvodný majiteľ pozemku Nemček bol neznámy, potom patrilo rodine *Umhyn* (Vucheim). Meno pôvodného usadlíka vedľa ležiaceho dnešného slovenského pozemku nebolo známe, potom patrilo rodine s menom Galik (Galo, Jarik, Harin).

Soltýs Frivaldský obchodoval s panstvom. V roku 1539 predal 12 tisíc šindľov, vyrobených na frivaldskej šoltýskej pile. Týždenne dovážal víno z Modry, Svätého Jura, Nových Zámkov. Toto bol Matej Frivaldský, syn Mateja ml., ktorý takto zbohatol. V tom čase 1000 šindľov malo hodnotu 1 komorský forint. Z toho vidíme prvý náznak toho, že Frivaldskí žili s právami šoltýsov okolitých šoltýskych dedín mlynárstvom a výčapníctvom. V roku 1543 predali 3 kone a neskoršie veľa šindľov. Rodina vlastnila aj mlyn, v ktorom mlelo aj panstvo.

V roku 1553 frivaldský richtár Matej Muocz kúpil pre seba celý richtársky statok. Preto sa šoltýsom stal on a nie jeho brat Ladislav, lebo ten sa oženil mimo Frivaldu do obce Turie. Dovtedy bratia spoločne užívali šoltýske právo. Súrodencom vyplatil spolu 134 Ft -ov, z toho staršiemu bratovi Ladislavovi 31 Ft -ov, mladším bratom Jánovi 31 Ft-ov, Gregorovi 42 Ft-ov, švagrovi 15 Ft-ov a richtárovmu synovi z Gajdl'a (dnes Klačno), švagrovi Michalovi 15 Ft -ov. Gregor teraz dostal podiel z dedičstva po svojej matke v peniazoch, čo už Ján v roku 1526 prevzal v naturáliách, preto dostával namiesto 31 Ft-ov – 42 Ft-ov. Dvom sestrám patrilo po pol podieli, toto vyzdvihli ich manželvia. Títo príbuzní si vyhradili právo spätnej kúpy na večné časy. Tento istý Matej, frivaldský richtár, v roku 1586 dostal pridané meno Klopán (t. j. nosiaci klobúk, vzťahujúci sa na funkciu richtára). Jeho žena bola šľachtickým dievčaťom.

Dcéru Mikuláša Kôstku si v roku 1556 zobral za ženu František Thurzo, bývalý nitriansky biskup, ktorý si v roku 1558 získal kráľovskú donáciu. Pretože Kostkovi príbuzní Dersffyovci spochybnili toto jeho právo, mohol ho považovať za svoje až od roku 1569, keď sa zrodilo kráľovské rozhodnutie. Vtedy sa Thurzovi otvorila možnosť presadiť svoje radikálne plány – zavedenie protestantizmu. V roku 1570 odstránili oltárny obraz z lietavskej zámočkej kaplnky. Aj Rajec sa stal protestantským a fara prešla do laických rúk. Súčasne aj Frivald sa stal samostatným „fraternátom“ prostredníctvom vlastného samostatného kostola. V roku 1580 sa už Rajec a Frivald zaraďovali ako evanjelické obce do horného okresu Trenčianskej župy, ktorá od roku 1570 už mala evanjelického vicearchidiakona.

V sakristii kostola, na stene medzi dverami do sakristie a pastofóriom, pod nástennou maľbou sa dá prečítať kúsok z nápisu, ktorý pochádza z roku 1571, napísaného kriedou okrovohnedej farby. Objavilo sa

tam aj meno Matejovho syna, Jána Frivaldského, jeho neskoršieho následníka, ktorý bol lietavským úradníkom Františka Thurza.

...MDLXXI...
 Jan Frivaldsky Urednick
 Zámku Lethawsk....
 ...Mocného Pána Pán
 F... Thurzy ...

Vsúčasnosti prebieha odkrytie nápisu spod maľovky. Obsahuje dokument, opatrenie, podľa ktorého treba nástenné maľby obnoviť a zakonzervovať.

Františkov syn Juraj Thurzo po dosiahnutí dospelosti v roku 1583 podaroval rodine Frivaldských druhú časť dnešného mŕckeho gruntu za pozemok, na ktorom sa nachádzal kostol. S týmto vymeneným pozemkom založil evanjelickú cirkev v dedine, ktorá zostala bez katolíckeho farára. Panstvo zároveň zobralo pod svoj patronát milosťpanstvo, ktoré do tej doby bolo v rukách šoltýsa a za kostolný pozemok daroval úrodný pozemok. Aj stavbu veže s veľkým zvonom musíme pripisovať Thurzovi. Thurzo dokumentoval získanie práva milosťpána kostola investíciou, primeranou jeho majetkovým pomerom. To, že túto nízku, zavalitú vežu, na ktorú sa dalo vyjsť po rebríku, dodatočne pristavali ku kostolu, je zjavné aj z toho, že v 18. storočí ju bolo potrebné dodatočne spojiť s kostolom. Pravdepodobne ani nestála pred kostolom, ale niekde pri jeho boku, veď kostol mal priečelie, na ktoré neskoršie maľovali. Môžeme predpokladať, že veža mala vysokú helmicu. K nej mohli prispôsobiť aj husársku vežu. Drevený strop akiste opatрили peknou kvetinovou výzdobou. Aj Fačkov a Čičmany boli frivaldskou filiálkou.

Synmi richtára Mateja Frivaldského boli **Ján Frivaldský** (asi 1545-1606), Andrej (asi 1550- 1626) a Melichar (asi 1555-1633). Najstarší syn nečakal, aby zdedil post richtára, lebo na začiatku roku 1570 sa stal provizorom lietavského panstva.

Ešte v roku 1565 bol jeho predchodcom Blažej Kardoš Sádecký. K výmene provizora došlo počas života Františka Thurzu. Zdá sa, že bol už v roku 1571 na Lietave úradníkom, ale nie je isté to, že už bol provizorom. Zdá sa, že toto dôverné postavenie dostal v takom mladom veku hlavne pre svoju náboženskú spoľahlivosť. Pán Lietavy v roku 1574 umrel a jeho vdova so svojim synom Jurajom Thurzom, neskorším palatínom, sa presťahovala do Bytče. V roku 1578 bol provizorom už Frivaldský.

Keď Juraja Thurzu v roku 1583 vyhlásili za plnoletého, jeho prvým pôsobením bolo, že prostredníctvom jeho intervencie kráľ Rudolf II. vo Viedni vydal Jánovi Frivaldskému erbový list. V tomto ho menoval „agilis provisor“, t. j. hospodárskym riaditeľom zámku Lietava, čo bolo druhým najhlavnejším postom po vojenskom veliteľovi. Výraz „agilis“ vyjadrovalo tú skutočnosť, že jeho matka bola šľachtickým dievčaťom. Zemianska listina vyzdvihla Jána z radov nezemanov medzi zemanov a darovala mu „Teschinskú slobodu“. Opis erbu: Pod ramenom držiacim 4 byle pšenice sa nachádza otvorená zámocká brána.

Inšpiráciou erbu bol erb Kinizsiim, umiestnený v stene lietavského zámku: rameno, ktoré drží meč, nad ním hviezda a mesiac. Čo sa týka brány: na hrade Lietava sa dve malé izby provizora nachádzali v bránovej veži. Pred bytom bolo átrium, v ňom prehradenie so železným oplotením. Izba mala dubové dvere so železným kovaním, v nej jednoduché lavice a stôl z mäkkého dreva. Vo vonkajšej izbe pri dverách stála veľká skriňa na potraviny, kachle s vonkajším vykurovaním, sklené okná mali olovnatý rám. Provizor nemal inú izbu. Jeho rodina zostala vo Frivalde. Ján Frivaldský tam postavil aj „curiu“. Zrúcaniny kúrie stáli ešte na začiatku 20. storočia. Zachovali sa o tom dva podrobné opisy z roku 1975 od súrodencov Dorinských, z ktorých jeden ešte v detstve býval v nezrúcanej časti tejto kúrie. Budova stála namieste, kde sa nachádzal dom s popisným číslom 23. Bola to asi 10 m široká, 20 m dlhá a 8 až 10 m vysoká dvojpodlažná budova. Spodné podlažie bolo do polovice zapustené do zeme. Umiestnená bola pozdĺžne smerom na východozápad. Na severnej strane na poschodí boli arkády s asi ôsmimi oblúkmi. Vpredu sa nachádzal vchod, ktorý viedol na poschodie a vzadu do spodnej časti. Na oboch stranách boli zabudované ťažké železné dvere. Okná boli na všetkých štyroch priečeliach.

Okná na prízemí boli menšie trojdielne so šikmo prekríženými železnými mrežami, na poschodí boli šesťdielne okná opatrené železnými mrežami, kde v strede prekríženia boli štvorlúpeňové ruže. Strecha bola z drevených šindľov so zberačmi vody v tvare dračích papúl. Strecha mala niekoľko kamenných komínov s polkruhovým prekrytím. Ako vzor k arkádám pravdepodobne slúžil kaštieľ v Bytči (postavil ho Ján Kilián, staviteľ z Milána, 1571-1574). Toto mohlo oveľa neskôr slúžiť ako vzor pre dnešné Múzeum v Rajci a kaštieľ v Čičmanoch.

Provizor, ktorý ako prvý z rodiny prešiel na novú vieru, dával od konca roka 1570 svojim deťom pri krste charakteristické mená podľa Starého zákona: Tobiáš, Daniel, Jeremiáš, Baltazár, Mojžiš.

Zo svojho provizora Thurzo urobil šľachtica preto, lebo podľa jedného zákona z roku 1435 iba šľachtic mohol zastávať tento post.

V roku 1585 Juraj Thurzo prevzal svoje statky a zriadil si aj on svoje sídlo v Bytči. Frivaldský Klopán Matej, frivaldský richtár, v roku 1586 svoje richtárske pozemky zanechal svojmu synovi Jánovi nerozdelene za 200 zlatých. Ján Frivaldský teda zo svojho dovtedy zozbieraného platu, ktorý činil ročne 40 Fl, previedol na seba šoltýstvo. Richtársky list, vydaný mestom Rajec, opisuje aj statky, ktoré dostali ďalší dvaja súrodenci, neskoršie Richterandriský a Školnický grunt. K svojmu pozemku dostal Andrej ešte 20 zlatých a Melichar 14 Fl-ov.

V pozadí celej operácie museli stáť ďalšie: Matej predal bratovi Jánovi pozemok, ktorý dostal od Thurzu ako výmenu za kostolný pozemok a potom Ján spojil tento pozemok so svojim, ktorý sa nachádzal vedľa. Z tohto mohol kúpiť pozemok pre Andreja od príbuznej rodiny Schusterovej. Pozemok pre Melichara kúpil od rodiny Urbanovej s výhradným právom kúpy späť. Juraj Thurzo za verné služby jemu a jeho otcovi v roku 1587 naveky daroval šoltýstvo, ktoré sa vykonávalo vo Frivalde a patrilo k lietavskému panstvu, spolu s pozemkom, lesom, pastvinou, právom vlastniť mlyn a pílu spolu s rybolovom. Thurzo s gestom veľkomožného pána sa zriekol toho, čo jeho rodina vlastnila od roku 1413. Juraj Thurzo si v roku 1592 s katolíckou ceremóniou zobral za manželku Alžbetu Czoborovú a po tomto narodené deti Thurzovcov dostali katolícke mená, napr. v roku 1598 Imrich. Pani Thurzová sa protestantkou stala až neskôr.

V tomto období sa vrátil Ján Frivaldský späť ku katolicizmu pravdepodobne hľadajúc oporu u svojej panovníčky, pretože svojim synom aj on dal katolícke mená: Martin, Juraj, Ján.

Po roku 1590 badať, že Thurzo v záujme väčších príjmov súril svojich hodnostárov. Prostredníctvom svojej manželky viackrát odkázal aj Jánovi Frivaldskému. Stavba svadobného paláca v Bytči v roku 1598 pohlti la všetky jeho peniaze.

V roku 1596 v dedine spísali 15 pozemkových poddaných a 10 želiarov. Dedina v roku 1598 mala 30 domov. Počet obyvateľov k tomuto bol primerane 170 osôb.

Ján Frivaldský písal z lietavského hradu 18. augusta 1599, že od chudobných ľudí za syr nemôže zohnať dostatok peňazí, preto na príkaz svojho pána ich zatváral do väzenia. Bolo obdobie prác, čo s nimi? Odpoveď nepoznáme, ale situácia bola charakteristická. Dňa 22. augusta 1599 sa Thurzo na krátky čas zdržiaval na Lietavskom hrade. Sťažoval sa, že nemá dobré víno, hoci za dobré víno bol zodpovedný hospodár. Pani Thurzová 1. novembra 1600 navrhovala, aby zodpovednosť za škodu na rybníku zvalili na Frivaldského. Nakoniec jej manžel zavrel Jána Frivaldského dňa 1. januára 1601. Bývalého provizora vrhol do väznice jeho skoršieho zámku a tam ho držal skoro tri roky. Temnica sa zvykla nachádzať v niektorej veži zámku. Na Lietave bola asi v západnej strážnej veži.

Nakoniec pani Alžbeta Thurzová-Czoborová intervenovala v jeho záujme. Ján Frivaldský sa dostal na slobodu v decembri v roku 1603. Sumu, ktorú od neho žiadali „z peňazí a úrody“, Ján Frivaldský mohol zaplatiť svojmu pánovi len tak, že predal tretinu svojho statku svojmu bratovi Andrejovi. V roku 1604 ešte dlhoval 4 holby obilia, pretože v zimnom období ani za peniaze nemohol kúpiť obilie. To, že hospodár nebol zodpovedný ani za škody na rybárstve, vyšlo najavo v roku 1611. Thurzo vo svojom zvyšku života čoraz viac karhal a poháňal svojich hospodárov. Potomok Jána Frivaldského, ktorého podľa mena ani nepoznáme, pochopil ešte horšie, pretože po pohrebe Juraja Thurzu (zomrel 24. decembra 1616) mu dal Thurzov syn Imrich sťat' hlavu.

Na jar 1605 Bocskayho hajdúchovia vtrhli na územie panstva, ale rozvrátili iba Cičmany a Fačkov. Vykorišťovaní obyvatelia Frivaldu a Rajca sa napriek príkazom ich pána pridali k nim, ba zúčastnili sa aj na podpálení zámku v Bytči, a to 21. mája.

V záujme Viedenského mieru z novembra 1606 sa Thurzo za toto všetko nemohol ani odplatiť. Nemecká rodina Wucheim, ktorej meno sa nedá ani vysloviť, ušla a jej pozemok sa od tej doby nazýval Nemček.

Ján Frivaldský napriek celoživotnej práci zomrel chudobný 8. mája 1606 a zanechal takýto závet:

„Czo sa meho brata Andrisa doticze kteriztol šedi na dolneg zahrade, a prislúcha ku gruntu, ale ponewacz gest mug bratr, tehda to ma gehu vlastne biti, krome žebi chtel dobrowolne wistup tehdy yemu moyi sinowye fl 28 dayi.

A mayi Moc Moyi Sinovje y iného Hospodára osaditi.”

Počas Jánovho zajatia v období, kým jeho synovia boli maloletí, ho na richtárskom poste zastupoval jeho brat Andrej. Každého jeho potomka po tomto nazývali Richterandris. (Aj v predošlom období sa stal taký prípad, keď Ladislava, strýka provizora a šoltýsa Jána Frivaldského, ktorý bol v roku 1596 obecným richtárom nazývali „Laszlaus Turcsik”. Priženil sa do Tura a podľa niektorých znakov, sa na čas presťahoval späť do Frivaldu na vykonávanie šoltýskych činností.

Melichar bol pomocným pracovníkom v protestanskej škole, ktorá sa otvorila v roku 1601 v Rajci, preto dostal meno Školník.

Obdobie rokov 1606 -1805

Ján Frivaldský mal 8 synov a možno aj dcéry. Najstarší Tobiáš sa narodil ešte predtým, ako sa jeho otec stal šľachticom, preto on bol zo súrodencov jediný, ktorý sa nestal šľachticom. Nasledujúci štyria, **Daniel Frivaldský** (asi 1584-1652), **Jeremiás** (asi 1587-1616), **Baltazár** (asi 1590-1630) a **Mojžiš** (asi 1592-1622), ktorých pokrstili ako protestantov – spoločne vlastnili post šoltýstva. Presnejšie len prví traja, lebo Mojžiš sa stal pážaťom u Thurzovcov. V roku 1607 na Thurzovej svadbe v Bytči velil jeden z nich spolu so šoltýsom Višňovským 100 člennej lietavskej pechote. Druhý sa stal veliteľom 12 člennej stráže, ktorá strážila vonkajšie dvere. Jemu velil veliteľ stráže brány paláca. Mojžiš bol „nalievačom vína”, ktorému nosil drabant. Jeden z nich pre Thurzu vykonával službu kuriéra v dvoch prípadoch. Na ďalších svadbách v rokoch 1612 bol Mojžiš „pomocníkom šafára” pri výseku mäsa a iných veciach. Pravdepodobne Mojžiš ako páža nebýval vo Frivalde.

V zámku bol asi sprostredkovateľom pre rodinu. Máme vedomosti o tom, že už pred rokom 1611 podaroval frivaldskému kostolu koberec. Na svadbách v rokoch 1612 a 1614 bol „nalievačom vína” Daniel.

Od roku 1606 do 1609 bol richtárom Andrej Richter, brat zosnulého šoltýsa. V roku 1609 dosiahol Daniel vek dospelosti a prebral richtárstvo. Možno bol richtárom aj v nasledujúcom roku.

V roku 1611 bol richtárom Jeremiás, ktorý tiež dosiahol plnoletosť, v roku 1612 Daniel, v roku 1613 Jeremiás a v roku 1614 Baltazár, pretože tiež dosiahol vek dospelosti. V roku 1615 bol znova Daniel richtárom a v roku 1616 prišiel na rad Jeremiáš, ale tento zomrel. Nasledoval Baltazár, potom sa striedali s Danielom do Baltazárovej smrti. Od tej doby bol šoltýsom iba Daniel.

Ďalší synovia Martin (asi 1595-1644) a Juraj (asi 1597-1646) sa nestali šoltýsmi preto, lebo ich pokrstili ako katolíkov, resp. najmladší Ján si rodinu ani nezaložil. Z dôkazov o dve storočia neskôr je zjavné, že Martinovi a Jurajovi potomci boli nemajetní. Iné údaje poukazujú nato, že im pripadlo právo pivovarské a mlynské.

Hoci Juraj Thurzo protestantskú faru založil už skôr, prvého protestantského kňaza do obce umiestnil až v roku 1606 (do Rajca v roku 1597). Peter Petschius, ktorý pochádzal zo sliezskeho Leobschitzu, kázal po nemecky. Zrejme dal pre neho dať postaviť aj faru. Jeho situácia nebola pokojom, preto zostal len do roku 1611. V roku 1610 vydal leták, v ktorom „otíka” pápežencov. Polemizoval s Petrom Pázmánym a obhajoval tézy v roku 1610 uskutočnej žilinskej synody, v ktorej evanjelici vyslovili odlúčenie od katolíckej cirkvi. Všeobecná mienka vo Frivalde bola protikatolícka a protithurzovská. Toto pretrvávalo aj počas Šoltýsovania chlapcov Frivaldských, hlavne kvôli osudu ich otca, hoci oni boli pokrstení v protestantskej viere.

Z panstva už v roku 1608 vydali 1/4 majetku Perényiovcov, ktorí boli príbuzní Thurzovcov. Ostatné územie tvorilo 56 virg. Sedliaci zasluhovali ročne 88 F1 59 d v peniazoch, „na kuchyňu” určitý počet kapúnov, husí, pstruhov, vajec, syra desatiny z oviec a medu. Soľ a rybu museli kupovať z panstva za určenú cenu.

V tomto roku zomrel vlastník Weiss gruntu. Jeho vdovu si zobral za ženu želiar menom Kozar. V ďalšom období grunt niesol jeho meno.

Poznáme sumáre z rokov 1615 [1617] - (1618) a /1619/, v ktorých spísali počet oviec, pretože z tohto počtu platili potom desatiny.

F. Balthazar	23 [20] (35) / - /
F. Jeremias	43 [-] (-) / - /
F. Danil	32 [20] (30) / 50 /
Muocz	162 [200] (200) / 240 /
Jano Gruspal	23 [30] (20) / 33 /
Jakub Ziman	27 [47] (45) / 57 /
Kowach Jano	42 [120] (300) / 111 /
Andris Richtar	28 [50] (60) / 37 /
Lang Michal	65 [30] (44) / 51 /
Ludwik	48 [20] (28) / 50 /
Rak	17 [-] (-) / - /
Kozar	70 [90] (90) / 100 /
Hanus Wenczil	72 [78] (70) / 51 /
Nyemecsik Martin	25 [25] (20) / 34 /
Galo Ondrej	48 [57] (60) / 60 /
Venczil Hanus	18 [30] (30) / 35 /
Imrich [Amith]	26 [3] (-) / 46 /
Jakub Swarcz	25 [20] (32) / 55 /
Michal Remota	9 [6] (17) / 7 /
Hulin Gaspar	60 [70] (60) / 63 /
Hulinka Stepan	22 [63] (50) / 46 /
Jarik	31 [28] (34) / 23 /
Skolnik Girik	30 [20] (25) / 29 /
Abraham Hajny	20 [20] (20) / 11 /
Homes Balczer,	
Toman Mychal	30 [9] (11) / 23 /
Hozirka	16 [10] (-) / 22 /

V roku 1611 hlavný duchovný Eliáš Láni vykonal vo Frivalde kanonickú vizitáciu. Po viacročnej prestávke od roku 1621 do roku 1627 po Petrovi Petschiusovi bol duchovným pastierom Jan Lang, člen miestnej rodiny Langovej. Tak ako jeho predchodcov, aj jemu sa od jeho veriacich dostalo prenasledovania. Mohlo to prameniť aj z toho, že bol miestny a nemohol mať dostatočnú autoritu. Aj on kázal po nemecky.

Bratia v roku 1626 boli spoločníkmi v richtárčení. Funkciu vykonávali, ako sme mohli vidieť striedavo po roku, hlavne prví traja spomínaní, z ktorých ešte dvaja žili. Mali dlhy iba na dom, ktorý postavil ich otec. Svoje dlhy splácali osobnými službami, od ostatného boli oslobodení. Dvaja pokrvní príbuzní (Richter) Andrej a (Školník) Juraj slúžili u nich ako želiari. Vlastnili mlyn, pílu a pivovar. Právo na rybolov a právo na lesy nebolo ... (spomenuté ako vecne nestelesnené právo). Plochu statku určovali merice: pre sedliakov 192 meríc, pre šoltýsov 56 meríc. Sedliakov zaviazali na odovzdávanie 96 vozov sena a šoltýsov na 2 vozy. V roku 1626 zomrela pani Thurzová. Po tomto období nasledovalo veľa zmien. Osobné služby, ktoré boli pre malých šľachticov vo dvore Thurzovcov predtým cťou, boli po vymretí Thurzovcov pre dvoranstvo už na obtiaž. Posledný údaj o tom, že Frivaldský vykonával takéto služby pochádza z roku 1618. Túto službu si rodina Frivaldských vykúpila v roku 1628 za 50 Fl-ov a desatiny z oviec. Tento posledný údaj znamenal daň vyberanú od valachov v peniazoch.

Juraj Thurzo mal tri sestry. Potomkovia týchto štyroch súrodencov rozdelili panstvo na štyri časti. Perényiovci dostali svoj podiel už skôr. V roku 1628 rozdelili panstvo medzi Thurzovcami, Révayovcami a Lengyelovcami po 1/3, rovnako príjmy zo šoltýsovania.

Pri tomto rozdelení dostali pozemky, ktoré sa dnes nazývajú:

- Perényiovci – Grušpal, Kováč, Lamlek, Ludvik,
- Révayovci – Venčil, Slovák, Hulin,
- Lengyelovci – Toman, Ziman, Nemeček, Hodzik,
- Thurzocov šľachtické spoločenstvo – Môc, Kozar, Sinhan a Jakub.

Hoci podľa počtu gruntov boli všetky štyri diely skoro rovnaké, ich veľkosť bola veľmi rozdielna. Podľa údajov z roku 1720 už sú podľa poradia: 5 1/2; 1 1/2; 4 1/2; resp. 8 poddanských pozemkov. Neskôr (neúmernosť v prospech Thurzovcov) rástla ešte viac. Frivaldčania vlastnili okrem svojich vlastných gruntov aj Richterandriský a Školnický grunt.

V roku 1633 sa na štvrtine, ktorú vlastnili Thurzovci, objavila nová poddanská rodina Galo (Slovák). Okolo roku 1630 zabrali Školnický grunt Lengyelovci, alebo Révayovci, richterandriský grunt Thurzovci. Rodinu Školník buď Lengyelovci alebo Révayovci, Thurzovci Richterandrisovcov, zrejme po dohode s ostatnými. Tejto pochybnej koristi sa Thurzovci zbavili tak, že svoj grunt zamenili s Révayovcami za Slovácky grunt. Na toto Révayovci pristali preto, lebo ako prídavok k výmene si mohli vytvoriť právo na tú tretinu, ktorú Richterandrisovci vlastnili zo šoltýskeho statku od roku 1606. Čo sa týkalo ťarchy poddaných požadovali už peniaze namiesto povinného odovzdávania sena. Iba šoltýsi platili v naturáliách. Týmto namiesto na 5 pozemkov pripadajúcich 55 Fl-ov a 55 vozov sena zaplatili v hotovosti 110 Fl-ov.

Smrť Alžbety Thurzovej a odchod duchovného zrejme nie náhodou pripadlo na to isté obdobie. Obec využívala príležitosť a zbavila sa duchovného. V roku 1628, keď hlavný duchovný Johann Hodikius uskutočnil kanonskú vizitáciu, rozhodli sa, že postavia školu, vzhľadom na to, že dovtedy v obci škola ešte nebola. Tri roky bola obec bez duchovného pastiera, keď v roku 1630 sa duchovným stal Tobias Schumberg z moravského Přerova. Keď v roku 1644 Zachariáš Láni uskutočnil kánohlfea vizitáciu, škola už fungovala. Nový duchovný už zastupoval menej bojovnú obmenu protestantizmu, vzhľadom nato, že on sa už nedostal do sporu s obcou. Nemal výhrady ani proti uctievaniu Márie (v tom čase v zásade ani Petschius), totiž v roku 1642 odtiahli aj zvon na počesť Panny Márie. Na zvone je reliéf Panny Márie, ktorá má pod nohami polmesiac. Toto bol už tretí zvon kostola po malom zvonci v husárskej veži a po veľkom zvone veže. Na toto obdobie sa datuje aj zriadenie kazateľnice. Prvá zmienka je z roku 1728 o tom, že ju treba premiestniť na stranu evanjelia. Predpokladane stála na druhej strane, možno pri stene, ale v strede bočnej steny tak, ako v iných protestantských kostoloch. (Duchovný Tobias). Na rozdiel od ostatných predkov kázal už po slovensky. Jeho vzdelanie a blahobyť sa odzrkadlili v dvoch najstarších zväzkoch knižnice fary, ktoré zrejme pochádzajú od neho. Jednou knihou je latinská alfabetská zbierka výrokov významných právnikov vydaná vo Württembergu v roku 1619, druhou vydaná v Lipsku v roku 1618 je latinská evanjelická kniha vierovyznania.

Schumberg tu vykonával službu do roku 1649. Tu aj zomrel a jeho pozostalí rodinní príslušníci priznávali ešte aj oveľa neskôr svoju frivaldskú príslušnosť. Bol vzdelaným človekom so širokým obzorom, tolerantný, a tým si získal obec a jej šoltýsov pre reformáciu. Jeho syn sa tiež volal Tobias Schumberg. Narodil sa vo Frivalde v roku 1626, je otcom evanjelického teológa, plodného spisovateľa, ktorý pôsobil na viacerých univerzitách, takmer po celom Nemecku. Zomrel po roku 1711.

Vymretie nemeckého jazyka sa ukázalo aj v tom, že usadlíci s nemeckým menom namiesto pôvodného priezviska používali ako priezvisko krstné meno svojho otca. Tak sa nazýval pozemok Tomana Zimmermanna „tomanský“, Jakuba Schwarza „jakubský“.

Juraj Frivaldský (asi 1620-1700) sa stal šoltýsom po smrti svojho otca Daniela po rozdelení majetku 1. januára 1653. Urobil niekoľko rozhodných opatrení. Jedno sa vzťahovalo na náboženstvo. Po štyroch rokoch chcel Juraj Frivaldský dať obci duchovného. Po štyroch mesiacoch od rozdelenia majetku, zrejme najeho podnet, a na pozvanie zástupcov rodín Thurzovej z Illésházy a rodín Révay, Lengyel a Perényi, ustanovili za duchovného vo Frivalde Johanna, Tobiášovho mladšieho syna. Panstvo teda jednohlasne podporovalo protestantizmus. Nový duchovný sa narodil okolo roku 1632. Do školy chodil v Rajci, Žiline a nakoniec v Levoči. Bez vymenovania kázal niekoľko rokov. Johannes Schumberg tu zotrval do roku 1657. Predpokladá sa, že tu aj umrel a jeho vdova sa vydala za jeho následníka.

Druhé opatrenie šoltýsa Juraja Frivaldského smerovalo proti porušovaniu práv veľkostatkárov. Pokúsil sa získať si späť právo aspoň na richterandrisovskú tretinu šoltýskeho pozemku. Prostredníctvom Thurzovho spolustatkára a riaditeľa Štefana Tökölyho predložili Frivaldskyovci kráľovi Františkovi III. svoju sťažnosť, že František Révay obťažuje svojimi neoprávnenými požiadavkami dedičov Jána Frivaldského. Kráľ vo svojom liste zo dňa 3. októbra 1654 napomenul Révaya. Kvôli kráľovskému napomenutiu sa Révayovci chceli zbaviť svojich neistých príjmov. Frivaldskyovci však pocítili, že by kráľovské napomenutie d'alekého kráľa bolo účinné pre blízky veľkostatok. Na to si Thököly zobral do zálohy túto 1/3 šoltýskeho pozemku na 12 rokov za 300 toliarov. Dňa 12. júla 1655 toto prepustil Frivaldskyovcom do užívania potom, čo mu túto sumu v hotovosti zaplatili. Okrem toho každý rok prvého apríla šoltýsi a chovatelia oviec zaplatili za chov oviec (za i ovcu 1 denár). Podľa údajov medzi rokmi 1653-1675 počet oviec v rodinnom chove dosiahol 390, oproti počtu 40-60 oviec na začiatku storočia.

Po smrti Johannes Schumberga, ktorý zomrel v roku 1657, sa už v roku 1665 stal duchovným pastierom Georgius Hrehusek. Jeho následníkom sa stal Andreas Johannides. V marci roku 1674 ho predvolali do Bratislavy spolu so 728 protestantskými duchovnými. Dostavil sa tam a z dôvodu vyhrážok, ktoré sa im dostali, spolu so Sámuelom Franciscim a s väčšinou duchovných podpísal zrieknutie sa duchovného pastierstva. Od 11. júna 1673 sa vo Frivalde farárom stal Andreas Sartorius z rehole cisterciátov. V tomto období sa dostal aj v Rajci katolícky farár do kostola, ktorý bol predtým v protestantských rukách. 26. októbra 1674 biskup vykonal kanonickú vizitáciu. Z tejto vizitácie medzi inými vyšlo, že stredoveký krídlový oltár ešte stojí. Od tohto obdobia v Rajci viedli matričnú knihu. S takouto požiadavkou vo Frivalde ešte nevystúpili.

V roku 1673 mala obec 2 kováčov a 3 obuvníkov. Juraj Frivaldský dal v roku 1675 pre obec zhotoviť pečať, na ktorej sa v strede nachádza erb Frivaldských.

V tom období sotva 10% obcí vlastnilo pečať.

Do marca 1677 Sartorius často pomáhal v Rajci, kde viackrát krstil. V tomto roku sa ale do Rajca dostal nový farár, ktorý si už nevyžadoval výpomoc. V júli 1684 bol frivaldským farárom Skrowanczik, ktorý krstil v Rajci. Počas Thökölyho povstania, keď sa kostol v Rajci (1682-1684 okt. 9.) dostal do rúk protestantov, vo Frivalde k takýmto zmenám nedošlo. V tomto období v roku 1683 vykonával jeden duchovný menom Georgius Bapčany evanjelickú službu spolu s rektorom Polereczkym zo Súľova v súkromných domoch.

Tento veľmi energický šoltýs medzičasom zostarel. V rokoch 1690-ich panstvo spochybnilo právo užívania šoltýskeho mlyna. Toto prejednávali na panskej stolici, pretože od stredu 18. storočia malo vo Frivalde panstvo jednu pílu.

Do urbária sa v roku 1696 dostalo, že šoltýsi voľne používajú svoj mlyn a pílu, ale destinu platia z oviec, kôz a medu (dovtedy to tak nebolo). Šoltýsovcami mali tri rodiny (zrejme Danielova, Jeremiášova a Baltazárova vetva). O sladovni nebola reč. Porušením šoltýskeho práva si panstvo obsadilo aj les Kuklu. Oznamovalo ďalej aj to, že grunty jakubský a galovský zľúčia „z určitých dôvodov“, predpokladane preto, aby ďalším trom spoločníkom nebilo do očí, že oni majú 4 grunty a nie 5.

V roku 1690-1691 vykonával trenčiansky hlavný katolícky dekan Schwach kanonickú vizitáciu. Farára Andreasa Skrowanczika v júni 1694 vymenil Ján Lietavský, ktorý sa tam dostal z hradu Lietava.

V roku 1698 začal viesť matričnú knihu. V tomto období celá rodina Frivaldských bola katolícka, lebo údaje o pokrstení všetkých detí sa už nachádzajú v matričnej knihe. V roku 1699 archidiakon Ján Fridecký vykonal vizitáciu. Poznamenal, že ľud za zázračnú považuje mariánsku sochu.

Šoltýs **Juraj Frivaldský** zomrel okolo roku 1700. Zostala po ňom iba jedna dcéra Barbora, ktorá bola manželkou Juraja Frivaldského (1661 - 1731) z Martinskej vetvy, preto sa tento chcel stať šoltýsom po svojom svokrovi. Jeremiášova vetva však začala proti nemu súdny spor, ktorý pred panským súdom v roku 1702 aj vyhrali.

Vzmysle rozsudku bol v rokoch 1702-1751 šoltýsom **Andrej Frivaldský** (1656-1751), ktorý pochádzal z Jeremiášovej vetvy. Nazývali ho *judex*, *scultetus*, *vojvoda*. V roku 1719 vydal úradnú listinu vo veci sporu užívania lúky medzi rodinami Muocz a Lamlek. Museli Muoczovci na základe rozhodnutia za užívanie lúky popri potoku Rybná, platiť Lamlekovcom 3 floreny. V pozadí veci bolo to, že Muoczovci

síce mali výlučné právo užívania lúky, ale len na Thurzovskom statku, Lamlekovci však boli Perényiovcov poddanými.

Šoltýs mal 3 synov, ale títo a dokonca aj jeho vnuk umreli ešte pred jeho smrťou. V jeho vlastnej vetve nastali rozbroje, a preto okolo roku 1708 vydal starý šoltýs svoju dcéru za člena rodiny z nepriateľskej Danielovej vetvy. Po roku 1738 odovzdal šoltýsovanie jej synovi Andrejovi Dánčin Frivaldskému (1711 – 1766).

3. októbra 1704 ustanovili do Frivaldu Matthaëusa Polereczkého, toho duchovného, ktorý v roku 1683 už celý rok kázal v súkromných domoch.

Faru v skutočnosti nemohol celkom obsadiť, lebo katolícky farár prepustil kostol 18. novembra 1705 len kuruckým vojskám. (V Rajci sa toto stalo 19. nov.). Väčší kostol v Žiline dostali naspäť evanjelici 22. novembra 1705 a biskupom sa stal Daniel Krman, ktorého predtým veľmi často prenasledovali. Znovu zorganizoval evanjelickú cirkev. Nábožensko-reštitučný výbor kniežat'a Františka II. Rákóczi spísal 28. novembra 1705 zápisnicu o vybavenosti frivaldského kostola, v ňom dve pozlátené strieborné čaše a jedna cínová a tiež o rozdelení cirkevných príjmov, ale nakoniec sa všetko dostalo do rúk evanjelikov. (Matričnú knihu a krstiacu studničku hneď na začiatku prisúdili im.) Farár, na ktorého sa výbor snažil brať ohľad, a ktorý sa zo začiatku pokúsil spriatelíť s touto myšlienkou, po trojtýždňovom pobyte na fare nakoniec utiekol. Keď sa matričná kniha dostala do rúk protestantov, začali v nej chýbať údaje - bola neúplná. O katolíkov obce sa potajomky postaral rajecký farár Martin Duračka. Lietavský mal dôvod na útek, lebo sa do Frivaldu dostal duchovný, ktorý vystúpil z františkánskeho rádu. Bol ním Didakus, ktorý sa civilným menom volal Johann Neumann, presnejšie Johannes Layman(us). Trenčiansky hlavný dekan Adam Győri ho nazýval pijanom, opisoval ho ako človeka, ktorý sa vyžíval v hanebnostiach, ktorý bol nepriateľom Panny Márie, človeka, ktorý bol prorokom s nečistými ústami. Napriek svojmu trojitému sľubu si za manželku zobral šľachtické dievča. Bolo o ňom známe, že študoval vo Wittenbergu. Tam naozaj žil profesor s menom Johannes Neumann, ktorý bol veľmi známy, ale s ním nebol totožný. Zrejme vzhľadom na neho si zmenil meno.

Jeho agresivita sa neprejavila len v slovách. Sochu Márie z oltára odstránili už kuruci. Zobrali ju so sebou kus cesty a vďaka vytrvalosti obyvateľov, ktorí ich nasledovali, sa podarilo sochu prepašovať naspäť na svoje miesto. Neskôr na toto spomínali ako na zázrak. Podľa všetkého dal Didakus rozobrať oltár na kusy a zachovali sa iba sochy a obrazy schované na povale. Časť rodiny Frivaldských sa stala luteránskou (niektorí potomkovia Jeremiáša a Baltazára), iní z nich zostali katolíkami.

Počas bojov Rákócziho povstania sa šoltýska rodina snažila predovšetkým zachráňovať svoje statky. František Rákóczi dňa 22. júla 1706 vydal listinu na podporu obehu tovaru v maďarskom jazyku. Dňa 30. júla vyzval rády Trenčianskej župy na povstanie so zbraňou. Tieto dva dokumenty uložil do rodinného archívu. Vzhľadom na to, že vo Frivalde sotvakto vedel po maďarsky, tieto listiny mali hlavne charakter ochranného listu.

V dňoch 16. a 17. júna 1706 zorganizoval Krman v Žiline krajskú schôdzu, na ktorej podpísal spolu so štrnástimi duchovnými všeobecne záväzné rozhodnutia s 22 bodmi. Z Frivaldu sa tam už zúčastnil Neumann. V tom istom roku zorganizoval menšie porady pre duchovných na prípravu kanonickej vizitácie, a to 14. septembra v Žiline, 16. septembra v Rajci a 18. novembra v Černej. Tu vyniesol pre jednotlivé obce individuálne predpisy, v ktorých trestal jednotlivé priestupky peňažnými pokutami.

Známe sú nám tie, ktoré sa vzťahovali na Černú, Korskú a na Frivald, pretože sa podobali. Vo Frivalde boli napr. takí, ktorí nepoznali Otčenáš. V móde boli povery (preskakovanie svätých ohníkov, nočné pochody duchov a kričanie, čarovanie s kosťami, ktoré vybrali z osária, s krstiacou studničkou a inými). Ženy zanedbávali domáce práce, opíjali sa, neposielali deti do školy, v nedeľu zabíjali zvieratá, kupčili, do kostola chodila jedna osoba z každého domu. Do kostola chodili opití, smiali sa, fajčili, spali, pritom aj tí zhrešili, ktorí nezobudili spiacieho, keď cudzincovi neponúkli svoje miesto, pri zvonení sa nepomodlili a nezúčastnili sa trikrát ročne Večere Pánovej.

Flodnoty peňažných pokút vo Frivalde sa pohybovali od 1 groša (5 denárov) do 1 floréna (100 denárov). Dnešnými očami nevidíme úmernosť medzi činom a pokutou. V inej obci boli pokuty v rozmedzí 6 - 12 florénov, zvlášť keď si niekto vydržiaval milenku alebo milenca. Vo Frivalde v takýchto prípadoch trestali nie ženu, ale muža, a to pokutou iba 1 floréna. Daniel Krman vykonal vizitáciu vo Frivalde dňa 18. marca 1707. Tu napriek pôvodnému plánu vyniesol rozhodnutie, ktoré sa skladalo iba zo 6 bodov.

Tieto boli počiatocnými z vyššie uvedených 22 bodov, na ktorých sa uzniesli v roku 1706. Podľa všetkého v tom tvrdení, že duchovný je pijanom, nemohla byť iba náboženská zaslepenosť, lebo v siedmom už nevyhlásenom bode práve upozorňoval na pijanstvo v kostole a aj neskôr sa v dvoch bodoch zaoberali pijanstvom. Druhú polovicu z 22 bodov práve preto nevyhlásil Krman a pridal toľko, že aj v Konskej prijatých ďalších 33 bodov treba tiež dodržať.

Z predošlého vyplýva, že nemohlo byť všetko v poriadku okolo manželstva duchovného ani na základe protestantského poňatia. Z vizitácie bolo zjavné, že v tomto období ešte pochovávali v kostole, za čo sa platil 1 fl. Tento zvyk sa stratil po vyložení kostola kameňom.

V auguste 1708 utrpel Rákóczi pri Trenčíne ťažkú porážku. Ebergény, labantský poľný maršal lajtnant zo Žiliny, vydal 27. novembra ochranný list pre Frivaldských a ich role.

Podľa súčasníka odsudzovali hanobenie a preklínanie Panny Márie zo strany duchovného v roku 1709 aj jeho protestantskí veriaci. Odovzdali ho cisárskemu plukovníkovi Ladislavovi Očkaimu, ktorý ho odviezol medzi jeho prívržencov do Trnavy, kde aj zomrel.

V deň Premenenia Pána v roku 1709 sa vrátil farár Ján Lietavský. Protestantské panovanie v Rajci trvalo do 12. decembra toho istého roka. Rajecký farár neutiekol, ale sa schovával, v tajnosti krstil a možno aj slúžil sv. omše.

Vo svätyni frivaldského kostola dal Lietavský vyhotoviť nástennú maľbu, pretože za odstránenou oltárnou stavbou bila do očí holá stena. Dal tam namaľovať Pannu Máriu so štyrmi evanjelistami ako „Kráľovnú Evanjelistov“ a bola to akási výmena za pôvodný titul „Kráľovná Anjelov“ možno práve vzhľadom na evanjelizmus. K tomu dal zamurovať aj tak rušivo asymetrické okrúhle okno na svätyni. K náhrade strateného svetla dal na svätyni zväčšiť južné okno. To krivo osadené okno nepôsobilo rušivo, pokiaľ oltár stál, pretože ho oltár zakryl. Na obdobie pôsobenia Lietavského sa datujú aj zarámované obrazy - Anjel strážca, Svätý Ignác a obraz Svätého Františka Xaverského, ktoré poukazovali na vplyv duchovnosti jezuitov zo Žiliny a Kláštora pod Znievom. Tieto tri obrazy zavesil nad tabernákulum, aby vyzdvihli úctu k Oltárnej Sviatosti. Takýto jezuitský vplyv sa prejavil aj na treťom najstaršom kuse knižnice frivaldskej fary. Je to teologické dielo, ktoré pochádza z roku 1690.

Evanjelickí Frivaldskyovci sa rekatolizovali až medzi rokmi 1712-16. V tomto období dali do poriadku svoje už dávno existujúce manželstvá, pokrstili svoje deti, ktoré mali už aj 5-6 rokov.

Od polovice 17. storočia sa začali členovia rodín Frivaldských sobášiť medzi sebou. Tieto manželstvá medzi príbuznými mali náznak náboženskej súvislosti. Zdalo sa, že protestantskí duchovní toto prijímali, ale katolícki farári s tým veľmi nesúhlasili, hoci príbuzenský vzťah bol oveľa vzdialenejší od toho, čo dovoľovalo kánonické právo. Možno toto bola inštiktívna ochrana proti degenerácii v takejto malej dedine na základe predošlých skúseností. Dva takéto sobáše v 17. storočí pripadli ešte na protestantské obdobie, resp. okolo r. 1680, na začiatok obdobia pôsobenia farára Sartoria (1673-1690). Dva ďalšie okolo r. 1700 pripadli na začiatok pôsobenia Jána Lietavského (1698-1712). Nasledujúce štyri ďalšie okolo r. 1710 pripadli na ďalšie protestantské roky (1705-1709). V roku 1723 pripadol jeden sobáš na začiatok služby Johanna Goldpergera (1723-1729) a nakoniec dva sobáše v roku 1730 Andrejovi Najzerovi (1729-1733). Podľa všetkého nových farárov postavili vždy pred hotovú vec. Mikuláš Bartovič (1712-1723) už podľa všetkého bol v tejto veci neoblomný. Počnúc Najzerom už nemuseli kňazi čeliť takýmto veciam.

Pri celoštátnom sčítaní poddanstva v roku 1715 sčítali vo Frivalde 549 holieb pozemkov a 85 holieb lúk. Toto sa pravdepodobne skladalo z vonkajších a vnútorných pozemkov. Je to cca 455 kh ornej pôdy. Pri sčítaní v roku 1720 spísali 18 poddanských pozemkov. Grunty už figurovali podľa dnes používaných názvov. Grunt Galo, vzhľadom na susedného Nemčeka dostal názov Slovácky.

Z Johannesasa sa stal Hanus – Sinhanovský, z Hotza Hodziecky, z Langa Lamlecký (terajší Zvrškovský), z Raka Ludvický. Zmena tých posledných dvoch mien nie je jasná. Polia poddaných boli spolu 21,5 pozemkov s veľkosťou 138 prešporských meríc. Vo Frivalde bol jeden vnútorný pozemok 2,4 kh, spolu so šoltýskym pozemkom 27,5, t. j. celkom 66 kh = 38 ha. Tento údaj súhlasí s údajom, ktorý sa dá vyčítať z mapy vnútornej rozlohy Frivaldu.

Od 20. - tých rokov 18. storočia sa začal niekoľko desaťročný boj za mlynské právo. Tu spochybnili aj šľachtický pôvod rodiny Frivaldskej. Ešte v roku 1696 počas Lipótskeho absolutizmu nariadilo urodzené župné zhromaždenie, že šoltýsi a šľachtici vlastníci armálesov musia platiť dane. Počas Rákócziho

povstania sa o tejto veci nejednalo, ale už 30. júna 1722 musela rodina v Rajci potvrdiť, že scultetia nebola zaťažaná, nepodliehala všeobecnej dani, iba tá 1/3 z richterandriského pozemku, ktorá bola sedliackym majetkom. Pritom z titulu vykúpenia osobných služieb slúžil celý pozemok na platenie podielu Thurzovcom.

V roku 1723 rodina podala žiadosť, v ktorej žiadali uznanie ich pradávneho práva na mlyn. Rozhodnutie župy a panstva v roku 1724 bolo také, že šoltýsky mlyn treba zbúrať, lebo právo na mlyn patrí zemepánovi. Podľa všetkého mlyn naozaj zbúrali. Medzitým obyvatelia obce zažalovali šoltýsku rodinu, pretože táto nechcela prijať im pripadajúcu časť župných daní a vojenských ubytovaní. Podľa dedinčanov toto bolo povinnosťou na základe polovičatého právneho vzťahu z richterandriskej tretiny. V roku 1726 uzatvoril spor medzi šoltýsom a dedinou dohodou. Medzitým prípad tohto sporu riešila Miestodržiteľská rada, kráľ, Župné urodzené zhromaždenie a znova Miestodržiteľská rada.

V rokoch 1725 a 1731 vykonali spísanie šľachticov, ale sem sa Frivaldský nedostal. Pravdou je aj tá skutočnosť, že sa nedostali ani do zoznamu poddaných, ktorých spísali v rokoch 1715 a 1720. V roku 1732, ale už rodinu uznali za šľachticov.

Čo sa týkalo daňovej povinnosti rodiny, konečné rozhodnutie prišlo v roku 1738, kedy Ján Frivaldský požiadal o intervenciu svojho pána, bratislavského provizora, knieža Imricha Esterházyho. Prijali ho medzi šľachtu, vzhľadom na to, že ročné pôžitky, za ktoré platil panstvu, neboli *census fundualis* (pozemkový nájom), ale vykúpením osobných služieb. Šľachticmi sa stala len rodina Frivaldských. Potomkovia Richtera Andrisa a Melichera boli sedliakmi. Už z roku 1706 máme údaje o tom, že Frivaldčania si prenajímali lúku z thurzovského panstva. Šoltýsi a poddaní na konci rokov 1730 na území dediny si zobrali do prenájmu role z thurzovského panstva ročne za 200 Fl-ov, ktoré mali platiť vo dvoch častiach. Zo začiatku žiadalo panstvo okrem nájomného aj iné služby, ale v roku 1742 správca lietavského hradu vec prešetril a potvrdil práva nájomníkov. Nájomný vzťah platil ešte v roku 1770.

V predošlom prenasledovaní sa ešte viac prehĺbilo a zosilnelo uctievanie Márie u obyvateľov dediny a stali sa aj vážne vypočutia modlitieb. V roku 1719 už spísali zoznam votívnych darov. Tieto sa zrejme nazbierali počas uplynulých desiatich rokov katolicizmu. Rok 1728 bol znova rokom kanonickej vizitácie. Po protestantských rokoch to bola prvá katolícka vizitácia. Tu zvlášť spomenuli Gruspala, ktorý bol na jedno oko slepý a prosiac Máriu, vrátil sa mu zrak. Toto sa stalo okolo roku 1720 v deň Narodenia Panny Márie. V podstate na základe tohoto sa stal Frivald milostivým a pútnickým miestom. Spomenuli ešte, že sa porušila strecha veže so zvoncom a veľký zvon praskol (možno od blesku). Prvýkrát tu spomenuli cintorín okolo kostola a sklad kostí (ossarium), ktoré sa v 20. st. našli aj v spoji stien kostolnej lode a sakristia. Nariadili, že kazateľnicu treba preložiť na stranu evanjelia. O škole uviedli, že ju obnovili o niečo skôr podľa „prešporskej normy“.

Toto bolo obdobie upevnenia katolicizmu. V tomto mal rozhodujúcu úlohu farár Bartovič, ktorý ako sme to už videli, zaujal prísne stanovisko aj pri uzatváraní manželstiev medzi príbuznými. Potom Najzer svoje uzdravenie z ťažkej choroby pripísal Frivaldskej Panne Márii, o čom svedčí dodnes zachovaný votívny obraz, ktorý dal vyhotoviť. Na obraze je vyobrazený farár, ako leží v posteli, pred ním sa objavila milostivá socha. Socha je oblečená a šaty sa jej voľne rozprestierajú tak, že by sa sotva zmestila do krídlového oltára, keby bol ešte vtedy existoval.

V nasledujúcich rokoch medzi 1731 - 1733 dal správca farnosti Andrej Najzer obnoviť kostol. Na konci obnovy 30. júna 1733 o tom spísal inventúru. Podlahu zakryli štvorcovými kamennými tabuľami. Ján Kelechény vytvoril chór z dreva. Prieštor pod vežou zaklenuli a pripojili ku kostolu. Na priečelie kostola sa dostal kríž, obraz Svätého Jána Nepomuckého, pápežov emblém a obraz Svätého Petra chodiaceho na vode, vyjadrujúc víťazstvo katolicizmu, a nakoniec chronostichon udávajúci rok 1733. Spovedalo sa v sakristii, spovednica nebola. Kazateľnica bola murovaná a na nej bolo uvedené meno šoltýskej rodiny. Na strane evanjelia vidieť dodnes vyhlbené miesto do triumfálneho oblúku, odkiaľ sa vychádzalo na kazateľnicu. Na hlavnom mieste novej barokovej oltárnej stavby stála milostivá socha, okolo nej 13 anjelov, nad ňou Najsvätejšia Trojica. Milostivá socha mala 5 súprav šiat. Na oltári viselo 9 zlatých a strieborných votívnych darov.

V inventári kostola spomínali aj obraz Sedem bolestnej Panny Márie, podľa vplyvu susedného zliečhovského kultu, čo bolo pokusom na zámenu Kráľovnej Anjelov, a ešte aj ďalší zasklený obraz Panny Márie. Sochy a obrazy, ktoré sa zachovali zo starého oltára, sú už len inventárnymi predmetmi. Frivald ako

pútnické miesto poznali vtedy len v jeho bezprostrednom okolí, Nefigurovalo pri oznámeniach o významných mariánskych pútnických miestach v rokoch 1696 a 1739.

Rodina Frivaldských dala vyhotoviť do svätyne nové sedadlá pre milosťpánov. Z majetku rodiny asi na viac nezvýšilo. Na zvonce, ktoré dali vyhotoviť pravdepodobne zo starého prasknutého zvona v roku 1731, sa dal prečítať nápis „*Andreas Frivaldsky curator*”. Týmto kurátor bol Andrej Dánčin Frivaldský. Predošlého kurátora, Jána Frivaldského Martinského (asi 1680 - 1740), odvolali ešte počas jeho života, pretože zastával úrad aj v čase protestantského panovania. Napriek odvolaniu z funkcie ho v úmrtnej matrike nazývali kurátorom. Post správcu kostola patrilo rodine Frivaldskej a v nej vernému katolíkov Martinovi aj jeho vetve.

Za éry ôsmich farárov nasledujúcich po Najzerovi (Štefan Mihálffy, od ktorého pochádza aj dnes existujúca strieborná monštrancia, Andrej Cabada, Štefan Bátora, František Cínik, Ján Maďarič, Juraj Ďobeš, Andrej Fedora, Andrej Packo) sa už nevyskytovalo ani jedno manželstvo uzavreté medzi rodinami Frivaldských.

Pridané mená, ktorými rozlišovali jednotlivé vetvy rodiny, sa vyskytli prvýkrát v roku 1731. Spomienka sa v pamäti môže udržať iba 4 generácie, toto zistujeme aj dnes u starcov dediny, so všetkými ich potomkami. Ďalších príbuzných už rozlišovali podľa pridaných mien. Tieto pridané mená používali do konca desaťročia aj v matrike, potom sa nevyskytovali viac ako desať rokov. Zdá sa, že farári ani v tomto zmysle nechceli pripustiť, že existuje viac rodín Frivaldských. V rokoch 1750 až 1760 sa pridané meno vyskytlo už len občas.

Vo väčšom počte a dôsledne sa začalo evidovať od roku 1769. V tomto období sa pridané mená mimo matriky inde nevyskytujú. Pridané mená v rozhodujúcej miere pochádzali od niektorého praotca (Martinský, Jurický, Eliaško), alebo od pramatky (Tužičin, Dánčin, Dorinčin).

1. Tužičinovci mohli byť potomkami Jeremiášovho vnuka Eliáša Frivaldského, ktorého manželkou bola dcéra susedného šoltýsa z Tužiny.

2. Manželka Baltazárovho vnuka Jána Frivaldského bola Dorota Tomanová. Potomkovia sú Dorinskí (objavilo sa aj meno Dorinčin).

3. Vetva Bugovcov pochádzala od prvej manželky, resp. družky toho istého Jána. V matrike sa objavila v roku 1733 s pridaním „*z dolneg izby*”. Toto poukazovalo na to, že bývala v spodnej časti kúrie, kde bývalo služobníctvo. Dotyčnú osobu pochovali mimo územia cintorína. Vzhľadom nato, že toho času podľa pravopisu sa napísané písmeno g vyslovovalo ako „j”, toto meno mu mohol dať maďarský farár ako posmešné meno. V slovenskom prostredí toto nepochopené meno potom čítali bugo. Pri sčítaní šľachticov v roku 1824 ho naposledy písali *Bughom*, aby sa vyhli vysloveniu „j”. S tým súbežne sa objavilo meno *Duly* (najprv v roku 1737 a naposledy v roku 1810). Toto meno vytlačilo tretie, ktoré sa používalo iba v matrikách, to znamená že ho používali na vzájomné rozlišovanie: *Betinsky* nárečím *Beczinsky*. Významovo, to znamená to isté ako české slovo *dúl*, ako rumunské *beci* (beči – pivnica, baňa, žalár).

4. Martinskí sú potomkami Martinovho vnuka Andreja Frivaldského.

5. Jeho brat Juraj Frivaldský mal pridané meno Dánčin a za manželku mal šoltýske dievča z Danielovej vetvy.

6. Jurajov vnuk bol Ján Frivaldský, ktorého potomkovia najprv používali pridané meno Juríček. Jeden vnuk a jeho potomkovia mali pridané meno Kramara, vzhľadom nato, že sa zaoberali výčapom.

7. Potomci Jurajovho pravnuka Eliáša používali pridané meno Eliaško.

Jedna vetva Jeremiášovej vetvy, ktorá v 17. storočí odišla do Rajca potom, čo sa vrátila do Frivaldu, používala pridané meno Simunský, vzhľadom na to, že ten predok sa volal Šimon.

Počas sčítania študentov v roku 1738-39 traja Frivaldskí obyvatelia Frivaldu, študovali v latinskej škole. Stupeň študovanosti v rodine Frivaldských mohol byť prv ešte výraznejší. V polovici 18. storočia sa vysťahovalci z Frivaldu okrem tých, ktorí sa oženili do Šuje a Rajca, dostali na dráhu inteligencie. Od stredu 18. storočia sa toto celkom zmenilo. Vysťahovalci, ktorí sa usadili mimo územia Frivaldu, boli výnimočne remeselníkmi, prevažne kožušníkmi.

Andrej Dánčin Frivaldský (1711-1766) bol v období medzi rokmi 1740-1766 šoltýsom. On, počas života jeho predka, starého otca z matkinej strany, Andreja Frivaldského (r. 1656 -1751) spolu s ním úradoval ako „mladší vojvoda“. V roku 1742 vykonali sčítanie obyvateľov na gruntoch Thurzovcov. Ukázalo sa, že sa už názvy gruntov nezhodovali s menami obyvateľov týchto gruntov. Výnimkou bol iba Muocky grunt.

Na jeho obdobie na rok 1754 pripadol prieskum šľachtických rodov. Okrem vetvy Buga uznali za šľachticov všetkých dospelých mužských členov rodiny. 14. apríla 1761 vzniesli poddaní sťažnosť proti šoltýsom, pretože títo mali sedliacke parcely (Richterandriš tretina), ale sa nechceli podieľať na sedliackych ťarchách. 27. mája zhromaždenie šľachticov župy zamietlo sťažnosť a vynieslo nasledovné rozhodnutie, že šľachtickí šoltýsi majú právo vyrúbať z lesa ľubovoľné množstvo dreva na stavbu alebo na kúrenie, s výnimkou lesa, z ktorého bol výrub zakázaný. Na základe dohody medzi šoltýsmi a dedinou, ktorú sprostredkovala župa v roku 1726, boli oslobodení od všetkých povinných dodávok a desatín.

Miesto vojvodu po jeho smrti zdedil jeho brat. V tejto súvislosti skonštatovala panská stolica v roku 1766, že spoločenstvo obce vystúpilo s požiadavkou, aby obec mala šoltýsa a nie školeného richtára, hoci dotyčná osoba možno nebola tou najvhodnejšou osobou.

Mladší brat Andreja **Ján Frivaldský Dánčin** (1713-1769) bol šoltýsom v období medzi rokmi 1766-1769. Svoje úradovanie začal s veľkou energiou. Šoltýsi a poddaní spoločnými silami postavili zbúraný mlyn, ale panstvo naň vyrúbilo dane.

Nitriansky biskup Gusztényi vykonal v roku 1767 vizitáciu a skonštatoval, že milostivú sochu navštevuje veľký počet pútnikov z veľkej vzdialenosti, napr. z Bystrice, z Kysuckého Nového Mesta, z Kláštora nad Znievom, zo Slovenského Pravna.

V roku 1767 sa chystal súpis majetku obce. V roku 1772 vyhlásili, že počet poddanských rodín je 124, priezviská 67, medzi nimi Láng, Vencel, Kováč, Mieres, Chnupek, Gajdoš, Šinhanus, Hulín, Lamlek, Kozár, Pekný.

V roku 1768 vykonali prieskum počtu šľachticov, ale tento záznam sa nezachoval. Zdá sa, že si tu pridané mená rodiny Frivaldských získali právo pred úradmi. Toto otvorilo cestu neskoršiemu prijatiu týchto mien do matriky. Rodina už neobývala kúriu v plnom počte, pretože sa tam všetci už nezmestili.

V tom období sa vetva Bugov-Betinských dala úskočne uznať za šľachticov tvrdiac, že pochádzajú z vetvy, ktorá sa odsťahovala do Šuje. Vo vetve Bugovcov do roku 1772 nebola stopa po cirkevnom sobáši. Manželstvá uzatvárali inde, napr. v evanjelickom kostole v Súľove, ale tu sa matriky nezachovali. Oproti iným vetvám sa členovia tejto vetvy sobášili veľmi mladí, 15-17 roční a ženích bol často mladší ako nevesta. Toto poukazuje na majetkovo-centricke sobáše organizované rodičmi.

Keď v roku 1769 umrel šoltýs, pretože nemal syna, svoj majetok zanechal bratovmu synovi, ktorý sa odsťahoval na Dolnú zem. Členovia vetvy vo Frivalde od tej doby zostali nemajetní, odvtedy používali prímene Chudý. Šoltýske právo prešlo na najstaršieho syna z najstaršej Jeremiášovej vetvy. On už podpisoval aj svoj závet ako vojvoda.

Ján Frivaldský Tužinčin (1731-1805) bol študovaným človekom.

V Prievidzi chodil do latinskej piaristickej školy. Medzi rokmi 1769 - 1805 bol šoltýsom.

Od roku 1772 snovým farárom, Andrejom Filkom (1772-1775) prijali jednotlivé vetvy rodín Frivaldských za samostatné rodiny. Rad-radom sa uzatvárali manželstvá medzi jednotlivými vetvami. Pri skúmaní obdobia rokov 1772-1830 sa zistilo, že takto najčastejšie žila vetva Martinských (vo 2/3 prípadov). Táto do polovice 19. storočia aj vymrela. Potom vetva Kramarovcov asi do 1/2. V menšom počte Dánčin, asi 1/3 a Tužinčin 1/4. Vetvy Eliasko, Buga a Dorinský takmer vôbec. Z týchto údajov vyplýva, že obavy zo škodlivého vplyvu na dedičnosť boli opodstatnené.

V roku 1772 boli v dedine 2 kováči a 2 remeselníci-vápenkári.

Mimo matriky pridané mená spomenuli prvýkrát pri súpise šľachticov v roku 1776. V tomto súpise a potom v rokoch 1781, 1801 a 1802 už figurovali všetci Frivaldskí.

Spor okolo šoltýskeho mlyna trval naďalej. Obec v roku 1778 žiadala od kráľa odpustenie platenia dane za šoltýsky mlyn, ktorý bol postavený v roku 1766. Odvolávali sa na prípad Ďurčanských a Šujanských, ktorých mlyn v ich vlastnej dedine bol oslobodený od platenia dane. Miestodržiteľská rada a Valné zhromaždenie župy Trenčín vyniesli zamietavé rozhodnutie: „Tam je reč o starom práve a tu o novom mlyne”.

V roku 1778 richtár tvrdil, že obec nemá pečať, pritom ešte v predošlom roku používal pečať z roku 1675. V tomto období z neznámych dôvodov zatajovali existenciu pečate. V roku 1785 dal vyhotoviť druhú pečať obce. Na pečati sa nachádzajúce stromy poukazujú na slovo „Wald”, ktoré figuruje v názve obce.

Thurzovci v rokoch 1781-82 dali vykonať sčítanie. Mali právo výčapu. obci nebol ani pivovar, ani bitúnok, ale bolo 11 kotlov na pálenie pálenky, z čoho nevoľníci platili daň. Platili daň aj za nimi postavený mlyn. Na muoczkom grunte žilo 14 rodín (Mieres, Pastorek, Rolinecz, atď.) na 6 usadlostiach, na kozarskom grunte 5 rodín (Kozarik atď.) 3 na sichnanovskom grunte 8 rodín (Sichnanus, János, Puček, atď.) 3-7 rodín na slováckom grunte (Majbik, Galaček atď.) 2 na jakubskom grunte 12 rodín (Jakub, Zaliar, atď.) 5 v usadlostiach. Je zrejmé, že v roku 1782 1 *sessio* (=usadlosť) činila sotva polovicu pozemkov z roku 1720 a že na jednu rodinu pripadla sotva polovica *sessie*. V roku 1784 pri sčítaní poddaných spísali 127 domov, 175 rodín a 949 ľudí.

V roku 1792 vypuklo šľachtické povstanie proti Francúzom. Na tento účel vyrúbili príspevok, ktorý boli povinní platiť primerane k majetku. Výdavky vynaložené na vystrojenie jazdeckého vojaka činili 800 fl. Vo Frivalde platilo 13 členov rodiny Frivaldských 160 florénov.

Panstvo napadlo právo šoltýsov na les. V roku 1778/79 chceli aj poddaní poprieť toto ich právo. Od panstva mali v prenájme lesy Kukla, Široká a Vajdnar a preto popierali právo šoltýsov. Šoltýsi argumentovali výsadami, ktoré dostali od Juraja Thurzu. Ale nadarmo, pretože o 20 rokov neskoršie si už aj oni museli zobrať do prenájmu lesy a pastviny. Z roku 1799 pochádza jedna potvrdenka na 150 florénov za panský cenzus, t. j. za prenájom záhumienky vo Vajdnare. Všetci nájomníci boli potomkami z Jeremiášovej a Baltazárovej vetvy.

V tomto istom roku prešlo aj pôvodné právo šoltýsov na výčap do rúk panstva. Vo Frivalde 8 členov rodiny Frivaldskej uzatvorilo s lietavským panstvom nájomnú zmluvu na výčap. K tomu vymenovali oprávnené osoby. Toto vysvetľuje pramene príjmov vetvy Martinských a Kramarovcov za predpokladu, že právo na výčap bolo následným právom po pivovarníctve. Možno vlastnili právo aj na mlyn, pretože z Kramarovcov si viacerí zarábali na svoj chlebiček ako mlynári mimo územia Frivaldu. Z ôsmich osôb traja boli z týchto vetiev. Aj ostatní piati boli z vetvy Jeremiáša a Baltazára. Toto ich právo im panstvo odňalo o niekoľko rokov. V roku 1813 si ho rodina súdnym procesom získala späť.

Koncom 18. storočia farármi boli: Juraj Horný (1775-1779), Štefan Ježovič (1779-1784), Andrej Prachary (1784-1798), ktorý dal opraviť hlavný oltár a Karol Akay (1798-1807). Od roku 1788 sa Fačkov, ktorý bol dovtedy filiálkou Frivaldu, stal samostatnou farnosťou. Pápež Pius VII. vo svojom breve 20. novembra 1801 udelil na tri sviatky Márie úplné odpustky. Z týchto ani jeden deň nebol tradičným pútnickým dňom. Bola ním nedeľa Najsvätejšej Trojice. Preto na tento deň udelil nitriansky biskup úplné odpustky s tou podmienkou, že sa bude konať aj adorácia Oltárnej Sviatosti. Týmto sa stal aj Frivald v pravom slova zmysle *pútnickým* miestom. Peter Huljak, piaristický rehoľník, sa v roku 1805 na príhovor Panny Márie vyliečil z ťažkej choroby. Svoju vďaka vyjadril dlhým latinským veršom.

Obdobie rokov 1805-2000

Posledným šoltýsom vo Frivalde bol Ján Frivaldský Tužinčin. Všetci jeho synovia sa odst'ahovali. Jeho následníkmi sa stali už volení richtári z iných rodín (Mieres, Jánošík, Jurička, Macko atď.)

V roku 1782 bola ešte kúria Frivaldských rozdelená na 8 častí medzi členov rodiny. František Frivaldský Dorinský (1733-1809) ju podľa všetkého kúpil celú pre seba. Obnovil ju a opatril železnými dverami. Po zosnulom šoltýsovi prevzal aj rodinný archív. Od Dorinskyovcov v roku 1831 prevzal archív Ján Frivaldský (1772 - 1841), ktorý pochádzal z Jurajovej vetvy z Rajca. On bol archivárom v Trenčíne, lebo jeho bratranec František sa vtedy presťahoval do Frivaldu.

V rokoch 1807-1808 bol farárom František Huljak a v rokoch 1808 - 1827 Ján Škrovánek. V roku 1815 bol zrušený cintorín okolo kostola a zriadený nový mimo územia obce. V rokoch 1827-1862 bol farárom Jozef Horecký.

Prípado okolo výčapu mal ohlasy do roku 1826. Nakoniec v roku 1831 odovzdalo panstvo toto právo jednej židovskej rodine. Táto rodina sa v roku 1780 rozrástla na 4 členov a v roku 1816 na 18 členov. V roku 1863 už vo Frivalde žiadni Židia nežili. Z frivaldskej matriky vieme, že v dedine bolo veľmi rozšírené chodenie do krčmy. Je to zjavné aj z toho, že v 19. storočí žiadal farár od viacerých písomné prehlásenie o tom, že prestanú s vysedávaním v krčme.

Panstvo v roku 1824 dalo na 3 roky do prenájmu Frivaldčanom pastviny a lúky na území Kukly a Rybny za ročné nájomné 120 Fl a 10 siah dreva. V roku 1828 prenajali Rybnú na 6 rokov, rovnako i v nasledujúcom období. Záujmy rodiny Frivaldských, dediny a dedinského archívu boli spoločné. Rajecká vetva Juraja sa po piatich rokoch odsťahovala z obce sa v roku 1836. Posledná listina bola z tohto obdobia. Archív odovzdali dedine a nechali si iba šľachtickú listinu. Archív sa najprv dostal na Žilinský slúžny úrad, v tomto čase je uschovaný v archíve v Bytči.

Počas 18. storočia rodina Frivaldských vo Frivalde nepretržite upadala. Z jednej strany z dôvodu množstva vetiev, na druhej strane z dôvodu schudobnenia ich finančného základu. Zobrali im mlyn a pílu, ktoré im prinášali značné príjmy. Postavili statkársky mlyn a pílu, ktoré vytlačili šoltýsky mlyn, ktorý po čase už šoltýska rodina nemohla obnovovať. Tento boj trval asi 100 rokov. Do roku 1824 všetky lesy, lúky a pastviny, ktoré patrili šoltýsom, už boli statkárske. O sladovni sa hovorilo naposledy v prvej polovici 17. storočia. Chov oviec vo Frivalde poklesol z viac ako tisíc oviec v 17. storočí na 206 kusov na začiatku 19. storočia. Už v období Juraja Thurza a jeho syna začali dovážať anglické ovce. Čoraz viac chovali ovce pre vlnu, ktorá bola určená na tkanie, ako pre kožušinu a syr. Dovážané zvieratá horšie znášali nevlúdne hornaté prostredie.

Hospodárska kapacita obce bola veľmi obmedzená. Pri daných výrobných metódach nemohla užiť viac ako 1000 - 1500 obyvateľov.

V roku 1815 mala obec	1144	obyvateľov,
v roku 1828	"	1264 "
v roku 1835	"	1223 "
v roku 1863	"	1440 "
v roku 1891	"	1301 obyvateľov.

(V rokoch 1828 a 1835 neboli zahrnutí šľachtici. Počet obyvateľov Trstenej, ktorá vtedy ešte nepatrila k obci, v roku 1823 bolo 324 obyvateľov.) Z dôvodu hľadania sa obyvatelia museli vysťahovať do úrodnejšieho kraja, hlavne na Dolnú zem, čo sa v prípade rodiny Frivaldských dá aj dosledovať. Počas veľkej epidémie cholery v roku 1831 zomrelo 126 ľudí, čo predstavovalo 10 % obyvateľstva. Toto znamenalo iba toľko, že počas niekoľkých rokov sa ich menej vysťahovalo. V roku 1835 pri sčítaní obyvateľov obce nebolo poznať dôsledky epidémie.

Posledné sčítanie šľachticov trenčianskej župy sa konalo v roku 1824. Do tohto zoznamu považovali za potrebné sa zapísať len niektorí z Frivaldských, hlavne Bugovci. Výhody šľachtického práva sa v rokoch 1830 a 1840 pomaly znižovali. Frivaldskyovci, ktorí zostali vo Frivalde, sa čoraz menej odlišovali od sedliackych rodín. Feudálny systém sa úplne stratil v roku 1848. Frivaldskyovci stratili aj posledné šľachtické práva. Dedinčania sa oslobodili od ťarchy poddanstva, a tým sa dostali na rovnakú úroveň nielen z hospodárskeho, ale aj z právneho hľadiska. Veľký počet dedičov panstva sa oslobodil spod ťarchy dedičných zvyklostí a v sedemdesiatych rokoch predali statok podnikateľom, akým bol napr. barón Popper. V 19. storočí sa už rodina Frivaldských veľmi rozvetvila. V rámci niektorých pridaných priezvisk v jednotlivých vetvách sa objavili aj ďalšie prímenia, ktoré sa niekde rozšírili aj na štvorčlenné.

V roku 1836 bol Frivald už pútnickým miestom s celoštátnym významom. Takýmto boli na okolí ešte aj Dubnica, Kláštor pod Znievom a Višňové. Jozef Karell bol medzi rokmi 1862-1876 farárom a v tomto období dalo panstvo postaviť nový kostol v rokoch 1864 - 66.

V tomto už ale rodina Frivaldských nehrala žiadnu rolu. V roku 1864 v nedeľu na sviatok Najsvätejšej Trojice do ešte nedokončeného kostola prišiel obrovský počet pútnikov. V roku 1866 na nedeľu Najsvätejšej Trojice sem s veľkou oslavou preniesli milostivú sochu. Titulom nového kostola sa stal

sviatok Narodenia Panny Márie. Milostivá socha na oltári stojí medzi anjelmi. Starý kostol stál opustený do konca storočia. Neskôr ho zbúrali a zo svätyne urobili na začiatku 20. storočia kaplnku. Vtedy postavili okolo aj iné stavby. Zmodernizovali aj budovu fary, ktorá bola postavená v polovici 18. storočia.

V roku 1897 patrilo k obci 1133 katastrálnych jutár ornej pôdy a záhrad, 1672 kj lúk a pasienkov, 2953 kj lesov. Keď porovnáme údaje s údajmi spred 300 rokov, vidíme, že kým počet obyvateľov vzrástol na desaťnásobok, orná pôda vzrástla len na dvojnásobok a pôvodný veľmi dôležitý chov oviec stratil význam. Dedina, ktorá bola predtým bohatá a významná, schudobnela. Majetok rodiny Frivaldských, ktorá sa už do tej doby rozrástla, bol mizivý. Vlastnili spolu 9 kj ornej pôdy, 64 kj lúk a pastvín, 119 kj lesa. Vôbec nechovali zvieratá a nemali poľnohospodárske stroje. Na začiatku storočia z kúrie Frivaldských boli len ruiny. Medzi ruinami ešte bývala rodina Štefana Dorinského Kaplanca, ktorá pochádzala z najmladšej vetvy Dorinských. Ruiny zbúrali v roku 1920.

V roku 1900 k obci pripojili majer Trstená a názov obce pomaďarčili na Trsztyenna - Frivadnás. V roku 1910 vzrástol počet obyvateľov na 1555. Mnoho obyvateľov odchádzalo v rokoch pred I. svetovou vojnou nielen na Dolnú zem, ale aj do Ameriky. Toto bolo obdobie veľkého vystaňovania. Iba z rodiny Frivaldských sa v období rokov 1910-1913 vystaňovalo do Ameriky 10 ľudí z tých, ktorí sa narodili v rokoch 1876 - 1889, nasledujúc jedenásteho, ktorý sa vystaňoval ešte pred rokom 1910. Väčšina z nich zostala v Amerike. Zanechali priezvisko Frivaldsky a používali len prímenia.

V I. svetovej vojne bojovalo 132 obyvateľov obce. Z toho 20 s prímením Frivaldský. Padli dvadsiati, z toho 2 Frivaldskí.

O pútnickom mieste začala vznikať literatúra. Ľudovít Blažek, ktorý bol farárom v rokoch 1900-1907, vydal ako prvý o tomto malú brožúrku. Vedľa starého kostola dal postaviť školu. Po I. svetovej vojne ešte v ovzduší utrpenia sa rozhodlo, že na malom kopci na šľachtickom grunte postavia Kalváriu a nad prameňom pod budúcou Kalváriou postavia kaplnku podľa vzoru pútnického miesta v Lourdes. S výstavbou sa začalo počas pôsobenia Júliusa Horvátha, ktorý bol farárom v rokoch 1908 - 1938. Výdavky stavieb sa rozhodli uhradiť Frivaldčania, žijúci v Amerike, na znak toho, aby si uchovali svoj vzťah k rodnej zemi. Tým sa rozšíril charakter pútnického miesta vo Frivalde. Veriaci umiestňovali už ďakovné tabuľky aj pri Lurdskej kaplnke.

V roku 1926 renovovali milostivú sochu. V dobových prameňoch sa zachovali viaceré piesne, ktoré spievali pútnici od nepamäti. Tieto vo svojej práci o histórii obce uverejnil Viliam Jozef Máchal, ktorý v období medzi 1938-1953 bol farárom, duchovným spisovateľom a bádateľom ľudovej duchovnosti. Tieto pútnické piesne vznikali v 19. storočí. Prvých deväť piesní vyslovene spomína „Frivaldskú Pannu Máriu“. Slohy III.-VII. sa spomínajú ako „Kráľovná anjelov“ (III. - „Na stokrát buď pozdravená ...“). V šiestej piesni slávi aj Najsvätejšiu Trojicu („Radostná chvíľa nám kresťanom nastáva...“). Táto posledná vyjadruje najlepšie duchovnosť pútnického miesta. Keď pápež vyhlásil šaštínske pútnické miesto Sedembolestnej Panny za slovenskú národnú svätyňu, tieto piesne s prispôbeným textom použili aj tam.

V roku 1920 sa obec nazývala Trstená-Fryvald a v roku 1927 Fryvald-Trstená. Údaje sčítania ľudu v roku 1939 podľa „gruntov“: uvádzajú, Zimanský 123, Kováčský 43, Rechtrandrský 87, Zvrškovský 80, Ludvícky 77, Kozársky 65, Šichnanovský 136, Nemčeký 68, Frivaldský 253, Tomanský 105, Muocký 124, Gruspálsky 72, Jakubský 86, Vencľovský 32, Hodziecky 73, Školnický 13, Hulínsky 44, spolu 1569 osôb, k tomu Trstená ako samostatná osada 55 obyvateľov.

Frivaldskyovci používali prímenia výnimočne len v obci Frivald. So stratou šľachtických práv meno Frivaldský už nenieslo so sebou výsady - privilégia, ba viac stalo sa tautológiou.

V Československej republike stratil význam aj šľachtický titul získaný v Uhorskom kráľovstve. V polovici 20. storočia pri zavedení občianskych preukazov, keď sa mohli pri zaplatení poplatkov zapísať dve priezviská, členovia rodiny si vybrali len prímenia.

Počas II. svetovej vojny v dedine zoskočili partizánski parašutisti a v bojoch proti Nemcom vyhorelo v dedine veľa drevených domov. Za odškodnenie dedina dostala názov „partizánska obec“.

V roku 1948 v celom štáte zrušili nemecké názvy obcí, názov obce zmenili na Rajecká Lesná. Pôvodný názov sa zachoval iba v pútnických piesňach k Maticke Frivaldskej. Zo svätyne starého kostola vytvorili sklad.

V roku 1949 sa založilo Roľnícke družstvo. V novom politickom zriadení sa postavila nová poschodová budova Obecného úradu. V roku 1957 postavili novú poschodovú školu, ktorá bola určená aj

pre obce Fačkov a Cičmany. Vytvárajúci sa komunistický systém robil všetko preto, aby zamedzil náboženskému životu. Farár Alexander Klabnik, ktorý bol farárom v rokoch 1958-1990, si toto všetko musel vytrpieť. Vzťah veriacich k Panne Márii sa však vôbec nezmenil, skôr sa viac prehlboval, pretože po páde politického systému sa počet pútnikov nezvyšoval. Počas ťažkých tridsiatich rokov urobil farár Klabnik všetko preto, aby kostol zmodernizoval a skrášil.

Po roku 1989, po prevrate dostala obec nového farára v osobe Pavla Šadláka. Namiesto starej fary v roku 1990 sa postavila nová, moderná, priestranná poschodová budova. Okolie kostola bolo upravené výsadbou zelene, bol postavený prírodný oltár, zriadená ustanovizeň slúžiaca pre pohodlie pútnikov. V roku 1995 umiestnili v novopostavenej budove monumentálny Slovenský Betlehem majstra rezbára Jozefa Pekaru, v ktorom vidieť najvýznamnejšie budovy, krajiny, oblasti Slovenska, ako aj život ľudu v pohybujúcich sa figúrkach. Obec sa vrátila ku svojej ľudovej tradícii. Starosta obce Bohuslav Pekný, ktorého za starostu zvolili najprv v roku 1990, druhýkrát v roku 1994 a tretíkrát v roku 1998, od svojho detstva s nadšením skúmal národopis a históriu obce. Pre obec dal vyrobiť vlajku, erb a pečať, ktorej jedným prvkom je stará pečať, zobrazujúca les, druhým je monogram Márie s anjelom. Dal vykonať výkopové práce vo svätyni starého kostola. Na mieste bývalej cirkevnej školy postavili Dom kultúry, v ktorom sa nachádza stredisko služieb. Farár a organistka Ing. Beáta Pekná napísali spolu knižočku o náboženskej histórii obce a starosta Bohuslav Pekný zostavil knižku o národopise, minulosti a súčasnosti obce.

János Frivaldszky Budapešť, december 1999

Z maďarského originálu preložila v roku 2000 Klára Schmidtová, Galanta

Korektúra-jazykovo upravila Ing. Beáta Pekná

Egy középkori román eredetű nemesi család a Felvidéken

⁶¹E család a Frivaldszky-család, amelynek levéltárának első darabja az az oklevél, amely szerint a család megalapítója, Walach Mihály *Frivald* község soltészjogát megszerzi.⁶²

Frivald a mai szlovákiai Rajecká Lesná községgel azonos (Okres Žilina), amely a délről északra folyó Rajcsánka patak egyik mellékvölgyében fekszik, Zsolnától 26, Rajectől pedig 6 km-rel délre. E patak mentén húzódott a kora-középkori, legkorábban 1241-ben említett „Magna via”, amely a Baltikumból és Sziléziából indulva Odera - Kiszuca - Rajcsánka - Nyitra útvonalon az Adriáig vezetett. Frivald Rajec „városi közerdejébe” (*Freiwald*)⁶³ települt, távol a „Tanács erdejétől”, a rajeci uradalom részét képezve. A helynév megadja a település korát is. A Freiwald-típusú helyneveket ugyanis kizárólag 12.század második felétől létrejött, német telepes községek viselik, és csaknem mind az Odera mentén helyezkednek el.⁶⁴

Az 1380-as években a rajeci uradalmat pusztulás éri, ami Zsigmond (1387-től király) unokatestvérének, Jodok örgrófnak 1385. évi benyomulásához köthető. Zsigmond ugyanis neki és egy másik unokatestvérének adja egy időre Pozsony, Trencsén, Nyitra megyék területét. Jodok 1385-ben Nyitra városát megszállva tartja, Magyarországról csak néhány év múlva vonul ki.⁶⁵

1387 óta a (vág)besztercei ispánság, – s így Rajec is – a Rátót nembeli Ilsvai Leusták kezén van.⁶⁶ 1388-ban a „csehektől” elpusztított Podhorie községet, amely a Rajeccelel északról szomszédos lietavai uradalomban, Lietava vára mellett fekszik, Melchior fia Vladislav, lietavai castellanus újratelepíti.⁶⁷ A 1390 táján a rajeci uradalomban lévő Jesenow és Izben (Zbyňov) falvak villicatusa és judicatusa is részben elhagyott; ezért a Rátót nembeli Leustáktól Lampert rajeci bíró fia és Jeszenov-i Miklós fia, András kapja meg 25, egyenként 106 dénárt érő márkáért.⁶⁸ A szintén Rátót nembeli Kaplai Dezső comes, aki 1390 óta a rejeci Nagysuja honorbirtokosa, Rajec és Lietava uradalmát a királytól 1392-ben zálogba veszi, 1393-ban pedig megveszi Lietavát a Rajectől hozzácsatolt Sujával és Gyuresinával együtt. E két falu is új soltészokat kap Hennes fia Péter és Hanko fia János személyében 1394 táján, 10 aranyért. A Rátótiaktól Zsigmond király 1397-ben e birtokokat azonban Vág-völgyi hadjáratában visszaveszi.⁶⁹

Ezzel a Jodok által elpusztított vidék újraélesztése egy időre leáll, sőt le is mondanak folytatásáról, abból ítélve, hogy a még így is kevés és szegény faluval rendelkező – és úgy látszik alaposan megsérült – rajeci várat végül is lerombolják. Egy 1298. évi dekrétum ugyanis így rendelkezik elégtelenül ellátott várak esetében.⁷⁰ Rajecet és uradalmát végül Lietavához csatolják.

Frivald, mint láttuk, 12.század végi, de inkább 13. század eleji alapítás. A formavilága szerint 15. századi temploma alól 1992-ben ennél régebbi épület alapozását, valamint sírokat ástak ki.⁷¹ Az ásatásnál talált három csontváz közül a 2. számúnak a felső teste hiányzik, és pedig azért, mert a később épített templom diadalíve helyére esett, ezért ennek építéskor eltávolították. A sír a 15.századi templomnál tehát régebbi. A régebbi épületalapozás pedig szintén templomé kell hogy legyen, miután temettek benne. E régebbi, kisebb templom szentélye egyenes záródású volt.

⁶¹ Eredetije: FRIVALDSZKY 2001-2002

⁶² Hártján, a szöveg alatt papírfelzetes pecséttel. Eredeti: By.RF no. 1.; Mikrofilmen: OL, C. 885. doboz. Kivonatos kiadása: ZSO, IV. 1215. sz.

⁶³ MAGYAR 1983, 61.

⁶⁴ RITTERS 1910, I. 743, 744, 754.

⁶⁵ MÁLYUSZ 1984, 16, 153.

⁶⁶ ENGEL 1977, 187.

⁶⁷ KAVULJAK 1948, 82.

⁶⁸ FEJÉR CD, X. 4. 642. (1407-re keltezve. Lehet, hogy ekkor írták át. ZSO nem említi.)

⁶⁹ ZSO, IV. 2214. sz.; MÁLYUSZ 1984, 38.; ENGEL 1996, I. 399.

⁷⁰ FÜGEDI 1977, 43.

⁷¹ RaLeNalez IX. tábla; ill. FRIVALDSZKY 1998a, 91.

Ezen Frivald községre vonatkozik Stibor adományozása.

A *donatio* tárgya *villicatum et iudicium*, azaz soltészesség, habár a falu nem soltész-alapítás volt, – a soltész-alapítások koránál jóval korábbi lévén. Walach Mihály ettől kezdve soltészi jogállású lett. A soltész jogai az oklevélben csak igen általánosan megfogalmazva szerepelnek: *cum curia seu fundo, universis cum fructibus, proventibus, utilitatibus, taxis et impositionibus, agris, agriculturis*. Az oklevél készítője nem tudott arról, hogy a kúria csupán eszmeileg létezhetett, hiszen még a falu temploma is romokban állt. A szántóföldekről sem derül ki, hogy a soltészi föld csupán a falu földjeinek mintegy harmadát tette ki. Ami pedig az általánosságban megjelölt jövedelmeket, hasznokat és adójövedelmeket illeti, nem derül ki ezek forrása, pedig ez a soltészlevelekben tételesen szerepelni szokott. Mint a későbbi jogvitákból kiderül, a soltész joga volt serfözöt, malmot, fűrészmalmost tartani, s övé volt a halászlé jog is.⁷² Itt mindezekről egy szó sem esik, ezek a szokásjog alapján kerültek az új soltész birtokába.

Annál feltűnőbbek azonban a következők, amelyek – ellentétben az eddigi elnagyolt részekkel, – igen részletesen foglalkoznak az állattenyésztés lehetőségével: *cum ... pratis, fenetis, montibus, promontoriis aut aliis quibusvis locis pascere boves, vaccas, scrophas, oves seu alia animalia debeat*. Ebből egyfelől az derül ki, hogy a vevőt elsősorban az állattenyésztés érdekelte, ezért igényelte ezek jogának részletes körülírását. Nagy a valószínűsége másfelől pedig annak, hogy az oklevelet Walach Mihály saját kívánsága szerint szövegezték meg, Stiborral csak elfogadtatta: s ezért nem tudta azt a fontos körülményt, hogy a soltészesség gazdátlan. Így maradt üresen az eladó neve számára kihagyott hely.

Az oklevél kiadója, *Stibor* (1348-1414) első birtokát 1388-ban kapja: Beckót, amely ettől kezdve székhelye lesz, és mellette Vágújhelyet. Bár idegen, 1389-ben már tisztséget is kap, a pozsonyi ispánságot, amely ekkor még morva uralom alatt volt. 1388-1394 közt egy egész sor uradalmat a Pozsony, Nyitra, Trencsén megyékben, aminek révén a „Vág folyó urának” kezdi nevezni magát. Zsigmond legbefolyásosabb embere lesz, szinte kezében tartja. Gátlástalanul szorítja ki a hatalomból a tősgyökeres magyar főurakat.⁷³

1395-1401 közt erdélyi vajdai tisztséget visel, de csak az 1396-1399 években van Erdélyben (Kolozsvárott, 1398-ban Hátszegen).⁷⁴ 1410-1414 közt ismét erdélyi vajda, 1412 júniustól van ténylegesen Erdélyben, meglátogatja Szeben, Torda, Beszterce, Brassó, Déva, városokat, végül 1412. szeptember 27-én Hátszegen törvénynapot tart.⁷⁵ Ezután 1413-ban azonban már Budán, majd – mint láttuk – Trencsénben találjuk, hosszú távollét után visszavonulóban Vág-völgyi törzsbirtokára, hogy azt rendbe tegye. Itt, miután felmérte a vidék helyzetét, folytatja, amit elődei elkezdtek, s a még elpusztultan álló Frivaldba soltészt helyez. Beckóhoz viszonylag közel – egy román nemes. Három hónappal később azonban meghal.

E *Michael* megkülönböztető neve, – aki részére az oklevelet kiadták, – *Walach*. Miután Felvidékről van szó, az első gondolat nyilván az lehet, hogy az illető hátha az ott is létező valach etnikumhoz tartozott. Ez azonban azért kizárt, mert ebben az időben a Felvidék nyugati felén még egyáltalán nem éltek valachok. Sőt azért is, mert amikor száz évvel később megjelentek, társadalmi állásuk erdei pásztor, illetve ezekből rekrutálódott lándzsás volt. Társadalmi állása Mihálynak viszont *nobilis vir*, ugyanaz, mint azé a Liptói Lászlóé, akinek gondjaira bízta, s aki feltehetően nem más, mint a lietavai várnagy, s talán azonos az 1388-ban említett Melchior fia Vladislav lietavai castellanussal is.⁷⁶ Az említett *curia* pedig nemesi kúria, mert az oklevél megtiltja a várnagyoknak, hogy bíraskodjanak Walach Mihály felett, vagy adót szedjenek tőle. Nagy Lajos 1376. évi oklevele szerint ugyanis soltészt csak várnagy ítélt meg, nemes már ő sem.⁷⁷ Walach Mihály tehát olyan román nemes, aki Stibor erdélyi vajdához ottani tartózkodása alkalmával csatlakozott *servitori* minőségben.

Mit mutat a *walach nobilis vir* kitétel? Azt, hogy Mihály a románság elitjének azon részéhez tartozott, amelyet nemcsak szűkebb környezete (faluközössége) ismert el, hanem ezen, sőt Erdélyen kívül, országos viszonylatban is, az országos uralkodó kiváltságos elithez soroltak, köztük Stibor is, a király

⁷² FRIVALDSZKY 1998a, 92, 96.; FRIVALDSZKY 2002

⁷³ MÁLYUSZ 1984, 20, 29, 38.

⁷⁴ ZSO, II. 4411, 4553, 4621, 5344, 5539, 5545. sz.

⁷⁵ ZSO, III. 2289, 2412, 2424, 2428, 2443, 2452-54, 2480, 2485, 2542, 2602-04, 2636, 2681, 2687, 2699, 2733-34, 2738. sz.;

⁷⁶ A szomszéd uradalom birtokosa, Baliczky András rangja már „nobilis dominus.”

⁷⁷ FÜGEDI 1977, 73-74.

egyik legfőbb embere. Ennek más oka pedig nem lehetett, mint családi származása. Ha erre a társadalmi helyzetre nem családi, hanem valamely személyes érdeme tette volna méltóvá, az erre vonatkozó oklevelet a Frivaldszky-levéltár bizonyára megőrizte volna.

Mihály érdemét az oklevél *fidelis* jelzője adja meg. Tehát nem valamely egyszeri, Stibort lekötelező tett, hanem sokéves kitartó, megbízható szolgálat, amit Stibor, erőit gyöngülni érezve meg akart hálálni. A „hála” azonban nem volt valami nagy, ha arra gondolunk, hogy Mihály a birtokot lényegében pénzen vette meg, s nem mástól, mint magától Stibortól, hiszen a soltészesség évtizedek óta gazdátlan volt.⁷⁸ ezért nincs beírva eladói név az előre elkészített oklevélben. Stibor második vajdasága idején körülbelül négy hónapot tartózkodik Erdélyben, rá egy évre készül el az oklevél. Ennyi idő alatt senki nem tud „hűségnek” bizonyulni. Walach Mihály tehát már Stibor első erdélyi vajdasága, az 1396-1399-es évek óta van Stibor mellett. Stibor a két vajdasága közt nem járt Erdélyben, Walach Mihálynak pedig ott volt lehetősége a hozzácsatlakozáshoz.

Walach Mihály anyyi ideje volt Stiborral, korábbi szülőföldjétől és családjától is elszakadt. Az oklevél sem apját, sem közelebbi származási helyét nem is említi.

Közvetett bizonyítékok vannak még arra is, hogy együtt voltak már 1410-ben, a balszerencsés ószandeci kalandban is, amikor Árpádházi Kinga kegyhelyét véletlenül felgyújtották. Stibort ez a tett annyira megrendítette, hogy több hadi vállalkozásba már nem fogott, s az addig gátlástalan zsarnok jámbor békeközvetítő lett Tannenbergben, Prágában. Ezután egyházi és szociális alapításokba is kezd: Szakolcán és Beckón egy-egy ispotályt és pálos rendházat, Vágújhelyen Ágoston-rendi prépostságot hoz létre „bűnei bocsánatára és Szűz Mária tiszteletére.”⁷⁹ A Walach Mihály-építette frivaldi templom viszont egy különleges, igen ritka patrocíniumot kap, ami *Mária, az Angyalok Királynője*, búcsúnapja pedig – látszólag teljesen logikátlanul – Szentháromság-vasárnap. Mindez csak úgy válik érthetővé, ha tudjuk, Ószandec felgyújtott templomát Árpádházi Kinga a Szentháromság tiszteletére szentelte. Árpádházi Kingáról pedig az a legenda maradt fenn, hogy újszülöttként Máriát, az Angyalok Királynőjét dicsőítette.⁸⁰ Ószandec spiritualitását is ez a legenda definiálta.⁸¹ Az engesztelés pedig annyira eredményes volt, hogy a frivaldi templom is kegyhely lett, ma is az, még a templom 19. századi utóda is. Amikor ezt felszentelték, az Angyalok Királynéja nem már lehetett, – nem lévén ilyen ünnep. A logikus a *Mária Mennybemenetele* (Nagyboldogasszony) lett volna, de mégsem ez lett, hanem *Mária Születése* (Kisboldogasszony). Erre más magyarázat alig kínálkozik, mint hogy a legenda is Árpádházi Kinga *újszülöttkoráról* szól. A búcsúnapnak pedig a szeptember 8. mellett változatlanul, máig megmaradt a Szentháromság-vasárnap.

Az új bírónak tehát első dolga Frivaldon katolikus kőtemplomot építeni saját telkén, egy korábbi templom helyén. A románok ugyan döntő többségükben ortodox vallásúak voltak, de például Hátszegen 1280-ban már katolikus Mária-kegyhely létezett, 1382-ben pedig ferences kolostor. Ha pedig korábban nem is lett volna katolikus, Stibor szolgálatában biztos azzá lett. A templom építésének korát az építészettörténet 15. század elejére teszi.⁸² A szentély ásatásakor előkerült feltűnően több liter úrtartalmú agyagedény is 14-15. századi jellegű, aminél a templom régebbi nem lehet.⁸³ A kerámia-leletek feltehetően az építkezés közben használt vízhordó edények cserepei.

A szentély félköríves záródású, bordásan boltozva, ma is áll. A hat kőív a félkör központjában kis zárókőben találkozik és négy ablakot, valamint a sekrestye-ajtót fogja közre. Három ablak csúcsíves, kőbélletes, a középső kerek. A szentély hossza és szélessége egyaránt 6,20 m. A szentély és a hajó közti gótikus diadalív fölött kis torony, „huszártorony” volt, kis haranggal. A szentély bal oldalán gótikus monolit pasztofórium, mellette ajtó az egykori sekrestyébe, amely boltozott volt, vasrácsos ablakkal. A szentélyben a jobb oldalon látható a keresztelő helye. Maga a – ma már lebontott – hajó nem volt

⁷⁸ 1553-ban Frivaldot a „tekintetes, dicső emlékű Jakob Pudlman” bíróságának nevezik (By.RF, no. 2.) Ez lehetett 1385-ig, a morva betörésig a birtokon belül lévő bíró neve.

⁷⁹ Részletesebben: FRIVALDSZKY 1999a

⁸⁰ DŁUGOSZ 1884, IV. 662-731.

⁸¹ FRIVALDSZKY 1999b

⁸² DVOŘAKOVÁ - KRASA - STEJSKAL, 134.

⁸³ RaLeNalez 10. Az 1993. évi ásatásokról csak 1997-ben kiadott jelentés az ásatáson kívüli – szakirodalmi – adataiban és következtetéseiben egyébként igen felületes.

boltozott, hanem fafödemes, három-három szűk ablakán vasráccsal. A templom egykori gótikus kőkapuját a 19. század közepén, amikor új templomot építettek s a régi hajóját lebontották, áthelyezték diadalív alá, a nyílás többi részét befalazva.⁸⁴

Ami Walach Mihály kúriáját illeti, odaérkezésekor valószínűleg a régi soltész elhagyott házát állította helyre. Ha a templom színvonalát vesszük alapul, – ezt a házat igazi kúriává építhette át. Ha a 250 magyar márka lefizetése után még templomot és kúriát tudott építeni, tehetős ember lehetett. Vagyonának egy részét nyilván Stibor szolgálatában szerezhette, másik része családi örökrészének megváltásából eredhetett. Az, hogy egy, a faluból kivándorolt testvér pénzben kapta ki a részét, Frivaldon később többször is megtörtént Mihály utódainál.

Michael Walach – akinek ettől kezdve felvidéki szokás szerint a családneve Frivaldszky – Frivaldon ott addig szokatlan gazdálkodási hagyományt teremtett: Meghonosította az erdei juhászkodást, amely Frivald felvirágzásához vezetett. Mindezt azonban csak néhány magával hozott erdélyi román segítségével valósíthatta meg.

A 35 községből álló lietavai uradalom juhainak egynegyede még a 17. században is Frivaldon volt.⁸⁵

Mint említettük, a felvidéki valachok csak a 15. sz. végén értek el a Kárpátok vonulatain át északról, Árván keresztül Trencsén megyébe. A lietavai uradalomban azonban nem telepedtek meg, nem keletkeztek hegyi pásztor valach települések, holott a Frivalddal déli irányban szomszédos Facskó – amely más uradalomhoz tartozott – valach pásztorfaluvá lett és közel hozzá Valaszka Béla is. Böven voltak valach falvak a Lietavát nyugatról és északról környező lednici, biccsei, budatini, sztrecséni uradalmakban is. Úgy látszik, a nomád hegyi pásztor vlachok azért nem telepednek meg a lietavai uradalomban, mert itt a vlach jellegű hegyipásztor-gazdaságot a Frivaldszkyak már korábban bevezették. Lietavában csak az uradalom által fizetett valach pásztorokat találunk.⁸⁶

Walach Mihály és leszármazottjai Erdélyből hozták magukkal azt a hagyományt, hogy a Frivaldszky családnak az a tagja, aki a soltészjogot gyakorolta, *vojvoda* címre tartott igényt. Ez egészen 1805-ig tartott, ameddig ez a család adta soltészjogon Frivaldon a falusi bírókat. Ez az Erdélyben már rég nem létező cím mint *élő kövület* maradt fenn az idegen környezetben, a soltészbíró *vojvoda* címe ugyanis a Felvidéken teljesen szokatlan megjelölés. Az iratokban a lietavai uradalom soltészait nevezik *foyt*, *richtar*, *judex*, *scultetus* néven, vajvoda néven sohasem.⁸⁷ Egyedül a Thurzóné Czobor Erzsébet nevez az 1603-1618 években, ő azonban minden soltészt, következetesen vajvodának.⁸⁸ Ennek viszont az a magyarázata, hogy Lietava várának, – ahol Thurzóné állandó jelleggel lakott, – az udvarbírója, provisor a akkor egy Frivaldszky volt. A távolról férjhez jött, és a helyi megnevezésekben járatlan, magyar anyanyelvű úrnő az ő szóhasználatát vette át, de oly módon, hogy ő viszont *minden* soltészt következetesen vajvodának nevez, nemcsak a frivaldit, a két elnevezést szinonimnak tekintve.

Az egyik későbbi frivaldi vajda, Frivaldszky András (1656k-1751) vagy ötven éven át, 1700?-1751 közt soltész. Az uradalom, a falusi plébános őt „judex”-nek, „scultetus”-nak nevezi⁸⁹, amikor azonban ő maga intézkedik: pl. elintéz egy vitát a faluban, esetleg egy rokona nemességét igazolja, vagy a szomszédos kisvárosban, Rajecen fellép, a neve: „vojvoda”.⁹⁰ A család feje a közösség felől tekintve falun belüli minőségében, a családdal és a falujával való kapcsolatában vajda volt, egyúttal a családtagok mint egyenlők által megválasztott *primus inter pares*. E családon *belüli* funkció érdektelen a közjog számára, a magyar közjog felől a hatóságokkal való kapcsolatában. viszont *soltész*.

Az adatok arra vallanak ugyanis, hogy Frivaldon a vajdai tisztség valamiféle választással öröklődött, ugyanis semmiféle más általános szabály ezekből az adatokból nem szűrhető le, csak az, hogy a tisztség élethossziglani volt: Az egyik vajda halála után, 1526-ban négy fia örökölte kollektíve, amíg a második fiú

⁸⁴ APC, 1674; RaLe Kočisová, 38-39.

⁸⁵ RaLe Kočisová 28.

⁸⁶ KAVULJAK 1948, 133, 152.; CHALOUPECKY 1947, 19-23, 59-60, 67; MACŮREK 1959, 220-225, 1. térkép.

⁸⁷ OL, P1341, 69.r. 9.fasc. 17. sz. Urbar Lethavsky (1633); 70. r. 10. fasc. 96. sz. Ratio victualium (1608); KUŠIK 1959 (1626)

⁸⁸ RADVÁNSZKY 1879, III. 6-18.

⁸⁹ „scultetus” (1706-ban:) By.OK, fasc. 176. 18-31.; (1748-ban:) OL P1770, 3.cs. 20 t.; (1750-ben:) OL P108, (14068 tek.) 96, 106, 107.; „judex” (1733-ban:), By.Mátr, Frivald I. 253.;

⁹⁰ „vajvoda”: (1719-ben:) By.TŽP, Frivald 2.; (1726-ban:) Ž.RK, 171. fol.; (1732-ben:) u.o. 4 fol.; (1737-ben:) By.NRF, 30. fol.

1553-ban magára nem tudta váltani az egész soltészbirtokot. Ennek legidősebb fia címeres levelet szerez, és már apja életében magára váltja a birtokot, két öccsét kielégítve. Ennek halálakor, 1606-ban nyolc fia közül ezt azonban már egyik sem tudja megtenni, (sőt, ettől kezdve egyik Frivaldszky sem) ezért évente váltják egymást; pontosabban csak a négy protestánsnak keresztelt, a katolikusok nem. Mikor a legutolsó fiú is meghal, ennek egyetlen fia lesz a vajda 1653-ban. Ennek halálakor, 1700? csak lánya maradt, aki a Frivaldszky-család egy másik tagjánál volt férjnél. Ez utóbbi szeretett volna lenni a vajda, de a legidősebb ág tagjai ellenálltak, és alispáni határozattal ezek legidősebbje lett a vajda, haláláig, 1751-ig. Ekkor újra előáll az 1700? évi eset, hogy a vajda veje, – aki szintén Frivaldszky – lesz az utód, – pontosabban ennek a fia – igényli a soltészi jogot, most azonban már senki nem áll ellen. Ettől 1766-ban öccse veszi át, holott volt élő nagykorú fia is. Mikor ez az öcs 1769-ben utód nélkül halt meg, a legidősebb ág elsőszülöttje lesz az örökös 1805-ig, amikor a soltészbírótság Frivaldon megszűnik.

Frivaldon az öröklés tehát a román szokásjogot követte, ellentétben a magyar nemesi öröklés szabályaival még azután is, hogy a család egyik tagja, Frivaldszky János 1583-ban címeres levelet szerez. Ami magát a *kúriát* illeti, a család meghatározott tagjai közösen örökölték addig, amíg 1805-ben, a soltészi intézmény megszűnésekor a család egyik tagja magára nem váltotta. Ettől kezdve mindig a legkisebb fiúé lett. A családi, speciális, román jellegű öröklési szabályt tehát csak ekkor váltotta fel a nemesi öröklés általános törvénye.

A *vajda*, *vojvoda* szó eredeti középkori jelentése: ‘fejedelem, vezér’ Erdélyben és a román nyelvterületen. Ez a szó a történelem folyamán azonban nagy jelentés-változáson ment át, egészen a ‘cigányvajda’, ‘munkacsoport vezető’, ‘bandagazda’ jelentésig.⁹¹ A középkori Erdélyben különböző helyeken és időpontokban eltérő értelemben használták, ennek összefüggései még nincsenek kellőképpen kikutatva. A Frivaldszky-család esetében mindenesetre a megjelölést olyan értelműnek kell feltételeznünk, amely Walach Mihály társadalmi státusának felelt meg 1412-ben, amikor urával együtt végleg elhagyta Erdélyt. Ez egyfelől családjának a státusát mutatja, másfelől azt a státust, amire Stibor mellett tett szert azon románok értékítélete szerint, akik őt Erdélyből a Felvidékre követték.

Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy Walach Mihály tudott Stibor azon tervéről, hogy Erdélyből Vág-völgyi birtokára tart, különben nem gyűjtött volna maga mellé olyan embereket, akikkel új hazájában az ott ismeretlen a pásztorgazdaságot meg tudta honosítani. Sőt, az is valószínű, hogy ekkor, 1412-ben nősült meg, s hozott magával nemcsak román háznépet, de feleséget is. Feleséggel és pásztorháznéppel ugyanis nem tudta volna Stiborral együtt végigháborúzni, utazni, vándorolni fél Közép-Európát.

Stibor első alkalommal 1395-ben lesz erdélyi vajda, nyilván a török ellen készülõ háború miatt. Az ez évi kis-nikápolyi győzelem bizonyára az ő érdeme. Ezt követően történhetett meg, hogy a győzelem mámorában erdélyi vajdai teendőivel mit sem törődve, egy éven át üli duhajkodva lánya lakodalmát,⁹² feltehetően Kolozsvárott. Itt van 1396 május 28-án is.⁹³ Ekkor hadat gyűjt a török ellen. Hadnépei közt lehetnek erdélyi románok is, de csakis a hátszegi kerületből,⁹⁴ mert Máramaros és Bánát nem tartozik az erdélyi vajdasághoz. Fogaras ugyan odatartozik, de Nagy Lajos óta a havasalföldi vajdák birtokolják. Mi több, az akkori vajda, Vlád a magyar királytól elpártolva éppen a török oldalán áll. Stibornak ezért első dolga az, hogy őt fegyverrel meghódoltassa, majd Nikápoly alá megy, ahol hiába lesz ő ennek a csatának a hőse, az egyesült keresztény hadak végül is vereséget szenvednek. A csata után (1396. szeptember 28.) Havasalföldön keresztül tér haza Erdélybe, miután a vereségen felbátorodott Vladot ismét legyőzi. Curtea d'Argeștől az Olt völgyében tér haza. Alighogy Erdélybe ér, a szászföldi Szelindekben (Stolzenburgban, november 13-án, hat héttel a csata után) oklevelet ad ki Drág máramarosi vajda és más nemesek kérésére új adományról három Szilvási testvérnek, Dénesnek, Lászlónak és Mihálynak, Iván fiainak és unokatestvérüknek érdemeikért.⁹⁵ Ennek az adománynak aligha lehet más oka, mint hogy a nikápolyi

⁹¹ BÁN 1989, II. 229.; TESZ, III. 1070.

⁹² ERDÉLYI ARADI 1974, 44-45.; WENZEL 1874

⁹³ ZSO, I. 4411

⁹⁴ Stiborról nincs egyetlen olyan adat sem, amely azt mutatná, hogy Hátszegen kívül más román lakosságú területen egyáltalán megfordult volna

⁹⁵ ZSO, I. 4553. sz.

csatában kitüntették magukat, és Stibor megjutalmazza őket érte, még mielőtt a románok Stibortól elválva a Maros völgyében Hátszeg felé hazatérnének.⁹⁶

Stibor ezután Kolozsvárott tartózkodik, ott van 1397 január 31-jén, sőt 1398. június 2-án is. Ezután Hátszegre megy, hogy oda egy rokonát, a feltétlenül megbízható Stiborkát várnaggyá tegye.⁹⁷ Látva a törökhöz húzó Vlad esetét, a Erdélyt Stibor a hátszegi románok tekintetében akarja biztosítani. Ez lehetett a célja a Szilvásiak iránti gesztusával is.

A három Szilvási-testvér már nagykorú, hiszen adományt kapnak, de nem idősek, hiszen apjuk még nem *néhai*. Ám nem mind a három tér haza,⁹⁸ a legkisebb, Mihály úgy látszik, még nőtlen, mert Stibor szolgálatába lép, „szerencsét próbálni.” Az történik ugyanis, hogy Mihály a királytól is megerősítést kap birtokára. Zsigmondnak Szilvási Mihály Stiborral együtt akkor tehetett szolgálatot, amikor 1401-ben a királyt a bárók elfogják. Stibor Csehországból kér segítséget, majd eladja a király részére a lengyelországi Neumarkot (Nowy Targ).⁹⁹

Szilvási Mihály előbb elmondott története a következő adatokból áll össze: Amikor Stibor 1404-ben nem katonai, hanem diplomáciai feladatokkal van elfoglalva, 1404. január 13-án az 1403. óta hivatalban lévő Tamási János és Szántói Jakab erdélyi vajdákkal is megerősíteti a Szilvási-birtokot, (amit a család a Stibort felváltó Marcali Miklós és Csáki Miklós vajdákkal már megtett) majd az oklevelet ezután Nagyszombatba viszi, ahol Zsigmond 1404. augusztus 25-én megerősíti.¹⁰⁰ Ezen az aktuson jelen lehetett támogatólag Stibor is, tekintve, hogy 1404. augusztus 12-én még Morvaországban van, Eger felé tartva, ahol 1405. január 13-án már szó van róla.¹⁰¹ Az oklevelet Mihály visszaviszi Erdélybe, ahol az erdélyi káptalannál, kifejezetten Szilvási Mihály részére 1405. április 14-én átírják.¹⁰²

Engedtessek meg az a több mint valószínű feltevés, hogy Szilvási Mihály azonos a frivaldi Walach Mihállyal, aki tehát ez utóbbi oklevelet magánál tartja, amíg 1412-ben a sors ismét haza nem veti. Ekkor ott megnősül, járandóságát pénzben kapja meg testvéreitől, jogbiztosító oklevelét átadva nekik. Birtokrésze, amelynek nagysága több mint egy falunyi, valamint az oklevél Dénes bátyjáié, a Nopcsák őseé lesz.¹⁰³ László bátyja a Szilvási család őse lesz, amely később számtalan „szilvási” előnevű családra oszlik. Mihály pedig a Frivaldszky családnak lett az őse, miután örökségéből és szerzett vagyonából 1413-ban megveszi Frivaldot. Ügyeinek intézése hosszabb időbe telik, mert csak ez év őszén éri utol Stibort Trencsénben.

Nagyon lehetséges, hogy Stibornak Mihállyal terveit voltak a Vág-völgyében, pl. a Frivaldhoz viszonylag közel fekvő Vágbeszterce várnagyának szánhatta, de Stibor korai halála miatt e tervből valószínűleg nem lett semmi.

Érdekes karrier szakadt itt félbe. Igen hasonló a története Walach Mihály egy földijének, a nála mintegy 15 évvel idősebb Vajknak, aki Hunyadi János apja, Hunyadi László és Mátyás király nagyapja lett. Mindezt azonban számon tartották Frivaldon is. Walach Mihály dédunokájának és soltészszégben utódjának négy fia volt, akik közül az első három neve: László, Mátyás és János. Micsoda véletlen!

⁹⁶ Hátszeg-vidék tíz kenézségből állt, mindegyik egy-egy patak völgyében, amelyek a Sztrigybe ömlenek. Mindegyik kenézséghez több falu tartozott. (POPA 1988, 185. Térkép) A Szilvásiak a Hátszegi Kerület oklevelekben legkorábban megjelenő családja. Dragunt és Kodocsot 1263-ban említik a királyi „darócok” azaz vadászok (1241-ben ?) elhagyott földjén lévő Szilváson (GYÓRFFY 1987, 282, 297.) A három Szilvási-testvér apja, Iván már 1367-68-ban kapott adományújítást.

⁹⁷ Ugyanide helyezi második erdélyi vajdasága idején, 1412-ben familiárisát, kazai Kakas Gyulát. ENGEL 1977, 77, 115. Erre felhívja a figyelmet már MÁLYUSZ 1984, 137. is.

⁹⁸ Csak a két idősebb fiúnak maradtak fent Szilváson leszármazottjai, Mihálynak nem

⁹⁹ ENGEL 1977, 41.; MÁLYUSZ 1984, 83.

¹⁰⁰ ZSO, II. 2926, 3363-64. sz.

¹⁰¹ ZSO, II. 3346, 3607-08. sz.

¹⁰² ZSO, II. 3789. sz.

¹⁰³ Az ő levéltárunkban maradt fent t. i. az oklevél

Melléklet**1413. október 22.*****Stibor vajda oklevele Walach Mihály részére***¹⁰⁴

Nos Stiborius woiuoda Transsilvanus, Trenczinii, Bistricie et Solnok comitatum comes ac fluvii Wag dominus perpetuus etc. tenore presentium significamus universis presentem nostram litteram inspecturis: quia nobilis vir Michael Walach servitor noster fidelis dilectus nostro cum consensu et voluntate nostra in possessione Friwald nuncupata a /...../ ¹⁰⁵ ibidem in Friwald villicatum et iudicium cum curia seu fundo, universis cum fructibus, proventibus, utilitatibus, taxis et impositionibus, agris, agriculturis, pratis, montibus, pascuis, silvis, rubetis ac ceteris quocumque nomine vocentur ad eandem ab antiquo cunctis pertinentibus et spectantibus, nil omnino postponendo pro se, suis heredibus et heredum successoribus perpetue et irrevocabiliter pro duecentis et quinquaginta marcis Hungaricis pagamenti ...uerando vera et iusta pecunia cum parata emit et totaliter comparavit possidendum, regendum, gubernandum, alienandum, vendendum, permutandum et obligandum cum pleno dominio atque iure perfecto suo pro beneplacito comitendum¹⁰⁶, nostram omnimodam concessimus, dedimus donavimusque tenore presentium facultatem, nostra notrorumque successorum presentium et futurorum impedimenta proculmota¹⁰⁷, quiete, libere et solute absque omni datione, exactione quavis non obstante; ipse Michael suis cum heredibus unacum heredum successoribus valeat, queat atque temporibus eviternis¹⁰⁸ possit permanente habitando. Item quicumque presentem nostram litteram ipsius Michaelis suorumque successorum quorumque habuerit bona cum voluntate, eidem ius competit omnium premissorum. Igitur universis et singulis castellanis, vicecastellanis, ceteris officialibus presentes quibus ...dentur nostris firmissimus damus in mandatis, precipue vero nobili viro, Ladislao de Lyptouia, quatenus cum premissis Michaele aut suis cum successoribus nil agere, facere, taxare, exigere, facto vel verbo attemptare nostra in libertate uti superibus expressatur, et bonis iniversis mobilibus et immobilibus audeatis modo aliquali, sed si opus fuerit, contra quospiam impeditores nostra potestate mediante protegere et gubernare debeatis. Ceterum volumus quod nullus omnino ipsum Michaelem suosque successores iudicare aut alias quovismodo attemptare debeat, sed si quispiam versus Michaelem aaut ipsius heredes quid actionis se sperat habere, id nostri in presentia et non alibi exequatur. Item mandamus universis seriose, quatenus ipsius Michaelis pretacti nullus presumat in bonis, agriculturis, pratis, fenetis, montibus, promontoriis aut aliis quibusvis locis pascere boves, vaccas, scrophas, oves seu alia animalia debeat. Igitur nobilem dominum Andream de Balicz¹⁰⁹ requirimus, ut eundem Michaelem ab omnibus molestantibus et perturbantibus, tam suis quam aliis gubernet et defendat nostri ob respectu. Presentes per litteram¹¹⁰ reddi facimus presentanti. In cuius donationiss nostre voluntatis sigillum nostrum nostro cum scitu est appensum testimonio litterarum uberiolem sui iuris ad cautelam. Datum Trenczinii, dominico post undecim milia virginum, anno domini millesimo quadingentesimo decimotertio.

¹⁰⁴ +Engel Pál (E. P.) olvasatában és megjegyzéseivel.

¹⁰⁵ Az eladó neve itt hiányzik. Ultraibolya átvilágítással sem fedezhető fel utólagos vakarás.

¹⁰⁶ Így az eredetiben, commitendum helyett. (E. P.)

¹⁰⁷ Az eredetiben proculmoto. (E. P.)

¹⁰⁸ Így az eredetiben, eternis ill. sempiternis helyett. (E. P.)

¹⁰⁹ Valószínűleg Baliczki András túróci ispán (1410-1420), Stibor veje és a Frivalddal Túróc megye felől határos szklabinyai uradalom birtokosa. (E. P.)

¹¹⁰ Így az eredetiben, a szokásos presentes autem litteras helyett. (E. P.)

Eine Adelfamilie mit Rumänischer Abstammung in dem mittelalterlichen Ungarischen Oberland

(Zusammenfassung.)

Frivald, ein Dörfchen (heute: Rajecká Lesná) in Slowakei, 30 km nach S von Sillein (Zsolna, Žilina), war gegen 1200 von Deutschen Siedlern gegründet. Dieses ganzes Gebiet – auch mit der Dorfkirche von Frivald - war gegen 1385 von der Mähren unter Leitung von Markgraf Jodok verwüstet, später von König Siegmund von Luxemburg Stibor (Ctibor) gegeben. Frivald war in Jahre 1413 von Stibor, aus Polnische Familie erstammtem Ungarischem Baron, Michael Walach verkauft. Aus Diplom und Lebensdaten von Stibor wir erfahren, dass Michael Walach, *nobilis vir*, war *servitor* von Stibor seit 1396-1399, aus eine Rumänische Familie aus dem Siebenbürgischen Distrikt Hátszeg.

Michael hat in Frivald eine neue Kirche gebaut. Aus *patrocinium* der Kirche wir können erfahren, dass Michael hat in Jahre 1410 in Stibors Armee teilgenommen, die in Jahre 1410 in Polen Sary Sącz, Wallfahrtsort von Ungarischer Königstochter Hl. Kunigunda, unabsichtlich aufgebrannt hat. Von Michael Walach stammt die Ungarische Adelfamilie Frivaldszky, die im Frivald eine, auch in 17. Jh. blühende Schäferei gegründet hat. Die Familie Frivaldszky war auch die hereditäre Richterfamilie (*scultetus*) zu Frivald. Der *scultetus* war hier immer von Familienmitgliedern gewählt und vajvoda genannt; die *curia* ungeteilt geerbt, gegen dem Ungarischen Adelrecht, aber nach dem Rumänischen Gewohnheitsrecht. Michael Walach war wahrscheinlich identisch mit Michael de Szilvás, Bruder von Urvater von Familie Nopcsa.

Középkori templomszentély Frivaldon

¹¹¹A felvidéki Frivald – más néven Frivaldnádas, ma Rajecká Lesná – az egykori Trencsén-megyében található, Zsolnától 26 km-re, Rajectől 6 km-re délre, a délről észak felé folyó Rajcsánka mellett, annak egy mellékvölgyében. Híres Mária-kegyhely, kegytemploma 1866-ban épült fel, neogót épület. A falunak azonban már a középkorban is volt temploma. Ennek jelenleg csak a szentélye áll. A templom építésének korát korábban 14.század elejére tették,¹¹² ezt azonban a művészettörténész Jozef Krasa 15. század közepére módosította.¹¹³

Régészeti feltárás

A megmaradt szentélyt kívülről 1993-ban restaurálták, előtte belülről régészetileg is feltárták. Az ásatás 1992. decemberében kezdődött és 1993. áprilisában fejeződött be. A jelentést 1997. áprilisában adták ki.¹¹⁴

A jelentés történelmi előtanulmánya részletesen ismerteti a község mellett húzódó történelmi kereskedelmi út mentén talált antik kelta pénzérme-leletet, egyebekben pedig a *Vlastivedný slovník* és a *Súpis* – hiányos és részben téves – adataira szorítkozik. Majd ismerteti az ásatás lefolyását, amelyet Bohuslav Pekný polgármester 1991-ben kezdeményezett, leírja a feltárt rétegeket, az oltár-alapozást, majd a szentélyben talált három sírt. A 2. sz. sírról megállapítja, hogy középkori, közelebbről a 13. század végére 14. század elejére keltezi. A jelentés beszámol kerámia-töredékekről, amelyek 14.-15. századiak, valamint 7 db érméről, amelyek a padló hézagaiba hullott adományok: Közülük a legkorábbi II. Ferdinánd (1619-1637) korából való. A templom patrocíniumát illetően, – amelyről tévesen úgy tudja, hogy a Mária Születése – Hudák történészre hivatkozik, aki szerint ez a 13. század második felére, 14. század első harmadára jellemző. A templom építését is erre az időre teszik. A részleteket illetően a templom alatt talált, régebbi alapozást boronaeépület-aláfalazásnak minősíti¹¹⁵ és a 13. sz végére datálja. A templomot magát a 14. század elejére, míg a legrégebbi régészeti leleteket a 14. századra, a sírokat pedig a templomnál későbbire.

Az ásatási alaprajzról¹¹⁶ azonban az derül ki, hogy a 2. sz. csontváz felső teste hiányzik, és pedig azért, mert a később épített templom diadalíve helyére esett, ezért ennek építésekor eltávolították. Ez a sír e templomnál tehát feltétlenül régebbi. A gerendaépület alapozása pedig szintén templomé kellett, hogy legyen, miután temettek benne. A szentély ásatásakor előkerült féltucatnyi, több liter őrtenetű agyagedény cserepei pedig, amelynek korát 14-15. századnak határozták meg, feltehetően az építkezés közben használt vízfordó edények maradványai. A régebbi, kisebb, boronae templom szentélye egyenes záródású volt.

Történelmi háttér

A fenti adatok egy részletesebb történelmi kutatásban jól értelmezhetővé váltak.

Ami a falu alapításának idejét illeti, arra az első támpontot maga a név adja. A Freiwald-típusú helyneveket kizárólag 12. század második felétől létrejött, német telepes községeknek adtak, és csaknem mind az Odera mentén helyezkednek el.¹¹⁷ Frivald neve arra is utal, hogy a falu a közelfekvő Rajec „városi közerdejébe” (*Freiwald*)¹¹⁸ települt, távol a „Tanács erdejétől”, a rajeci uradalom részét képezve.

¹¹¹ Eredetije: FRIVALDSZKY 2004a

¹¹² SÚPIS, 13.; KROPILÁK 1977, 474.

¹¹³ DVOŘÁKOVÁ - KRASA - STEJSKAL, 134.

¹¹⁴ RaLeNalez

¹¹⁵ „starši základ (pravdepodobne podmurovku zrubovej stavby)”

¹¹⁶ publikálva: FRIVALDSZKY 1998a, 91.

¹¹⁷ RITTERS 1910, I. 743, 744, 754.; A Rajcsánka-völgy az Odera-völgy meghosszabbításába esik

¹¹⁸ MAGYAR 1983, 61.

Az oklevélforrásokból pedig az derül ki, hogy az 1380-as években e rajeci uradalmat pusztulás éri, ami Zsigmond (1387-től király) unokatestvérének, Jodok örgrófnak 1385. évi benyomulásához köthető. Zsigmond ugyanis neki és egy másik unokatestvérének adja egy időre Pozsony, Trencsén, Nyitra megyék területét. Jodok 1385-ben Nyitra városát megszállva tartja, Magyarországról csak néhány év múlva vonul ki.¹¹⁹

E pusztulást több oklevél is dokumentálja: 1388-ban a „csehektől” elpusztított Podhorie községet, amely a Rajecsel északról szomszédos lietavai uradalomban, Lietava vára mellett fekszik, Melchior fia Vladislav, lietavai castellanusnak újra kell telepítenie.¹²⁰ 1387 óta a (vág)besztercei ispánság, – s így Rajec is – a Rátót nembeli Ilsvai Leusták kezén van.¹²¹ A 1390 táján a rajeci uradalomban lévő Jesenow és Izben (Zbyňov) falvak villicatusa és judicatusa is részben elhagyott; ezért a Rátót nembeli Leustáktól Lampert rajeci bíró fia és Jeszenov-i Miklós fia, András kapja meg 25, egyenként 106 dénárt érő márkáért.¹²² A szintén Rátót nembeli Kaplai Dezső comes pedig, aki 1390 óta a rajeci Nagysuja honorbirtokosa, Rajec és Lietava uradalmát a királytól 1392-ben zálogba veszi, 1393-ban pedig megveszi Lietavát a Rajectől hozzácsatolt Sujával és Gyurcsinával együtt. E két falu is új soltészokat kap 1394. táján Hennes fia Péter és Hanko fia János személyében 10 aranyért. A Rátótiaktól Zsigmond király 1397-ben e birtokokat azonban Vág-völgyi hadjáratában mind visszaveszi.¹²³ A Jodok által elpusztított vidék újraélesztése emiatt egy időre leáll, sőt le is mondanak folytatásáról, abból ítélve, hogy a még így is kevés és szegény faluval rendelkező – és úgy látszik alaposan megsérült – rajeci várat végül is lerombolják. Egy 1298. évi dekrétum ugyanis így rendelkezik elégtelenül ellátott várak esetében.¹²⁴ Rajecet és uradalmát végül pedig Lietavához csatolják.

Frivaldra vonatkozó első forrás a Frivaldszky-család levéltára, amelynek első darabja az a Stibor vajda által kiadott oklevél, amely szerint a család megalapítója, Walach Mihály 1413-ban *Frivald* község soltészjogát 250 magyar márkáért megveszi.¹²⁵ Az oklevélben az eladó nevének helye üresen maradt (s ultraibolya fényben sem látszik rajta vakarás), amiből arra következtethetünk, hogy a falunak hiányzott a soltésza, s a vételárat Stibor kapta. Frivald volt tehát a rajeci uradalom utolsó falva, amelyet az 1380-as évek pusztulása után újraalapítottak.

Az első fatemplomot tehát az alapító németek építhették a 13. század végén, a másodikat – ennek pusztulása után – az új soltész 1413 után.

A templom leírása

A megmaradt szentély félköríves záródású, bordásan boltozva. A hat kőborda kis zárókőben található. A szentélyt négy ablak világítja meg. Három ablak csúcsíves, kőbélletes, a középső kerek. A szentély hossza és szélessége egyaránt 6,20 m. A szentély és a hajó között gótikus diadalív emelkedik. A diadalíven – egy ma már nem meglévő – szószékhez utólag vágott ajtónyílás látható. Amikor a jelenlegi templom elkészültét követően a hajót lebontották, egykori gótikus kőkapuját a diadalív alá helyezték át, s a nyílás többi részét pedig befalazták. A szentély északi oldalán gótikus monolit pasztofórium található, mellette ajtó helye, amely a középkori sekrestyébe vezetett.

Az épület nincsen pontosan keletelve, csupán a szentély középső ablaka, amely így nem esik az épület tengelyébe. Az ablakok, az ajtó és a pasztofórium kiosztása pedig ehhez az ablakhoz igazodik, a kőívekre való tekintet nélkül.¹²⁶

A templom többi, mára már lebontott részéről további írásos forrásokból szerezhetünk magunknak képet. 1584. és 1673., valamint 1705. és 1709. közt a templom protestáns kézen volt. A 1690-1691-ben

¹¹⁹ MÁLYUSZ 1984, 16, 153.

¹²⁰ KAVULJAK 1948, 82.

¹²¹ ENGEL 1977, 187.

¹²² FEJÉR CD, X. 4. 642. (1407-re keltezve. Lehet, hogy ekkor írták át. ZSO nem említi.)

¹²³ ZSO, IV. 2214. sz.; MÁLYUSZ 1984, 38.; ENGEL 1996, I. 399.

¹²⁴ FÜGEDI 1977, 43.

¹²⁵ Hártyán, a szöveg alatt papírfelzetes pecséttel. Eredeti: By.RF, no. 1.; Mikrofilmen: OL, C. 885. doboz. Kivonatos kiadása: ZSO, IV. 1215 sz.. Betűhív kiadása: FRIVALDSZKY 2001-2002, 55-63.

¹²⁶ E régi fatemplomot falusi ember építhette, ezért nem volt pontosan keletelve. Az új templomot a régi alapjain viszont már mester készítette, aki a kerek ablakot pontosan a keleti irányba állította be, miközben a kőívek meg a régi épület irányát követték.

lefolyatatott *canonica visitatió*ból tudjuk meg a templom patrocíniumát: „Mária, az angyalok Királynője születése.”¹²⁷ Ezt viselte a 19. században történt megszűnéséig.

A legrészletesebb leírás a templomról annak felújítása után készült, 1733. július 30-án. Az épület ebben az állapotában volt egészen hajójának és tornyának lebontásáig. A bejárat feltehetőleg a nyugati homlokzaton volt, mert e homlokzat díszítésére a felújításkor alakos falfestés került. A hajó síkmennyezetes, három-három kis, vasrácsos ablakkal. A sekrestye boltozott, ablakai szintén rácsosak. Gyóntatás a sekrestyében történt, gyóntatószék nem volt. A szószék falazott, rajta a soltészcsalád felirata. A padlót leburkolták négyszögletes kőlapokkal. A felújításkor kórust létesítettek fából, öt faoszloppal. A templomnak három harangja volt, egy a szentély fölött, nyilván huszártoronyban, további két harang pedig a toronyban. A legnagyobbikat 1731-ben öntötték. A torony alatti teret a felújításkor kibővítették és a templomhoz csatolták.¹²⁸

A templomtorony

Egy 1865-ből való kataszteri térképen lévő templomalaprajz szerint a torony közvetlenül a templom előtt állt, a nyugati homlokzat déli szélén. Az épületet feltehetően fal vette körbe, s ezért áll a térképen az épület kör alakú telken.

Az 1728-i kánoni vizitációban megemlítik, hogy a harangtorony teteje megrongálódott és a nagy harang megrepedt. Elrendelik, hogy a szószéket át kell helyezni az evangélium-oldalra.¹²⁹ Ezt a szószéket a protestáns korban építhették, a 16. században. Feltehetően a másik oldalon állt, az is lehet, hogy a fal mellett, de a hajó közepén, mint más protestáns templomokban. Ami a nagyharangot illeti, 1731-ben e megrepedt harangból önthették.

A harangok történetéről a következőt lehet megtudni: Frivaldon 1611-ben a protestáns kánoni vizitációban említik a templom 2 harangját (a harangtorony tehát ekkor már megvolt),¹³⁰ 1642-ben öntik a harmadik harangot,¹³¹ a 1644-i kánoni vizitációban már mindhárom harangról szó van.¹³²

A gótikus épület mellett álló, kívülről létrával feljárható tornyot 19. sz-i szemmel vaskosnak,¹³³ kicsinek, izléstelennek¹³⁴ találták. Ez arra utal, hogy nem volt egyidős a templommal, és arra is, hogy a 18. század elejére megrongálódott és később lebontott teteje talán eredetileg faszerkezettel pótolta a kívánt magasságot. A nagyharang megrepedésének oka villámcsapás lehetett. Ez ellen védekezve készíthették 1733-ban az új lefedést alacsonyra. A torony vélhető építési ideje a 16. század vége, amikor Thurzó György a templomtelket a Frivaldszky-családtól megszerezte.

A harangtorony hasonló lehetett a biccseihez. Biccse (Nagybiccse) volt ugyanis a 16. század második felétől a Thurzó-uradalom központja, amelyhez Frivald is tartozott. Itt az uraság 1571-1574 közt Jan Kilian milánói építésszel reneszánsz várat épít. A biccsei középkori templom is eredetileg torony nélküli volt, majd egy *zömök*, *alacsony* harangtornyot építettek mellette, a nyugati főkaputól jobbra, fent hármassal, félkörívvel záródó ablakkal, köztük oszlopocskákkal. A torony előképe egyértelműen a biccsei várkapu ehhez teljesen hasonló tornya, ez datálja a korát is. Ezt másolhatta a frivaldi harangtorony is. A templomot egyébként Biccse is fal vette körbe.

Ugyancsak a biccsei várkastély volt a mintája a ma már nem meglévő frivaldi kúriának is, amelyet az említett Frivaldszky János épített, pontosabban átépített.¹³⁵ Ennek romjai a 20. század elején még álltak. Az épületről részletes leírás maradt fent 1975-ből olyan két olyan személy elbeszéléséből, akik közül az egyik gyerekkorában még benne is lakott: Az épület kb. 10 m széles, 20 m hosszú, 8-10 m magas volt, két szintes, az alsó szint félig a földbe süllyesztve. Hosszirányban K-Ny irányban helyezkedett el, a D-i oldalon az emeleten árkádsor volt, kb. 8 ívvel. Elöl volt az emeletre vezető bejárat, hátul az alsó szintre, mindkettőn nehéz vasajtó. Ablakok mind a négy homlokzaton voltak. Az alsó szinten fekvő, kisebb, 3

¹²⁷ APC, Frivald AD 1690-91. 64..

¹²⁸ Templomleltár 1733-ból: By.Mátr, I. 504-507.

¹²⁹ By.TŽRV, Frivald, 1728.

¹³⁰ EvV, 20.

¹³¹ MACHAL 1940, 7.

¹³² EvV 254.

¹³³ ROSTY 1891, 74-78.

¹³⁴ „nevkusna”: MACHAL 1940, 7.

¹³⁵ OL, P1341, 70. r. 10. fasc. 96. sz. Ratio victualium (1608) 64.

osztásúak, ferdén kereszteződő vasrácsokkal; az emeleten álló, hatosztású ablakok, álló vasrácsokkal. A rács-keresztezésekben négyszirmú rózsák voltak.¹³⁶ A tető fazsindelyes, sárkánypofájú vízköpőkkel. A tető kontyolt volt, rajta néhány kő-kémény, félkörös lefedéssel. Az árkádsorhoz a mintát nyilvánvalóan a biccsei kastély szolgáltatta.¹³⁷

Falfestések

Jozef Krasa a 15. század harmadik negyedére teszi a frivaldi templom első alakos falfestését¹³⁸. Mára egy Keresztrefeszítés-töredék maradt csak belőle a diadalív bal felső felén. A felső szélen kivehető belőle a jobb lator. A diadalív jobb oldalán, az előbbinél valamivel lejjebb egy felismerhetetlen töredék látható. A szentélyben a sekrestye-ajtó és a pasztofórium fölött egy további, pirossal keretezett kép, amely feltehetően egy *Vir Dolorum* ábrázolás, már azért is, mert egy ostor vehető ki rajta. E képtől jobbra egykorú gótbetűs felirat látható. A szentély záradékánál jól látható a festett felszentelési kereszt. A későbbi korok nyoma is megtalálható a falon. A templom szentélyében, a sekrestyeajtó és pasztofórium közti falon, az ott lévő falfestmény alatt okkerbarna krétával írt felirattöredék olvasható:

[Anno] MDLXXI
Jan Friwaldsky Urednick
Zamku Lethawsk[ego]
.....Mocnego Pana Pan[a]
F[rantiskego] Thurzy.....

(=1571-ben, a hatalmas Thurzó Ferenc úrnak, úrnak lietavai várának tisztartója, Frivaldszky János...)

1633 évszámmal egy okkerbarna krétával írt, olvashatatlan felirat-töredék bukkan elő az említett felszentelési kereszt mellett. A falfelületet lemeszelték, az említett feliratok és festések a hámló a meszelés alól bukkannak elő. A falfelület egésze még feltáratlan.

A szentélyben álló oltárépítményről – egy szárnyasoltárról – az első rekatolizálás alkalmával, 1674-ben készült leírás.¹³⁹ Ez a végleges katolikus restitúciókor, 1709-ben azonban már nem állhatott a helyén abból ítélve, hogy a plébános a szentélyben falfestményt készített a csupaszon maradt falra: A négy evangélistát, köztük a Szűzanyával. Ehhez a szentély amúgy is zavaróan aszimmetrikus kerek ablakát befalazza, az így elvesztett fény pótlására a déli szentélyablakot megnagyobbítja. Amíg az oltár állt, az ablak ferde elhelyezése nem lehetett zavaró, mert az oltár elfedte. A legutóbbi, 1705-1709 közti protestáns, oltár nélküli korban pedig azért nem, mert akkor a hívek nem arra, hanem a szószék felé tekintettek.¹⁴⁰

1733-ban a templom homlokzatára kereszt került, valamint Nepomuki szent János képe, továbbá szent Péter amint a vízen jár, a hatalmát jelentő kulcsok, végül egy 1733. évet kiadó kronosztichon.¹⁴¹

¹³⁶ E rácsok jellegzetesen 15. századiak, tehát még az átépítés előttiak: GLATZ 1995, 162, 163, 166. képek

¹³⁷ Kép és leírás: PEKNÝ 2002, 69-70; Kép: FRIVALDSZKY 1998a, 95.

¹³⁸ DVOŘÁKOVÁ - KRASA - STEJSKAL, 134.

¹³⁹ APC, Frivald, AD 1674, 90.

¹⁴⁰ By.TŽRV, Frivald, 1728.

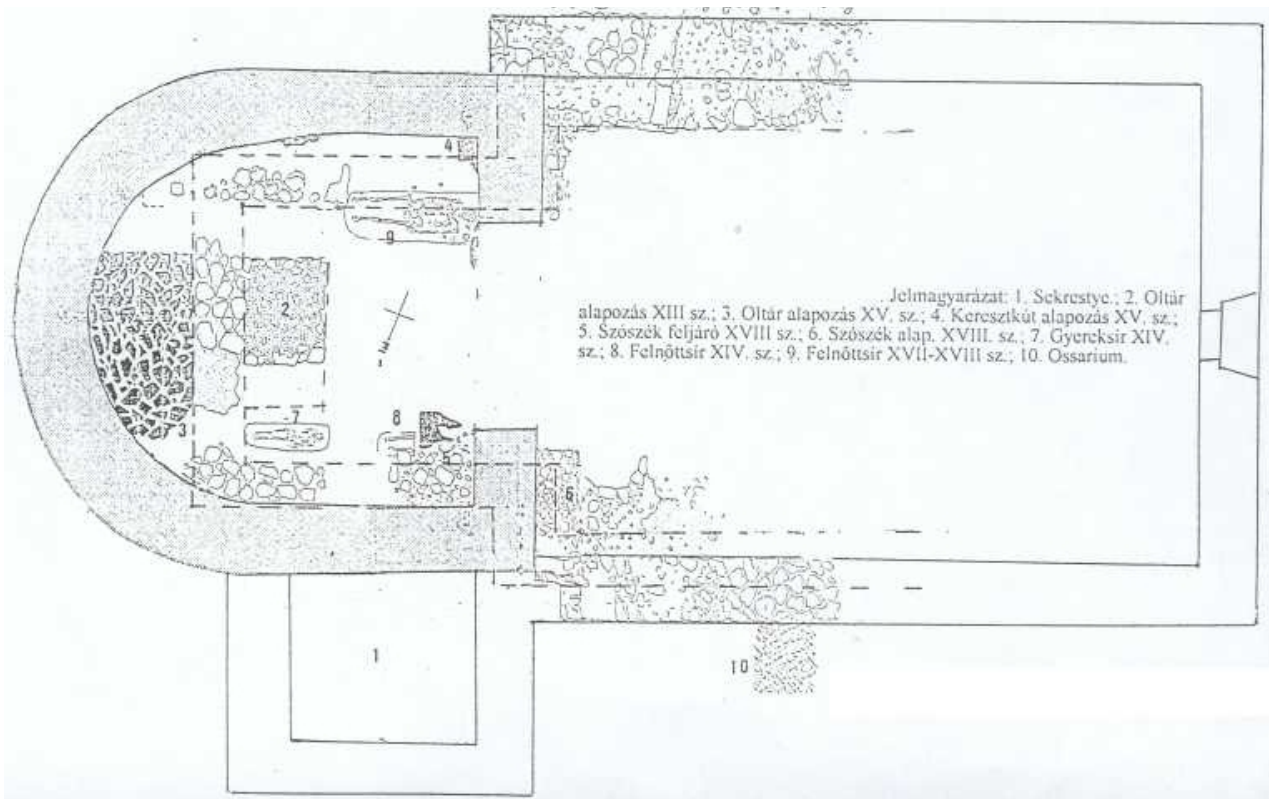
¹⁴¹ By.Mátr, I. 504-507.

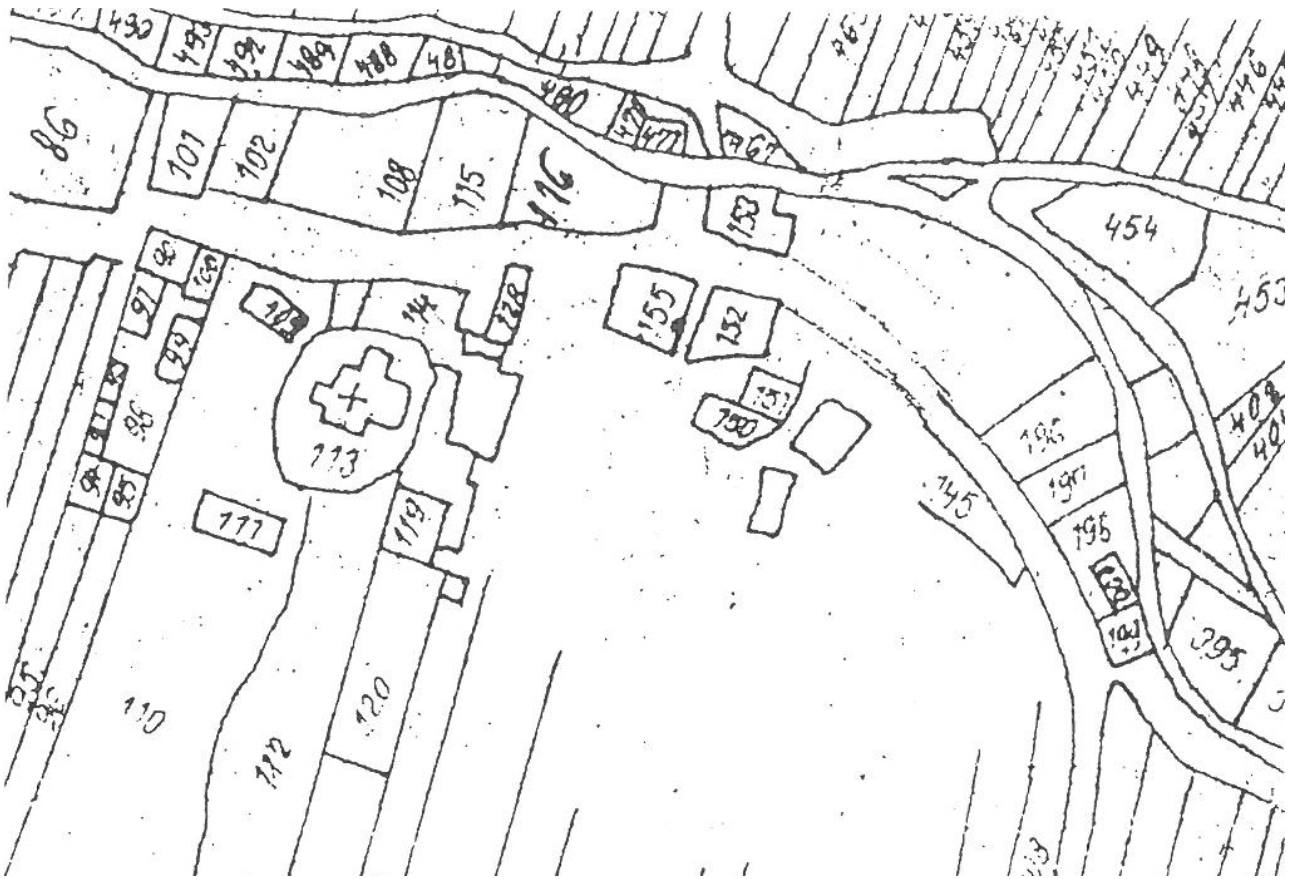
Frivald templomszentély délkelet felől

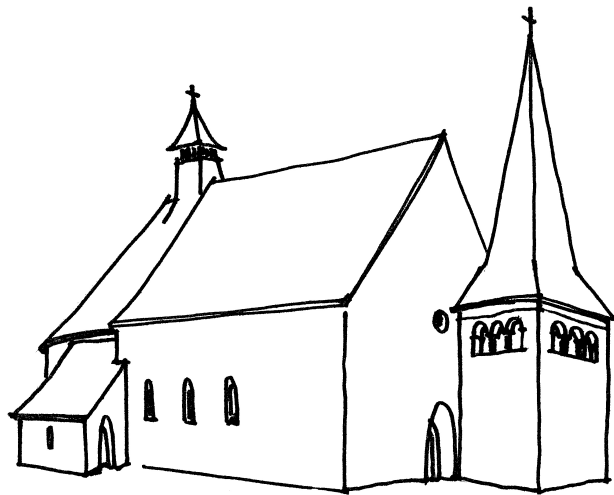
Frivald templomszentély északnyugat felől

Ásatási alaprajz Václav Hanuliak nyomán

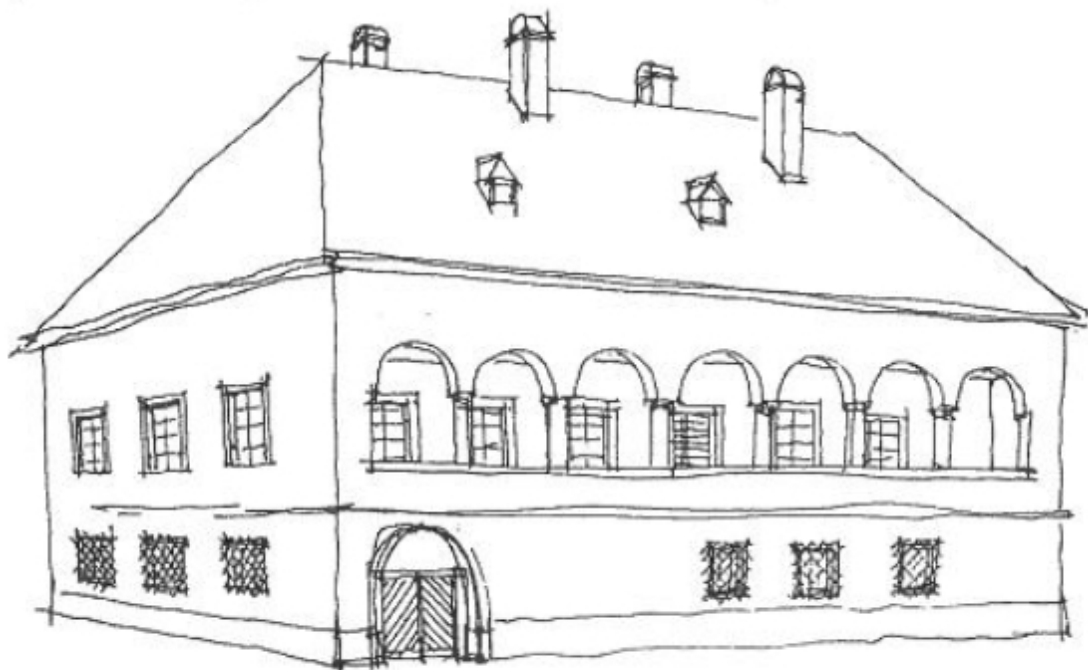

Frivald kataszteri térképe 1865 -ből (RaLe 1865) Részlet
A helyrajzi számok: 109. Iskola; 111. Parókia; 113. Templom

↳

Frivald templom 1600 k. Körmeny Imre rekonstrukciója

*Frivald egykori kúria 16. sz. vége
Körmendy Imre rekonstrukciója*

Biccse plébániatemplom a 1904-i tűzvész előtt (OMvH Fotótár)

Frivald középkori Szűz Mária-szobra

¹⁴²A felvidéki Frivald, más néven Frivaldnádas, (ma Rajecká Lesná) az egykori Trencsénvármegyében található, Zsolnától körülbelül harminc kilométerre délre, a délről észak felé folyó Rajcsánka mellett, annak egy mellékvölgyében. Híres Mária-búcsújárárhely. Kegyetemploma 1866-ban épült fel neogótikus stílusban.

A falunak azonban a középkorban is volt már egy temploma, de ennek jelenleg már csupán a szentélye áll. Építésének korát Jozef Krasa a 15. század közepére, falfestményeit pedig a 15. század harmadik negyedére datálta.¹⁴³ A templomot Walach Mihály, Stiborici Stibor vajda szervitora építtette engesztelésül azért, mert részt vett 1410-ben, az Angyalok Királynőjét, Szűz Máriát tisztelő Árpád-házi Szent Kinga őszandeci, Szentháromságnak szentelt kegyhelyének felgyújtásában. A templom így lett maga is kegyhely, patrocíniuma pedig Szent Kingára való tekintettel „Mária, az Angyalok Királynője”, s ugyanezért a legnépszerűbb zarándoknap Szentháromság-vasárnapja.¹⁴⁴ A falfestés és az oltár a már ezzel a titulussal rendelkező templom díszítésére illetve berendezésére szolgált.

1584. és 1673, valamint 1705–1709 között protestáns kézen volt.¹⁴⁵ A legrészletesebb leírása közvetlenül barokk felújítása után, 1733. július 30-án készült.¹⁴⁶ A 20. század elején hajóját és tornyát lebontották. A középkori templomról építészettörténeti szempontból jelen közleménnyel egyidejűleg adok ismertetést.¹⁴⁷

A templom középkori oltára

A templom középkori falfestésénél későbbi az a aranyozott, festett Madonna-szobor [1. kép], amely ma a község 19. századi temploma főoltarán áll. Mária egyenes, szinte feszes testtartással, szembefordulva félholdon áll. Bal kezében jogart tart, jobb karján a ruhátlan kis Jézus ül. Mária fején keresztekkel díszített, magas, nyitott gótikus korona látható. Arca ovális, barna haja a vállára hull, palástjának szegélyét a jobb karjára veti. Jézus arca kerek, felnőtt fiziognómiával, öröm sugárzik róla. Bal kezében keresztes világömböt tart, jobb kezével áldást ad, koronája nincs.

A szobrot először Radocsay Dénes vizsgálta meg művészettörténeti szempontból.¹⁴⁸ Készítésének idejét összefoglaló munkájában 1480 körülre datálta: „Átfestve. Csaknem életnagyságú. Mária és a kis Jézus fején új korona, Mária baljában új kormánypálca, a kis Jézus baljában új világömb. Mária arca átfaragva, a kis Jézus alakja vagy erősen átfaragva, vagy újabb részekkel kiegészítve.”¹⁴⁹

A szobrot 1926-ban újították fel és festették át.¹⁵⁰ A restaurálásról dokumentáció azonban nem készült, illetve nem maradt fenn. Az 145 centiméter magas szobor körkörösén kifaragott plasztika, kopogtatás alapján belül üreges.¹⁵¹

A kis Jézus fején jelenleg zárt (barokk) fémkorona, úgynevezett kegykorona található, amely eredetileg nem tartozott a szoborhoz. Ugyanilyen korona látható Szűz Márián is, az eredeti koronát takarva. A szobor mindkét alakját öltöztetik. [4. kép]

¹⁴² Eredetije: FRIVALDSZKY 2004b

¹⁴³ DVOŘAKOVÁ - KRASA - STEJSKAL, 134.

¹⁴⁴ FRIVALDSZKY 1999a, 32–34.

¹⁴⁵ ŠADLÁK-PEKNÁ, 5–6.

¹⁴⁶ Templomleltár 1733-ból. (By.Mátr, Frivald anyakönyvei, I. 504–507.)

¹⁴⁷ FRIVALDSZKY 2004a

¹⁴⁸ RADOCSAY 1953, 97–98.

¹⁴⁹ RADOCSAY 1967, 165. A szobor az 1705-ben történt elhurcolásakor sérülhetett meg, a Radocsay által említett átdolgozásokra, kiegészítésekre emiatt volt szükség.

¹⁵⁰ MACHAL 1940, 58.

¹⁵¹ Bohuslav Pekný helyi polgármester, valamint Ján Šimun szobrászművész szóbeli közlése

A szobor legelső ábrázolásának a templom 1642-ben öntött harangjának domborműve tekinthető, amelyen egy Szűz Mária-relief volt, lába alatt a holdsarlóval.¹⁵² A harang a művelt, morva származású Tobias Schumberg evangélikus lelkész idején készült, aki 1649-ig teljesített a községben szolgálatot.¹⁵³

A katolicizmus visszatérése után, 1674. október 26-án a Pálffy Tamás püspök kánoni vizitációt tartott. Ebből megtudható, hogy templom titulusa „Mária születése”. Itt olvasható először oltárának leírása is: A kegyszobor négy vértanú szűz szobrával együtt állt az oltár közepén, s két oldalt egy-egy fatáblára festve Mária életéből vett két-két kép kapcsolódott hozzá. Az oltárfelépítmény oromzatán a töviskoszorús Jézus, Szűz Mária és Evangelista Szent János szoborcsoportja volt látható.¹⁵⁴

A 1690–1691-es kánoni vizitáció a titulust pontosította: „Mária, az angyalok Királynője születése.” Egyebekben az előző vizitációra hivatkozott, részletesebb leírást a templomról nem adott.¹⁵⁵ Az Angyalok Királynője titulust,¹⁵⁶ amelynek ünnepnapja akkor nem volt, de ma sincs, tehát Mária születése napján, Kisboldogasszonykor ünnepelték.

Az 1699. július 15-én tartott kánoni vizitációban megjegyezték, hogy a Szűz Mária-szobrot a népcsodatévőnek tartja.¹⁵⁷

1705-ben, a bevonuló a kurucok levették az oltárról Mária szobrát és elvitték egy darabon magukkal, s csak az őket kísérő lakosok állhatatossága láttán csempészték vissza a helyére, amelyet később csodaként tartottak számon.¹⁵⁸

A velük érkező protestáns lelkész, volt ferences szerzetes, Johann Neumann, más források szerint Layman(us)¹⁵⁹ Szűz Mária nagy ellensége volt, annyira, hogy 1709-ben Szűz Máriát illető gyalázkodásait, káromlásait még protestáns hívei is megalégték.¹⁶⁰ Az elhurcolt szoborra és a Mária-ellenes lelkészre vonatkozó adatokból biztosnak látszik, hogy az oltárfelépítményt 1705 és 1709 közt bontották el. A végleges katolikus restitúciókor, 1709-ben azonban már nem állhatott a helyén, abból ítélve, hogy a visszatérő plébános a szentélyben falfestményeket készíttetett a csupaszon maradt falra a Tridentinum szellemében: A négy evangélistát, közöttük a Szűzanyával,¹⁶¹ mintegy az Evangélisták Királynőjét az evangélikus korszak lezárásaként.

1719-ben a fogadalmi ajándékokról jegyzék készül.¹⁶² 1720 táján, Mária születése napján egy férfi, aki fél szemére vak volt, a Szűzanyához fordult segítségért, s visszanyerte látását. Az említett csoda a protestáns évek utáni első katolikus – 1728 évi – kánoni vizitációból ismeretes. A kegyszobrot ekkor már öltöztették.¹⁶³

Andreas J. Najzer plébános (1729–1733) hasonlóképpen a frivaldi Szűzanyának tulajdonította gyógyulását plébánossága elejének súlyos betegségéből. Fölépülését a máig fennmaradt, általa készíttetett fogadalmi kép is tanúsítja. A sztereotíp kompozíción a plébános látható ágyban fekszik, előtte a tükörképben ábrázolt kegyszobor látható felöltöztetve, szétterülő ruhában, oltárfelépítmény nélkül. [2. kép].

A templom barokk oltára

Najzer az 1731–1733 években – mintegy hálából – felújította a templomot, és teljesen új, barokk oltárt készíttetett a kegyszobor számára.¹⁶⁴ Mária szobra az oltár fő helyére került, körülötte tizenhárom angyallal, ami a templom titulására is utalt. Kétoldalt Keresztelő Szent János és Szent András apostol állt (az előbbi Kelechényi János donátor, a másik a plébános védőszentje), felettük az Atya trónolt, legfelül pedig a Szentlélek alakja lebegett. A Szűzanya karján ülő kis Jézussal együtt teljes Szentháromság így az

¹⁵² MACHAL 1940, 7.

¹⁵³ EvK, V. 49. 342–343.

¹⁵⁴ „Visitavi Ecclesiam Frivaldiensem dedicatam Natae Beatae Mariae Virginis” (APC, Frivald, AD 1674. 90.)

¹⁵⁵ „dedicatam Natae Reginae Angelorum” (APC, Frivald, AD 1690–91. 64.)

¹⁵⁶ ennek teológiai és lelkiségi vonatkozásairól ld. FRIVALDSZKY 2005a

¹⁵⁷ ŠADLÁK-PEKNÁ, 5–6.

¹⁵⁸ BUDAY J, 5.

¹⁵⁹ EvV, 202–204.; EvK, V. 49. 342–343.

¹⁶⁰ „[...] adeo ipsi haereticae plebeculae bilem et odium moverit” (DUBNICZAI 1737, 68.)

¹⁶¹ By.TŽRV, Frivald, 1728.

¹⁶² ŠADLÁK-PEKNÁ, 6.

¹⁶³ By.TŽRV, Frivald, 1728.

¹⁶⁴ Ez kegyszobrok esetében gyakran előfordult: VÉGH 2000, 471–477.

említett Szentháromság-kultuszra is utalt. A barokk oltár ezáltal a kegyhely lelkeségét a középkori oltárnál jobban kifejezte. A kegyszobornak öt készlet ruhája volt. Az oltáron kilenc arany és ezüst fogadalmi tárgy volt felfüggesztve. A templomleltárban megemlítették még a gótikus oltárról maradt szent Szűzeket ábrázoló négy szobrot és négy táblaképet is. Jézus, Szűz Mária és Evangelista Szent János oromzati szobráról azonban nem esett szó benne.¹⁶⁵

Frivaldot mint kegyhelyet eleinte csak közvetlen környezetében ismerték. Nem szerepelt sem 1696-ban, sem pedig 1739-ben az országos jelentőségű Mária-kegyhelyek ismertetéseiben. Az 1767-i kánoni vizitációban azonban már megemlítették, hogy messzi vidékekről járnak ide zarándokok.¹⁶⁶ 1801-ben VII. Pius pápa brévéje Kisboldogasszonyra. (szeptember 8.) és két másik Mária-ünnepre (december 8. és március 25.) teljes bűcsút engedélyezett.¹⁶⁷ 1802-ben Fuchs Xavér nyitrai püspök ezt megtoldotta még egy további – általa meg nem határozott – nappal is, feltéve, ha akkor szentségimádás van.¹⁶⁸ A két irat 1991-ben sajnálatos módon megsemmisült.

Hogy miért volt szükség egy negyedik napra is, az, az 1831-i vizitációból derült ki. Frivaldon négy hagyományos bűcsúnappal volt: Pünkösöd (a német zarándokok napja), továbbá Szentháromság-vasárnapja, Kisboldogasszony, valamint Mária neve. A jegyzőkönyv szerint olyan nagy a zarándokok száma, hogy nem férnek el a templomban. Emiatt felvetődött egy új templom építésének gondolata is.¹⁶⁹ Pünkösöd és Szűz Mária neve tehát mentesítő-napja volt a Szentháromság-vasárnapjának illetőleg Kisboldogasszonynak. Az előbbi a nyitrai püspök engedélye alapján volt bűcsúnappal, az utóbbi a pápa brévéje alapján. A pápa által kiváltságolt másik két ünnep azonban nem vált látogatottá.

1836-ból ismeretes a barokk oltár egyetlen ábrázolása. Ez teljesen megfelel a száz év előtti leírásnak.¹⁷⁰ [3. kép]

A kegyszobor a jelenlegi templomban

Az 1865-ben, Szentháromság-vasárnapján felszentelték az új templom tornyát, 1866-ban, szintén Szentháromság-vasárnapján pedig magát a templom teljes épületét.¹⁷¹ Főoltárán a kegyszobrot ismét angyalok veszik közre az eredeti patrocíniumnak megfelelően. A négy angyal közül kettő még a barokk templomból származik. Az új titulusa azonban már csupán Mária születése, az angyalok említése nélkül.¹⁷² A templomot II. János Pál pápa 2002 tavaszán „basilica minor” rangra emelte. Két fő bűcsúnappal van, az egyik Kisboldogasszony, a másik – s ez a látogatottabb – Szentháromság vasárnapja. Erről ma azt tudják, hogy azért, mert ez a templom felszentelésének napja..

¹⁶⁵ Templomleltár 1733-ból. (By.Mátr, Frivald anyakönyvei, I. 504–507.)

¹⁶⁶ ŠADLÁK-PEKNÁ, 8.

¹⁶⁷ „Pius PP VII: Ad perpetuam rei memoriam, ad augendam Fidelium Religionem, et animarum salutem Coelestibus thesauris pia charitate intenti, omnibus et singulis utriusque sexus Christi Fidelibus vere penitentibus et confessis, ac Sacra Communionem refectis, qui Ecclesiam Parochialem Frivald Nitriensis Diocoesis in Nativitatis, Conceptionis et Annunciationis Beatae Mariae Virginis Immaculatae festis diebus, ac in uno alio anni die per ordinarum designando a primis Vesperis usque ad occasum solis dierum huiusmodi singulis annis devote visitaverint, et ibi pro Christianorum Principium concordia, haeresum exstirpatione ac sanctae Matris Ecclesiae exaltatione pias ad Deum preces effuderint, quo die id egerint, Plenariam omnium peccatorum suorum Indulgentiam et remissionem misericorditer in Domino concedimus. In contrarium facientibus non obstantibus quibus cumque. Praesentibus perpetuis futuris temporibus valituris. Datum Romae apud Sanctum Mariam Majorem sub annulo Piscatoris die 20. novem MDCCCI Pontificatus Nostri anno secundo. R. Card. Brachius de honestis.” (MACHAL 1940, 8–9.)

¹⁶⁸ „Praesens breve Apostolicum debita cum reverentia recognoscentes autorithate nostra ordinaria commitimus: ut in eodem contentae Perpetuo Indulgentiae Plenariae Christi fidelibus publicentur: Diem autem nostrae Designationi concreditum denominamus eundem: qui cadit pro solemni adoratione Sanctissimi in eadem Parochia Frivaldensi seu secundum praesentem seu futuram aliam Dispositionem Dioecesanam. Signat. Nitriae die 3. a Januarii 1802. Franciscus Xaverius E N mp.” (MACHAL 1940, 9.)

¹⁶⁹ MACHAL 1940, 10, 39.

¹⁷⁰ JORDÁNSZKY 1836, 43.

¹⁷¹ MACHAL 1940, 12.

¹⁷² Magyar nyelvű irodalom: IPOLYVÖLGYI NÉMETH 1998, 54–55.

1. Kegyszobor Frivald (Rajecká Lesná) plébániatemplom főoltár (Szentkép)

2. Andreas Najzer fogadalmi képe Frivald (Rajecká Lesná) plébániatemplom. Olaj vászon 1730 körül

3. A frivaldi templom főoltára (JORDÁNSZKY 1836, 43.)

4. A kegyszobor a frivaldi (Rajecká Lesná) plébániatemplom főoltárán, 2002

Mária Angyalok Királynője

¹⁷³ „Angyaloknak Királynéja, tiszta Szűz! / Kérjed a Te szent Fiadat érettünk! / Ékes virágszál, hozzád esdeklünk, / szép Szűz Mária, könyörögj értünk!” – énekeljük a Szent Vagy Uram énekeskönyv 287. sz. énekében. Szövegét akkor szerezték, amikor még nem határolták el a *királyné* és *királynő* különbségét. Egyértelmű, hogy a Lorettói Litánia egyik szakaszának parafrázisáról van szó, tekintve, hogy ebben is, abban is sorra következik a Szűzanya többi megszólítása is, mint „pátriárkák, próféták, apostolok, Királynéja.”

A lorettói Szent Házat az olasz Angeli-család tagjai menekítették el a törökök elől a Szentföldről a keresztes háborúk idején, amiből később az a legenda kerekedett, hogy mai helyére, Lorettóba *angyalok* hozták. A litánia pedig úgy keletkezett, hogy összegyűjtötték azokat a feliratokat, amelyekkel a zarándokok mennyei Édesanyjuknak kedveskedtek. „Mária: Aranyház, Hajnali szép csillag, Elefántcsonttorony....”

Az „Angyalok királynője” nem lenne tehát egyéb, mint költői utalás a Szent Ház legendájára? Nem, ennél jóval többről van szó.

Szűz Máriának ez a megszólítása igen régi. Az Angyalok királynője-ábrázolások bizánci eredetűek, s innen terjedtek el 8. századtól az egész Mediterráneum, valamint Nyugat-Európa képzőművészetében.¹⁷⁴ Előfordul, hogy a vízkereszi három királlyal együtt három angyal áll tisztelgő őrséget a karján Kisdeddel trónoló Mária két oldalán; ám a 8.-13. századokban a leggyakoribb értelmezés az, hogy amint Krisztus is király a mennyben, úgy a kis Jézust a karján tartó Mária is királynő, ennek megfelelően trónjának két oldalán angyalok állnak.¹⁷⁵

Ave Regina coelorum

Ebben a korszakban született meg Szűz Mária négy antifónája is. Az egyik így kezdődik: „Üdvözlégy egek Királynője, üdvözlégy angyalok Úrnője” (*Ave Regina coelorum, ave Domina angelorum*). Ezt Gyertyaszentelőtől Nagyszombatig éneklék, a másik hármat az egyházi év többi időszakában. Ez az ismeretlen szerzőtől származó, de a 12. századra már széles körben elterjedt¹⁷⁶ liturgikus ének tartalmaz néhány olyan gondolatot, amely csak ebben található meg, a másik háromban nem. Máriát az Angyalok Királynőjének nevezi, akitől a jött a fény a világra (t. i. Jézus), és azt kéri tőle, hogy „adj erőt ellenségeid (t. i. a sátán) ellen ...”

S itt elérkeztünk a kinyilatkoztatott forráshoz, a Jelenések Könyvéhez, annak Asszonyához, akit az egyház Máriával azonosít: „Az égen nagy jel tűnt fel: egy asszony, öltözete a nap, lába alatt a hold, fején tizenkét csillagból korona.” Az ördög el akarja nyelni a fiút, akit szült, de szent Mihály és angyalai a sátánt levetik az égből. Mária koronás királynőként jelenik meg, akinek angyalok szolgálnak. (Jel. 12, 1-8.)

Napbaöltözött Asszony

A vallásos folklór nagy kutatója, Bálint Sándor által Napbaöltözöttnek nevezett Asszonyt (*Mulier amicta Sole*) számtalan képzőművészeti alkotásban megjelenítették: Koronával, testéből kiáradó fénnel, lába alatt a holddal, karján az újszülött (ruhátlan) kis Jézussal, olykor a legyőzött sárkánnyal. Az Apokalipszis képe egyben a mariológia foglalatja is: Mária nemcsak elnyerte a mennyei koronát, nemcsak győzött a sátán fölött, de lába alá vetette a gyarlóságokat jelképező csalfa Holdat (*mendax Luna*) is, sőt lényét átjárja az Istent, kegyelmét szimbolizáló Nap. Ebben magától értetődően vannak benne a Mária-dogmák, így a szeplőtelen fogantatás is. Nem nélkülöz szentháromsági vonatkozást sem, hiszen Máriát az

¹⁷³ Eredetije: FRIVALDSZKY 2005a, illusztrációkkal kiegészítve (2018)

¹⁷⁴ RADEMACHER 1972, 34-64, 113-114.

¹⁷⁵ RADEMACHER 1972, 10, 73.

¹⁷⁶ BÄUMER - SCHEFFCZYK, 435-436.

Atya teremtette (a Napban) szeplőtelennek, s a Lélektől (a Napban) megárménykozott Szűz szüli (a Napban) a Gyermeket. A tizenkét csillag asszociált még a tizenkét apostolra s a tizenkét (kis) prófétára is, akiket a Lorettói Litánia – s nyomán a népénekünk – valóban meg is említi.

Az *Ave Regina coelorum* antifóna, s mindaz, amit kifejez, Árpádházi Kinga életében igen sokat jelentett. Róla az a legenda maradt fent, hogy újszülöttként ezt az antifónát énekelte.¹⁷⁷ Ezt édesanyja, a bizánci Laszkarisz Anna emlegette leányának. Lényegében arról van szó, hogy Kinga vallásos szüleinél a gyerekszoba és a kápolna egy légteret alkotott, s amikor Kinga születése időszakában esedékes antifónát – az említettet – a papság énekelte, az újszülött is gögicsélni kezdett.¹⁷⁸ Kingában ez az elbeszélés ugyanúgy mély gyökeret eresztett, mint hűgában, Szent Margitban szüleinek az a közlése, hogy születése előtt Istennek szentelték. Ennek a gyermeki legendának azért van nagy jelentősége, mert ez az egyetlen feljegyzés, amelyben Szent Kinga lelkületéről esik szó. Lelkiségének azonban van egy második eleme is, ez viszont egy patrociniumból derül ki. Amikor ugyanis Ószandecen, a magyar határtól néhány kilométerre klarissza-kolostort épített, – amibe később maga is belépett – ennek templomát a Szentháromság tiszteletére szentelte.

Ez a kolostor – bár szigorú szemlélődő nővérek közt élt benne, – egyáltalán nem volt a világtól való elrugaszkodás helye. Kinga Szandec környékének felvirágoztatója lett a tatár pusztítás után. Német telepes falvak létrejöttét segítette elő a magdeburgi jog szerint.¹⁷⁹ Magyar létére megtanult lengyelül, nagyra becsülte a művészeteket és annyira a lengyel kultúra zászlóvivőjeként tartják számon,¹⁸⁰ hogy még a lengyel táblakép-festészet története is vele kezdődik.¹⁸¹ Sajnos, az ő közvetlen hatására készült képzőművészeti alkotásokból semmi nem maradt fenn, ugyanis Ószandecet a magyar hadak 1410-ben felégették.¹⁸²

Újszandec lépett a helyébe,¹⁸³ róla pedig egy 15. századi festőiskolát neveztek el, az u. n. Szandeci Iskolát, amelynek alkotásai közt több olyat találhatunk, amelyről joggal mondhatjuk, hogy fenntartotta Kinga lelki örökségét. Azon a módon, ahogy a középkorban az írás-olvasás mesterségében járatlan hívők számára a hitbeli ismereteket általában közölték, beleértve a bibliai történeteket is, a *Biblia pauperum* képeiben. Dél-Lengyelországban több olyan 15. századi kép is fennmaradt, amelyeken Szűz Máriát a mennyben a Szentháromság koronázza.¹⁸⁴

Szent Kinga lelkisége műalkotásokban

Szent Kinga lelkisége műalkotásokban azonban Ószandecen is megjelenik. Az említett tűzvész utáni helyreállítás idejéből, 1445-ből való a kolostor sarkányt tapodó, a Jelenések Könyvét idéző Máriája.¹⁸⁵ A klarissza-templom lorettói kápolnájának Mária-oltárán pedig, Árpádházi Kinga boldoggá avatása idejéből, a 17. századból való koronás Szűzanya látható a kis-Jézussal, közös világoskék palástba burkolva, mellettük két angyal, felettük – külön képen – Kinga. A templom főoltárán középkori Szentháromság-kép van, amelyet szintén az újjáépítéskor, a 15. század közepén az u. n. Mateóci Mester festett,¹⁸⁶ amelyet szintén a boldoggá avatás után, 1696-ban, arannyal burkolták be. Föléje ugyanakkor egy aranyozott, dicsfényvel övezett, összekulcsolt kézzel felfelé tekintő Mária-szobrot helyeztek, amit puttók emelnek, miközben az oltárt még további két angyal-alak fogja közre.¹⁸⁷ Az ószandeci plébániatemplom külső falán pedig egy barokk-kori beüvegezett szoborkompozíciót helyeztek el: koronás Máriát a kis-Jézussal, jogarral és világögömbbel, félholdon állva, belőle áradó fényben, körülötte hat angyallal, felette a Szentlélekkel és az Atyával. Ezek az ábrázolások mind az Angyalok Királynőjéről, s a Szentháromságról szólnak.

¹⁷⁷ DŁUGOSZ 1884, IV. 662-731.

¹⁷⁸ Részletesebben: FRIVALDSZKY 1999b

¹⁷⁹ RUTKOWSKA-PLACHIŃSKA 1961, 125, 144.

¹⁸⁰ BORKIEWICZ 1997, 39.; SZALAI ATTILA 1999, 63.

¹⁸¹ Rokonától, Boldog Szalómétól 1268-ban képeket is örökölt, tudunk egy Kinga által készített, azóta elpusztult Madonna-mozaikról is. WALICKI 1961, 13.

¹⁸² FRIVALDSZKY 1999a, 33-35.

¹⁸³ BUKOWSKI 1999, 13, 17, 76, 87.

¹⁸⁴ GADOMSKI 1981, 45. kép.

¹⁸⁵ GADOMSKI 1981, 14. kép.

¹⁸⁶ BORKIEWICZ 1997 képmellékletek, számozás nélkül

¹⁸⁷ SZABŁOWSKI 1953, 329, valamint 692, 694-696. kép.

Mateóci Mester alkotásai

Az említett Mateóci Mesternek azonban nemcsak itt látható ilyen tárgyú alkotása. Neki vagy iskolájának tulajdonítják a przydonicai plébániatemplom Napbaöltözött Asszony triptichon középképét 1456-ból,¹⁸⁸ de a 1454-re keltezett, a lengyel-magyar határon fekvő Łopuszna temploma oltárát is, amelyen Szűz Máriát koronázza a Szentháromság angyalok körében. Az angyalok egy antifónát énekelnek, a nyári időszakra jellemző *Salve Reginát*. Az oltár tetején a négy segítő szűz vértanú képe látható.¹⁸⁹

A lengyelek Kinga teljes üzenete mindkét elemének megjelenítését szemmel láthatólag fontosnak tartották, amely egyfelől az Angyalok Királynőjéről, másfelől pedig a Szentháromságról szólt. Ez pedig képileg leginkább Mária mennybevételében és megkoronázásában ábrázolható, aminek ünnepe augusztus 15-én lévén, Jézust feltámadása után, felnőttként ábrázolják, az ünnepre akkor énekelt *Salve Reginával* is utalva. Dél-Lengyelországban a Mateóci Mester működését követő időszakból is több, ehhez hasonló Mária koronázása-képet találunk.¹⁹⁰

A Nürnbergből jött Wit Sztwosz monumentális krakkói Mária halála főoltára (1477-1489) legfelső emeletén is megtalálható egy kis szoborcsoport: a koronás Atya és Fiú Máriát megkoronázza.¹⁹¹ Itt megjegyezhetjük, hogy a kifejezetten Angyalok királynője-ábrázolás sem ismeretlen a lengyel földön, mert a szczyrzyci ciszterci kolostor 1460-ból való oltárképén a Madonna a Gyermekekkel 4 angyal közt áll, akik az *Ave Regina coelorum* antifónát éneklük.¹⁹²

Amióta Zsigmond király 1412-ben a szepességi 16 várost elzálogosította a Lengyelországnak, e két terület művészileg is hatott egymásra.¹⁹³ Mateóci Mester nálunk is tevékenykedett. Mária megkoronázása képeket nálunk ugyan nem alkotott, a Szepes-megyei Nagyőr egykori Mária-oltára középképén (1450-1460) viszont ott van az Apokalipszis Madonnája, aki a sárkányra tapos. E kép pedig a Mateóci Mester legtehetségesebbik tanítványának alkotása. A képen ott látható még két segítő szent, Katalin és Borbála is.¹⁹⁴ A szepességi Igló 1460 körüli oltárképén a trónon ülő Madonnát angyalok koronázzák.¹⁹⁵

Mária megkoronázása. Kis-Lengyelország
(WALICKI 1961, 79)

Lőcsei János oltárai

Ugyanez a kompozíciója a Liptó-megyei Szmezsány főoltárának is. Ennek mestere, Lőcsei János rendkívül termékeny alkotó volt. Lőcsén dolgozott 1460-1483 között. Műhelyének alkotásai igen népszerűek voltak. Ezek az oltárok nagyon hasonlítanak egymásra. Az egy Katalin-oltárt leszámítva koronás Madonna-szobor áll a közepén, körülötte négy (ritkábban két) segítő vértanú szűz, az oltárszárnyakon (egyetlen kivétellel) az Angyali üdvözlés, a Vizitáció, Jézus születése és a Királyok imádása jelenetei láthatók.

¹⁸⁸ GADOMSKI 1981, 56. kép.

¹⁸⁹ WALICKI 1961, 25. kép; GADOMSKI 1981, 50, valamint 49 és 135. kép

¹⁹⁰ WALICKI 1961, 79, 90, 95. képek

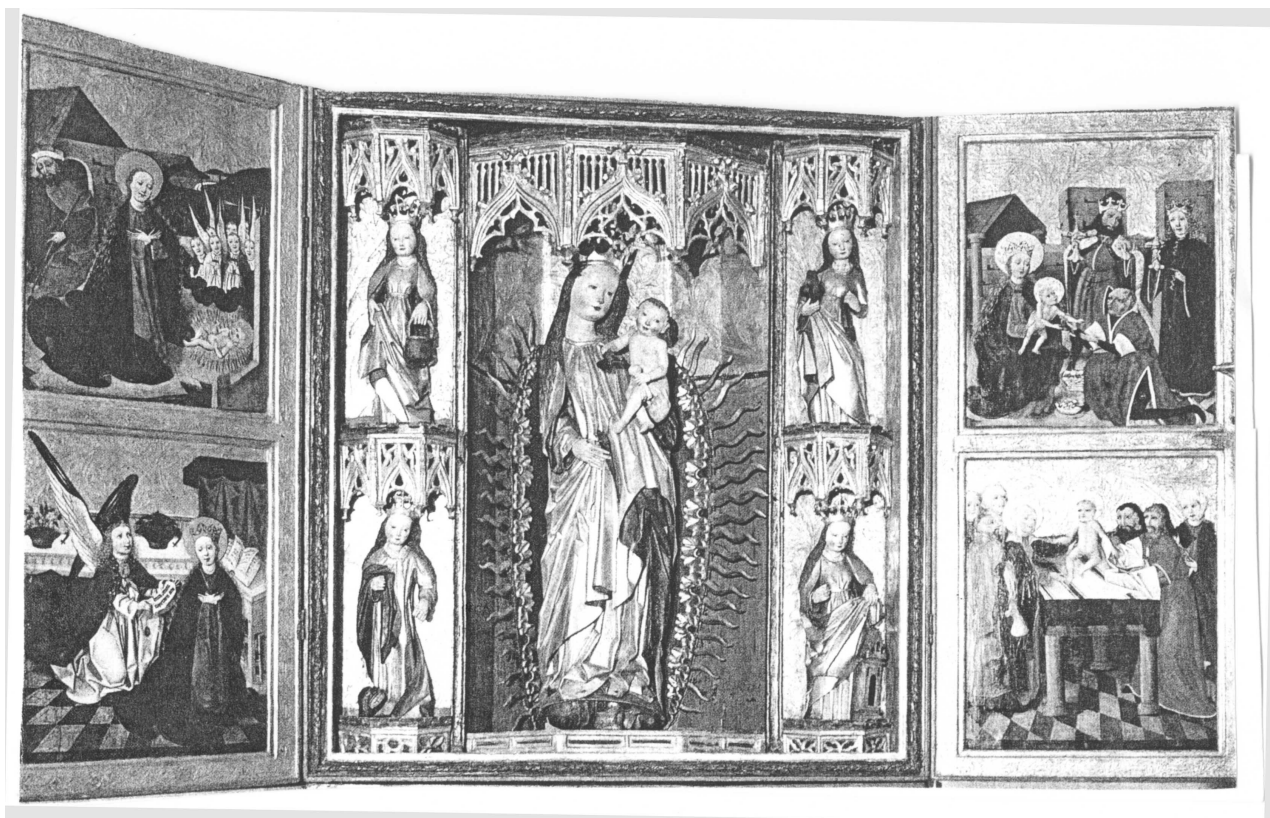
¹⁹¹ KRAKAUER ALTAR 1953

¹⁹² SZABLOWSKI 1953, 457. kép

¹⁹³ RADOCSAY 1955, 91.

¹⁹⁴ RADOCSAY 1955, 65-75, 495. XLI. kép

¹⁹⁵ GLATZ 1975, 25.

Szepesszombat szárnyasoltára
(Radocsay 1955a)

S ami minket leginkább érdekel, a Madonna félholdon áll a szepesszombati, a felsőerdőfalvi, a felkai, malompataki és a farkasfalvi oltáron. Egész testéből fénysugarak áradnak a nagyszalóki, szepesszombati és a felkai oltár esetében. S nemcsak a szmrecsányi Madonna fejére helyez koronát két angyal, de a malompataki Madonnaéra is, a felsőerdőfalvi Madonna-szobor felett pedig ismét csak két angyal-alak lebeg.¹⁹⁶ A szepesszombati oltár Angyali üdvözlés képen a Gábrriel arkangyal mondatszalgáján „3 pecsét függ, ami a Szentháromságra utal, a Születés jelenetében pedig zsúfolttá teszik a teret a felhőkben lebegő angyalok.”¹⁹⁷ A magyarországi oltárokon a 15. században tehát nem Mária megkoronázását, hanem a Napbaöltözött Asszonyt jelenítették meg (olykor angyalok körében), karján a Kisdeddal. Ez hívebb egyfelől a bibliai képhez, amelyben a Fiú még gyermek, másfelől a Szent Kinga által énekelt antifónához, viszont nem szerepel rajta a Szentháromság. Új elem a *segítő* női szentek szerepeltetése mintegy Mária udvarhölgyeként.

A Lőcsei János mester illetve műhelyének alkotásain a női arcoknak emellett van egy jellegzetességük is. Végh János művészettörténész szavaival a arcok „emberi kedvessége.”¹⁹⁸ Ennek a „kedves arcnak” szintén lengyel előzményei vannak.

„Kedves arcok” Vizitáció Szepeshely
Mária oltár 1480k (Radocsay 1955)

¹⁹⁶ RADOCSAY 1955, 303, 403, 445, 451. CXXIII-CXXIV. képek; RADOCSAY 1967. 164-165, 219. valamint 147-148. képek

¹⁹⁷ POSZLER 1991, 99.

¹⁹⁸ Végh értekezés, 56.; Ez a „kedves arc” egyébként az említett és más Dél-lengyelországi képeken is előfordul.

Szent Kinga zárandokai a Magna Vián

Szent Kinga ószandeci sírjához halálától – 1292-től – kezdve a hívők folyamatosan zárandokoltak. Ezek közül két magyarországit is ismerünk: 1312-ben egy asszony hálából kétszer tette meg mezítláb gyalog a kb. 200 km utat az árvavölgyi Kriva faluból Ószandecre. 1404-ben pedig egy másik asszony Nagyváradról zárandokolt el, kb 400 km távolságból. Kinga csodáinak híre ekkorra már egész Magyarországon elterjedt.¹⁹⁹ Ha a hírszolgálat nem is volt a jelenkoréhoz hasonlítható, Lengyelország és Magyarország már az Árpádok kora óta kapcsolatban állt egymással. A Poprád völgye már a 13. században fontos kereskedelmi és hadi út volt Lengyelországból Lőcse és Kassa felé.²⁰⁰ Felső-Magyarországon pedig a legforgalmasabb az ehhez csatlakozó Pozsony-Nyitra-Privigye-Zsolna-Vág völgye-Eperjes-Kassa útvonal volt,²⁰¹ amelynek Nyitra-Privigye-Zsolna szakaszát a középkorban *Magna Viának* nevezték, s része volt annak a Mediterráneumot a Baltikummal összekötő útnak, amely már az ókorban is létezett.²⁰² Ezeken az útvonalakon haladt a közlekedés, mentek a zárandokok, terjedtek a hírek. A zárandokok nagy teljesítményre voltak képesek. A 15. század végén Magyarországról pl. hét évente gyalog zárandokoltak Aachenbe; még a 19.sz-ban is rendszeresen Bátaszékről Máriazellbe, napi 40 km-t megtéve 10 napon át.²⁰³ Egy 1506-os nyomtatású salzburgi misekönyvben olyan Kinga-mise található, amelyből az derül ki, hogy az onnan Ószandecbe zárandoklókat hozzátartozóik is elkísérték.²⁰⁴ Salzburtól Bécsig a Duna-mentén mehettek a zárandokok, onnan az említett Magna Vián, majd a Vág völgyében Poprádig, onnan Lublón át Ószandecre.

A Lőcsei János mesternek szárnyasoltárai ennek a Lengyelországból Nyitra felé vezető zárandok-útvonal mentéről maradtak fenn, legnagyobbbrészt a Szepességből, néhány Liptó-megyéből. Ezen útvonalon a legtávolabb fekvő község, amelynek oltára e művészi műhelynek tulajdonítható, a Zsolnától 26 km-re délre fekvő Frivald (ma Rajecká Lesná), amelynek 1480 körül készített, ugyanilyen szárnyasoltára volt. A félholdon álló, koronás Madonnát – amely máig híres kegyszobor – négy szűz vértanú szobra vette körül. Magának a templomnak 15. század eleji alapításától kezdve a titulusa az „Angyalok Királynője”, a leglátogatottabb búcsúnapja pedig máig Szentháromság-vasárnapja. A reformáció idején a szoborhoz tartozó szárnyasoltárt lebontották, majd 1733-ban egy olyan barokk oltárt építettek, amelyre a kegyszobor köré tizenhárom angyal szobra került, följük pedig az Atya és a Szentlélek alakja.²⁰⁵

Lőcsei János mester utóhatása Radocsay szerint még 1519 táján is észrevehető.²⁰⁶ Kétségkívül ide tartozik egyebek közt a lőcsei Havi-Boldogasszony-oltár (1496), amelyen Mária lábánál két féltérdre ereszkedve hódoló angyal-alak van.²⁰⁷ A krakkóihoz hasonló színvonalú lőcsei főoltár (1508-1517) Pál Mestere oltára főalakjául a Madonnát állítja angyalokkal, s egy mellék-képen megjelenik a Napbaöltözött Asszony is.²⁰⁸

¹⁹⁹ DLUGOSZ 1884, Caput XXXI.

²⁰⁰ RUTKOWSKA-PLACHIŃSKA 1961, 122.

²⁰¹ Amikor az állami postaközlekedést bevezették, a Pozsony-Buda útvonal után, 1550-ben ezen szervezték meg második útvonalát: HRADSKY 1895, 128-130.

²⁰² BRANICZKY 1980

²⁰³ BÁLINT-BARNA, 40, 167-168.

²⁰⁴ POSITIO 1996, 701-702.

²⁰⁵ FRIVALDSZKY 2004b, 2.

²⁰⁶ RADOCSAY 1955, 128-129.

²⁰⁷ RADOCSAY 1967, 200.

²⁰⁸ RADOCSAY 1967, 172. és 177. kép

Az andocsi kegyszobor

Andocs kegyszobra (<http://bucsujaras.hu>)

Ám középkori, kifejezetten Angyalok Királynőjének nevezett kegyszobrot még egy másik helyen is találunk, még hozzá a távoli Somogyban, Andocson. A környezetében stílusrokonság nélküli kegyszobor korát 1500 és 1520 közé teszik.²⁰⁹ Az együttes kompozíciója viszont rokon a szmrecsányi oltárával: Madonna két női szenttel, ez esetben Katalinnal és Dorottyával, ám ide utalnak alakjainak feltűnően karcsú arányai is. A kis Jézus a jobb karon ül, jogar és világgömb nélkül. Az andocsihoz hasonló elrendezést látunk a még lőcsei Katalin-oltáron is.

A hagyomány szerint az andocsi szobrokat Kalocsáról angyalok mentették a törökök elől, s ezért nevezik *Angyalok Királynőjének*. A kalocsaiak rendszeresen járnak Andocsra búcsúba, hogy meglátogassák a tőlük származó kegyszobrot, s azt tudják a szobrok eredetéről, hogy oda Budáról hozta egy pap.²¹⁰ *Menekíteni* azonban csak olyasvalamit kell, amely nincs védett helyen, azaz valamely épületben. *Török veszély* Kalocsán pedig egyedül 1526-ban, a mohácsi vész után volt, – mert ezután már a török megszállás következett.

A mohácsi csata

A legendát, a szobor korát és a rá vonatkozó adatokat összevetve a történelmi eseményekkel a szobor-együttes története a következőképpen áll össze: A szobrok azért nem voltak templomban, mert éppen akkor hozták őket, még hozzá *Buda* irányából. Innen érkezett a csatába a Felvidékről Szapolyai György, annak a Szepesnek a grófja is, ahol a Szmrecsányi Mester műveinek zöme készült. Szapolyai, akinek családja a szepességi képzőművészetben nagy szerepet játszott,²¹¹ az oltárt ajándéknak hozhatta magával, – mondjuk Tomori *kalocsai* érsek részére. Arra ugyanis adatunk van, hogy még Magyarország déli végein is megbecsülték a szepességi művészetet.²¹² Mind Szapolyai György, mind Tomori érsek azonban elesett a csatában, így a szobrok, amelyek feltehetőleg szárnyas oltár részei voltak, gazdátlanokká váltak, és magától értetődően mentette ki s hozta magával haza őket egy, a csatából *Andocs* irányába menekülő, legvalószínűbben az ilyen értékeket megbecsülni tudó, *egyházi* személy. Ilyen lehetett az a Veszprém-megyei lövöldi karthauzi perjel, aki 200 lovas katona állítására volt kötelezve, és akinek *Andocs* is a birtoka volt. Az az *Andocs*, amelynek gótikus temploma éppen akkor (a 15. század végén) készült el, de még oltár nélkül állt. A dologban még az is árulkodó körülmény, hogy a templom titulusa *Mindenszentek* volt, s ide egy ilyen oltár kívánkozott volna, nem pedig egy olyan szoborcsoport, amelynek főalakja *Mária, az Angyalok Királynője*. A három szobor azonban nem sokáig élvezte a templom védelmét. A török 1543-ban feldúlta *Andocsot*, a templom is rommá lett. Sem a török, sem az itt nem sokkal később elterjedt kálvinizmus nem kedvelte a szobrokat, ennek ellenére a romos templom mélyén e három szobor valahogy mégis – még az időjárás viszontagságainak is kitéve – épen maradt.

Jezsuiták majd ferencesek gondjában

Andocson 1642-ben a jezsuiták telepedtek le. Gondjukba vették a templomot, s egy évvel később arról adnak hírt, hogy a kegyszobrot a helybeliek csodatévőnek tartják. A törököt bosszantotta is a 4-5 ezer búcsús rendszeres megjelenése, de megtűrték. A *Mária-tisztelet* megléte ellenére a jezsuitáknak komoly nehézségei voltak a reformáció által kialakított gondolkodással, holott letelepedési helyül nyilván nem véletlenül választottak egy ilyen, katolikus hagyományokat – is – őrző helyet. A kegyhelyet a

²⁰⁹ VÉGH 1994, 517-518.

²¹⁰ BÁLINT-BARNA, 80, 175-176, 323.; 160 old. után 3 db kép; ECKERT 1937, 33-34.

²¹¹ FAJT 2003, 399-428.

²¹² 1519-ben Kanizsai Dorottya Lőcséről táblaképet rendelt az Eszéktől 25 km-re délre fekvő Valpó várába: DÉTSY 1982, 225-226.

jezsuitáktól 1716-tól az obszerváns ferencesek vették át. Náluk bukkan fel először a kegyszobor elnevezésének az a magyarázata, hogy a szobrokat „angyalok hozták”.²¹³ A kegyhely későbbi történetének vannak más figyelemre méltó mozzanatai is. Kegyhelyek lakói nem szoktak más kegyhelyekre jární búcsúba. Andocs a ritka kivételek egyike. 1836 óta búcsúba járnak – méghozzá *Szentháromság vasárnapon* – Csicsóra, arra való tekintettel, hogy a kegyszobor szállítói annak idején e faluban megpihentek. Csicsó így lett maga is kegyhely.²¹⁴ Kisboldogasszony ünnepéhez pedig Andocson az a – más Mária-kegyhelyeken is ismert – szokás fűződik, hogy aznap a hívek közösen várják a hajnali napfelkeltét,²¹⁵ s benne a Napbaöltözött Asszonyt.

A „Szögedi Segítő” és a Csíksomlyói Madonna.

A Szögedi Segítő Mária
(<http://bucsujaras.hu>)

Csíksomlyó kegyszobra
(<http://bucsujaras.hu>)

Az obszerváns ferencesek nagy szeretettel készítették Magyarország-szerte Napbaöltözött Asszony ábrázolásokat. Ilyen a Szeged Alsóváros templomának híres kegyképe is, amely már nem az őt kísérő szentek révén *segítő*, hanem ő maga az: így is nevezik: „Szögedi Segítő” (*Auxiliatrix Szegediensis*). Körülötte négy angyal-fej mutatja, hogy egyúttal az angyalok királynője is, habár búcsúnapja a Havi-Boldogasszony (Angyalok Királynője búcsúnap nem lévén az egyházi naptárban.) A vászonfestmény egy elpusztult 15. századi középkori ábrázolás helyett készült. Szentén obszerváns ferenceseké Erdély legnevezetesebb kegyszobra, az 1510 körül, helyi művész által készített Napbaöltözött Asszony-szobor Csíksomlyón. Ennek búcsúnapja Pünkösöd, amelynek ünnepi pillanata a napfelkelte.²¹⁶ Ami Erdélyt illeti, Wit Stwosz családjának tulajdonítják a szászsebesi 16. század eleji oltárképet is, amelynek főalakját, a holdsarlón álló Madonnát angyalok koronázzák.²¹⁷

²¹³ PETHŐ 1929, 5-11, 21, 135, 138.; MOLNÁR ANTAL 2003, 150-152.

²¹⁴ BÁLINT-BARNA, 178, 323.

²¹⁵ BÁLINT 1977, II. 269.

²¹⁶ BÁLINT-BARNA, 100-102, 327, 345.

²¹⁷ RADOCSAY 1967. 292. kép, 211.

Mária „az Úr szolgálólánya”, – később a názáreti Szent Ház háziasszonya, most pedig megkoronázott égi Édesanyánk – amint reményt adott az egykori római nyárközepi havazásban vagy a fatimai napcsodában, ugyanúgy napjainkban is. S jó visszatérni olykor a Jelenések legelsejéhez, szemlélve a Napbaöltözöttnek a fogantatásától mennybeviteléig ívelő kiváltságát, s vele a Vigasztalannak a Fiáért és fiaiért – értünk – viselt, s őt értünk segítségre készítő, együtt érző fájdalmát. (Jel. 12, 2 és 17)

Néhány adat a románság magyarországi történetéhez

²¹⁸ Kristó Gyula összefoglaló munkája bemutatja a középkori Magyarország nem magyar népeinek történetét, így a románokét is, a 12. század végén kezdődött bevándorlásuktól kezdve az egész ország területén történő szétterjedésükig. Megállapítja, hogy különböző irányokból, különböző időpontokban jöttek be, s ennek eredményeként az egyes területeken eltérő jogi viszonyokat lehet körükben tapasztalni.²¹⁹

Jelen írás az erdélyi mócokkal, valamint a felvidéki vlachokkal kapcsolatos néhány adatot kíván bemutatni, amely hozzájárulást jelenthet sajátos történetük jobb megismeréséhez.

I.

A románok (vlachok) etnogenezise a német Gottfried Schramm²²⁰ kutatásainak eredményei szerint a következő. A római limes az Alduna–Száva vonalon a 7. század első két évtizedében összeomlott. Az ott élő romanizált lakosság dél és délkelet felé menekült. A városiak az Égei-tenger északnyugati partján lévő városokban, köztük Szalonikiben telepedtek le. A csak részben romanizált falusiak pedig a hegyekbe húzódtak, ahol pásztorkodó életmódra tértek át, miután ide nem követték őket a földművelő szlávok. A vlachok a szlávokkal eleinte nem is álltak kapcsolatban, csakis az albánokkal. Az albán-román szimbiózis területe a Balkán-hegység és a montenegrói Durmitor-hegylánc köze volt. A szláv(bolgár)-román együttélés csupán a 900-as évek után kezdődött. Ezt követően azonban a pásztorkodó románok és a bolgárok – akik maguk sem tiszta szlávok – harmonikus kapcsolatba kerültek egymással.²²¹

A vlachok transzhumáló életmódjuknak megfelelően nyájaikkal együtt állandóan vándoroltak. A Balkánról eleinte lassan szivárogtak fel a Kárpátokba, jogbiztonságot és gazdálkodásuk számára alkalmas lakatlan hegyvidékeket találva. Erre az északi irányú vándorlásra nyelvtörténeti adatok utalnak, ezek szerint tömeges betelepedésük Havasalföldre a 10. század után történt. Erdélybe történő beszivárgásuk kezdete nem helyezhető az 1141 előtti, illetve az 1210 utáni időkre, ottani megjelenésük a két időpont között, valamikor a 12. század második felében következett be. A 13. század közepéig csak Erdély délnyugati csücskében éltek. Az első román falunevet Erdélyben csak 1283-ban említik.²²² Az 14. század elején is csak 10 román falunevet ismerünk Erdélyből, holott ekkor már 400 faluról vannak feljegyzések.²²³

A Déli-Kárpátok és az Al-Duna közötti gyéren lakott területen a 12. század közepén a keletről jött kunok telepedtek meg, és ezt követően hosszú ideig éltek itt a helynevek tanúsága szerint. Ez a később Havaselvének nevezett terület része lett az ún. Fekete-Kumániának, azaz a kunok által meghódított területnek. Az Olttól nyugatra fekvő vidéken a mikrotoponimia nem kevesebb mint 70%-a kun eredetű.²²⁴ A kunok a Duna balpartjáról 1185 és 1187 között fegyveresen segítették Petar és Aszen bolgár-vlach felkelését Bizánc ellen, államuk kun támogatással jött létre. A 13. század elején a kunok és vlachok egészen Konstantinápolyig hatolnak.²²⁵ A 13. században a kunok birtokolták a vlachok lakta Havasalföldet és Moldvát. A középkori „román-bolgár birodalom a kunok segítségével létesült és erősödött meg”.²²⁶

Az erdélyi román személynevek jelentős része szintén kun eredetű, miként egyes erdélyi helynevek is.²²⁷ 1234-ben Erdélyben már nyoma van a kunok elrománosodásának. A kun kenézek „a Déli-Kárpátokon

²¹⁸ Eredetije: FRIVALDSZKY 2005b

²¹⁹ KRISTÓ 2003, 214.

²²⁰ SCHRAMM 1997

²²¹ SCHRAMM 1997, 41–43, 48, 72–74, 99.

²²² SCHÜTZ 2002, 131–132.; SCHRAMM 1997, 78.

²²³ SCHÜTZ 2002, 161.; SCHRAMM 1997, 84.

²²⁴ SCHÜTZ 2002, 122–123.

²²⁵ SCHÜTZ 2002, 116, 121.

²²⁶ FERENTÛ 1981, 64, 68.

²²⁷ RÁSONYI 1981, 142–157, 163.

át előbb a mongolok elől, majd az Aranyhorda uralma alatt politikai vagy gazdasági okoknál fogva különösen Hunyad és Krassó-Szörény megyébe menekültek, illetve települtek vlach jobbágynépükkel együtt.²²⁸

A balkáni vlachok elvándorlása őshazájukból akkor vált tömegessé, amikor Uroš Dušan István Szerbia hatalmát kiterjesztette Dél-Albániára és Észak-Görögországra az 1340-es években. Ekkor jelentős albán és vlach kitelepedés történt Epeiroszba, Janina és Athén környékére.²²⁹ Az 1330-as években a görög félszigeten legalább 50 évig létezett egy Megalovlachia nevű nomád-pásztor állam.²³⁰ Ekkor ürül ki a vlachok őshazája is. 1380 táján már az oszmánok nyomultak előre a Balkánon, meghódítva az ott létrejött kis államokat, így Megalovlachiát, sőt, végül Bizáncot is.

A szerbek elől délfelé húzódott románok nyelve az aromán. Az ún. dákoromán után, amely a mai Románia nemzetalkotó népességének a nyelve, a román nyelv négy dialektusa közül ezt beszélik a legtöbben: ők az arománok (más néven: makedorománok, kara-vlachok vagy cincárok). A négy román nyelvjárás nagyon hasonlít egymáshoz, ami arra utal, hogy igen későn váltak el egymástól. Az arománban kevesebb a szláv jövevényszó, mint az ún. dákorománban, mert beszélői hosszabb időt töltöttek a Balkán hegyeiben, távol a szlávoktól. Az arománok jelenleg a Balkánon élnek: Albániában, Bulgáriában, a görögországi Macedóniában, valamint Epeirosz és Thesszália vidékén. A 19. század végén mintegy 200 ezren voltak,²³¹ pontos létszámuk napjainkban nehezen határozható meg, mert az említett országokban többnyire elnyomják őket, tagadva azt, hogy az arománok önálló arculattal rendelkező etnikai csoportot alkotnának. E balkáni románok a 13–14. században a második bolgár cárság államalkotó népességét adták; a 15–19. században pedig szünet nélkül harcoltak a megszálló törökök ellen. Ebben a küzdelemben nagyrészt felmorzsolódtak: elpusztultak, vagy északra, Magyarországra menekültek.²³² A 19. század végén ezt írták róluk: „a Balkánnak legintelligensebb eleme, akik mint kereskedők messze földön ismeretesek. [...] Egy részük pásztorkodással foglalkozik. Számuk körülbelül egy millióra tehető. A törökök folytonos zaklatása s kegyetlenkedése sokakat földönfutóvá tett; a menekülők nagy tömege Magyarországon települt meg. Budapesten is (a Petőfi téren) van templomuk a görögökkel együtt.”²³³

A szerbek 14. századi terjeszkedése elől nemcsak dél, de észak felé is elindult egy jelentős vlach csoport. Ez Bogdán vajda vezetésével 1334-ben 9 hónapon át vonul be Magyarországra.²³⁴ Nem sokáig maradtak azonban itt, 1359-ben Máramarosból kivándorolva Moldvába telepedtek át. Nyelvi jelenségeik alapján a toszk-albán Tetovo, az Ohridi-tó vidékéről valók voltak.²³⁵

A 14. század második felében fordulat következett be az erdélyi magyar-román kapcsolatokban. A letelepedett magyar lakosság mind gyakrabban keveredett konfliktusokba a kóborló román csoportokkal Arad megyében, a Maros völgyében,²³⁶ ahol először csak a 14. század folyamán jelentek meg a románok.²³⁷ „Nem véletlen, hogy ezek az összeütközések éppen a 14. század derekán halmozódnak, ekkor kezdődik a románság kirajzása a hegyvidékről a folyóvölgyekbe s az erdélyi mezőségre. Egyes vidékeken a szilaj hegyipásztorok megjelenése valóságos pánikot kelt.”²³⁸ Bogdán vajda népe után tehát a románság egy másik, kevésbé szervezett csoportja indulhatott útnak a Balkánról a biztonságos Magyarországra. A Vaskapun át beözönlöttek a Maros völgyébe, majd olyan területekre, amelyek még lakatlanok voltak. Erdélyben ilyen már csak egy volt, az Érc-hegység északi része, a Móc-föld. A többieknek tovább kellett vándorolniuk a Kárpátok folyosóján elindulva észak felé.

²²⁸ RÁSONYI 1981, 119, 149.

²²⁹ SCHÜTZ 2002, 129.

²³⁰ SCHÜTZ 2002, 117.

²³¹ PALLAS 1892-1904, II. 534.

²³² FRIVALDSZKY 1996

²³³ PALLAS 1892-1904, IV. 378.

²³⁴ MAKKAI 1986, 341.

²³⁵ SCHÜTZ 2002, 15.

²³⁶ MAKKAI 1989, 58–59.

²³⁷ SCHÜTZ 2002, 161.

²³⁸ MAKKAI 1989, 60. – A letelepedett magyarok és állattenyésztő románok között a 14. sz. második felében közel ötven éven át tartó összeütközésekre a marxisták is felfigyeltek. A jelenség magyarázatát a románságnak a „jobbágysorba való taszítás” elleni osztályharcában találták meg (l. pl. SZÉKELY GYÖRGY 1953). Figyelmen kívül hagyták azonban, hogy egyfelől a románság beilleszkedése a jobbágyságba már jóval korábban megindult, mégpedig minden konfliktus nélkül, másfelől pedig nem az „urak” mentek „feudalizálni” a románokat, hanem azok jöttek be a településekre.

II.

A Mócvidék, a történelmi Magyarországon az Aranyos folyó felső szakaszán – Bisztra fölött –, Torda megye a topánfalvi járásában Albák, Bisztra, Csertes, Kerpenyes, Nyágra, Ponorel, Szekatura, Szkerisoara, Szokodel, Topánfalva és Vidra helységeket foglalja magában. Az Erdély Érchegeységben élő többi román, az ún. mokánok, az aranybányászok és a körösiek nem mócok. A mócok a 19. század végén mintegy 50 ezren voltak, foglalkozásuk pedig kizárólag a faipar: faedény-, faszindely-, épületfa-készítés, abrondozás, tutajozás, faárukkal való kereskedés.²³⁹

1500 előtt a Mócvidék településneveinek nincs semmi nyoma az oklevelekben.²⁴⁰ A dáko-román kontinuitás elméletének alapján álló jelenkori román történészek sem tudtak róluk korábbi adatokat feltárni.²⁴¹ Egyes erdélyi kutatók ennek ellenére feltételezik, hogy akár már a 14. században is megtelepedhettek a havasi irtványokon önellátó havasi pásztorok, akik szórt házcsoportos településeken (crâng) éltek, s azért nincs írásos nyomuk, mert az ércbányák nem vonták még őket szolgáltatói körébe.²⁴² A Mócvidék lakosságának móc megjelölésére az első adat 1614-ből származik, ekkor tűnik fel a Mocz személynév.²⁴³ A szónak 1769-ből kimutatható a 'juhosgazda' jelentése is.²⁴⁴ Arról, hogy a famunkára való specializálódásra csupán másodlagosan, a bányák kényszerítették e hegyipásztorokat a 18. század folyamán, Horea 1779. évi beadványából tudunk. Ebben ugyanis azt panaszolja, hogy egyfelől elvették erdei legelőiket, másfelől a zalatnai uradalom túlterheli őket favágással. A kincstári román jobbágyoknak (köztük a mócoknak) e kizsákmányolása vezetett a Horea-felkeléshez 1784-ben.²⁴⁵ Ugyanők voltak 1848-ban az Avram Jancu-féle felkelés legfőbb bázisa is.

A mócok románság jól meghatározott csoportját alkotják. Embertani jellegzetességeik némileg eltérnek a többi románokétól. Emiatt olyan – már megcáfolt²⁴⁶ – feltevés is napvilágot látott, mely szerint talán elrománosodott székelyek lennének. A magyar történelem negatív, a román történelem pozitív szereplői.

Eredetükről – tájszólásuk jellegzetességeiből kiindulva – már a 19. században megállapították, hogy arománok, azaz makedorománok.²⁴⁷ Ezt a megállapítást Schütz István, a balkanisztika legjelesebb hazai képviselője is megerősítette, utalva arra, hogy a mócok és az arománok nyelvjárásában olyan közös, latin eredetű szavak találhatók, amelyek hiányoznak a dákorománból. Ilyen például a bulgáriai aromán neao, a móc nea (vö. latin nix 'hó').²⁴⁸ A mócok és arománok nyelvjárásában a dákorománhoz képest többletet jelentő latin eredetű közös szavak dalmáciai hatásra utalnak, ahová lejártak piacozni közkedvelt tejtermékekkel. A legutoljára a mócok és az arománok váltak el az albánoktól, valamikor a 13–14. század fordulóján.²⁴⁹ A balkáni makedorománok hat nemzetsége közül az egyik – éppen a legészakabbra, az Észak-Macedóniában élő – a moţan nevet viseli.²⁵⁰

A mócok aromán eredetét illetően figyelmet érdemel egy 1747-ből származó adat. Az Erdélyi Középhegység déli részén lévő Nagyágon ekkor találta meg egy sertéseit makkoltató pásztor a később nagyágitnak elnevezett aranyásvány lelőhelyét. A pásztor neve az esetről beszámoló egyik német szerző szerint Armenian John,²⁵¹ a másik, tőle független, szintén német anyanyelvű szerző lejegyzése alapján pedig Armindjan Juon.²⁵² A származást jelző -ian képzős nevű személy semmiképpen nem lehetett örmény, mert

²³⁹ MOLDOVÁN 1894, 350, 404.; ERDÉLYI ARADI 1974, 190–193.

²⁴⁰ FEKETE NAGY-MAKKAI, 96. (Torda-Aranyos megye térképe 1400-ig); ZsO; CSÁNKI 1890

²⁴¹ DRAGOMIR - BELU 1966, 173–181.; DRAGOMIR - BELU 1968

²⁴² I. TÓTH 1951, 225, 425.

²⁴³ EWU, II. 986.

²⁴⁴ SZABÓ T. ATTILA 1997, 311.

²⁴⁵ I. TÓTH 1951, 103.; MAGYARI 1984, 15.

²⁴⁶ MOLDOVÁN 1894, 343-358.

²⁴⁷ MOLDOVÁN 1894, 405-407.

²⁴⁸ SCHÜTZ 2002, 21-22.

²⁴⁹ SCHÜTZ 2002, 95, 117.

²⁵⁰ MOLDOVÁN 1894, 405.; PAPA HÁGI 1974, 822.

²⁵¹ BORN 1774, 97.

²⁵² STÜTZ 1803, 12-14. (többször is ugyanígy írva)

ezek közt erdei pásztorok nem voltak, sokkal inkább gondolhatunk aromán származású férfire, mivel az arománok önelnevezése armân, illetve armăn.²⁵³

A móc szó ma az 'erdélyi érchegegyeségi román'-okat jelöli,²⁵⁴ az ismeretlen eredetű szó eredeti jelentése azonban 'tincs, üstök'.²⁵⁵ A már említett macedóniai aromán nemzetségnév, a moțan jelentése szintén 'copfos.' Ez az aromán csoport tehát jellegzetes hajviseletéről kapta a nevét. Ez a körülmény felveti annak lehetőségét, hogy az elnevezés kun-aromán együttélés idejéből származhat, s az arománokba beolvadt kun etnikumra utal, hiszen ezt a törökös jellegű hajviseletet Közép-Európában a 13–14. században egyedül a kunok viselték.²⁵⁶ A kun eredet vagy kun hatás mellett szól még az is, hogy a móc népnév regionális változataként élő moțogan²⁵⁷ szó -gan képzője szintén törökös jellegű nyelvi jelenség.²⁵⁸ Ebben az esetben az arománokra a köztük vezető szerepet játszó kunokra utalóan ragadt rá ez a megjelölés. A kunok egykori vezető szerepére emlékeztethet a moț szóból képzett moțpan román tájszó is, amelynek eredeti jelentése 'bojár, úr' volt, jöllehet a kifejezés ma már tréfás értelműnek számít.²⁵⁹

Arra, hogy – nevüknek megfelelően – a mócok valóban copfot viseltek volna egyébként tar fejükön, nem találunk adatokat, de ez nem is meglepő, mert a mócok csak a 17. században jelennek meg forrásainkban, s ekkor már ez a hajviselet a térségben az oszmán-törökökre (például a janicsárookra) volt jellemző, akikkel szemben az arománok élet-halál harcukat vívták. Az azonban, hogy kun vezetőiket utánozva az arománok egykor valóban ilyen hajzatot viseltek, igen valószínűnek tűnik.

Az, hogy a tudomány és a közvélemény a mócokat a „legvalódibb románok”-ként tartja számon, egyáltalán nem mond ellent e feltevésnek. Figyelemre méltó párhuzama ennek a jelenségnek, hogy a magyarországi Kunság kultúrájának – magát öntudatosan kunnak valló – kutatója, Bartha Júlia szerint e tájegység lakói azt tartják magukról, hogy „a kunok a legkiválóbb magyarok.”²⁶⁰

Amint láttuk, az erdélyi mócok és macedóniai moțanok közös eredetűeknek tűnnek. A Balkánról származhatnak, ahol a kunokkal – akiktől e két népcsoport közös neve származik – még az arománok Macedóniába költözése előtt olvadhattak össze.

Amennyire feltárt a kunok felszívódása a románságba a tatárjárást követő időkben a mai Románia területén, annyira keveset tudunk erről a jelenségről a Dunától délre eső vidékeken. Azt láttuk, hogy részt vettek a második bolgár állam megalapításában, de további sorsukat alig ismerjük. A 12–13. századi utazók ugyanakkor emlegetik azt a – jelenleg a Velebitekben élő, mára teljesen elszlávosodott – népcsoportot, amelyet környezetük morlákoknak nevez. A népnév a kun karavlachból (maurovlachból) ered,²⁶¹ tehát a név viselői Havaselvéről származnak.

Az elmondottak alapján úgy tűnik, megkockáztatható annak felvetése, hogy a móc megnevezés pontosabb eredeti jelentése a románban 'vlachok [románok] közt vezető szerepet játszó kun' lehetett, s később szűkülhetett jelenlegi jelentésére.

Ennek alapján kunokra (vagy kun vezetőréteggel rendelkező arománokra) utaló etnikum-névnek tekinthetők a 15. századtól Magyarországról ismeretes Móc és Móca családnevek.²⁶²

²⁵³ Így a Romániában található több „Armeni” helynév névadója nem feltétlenül az örmény – mint azt IORDAN 1963, 267. meghatározza – esetenként talán inkább aromán nemzetiség.

²⁵⁴ TESz, II. 938.

²⁵⁵ DLR, VI/2. 919–920.; CIORANESCU 1985

²⁵⁶ MNL, V. 209. („tarfej” címszó)

²⁵⁷ DLR, VI/2 923.

²⁵⁸ Vö. TESz „boszorkány” (I. 351–352.), „buzogány” (uo. 400.) címszavak

²⁵⁹ DLR, VI/2 923. – Olyasféleképpen, amint a magyarban a „kunkapitány”, aki a középkorban még magas rangú személy volt, a 19. századra azonban a lakodalmak állandó szereplője lett, aki az asztalnál a násznagyokkal szemben helyet foglalva tiszte szerint sikamlós tréfákkal szórakoztatta a násznépet, l. BARTHA JÚLIA 2002, 97–98.

²⁶⁰ BARTHA JÚLIA 2002, 25.

²⁶¹ SCHÜTZ 2002, 150.

²⁶² 1438: Franciscus Mocza (Jászkisér), 1498: Gregorius Mocz (Lipoltfalva), 1585: Petrus Moocz (Balassagyarmat), 1612: Gregorius Mocz (Jánosháza), 1720: Michael Mocz (Szatmár megye), (KÁZMÉR 1993, 740.) – Az a Mócz hadnagy is ide sorolható, akit Hadik András huszárezredében 1760. jan. 8-án századossá léptettek elő (Htl VII 35, 1760/I–17.). E nevet a 18. században nemes családok is viselik, így a kihalt keszei Mócza, továbbá a Pozsony, ill. a Szatmár megyében élő, valamint a Kolozs megyei szucsáki előnévű, 1680-ban megnevesített Mócz család is (KEMPELEN 1911–1932 VII 242.). Az is lehetséges, hogy ezek a személyek nem Erdélyből, hanem közvetlenül a Balkánról származnak, vagy esetleg még

Említést érdemel még egy felvidéki, Trencsén megyei vonatkozású adat is. Bizonyos Michael Walach – aki Hátszeg vidékén csatlakozott román háznépével együtt servitorként Stibor vajdához – 1413-ban a Kis-Fátra nyugati lejtőjén fekvő Frivald község soltészjogát megvásárolta, ettől kezdve a község soltészbírója, illetve a család szóhasználata szerint vojvodaja lett.²⁶³ Egyes leszármazottjai Móc (szlovákul Môc) családnévvel viselték. A családnév más változatokban a bírói tisztségre egyértelműen utaló Klopán ’kalapot viselő’ vagy Hulin ’pálcát viselő’ változatban is előfordul.²⁶⁴ Ebből az sejthető, hogy a soltészcsalád esetében a móc elnevezést ’bíró, vezető, vojvoda’ értelemben használták. A frivaldi soltészcsaládnak a 16. század közepén ismert egy Jurga keresztnévű tagja is, ami azért érdekes, mert ez a „György” név olyan változata, amelynek használata a Balkánon jellemző. Az ő nevét viseli a Kis-Fátra Jurgova csúcsa (ahol talán nyájait legeltette).

III.

A felvidéki vlachokról általában úgy tartják, hogy nem románok, hanem olyan rutének, akiket – többnyire máramarosi, már letelepedett – román vlachok telepítettek be Magyarországra,²⁶⁵ s nyitva marad az a kérdés, hogy e népcsoport voltaképpen milyen nyelven beszélt,²⁶⁶ s mely területeken jelentett a „vlach” kifejezés ’román’-t, illetve ’ruszin’-t.²⁶⁷ Megválaszolatlan marad az is, hogy a felvidéki vlachok, ha etnikailag és nyelvileg ruszinok, hogyan vették át a románok speciális, az ókori magaskultúrában gyökerező gazdálkodását, ha viszont románok, akkor hogyan veszítették el nyelvüket.

Nyugati elterjedésük határainál, a Kis-Fátra legmagasabb régióiban vlach eredetű helynevek találhatók – például Kyčera, Gruň, Kľak, Minčol²⁶⁸ – annak jeleként, hogy ezek a helyek a vlach pásztorkultúra megjelenésével váltak lakottá, illetve hasznosítottá. Jellemző, hogy az említettek mind helynevek, s az első kettőből több is található.²⁶⁹

A negyedik név jól mutatja a vlachoknak nevezett nép észak-nyugati előnyomulását és nyelvi átlényegülését Máramarosban. A szó gyökere az Erdélyben igen gyakori a Muncel hegynév, melynek jelentése ’hegyecske, domb’. Máramaros és Ung megyék területén a név hangátvetéses alakja található meg, a Kárpátok külső vonulatában több Менчул hegycsúcs és hegyvonulat is előfordul. Tovább haladva Sároستól Árváig nyugat felé, már Minčol formában fordul elő, amely az előbbi tájnévi változata: ilyen nevű hegyből is több van. A Kis-Fátrában lévő Minčol első okleveles említése 1563-ból való.²⁷⁰

Az említett négy vlach eredetű szlovákiai hegynév közül azonban csak ez az egy jelent valóban ’hegyet’.

Kľak nevű hegyet nemcsak a Kis-Fátrában, de 1633-ban az Árva-megyei likavai uradalomban is említik.²⁷¹ A szó jelentése 1587-ből származó adat szerint ’a borjú gyomrának anyaga, amit a valachok sajtkészítésre használnak’.²⁷² Az ojtó neve azonban az arománban cľeág (ahol az ľ ejtése [ly], a dákorománban viszont cheag.²⁷³ Román nyelvterületen helynévként egyébként egyikük sem ismeretes. A Felvidéken Bars megyében és Gömörben van Kľak nevű település is.²⁷⁴

A kicsera szó végső gyökere is aromán: cľșeare, cľșaire, ami dákorománul sfîna, azaz ’esztena, juhakol, karám, sajtüzem’,²⁷⁵ s egyértelműen a ’sajt’ szóhoz kötődik. A bolgárban a кичера már átvitt értelemben szerepel (’meredek lejtő sűrű fiatalossal borítva’), miként a кичер (’kúp alakú domb’) is,

azoktól a 13. századi kunoktól, akiket 1279 előtt az egész ország területén széttelepítettek (KRISTÓ 2003, 220–223.).

²⁶³ ZsO IV. 1215. sz. vö. FRIVALDSZKY 2001-2002; FRIVALDSZKY 1998b – A szó szlovák alakja egyértelműen mutatja, hogy a szó az átadó nyelvben „móc”-nak hangzott, s nem másnak („mac”-nak, „moc”-nak vagy egyébnek).

²⁶⁴ FRIVALDSZKY 1998a, 93–94.

²⁶⁵ KRISTÓ 2003, 101-105.; a „Volachi seu Rutheni”-re l. még CHALOUPECKY 1947, 19, 21, 23, 67.

²⁶⁶ KRISTÓ 2003, 13.

²⁶⁷ KRISTÓ 2003, 104.

²⁶⁸ KAVULJAK 1948, 134.

²⁶⁹ Malá Fatra, turisztatérkép (1:50 000) 2002.

²⁷⁰ KAVULJAK 1948, 134.

²⁷¹ MACÚREK 1959, 197, 370.

²⁷² KAVULJAK 1948, 134.; HSSJ, II. 1992. 46.

²⁷³ PAPAĦAGI 1974, 372.

²⁷⁴ ĦAJDÚ-MUHAROS 2000, 68, 74.

²⁷⁵ PAPAĦAGI 1974, 351, 366.

s a vlach sajtüzem helyét jelöli,²⁷⁶ az eredeti értelmet azonban őrzi a *къшла* ('juhok téli szállása') kifejezés. Romániából ilyen helynévről erdélyi adat nincs, csak a Kárpátok külső oldaláról, főleg az Argeş és a Rimnicul-Săret folyók közül (*chicera, chicerea, chicerul, chicerna, chicira, chiciora, chicioara, chiciura, chiciurla, cicera, ticera*), jelentése itt is átvitt értelmű: 'hegycsúcs'.²⁷⁷ A Kárpátok vonulatában a Tatárhágótól a Kis-Fátráig azonban *Kyčera* nevű hegyek, sőt települések, mindenütt találhatók. A szlovákban a szó jelentése 'tisztás, hegyi legelő'.²⁷⁸ Figyelemre méltó az is, hogy a Kis-Fátra Vágon túli vonulatában egy *Nad Kyčerou* ('kicsera alatt')²⁷⁹, *Árvában Zázriva* felett egy *Pod Kyčerou* ('kicsera felett')²⁸⁰ nevet viselő hegy található, ami csak akkor érthető, ha maga a „kicsera” valahol a hegyoldalon van, mint nyári juhkarám. Frivald községben a völgyben lévő *Košeriska* ('juhkarám helye') dülő neve a szlovák *košiar* ('juhkarám') szóból ered. Ennek megvan a megfelelője a magyar (kosár), lengyel, ukrán, bolgár nyelvben is, végső eredete ugyancsak aromán: *caşare* ('juhkarám', 'sajtkészítő').²⁸¹ Ez a téli karám helye lehetett.

Választhatunk azonban más példát is. A szlovákban a *gruň* 'hegyoldal, sziklás lejtő' jelentésben él,²⁸² ugyanez a szó a dákorománban a *grunz, grunji* ('darab, göröngy, rög, gomoly'), az arománban *grunçe* (jelentése ugyanaz). Az egyetlen szótári példa ismét a sajt készítés területéről való: *grunçe di caşu* (románul: 'bucetă de brânză', magyarul: 'egy darab juhsajt').²⁸³ A szó ugyanakkor előfordul a románban hegynévként (*Grunj*) is.²⁸⁴ Településnévként *Krassó-Szörény*, és *Temes* megyében már *Gruni* alakban kerül elő, ismerünk azonban számos felvidéki és kárpátaljai *Gruň* hegy- és településnevet.²⁸⁵

Másfelől a Felvidéken a 14–15. századi dél-erdélyi konfliktusokra kísértetiesen emlékeztető események fordulnak elő egy-két évszázaddal később. 1492-ben a Trencsén megyei Bánban, 1510-ben pedig Facskóban a vlachok erőszakos fellépéséről hallunk; 1575–1577-ben pedig a lietavai uradalomhoz tartozó *Višnové* község lakosai, valamint a szomszédos sztrečsnói uradalom népe egymás juhait ragadják el, hogy aztán végül 1581-ben kössenek békét egymással.²⁸⁶

Ezekből, s a felsorakoztatott nyelvi adatokból úgy tűnik, hogy mind a mócok, mind a felvidéki – ruszinokkal egyesült, bennük felolvadt – vlachok román magja a 14. század végén települt be nagyobb tömegben Magyarországra, s az aromán dialektust beszélte.

²⁷⁶ KISS LAJOS 1988, I. 728.

²⁷⁷ CONSTANTINESCU 1963, 237; IORDAN 1963, 34, 364.

²⁷⁸ HSSJ, II. 1992, 177.

²⁷⁹ helyesen: 'kicsera felett'

²⁸⁰ helyesen: 'kicsera alatt'

²⁸¹ EWU, II. 805.

²⁸² HSSJ, I. 1991. 384.

²⁸³ PAPAHAĞI 1974, 600.

²⁸⁴ IORDAN 1963, 30.

²⁸⁵ HAJDÚ-MUHAROS 2000, 190, 238. – A Bars-megyei Ostry-Gruň 17. század végi alapítás, I. KROPILÁK 1977, II. 28, 361.

²⁸⁶ KAVULJAK 1948, 134.

Frivaldi zárandoklat

²⁸⁷ A Frivaldszky család 2007. április 28-án és 29-én tartotta első frivaldi találkozóját, amely egyúttal a 2001. május 26-i első és 2003. november 22-i második után a harmadik országos Frivaldszky-találkozó is volt.

Az utazás résztvevői a következő Frivaldszky-leszármazottak ill. házastársak voltak:

Dr. Ádám György, Ádámné Fridvalszki Katalin; Dr. Frivaldszky Sándor, id. Frivaldszky János; Horváth Zsolt, Horváthné Frivaldszky Bernadett, Horváth Boglárka, Horváth Bence; Frivaldszky Márk, Frivaldszky Lőrinc, Frivaldszky Donát; Szabó Péter, Szabóné Horváth Ilona, Szabó Judit, ahol Ilona Frivaldszky András (1755-1807) leszármazottja.

A legfiatalabb résztvevő 7, a legidősebb 70 éves volt.

A négy autó szombaton 9 órakor találkozott a komáromi hídfőnél, ahol rövid ismerkedés után minden kocsit két, ablakba kitéhető „Frivaldská put” feliratot a frivaldi templom képével. A felirat jelentése 'frivaldi zárandoklat', de jelent 'Frivaldszky-utazást' is. Az út célja családi találkozón túl a családi vonatkozású helyek meglátogatása volt. Az autók mobiltelefon révén tartottak kapcsolatot egymással és konvojban haladtak.

Az első, rövid pihenő Nyitraivánkán (Ivanka pri Nitri) volt az ottani levéltárra való tekintettel, amely a Frivaldszky-kutatás egyik helye is.

²⁸⁷ Eredetije: www.frivaldszky.hu/hirado 2007. május 1 – Képek: Dr. Ádám György, Horváthné Frivaldszky Bernadett és (Keömley-)Horváth Bence

A 802 m magas Facskó nyeregben elfogyasztott ebédhez az egész Rajeci völgyben látható Kl'ak csúcs adott háttér:

Lietava vára alá érkezve a résztvevők zöme felkapaszkodott a várromhoz. E vár egyik provizora volt a család őse.

Biccse (Býtča) váránál a neki otthont adó állami levéltár igazgatója, PhD Jana Kurucárová fogadta a Frivaldszkyakat, s a családtörténet egy példányát vette át a levéltári könyvtára részére.

Szívélyesen nyitotta ki és mutatta meg a vár udvarát. E várban őrzik a Frivaldszky-levéltárat is:

A rajeci szálláshelyen csatlakozott a csoporthoz Mikulaš Hučko Kassáról, magyarul nagyon jól beszélő régi barátjuk, aki a másnapi frivaldi látogatáshoz vállalt segítséget a község személyiségeivel való találkozásnál.

Vasárnap reggel Rajec történelmi nevezetességeit tekintették meg, köztük Frivaldszky János (1822-1895) természettudós márvány emléktábláját:

Miután az út egyúttal a szlovák-magyar közeledést elősegítő civil kezdeményezés szándékával is indult, Frivaldon (Rajecká Lesná) a kegytemplom főoltáránál egy virágcsokrot helyeztek el magyar és szlovák nemzeti színű szalaggal, rajta a kegyszobor titulusára is utaló kétnyelvű felirattal:

A 11 órás nagymisén Pavol Šadlák kanonk-esperes a Budapestről érkezett Frivaldszkyakat az oltártól külön is üdvözölte,

majd meghívta őket a parókiára egy kis vendéglátásra.

A küldöttség ott őt hivatalosan is köszöntötte, majd ajándékot adott át.

Ezután a híres, fából faragott, mozgó alakokkal teli Szlovák Betlehemet lehetett megtekinteni, amely a maga nemében egyedülálló látványosság.

Lakásán köszöntötték ajándékkal Bohuslav Peknýt is, a község negyedik ciklusát kezdő, a Szlovák Nemzeti Párt színeiben megválasztott polgármesterét, aki id. Frivaldszky Jánost 1998-ban Frivald díszpolgári címével tüntette ki, ebben a minőségben egyetlen magyar állampolgárként, a község története kutatásának elismeréséül.

A polgármester megmutatta a régi, középkori templom szentélyét, amit az idén fog belülről művészettörténetileg feltáratni és restauráltatni.

Mint Frivaldszky-leszármazottat keresték fel az újonnan házas Ján Šimun szobrászművészt, aki firenzei tanulmányai idején kitűnően megtanult olaszul, így a csoport ezen a nyelven is tudott vele kapcsolatot teremteni.

A rokonságra mély benyomást tettek mély emberségről tanúskodó szavai. Arról beszélt, hogy milyen sokat jelentett számára mozgásképtelen édesapjának gondozása hat éven keresztül, s jelenleg – szobrász megbízás híján – a kétkezi mezőgazdasági munka.

Frivaldon csak kevés boronaház maradt.

A hangulatos frivaldi völgy mélyén lévő turistaházban elfogyasztott borovicska, sztrapacska és sör után a szomszédos Csicsmány (Čičmáň) faluba tekintettek be, amelyhez Frivald igen hasonló volt az 1945-ös tűzvész előtt.

A meglátogatottak mind kifejezték őszinte örömeiket. A résztvevők az útból pedig hagyományt kívánnak teremteni. A harmincas korosztály felmérte a nyaralási és sízési lehetőségeket is.

Frivald nyolcszáz éve

²⁸⁸ Frivald az ÉNY szlovákiai Rajecká Lesná községgel azonos (Okres Žilina), amely a D-ről É-ra folyó Rajcsánka patak egyik mellékvölgyében fekszik, Rajectől néhány km-rel D-re. E patak mentén húzódott az ókorban is használt borostyánkő-út, amely a Baltikumból és Sziléziából indulva Odera-, Kiszuca-, Rajcsánka- és Nyitra-völgyön át Brigetio érintésével az Adriáig vezetett. A Kiszuca völgyét „Magna via”-nak nevezték. A Frivald község Trsztenna részén talált 28 darabos kelta ezüstérme-lelet is a „Magna Via” ókori meglétét bizonyítja.²⁸⁹

Az egymás folytatását képez Kiszuca- és Rajcsánka-völgy az egykori Trencsén-megyének ma is a mezőgazdasági művelésre legalkalmasabb területe. A terület a régészeti leletek tanúsága szerint az eneolitól (Kr. e. 2000) kb. Gyurcsina magasságáig lakott volt. Ettől magasabban nincsenek régészeti leletek. A kelták (Kr. e. 4. század) előtt is indogermánok lakták ezt a vidéket. *Kiszuca* neve ugyanis pre-kelta, egy lett szóval rokonítható.²⁹⁰ A *Lietava* helynév pedig, amelynek jelentése: 'Sáros' és patak-név: kelta, latin, lett és litván szavakkal.²⁹¹ Egy *Lythova* folyónév szerepel még – nem véletlenül – *Sáros* megyében egy 1322-i oklevélben, az osztrák-magyar határfolyó *Lajta-Leitha* pedig szlovákul: *Litava*, magyarul: 'Sáros'.²⁹² A keltákat a kvádok váltották fel, régészeti leleteik e vidéken azonban nincsenek. A kvádokat Kr. u. 500 k. a szlávok követték. Ez utóbbiak régészeti leletei csak a Rajcsánkától nyugatra kerülnek el.²⁹³

A III. kereszties háború után hazatérő katonák hírverésére a 12. század közepén kezdődött a túlnépesedett német területek lakosságának áramlása a ritkán lakott magyar területekre. A németek a Szepességben és Erdélyben nagy tömegekben telepedtek le, itt közjogi elismerést is kaptak. A „*Magna via*” mentén azonban csak kisebb települési góc volt.

FRIVALD ELSŐ KÉTSZÁZ ÉVE (1200-1413)

Frivald Rajec „városi közerdejébe” (*Freiwald*)²⁹⁴ települt, távol a „Tanács erdejétől”. Rajec – amelynek erdejéről szó van – ekkor ugyan még nem volt város, csak uradalmi központ, de városias életstílusú és városi jogot követő német telepésekkel. Frivald helyneve a következőkkel vethető egybe: Freienwalde an der Oder (Ma: Bad Freienwalde, Berlintől K-re), Freienwalde in Pomer (Ma: Chocivel, Szczecin-től K-re 20 km), Freiwaldau 12. századi bányásztelepe: (Ma: Jesenik, Csehország), Freiwaldau (Ma: Gozdnic, Lengyelország, Legnica mellett). A Freiwald-típusú helyneveket kizárólag keleti német telepes községek viselték, ezek csaknem mind az Odera mentén helyezkedtek el.²⁹⁵

Frivald tehát 13. század eleji alapítás. 1992-ben 15. századi temploma alól régebbi alapozást és sírokat ástak ki. A három csontváz közül a 2. számúnak a felső teste hiányzik. Ez ugyanis a később épített templom diadalíve helyére esett, ezért ennek építésekor eltávolították. A sír a 15. századi templomnál tehát régebbi. E régebbi alapozás pedig szintén templomé volt, miután temettek benne. E régebbi templom szentélye egyenes záródású volt.²⁹⁶ Koreň szerint e régebbi, román templomból származhatnak másodlagos

²⁸⁸ www.frivaldszky.hu/frivort 2007.09.05 – kibővíve 2018-ban

²⁸⁹ BRANICZKY 1980, 66.; KAVULJAK 1948, 31.

²⁹⁰ KISS LAJOS 1988,

²⁹¹ KISS LAJOS 1988; KAVULJAK 1948, 27-28.; KLUGE 1959, 436.; WALDE 1965, I. 815.

²⁹² PALLAS 1892-1904

²⁹³ SUPIS; PETROVSKY - ŠICHMAN 1958-1965; JANČO 1962

²⁹⁴ MAGYAR 1983, 61.

²⁹⁵ RITTERS 1910, I 743, 744, 754.

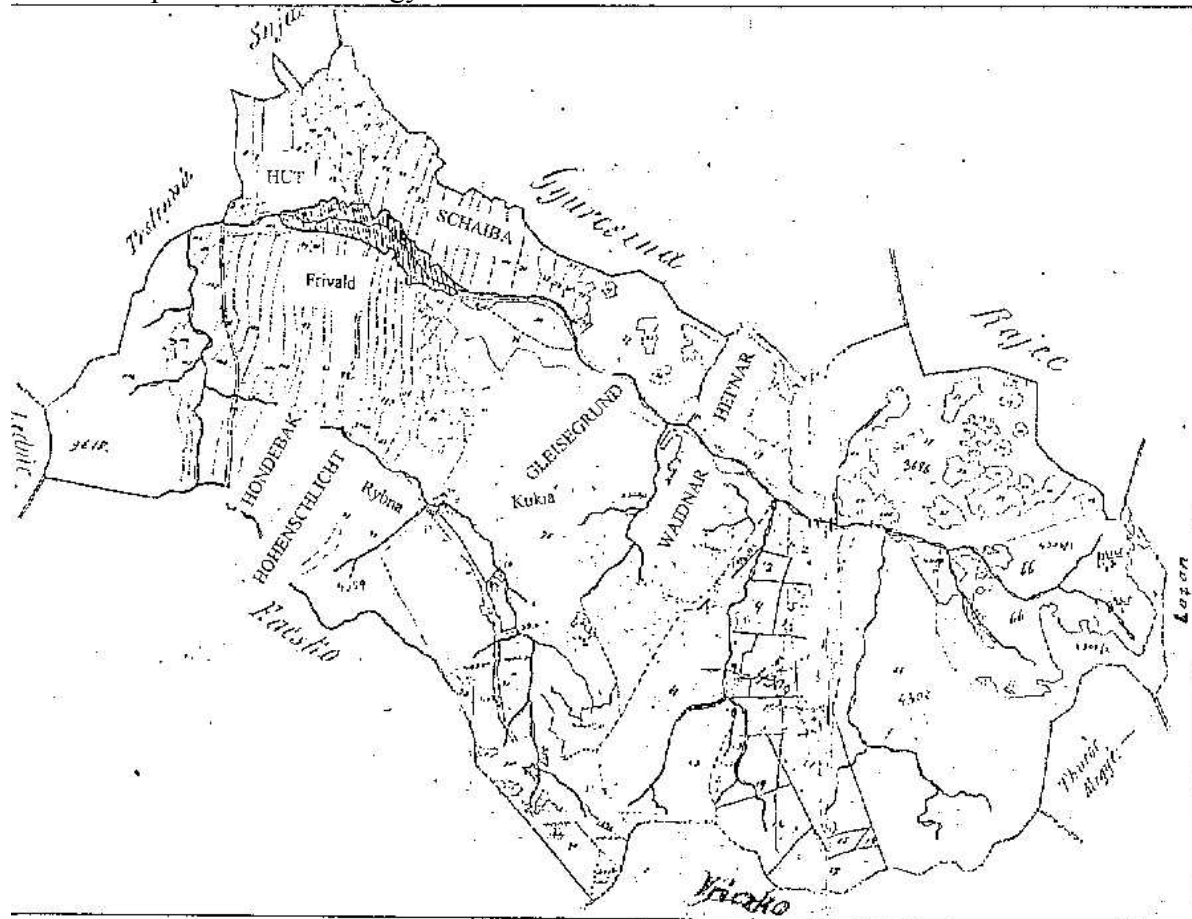
²⁹⁶ RaLeNalez

felhasználással a gótikus templom megmunkált tufából készült, vasrács nyomokat mutató, 13. századbeli déli kerek, valamint délkeleti ablakának kövei.²⁹⁷

Figyelemre méltó, hogy a falu saját templomot épített, amely évszázadokig Rajec filiája volt. Kérdés, hogy volt-e 1600 előtt bármikor is saját papja (káplánja).

Paraszti házai nagyrészt jelenleg is faházak. A falut csak néhány család alapíthatta. A német családok felkészültek az önellátáshoz az őserdő mélyen létesített irtásfaluban: A parasztemberek közt – valószínűleg városi származású – iparos mesterséghez értők is voltak, amint a családnevekből kiderül: Kovács, kerékgyártó (Kolar), ács (Zimmerman), cipész (Schuster), egyéb iparos (Artel). Az első kettő szlovák neve ellenére eredetileg akár német is lehetett, annak feltételezésével, hogy ők tartották meg a legtovábbi mesterségüket, s nevük jelentésének élön tartását még a szlovákul beszélő korban is fontosnak tartották.

Rajec megművelt területe a jelek szerint délen a Rajeci medence pereméig tartott. Ennek patakjai Rajecnél ömlenek a Rajcsánkába. Ezen túl terjedt a lakatlan és hasznosítatlan „szabad erdő,” ahová az északról érkező, Frivaldot megalapító németek letelepedhettek. Az első, a Rajcsánkába a Rajeci völgy felett beömlő patak völgyében, Rajechoz a lehető legközelebb építették fel falujukat. Itt lehetett némi füves terület is, így nem kellett sok erdőt irtani. A kelet-nyugati irányba folyó patak északi oldalán a földterület kevesebb volt, de értékesebb, mert déli fekvésű, a másik oldalon a föld több, de lapos lejtője északi. E (ma: Lesniansky) patak északi oldalán a rajeci medence széléig, délre pedig ugyanilyen távolságra, a következő patak (ma: Rybný) hátságáig mérték ki az egyes porták szélességének sávjaiban az egyes telkek megművelt földjeit. Ez a térképről lemérve mintegy 450 kh-at tesz ki.

A község alacsonyabban fekvő részeinek helynevei ma is németek: *Hut* ('legelő'), *Hondzebak* (Irodalmi szlovák kiejtés szerint [Hongyebak] = *Hundenbach* = 'Kutya-patak'), *Hônšlicht* (= *Hohen Schlicht* = 'Felső rész'), *Šajba* (= *Scheibe* = 'Tábla'), *Gleisegrund* ('Keréknymos föld'), *Vajdno* (=

²⁹⁷ (4. és 5. szonda) KOREŇ 2016, 10, 15, 16, 32.

Weidner = ‘Legelő’), *Hepnár* (= *Heppner* = ‘Kaszáló’).²⁹⁸ E helyek – mint a térképről jól látható – mind az első időkben megművelt terület közvetlen környezetében voltak, a nevük is arra utal, hogy rétek, kaszálók voltak. A Kutya-patak lehetett a mai Rybny német neve. A birtokba vett területen túl, keleten a túróci megyehatárig, délen Facskó szomszédságáig tartott a Frivaldhoz tartozó, de változatlanul hasznosítatlan erdőség.

A 14. század vége Frivald számára is válságos lehetett, mint az összes Rajec-környéki falu számára. Temploma elpusztult, német telkeseinek egy része is, talán ekkor jelentek meg az első szlovák anyanyelvű jobbágyok, az üres telkeket elfoglalva.

A községről a 15. század elejéről van az első írásos adat, „*villicusa*”, „*judex*” van: Mint a későbbi jogvitákból kiderül, a bíró joga serfözöt, malmot (fűrészmalom is) tartani, de pékség, mészáros mesterség kiváltságairól később sincs szó. Ez utóbbiak viszont a zsolnai 14. századi alapítású soltészségek jellegzetes jogai lévén²⁹⁹ ez is azt igazolja, hogy a falu korábbi alapítású volt. Előbb Rajec uradalmának volt része, majd vele együtt csatolták 1397-ben a lietavai uradalomhoz,³⁰⁰ amelynek ettől kezdve lett része.

Már az 1390-es évek elején Jesenov, Zbiňov, Šuja és Ďurčina új soltészokat kapott a Rátótiaktól, akik ezt a tönkrement vidéket fel akarták virágoztatni. Ez a folyamat azonban megállt a Rátótiaknak a vidékről való kiszorításával. Később az új birtokos, Stibor, miután felmérte a vidék helyzetét, folytatta, amit elődei abbahagytak, s a szintén elpusztult Frivaldba is soltészt helyezett.

1413-ban erdélyi vlach származású soltész vette birtokba az erdőséget. Vele kezdődött meg az erdei pásztorkodás és a fakitermelés.

FRIVALD MÁSODIK KÉTSZÁZ ÉVE (1413-1609)

Valach Mihály soltészisége (1413-1435k)

1413. október 22-én Stibor (1348-1414) erdélyi vajda Trencsén, Beszterce, Szolnok főispánja és a Vágvidék ura Trencsénben kelt oklevelében³⁰¹ hozzájárult ahhoz, hogy hűséges, kedvelt szolgája, a nemes férfi, Michael Walach Frivald soltészjogát („*villicatum et iudicium*”) megvegye, földet, erdőt, mezőt, cserjést 250 magyar márkáért. Az eladó nevét üresen hagyták (ultraibolya átvilágítással sem látszik kivakart szöveg). 1553-ban Frivaldot a „tekintetes, dicső emlékü Jakub Kugelmann/Kudlman” bíróságának nevezték.³⁰² Ez lehetett a korábbi bíró neve. Az oklevél a vevő igényének megfelelően készült, nem is ismerve az eladót. Utólag azonban kiderülhetett, hogy az előző bíró már elmenekült, így a név helye üresen maradt. A vételárát így Stibor kaphatta.

Általános szokás volt, hogy egy város jobb módú polgárai a környéken soltészfalvakat telepítettek. A Besztercebánya környéki falvak a város legelőkelőbb polgárainak neveit viselik.³⁰³ Így lehetett Rajec esetében is: 1543-ban (1530k) Rajecen Kubanow család él.³⁰⁴ 1590 táján Jirik Kudlimanow legelőt ad el.³⁰⁵ 1608-ban Rajecen élt Hudlman-család 1 1/2 virga földdel. Ezt később (1626) Kudlimannak, Kudliniannak is hívták.³⁰⁶

Stibor utasította Liptói Lászlót a vevő birtokba helyezésére és Baliczky Andrást, hogy védelmezze szabadságját bármi adóztatási kísérlettől, minden zaklatástól. Liptói László valószínűleg a lietavai várnagy volt és azonos azzal a Melchior fia Vladislavval, aki már 1388-ban is ebben a funkcióban volt.³⁰⁷ Baliczky András pedig a túróci ispán, Stibor veje, a szomszédos szklabinjai uradalom ura. A szövegből az

²⁹⁸ By.Mátr, Frivald, 1890. évi bejegyzés; OSzK Pesthy

²⁹⁹ FÜGEDI 1953

³⁰⁰ ENGEL 1977

³⁰¹ By.RF, no. 1. hártán, papírfelzet alatti pecséttel, és OL Filmtár (C885 tek.). XVIII. századi helytelen olvasat szerint az évszám 1418.; ZSO, IV. 1215. sz.

³⁰² By.RF, no. 2.

³⁰³ TAGÁNYI 1914, 337.

³⁰⁴ By.OK, fasc. 182/1/5

³⁰⁵ Ž.RK

³⁰⁶ OL P1341, Lad. 27. 10. fasc. Ratio victualium; KUŠIK 1959, II. 232-233.

³⁰⁷ KAVULJAK 1948, 82.

derül ki, hogy a vevőt elsősorban az állattenyésztés érdekelte, ezek jogának részletes körülírását igényelte: „*in bonis, agricultis, pratis, fenetis, montibus, promontoriis aut aliis quibusvis locis pascere boves, vaccas, scrophas, oves seu alia animalia debeat.*” A malom, fűrészmalom, sörfőzés, halászás joga nincs megemlítve, ezek a szokásjog alapján kerültek a birtokába, s gyakorolta őket, mint a későbbiekben látjuk. A bírósé volt a falu földjeinek 1/3-a, mert ekkor még ide tartozott a Skolnik, Hulin, és Jakub grunt is. A falu nem soltész-alapítás volt ugyan – a soltész-alapításoknál jóval korábbi lévén – az oklevél készítője mégis ilyennek tekintette. Walach Mihály ettől kezdve soltész lett. Ő és utódai bírói tevékenységéről az első háromszáz évből sajnos semmi adat nem maradt fent.

Stibor láthatólag visszavonulóban volt Vág-völgyi központi birtokaira, talán mert erőinek fogytát érezte. Ekkor telepítette le, központi várához, Beckóhoz közel, Frivaldon szervitorát, Walach Mihályt is, aki 1413-ban még nem volt idős, hisz családot alapított, templomot épített, hagyományt teremtett. Vallásos hagyományt, aminek a révén Frivald kegyhely lett; és román nyelvi hagyományt, amelynek nyomai a 18. század elején is észlelhetők. Felesége is román kenézlány lehetett, román házi személyzettel. Családi körben a románt beszélhették generációkon át. Végül gazdálkodási hagyományt teremtett: néhány magával hozott erdélyi románnal meghonosította az erdei juhászkodást, amely Frivald felvirágzásához vezetett. A 35 községből álló uradalom juhainak egynegyede még a 17. században is Frivaldon volt. Ők adhatták a vlach neveket a környékbeli hegycsúcsoknak is.³⁰⁸ A hegyi szállások (szlovákul: salaš, románul: salaș) kunyhóiban égő tűz neve ma is „vatro” (románul: vatră – 'házi tűzhely') a szomszédos Čičmanyban.³⁰⁹

A templomfenntartók a soltészfalvakban a soltészok voltak. Az új bírónak Frivaldon első dolga volt katolikus kőtemplomot építeni saját telkén, egy korábbi templom helyén. A templom építésének kora építészettörténeti jellemzői miatt 15. század eleje. S mert a szentély ásatásakor előkerült kerámiák 14-15. századiak, aminél a templom régebbi nem lehet. E kerámia-leletek feltehetően az építkezés közben használt vízfordó edények cserepei.³¹⁰

A templom titulusa: Mária, Angyalok Királynője eléggé különleges, hiszen ilyen Mária-ünnep nem is létezik, amikor templombúcsút tarthattak volna. Nem érthető az sem, hogy a fő búcsúnapja miért Szentháromság-vasárnapja, miért nem egy Mária-ünnep, pl. Mária mennybe felvétele (aug.15.) Az Angyalok Királynője titulus ismeretlen Erdélyben,³¹¹ sőt Magyarországon sem ismeretes ilyen, a mi kegyhelyünket megelőző időpontból származó zarándokhely.³¹² A Frivaldhoz közeleső Znióvárálja kegyképe ugyan angyaloktól koronázott Madonnát ábrázol és felette lebeg a Szentlélek, de a csak reprodukcióból ismert kép stílusa alapján aligha 13. századi, mint az ottani hagyomány tartja, inkább barokk. Sopronbánfalva 16. században már meglévő kegyképének a neve ugyan Angyalok Királynéja, de a częstochowai típusú ábrázolás ezt nem tükrözi. Budakeszi 18. sz. eleji képét a vizitáló püspök szintén így nevezte el, de mikor a trinitáriusoké lett, Fogolykiváltó Boldogasszony lett a neve. A legérdekesebb az 1520 körül készült andocsi kegyszobor, amelynek szintén Angyalok Királynője a neve amiatt, mert a legenda szerint angyalok hozták oda a törökök elől Kalocsáról, (ahol ezek szerint 1-2 évnél többet nem is lehetett) s ábrázolási hasonlóságot mutat a frivaldival.³¹³

Mind a különleges titulus, mind a vele kapcsolatban nem lévő búcsúnap az ószandeci Szent Kinga-kegyhelyre vezethető vissza, amit Stibor hadai 1410-ben felégettek. Szent Kinga lelkesége központjában két pont volt: az egyik Szentháromság, a másik Mária, az Angyalok Királynője tisztelete. A tőle fennmaradt egyetlen és nevezetes mondat: „*Ave Regina Coelorum, ave Domina Angelorum*” (= Üdvözlégy egek Királynője, angyalok Úrnője).³¹⁴ Kinga később a szandeci szerzetesnőknek is meghagyta, hogy úgy énekeljenek, mint az angyalok.³¹⁵ Bár a Szentháromság-vasárnapja csak 1334 után lett az egész egyházra

³⁰⁸ FRIVALDSZKY 2005b

³⁰⁹ SMATANA 2015, 10.

³¹⁰ RaLeNalez

³¹¹ Jakubiny Gyulaféhevári érsek levele

³¹² BEREZ 1972

³¹³ BÁLINT-BARNA, 323, 325, 344, 348.

³¹⁴ FRIVALDSZKY 1999a

³¹⁵ BORKIEWICZ 1997, 71.

kiterjesztett ünnep,³¹⁶ Kingának mégis különleges szívügye volt ez a patrocínium. Ószandecen az évi három piacnap egyike még jóval később is ez a vasárnap volt.³¹⁷

A kegyhely – bár véletlen – megszenteltetésére a magyarázat arra, hogy a népmondákból kegyetlen zsarnoknak ismert Stibor,³¹⁸ aki a tősgyökeres magyar nemzetségeket a legnagyobb kíméletlenséggel szorította ki a hatalomból, hogyan egyeztethető össze a későbbi jámbor békeszerzővel.³¹⁹

A lelki megrázkódtatás Walach Mihály esetében is rendkívüli lehetett: Ez nemcsak abban látszik, hogy egy kegyhely felgyújtása egy másik kegyhely létrejöttéhez vezetett, de abban is, hogy az Angyalok Királynője titulus és a Szentháromság-vasárnapi búcsú hagyománya Frivaldon a mai napig erős. A 19. század közepe új templom titulusa ugyan már más lett, de a főoltáron változatlanul a megkoronázott Mária áll négy angyallal. A fő búcsúnap sem a 19. század elején a pápa által kiváltságossá tett 3 ünnep, hanem a negyedik, a hagyományos: Szentháromság vasárnapja.

A templom a soltésztelken állt. A jelentős méretű épületnek jelenleg már csak a szentélye van meg. A szentély félköríves záródású, bordásan boltozva. A hat kőív a félkör központjában kis zárókőben találkozik és négy ablakot, valamint a sekrestye-ajtót fogja közre. Három ablak csúcsíves, kőbélletes, a középső kerek. A szentély hossza és szélessége egyaránt 6,20 m. A szentély és a hajó közti gótikus diadalív található. A templom egykori gótikus kőkapuját a 19. század közepén ide helyezték át a diadalív alá, a nyílás többi részét befalazva. A diadalív fölött kis torony, „huszártorony” volt, kis haranggal. Úgy tűnik, csupán ez a torony tartozott az eredeti templomhoz; a már nem létező, csak a forrásokból ismert, alacsony, vaskos torony pedig későbbi építés. A szentély bal oldalán gótikus monolit pasztofórium van, mellette ajtó nyílik a sekrestyébe, amely boltozott volt, vasrácsos ablakkal. A szentélyben a jobb oldalon látható a keresztelő helye. Az ablakok, az ajtó és a pasztofórium a kőívekre való tekintet nélkül van elhelyezve. Ennek oka az lehet, hogy a régi, legelső templom, aminek a falait figyelembe véve kezdődött az építkezés, nem volt pontosan keletelve. Az új templomot már mester készítette, nem falusi kőműves, s a kerek ablakot pontosan a keleti irányba állította be, miközben a kőívek meg a régi épület irányához igazodtak. A mesternek pedig fontosabb volt a szabály mint az esztétikum. Maga a hajó nem volt boltozott, hanem fafödémes, három-három szűk ablakán

Szent Kinga a templomával (Szentkép)

³¹⁶ SZUNYOGH 1944, 686.

³¹⁷ BUKOWSKI 1999, 17.

³¹⁸ JEDLICSKA 1891, 502-503, 568.; MEDNYÁNSZKY 1825, 89-91. alapján; JENISS 1823

³¹⁹ OSzK Frivaldszky családtörténet 1989, bicsei kéziratát idézi PEKNÝ 1998, 29, 63. – Ennek problémájával Dvořáková is hosszan foglalkozik gyönyörűen illusztrált, ám viszonylag kevés forrásra támaszkodó monográfiájában, az ellentmondás feloldása nélkül, (DVOŘÁKOVÁ 2009) holott a lengyel Stibor-kutatás (SROKA 2001, 162.) akkor már felfigyelt az ezzel foglalkozó cikkekre. (FRIVALDSZKY 1999a)

vasráccsal.³²⁰ A frivaldi templom kicsiben az ószandeci kolostortemplom mása volt, azzal a különbséggel, hogy huszártornya nem a hajó fölött volt. Kinga 1999 évi szentté avatási képén mintha magát a frivaldi templomot tartaná a kezében.

Koreň 15. század legelejére datálja a diadalíven található gótikus figurális freskómaradványt, amelynek piros előrajzolatai még látszanak: Keresztrefeszítés-jelenet a két Máriával és katonával.³²¹ Ezt korábban a 15. század harmadik negyedére tették, akkor még látszott a kép bal felső szélén látható a jobb lator is, és egy kivehetetlen kép, lejjebb a diadalív jobb oldalán.³²²

Ami Walach Mihály „*curiáját*” illeti, odaérkezésekor a régi soltész elhagyott háza valószínűleg romokban állt, talán ezt állította helyre. Ezen elhagyott házat a csicsmányi emeletes-tornácós házakhoz hasonlónak kell képzelnünk. Ő – a templom analógiája alapján képzelve – ezt igazi kúriává építhette át. A 20. század elején lebontott épület földszinti ablakainak rácsai egyértelműen 15. századiak voltak.

Walach Mihály Ószandec 1410-i feldúlása után Stibor kíséretében 1412 elején még egyszer járhatott e helyen, s ekkor a kegyhely szellemiségéből is többet megtapasztalhatott. A neki adott birtoklevél kelte után három hónapra Stibor meghalt. Halála után Lietava az ifjabb Stiboré lett, (1414-1418), de neki Zsigmond király nem szánt feladatokat, így – még 1421 előtt – az uradalmat a királyné kapta meg. 1430 szeptember végén a várat a husziták csellel egy időre bevették. 1434-ben és 1439-ben Stibor egykori familiárisa, Skrzyn-i Donin várkapitány tartotta a kezén. Zsigmond halála (1437) után Albert király minden királynéi birtokot elkobzott, így lett Lietava ismét királyi birtok.³²³ Walach Mihály ez idő tájt halt meg, a század második negyedében. Hatalmas támogatóját elveszítve idegen volta inkább hátrány lehetett környezetében. Az országos politikában szerzett jártasságát viszont Frivald felvirágoztatására tudta fordítani.

Frivaldszky Miklós soltészége (1435kk-1490kk)

Walach Mihály fiának mozgásteret a Felvidék volt, mint apjának is, élete második felében. Pártfogó nélkül maradván úgy reagált a szintén Hunyad-megyei király koronázására, hogy – saját gyerekének az új király nevét, Mátyást adta – aki egyúttal az ő földesura is volt, lévén Lietava királyi vár, sőt Hunyadi János 1454-56-ban, Hunyadi László 1456-57-ben trencsényi ispán is volt.³²⁴ Mátyás király a 15. század közepén a várat bátyjával látta el, 1474-ben Kinizsi Pálnak adta, aki ez évben Lengyelországban harcolt (1468-ban Morvaországban, 1477-ben Ausztriában). Kinizsi a várat további bővítéssel, kápolnával látta el. Ezek az építkezések munkát és jövedelemforrást jelentettek a soltészoknak is. Mátyás király halála (1490) után Kinizsi Pál Korvin János ellen fordult, majd 1494-ben meghalt. Még ezt megelőzően elzalogosította a várat a Zápolyáknak, akik rá 1495-ben adományt szereztek.³²⁵

Ők rendezték be a várkápolnát. Ennek része volt az az egy oldalán festett 1510-1520 közt készült, dűrieri hatásokat mutató táblakép, ami a reformációval később Lietava falu templomába került és a Tízezer vértanút ábrázolja. Ehhez hasonló tárgyú több ábrázolást is ismerünk az 1480-1520 évközből, olykor a Kálváriával közös képen, többnyire sok táblaképből álló oltárok részeként.³²⁶ Ezzel a képpel kapcsolatos a „tatárok öldökléséből csodálatosan megmenekült lietavai plébános” máig is élő, számos mondagyűjteményben szereplő legendája, ami annál kevésbé igaz, mert a képen nem is plébános, hanem püspök szerepel, és nem megmenekül, hanem meghal.³²⁷ Frivaldszky Miklós (1420g-1488u) soltész volt az a 1479-ben a név nélkül említett „*rychtarz*

Szentélyfal részlet (KOREŇ 2016, címlap)

³²⁰ FRIVALDSZKY 2004a; Koreň a szentély mai alakját a 15. sz. végére teszi, s a felszentelési keresztet is, ami nyilvánvaló tévedés: KOREŇ 2016, 10, 35.

³²¹ KOREŇ 2016, 10, 12, 13, 54-57.

³²² DVOŘÁKOVÁ 2002, 134.

³²³ ENGEL 1977, 50, 51, 75, 131.; REVICZKY 1897, 28.

³²⁴ ENGEL 1996, I. 212-213.

³²⁵ FEKETE-NAGY 1941; PALLAS 1892-1904, „Kinizsi” címszó; PISOŇ 1973, 414.

³²⁶ RADOCSAY 1955, 272, 279, 327, 358, 387, 397, 465.

³²⁷ MEDNYÁNSZKY 1825; FRIVALDSZKY 1994

Frivalda”, aki Zsolnán tanúskodott.³²⁸ 1488-ban a Csernyánszky nemesek oklevelében felsorolták az egykori rajeci uradalom falvainak bírót és a bírói családok még egy tagját, így *Nicolaus de Friwald* bírót és *Mathias de Friwaldot*, s említenek egy Thyl Péter nevű jobbágyot is.³²⁹ Frivaldot említették 1474-ben³³⁰ és 1496-ban is.³³¹

Miklós de Friwald idejére, 15. század végére teszi a legújabb kutatás a sekrestye ajtó és a pasztoforium közti 15 cm x 100 cm méretű, késő gótikus öt sor feliratot, valamint több helyen feltárt vakolatmaradványokat.³³² A kutatási jelentés nem veszi észre a későbbi átfestéssel („1102”) eltakart 1492-es évszámot az északi fal legfelső csúcsán.

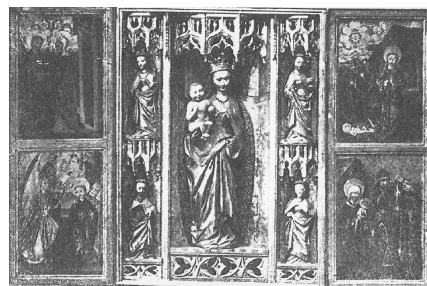
Miklós de Friwald idejében készült a máig meglévő „4 láb”, pontosabban 145 cm magas aranyozott, koronás Mária-szobor is, karján a kis Jézussal.³³³ A szobrot Radocsay Dénes vizsgálta meg részletesebben, megállapítva, hogy a jogar és a gömb újak, Mária arcát és Jézus alakját átfaragták. Mária egyenes testtartással áll a félholdon, mindkét lábára egyformán támaszkodva. Bal kezében jogart tart, jobb kezében a ruhátlan kis Jézus ül. Mária keresztekkel ellátott nyitott koronát visel, ezt felül gótikus ornamentika fonadéka díszíti. A korona magassága a szélességénél kisebb, enyhén széttart. Mária a palástját a jobb karjára veti, arca ovális, ajkán anyai büszkeség bujkál. Jézus arca kerek, arcvonásai felnöttesek, harsány, nyájas öröm kifejezésével. Bal kezében keresztes világgömböt tart, jobb kezével áldást ad, fején korona nincs. Készítésének idejét Radocsay 1480 körülire tette.³³⁴

A falon talált 1492 évszám nyilván az akkor beszerzett oltár pontos idejét jelzi. Anyagi forrásként hozzá pedig a Kinizsi-féle építkezések szolgáltak.

A kegyiszobor az oltáron állt, 4 szűz és vértanú szobrával, valamint két táblára festett négy képpel együtt, amelyek „szent szüzeket” ábrázoltak.³³⁵ A táblaképekről közöltek úgy kell érteni, hogy a szent Szűz életének egy-egy eseményét ábrázolták. Mindez egy szárnyas oltárt képezett.

Az említett leírás alapján a frivaldi szárnyas oltár előzményeit a Szepességben kell keresni, alkotója az un. *Szmrecsányi Főoltár Mestere*. Ő a szepesszombati (1464-1470), felkai, farkasfalvai, liptószentmiklósi, (mind 1480k, csak e legutóbbi nincs a Szepességben) nagyszalóki (1483) Mária-oltárok készítője. Ide tartoznak még a szepeshelyi, malompataki, felsőerdőfalvai Mária-oltárok is (mind szepességiék és 1480k), azzal a különbséggel, hogy ezek vértanú-szüzeinek szobrát táblaképek helyettesítik.

Az oltárok főalakja Mária-szobor, zömmel a kis Jézussal, aki gyakran világgömböt tart, mint Frivaldon is. A szmrecsányi Madonna fejére a koronát két angyal helyezi, hasonlóképp a felsőerdőfalvai Madonna-szobor felett, a lőcsei Havas-Boldogasszony alakja mellett szintén két angyalalak van. A Madonna félholdon áll a felsőerdőfalvi és a farkasfalvi oltáron (mint Frivaldon is), Napbaöltözött a szepesszombati oltáron, félholdon is áll és napbaöltözött is a felkai oltáron. (Több oltár esetében ezeket a

Nagyszalók oltára (Radocsay 1955)

Szmrecsány oltárképe (Radocsay 1955)

³²⁸ CHALOUPECKY 1937. 129.

³²⁹ DL 19421

³³⁰ DL 21315 (átírása 1504.07.25)

³³¹ DL 20315 (1496.05.01)

³³² amit a 3. szonda tárt fel a déli ablaknál, a 6. szonda a keleti körablaknál 9. és 10. szonda a sekrestye bejáratnál. Ám a szentélyátalakítást is ekkorra teszi – ami nyilvánvaló tévedés – s a felszentelési keresztek is. KOREŇ 2016, 10, 14, 17, 20, 21, 35.

³³³ BALOGH ÁGOST 1879, 497.; ROSTY 1891;

³³⁴ RADOCSAY 1967, 165. A szobor az 1705-ben történt elhurcolásakor sérülhetett meg, a Radocsay által említett átdolgozásokra, kiegészítésekre emiatt volt szükség.

³³⁵ BÁLINT-BARNA, 38-40 ; RaLe Kočisová, 38-39.

körülményeket nem ismerjük.) A szobrok legkisebb magassága 140 cm (Szlavin), legnagyobb 158 cm (Liptószentmiklós).

A Máriát körbevevő szentek: Katalin, Borbála, Dorottya és negyedikként vagy Ilona vagy Magdolna vagy Margit. Minden szobor fölött gótikus mérmű-dekoráció. Az oltárszárnyakon az Angyali üdvözet, a Vizitáció, Jézus születése és a Királyok imádása jelenetei láthatók egyetlen kivétellel: Szepesszombatban a vizitáció helyett a Templomi bemutatás szerepel. A frivaldi oltár mindenben hasonló lehetett a nagyszalókihoz és a farkasfalvihoz. Ez utóbbihoz még a Madonna koronájának alakjában is.

E termékeny mester táblaképeit a művészettörténészek eleinte „kontár, jellegtelen, elmaradott, provinciális” jelzőkkel illették, „amelyek inkább csak dekorációk.” Az arcok ábrázolását még lesújtóbb jelzőkkel („idétlen”, „macskaszerű”). Később elnézőbbek „naiv, népies” stílusa iránt, amely környezetére még 1518 táján is hatással volt.³³⁶ A Mester ugyan nem *magas* művészetet alkotott, de nem tagadható meg szeretete Mária iránt, amiben viszont kiemelkedett, nemcsak azért, mert első művét leszámítva mindegyik műve Mária-oltár, de Mária (és a többi női szent) arcának ábrázolása miatt is, ami egyszerre fejezi ki a mester ügyetlenségét és szeretetét. Újabb kutatói megtalálták nevét is a Katalin-oltáron: Jánosnak hívták, Lőcsén dolgozott 1460-1483 közt. Festő volt, ezért igyekezett, ahol lehetett mellőzni a szobrászatot, s ezért kedvelte a már a század közepén is elavult orom-képeket is, tartotta egyúttal fontosnak építészeti elemekkel is kiemelni az alakok

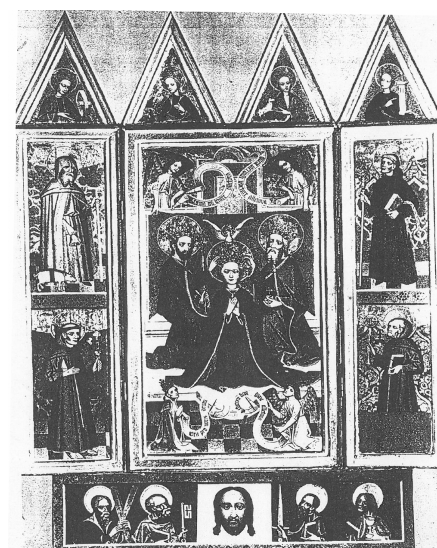

Farkasfalva oltárának középrésze
(RADOCSAY 1967)

és főleg a Madonna „emberi kedvességét”. Nagy létszámú műhelye lehetett.³³⁷ Tevékenysége igen népszerű volt.

A Szmrecsányi Mesterre **jellemző női arc szandeci** eredetre megy vissza. Abban az időben Szepesség lengyel uralom alatt állt, lengyel festők magyarországi tevékenységéről konkrét ismereteink vannak.³³⁸ A lengyelországi un. Szandeci Iskola 1450k tevékenykedett,³³⁹ de már Újszandecen,³⁴⁰ tekintve, hogy Ószandec 1410 óta elvesztette jelentőségét, s helyébe Újszandec lépett.

E Szandeci Iskola elindítójának tekinthető akár maga Szent Kinga is, akiről tudjuk, hogy nagyra becsülte a művészeteket és a lengyel kultúra zászlóvivője volt.³⁴¹ Az ettől az iskolától származó, 1410 előtti művek Ószandecen a tűzvészben nyilván elpusztultak, de már a magyar határnál fekvő lengyelországi Łopuszna oltárképe igen sokat mondó: A jellegzetes arcú Máriát a Szentháromság koronázza angyalok körében. A négy női vértanú egy-egy *oromképben* jelenik meg. (Szárnypépen négy ferences szent, a predellán négy apostol egészsíti még ki az oltárt.) Az angyalok a *Salve Reginát* éneklék.³⁴² Az iskola kisugárzását ennek az arctípusnak a tekintetében a

Łopuszna oltárképe (WALICKI 1961)

lengyelországi művészetben jól megfigyelhetjük: a Tuchow-i mester Madonnáján (félholdon áll, Jézus a

³³⁶ SZOMBATHY 1973, 224. után (tévesen Szt. György képaláírással); GENTHON 1932, 69-70.; RADOCSAY 1955, 129, 303, 385, 403, 440, 445, 451, 499. és CXXIII-CXXIV. képek; RADOCSAY 1967, 85-86, 149, 158, 164-165, 190, 197, 200, 213, 215, 219. és 121, 146-149. képek; Szepesszombati oltár képe: HUSOVSKÁ 1994, 270; a lőcsei Szt. Katalin-oltár: JIROUŠEK 1998, 48.

³³⁷ Végh értekezés, 53-58.

³³⁸ RADOCSAY 1955, 91.

³³⁹ WALICKI 1961, 18-19, 23, és 13-27. képek

³⁴⁰ TÖRÖK GYÖNGYI 1980

³⁴¹ SZALAI ATTILA 1999, 63.

³⁴² WALICKI 1961, 25. kép

jobb karján ül), a Wolowiec-i (1470k) Madonnán, Katalinon és Borbálán, több Kis-lengyelországi táblaképen: egy Angyali üdvözleten (1470k), három (!) Mária koronázásán (1470k, 1480k, 1490k.), végül egy képen, amelyen a Madonna Katalinnal és egy püspökkel látható.³⁴³

Kis-Lengyelország: Szűz Mária Szent Katalinnal és egy püspökkel (WALICKI 1961)

Nagyőr oltárképe (RADOCSAY 1955)

A szakirodalom az 1440-1450 közt a magyarországi Mateócon (is) tevékenykedő, e faluról elnevezett mesternek tulajdonítja (egyebek közt) az említett l'opusznai Mária koronázása oltárt, valamint az „ószandeci oltárt” (azaz a kolostortemplomban lévő a Szentháromság-képet).³⁴⁴ A Mateóci mester legtehetségesebbik, un. II. Tanítványa pedig ilyen jellegű arcot festett meg a Szepes-megyei Nagyőr egykori Mária-oltára középképen (1450-1460), amelyen a sárkányra taposó Madonna látható Katalinnal és Borbálával, Liptószentmária kis Mária-oltára középképen (1450k).³⁴⁵

Ez az arctípus jelenik meg később két ismeretlen helyről való képen: Mária koronázása (1480k), végül Mária Annával és Katalinnal témájú képen (1519).³⁴⁶ A lőcsei János mester a Mateóci mester II. Tanítványának tanítványa lehetett.

A Szmrecsányi Mester *oltárkompozícióját* viszont a sziléziai Wroclaw Borbála-oltárára vezetik vissza.³⁴⁷ Valóban, e mester minden oltarán is megtalálható ez a szent. Ebben az a figyelemre méltó, hogy Kingát már a 15. század elején patrónusukként tisztelték Wieliczka és Bochnia bányászai szent Borbálával együtt.³⁴⁸ Kingát azonban oltárra nem emelheték, csupán mintegy Borbála személyében. A Mester Madonna-alakjai pedig nyugodtan az Angyalok Királynőjének tekinthetők.

A frivaldi oltáron állt még egy, a töviskoszorús Krisztusból, Máriából és szent János evangélistából álló, az oltárfelépítmény tetejére helyezett szobor-együttes is, ami még 1674-ben ott állt.³⁴⁹ E szoborcsoport liturgikus funkciója a Nagyhéten került előtérbe, amikor a szárnyak csukva voltak, s ezek külső oldalán kép nem volt.

Az oltár női szentjeinek nevei jól megfigyelhetők a család névadásában, A Katalin, a Dorottya és Borbála nevek gyakoriságában. Ez utóbbi kettő a szárnyasoltár 18. század eleji elpusztulása után azonban

³⁴³ WALICKI 1961, 48-50, 78, 79, 90, 95, 106. képek

³⁴⁴ RADOCSAY 1955, 200.

³⁴⁵ GLATZ 1983, 269, 428.; RADOCSAY 1955, 65-75, 495. XLI. kép

³⁴⁶ RADOCSAY 1955, LXXXII, LXXXVIII, CXXV. képek

³⁴⁷ RADOCSAY 1955a, 87-91. és 20-22. kép

³⁴⁸ BORKIEWICZ 1997, 147-148.

³⁴⁹ APC, 1674; By.Mátr, Frivald, I. 1733. július 20.

lassan lecseng. Hogy a negyedik szent melyik lehetett, a névadásból nehéz megállapítani. Talán Ilona, de az is lehet, hogy a kortársak sem ismerték fel a negyedik szentet.

Az oltár készítésének gazdasági alapját a Kinizsi-építkezések adták, ahol a soltészoknak a zsindely-eladás komoly bevételt jelenthetett. Az oltár elkészíttetése egyébként nem jelenthetett rendkívüli költséget, ha például egy Malompatak (Mühlenbach) vagy Sztatvin vagy Farkasfalu megengedhette magának a maguk (1900k adatok szerint is csak) 367, 258 ill. 252 lakosával.³⁵⁰

Az, hogy Frivaldra olyan messziről hoztattak oltárt, közrejátszhattak bizonyos feltételezhető ószandeci zarándoklatok is, amelyek útvonala arra vezetett. Ószandec lelkeségének teljes átvételéhez egyébként fel is kell tételeznünk több, oda vezetett engesztelő zarándoklatot. A templom alakját még a 15. század első felében vették át, talán a titulust és a búcsúnapot is. Kinga „sírjánál történt csodák a zárda templomát kegyhellyé avatták”,³⁵¹ mint testvérét, Margit sírját is jóval azelőtt, hogy boldoggá avatták volna.³⁵² Ebből a szempontból érdekes körülmény az, hogy maga Kinga a szintén általa alapított ószandeci plébániatemplomot szent Erzsébet és Margit tiszteletére emeli, akik közül az utóbbi akkor még boldoggá sem volt avatva.³⁵³ Ószandeci zarándoklatok feltételezése Frivaldból a 15. században bár nem bizonyítható, de nem is lehetetlen. A Frivald-Ószandec kb. 280 km távolsága is csak nekünk elriasztó: a 15. század végén a magyarországi németek pl. 7 évente zarándokoltak Aachenbe; még a 19. században is rendszeresen Bátaszékről Máriazellbe, napi 40 km-t megtéve 10 napon át.³⁵⁴ Ami az útvonalat illeti, a Nyitra-Zsolna útvonal, amely mellett Frivald feküdt, az újkorban is a *Magna Via* maradt.

Ezen a *Magna Vián* közlekedhettek Frivaldtól Poprádig. Onnan Lublón át Ószandecre, amely egy másik, a Krakkóba vezető főútvonal volt. Jellemző, hogy az 1530-1540-ben megnyitott Bécs-Pozsony-Buda után az 1550-ben létesített második állami postavonal nem volt más, mint a Pozsony-Nyitra-Privigye-Vág völgye-Eperjes-Kassa útvonal.³⁵⁵

Szent Kinga ószandeci sírjához halálától kezdve folyamatosan zarándokolnak, amint ez a csodák leírásaiból kiderül. Halálától 1312-ig 20 csodát mondanak el részletesen, 1405-1407 közt 36-ot, 1410-ből 10-et, 1429-1431-ből 5-öt, 1431-1446 közt ismét 5-öt, 1469-1471 közt 7-et, a közbeeső évekből egyet sem. Ezek magános zarándoklatok voltak, kísérekkel, hálából a kapott kegyelmekért, a későbbi évszázadok során is ritkán engesztelő jellegűek. 1440-től tudunk csoportos sóbányász-zarándoklatokról is. A zarándokok lengyelországiak,³⁵⁶ kettő kivétellel, akik magyarországiak: 1312-ben egy asszony hálából kétszer teszi meg mezítláb gyalog az utat falujából Ószandecre, Kriue (Crive) faluból. Ez feltehetőleg az árvavölgyi Kriva, ami kb. 200 km út, fel az Árva völgyén, át a hegyeken, s Nowy Targ városán.³⁵⁷ 1404-ben egy asszony pedig Nagyváradból zarándokol el, kb 400 km-ről. Az 1471-i hagiográfus szerint ez időben Kinga csodáinak híre már egész Magyarországon ismert volt.³⁵⁸ Szent Kinga sírjánáljárt Nagy Lajos (1342-1382) királyunk³⁵⁹ is. Ószandecet 1384-ben leánya, szent Hedvig is meglátogatta, vőlegényéhez, Jagelló Ulászlóhoz utaztában; 1395-ben itt találkozott velük a magyar királyi pár, Zsigmond és felesége, Mária, Hedvig testvére. Később, 1512-ben Zsigmond lengyel király járt itt feleségével, Zápolya Borbálával.³⁶⁰ Egy 1506-os nyomtatású salzburgi misekönyvben olyan Kinga-mise található, amelyből

Frivald Mária szobra

³⁵⁰ PALLAS 1892-1904

³⁵¹ PUSKÁSY 1931, 105.

³⁵² BÁLINT-BARNA, 62-63.

³⁵³ SZALAI ATTILA 1999, 59.

³⁵⁴ BÁLINT-BARNA, 167-168.

³⁵⁵ HRADSKY 1895, 128-130.

³⁵⁶ DŁUGOSZ 1884, XXVIII-XXXVIII fejezetei; POSITIO 1996, 322-362, ill. 702-703.

³⁵⁷ VITA 1884, XXI, DŁUGOSZ 1884, XXXI fejezete; POSITIO 1996, 194-195, 335-337.

³⁵⁸ DŁUGOSZ 1884, XXXI fejezete; POSITIO 1996, 338.

³⁵⁹ POSITIO 1996, 604.

³⁶⁰ PUSKÁSY 1931, 106.

kiderül, hogy a kapott kegyelmekért onnan Ószandecbe zarándoklókat hozzátartozóik is elkísérték.³⁶¹ (Salzburgtól Bécsig a Duna-mentén, onnan az említett Magna Vián, amely Frivald mellett is elhaladt.)

Frivaldszky I. Mátyás és II. Mátyás soltészsege (1490k-1526)

Frivaldszky Miklós kétfelé osztotta soltésztelkét, a központtól távolabbit – amely a mostani Hulin és Skolnik telkeket foglalja magában – a főleg pásztorokodással foglalkozó kisebbik fiának hagyta. Ez Urban volt, Jurga apja.

A következő soltész Miklós idősebbik fia, Frivaldszky (I.) Mátyás (1458?-1510u) volt. Ennek utódán, (II.) Mátyáson kívül fia lehetett a kiscsernai Valach család őse. Két lánya is volt, az egyik a frivaldbeli Schusterhez ment feleségül, a másikat a gajdeli Schwarz vette el, ennek részére lehasították a megmaradt soltésztelekből a mai Jakub telket.

Frivaldszky (II.) Mátyás (1480k-1526?) rövid ideig lehetett csak soltész. 1522-ben ill. 1531-ben a község dézsmája (decima, papi tized) 3 Ft 50 d volt, Rajecen tartották nyilván, ahol a plébánia volt. Ennek dézsmája 21 Ft 18 d, a hatszorosa Frivaldnak.³⁶² Frivald egy éves termelési értéke a dézsma alapján számolva 35 Ft-ot tett ki. Ez a korszak Werbőczy kora, amelyben a soltészok társadalmi süllyedése is bekövetkezett. Az 1413-as Stibor-féle oklevél a családot ugyan nemesnek nevezte, de a nemességről királyi oklevél nem volt, így a család a többi falvak soltészainak sorsában osztozott. Frivaldszky (II) Mátyásnak második felesége feltehetőleg az 1488-ban egyszer, s azóta többet egyszer sem említett *Thyl* Péter lánya volt, akitől a későbbi Muoc grunt egyik fele anyai örökségként szállt a két kisebb fiára, Jánosra és Gergelyre.³⁶³

Évtizedek egyszemélyi soltész nélkül (1526-1553)

Frivaldszky (II.) Mátyás – igen fiatalon – meghalt. Ez abból derül ki, hogy Zápolya György 1526-ban levelet írt a lietavai castellanusnak, Tárnok Tamásnak, hogy a Frivaldszky-scultetok, Gergely és János közti viszályt egyengesse el.³⁶⁴ Itt olvasni először a „Frivaldszky” családnevet. A viszály oka minden bizonnyal örökség volt, éspedig anyjuk és nem apjuk után, hiszen csak két testvér közt volt viszály, nem mind a négy közt. Anyjuk helybeli lehetett, tekintve, hogy a Muocz telek, amit majd egyikük (János) örökölt, nem volt a scultetia része, nem is határos vele. Segítségre pedig azért lehetett szükségük, mert kiskorú árvák voltak, bátyjaik is. A földet végül az idősebbik, János kapta, és 1530k ő az a *Jan Moczendl*,³⁶⁵ aki e telken a Mocz család őse lett. Ami a „*Moczendl*” név toldalékát illeti, kicsinyítő képző, tekintve hogy a soltész öccséről van szó, akit – mint látjuk – Mócznak neveztek.

1535 augusztus 19-én a lietavai uradalomba beiktatták az új földesurat, a csehországi szedleci Kosztka Miklóst, a Zápolyák emberét. Ő Zápolya Jánostól 1527-ben, Ferdinánd királytól 1534-ben szerzett rá adománylevelet.³⁶⁶ Ezen jelen voltak a környék falvainak „nemesei”, a Pruzsinszky, Porubszky, Závodszy, Csernyánszky, Gyurcsánszky családok képviselői, a Frivaldszkyak viszont nem.³⁶⁷ Vagy ott voltak, de nem minősítették „nemeseknek” – bár címeres levelük pl. a Gyurcsánszkyaknak későbbi a Frivaldszkyakénál (kelte 1587³⁶⁸) – vagy inkább azért, mert távol voltak. Ez talán állásfoglalás abban a több évtizedes zűrzavaros időben, ahol két uradalom (a vágbesztercei és lietavai), két király (Ferdinánd és Szapolyai János), két vallás állt szemben egymással. Ám sokkal inkább annak a jele lehet, hogy Frivaldon 1526-tól 1553-ig nem volt egyszemélyi soltész, aki a falut az uraság szemében egyértelműen képviselni tudta volna.

A Kosztkák beiktatásának Vágbeszterce urai, a Podmaniczkyak 1535. augusztus 19-én ellentmondtak. Ezt 10 éves helyi háború követte, amiben 1545-ben történt fegyverszünet. Több falu is

³⁶¹ POSITIO 1996, 701-702.

³⁶² Ž.RK 69. és 70. fol. (OL DF 268739)

³⁶³ By.OK, fasc. 182/1/5

³⁶⁴ By.OK, fasc. 163. no. 1. (elveszett); OL P108, (14068.tek.) Rep. 29. fasc. M. no. 224. Elenchus 230. és no. 228. et F. Elenchus 568.

³⁶⁵ By.OK, fasc. 182. no. 1-5.

³⁶⁶ KAVULJAK 1948, 48-50.

³⁶⁷ LUKINICH 1937, II. 525.

³⁶⁸ FEDERMAYER 2000, 60.

elpusztult közben a környéken.³⁶⁹ 1536-ban Frivaldot is nagy pusztítás érte. Ferdinánd király és a Zápolyák hadakozásában Ferdinánd hadai feldúlták, mert a Zápolyák-híve Kosztkáké volt. „*Exusta est per lancigeros tempore obsidionis arcis Bezterce Parrochus et iudex iuramentis affirmarunt nullum colonorum habere substantiam, nedum sex, ut continent articuli Posonii confecti novissime verum ne trium florenum valoris habere*”, így mentesültek a rovásadó alól.³⁷⁰ Egy 1543-as urbárium szerint,³⁷¹ amely azonban az 1536-os pusztítás előtti, 1530k állapotot tükrözi, Frivald faluban 16 telkes jobbágy és 1 bírói család volt. A nevek legnagyobb része német eredetű. A bíró neve: Mathis Foytow (= Frivaldszky Mátyás), a többieké: Jurek Weyss, Misso Langpetrow, Jakel Wenczlow, Misso Kolar, Jokel Konswal, Jan Moczendl (aki a soltészcsalád tagja volt), Misak Janow, Ondrej Kovacz, Ondrej Mandl, Emrech Czzymerman, Mathias Rak, Urban Valach (szintén a soltészcsalád tagja), Jurek Artel, Albert Ssuster, Laczko Hos, Andrej Krajcza.

Már 1527-ben plébános volt Rajecen Kosztká Péter,³⁷² aki feltehetően a protestantizmushoz hajlott,³⁷³ mint Kosztká Miklós is, aki kifejezetten állítja, hogy 1536-ban Frivald már evangélikus lett.³⁷⁴ 1536-ban – mint láttuk - Frivaldnál szó esett „*parochus*”-ról, holott csupán filia volt. Ez lehet, hogy a rajeci volt, ahová Frivald tartozott,³⁷⁵ de az lehet, hogy Frivald új, evangélikus papjáról van szó. A spanyol lándzsások 1536. évi pusztítása minden esetre a valamelyest a Kosztkákhoz hajlította a frivaldiakat. Ha volt is a 15. században ószandeci zarándoklás, – mint ahogy ez feltehető – a háború és a protestantizmus miatt a 16. sz. közepére már feltétlenül abbamaradt.

1580-ban bizonyos *Jeremias Frölich Freywaldensis Pannonius, Martinus* fia beiratkozott a prágai egyetemre, később protestáns szerzőként lett ismert.³⁷⁶ 1560-65 közt születhetett. Ilyen nevű jobbágycsalád Frivaldon nem élt. Fel kell tételezni, hogy annak a frivaldi evangélikus papnak a fia vagy unokája, aki németországi származás lehetett, talán éppen Wittenbergből hozta a lutheri tanokat. Kosztká érthető módon a legnémetebb helyen telepítette le, ahol saját templom is volt, amellelt egyszemélyi soltész híján a tulajdonképpeni templomfenntartó esetleges ellenkezésével sem kellett számolni. A német lelkész rokonszenvre találhatott a német faluban, a soltészok viszont, a kegytemplom fenntartói feltehetőleg jobban ragaszkodtak a katolicizmushoz. Mire a falunak meglett a soltésza, a lelkésznek mennie kellett, ettől kezdve a Frölichek már a szintén német Szepességben találhatóak. A Frölich család már a 16. század első fele óta a Felvidéken élhetett, mert a 17. századra többfelé is éltek. Frölich Gergely nagyszalóki lelkész (+1590) 1550-ben a királynál járt fraternitása érdekében.³⁷⁷ Fia, az 1575-ben Königsbergben beiratkozott, 1608-ban Késmárkon elhunyt filológus, Frölich János felesége Clementis Margit volt. Fiuk, Sámuel egyebek közt Brunsbergben a jezsuitáknál is tanult, majd Königsbergben is.³⁷⁸ A Clementis család – ha ugyanarról a családról van szó – a Frivaldszky család egy oldalága volt. Clementis Margit nővére is lehetett Kleban Tóbiásnak, privigyei takácsnak, akinek fia latinosította így a nevét. Élt ugyanis egy zsolnai származású, de nem tőle leszármazó evangélikus esperes a Szepességben 1560 táján, akit Clementis Jakabnak hívtak.³⁷⁹ Frölich Tamás (+1580) 1551-ben Wittenbergben tanult, Zakariás (+1600) pedig Szebenben volt rektor.³⁸⁰ Ez utóbbi két személy, valamint az említett Márton és Gergely mind 1530g születhettek és akár testvérek is lehettek, s fiai egy feltételezett frivaldi első betelepülőnek.

Egy keresztnév szerint nem ismert Frivaldszky kereskedett az uradalommal, 1539-ben eladott 12 ezer zszindelyt, a frivaldi soltész-fűrészmalom termékét. A lietavai uradalom számadáskönyvében ilyenek olvashatók: „*Item Fryvaldskym za ssyndle wyrazene dal sem 12 fl*”. Hetente bort szállított: „*...dal sem za*

³⁶⁹ OL E158, XVIII k. 79-109; idézi: LUKINICH 1937, II. 585.

³⁷⁰ OL E158, XVIII k. 79-109; idézi: LUKINICH 1937, II. 590.

³⁷¹ By.OK, fasc. 182. no. 1-5.

³⁷² LOMBARDINI, II.441.

³⁷³ VARSIK 1932, 115.

³⁷⁴ LOMBARDINI, II. 456.

³⁷⁵ OL E158, XVIII. k. 79-109; idézi: LUKINICH 1937, II. 590.

³⁷⁶ VARSIK 1932, 141.

³⁷⁷ BRUCKNER 1922, 84.

³⁷⁸ REZIK – MATTHEIDES, 114, 125, 188, 310; GULYÁS PÁL, IX. 798; ZOVÁNYI 1977. 207.

³⁷⁹ BRUCKNER 1922, 88.

³⁸⁰ REZIK – MATTHEIDES, 273, 419.; GULYÁS PÁL, IX. 803.

frivaldskemu za wino..... x f d xxx” Modrából, Szentgyörgyből, Érsekújvárról³⁸¹. Alighanem ez Frivaldszky II. Mátyás fia, III. Mátyás (1506?-1586u), aki így gazdagodott meg, hogy később magára tudta váltani a soltésziséget. 1000 zszindely ára: 1 kamarai forintot tett ki, 1 m³ fából lehetett ennyit kifaragni. Kis falusi házhoz 4000, nagyobbhoz 7000, kisnemesi házhoz 10-20 ezer, várépítéshez akár 100 ezer is kellett.³⁸² Itt látjuk egyúttal első jelét annak, hogy a Frivaldszkyak éltek a környező soltészközségek soltészainak jogaival: a malomtartással és italméréssel. 1543-ban három lovat adott el („*Frywaldskemu za trzi kun sa vyplatilo 2 fl. 20 den*”), később is sok zszindelyt. A családnak malma is volt, amiben az uraság is örletett.³⁸³

A frivaldi soltész-család több ágra szakadt. Az eleinte *Frivaldszky, Walach, Mócz*, s mint majd látjuk, a *Klopan*, egyenértékű megjelölések lassan külön családnevekké váltak.

A frivaldi telkek egy része 1536 után éveken át üresen állt vagy részben elpusztult. Az 1548-as kapuadó összeírás szerint 1 bíró, 2 zsellér, 2 szegény, 1 pásztor élt a faluban, 1549-ben bírót nem is említettek, csak 3 zsellért és 3 elszökött gazdát. A számok itt „portát” jelentenek. A falu ugyanis 1553-ban összesen 4 „portát” tett ki.³⁸⁴ Egy „porta” a 17. században 4 jobbágy-teleknek felelt meg.³⁸⁵ Ez a számítás-mód ez esetben is helytálló, tekintve, hogy – mint láttuk – ekkor 16 telkes jobbágy-család élt Frivaldon.

Frivald környékén igen sok a vlach eredetű hegynév (*Kyčera, Gruň, Minčol*) található.³⁸⁶ 1548-ban említi forrás először, hogy a faluban pásztor is élt.³⁸⁷ E vlach jellegű hegyipásztor-gazdaságot a Frivaldszkyak vezették be, mert amikor később a Kárpátok vonulatain a nomád hegyi pásztor vlachok is elérték e vidéket,³⁸⁸ itt nem telepedtek már meg. Így Macúrek sem hoz vlach vezetékneveket Frivaldról (de Rajecről, Gyurcsináról, Sujáról, Vrickórol sem). A lietavai uradalomban nem is léteztek speciálisan hegyi pásztor vlach települések. A vlachok pásztorok, vagy szepesi vagy árvai eredetű napszámosok voltak. A szomszéd uradalomban vlach pásztorfalu volt Facskó és Valaszka Béla. Ezek valach lakosságára csak 18. századi adatok vannak.³⁸⁹ A falu pásztor-életéhez tartozik még az az epizód is, hogy a sztrécsnói uradalom nyája 1552-1553. telén Frivaldon kényszerült telelni, ami közben ott sok zaklatás érte őket, amint ezt Porubszky Miklós sztrécsnói provisor Kosztká Miklósnak 1553. január 21-én panaszolta.³⁹⁰

Frivaldszky III. Mátyás soltészisége (1553-1586)

Hogy miért III. Mátyás (1504e-1586u) lett a soltész, miért nem bátyja, László, nem tudjuk, talán azért, mert ez utóbbi Frivaldon kívülre nősült. 1553-ban Mócz, más néven Mátyás, frivaldi bíró, az egész bírói birtokot magára váltotta. Eddig ugyanis a testvérek közösen gyakorolták a soltészjogot. Testvéreinek, azaz bátyjának, Lászlónak 31 Ft-ot, öccseinek, Jánosnak 31 Ft-ot, Gergelynek 42 Ft-ot, sógorának 15 Ft-ot, a Gajdel (= Nyitrafő, Klačno)-beli bíró fiának, (Gajdlíansky) Michal sógornak 15 Ft-ot – összesen 134 Ft-ot fizetett ki. Gergely úgy látszik, most kapta meg az anyai részét pénzben, amit János 1526-ban természetben már megkapott, ezért kap 31 Ft helyett 42 Ft-ot. Két lány-testvérüknek egyenként fél rész jár, ezt férjeik vették fel. Ezen osztályos atyafiak fenntartották a visszaváltási jogot örök időkre. A rajeci bíróon kívül tanúk voltak egyes frivaldiak, Walent Rak, Albert Ssuster, Jurga syn Walachuw, valamint gajdeliek: a bíró (Mihály apja) Péter, Pavel Sswarcz, Hanus Bržko és Pyetr Syn Jurguw, akik atyafiaknak tűnnek.³⁹¹

A Jurga syn Walachuw név soltészcsalád-tagságot jelent, miután egy frivaldi irat 1761-ből a nemesség-szerző Frivaldszky Jánost is „*Jano sin Walachov*” néven említi.³⁹² Az említett *Jurga* a

³⁸¹ By.OK, fasc. 182. no. 1/3, no. 13.; KAVULJAK 1948, 171.

³⁸² MAGYAR 1983, 67, 175.

³⁸³ KAVULJAK 1948, 138, 165 és 166.

³⁸⁴ OL E158, Trencsén m. XLIV. 13. (1672. tek.) 167. cím; XLIII k. 249-305. és XLIV k. 71-127.; idézi: LUKINICH 1937, III. 574. és IV. 69.

³⁸⁵ MNL, IV. 376.

³⁸⁶ KAVULJAK 1948, 134.

³⁸⁷ OL E158, XLIII. k. 249-305, XLIV. k. 71-127.; idézi: LUKINICH 1937, III. 574 és IV. 69.

³⁸⁸ KAVULJAK 1948, 133, 152.; MJARTAN 1962; CHALOUPECKY 1947, 19-23, 59-60, 67.

³⁸⁹ MACÚREK 1959, 220-225, 1. sz. térkép, KAVULJAK 1948, 152.

³⁹⁰ RaLe Kočisová 5.

³⁹¹ By.RF, no. 2.

³⁹² By.RF, no. 32.

tekinthető a *Kuneradtól* észak-keletre fekvő. 1015 m magas *Jurgova* csúcs névadójának. Ez arra utal, hogy a 16. század elején még az egész Kis-Fátrában egyedül a frivaldi soltészcsalád használta a hegyi legelőket. A tőle még északabbra fekvő *Minčol* (1363 m) elnevezése azonban már Kárpátaljáról jövő vlachoktól ered.

1530-ban Rajecen élt Ondrej Brussko.³⁹³ Hanus Bržko, a Frivaldszkyak sógora úgy látszik Ondrej fia. 1608-ban Rajecen élt Adam Brussko, 6 virga földdel.³⁹⁴ Ez talán Hanus fia. Ennek az Adam Brusciusnak és Skultéty Helénnek fia pedig Melichar Bruschius (Brachius), aki Frivaldon született majd Ján Žitkusiánál (Rajecen) tanult hat évet (1613-1620)³⁹⁵ protestáns művek szerzője lett.³⁹⁶

E (III.) Mátyás, frivaldi bírónak másik neve 1586-ban³⁹⁷ *Klopan* volt. Ennek jelentése ‘Kalapot viselő’. Klop ugyanis románul ‘kalap’.³⁹⁸ 1557-ben egy határperben tanú volt „foyt Frivaldsky”,³⁹⁹ szintén ő. Felesége nemes lány volt, tekintve, hogy fiát „agilis”-nak nevezik.

A jómódú F. III. Mátyás nevéhez köthető a templom legjobban épen maradt falfestménye is. Az ő hivatalba lépése, 1555 előtt nem volt hozzá anyagi erő, de békés állapotok sem, de 1571 után pedig, a reformáció légkörében elképzelhetetlen volt egy ilyen alkotás. A szentély északi falán, a sekrestye-ajtónál egy 250 cm x 207 cm méretű, jó állapotú „Arma Christi” secco-ról van szó, két kínzóeszközt tartó, hódoló angyallal. „Az arma Christi, vagyis Krisztus fegyverzete (illetve címere) a megalázó szenvedések mellett a megváltás, a Sátán elleni küzdelem eszköztáráként is megjelenik. A két téma a Nagy Szent Gergely miséje témában kapcsolódik össze. A szent pápának mise közben megjelenő Krisztus ábrázolása [...] a kutatók többsége szerint a transzszubsztanciáció tanítását hangsúlyozza.” Nem véletlenül van ezért a pasztofórium fölé komponálva. A 16. században „a reformáció kihívást intézett a képek szakrális funkcióival szemben. A Gergelymise témája a XV. századi virágzást követően szinte eltűnt a XVI. század végére. [...] Ebben a tridentí zsinat is közrejátszott, felülvizsgálva a hittitkok, így a szentségek vizualizálhatóságának lehetőségeit.”⁴⁰⁰ Koreň a képet manieristának tartja, 17. századnak, megjegyezve, hogy szlovák területen egyedi.⁴⁰¹ Korábban gótikusnak nevezték.⁴⁰² Magam inkább reneszánsznak vélem, s úgy gondolom, hogy nemcsak Frivaldszky III. Mátyás vagyonához, katolikus voltához, hanem még talán ismeretlen, nemesi családból való feleségéhez is köze lehet.

A század közepén vonta valószínűleg a soltészcsalád művelés alá a Huorky-magaslatot, amelyre korábban nyilván nem volt szükség.

Kosztka Miklós lányát, Borbálát 1556-ban az evangélikussá tért Thurzó Ferenc volt nyitrai püspök feleségül vette, és 1558-ban királyi adományt szerzett a lietavai uradalomra. Miután azonban a Kosztkarokon Dersffyék a jogát vitatták, csak királyi döntés után, 1569-ben tekinthette sajátjának.⁴⁰³ 1560-ban Rajec végleg protestánsná vált,⁴⁰⁴ hihetőleg laikus kézbe ment át a plébánia, ezzel egyidejűleg Frivald is önálló „*fraternitás*” lett, saját önálló temploma révén. 1580-ban Rajecet és Frivaldot már mint evangélikus helységet sorolták fel a Trencsén-megyei felső járásban, amelynek 1570-től evangélikus vice-archidiákonusa volt.⁴⁰⁵ Egy 19. század forrás a lutherizmus bevezetését Lietavába éppen 1570-ben adja meg; a várkapolna 1510k készült oltárképét is épen ekkor távolították el, s így került a falutemplomba.⁴⁰⁶

A frivaldi templom szentélyében, a sekrestyeajtó és pasztofórium közti falon, az ott lévő fentebb említett falfestmény alatt okkerbarna krétával, nagy méretű, írott betűkkel írt felirattöredék olvasható az alatta lévő kalligrafikus⁴⁰⁷, de ugyanolyan krétával írt, majd lemeszelt feliraton:

³⁹³ By.OK, fasc. 182/1/5

³⁹⁴ OL P1341, Lad. 27. fasc.10, Ratio victualium (1608)

³⁹⁵ REZIK – MATTHEIDES, 115.

³⁹⁶ KUZMIK 1976, I. 125.

³⁹⁷ By.RF, no. 4. (hártján, szlovák, pecsétnyomokkal)

³⁹⁸ DEX 1984, 164.

³⁹⁹ By.OK, fasc. 164. no. 12.

⁴⁰⁰ SZÉKELY GÁBOR 2009

⁴⁰¹ KOREŇ 2016, 11, 41-45, 64.

⁴⁰² DVOŘÁKOVÁ - KRASA - STEJSKAL, 134.

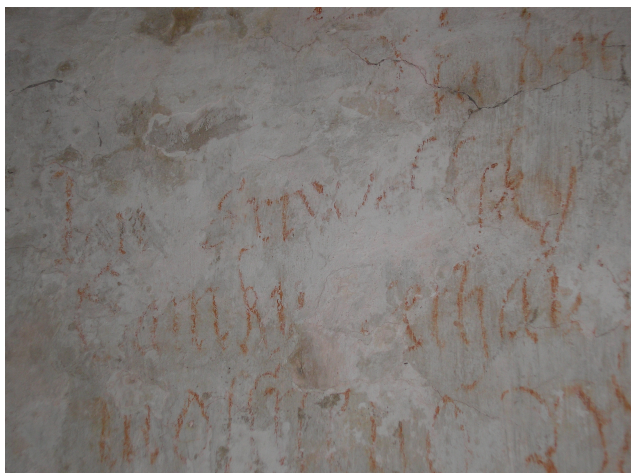
⁴⁰³ KAVULJAK 1948, 53.

⁴⁰⁴ By.Mátr, Rajeci akv., Ďuračka rajeci plébános 1709. évi bejegyzése, idézi ŠADLÁK-PEKNÁ, 5.

⁴⁰⁵ FABO 1861-1865, III. 99.

⁴⁰⁶ RADOCSAY 1955, 465.

⁴⁰⁷ mint láttuk, KOREŇ 2016 szerint 15. sz. végi, ám az is lehet, hogy a képpel egyidős

„[Roku] Pa[na.....] MDLXXI
 [.....]
 Jan Friwaldsky Urednick
 Zamku Lethawsk[ego]
 [.....]Mocnego Pana Pan[a]
 F[rantiskego] Thurzy⁴⁰⁸ znu[tra]”

azaz „1571-ben, a hatalmas Thurzó Ferenc úr, úr lietavai várának tisztartója, Frivaldszky János belülről..” (Egyéb korábbi olvasatait⁴⁰⁹ tévesek). A hivatalos hangú, esztétikumra nem, csak olvashatóságra törekvő szöveg aligha jelent mást, mint az alatta lévő rétegben meszeléssel megsemmisített felirat érvénytelenítését és a falon felette lévő falfestmény lemeszelésének elrendelését. A protestánsná lett, megnősült püspököt irritálhatta a festmény nemcsak „bálványozó” volta, hanem még inkább azért, mert a katolikus Echarisztia-tant hirdette, amellet még ruhátlan ember ábrázolása is volt. Az eljárás, amiben a katolikus apa (Mátyás soltész) ellen protestánsná lett fiát (Jánost) fellépteti, Thurzó részéről jogtiprás volt, mert a frivaldi templom fölött nem rendelkezhetett más, csakis a soltész.

Thurzó György a 16. század végén, 1583, azaz nagykorúvá válása után, de mindenképpen 1586 előtt, amikor még Frivaldszky (Klopan) III. Mátyásnak intézkedési joga volt, egy telekcserevel alapította meg az evangélikus egyházat a pap nélküli faluban, egyúttal az uradalom saját patronátusa alá vonta az addig soltész kezében lévő kegyuraságot, a templom-telekért termő telket adva. A Thurzók a templomot hordó birtokrészért adták a soltészcsaládnak a Frivaldszky János (1508?- 1553u) anyai örökrésze mellett fekvő földet,⁴¹⁰ így alakult ki a 4 teleknyi Mocz birtok. A Mócz telket ezért egy darabig „Matej Klopan” teleknek is nevezték.

Thurzónak kell tulajdonítanunk a templom harangtornya építését, a benne lévő nagy haranggal. 1642-ben ide már egy második, kisebb harang kerül. Thurzó ezzel az ő vagyoni helyzetének megfelelő beruházással dokumentálhatta a templom kegyúri jogának megszerzését. Hogy ez az alacsony, létrával feljárható „vaskos,”⁴¹¹ ízléstelen (*nevkusna*)⁴¹² torony utólag lett a templomhoz építve, abból látszik, hogy később kellett a templommal „egyesíteni”. Valószínű, hogy a templom előtt oldalt állt, hiszen a templomnak volt „homlokzata”, amelyre jóval később festettek is. Feltételezhetjük, hogy a toronynak sisakja volt, hozzá igazíthatták a huszártoronyét is, valamint hogy a famennyezetet bizonyára szép virágos díszítéssel látták el. Az 1865-ből való térképen lévő, hozzávetőleges templomalaprajz szerint a torony valóban a templom előtt állt, a homlokzat déli szélén. Az épületet feltehetően fal vette körbe, valószínűleg ezért áll a térképen az épület kör alakú telken, mindez a falu erődítését is szolgálta.⁴¹³

Hogy milyen lehetett a harangtorony, elképzelhető egy, a bicsei templom előcsarnokában látható fénykép alapján, amely e templomot az 1904-i tűzvész előtt ábrázolja. A templom eredetileg torony nélküli volt, majd egy zömök, alacsony harangtornyot építettek mellette, a nyugati főkaputól jobbra, ugyanúgy

⁴⁰⁸ KOREŇ 2016, 36. is közli, rám hivatkozva

⁴⁰⁹ MACHAL 1940, 7.; RaLe Kočisová, 39.

⁴¹⁰ By.TŽRV, 1728; LOMBARDINI; OL A39, 756/1773, 54-56.

⁴¹¹ BALOGH ÁGOST 1879; ROSTY 1891; FRIVALDSZKY 2004a

⁴¹² MACHAL 1940, 7.

⁴¹³ Ra Le1865

mint Frivaldon. Harang alakú lefedése volt, fent hármás, félkörívvel záródó ablakkal, köztük oszlopocskákkal. A torony előképe egyértelműen a biccsei vár kaputornya, ez datálja a korát is. Ugyanilyen lehetett a frivaldi harangtorony is, hiszen a frivaldi kastély is a biccseiről vette a mintát. A templomot egyébként Biccse is fal vette körbe.

Ekkor még Frivald filiája volt a vágsztercei uradalomhoz tartozó Facskó is.

Frivaldszky János, az első nemesi soltész (1586-1596?)

Frivaldszky János (1545k-1606) volt a legidősebb testvérei közt, de nem várt a bírói tisztségre, hanem 1570-es évek elején a lietavai uradalom provisorja lett. E tisztségben 1565-ben még Szádeczky Kardos Balázs volt.⁴¹⁴

Mint láttuk, Frivaldszky János 1571-ben már Lietaván „hivatalnok” volt, alighanem már provisor, hiszen intézkedett. Leginkább vallási megbízhatósága miatt kapta meg fiatalon ezt a bizalmi állást. 1574-ben Lietava ura meghalt és özvegye a fiával, Thurzó Györggyel, a későbbi nádorral, Biccseire költözött. 1578-ban mindenestre már biztosan Frivaldszky volt a provisor, mert ilyen minőségében intézett levelet Hrabovszkyhoz, a Thurzók Lietavához való jogait elvitató sztrécsnói Dersffyek Visnyové határában történt hatalmaskodásáról, akiknek emberei juhokat hajtottak el. Viszont 1589-ben ő kapott – egy magyar nyelvű – levelet Pogránytól a lietavai jobbágyok miatt.⁴¹⁵

1583-ban nagykorúsították Thurzó Györgyöt. Első ténykedéseinek egyike az volt, hogy – nyilván közbenjárására – II. Rudolf király Frivaldszky Jánosnak szeptember 13-án címeres levelet adott ki Bécsben, aki Lethava várának „agilis provisorja” azaz udvarbírója volt, tehát a várnagy utáni második tisztséget viselte. Az „agilis” kifejezés pedig arra utalt, hogy nemesi anya és nem-nemes apa gyereke volt. Az 1413-ban még „nobilis” soltész-család a Tripartitum után már csak jobbágnak minősült.

Lietava a Felvidék messze legnagyobb vára volt, a maga 1,5 ha területével. A nemesi levél Jánost „a nem-nemesek sorából a nemesek közé” emelte, és megadta neki a „Teschin-i szabadságot”. A címer leírása: Négy szál búzát tartó kar, alatta nyitott várkapu.⁴¹⁶ Lietaván a provisor két kis szobája a kaputoronyban helyezkedett el. Kérdés, hogy hol élt a családja, ha konyháról, hálószobáról ennek leírásában nem esett szó.⁴¹⁷ Valószínű, hogy a családja Frivaldon maradt, hiszen Frivaldszky János ott „curiát” is épített.⁴¹⁸ Ami e kúriát illeti, az ősi kúria átépítése lehetett. Romjai a 20. század elején még álltak. Az épületről részletes leírás maradt fent 1975-ből olyan két Dorinsky elbeszéléséből, akik közül az egyik gyerekkorában még benne is lakott: Az épület kb. 10 m széles, 20 m hosszú, 8-10 m magas volt, két szintes, az alsó szint félig a földbe süllyesztve. Hosszirányban K-Ny irányban helyezkedett el, a D-i oldalon az emeleten árkádsor volt, kb. 8 ívvel. Elöl volt az emeletre vezető bejárat, hátul az alsó szintre, mindkettőn nehéz vasajtó. Ablakok mind a négy homlokzaton voltak. Az alsó szinten fekvő, kisebb, 3 osztásúak, ferdén kereszteződő vasrácsokkal; az emeleten álló, hatosztású ablakok, álló vasrácsokkal. A rács-kereszteződésekben négyszirmú rózsák voltak.⁴¹⁹ E földszinti rácsok 15. századi formát mutatnak,⁴²⁰ tehát még az előző kúriához tartoztak, s valószínűleg helyi kovács készítette őket, hiszen a faluban volt ilyen mester. A tető fazsindelyes volt, sárkánypofájú vízköpőkkel, a tető pedig kontyolt, rajta néhány kőkémény, félkörös lefedéssel.⁴²¹ Az árkádsorhoz a mintát nyilván a biccsei kastély szolgáltatta (építette 1571-1574 közt Jan Kilian milánói kőfaragó), róla pedig mintát vehetett a rajeci mai múzeum és a csicsmányi kastély, de ez már jóval később.⁴²²

⁴¹⁴ OL P610, 8. tétel

⁴¹⁵ By.OK, fasc. 164. no. 38.; OL E196, Irreg. 40.cs. 4.t. 495. sz. (ill. 13.)

⁴¹⁶ NAGY IVÁN IV. 280-282.; FEDERMAYER 2000 70. (a címer színes képével) SIEBMACHER: 182.; OL A131, OL A133 fondok.

⁴¹⁷ KAVULJAK 1948, 192.; Egykorú látképei: ZAVADOVÁ 1974, 203-205 kép. Jelenlegi állapota: HAJDUCH 1976, 136-139 képek. Rekonstrukció: FRIVALDSZKY 1994

⁴¹⁸ OL P1341, Lad. 27. 10. fasc. Ratio victualium (1608) 64.

⁴¹⁹ Kép és leírás: PEKNÝ 2002, 69-70; Kép: FRIVALDSZKY 1998a, 95.

⁴²⁰ GLATZ 1995, 162, 163, 166. képek.

⁴²¹ FRIVALDSZKY 2004a

⁴²² A Syroth alpesi eredetű, Bajorországban is honos (FÜRNROHR 1966) nemesi család. Kilian Syroth-tal építtette Pázmány Péter is a biccseit másoló vágsztercei, kollégiumnak szánt kastélyt. (ŠALA)

A provisor háromszor nősült.⁴²³ Az első feleség olasz lehetett, abból ítélve, hogy egyetlen lányuk neve Rosina volt, akinek apját a biccei kastélyt építő olaszok közt kell keresni. S aligha más mint az említett Ján Kilian Syröth, aki egyedül volt egy rangban a provissorral, hiszen 1575-ben Zrínyi Katalintól birtokadományt kapott Horny Hričov-ban.⁴²⁴ Mellette szól még az is, hogy a Kilian-rokonságban szerepelt a Tóbiás név,⁴²⁵ s a provisor első fiának neve is ez volt: első és egyúttal utolsó e családban ezen a néven. A frivaldi kúriát az após nászajándékként építhette.

A nemeslevelet 1584-ben, „Boldogasszony foganása ünnepe utáni hétfőn” hirdették ki Trencsén vármegye közgyűlésén.⁴²⁶ Thurzó György 1585-ben vette át birtokait; ő is Biccseán tartotta székhelyét. Első teendői közé tartozott, hogy provissora ügyében intézkedett: Ennek nyomán 1586-ban Szent János fejvétele napján Rajec város bírása és a tanácsbeliek – Toman Cimrman, Hans Weis, Stephan Kovač, Hans Wencel, Michal Lang, Jokel Ludvik, – bizonyítványt adtak ki arról,⁴²⁷ hogy nemzetes Frivaldszky Klopán Mátyás, frivaldi bíró a bírói telket osztatlanul fiára, Jánosra ruházta át 200 aranyért, aki nyilván az eddig összegyűjtött fizetéséből, – ami évi 40 Ft⁴²⁸ volt – váltotta magára a soltésztságot. Az is lehet, hogy második felesége hozományát is erre fordította. Az oklevél leírta a másik két testvérnek juttatott birtokot is, a későbbi Richterandris és Skolnyik gruntokat.

Az egyik testvér, Frivaldszky András (1550k-1626u) megkapta a fél telek nagyságú, későbbi Richterandris gruntot, – amely nem volt része a soltésztségnak – azzal a feltétellel, hogyha meg akarna válni tőle, a családnak elővételi joga van rá 28 arany értékben. A másik, Frivaldszky Menyhért (1555k-1633u) a későbbi Skolnyik gruntot, amelynek értéke 14 Ft volt.⁴²⁹ Hogy miért kapott fele akkorát, mint András, nem tudni. Az egész ügylet hátterében azonban még további ügyleteknek kellett állniuk, amelyekről ez az oklevél azonban nem szól: Ezek közé tartozott a templom-telek ügye, amelyért (III) Mátyás megkapta testvére, János telke melletti puszta telket Thurzótól. Ezt el kellett adnia Jánosnak, mert a továbbiakban a két telek egyként szerepelt. Ebből vehetett Mátyás telket András nevű fiának a Ssuster családtól, Melichar nevű fiának pedig az Urban-családtól, a korábban mindenütt kikötött visszavásárlási jogon. Mind a Mócz, mind a Ssuster, mind az Urban család ugyanis atyafi volt.

1587-ben Thurzó György örökvallást adott a királyi személynök előtt arról, hogy a Frivaldon bírt és a lietavai uradalomhoz tartozó scultetiát a neki és apjának tett hűséges szolgálatokért Frivaldszky Jánosnak örökösén adományozta, telket, erdőt, legelőt, malomjoggal, fűrészmalomjoggal, halászattal stb. együtt.⁴³⁰ Thurzó végeredményben arról mondott le, amit a család 1413. óta birtokolt. Erre az időre eshet a frivaldi templomnak tett adományozása is: Ezek közül több mint száz évvel később is megvan egy oltárterítő.⁴³¹

1589-ben a báró Perényiek elkülönítették az őket megillető uradalmi negyedrészt jobbagyait Thurzó Ferenc másik három örökösétől: Michael Umchyn (máshol Unhyen, Vuchheim), Ludvik Jokkel, Stephan Kovacs, Michael Langh telkeseket; Ladislavs Hottsin, Diurian Milo zselléreket.⁴³²

1596-ban a faluban 15 telkes jobbagyot, 10 zsellért írtak össze.⁴³³ 1598-ban a falu 30 házból állt.⁴³⁴ A jobbagylakosság száma 135-re tehető, a nemesi család szolgástól még további 20 főre.

Az 1590-es évektől lehet tapasztalni, hogy Thurzó a tisztartóit a nagyobb bevétel érdekében egyre jobban sürgette. Frivaldszky Jánosnak is többször üzent feleségén keresztül.⁴³⁵ 1594. február 10-én azt írta

⁴²³ By.RF, no. 56. II. családfa

⁴²⁴ Leszármazottjai Szlovákiában a Kilián családnevet viselik

⁴²⁵ BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK, III. 80.; KOČIŠ 1974 39-41.

⁴²⁶ Az eredeti nemeslevél dr. Frivaldszky Kornélia (dr. Hollosy Jánosné) leszármazottjai birtokában. Megsérült a II. világháborúban, majd restaurálták a soproni Liszt Ferenc Múzeumban, mely nyilvántartásba vette és fényképmásolatot készített róla. Másolatai: By.RF, no. 3. (több 18. sz.-i másolat.); OL C30, Trencsén m. Investigatio Nobilium B-18 és B-36, Acta Nobilium 2.fasc. 23. (B 1113. tek.); OL C57, 1789 F. 34, 1800. F. 132.; OSZK Fond 224/1 (1765-ből)

⁴²⁷ By.RF, no. 4.

⁴²⁸ KAVULJAK 1948. 71.

⁴²⁹ By.RF, no. 4.

⁴³⁰ By.RF, no. 6. (4 db XVIII. sz. másolat); OL C30, Trencsén m. 2. fasc. 28. (B 1113. tek.); P1341, Lad. 27, 9. fasc. Protocolon. 23. fol. (korabeli másolat)

⁴³¹ EvV 1707

⁴³² By.OK, fasc. 163. no.12.; OL P11, 21. cs. 27. fasc., 43-44. fol; By.L.II, Panstvo Považska Býstrica, inv. 1, no. 2.

⁴³³ OL E158, (1652-1653. tek.) XLV k. 198.

⁴³⁴ KROPILÁK 1977, II. 474.

⁴³⁵ THURZÓ 1876, I. 49, 158, 237, 248, 277.

Érsekújvárról: „*Ím, irtam egy levelet Gyurchanskinek és Frivaldskinek, hogy táborban való éleést külgyenek*”. 1598-tól minden pénzt a bicsei nászpalota építése emésztett föl. Frivaldszky János igyekszik is urának eleget tenni, de 1599. augusztus 18-án azt írta Lietaváról, hogy nem tudott sajtért elég pénzt szerezni a szegény emberektől, akiket ura parancsára börtönbe zárt. Dologidő van, mi legyen velük?⁴³⁶ Hogy mekkora összegről lehet szó, kiderül abból, hogy az egész uradalom sajtbevétele 1615-ben 20 Ft 2 dénárt tett ki.⁴³⁷

Frivaldszky Jánost rokonai helyettesítik a soltészsgben (1596k-1609k)

Az egyre nehezebbé váló provizori teendők miatt Frivaldszky János úgy látszik, maga helyett másokat állít a soltészsgben. A falu bírása 1596-ban már László volt, „*Laszlaus Turcsik*”.⁴³⁸ Nyilván unokaöccse, Frivaldszky János provizor és soltész helyetteseként, akit lietavai teendői akadályoztak, ezért a soltész teendők ellátására László egy időre visszaköltözött Frivaldra. A neve szerint ‘Turóci’ volt, vagy inkább ‘Turie-beli’, ami egy közeli község neve. Ez más analógiák alapján arra utal, hogy felesége odaváló birtokos volt, talán soltészlány. Utódai, a Turcsik család Frivaldon a 18. századig szerepel az anyakönyvekben, de külön grunujuk nem volt. Érdekes egyébként, hogy Turie (Turo) községnek a korban egy különleges hatáskörű „*scultetus et vajvoda*” rangú tisztségviselője volt, akit külön esküformulával eskettek fel.⁴³⁹ A „vajvoda” cím nyilvánvalóan frivaldi eredet, mert Trencsén megyében más helyen ez nem volt ismeretes.

Frivaldszky János öccse, András a 16. század utolsó éveiben, Frivaldszky Turcsik László halála után volt Frivald soltészbírója és a Richterandris család megalapítója. Thurzó György egy 1600. január 12-én úgy intézkedik, hogy a „korábban” Klopán Mátyás jobbággal cserélt föld adótól és papi tizedtől mentes legyen. Ezért most még utólag két virga földet ad a falunak, hogy ennek használói vállalják a cseretelek terheit. Ennek alapján kértek ugyanis (eredménytelenül) Klopán Mátyás utódai 1773-ban urbáriális felmentést.⁴⁴⁰ A templomhoz a Huorky-ból jutott föld. E földek a 19. századi térképeken is szerepelnek.

Frivaldszky Jánost 1601 január 1-én végül elcsapták.⁴⁴¹ Thurzó a volt provisorot korábbi vára börtönébe vettette, és ott tartotta majdnem 3 évig. Frivaldszky János úgy tudott kiszabadulni, hogy a rajta követelt összeget megadta, de úgy, hogy azt birtoka „harmadrészének” átengedése fejében testvérétől, Andrásától kapta meg.⁴⁴² Így amikor 1603 decemberében Thurzó átutazott Lietaván, nem akasztatta fel,⁴⁴³ hanem szabadlábra került, bár 1604-ben még tartozott 4 köből gabonával.⁴⁴⁴ Még 1603-ban, közvetlenül a kiszabadulása után, a lietavai vár irodájában végintézkedést tett arról, amije maradt: ingóságairól, állatairól és földjeiről.⁴⁴⁵

Frivaldszky András 1603-ban kisegítette bátyját, Jánost a rajta követelt, ismeretlen nagyságú összeggel, ennek fejében az felszabadította a Richerandris-gruntot a földesúri terhek alól, amivel a megnevesített testvérnek tartozott volna, így a nemesi birtoknak ez a része „paraszttulajdon” lett, bár maradt a soltészsg része. Menyhért, a nemessé lett János végrendelete szerint fiainak alávetettje lesz, évente 1 Ft és 18 nap szolgáltatással.⁴⁴⁶ Ő lett a Školnik család őse. A „Školnik” a mai nyelven pedellust jelent, – korabeli fordítása „*custoder*”,⁴⁴⁷ ami őrt és tanítót egyaránt jelent. Tehát tanítóféle volt, de nem Frivaldon, mert ott iskola nem volt, hanem Rajecen, ott is csak 1601-től.⁴⁴⁸

⁴³⁶ By.ThK , II - F/20

⁴³⁷ By.OK, fasc. 182, no. 15.

⁴³⁸ OL E158, (1653. tekercs) XLV. k. 198.

⁴³⁹ OL P108, Rep. 28. fasc. J, (14061. tek.)

⁴⁴⁰ By.TŽRV, 1728-as kánoni vizitáció; LOMBARDINI; OL A39, 756/1773, 54-56.

⁴⁴¹ THURZÓ 1876, II. 1.

⁴⁴² By.RF, no. 32.

⁴⁴³ THURZÓ 1876, II. 296.

⁴⁴⁴ By.OK, fasc. 182/2, 21.

⁴⁴⁵ By.TŽPC, III. 5/56 (1791)

⁴⁴⁶ By.TŽPC, III. 5/56 (1791)

⁴⁴⁷ OL P108, Rep.29. fasc. M. no. 218, 113. (14068. tek.)

⁴⁴⁸ REZIK – MATTHEIDES

Frivaldszky Menyhért báró Perényi III. Ferenc – Perényi I. György és Thurzó Anna, Thurzó György nővére fia – keltezetlen urbáriumában szerepel, mint igás állat nélküli zsellér Rajecen.⁴⁴⁹ Az urbárium 1589 után keletkezett, mert ez évben Rajecen a Perényiek jobbágysai közt Frivaldszky még nem volt. Perényi III. Ferenc, aki apjától az egész Perényi-negyedrészt örökölte, részét 1607-ben elzálogosította Thurzó Györgynek, s még 1620-ban is zálogban volt.⁴⁵⁰ Amikor Perényi Ferenc birtokát két testvére Perényi II. György és Perényi III. Gábor 1633-ban egymás közt megosztotta, itt is említették Frivaldszky Menyhért rajeci jobbágyot, ekkor már 2 1/4 prut (virga) földdel.⁴⁵¹ Úgy látszik, megözvegyülve benősült egy rajeci családba, de itt fiú-utóda nem maradt. Viszont frivaldi örökségét átadhatta fiának, mert 1608-ban e család feje Frivaldon Frivaldszky (Skolnik) György lett. – Frivaldszky Menyhértet sem Rajecen, sem Frivaldon többet nem említették.⁴⁵²

1603-ban a Thurzó-lakodalom költségeihez Frivald községen túl külön is hozzájárult „Matej Klopán”⁴⁵³ t. i. a cseretelek miatt. 1605. tavaszán Bocskai hajdúi betörték az uradalom területére, de csak Csicsmányt és Facskót dúlták fel,⁴⁵⁴ mert Frivald és Rajec kiszipolyozott lakói melléjük álltak uruk ellenében, sőt részt vettek a biccei vár május 21-i felgyújtásában is. Az 1605-i hajdú-betöréskor egy német család (Umchyn) elmenekült. Thurzó azonban a vár elleni támadást az 1606. novemberi bécsi béke értelmében nem torolhatta meg.⁴⁵⁵

Bár Thurzó a protestáns plébániát már 1600 előtt megalapította, a falu első protestáns papját csak 1606-ban, a soltész halála évében tudta itt elhelyezni (Rajecét már 1597-ben) Péter Petschius⁴⁵⁶ személyében. A sziléziai Leobschitz-ből származott, németül prédikált.⁴⁵⁷ Meglehet ugyanis, hogy addig a falu Thurzónak ellenállt.

Nem tudjuk, hogy a börtönből kiszabadult Frivaldszky János volt-e olyan állapotban, hogy el tudta-e látni a soltészi feladatokat. 1606. május 8-án Frivaldon halála előtt végrendelezett. Az eredetileg német nyelvű okiratban megerősítette korábbi, 1603-ban tett intézkedését. Fiait és menyeit békességre intve, intézkedett testvérei helyzetéről is, az oklevelet pedig „a szeretett, nagy hatalmú Thurzó György úrnak, úrnak” gondjára bízta és pecséttel zárta.⁴⁵⁸ Azt azonban már biztosan tudjuk, hogy 1606-tól 1609-ig Richter András, az elhunyt soltész testvére volt a bíró.

Frivaldon a közhangulat, amit feltehetően a talán katolikusnak maradt Richter-Andris is támogatott, Thurzó-ellenes volt. Így Peter Petschius helyzete nem volt nyugodt, amint 1607. decemberében felettese, Johann Nozitiusz, biccei főlelképásztor Thurzónak a frivaldi német összeesküvésről írva egy fiatalember kiszabadítását kérte, akit egy incidensnél börtönbe vetettek.⁴⁵⁹

1608-ban a falunak a Perényiek negyede nélküli részének telkesei a következők voltak: Czimirman, Klopán (Mocz), Schwarcz, Jakob Sinan, Weis, Johanes, Galik, Wenczil, Grus, egyenként 4-6 virga nagyságú telekkel. „Deserta” volt a Humchin telek. A zsellérek egyebek közt pedig a következők: Johannes Urban, Gaspar Hulin és Georgius Hotz.⁴⁶⁰ A háromnegyed össz-területe 56 virga (prut) volt, 5 katasztrális holdjával számítva 280 kh, a négynegyed 373 kh, a soltészokéval együtt kb 450 kh, ami megfelel az eredeti, letelepedés idején művelésbe vett területnek.

1609-ben az uradalomból kijelölték a Révay bárók részét is (ténylegesen azonban csak 1628-ban jutottak hozzá): a Johannes és Nicolaus Jarik, Melchior Johannes Venceslaus és Gaspar Urban⁴⁶¹ telkeseket. Az Urbanok Urban Valach leszármazottai, akik 1608. táján felvették a Hulin nevet. Gazdasági

⁴⁴⁹ OL P1363, 4. cs. 51. fasc. 169. fol.

⁴⁵⁰ OL P11, 21cs. 27.fasc. 43-44 fol., 22. cs. fasc. 39, 156. fol., 21.cs. fasc. 27 et Ø; 100. fol.

⁴⁵¹ OL P11, 21.cs. 27.fasc. 105. fol., 22. cs. fasc. 39, 153. fol.; P49, 16. cs. fasc. 41. 27. fol.

⁴⁵² OL P1341, Lad. 27. 10. fasc. Ratio victualium (1608) 65. fol.

⁴⁵³ OL P1341, Lad. 27. 4.fasc., 21.fol.

⁴⁵⁴ By.ThK, II-T/41

⁴⁵⁵ JANČO 1962; KOČIŠ 1974; Erról a „reconciliatio”-ról okiratot ad ki 1607-ben: OL P1341, Lad. 27. 9. fasc. Protocolon... (1613) 33.

⁴⁵⁶ LOMBARDINI; FABO 1869, 3. Reviczky János 1543-1658 évekre terjedő feljegyzései alapján

⁴⁵⁷ EvK, V.49.342-343.

⁴⁵⁸ 17. századi szlovák fordítás: By.TŽPC III. 5/56 (1791)

⁴⁵⁹ By.ThK, II-N/27

⁴⁶⁰ OL P1341, Lad. 27. 10.fasc. Ratio victualium (1608) 64-65. fol.

⁴⁶¹ OL P1774. 80. tétel 3-4. fol.

tevékenységük súlypontja a juhászat volt. A család úgy látszik, ketté vált: Gaspar ágáé lett a telek, Johan ága zsellérré vált. A *hul* csehül ‘vesszőt, pálcát, sétapálcát’ jelent. *Hulin* ‘Pálcás’, olyasféle tekintély-jelző név, mint a *Klopan*. A pálcá ugyanis a falusi bírói tisztség jelvénye volt.⁴⁶²

A Hulin név másutt sehol sem fordult elő a megyében, csak egy, vele jelentésileg rokon nevű a Huljak család Rajecen. E családnak frivaldi eredete és a Hulinnal való azonossága pedig joggal feltételezhető.

FRIVALD HARMADIK KÉTSZÁZ ÉVE (1609-1805)

Frivaldszky János fiainak közös soltészsége (1609-1630k)

Frivaldszky János gyermekei⁴⁶³ apjuktól 1-1 quart földet örököltek:⁴⁶⁴ A nyolc fiú közül csak a következők részesültek a soltészjogban, nagykorúságuktól halálukig: Frivaldszky Dániel (1584?-1652?) Frivaldszky Jeremiás (1587?-1616?) Frivaldszky Boldizsár (1590?-1630k).

A töredékes adatokból azt lehet rekonstruálni, hogy 1609-ig Richter András, az elhunyt soltész testvére lehetett továbbra is a bíró. 1609-re azonban Dániel nagykorú lett, ő vette át a bíróságot, a következő évben is ő lehetett a bíró, majd 1611-re Jeremiás, aki szintén nagykorú lett. 1612-ben Dániel, 1613-ban Jeremiás volt a bíró, 1614-ben nagykorúvá válva, Boldizsár. 1615-ben Dániel volt a bíró, 1616-ban Jeremiásra került volna a sor, de meghalt. Boldizsár következett, majd Dániellel váltották egymást Boldizsár haláláig, innen kezdve egyedül Dániel volt a soltész.

1615-ből,⁴⁶⁵ [1617-ből],⁴⁶⁶ (1618-ból),⁴⁶⁷ és /1621-ből/⁴⁶⁸ ismerünk egy-egy összesítést, amely a juhok számát mutatta ki, ezek után ugyanis tizedet adtak.

F. Balthazar [Scultetus] (Richter)	23 [20] (35) /-/
F. Jeremiás	43 [-] (-) /-/
F. Danil	32 [20] (30) /50/
[Matej Klopani] (Muocz) /Moucz/	162 [200] (200) /240/
Jano Gruspal	23 [30] (20) /33/
Jakub Ziman	27 [47] (45) /57/
Kowach Jano	42 [120] (300) /111/
Andris (Richtar)	28 [50] (60) /37/
Hany (Lang Michal)	65 [33] (44) /51/
/Blunar Jano/	- [-] (-) /2/
Ludwik	48 [20] (28) /50/
Rak	17 [-] (-) /-/
Kozar [Ways Jurga]	70 [90] (90) /100/
Hanus Wenczil	72 [78] (70) /51/
Nyemecsik (N. Martin)	25 [25] (20) /34
Galo Ondrej	48 [57] (60) /60/
Venczil Hanus	18 [30] (30) /35/
Imrich [Amith]	26 [3] (-) /46/
Jakub Swarcz	25 [20] (32) /55/

⁴⁶² MNL, I. 289.

⁴⁶³ By.RF, no. 56. II. családfa

⁴⁶⁴ By.TŽPC, III. 5/56 (1791)

⁴⁶⁵ By.OK, fasc. 182. no. 15. 32.

⁴⁶⁶ By.OK, fasc. 182. no. 16. 25-26.

⁴⁶⁷ By.OK, fasc. 182. no.16. 170-172.

⁴⁶⁸ By.OK, fasc. 182. no. 19

Michal Remota	9 [6] (17) /7/
Hulin Gaspar	60 [70] (60) /63/
Chorvath	40 [-] (-)/-/
Hulinka Stephan /Hulin Stefan/	22 [63] (50) /46/
Jarik	31 [28] (34) /23/
Polnek [Skolnik] (Skolnik Girik)	30 [20] (25) /29/
Abraham Hajny	20 [20] (20) /11/
Holmes Balczer	30 [9] (11) /-/
/Toman Mychal/	[-] (-) /23/
Hozirka	16 [10] (-) /22/

(Balczer Tomannak ezek szerint a zsellére vagy a rokona)

Peter Petschius csak 1611-ig maradt Frivaldon. Plébániáját elhagyni kényszerül, 1612-ben Kassán adta ki röpiratát, amelyben a pápistaságot „pörölyözte” Pázmány Péterrel polemizálva, a zsolnai zsinat téziseit védve.⁴⁶⁹ Frivaldon a közhangulat protestáns-ellenes és Thurzó-ellenes volt a Frivaldszky-fiúk közös soltészsege alatt is, főleg apjuk sorsa miatt, bár maguk protestánsnak lettek keresztelve, sőt, Frivaldszky Boldizsár legidősebb fiából lelkész is lett. Frivaldon 1611-ben Lány Illés kánoni vizitációt tartott. A templom felszerelése: 2 harang (tehát a harangtorony már megvolt!), aranyozott ezüst kehely a csészéjével, és pintes edény, ón palack 3 pintes edénnyel, 2 sárgaréz és 3 fa gyertyatartó, ezüst pacifikálé, misszálé, Prichardszky-féle cantionálé, vörös kappa, különféle terítők, Frivaldszky Mózes (a nyolc soltész-fiú egyike) által adományozott vörös szőnyeg. Említi a jövedelmet, a plébániaépületet, de lelkésről nem esik szó. Lehet, hogy Petschius ekkor már legalább is menőfélben volt. *Nem* említik az oltárt sem és annak ábrázolásait, ezeket ugyanis a jelek szerint legfeljebb csupán megtűrik.⁴⁷⁰

Peter Petschiust követően több év után 1621-től 1627-ig Jan Lang lett a lelképásztor. (Ezt megelőzően Zsolnán volt kántor, Várnán 1613-1618 közt iskolai rektor, [más forrás szerint ennek keresztneve Michal] 1619-től ugyanott diakónus.) Mint elődje is, németül prédikált.⁴⁷¹ A helybeli Lang család tagja volt („*ináce Fryvaldsky*”). Híveitől súlyos üldözést („*persecutio pernicosa*”) élt át.⁴⁷² Ez a már mondottakon túl abból is táplálkozhatott, hogy helybeli volt.

A testvérek 1626-ban jogilag együtt voltak bírótársak⁴⁷³, bár mint láttuk, a funkciót éves váltásban látták el, legalábbis az említett három testvér, akik közül még kettő élt. Csak az apjuk által épített házért tartoztak személyes szolgálatokkal, minden egyébtől mentesek voltak. A ház – e kikötésből is kitűnik – kőből való volt. Két vérrokonuk, (Richter) András és (Školnik) György⁴⁷⁴ zselléreként volt náluk, s csak nekik szolgáltak. Volt malmuk, fűrészmalomuk, serfőzőjük. (A halászat és erdőjog nem volt megemlítve, mint tárgyilag nem megtestesült jogok). 1626-ban meghalt Thurzóné. Ezt több változás követte. A személyes szolgálatok, amelyek a kisnemesek számára a Thurzó udvarban megtisztelőek voltak, az udvartartásnak a Thurzók kihaltával való megszűnése után már terhesekké váltak. Utoljára 1618-ból van adat arra, hogy Frivaldszky ilyen feladatot teljesített.⁴⁷⁵ E szolgálatokat a család ezért 1628. március 24-én megváltotta évi 50 Ft-ért és a báránytizedért.⁴⁷⁶ Ez utóbbi a vlachoktól pénzben szedett szokásos adó volt.⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ LOMBARDINI; PETSCHIUS 1612; By.ThK , II-P/31; FRIVALDSZKY 1997a; Fia az 1639-ben Kassán verset író diák, Andreas Petschius, ld. ČAPLOVIČ 1984, 850.

⁴⁷⁰ EvV, 20.

⁴⁷¹ HOLUBY 1887; LOMBARDINI; FABO 1861-1865. III. 125.

⁴⁷² EvK, V.49.342-343, 443.; [REZIK – MATTHEIDES, 490,498.];

⁴⁷³ KAVULJAK 1941. 18-44.; KUŠIK 1959; By.OK, Lietava, Elenchus „L” kötet 426-428, By.OK, fasc. 171. no. 4.

⁴⁷⁴ OL P1341, Lad. 27. fasc. Ratio victualium (1608) 64. fol.

⁴⁷⁵ RADVÁNSZKY 1879, III. 18.

⁴⁷⁶ By.RF, no. 8. Másolata: OL C30, Trencsén m. 2.fasc. 30. (B 1113.tek.)

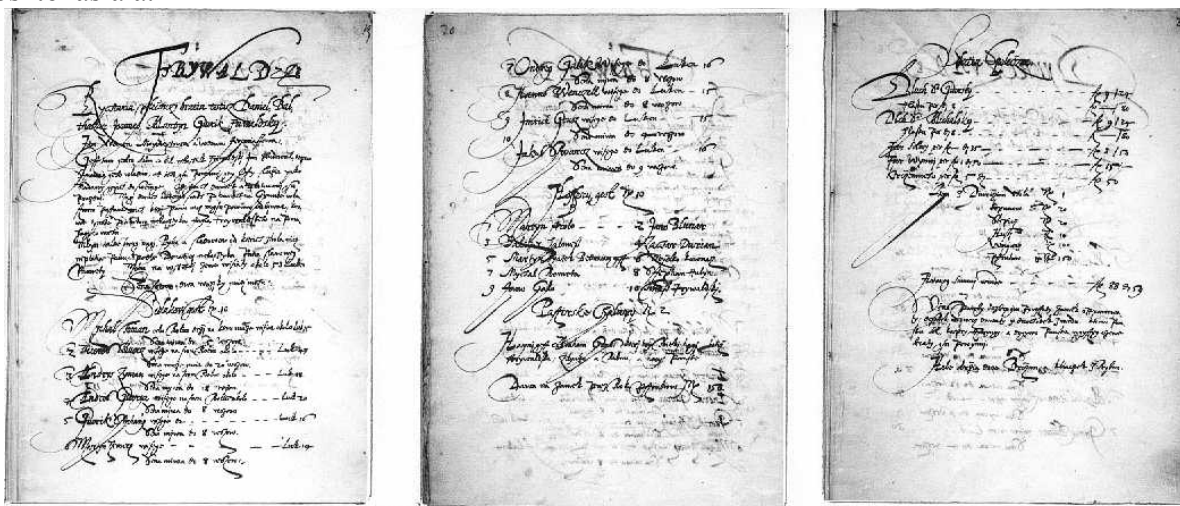
⁴⁷⁷ THURZÓ 1876, II. 235.

1626-ban⁴⁷⁸ az uradalom jobbágysai, a Perényieké nélkül a következők voltak: Michal Toman, Mieres Muocz, Andris Ziman, Andris Giurga (=Weiss⁴⁷⁹), Giurik Sinhanus, Martin Nemec, Ondrej Galik, Hanus Vencell, Imrich Grusz, Jakub Švarc, Gaspar Hulin, Abraham Hajny voltak. A föld összesen 184 luknot tett ki. A zsellérek pedig: Martin Frolo, Jano Blunar, Balcer Halmes, Zachar Diurian, Martin Ziatek, Micho Kovač, Michal Remeta, Štefan Hulin, Jano Galo, Tobias Frivaldszky (a legidősebb a nyolc soltészfiú közül, aki még apja megnevesítése előtt született).

Az 1615, 1617. évi és az 1618. évi, még felosztatlan lietavai uradalomra vonatkozó juhjegyzék is említi a Richterandris- és Skolnik-telket.⁴⁸⁰ Az urbáriumok 1608-ban⁴⁸¹ és 1626-ban⁴⁸² a Richterandrisokat és a Skolnik-családot a soltészok zselléreiként sorolták fel, telkük pedig a soltészség része.

A lietavai uradalom felosztásakor tehát

- a Perényieké lett a Grušpal, Kovač, Lamlek, Ludvik telek,
- a Révayaké a Vencil, Slovak, Hulin telek,
- a Lengyeleké a Toman, Ziman, Nemeček, Hodzik telek,
- a Thurzó közbirtokossága a Môc, Kozar, Šinhan, Jakub telek, (későbbi ötödik telkük, a Slovak azaz Galo ekkor még a Révayaké).
- A Frivaldszkyak saját gruntja, valamint a hozzájuk tartozó Richterandris és Školnik gruntok nem estek osztózás alá.

Frivald urbárium 1625-ből (By.OK, fasc. 171 no. 4.)

1628-ban az uradalomból a Révay és Lengyel családok is megkapták a maguk 1/4-1/4 részét. Falunévsorok 1633-ból és az 1655-75 évekből is ismertek, a Thurzók jobbágysairól (Jakub, Muocz, Kozar, Šinhanus, Galo ill. 1655-től Czierny). Kimutatták bennük e jobbágysok juhainak számát: ez 355-455 közt ingadozott.⁴⁸³ (Ugyanezen jobbágysok juhainak száma – mint láttuk – 1615-1621 közt 427-501 volt.) Ismerjük 1633-ból a Perényiek jobbágysait is. Ezek: Jano Grušpal, Hanus Kovač, Michal Langh, Jokel Ludvyk.⁴⁸⁴ A Thurzók negyedén felvett 1633-i urbáriumban új jobbágyscsalád jelent meg: a Galo (Slovak),⁴⁸⁵ amit a Révayaktól szerezhettek meg.

1628-ban az uradalmat felosztották 1/3-1/3 arányban a Thurzók, a Révayak és a Lengyelek közt, így a soltészség bevételeit is. Ez évben Karácsony kántorán (évnegyedében) az uradalom 2/3-részt kapott (a

⁴⁷⁸ KUŠIK 1959, II.; By.OK, fasc. 171, no. 4

⁴⁷⁹ OL P1341, Lad. 27. 9.fasc. Protocolon.(1613) 31. fol.

⁴⁸⁰ By.OK fasc. 182 no. 15. 32. no.16, 22-26. és 170-172.

⁴⁸¹ OL P1341, Lad. 27. 10. fasc. Ratio victualium (1608) 64-65. fol.

⁴⁸² KUŠIK 1959, II. 234-235.

⁴⁸³ OL P1341, Lad. 27. 9. fasc. Urbar Lethavsky (1633); 7. fasc.; 102, 196, 199, 268, 314, 342, 385, 435, 448, 503, 544, 547, 557, 575, 637, 708.

⁴⁸⁴ OL P49, fasc. 41. 27-28.

⁴⁸⁵ OL P 1341. Lad. 27. 9. fasc. 17. sz.

Thurzó+Lengyel részt), ettől kezdve 1742-ig 1/3-részt, azaz 16 Ft 66 d-t, máshol 16 Ft 16 d-t.⁴⁸⁶ Thurzóné halálát követte Lang lelkész távozása. Úgy tűnik, e kettő nem véletlenül esett egybe.

Amikor Johan Hodikius 1628-ban kánoni vizitációt tartott, lelkésről benne már nem esik szó. Leltárt sem vesznek fel. A kehelyhez selyemmel hímzett kendőt adományoznak. Elhatározzák iskola építését, tekintve, hogy eddig a faluban iskola nem volt; rektor javadalmazása iránt intézkednek.⁴⁸⁷

Frivaldszky Dániel soltészsége (1630k- 1652?)

1632-ben Muocz Ezekiel, Jeremiás, Dániel részére Illésházy Gáspár megújította a Thurzó Györgytől korábban kapott réthasználati kiváltságot, „*gyestli by Muoczowija w statku Walaskem rozmahaty se budu*” (‘*hogy Móczék a Walach birtokban gyarapodjanak*’).⁴⁸⁸ Az említett jog tehát a „Walach birtokon” alapult. (Ezt lehet úgy is érteni: „hegyipásztor-jogon”)

3 év lelkész nélküli időszak után – 1630-tól – a következő lelkipásztor a morvaországi přerovi Tobias Schumberg lett. Az ő lelkési szolgálata idejéből több felirat is maradt fenn a teplomszentélyben: A keleti ablaknál piros felirat 16?? évszámmal, meg egy bevéselt felirat, 1630-cal, egy piros 1633-mal, mellette rózsaszínű szép gót minuszkulákkal írt⁴⁸⁹ felirat-töredék maradt az egykori felszentelési kereszt mellett, nem tudni milyen tartalommal. (Az évszámnak más olvasatai tévesek.⁴⁹⁰) A lelkész úgy látszik, a protestantizmus kevésbé harcos változatát képviselte, tekintve, hogy ő már nem ütközött ellenállásba a falu részéről. A Mária-tisztelet ellen sem volt kifogása, (még annak idején ugyan elvben Petschiusnak sem)⁴⁹¹ annyira, hogy 1642-ben harangot öntöttek Szűz Mária tiszteletére. A harangon Szűz Mária-relief volt, lába alatt a holdsarlóval.⁴⁹² 1643-ban a község az evangélikus egyháznak 1 Ft 60 d *census cathedralist* fizetett.⁴⁹³

1644-ben a községben kánoni vizitációt tartott Lány Zakariás. Itt már említik Tóbiás papot, az általa adományozott ónkelyhet, a kannát a pintes edénnyel, a kárpitot a feszülettel (ezzel takarhatták le az oltárszárnyakat), a tömjénezőt, azt, hogy a templomnak 3 harangja van, s a falunak rektora.⁴⁹⁴ Az általa öntetett már a templom harmadik harangja a huszártorony kicsi, s a torony nagy harangja után.⁴⁹⁵ Erre az időszakra tehető a szószék létesítése, amelyről először 1728-ban esik szó, hogy át kell helyezni az evangélium-oldalra. Feltehetően a másik oldalon állt, az is lehet, hogy a fal mellett, de a hajó közepén, mint más protestáns templomokban.⁴⁹⁶ Schumberg 1646-ban a zsolnai kerületi gyűlésen Nositius konszka lelkéssel együtt Paulini Sámuel rajeci lelkész mellett állt ki ennek a rajeci rektorral, Fabricius Andrással való viszályában. Schumberg 1649-ig volt itt szolgálatban.⁴⁹⁷ (Más forrás szerint „30 évig, 1653-ig” volt lelkész.⁴⁹⁸ Ez vélhetően kerekítés csupán.) Nem költözött el máshová, valószínűleg itt halt meg, hátrahagyott családtagjai frivaldi illetőségüket ugyanis még jóval később is megtartották.

Ő az azonos nevű, 1626-ban „Frivaldon” született, – az előbbieket szerint azonban ott csak felnevelkedett – termékeny teológiai író apja, aki Körmöcbányán kezdte, majd a sziléziai Brigában folytatja tanulmányait, 1656-ban Berlinben könyve jelent meg. Csak ebben nevezte magát *Freivaldenus*-nak, az ezután következőkben már nem, egyéb egyetemeken is megfordult, csaknem egész Németországban, 1711

⁴⁸⁶ - 1628-ban 37 Ft 50 dénár; OL P108, (14068.tek.) Rep.29.fasc.K., no.173. 9.

- 1633-ban, (OL P1341, Lad. 27. 9. fasc. Urbar Lethavsky); 1653-66. közt (OL P1341, Lad. 27. 7.fasc. 89, 97, 107, stb.); 1671-ben (OL E156, Irr.fasc.2. no 10, no. 11, fasc. 85 no. 10); 1677-ben és 1781-ben (By.OK, Lietava, Elenchus „L” kötet 426-428); 1742-ben (OL P108, Rep. 29.fasc. M. no. 228. 458.) 16 Ft 66 d és báránytized;

- 1738-ban viszont érthetetlenül 33 Ft 20 den a járandóság (By.RF, no. 29. fol. 19)

⁴⁸⁷ EvV, 108.

⁴⁸⁸ By.TŽP, 3.

⁴⁸⁹ KOREŇ 2016, 39, 40.

⁴⁹⁰ Az 1658-as évszám, amit By.Mátr, Frivald, I. 1733. július 20.; Ra Le Kočišová, 38 ; az 1688-as évszám, amit MACHAL 1940, 8 közöl, mind félreolvasás.

⁴⁹¹ PETSCHIUS 1612, 8.

⁴⁹² MACHAL 1940, 7.

⁴⁹³ EvK V.18 138. fol.

⁴⁹⁴ EvV 202-204, 254.

⁴⁹⁵ RaLe Kočišová 38.

⁴⁹⁶ By.TŽRV, 1728

⁴⁹⁷ EvK V.49.342-343.; [REZIK – MATTHEIDES, 509.]; LOMBARDINI

⁴⁹⁸ KLEIN 1789, III. 388-389.

után halt meg.⁴⁹⁹ Az idősebbik Tobias elődeitől eltérően már szlovákul prédikált.⁵⁰⁰ Művelt, széles látókörű, toleráns ember lehetett, ezzel nyerhette meg a falut és soltészeit a reformációnak. Műveltségét és jólétét jelzi a plébánia könyvtárának két legrégebbi kötete, amely nyilvánvalóan tőle maradt:

- egy sérült címlapú mű, 1619-ben kiadva, Wittenbergből, neves jogászok mondásainak alfabetikus gyűjteménye, latin (kb. 900 oldal, 8°)

- egy evangélikus hitvallás-kötet 1618-ból, Lipszében kiadva, latin (kb. 900 oldal, 8°)

A kötetekben bejegyzés nincs.

Frivaldszky György soltészsége (1653-1700?)

Frivaldszky György (1620g-1700?) lett a soltész, apja, Dániel után az 1653 január 1-i⁵⁰¹ osztozást követően. Néhány határozott intézkedést tett. Az *egyik* vallási vonatkozású volt:

Schumberg Tóbiást fia, Johannes követte a lelkészségben, a kisebbik fiú, aki 1632k. született. Anyja Anna Hoffman volt. Előbb Rajecen Hallernél (aki 1638-1642 közt), majd Zsolnán Augustininél (aki 1643-ban), végül Löcsén járt iskolába (Lazionál, aki 1646-ig és Krischkkénél, aki 1647-1650 közt volt ott). Ezután úgy látszik néhány évig kinevezés nélkül prédikált vagy inkább csak tanított, végül 1653. május 6-án ordinálták az Illésházy, Révay, Giczy és Perényi családok meghívására Frivaldra.⁵⁰² Az uraságok tehát egyhangúlag a protestantizmust támogatták. Feltehető a négy hónappal azelőtt soltésszá lett Frivaldszky György kezdeményezése is az ügyben, hogy négy év után lelkészt adjon a falunak. Johannes Schumberg 1657-ig volt itt.⁵⁰³ Feltehetőleg itt halt meg, mert (apja) könyvei – mint láttuk – Frivaldon maradtak. Tudunk még egy Johannes Schumbergiusról, aki 1668-ban Körmöcbányán járt iskolába, s aki *Frivaldensis*, s a többi elsős és második alumnussal együtt ő is emléksorokat írt egy személyiség tiszteletére. Ez a hasonló nevű frivaldi lelkész fia lehetett.⁵⁰⁴ Miután apja feltehetően már nem élt, úgy lehetett „frivaldi”, hogy anyja maradhatott Frivaldon, és pedig úgy, hogy igen fiatal lévén férjhez ment férje utódához.

Frivaldszky György soltész *másik* intézkedése a nagybirtok jogsértése ellen irányult. Panaszukat a Frivaldszkyak Thököly István Thurzó társbirtokos és igazgató útján III. Ferdinánd királyhoz terjesztették fel, hogy Révay Ferenc Frivaldszky János örököseit jogosulatlan követelésekkel zaklatja. A király ezért 1654. október 3-án kelt levelében megintette Révayt.⁵⁰⁵ Thököly erre a soltésztelket terhelő szolgálatmegváltás Révayt illető 1/3-át zálogba vette Révaytól 12 évre 300 tallérért, majd 1655. július 12-én Frivaldszky Györgynek – a soltésznek – és unokatestvérének, Mózesnek haszonélvezetre átengedi, – miután ezek ezt az összeget neki készpénzben kifizették.⁵⁰⁶ A későbbiekből az látszik, hogy ez végleges megváltás volt.

A juhtartók – a soltészek is – a Thurzó uradalomnak az 1653-1675 évek között „*pro tertia parte*” 75-130 juh után évente 1-1 dénárt fizettek.⁵⁰⁷ Ezek szerint a század eleji 40-60 juhhoz képest a család állatállománya elérte a 3x130=390-et is. Ahogy a század elején csak az első három fiú juhászkodott, lehetséges, hogy ezt a legelőjogot később is fenntartották leszármazottjaiknak. Mint láttuk a jobbágyok juhászkodása a század folyamán inkább visszaszorult. A Muocz család, lévén a leggazdagabb jobbágycsalád, tovább is jelentékeny volt. 1669-re juhaik száma elérte a 250-et.⁵⁰⁸ 1666-ban nyilvántartottak egy kovácsot, aki zsellér volt.⁵⁰⁹

⁴⁹⁹ RMK, III/1 601.; SZINNYEI 1896, XII. 685.

⁵⁰⁰ HOLUBY 1887

⁵⁰¹ By.NRF, 3, 4, 5, 6.

⁵⁰² EvOrd, G III. 28. 52. sz.; REZIK – MATTHEIDES, 321, 490, 515.

⁵⁰³ EvK, V.49.342-343.

⁵⁰⁴ A dátum: „*Anno [...] supra sesquimillesium centesimum sexagesimo octavo*”. (BUCSAY 1941, 63-64.) Az itt 1688-tal azonosított évszám téves; ČAPLOVIČ 1984, 1194.

⁵⁰⁵ By.RF, no. 9.

⁵⁰⁶ By.RF, no. 10.; másolata: OL C30, Trencsén m. 2. fasc. 31. (B 1113.tek.); By.OK, Fasc. 163. no. 68. Iratok még: By.OK, fasc. 163 no. 31, no. 68. fasc. 164 no. 44. fol. 123, fasc. 174/A.

⁵⁰⁷ OL P1341, Lad. 27. 7.fasc. 102, 196, 199, 268, 314, 342, 385, 435, 448, 503, 544, 547, 557, 575, 637, 708.

⁵⁰⁸ OL P1341, Lad. 27. 7. fasc. 637. fol.

⁵⁰⁹ OL E156, fasc. irreg. 2. no. 10.; fasc. 10. no. 76.; fasc. 85. no. 10.

Johannes Schumberg (1657) után 1665-ben már Georgius Hrehusek.⁵¹⁰ (más forrás szerint Greguss⁵¹¹) volt a lelképásztor. Ő feltehetőleg feleségül vette elődje özvegyét, így volt lehetséges, hogy 1668-ban a Schumberg-fíú még frivaldinak számított. Hrehusekról egyebet nem tudni, őt úgy látszik a beházasodás tette lelkésszé. Tudunk illaván Georgius és Nicolaus Hrehuss patricusokról, akiknek 1652-ben könyvet ajánlanak.⁵¹² Ez időpont után lett, 1670 táján (nem Johannes, nem is Georgius, hanem) Andreas Johannides a lelkész. Ő feltehetőleg rajeci, mert ott ez a családnév gyakori volt.⁵¹³ Őt 728 protestáns lelkésszel együtt 1674 márciusában Pozsonyba idézték. Ott megjelent és a fenyegetés hatására május 10-én Francisci Sámuel rajeci lelkésszel és a lelkészek döntő többségével együtt aláírta a lelkésségről való lemondását.⁵¹⁴

1673. június 11-től egyébként már Frivaldon volt katolikus plébánosként Andreas Sartorius ciszterci szerzetes. Rajecen is ugyanekkor került plébános a korábban protestáns kézen lévő templomba. 1674 október 26-án a püspök kánoni vizitációt tartott. Rajecen ettől kezdve vezették az anyakönyvet, Frivaldon még ezzel az igénnyel nem léptek fel. Itt olvasni legelőször, hogy templom titulusa Mária születése, ami az eredeti módosítása, s később majd a 19. századi új templom titulusnapja lesz. Az Angyalok Királynőjének ugyanis nincs ünnepe. Helyébe Mária Születése talán azért került, mert az a bizonyos antifóna *Kinga születésekor* hangzott el. Most először találkozunk oltárleírással: Az oltáron Mária szobra állt a kis Jézussal, 4 mártír és szűz szobra, két fatáblán 4 festett kép. Legfölül a töviskoronás Krisztus, Mária és szent János evangélista. Az Oltáriszentséget az evangélium oldalán lévő helyen tartották. (Pasztofóriumban. Az oltáron tabernákulum nem volt. Említtek 3 lámpást, 2 ezüst kelyhet, aranyozott paténát, gyertyatartókat, csengőt, régi miseruhát, majd Kollonich érsek és a nyitrai püspök által adományozott egyéb kegyzsereket: kelyhet, liturgikus könyveket. A fából lévő falusi iskola és „*rectora*” is tovább működött. Itt esett szó először arról, hogy az egyháznak a patak északi oldalán is voltak földjei. Miután itt voltak a soltészcsaládnak is földjei, ez a birtoklás a protestantizmus előtt óta kellett, hogy fennálljon, mikor a soltésztelekből még nem hasították ki a templomtelket.⁵¹⁵

Frivaldszky György soltész 1675-ben pecsétet készíttetett a község részére, középen a Frivaldszky címerrel. Ekkor még csak a helységek alig 10 %-ának volt pecsétje.⁵¹⁶ A címer fölül és oldalt tagolt körvonalú pajzs alakú, körülötte takaró nincs, a kaput két félfoszlop jelzi, a kar felül vízszintes. 1673-ban a faluban 2 kovács és 3 varga volt.⁵¹⁷

1677 márciusáig Sartorius gyakran kisegített Rajecen, többször keresztelt (pl. *P[a]r[ochus]*. *Andreas néven*). Ekkor azonban Rajecre új plébános jött, aki már nem igényelt kisegítést. 1684. júliusában viszont már A. Skrowanczik frivaldi plébános keresztelt Rajecen.⁵¹⁸ A plébános-váltás Frivaldon a két időpont közt történt.

1680-ban a Perényi családé volt 4 telkes jobbágy és 1 zsellér (Ferencé, Borbáláé, Zsófiáé 1-1 telek, elzálogosítva 1 telek és a zsellér), a Lengyeleké 4 telkes és 2 zsellér (Krisztináé és Erzsébeté 1-1 telek, Kataliné 1/2 telek és 1/2 zsellér: ezek mind Balassa-feleségek; továbbá Máriaé 1 telek és 1 zsellér, Zsófiáé 1/2 telek és 1 1/2 zsellér).⁵¹⁹

A Thököly-felkelés idején, amikor Rajecen (1682 – 1684. október 9.) a protestánsok kezére került a templom,⁵²⁰ Frivaldon ilyen változás nem következett be, ellenben 1683-ban egy Georgius Bapcsany nevű lelkész egy évig magánháznál tartott evangélikus istentiszteletet a szulyói rektorral, Polereczkyvel együtt. (Bapcsany Zsolnán született, Besztercebányán járt gimnáziumba 1657-ig, 1658-ban Drietomára került, 1661-1673 közt Lietaván volt diákónus, majd száműzetésbe ment. Frivald után 1683-1687 közt

⁵¹⁰ EvK, V.49. 342-343.

⁵¹¹ EvV, 202-204.

⁵¹² ČAPLOVIČ 1984, 1816.

⁵¹³ By.Mátr, Rajec I.

⁵¹⁴ EvK, V.49. 342-343.; REZIK – MATTHEIDES, 481.; RÁCZ 1889, II. 51, 224.

⁵¹⁵ APC, 1674; By.Mátr, Rajec anyakönyv, 151. fol., MACHAL 1940

⁵¹⁶ FOJTIK 1974

⁵¹⁷ KALESNÝ 1972 1972

⁵¹⁸ By.Mátr, Rajec anyakönyv, 1674-1684

⁵¹⁹ OL E156, fasc. 34. no. 41.

⁵²⁰ By.Mátr, Rajec anyakönyv, 1710. évnél

TvrDOSINBAN volt lelkész, 1687-től Szádokon).⁵²¹ Georgius Babčani-nak 1684-ben németből fordított elmékedései jelentek meg Zsolnán.⁵²²

A korábban igen energikus soltész időközben megöregedett. Az 1690-es években az uradalom offenzívába lendült a soltészok ellen: Kétségbe vonta a soltészmalom tartásának jogát, miután a 17. század közepe óta az uraságnak is volt már egy fűrészmalma Frivaldon. Az ügyet az úriszéken tárgyalták.⁵²³

A Thurzó-közbirtokosság a 1696-i urbáriumban előadja, hogy a *Jakubkovsy* és *Harinkovsy* gruntokat (azaz a Jakub- és Galo- azaz Slovak gruntokat) „bizonyos okokból” egyévé vonták össze. Ezzel valójában elleplezték, hogy nem 4, hanem 5 telekkel rendelkeztek. Az urbáriumban a soltészokról az szerepel, hogy három családjuk van (nyilván a Dániel-, a Jeremiás- és a Boldizsár-ág), s lerögzítik, hogy szabadon használják saját malmukat és fűrészmalmukat, de azt is, hogy tizedet adnak bárányból, kecskéből és mézből. Megjegyzendő, ez utóbbi szolgáltatással korábban nem tartoztak. Serfőzői kiváltságról sem esik szó.⁵²⁴ A serfőző időközben tönkremehetett és nem építették újjá többé.⁵²⁵ Még 1696-ban a Lipót-abszolutizmusban a megyei nemesi közgyűlés elrendelte a soltészok és armális nemesek megadóztatását. Az 1697-es megyei nemesi közgyűlés ennek megfelelően úgy dönt, hogy a család köteles közterhek viselésére. A Rákóczi-felkelés idején ugyan ez lekerült a napirendről,⁵²⁶ a megyei nemesi közgyűlés 1710-ben azonban ismét elrendelte a soltészok és armális nemesek megadóztatását. Az adóalap a telek.⁵²⁷

A trencsényi katolikus főesperes, Schwach, 1690-1691-ben kánoni vizitációt tartott. A templom titulusát itt említették először helyesen: Mária, az angyalok Királynője. Részletes leltárt nem vettek fel. Az előzőkhöz képest változás csak annyi, hogy a plébános már Andreas Skrowanczik.⁵²⁸ Őt váltotta 1694. júniusában a Lietaváról odakerült Lietavsky János.⁵²⁹ Az anyakönyvezést is ő kezdte el 1698-ban. Az egész Frivaldszky család ekkor katolikus volt, mert a született gyerekek keresztelési adatai mind szerepelnek benne. Az első házassági anyakönyvi bejegyzés a következő: rajeci néhai Hulják Mihály özvegy fia, Sámuel és Frivaldszky Katalin, hajadon. Az előbbieket 1653-ban ill. 1672-ben születtek,⁵³⁰ az utóbbiról nincs egyéb adat.

1699. június 15-én Fridecky archidiakonus tartott kánoni vizitációt. Ebben leírta, hogy a Mária-szobrot a nép csodatévőnek tartja.⁵³¹

Frivaldszky András soltészisége 1700-tól 1720-ig

Frivaldszky András (1656⁺-1751) a Jeremiás-ágból 1700-ban lett soltész Frivaldon. Nevezték *judexnek*, *scultetusnak*, önmagát pedig *vajvodának*.⁵³² Az 1703-ban kezdődött Rákóczi szabadságharc az evangélikus vallás előretörésével járt együtt. 1704. október 3-án Stephanus Pilarik Frivaldra ordinálta lelkészként azt a Matthaesus Poloreczkyt, aki 1683-ban már egy évig itt magánháznál prédikált. Az új frivaldi lelkész Vankofalván született 1645-ben, Zsolnán 1671-ben Matthaesus Palumbini kollégája volt, majd – valószínűleg 1673-ban – száműzetésbe ment. Rövid ideig – 1683 táján – Szulyón volt rektor. Ezt 10 év száműzetés követte, majd 6 és fél évig Mijaván volt rektor és notárius, ezután 3 hónapig Zsolnán rektor. (Nem tévesztendő össze Matthias Poloreczkyvel, akinek élettörténete teljesen más).⁵³³

⁵²¹ EvK, V. 49. 342-343.; LOMBARDINI

⁵²² ČAPLOVIČ 1984, 2538. sz.

⁵²³ By.RF, no. 11. Irattörök egy 1692-97. évekből való gyermekgyilkossági úriszéki irattörök hátán; KAVULJAK 1948, 166.

⁵²⁴ By.OK, fasc. 171 no. 9, Lietavsky Urbar, 1696; idézi: RaLe Kočišová, 47.

⁵²⁵ RaLe Kočišová, 24.

⁵²⁶ By.RF, no. 12.; TŽEF

⁵²⁷ By.RF, no. 12.; TŽEF

⁵²⁸ APC, 1690-91

⁵²⁹ By.Mátr, Rajec akv.

⁵³⁰ By.Mátr, Rajec akv., lakosságösszeírás 1690

⁵³¹ ŠADLÁK-PEKNÁ, 5.

⁵³² 1706-ban „scultetus” (By.OK, fasc. 176. 18-31) 1719-ben „vajvoda”: By.TŽP, 2.; 1726-ban „vajvoda”: Ž.RK, 171. fol.; 1732-ben is: Ž.RK, 4 fol.; 1724 -ban „judex”, (By.Mátr, Frivald anyakönyve I. 253.); 1737-ben „vajvoda” (By.NRF, 30) 1748-ban (OL P1770. 3. cs. 20t) és 1750-ben (OL P108,(14068 tek.) 96, 106, 107.) unokájával együtt soltész.

⁵³³ EvK, V.49.342-343,415.; [REZIK – MATTHEIDES, 515, 528.;

A parókiát ténylegesen nem tudta birtokba venni, mert a katolikus plébános csak a megérkező kuruc hadaknak engedte át a templomot, 1705. november 18-én.⁵³⁴ (Rajecen ez november 19-én következett be). A fejedelem vallási restitúciós bizottsága 1705. november 28-án jegyzőkönyvet vett fel a templom, felszerelése – benne két aranyozott ezüst és egy ón kehely – és az egyházi jövedelmek megosztásáról, de végül minden az evangélikusok kezére került. Az anyakönyvet és a keresztkutat amúgy is eleve nekik ítélték. A plébános ugyanis, akire a bizottság tekintettel próbált ugyan lenni, s aki eleinte próbált is barátkozni ezzel a gondolattal, három heti paplakban való tartózkodás után végül elmenekült.⁵³⁵ Az anyakönyv a protestánsok kezébe kerülve hézagossá vált. A falu katolikusait Gyuracska Márton rajeci plébános látta el titokban.⁵³⁶ Okkal menekült el Lietavsky, mert Frivaldra lelkészként egy kilépett ferences került, Didakus,⁵³⁷ polgári nevén ahogy magát nevezte: Johann Neumann,⁵³⁸ más korabeli protestáns forrás szerint neve viszont: Johannes Layman(us) volt.⁵³⁹ Őt Győri Ádám trencsényi katolikus főesperes Joseph Laymany néven ismerte és borissza, minden ocsmányságban kedvét lelő („*meribibulus ... et foedae libidini deditissimus*”) csúnya szájú prófétának, Szűz Mária ellenségének írt le, aki nemes lányt vett feleségül hármass fogadalma ellenére.⁵⁴⁰ Tudunk egy Johannes Leymanról, aki a felső-nyitrai Hradistyén született. Apja császári bíró, anyja nemes volt. Szerzetes lett, majd Wittenbergben és egyebütt tanult teológiát és jogot, felesége egy túróci jurassor lánya volt.⁵⁴¹ Tudunk másfelől egy Johannes Neumannról is, aki szerzetes volt, majd Wittenbergben evangélikus lett, majd az árvai Jablunkában prédikátor, aztán a szintén árvai Tvrdosinban tanító.⁵⁴² Ez a Neumann a Rákóczi-felkelés kitörésekor 1703-ban Tvrdosinban és Trsztenán lelkész lett. E tisztségében még 1705-ben e két helységben más-más személy váltotta fel.⁵⁴³ Neumannt 1705. január 7-én ordinálta Pilarik előbb Kamenna Porubára,⁵⁴⁴ ez után ment át Frivaldra. Hogy miért változtatta meg eredeti nevét – amely Leyman volt⁵⁴⁵, esetleg Lajtman,⁵⁴⁶ (ilyen nevű zsellércsaládok Németprónán és Gajdelen is éltek 1726-ban)⁵⁴⁷ – annak magyarázata az, hogy Wittenbergben valóban élt egy Johannes Neumann nevű neves professzor, aki azonban vele nem volt azonos.⁵⁴⁸ A mi Neumann-Leutmannunk sokrétű evangélikus tanulmányairól szóló tudósítás hitele emiatt több, mint kétes.

A lelkész agresszivitása nem merült ki szavakban, lebontotta a templom oltárát. Az őt magukkal hozó kurucok a Mária-szobrot a pusztításból kimentették, s egy darabon magukkal vitték, s csak az őket kísérő lakosok állhatatossága láttán csempészték vissza a helyére, amit később csodaként tartottak számon.⁵⁴⁹ Az oltárfelepítmény szobrai, képei a padlásra kerültek.

A Frivaldszky család egy része lutheránus lett: a vajdai család mintegy hivatalból, valamint az u. n. Buga-ág (tehát csakis Jeremiás- és Boldizsár-ági leszármazottak), más részük megmaradt katolikus.

1705. november 22-én az evangélikusok visszakapták Zsolnán a nagyobbik templomot és a korábban sokat üldözött Daniel Krman lett ott a püspök. Újra szervezte az evangélikus egyházat. Zsolnán 1706. június 16-17-én kerületi gyűlést tartott, ennek általános jellegű határozatait 14 lelkésszel együtt írta alá. Köztük volt Frivald részéről már Neumann is. Ugyanez évben szeptember 14-én Zsolnán, 16-án Rajecen, november 18-án Csernán kánoni vizitációt előkészítő kisebb lelkészgyűlést tartott. Itt egyes községekre egyedi előírásokat hoztak, pénzbüntetésekkel sújtva különféle kihágásokat.

Ezek közül ismerjük a Csernára, Konszkára és a Frivaldra vonatkozót. Ezek eléggé hasonlítottak egymásra. Az derül ki belőlük, hogy Frivaldon voltak, akik nem tudták a Miatyánkot, babonák divatoztak

⁵³⁴ By.Mátr, Frivald anyakönyve, 1710. évnél

⁵³⁵ EvV, 202-204.

⁵³⁶ MACHAL 1940, 5.

⁵³⁷ MACHAL 1940, 8.

⁵³⁸ EvV, 202-204.; KLEIN 1789; LOMBARDINI

⁵³⁹ EvK, V. 49. 342-343.

⁵⁴⁰ DUBNICZAI 1737, 68-68.

⁵⁴¹ EvK, V.49. 379.

⁵⁴² KLEIN 1789, III. 205-206.

⁵⁴³ FABO 1861-1865, III. 86-87.; KLEIN 1789, III. 209, 344.; EvK, V. 49. 379.

⁵⁴⁴ EvK, V.49. 342-343, 379.

⁵⁴⁵ EvK, V.49. 379.

⁵⁴⁶ OL P1341, Lad. 27. 7. fasc. 730. fol.

⁵⁴⁷ OL E156, fasc. 2. no. 33. és fasc. 97. no. 1.

⁵⁴⁸ RMK, III.

⁵⁴⁹ ŠADLÁK-PEKNÁ 5-6.

(Szent-Iván-éji tűzgrás, éjszakai kísértetjárás és kiabálás, varázslás az ossariumból kivett csonttal, a keresztkúttal és egyebekkel); a nők elhanyagolták a házi munkát, részegeskedtek, a gyerekeket nem küldték iskolába; vasárnap állatot vágtak, kereskedtek; templomba házankint egy fő is alig járt, olykor részegen, ott nevetgéltek, dohányoztak, aludtak, pedig azok is vétettek, akik az alvót nem keltették fel; ha idegennek nem adták át a helyet, nem imádkoztak harangszóra, nem vettek évente háromszor Úrvacsorát. A pénzbüntetések összegei Frivaldon 1 garastól (5 dénár) 1 forintig (100 dénár) terjedtek, mai szemmel nem látni arányosságot a tett és az összeg között. A másik két faluban voltak 6-12 forintos büntetések is, nevezetesen, ha valaki szeretőt tartott. Frivaldon nem a férfit, hanem a nőt büntették volna ez esetben és csupán 1 forintra. Vajon miért? – 1707-ben Daniel Krman megtartotta a vizitációt, február 17-én Rajecen, 19-én Konskán, március 18-án Frivaldon. Ez utóbbi helyen az eredeti elhatározás ellenére mindössze hat pontból álló határozatot hozatott: Pénzbüntetéssel sújtották, aki három gyereke közül nem adott be iskolába legalább egyet; ha házanként legalább egyvalaki nem ment el a temetésre, imára, prédikációra; ha valaki babonaságot követett el; ha éjszaka kiabált; s az az asszony, aki csütörtökönként nem végzett háztartási munkát.

Ez a hat pont az 1706-ban meghozott fenti huszonkét pontból az első hat volt. Úgy látszik, nem csak felekezeti elvakultság lehetett abban az állításban, hogy a lelkész iszákos volt, mert a hetedik, már ki nem hirdetett pontban éppen a templomi részegséget fenyegették volna, s később is lett volna még két italozással foglalkozó pont. A 22 pont másik felét ugyanis nem hirdette ki Krman. Annyit fűzött még hozzá – áthidaló megoldásként – hogy a Konskán elfogadott további 33 pontot is meg kell tartani.⁵⁵⁰ Úgy tűnik az előbbiekből, hogy a lelkész házasságát sem tarthatták rendben lévőnek. A vizitáción megemlégték a gyülekezet tisztségviselőit is: nemzeti Frivaldszky András urat (a Martinsky ágból: 1650+-1730) és Mocz Jeremiást, akik az inspektorok voltak, valamint Johannes Kovácsot, aki pedig az aedilis (épületgondnok). A rektor neve ismeretlen, ő kántori teendőket is ellátott. Említettek egy, még Frivaldszky Jánostól (talán a provisortól) való oltárterítőt, s egy Muocz Andrásról valót. Kiderül, hogy ez időben még temettek a templomba, ezért 1 ft-t kellett fizetni.⁵⁵¹ Ez a szokás később – feltehetően a kőburkolás után – megszűnt. Ugyanezen vizitációból derül ki először az egyházi földek fekvése: A templomtól Facskóig terjedő sáv volt az egyházé, továbbá egy-egy darab a Huorkyban és a Kukla alatt. E legutóbbi bérbe adva helyi jobbágyoknak. Ezek szerint az egyházi föld kiterjedése már elérte a faluhatárt, amit később a többi földek is követtek.

1706-ból való az első adat arról, hogy a „frivaldiak” a Thurzóktól réteket béreltek.⁵⁵² Feltehetőleg a soltészok, akik juhászata az elmúlt században nagyot fejlődött, miközben legelőjoguk – amely a soltészjog része volt – csorbát szenvedett.

1706-ban, július 22-én Rákóczi magyar nyelvű levelet adott ki az áruk közforgalmának előmozdítása ügyében, július 30-án pedig Trencsén megye rendjeit fegyveres felkelésre hívta fel. E két dokumentum a család levéltárában megtalálható.⁵⁵³ Tekintve, hogy Frivaldon magyarul nem nagyon tudhattak; az iratoknak inkább menlevél jellegük lehetett.

1707-ben összeírták a frivaldi soltészbirtokosokat.⁵⁵⁴

1708. augusztusában Rákóczi Trencsénnél súlyos vereséget szenvedett. November 27-én Ébergény labanc feldmarsall-leutnant menlevelet adott Zsolnárról a soltészcsalád és földjei⁵⁵⁵ részére.

1709-ben a lelkész szűz Máriát illető gyalázkodásait, káromlásait az említett kortárs szerint protestáns hívei is megelégtették („*adeo ipsi haereticae plebeculae bilem et odium moverit*”), s átadták Ocskai László császári ezredesnek, aki övéi közé visszatoloncolta („*ad suos remissus est*”).⁵⁵⁶ Az evangélikusok szerint a ferencesek ismerték fel és vitték Nagyszombatba („*per Franciscanos agnitus, captus*”), ott is halt meg.⁵⁵⁷ Lietavsky plébános 1709-ben az Úr színeváltozása napján tért vissza. Rajecen a

⁵⁵⁰ KLEIN 1789, II. 303-311.; HOLUBY 1887; ZSILINSZKY 1899, 57-59.

⁵⁵¹ EvV, 202-204.

⁵⁵² OL P1341, Lad. 27., 7. fasc. 836.

⁵⁵³ By.RF, no. 15. és 16.

⁵⁵⁴ By.OK, fasc. 171. no. 10.

⁵⁵⁵ By.RF, no. 17.

⁵⁵⁶ DUBNICZAI 1737, 67-68.

⁵⁵⁷ EvK, V.49. 342-343, 379.; EvV, 202-204.

protestáns uralom ugyanez év december 12-ig tartott. A rajeci plébános nem menekült el, hanem rejtőzködött, titokban keresztelt és talán misézett is.⁵⁵⁸

Lietavsky a frivaldi templom szentélyében falfestményt készíttetett, hiszen az elbontott oltárfelépítmény mögött csak csupasz fal maradt: A négy evangélistát, köztük a Szűzanyával,⁵⁵⁹ mintegy az evangélikusoknak szóló Mária-interpretációként, aki „az evangélisták Királynője”. Jelenleg ezekből a következők láthatók: A szentély északi falán, János apostol,⁵⁶⁰ észak-keleten Márk, dél-keleten Lukács, délen Máté apostol,⁵⁶¹ a kerek ablak felett baldachin-utánzat,⁵⁶² amely a szárnyasoltárból megmaradt kegyszobor háttéréül szolgálhatott. Lietavsky korára datálhatók azok a bekeretezett festmények is – az őrangyal, szent Ignác és Xavéri szent Ferenc képei⁵⁶³ – amelyek a zsolnai, znióváraljai jezsuiták lelkiségének hatására utalnak. E három képet a fali szentségtartó fölé függesztette⁵⁶⁴ az Oltáriszentség tiszteletének kiemelésére. Valószínű, hogy a kegyszobor jelenleg látható javításai⁵⁶⁵ is az előző évek miatt váltak szükségessé, a korábbi, hosszabb protestáns korszakban ugyanis nem volt tapasztalható Mária-ellenesség. Ugyanezt a jezsuita hatást mutatja a frivaldi plébánia könyvtárának harmadik legrégebbi darabja: Enricus Pirhing jezsuita teológiai műve 1690-ből, latin (4°, bejegyzések nélkül), mely az ő tulajdona lehetett.

1700 k. két, 1710 k. ismét két Frivaldszky összeházassodott. Volt rokonházasság 1723-ból, kettő 1730-ból, utána 1772-ig egy sem. 1730 körül kezdték el használni a családi ágak mellékneveit, egyebek közt a rokonság számontartására. E családon belüli házasságok sejtetnek némi vallási vonatkozást. Úgy tűnik, hogy a katolikus plébánosok nem nagyon helyeselték, bár a rokonság foka jóval távolabbi mint ezt a kánonjog tiltaná. Talán ösztönös, tapasztalati védekezés volt a degenerálódás ellen egy ilyen kis faluban. A két 17. századi ilyen házasság 1660k. még a protestáns korszakra esik, illetve 1680k. Sartorius plébánossága (1673-1690e) elejére. A két 1700k. Lietavsky plébánossága (1698-1712) elejére, az 1708k. az újabb protestáns évekre (1705-1709), az 1723. évi pedig Johann Goldperger (1723-1729) szolgálata elejére, végül a két 1730. évi Najzerére (1729-1733).⁵⁶⁶ Úgy látszik az új papokkal mindig mint kész helyzetet fogadtatták el ezeket a házasságokat. Bartovics Miklós (1712-1723) úgy látszik e téren azonban hajthatatlan volt. A papok később mind ügyeltek, hogy ilyen ne forduljon elő.

1719-ben soltszói minőségében oklevelet adott ki a Muocz és Lamlek családok közti réthasználati vita ügyében: „*My niže psany Wajvoda a prisazny prava walasskeho na znamocz dawame...*” Azaz a lietavai uradalom vojvodájának nevezte magát és a „valach jog hiteles” letéteményesének, azaz a legeltetési jogának. Döntése szerint a Muoczoknak a Lamlek Ribny-patak menti rétyének használatáért 3 forintot kellett adniuk.⁵⁶⁷ Az intézkedésből kiderül, hogy a Rybny-patak mente akkor még nem volt felszántva, a legelőket azonban valamilyen formában már kiosztották. Muoczoknak volt ugyan réthasználati kiváltságuk, de csak a Thurzó-birtokon, a Lamlek viszont Perényi-jobbágyok voltak.

1720-ban⁵⁶⁸ a község földje így oszlott meg:

Georg Toman	1 telek	Johan Szlovak	1/4 telek
Andreas Muocz	4 telek	Johan Venczel	1 telek
Andreas Gruspal	1 telek	Andreas Hodzik	1 telek
Daniel Zima	1 1/2 telek	Elias Jakub	1 telek
Andreas Kovács	2 telek	Georg Lu[v]dik	1 1/2 telek
Georg Lamlek	1 telek	Nicol.Nyemecsek	1 telek

⁵⁵⁸ By.Mátr, Fivald és Rajec anyakönyvei, 1710 évnél

⁵⁵⁹ RaLe Kočišová, 38-39.

⁵⁶⁰ KOREŇ 2016, 11, 41-45, 64.

⁵⁶¹ KOREŇ 2016, 46-47.

⁵⁶² KOREŇ 2016, 51. E falfestéseket mind 1733 utáninak tartja.

⁵⁶³ RaLe Kočišová, 38-39.

⁵⁶⁴ By.TŽRV, 1728.

⁵⁶⁵ RADOCSAY 1967, 165.

⁵⁶⁶ ŠADLÁK-PEKNÁ, 44.

⁵⁶⁷ By.TŽP, 2.

⁵⁶⁸ OL N79, (3140 tek.) Trencsén m., Frivald.

Andreas Kozar	2 telek	Andr.[Richter]Ambrics	1/2 telek
Johan Sinhanus	1 telek	Johan Skolnyik	1/2 telek
Georg Nyemecsek	1 telek	Johan Hulin	1/4 telek

Ez összesen 21,5 telek, nagysága 138 pozsonyi mérő. 1 pozsonyi mérő 600 nölet tett ki, 1 kh pedig 1600 nölet. Frivaldon 1 telek nagysága tehát 2,4 kh volt, Frivaldnak a soltészi telekkel együttes 27,5 telke pedig összesen 66 kh = 38 ha-ra rúgott. Ez összevág a frivaldi térképről lemérhető adattal. Az 1715-ös felmérésnél 549 köből földet és 85 kaszálót állapítottak meg, ez valószínűleg a külső és belső telek együtt. A belső telkekhez (gruntokhoz) közvetlenül csatlakoztak ugyanis ezek külső telkei. Ez 377 kh szántó volt, a soltészokéval együtt 455 kh,⁵⁶⁹ (azaz annyi mint 1608-ban) tekintve, hogy egy pozsonyi köből 1100 - 1200 nölet volt, egy pozsonyi mérő Trencsén megyében pedig 550 négyszögöl.⁵⁷⁰

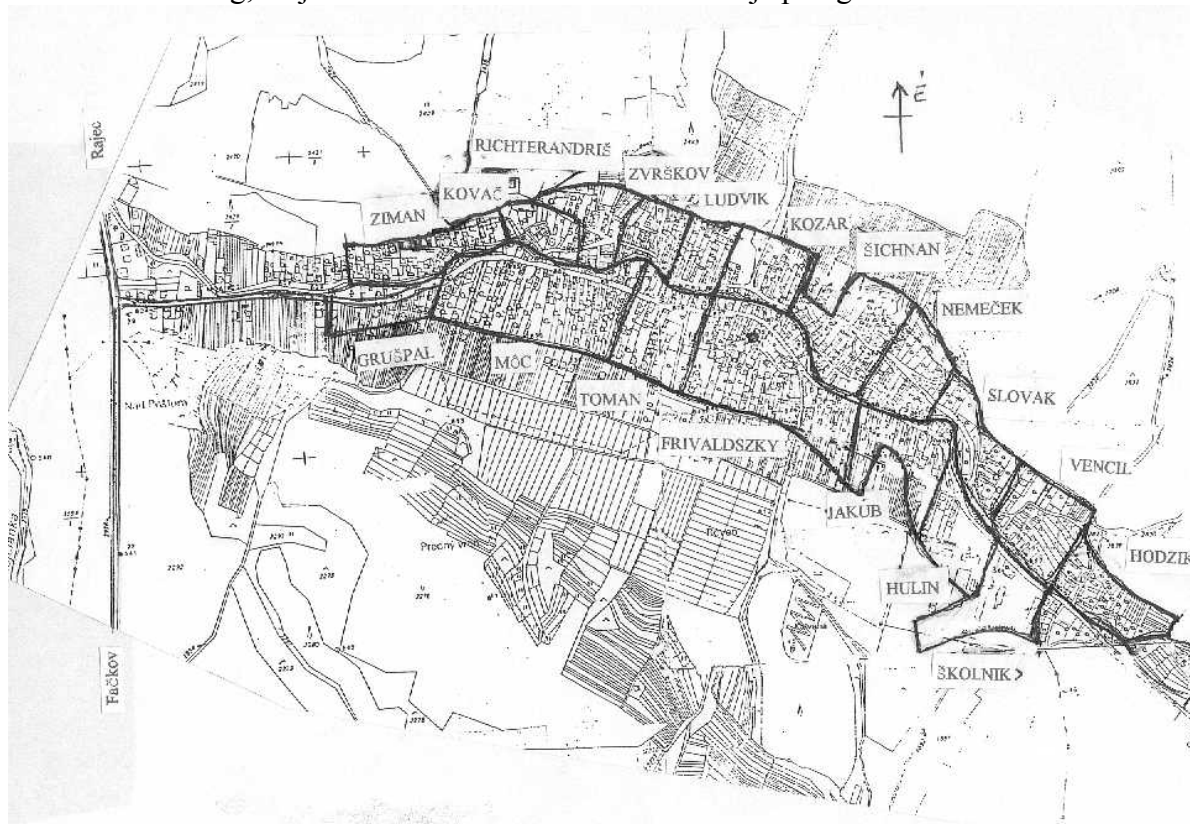
A négy uradalmi negyedhez, – bár a gruntok száma szerint közel egyeznek egymással, – eltérő nagyságú birtokok tartoznak: Ezen 1715-ös adatok szerint a Perényieké 5 1/2, a Révayaké 1 1/2, a Lengyeleké 4 1/2, végül a Thurzóké 8 jobbágytelek.

A mai gruntok kialakulása

Jelenleg is a következőképpen sorolják fel az eredeti szerkezetében jellegzetes soltészfaluként együtcsés község⁵⁷¹ „grunt”-jait:

A patak bal partján a község közepén van a templom és a nemesi Frivaldszky-grunt, lefelé a Toman, a Móc, a Grušpal, majd a túloldalán visszafelé haladva: a Ziman, a Kovač (Pekný), a Rechterandris, a Zvrškov, a Ludvik, a Kozar, a Šinhanus, a Nemeček, a Slovak, a Vencil, a Hozik, majd fentről visszafelé a balparton a Školnik, a Hulin és a Jakub s így vissza a Frivaldszky-grunthoz.

A gruntok ilyen felsorolása megegyezik a falunévsorok felsorolásával. Ezekből következtetve a Zvrškov neve előbb Lang, majd Lamlek telek volt. A Slovak elődje pedig a Galo telek.

Frivald gruntjai, a mai kataszteri térképen

⁵⁶⁹ OL N78, (3140. tek.)

⁵⁷⁰ MNL, III. 291, 571, BOGDÁN 1990, 395.

⁵⁷¹ KÖRMENDY 1974

A nevekből a következőket lehet megfigyelni: A német neveket lassan felváltották a szlovákok. A német nyelv a 17. század harmadáig élt a faluban.⁵⁷² Az eredeti német nevek tulajdonságokat, a végzett mesterségeket jelölték. A név elszlovákosodásának egyik módja az volt, hogy a foglalkozás nevét lefordították (Kovač), a másik, hogy a nehezen kimondható vezetéknev helyett, a kevésbé nehezen kimondható keresztnév lett a vezetéknev: Czymerman (1543), Toman Cimrman (1580), Toman (1622 stb.), Svarcz (1622), Jakub Svarc (1625), Jakub (1720 stb.), ilyen eredetű a Sinhanus (Hans) is.

Előfordult az is, hogy egy családnév a családdal együtt kihalt – mint pl. a falu 1536-os feldúlása után tömegesen történt – de az is, hogy a család ágakra oszlott, külön-külön nevekkal, miközben az eredeti családnév megszűnt; végül, hogy egy családra valami új jellegzetesség lett jellemző és új nevet ragasztottak rá. A Grušpal, Ziman, Nemeček, Slovak családok pl. utoljára 1720-ban fordultak elő, nyilván ágakra bomlottak, mert a jelenkorban még léteznek a „*gruntjuk*”.

Az egyes gruntnok története a következőképpen rekonstruálható:

- A soltész Frivaldszky család gruntjához eredetileg hozzátartozott a templom telke is, de a 16. században ez a plébánia saját telke lett, cserébe a Frivaldszky család a későbbi Móc duplatelek felét kapta a soltész-oldalági család részére.

- A Toman grunt az ősi, alapító Zimmerman családé.

- A Muoc grunt egyik fele anyai örökségként szállt a soltészcsalád Móc oldalágára. Az illető feltehetőleg az 1488-ban említett *Thyl* Péter lánya, akiről többet nem hallunk. A másik felét, amely önálló telek volt mellette, (1536-ban?) pusztává lett, visszakérült az urasághoz, akik azt cserébe adták a Mócoknak a soltész-grunton lévő apai részükhöz.

- A Grušpal-grunt eredeti telepesei ismeretlenek, 1536-ban megüresedett, 1608-ban a Gruš (Grušpal) családé lett.

- A Ziman-grunt eredeti telepesei ismeretlenek. 1608-tól a Siman (Ziman) család telke lett.

- A Kovács grunt 1543 óta ezé a családé volt.

- A Richterandris grunt eredeti tulajdonosa talán a *Ssuster* család volt, amely atyafiságban állt a soltészcsaláddal. 1553 után a soltészcsaládé lett, 1585-ben ennek egy oldalágáé, a Richter Andrásé, majd utódaié.

- A Lamlek telek eredetileg az alapító Lang családé volt, 1618-ban is, de 1720-ban és azóta a telket Lamleknek hívták, jelenleg ismeretlen okból Zvrškovnak.

- A Ludvik-telek gazdája 1543-ban Rak volt, 1586-ban Ludvik, de 1615-ben Rak nevű zsellér még előfordult.

- A Kozar-telek eredetileg az alapító Weiss családé volt, majd az özvegyét 1607-ben elvevő Andris Kozar kapta Thurzó Györgytől.⁵⁷³ Ez utóbbi a neve alapján kecskepásztor lehetett, s talán valach. Már azért is, mert a 1530 k. telekbirtokos Weis Jurek neve 1617-ben már a jogutód Kozar száján Weys *Jurgaként* hangzott. A Kozar nevet a Siroka-völgy végén emelkedő, 1018 m magas Koziarsky vrch őrzi. Hogy ez családnévre vonatkozik, azt alátámasztja, hogy a Frivaldszky-patak végén pedig egy Hodziečková hegy van, szintén családnévből.

- A Šinhanus-telek kezdetektől a Janow, azaz Johanes, azaz Hannes családé volt.

- A Nemeček-telek eredeti tulajdonosa ismeretlen, 1586-ban az *Umhyn (Vucheim)* családé lett, 1608-ban pusztán állt, utána a kiejthetetlen név miatt csak Nemečeknek (németnek) nevezték.

- A Slovak telek mellette fekszik, telkese eredetileg ismeretlen, 1608-ban Galik (Jarik) ill. 1633-ban Galo, 1655-1675 közt Czierny, 1696-ban Harin(kovsky). A szomszédától való megkülönböztetésül kapta végül a Slovak nevet.

- A Vencil telek a kezdetektől ezé a családé volt.

- A Hodzik-telek kezdetben a Hotz, Hos-családé. Ez kicsinyítő képzővel Hoziek, tovább kicsinyítve Hozirka. 1625-ben telkese már Hajny.

- A Školnik telek az eredeti soltésztelek részének látszik. 1585-ben a Školnik-oldalágé lett.

- A Hulin-telek is az eredeti soltészteleknek volt a része, 1543-ban az oldalági Urban családé lett, amely családot 1608-tól Hulinnak nevezték.

⁵⁷² HOLUBY 1887

⁵⁷³ OL P1341, Lad. 27. 9.fasc. Protocolon... (1613) 31. fől. (C885 tek.)

- A Jakub telek, eredetileg a soltész-telek része volt, 1608-ban már Jakub Schwarzé, aki talán beházasodott a családba, s valószínűleg azonos a gajdéli *Pavel Sswarcz* fiával.

A Grušpal, Ziman, Nemeček, Slovak telek, ill. a Môc telek második fele eredeti gazdája az 1543-ban említett Kónswal, Mandl, Artel, Krajcza, Kolar családok voltak, de nem tudni, hogy melyiké melyik. Ezen utóbbi öt család közt van az a négy, amely 1536-ban elmenekült.

Frivaldszky András soltészisége 1720-tól 1751-ig

A század 20-as éveitől több évtizedes küzdelem kezdődött a malomjog, valamint a Richterandris-telek miatt, itt kétségbe vonták a család nemességét is.⁵⁷⁴ A család emiatt 1722. június 30-án Rajecen igazolni volt kénytelen, hogy a scultetia tehermentes, közadó alá nem esik, csak az a része, amely parasztbirtok⁵⁷⁵, azaz a Richterandris-telek. A soltésziség amellet személyes szolgálatmegváltás címén a Thurzóknak járadékköteles. 1723-ban a család újabb beadványt adott be⁵⁷⁶, kérték az ősi malomjog fenntartását is, azonban az uradalom és a megye döntése 1724. július 21-én az volt, hogy a soltészmalom le kell rombolni, mert a malomjog a földesúré⁵⁷⁷. A malmot – úgy tűnik – ekkor valóban le is rombolták.

Közben a falu lakosai is a soltészcsalád ellen fordultak: Bepanaszolták őket, hogy nem akarnak megfelelő részt vállalni a megyei adókból és a katonai beszállásból. Erre azért volnának szerintük kötelesek, mert „harmada,” a Richterandris-telek adóköteles, holott része a soltésziségnek. Végül 1726-ban a soltész és a falu közti vita egyezséggel zárult annak megállapításával, hogy a Frivaldszkyak telke nemesi telek, a másik két telek nem.⁵⁷⁸

Az adózás és a malomjog ügyét 1726. június 13-án a Frivaldszkyak felterjesztették a Helytartótanácsra keresztül a királyhoz is; előadva a nemességük történetét, azonban 1727. szeptember 5-én a döntés csak az lett, hogy a soltésziség 2/3-a után (a tulajdonképpeni Frivaldszky telek után) ha földesúri szolgáltatást fizettek, fizessenek közadót is.⁵⁷⁹ Az ügy 1728. január 10-én ismét a megyei közgyűlésre került, majd a Helytartótanácsra.⁵⁸⁰ 1725-ben és 1731-ben nemesi összeírást tartottak, de ide Frivaldszky nem került be.⁵⁸¹ Igaz viszont, hogy az 1715-ös és 1720-as jobbágyösszeírásba sem kerültek be Frivaldról Frivaldszkyak, csak a rajeci ágak.⁵⁸² 1732-re azonban már az egész családot elismerték nemesnek.⁵⁸³

A kegyszoborhoz ekkor már zárandokoltak. A dománizsai plébánost frivaldi útjáról hazatérőben 1712. szeptember 4-én a trsztennai (s nem a facskói) Sucha dolinában meggyilkolták Jánošik haramiái. Jánošik 19 évesen, 1707-ben csatlakozott a kurucokhoz, a trencsényi csatában elfogták, a császári seregbe sorozták, onnan megszökött, ettől kezdve betyárnak állt. A szatmári béke után fegyveres felkelésre készült társaival, Csicsmány mellett katonai posztót, Terchován fegyvereket rejtettek el. Vezérüket e gyilkosság után fogták el és ítélték halálra.⁵⁸⁴

Később eljött a katolikus megszilárdulás kora is. Ebben döntő szerepe volt Bartovics Miklós (1712-1723) plébánosnak, aki – mint már láttuk – a rokonházasságok tekintetében is szigorú álláspontot képviselt. Az evangélikus Frivaldszkyak is ekkor, 1712-16 közt katolizáltak. Ekkor rendezték régóta fennálló házasságaikat, keresztelték meg 5-6 éves gyerekeiket. Alighanem Bartovics adhatta a *Bugo*, kiejtve [bujá] elnevezést is a Frivaldszky család egyik ágának. A falu Mária-tisztelete is a korábbi üldöztetésben csak megerősödött és elmélyült. Úgy látszik, komoly ima-meghallgatások is történtek, 1719-

⁵⁷⁴ By.RF, no. 56.

⁵⁷⁵ By.RF, no. 20. másolat.

⁵⁷⁶ By.NRF, 22, 23.

⁵⁷⁷ By.OK, Lietava, Elenchus „L” kötet 426-428.; By.RF, no. 21.

⁵⁷⁸ „že bi Richter-Andrisga, a Skolnicy, ktery tej tretym častku slobodnu magu, gakod Dobitlu tak y od užitkuow od dvuch tretyn na njecky tejkosty napomahaly, ostatny pak Richtarja, ktery su zemanya” és: „Od yedney tretiny toho Richtarstva od censu Panskeho oslobozeny boly.” (By.RF, no. 22.)

⁵⁷⁹ By.NRF, 1, 2.; By.RF, no. 23.; A Helytartótanács iratai a megyéhez: 1726. október 16. és november 6.; TŽCNP, 1727 szeptember 5.; OL C30, Trencsén m. Acta generalia, 2. fasc. (B 1113. tek.)

⁵⁸⁰ By.RF, no. 24, 25 és 26; OL C30, Trencsén m. 2. fasc. (B 1113. tek.)

⁵⁸¹ SCHNEIDER 1938

⁵⁸² OL N78; OL N79, (3140. tek.)

⁵⁸³ OL C30, (B1112. tek.)

⁵⁸⁴ MACHAL 1940 40.; KOČIŠ 1986, 138-139.

ben a fogadalmi ajándékokról ugyanis már jegyzék készült.⁵⁸⁵ Ezek nyilván a katolicizmus 10 éve alatt gyűltek össze. 1720 táján, Mária születése napján egy Gruszpal, aki fél szemére vak volt és Máriát kérte, látását visszanyerte. Az említett csodát az 1728-i kánoni vizitációból tudjuk meg, amely a protestáns évek után az első, s már Johann Goldperger (1723-1729) korára esett. Lényegében ekkor vált Frivald kegyhellyé és zarándokhellyé. Az oltárról a jegyzőkönyvben az szerepel, hogy úgy van mint az „előző alkalommal”, de ez nem tudni, melyik vizitációra vonatkozik, mert egyebek mellett a plébániaépületnél is ugyanez a kitétel szerepel, amiről egyik általunk ismert vizitáció sem ír. Megemlítik még, hogy a harangtorony teteje megrongálódott és a nagy harang megrepedt (talán villámcsapástól). Itt említik először a templom körüli temetőt és a csonttárat (*ossarium*), amit a templomhajó mellett a 20. században meg is találtak. Elrendelik, hogy a szószéket át kell helyezni az evangélium-oldalra. A iskoláról az szerepel, hogy nem sokkal előbb a „pozsonyi norma” szerint megújították.⁵⁸⁶

A következő plébános, Andreas Najzer (1729-1733) a frivaldi Szűzanyának tulajdonította gyógyulását plébánossága elejének súlyos betegségéből, amiről a máig fennmaradt, általa készített fogadalmi kép is tanúskodik.⁵⁸⁷ A képen a plébános látható ágyban fekvé, előtte megjelenik a kegyszobor. A szobor már *öltöztetve* van, s ruhája annyira szétterülő, hogy aligha férhetett volna el a szárnyas oltárban így, ha az még meg lett volna.

Barokk Mária szobor az ószandeci templom külső falán

Az 1731-1733. években, mintegy hálából, Najzer felújította a templomot, és teljesen új, barokk oltárt készített a kegyszobor számára. A felújítás végén, 1733. július 30-án a plébános leltárt vett fel: Mária szobra az oltár fő helyére került, körülötte tizenhárom angyallal, ami a templom titulusára is utalt. Kétoldalt Keresztelő Szent János és Szent András apostol állt (az előbbi Kelechényi János donátor, a másik a plébános védőszentje), felettük az Atya trónolt, legfelül pedig a Szentlélek alakja lebegett. A Szűzanya karján ülő kis Jézussal együtt teljes Szentháromság így az említett Szentháromság-kultuszra is utalt. A barokk oltár ezáltal a kegyhely lelkiségét a középkori oltárnál jobban kifejezte. Ószandecen a plébániatemplom külső falán, a Sobieski János lengyel király 1683-i ottjártát⁵⁸⁸ megörökítő emléktábla feletti, és vele feltehetően azonos korú kép kompozíciója teljesen ugyanolyan, mint a frivaldié. A barokk korban ez a fajta Szentháromság-ábrázolás eléggé gyakori volt, bár ezeknél a Fiúisten nem Mária karján van mint Ószandecen, hanem az Oltáriszentségben a tabernákulumban.

A padlót leburkolták négyszögletes kőlapokkal. Kelecsényi János kórust létesített fából, öt faoszloppal. A torony alatti teret kibővítették és a templomhoz csatolták. (Amint ezt egy 1865-ből való térképen

⁵⁸⁵ ŠADLÁK-PEKNÁ 6.

⁵⁸⁶ By.TŽRV, 1728.

⁵⁸⁷ MACHAL 1940 7.; ŠADLÁK-PEKNÁ, 43.

⁵⁸⁸ PUSKÁSY 1931, 107.

található hozzávetőleges templomalaprajz mutatja, talán a templom déli oldalán még hozzá is építettek valamennyit a templomhoz).⁵⁸⁹

Ekkor készülhetett a templomnak az észak-keleti és déli falon feltárt barokk kifestése: babérindák, márványutánzat, falevelek nevekkel,⁵⁹⁰ talán a donátorok családfája. A szentély északi falára, legfelülre is ekkor kerülhetett a 1102 évszám,⁵⁹¹ átfestve a korábbi évszámot, az 1492-t. A templomot nyilván a rajecivel egykorúnak akarták ezzel nyilvánítani. Ebből derül ki az is, hogy a rajeci templom feliratának félreértése mennyire régi.

A templom homlokzatára kereszt került, valamint a gyónási titok hőse Nepomuki szent János képe, továbbá a pápai kulcsok és szent Péter képe, amint a vízen jár, kifejezve a katolicizmus győzelmét, végül egy 1733. évet kiadó kronosztichon. Gyóntatás a sekrestyében történt, külön gyóntatószék nem volt. A szószerk falazott, rajta a soltészcsalád felirata. (Az evangélium-oldalon jelenleg is látszik a diadalívbe vágva a feljárójának a helye.) A kegyszobornak 5 készlet ruhája van. Az oltáron 9 arany és ezüst fogadalmi tárgy felfüggesztve. A tabernákulum változatlanul külön van, fából arany és ezüst színben, a belseje vörös, kis csillagokkal, ajtaján kereszt, mellette két angyal. A templomleltárnál említenek egy Hétfájdalmú Szűz Mária képet is, a szomszédos Zliechov-beli kultusz hatására, sőt egy beüvegezett további Mária-képet is. A régi oltárról maradt szobrok és képek: a 4 női szent-szobor és 4 táblakép már csak leltári tárgyak voltak. Krisztus, Mária és szent János szobráról nincs szó.⁵⁹² Frivaldot ekkor mint kegyhelyet ekkor még csak közvetlen környezetében ismerték. Nem szerepel 1696-ban, sem 1739-ben az országos jelentőségű Mária-kegyhelyek ismertetéseiben.⁵⁹³

A Frivaldszkyak a szentélyben a valószínűleg korábban is meglévő kegyúri sediliák helyett újakat készíttettek a sekrestyében. A család vagyoni erejéből már csak ennyire tellett.⁵⁹⁴ Az 1731-ben – nyilván a régi, megrepedt nagy harang anyagából újraöntött harangon – „*Andreas Frivaldsky curator*” felirat volt olvasható,⁵⁹⁵ aki Frivaldszky Martinszky András (1650+-1730). Ő a protestáns uralom alatt is megtartotta tisztségét feltéve, hogy a feliratot még életében készítették.

A Najzert követő 8 plébános alatt (Mihálffy István – akitől a ma is meglévő ezüst monstrancia való – Andrej Cabada, Batora István, František Cinik, Magyarics János, Juraj Dobeš, Andrej Fedora, Andrej Packo)⁵⁹⁶ nem fordult elő egy Frivaldszky családon belüli házasság sem. A család egyes ágait egymástól megkülönböztető melléknevek Mihálffy István (1733-1739) alatt jelennek meg az anyakönyvekben, utána viszont több mint tíz évig nem fordulnak elő. A plébánosok úgy látszik ilyen értelemben sem akartak hallani arról, hogy több Frivaldszky család léteznék. Az anyakönyvekben 1750-es, 1760-as években előfordul egy-egy melléknév, tömegesen és következetesen 1769-től. Anyakönyvön kívül a melléknevek e korban még nem fordulnak elő. A melléknevek döntő többségükben valamely ősapa (Martinsky, Juricky, Eliaško), őspanya (Tužinčin, Dančin, Dorinčin) nevéből származnak. Az utóbbiak képzése sajátos: *-ka + -in = -čin* képzőben lévő *-ka* elem jelzi a nőnemet a származást jelző elem előtt.

Ami a család adókötelezettségét illeti, 1734. november 12-én a megyei közgyűlés még mindig csak adóhalasztást engedett, nem lévén királyi döntés.⁵⁹⁷ Ez csak 1738-ban következett el, miután Frivaldszky János (1703-1782) Esterházy Imre hercegprímás pozsonyi provisorra levelet váltott Vietorisz György alispánnal, majd ura közbenjárását is kérte. Gr. Illésházy Gáspár főispán válaszolt a hercegprímásnak.⁵⁹⁸ A nemesi közgyűlés elfogadta a család nemességét,⁵⁹⁹ tekintve, hogy az uradalomnak fizetett évi járandóság nem *census fundialis* (földbér), hanem személyes szolgálatok megváltása. A nemesség csak a Frivaldszky

⁵⁸⁹ Ra Le1865

⁵⁹⁰ KOREŇ 2016, 11, 48-49.

⁵⁹¹ KOREŇ 2016, 11, 41-45, 64.

⁵⁹² RaLe Kocišová, 38-39.; az egykori oltár képe: JORDÁNSZKY 1836, 43.

⁵⁹³ JORDÁNSZKY 1836, XIV-XV. ismertetése Esterházy Pál 1696-i kiadású könyvéről; NEDECZKI 1739

⁵⁹⁴ By.Mátr, Frivald, I. 253.

⁵⁹⁵ MACHAL 1940

⁵⁹⁶ ŠADLÁK-PEKNÁ, 43.

⁵⁹⁷ By.RF, no. 27.

⁵⁹⁸ By.RF, no. 30.

⁵⁹⁹ By.RF, 29; TŽCNP, 1738. 188.; ld. még: By.NRF, 26, 27. és By.TŽP, 33-41.

családé; Richter-András és Menyhért utódai jobbágyok.⁶⁰⁰ 1739-ben a megyei levéltárba beiktatták a család nemességének bizonyítékait („*deductio*”).⁶⁰¹

Az 1730-as évek végén a soltészok és a falu jobbágyai bérbe vettek Thurzó-uradalmi földeket a falu területén évi 200 Ft-ért, amit két részletben kellett fizetniük. A falu képviselői (Frivaldszky) Danissko András (a Frivaldszky család részéről) és Muocz Gergely voltak, ez a falu részéről. A soltész 1737-től már rendszeresen unokájával, Frivaldszky Dancsin Andrással együtt járt el. Az uradalom eleinte a bérleti díjon felül követelte még az egyéb szolgáltatásokat is, de 1742. június 18-án Zsolnán gr. Erdődy György lietavai igazgató az ügyet megvizsgálta és megerősítette a bérlők jogait. A bérletet, mely a terhek megváltása is volt, 1750. június 23-án meghosszabbították, 1770. szeptember 30-án pedig másolat készült róla, nyilván, mert még érvényben volt.⁶⁰² Ezzel leszünk egyfelől annak tanúi, hogy az eredetileg a soltészt illető legelőkre az uradalom tette rá a kezét, másfelől annak, hogy e legelőket a soltészok és a jobbágyok kezdték bérelni, megváltani, felszántani. A Frivaldszky-család ekkor szerezte meg a Červený Láz és a Kosariska dűlőket annak az ősi gyakorlatnak is az alapján, hogy a soltészoké a patak melléke, keleti irányban. A művelésbe vont földek felosztása az egyes gruntok közt nyilván a soltész feladata volt, s az adott megváltási összegtől függhetett.

1742-ben a Thurzók gruntjain lakosság-összeírást végeztek. Ebből az derül ki, hogy a gruntokon lakó jobbágyok nevei már kevéssé egyeztek a grunt-nevekkel. Egyedül a Móc-grunt volt kivétel.⁶⁰³

Frivaldszky Dancsin András soltészisége (1751-1766)

Frivaldszky Dancsin Andrásé (F.1711-F.1766) lett anyai nagyapja Frivaldszky András után a vajdai tisztség. Elődje, anyai nagyapja életében vele együtt járt el, mint „ifjabb vajvoda”.⁶⁰⁴ Az ő idejére esett az 1754-es év nemességvizsgálata.

Az ő soltészisége idején a következők voltak Firvaldon plébánosok: Andrej Cabada (1739-1743), Bátor István (1743-1749), František Cinik (1749-1752), Magyarics János (1752-1762), Juraj Dobeš (1762-1765).⁶⁰⁵ A 1762-i üresedésre egy ideig a kiszucaújhelyi káplán helyettesített.⁶⁰⁶ Magyarics idején, 1753-ban épült a második plébánia.⁶⁰⁷ Feltehető, hogy az első plébánia épületébe ezt követően az iskola költözött, mert ennek épülete addig csak fából volt.

1761. április 14-én a falusiak mozgalmat indítanak a soltész hatalom alól való megváltásukra. „Frivald nyomorult jobbágy lakosai” panaszt emeltek a megyénél a soltészok ellen, hogy ezek faizási és legeltetési kiváltságai miatt „nagy kárt szenvednek.” A panasz hangneme ingerült, a soltész állandó jelzője a „vásárlásból lett” (*zákupny*) elhangzik a „tolvaj” (*zlodej*), s hogy „inkább az ördög prédájára adják” (*Porwan Diablu neh daju*). Előadják, hogy a soltészok a soltésziséget Stibortól pénzen vették. A nemességet szerző ős, János (*Jano sin walachow*) is pénzen vette Walachtól, azaz az apjától (*Walach otec Janu*), a bíróságát; megváltották a Révayak-harmadot is, ezért kérik, hogy „minket bírónk kártékony pálcája (hatalma) alól felszabadítani kegyeskedjenek” (*naš od škodlivej palicze wčilegših naših richtaruw milostiwe osloboditi racily*). Ezért 200 aranyat tesznek le váltságul (*založime a wčilegšim Richtarom tih 200 Zlatih, za Richtarsku palicu*) abból a célból, hogy amint a soltésziség harmada már szabad [t. i. a Révayaknak fizetendő szolgáltatmegváltástól], a többi rész [t. i. a jobbágytelkek] is az legyen. S ha egy katonai parancsnokot kell beszállásolni, ők szállásolják el, mert a bírói ház rendbe hozása és a konyha kialakítása a falunak az évben nagy költségébe került (*dedina toho roku weliky nakladek toho Domu Richarskeho učinicze y kuhinu wistawela*). Kiderül az is, hogy Szkotnya-dűlő földjeit a falusi közösség 50 Ft-ért bérlé. A megye nemesi közgyűlése május 27-én elutasította a panaszt, és a következő határozatot hozta: A nemes soltészok az erdőből építő- és tüzelőfát tetszés szerint termelhetnek, kivéve a tiltott erdőt. Minden szolgáltatástól mentesek, a tizedtől is, a soltészok és a falu közt 1726-ban a megye közbejöttével

⁶⁰⁰ By.RF, no. 28.

⁶⁰¹ TŽEF

⁶⁰² By.RF, no. 31.; By.TŽP, 1-65.

⁶⁰³ By.OK, fasc 171 no. 13.

⁶⁰⁴ 1742-ben egyedül képviseli a falut : By.RF, no.31.; De 1747-ben: By.TŽP, 6-11.; és 1748-ban: OL P1770, 3.cs. 20.t.; 1750-ben: OL P108, (14068.tek.) Rep. 29. fasc. M no. 218, 96, 106, 107. viszont nagyapjával együtt.

⁶⁰⁵ MACHAL 1940 56.; ŠADLÁK-PEKNÁ 43.

⁶⁰⁶ OL E1, 1762. 573. (7567. tek.)

⁶⁰⁷ PEKNÝ 1998, 33.

létrejött szerződés szerint. Hangsúlyozzák végül azt is, hogy a bírói tisztre „méltó” (*Idoneus*) személyt kell mindig választani.⁶⁰⁸ A „tiltott” erdő nyilván a Kukla-hegy erdeje volt, a Thurzó közbirtokosságé. A bíróra vonatkozó megjegyzésből pedig az derül ki, hogy az uraságnak nincs kedvére, hogy a falu ragaszkodik az öröklésen alapuló soltészszéghhez, s nem egy uraság által ajánlott személyt választanak bírónak.

Frivaldszky Dancsin János soltészszége (1766-1769)

Valóban, Frivaldszky Dancsin András halála után (1766) öccse, János (F.1713-?1769),⁶⁰⁹ örökölte a vajvodai (soltészi) tiszteket. Az úriszék 1766-ban ezzel kapcsolatban leszögezi, hogy a falu-közösségnek volt az a kívánsága, hogy soltészja legyen és ne képzett bírója, holott az illető talán nem is éppen a legalkalmasabb személy.⁶¹⁰ A falu azonban nem ok nélkül állt ki mellette, mert hivatalba lépésekor, 1766-ban a soltészok és jobbágyok összefogásával felépítette a korábban lerombolt malmot. Amint ez várható volt, a soltészmalom jogosságát az uradalom elvitatta,⁶¹¹ adóztatni kezdte.⁶¹²

Nem Frivaldon lakott, hanem ismeretlen helyen. 1760-ban lietavai vajvoda volt, erdőfelügyelő. Évi fizetését ekkor kérésére 8 Ft-ról 20 Ft-ra emelte az uradalom. Az urasági vajvoda a frivaldi Kukla-hegy urasági erdejére vigyázott két csósszel. A vajda fizetése 1781-ben is 20 Ft volt.⁶¹³ 1766-1769 közt pedig Frivald soltészja lett testvére halála után.

1767-ben vizitáció tartott Gusztényi nyitrai püspök, aki megállapította, hogy a kegyszobrot nagy távolságokból nagyszámú zarándok látogatja. Ezek szélső pontjai Vágbeszterce, Kiszucaújhely, Znióvárálja, Németpróna voltak, 20-60 km-es távolságokban.⁶¹⁴ Ez időben a plébános Andrej Fedora (1765-1771) volt.⁶¹⁵

1768-ban nemességvizsgálatot tartottak, de ennek iratai nem maradtak fent. Úgy tűnik, itt szereztek polgárjogot a Frivaldszky család melléknevei a hatóságok előtt, ez nyitotta meg az utat a melléknevek ezt követő anyakönyvi elfogadása előtt is. A család tagjai az ősi kúriában nem is fértek el, ágankint építenek körülötte boronaházakat (*chalupa*).

1767-ben készült el a község urbárium, 1772-ben hirdették ki.⁶¹⁶ 1767-ben az urbárium idején⁶¹⁷ a jobbágycsaládok száma 124, a vezetékneveké 67. Köztük Lang, Vencel, Kovács, Mieresz, Chnupek, Gajdos, Sinhanus, Jakub, Hulin, Lamlek, Kozar, Pekný.

Frivald utolsó soltészja: Frivaldszky Tuzsincsin János (1769-1805)

Frivaldszky Tuzsincsin János (1731-1805) volt az utolsó soltész.

1772-ben az uralkodó dekrétummal tiltotta meg a felvilágosodás nevében az egy napnál hosszabb zarándoklatokat. Ez egy időre bizonyára kihatott e kegyhelyre is.⁶¹⁸ A plébános 1771-1772 közt Andrej Packo volt. 1772-től az új plébánossal, Andrej Filkival (1772-1775)⁶¹⁹ már elfogadtatták az egyes Frivaldszky ágak önálló család voltát, és sorban jöttek létre az ágak közti házasságok. Ezzel a lehetőséggel az 1772-1830 közötti időszakot vizsgálva legjobban a Martinszky-ág élt (az esetek kétharmadában), ez a 19. század közepére ki is halt, majd a Kramara-ág (az esetek felében). A Dancsin (harmadában), a Tuzsincsin (negyedében) kisebb mértékben. Az Eliasko, a Buga és a Dorinszky ág szinte alig élt vele.

1772-ben a faluban 2 kovács és 2 mészégető iparos volt.⁶²⁰ 1784-ben a 127 ház, 175 család, 949 lakos volt.⁶²¹ Egy családra tehát 5,42 fő esett.

⁶⁰⁸ By.RF, no. 32. és 33.

⁶⁰⁹ OL P585, 6. cs., fasc. M17, 63 és 83b.

⁶¹⁰ LOMBARDINI

⁶¹¹ By.RF, no. 34. és 35.

⁶¹² RaLe Kočišová, 24.

⁶¹³ RaLe Kočišová, 23-24.

⁶¹⁴ BUDAY J, 4, 11.

⁶¹⁵ MACHAL 1940, 56.; ŠADLÁK-PEKNÁ, 43.

⁶¹⁶ By.RF, no. 36. és no. 37.

⁶¹⁷ OL C 59, 288 cím (4270 tek.); By.RF, no 36.

⁶¹⁸ BÁLINT-BARNA, 143.

⁶¹⁹ MACHAL 1940, 56.; ŠADLÁK-PEKNÁ, 43.

⁶²⁰ KALESNÝ 1972

⁶²¹ KROPILÁK 1977 II. 474.

Az 1766-ban épített soltész-malom körüli vita tovább tartott. A falu 1778-ban a soltészmalom adómentessége ügyében a királyhoz fordul a Gyurcsánszkyak és Sujánszkyak precedensére hivatkozva, akiknek saját falujukbeli malma adómentes volt. A helytartótanács és Trencsén megye közgyűlése azonban ezt elutasította. Döntése az lett, hogy ott régi jogról, itt viszont új malomról van szó.⁶²²

1778-ban az úriszéken a frivaldi nemes soltészok 13 szekér szénáért 24,80 rajnai forintot kaptak.⁶²³ 1778-79-ben a soltészcsalád és a jobbágyok az erdőhasználat miatt jogvitába kerültek egymással. Az uraságtól a Kukla, Široka és Vajdnar erdejét bérlő jobbágyok a soltészok jogait elvitatták, akik viszont a Thurzó Györgytől kapott kiváltságaikkal védték meg azt.⁶²⁴ 1778-ban a bíró azt állította, hogy a falunak nincs pecsétje, holott az előző évben még használta az 1675-ből valót. Ebben a korban ugyanis ismeretlen okból titkolták a pecsétek létét. 1785-ben ő készítette el a község második pecsétjét⁶²⁵ amely fákát ábrázolt, utalva a község nevében szereplő „Wald”-ra. Amikor 1781. október 24-én a Thurzó-uradalom összeírását tartott, ebben elismerték, hogy az italméresi jog a Frivaldszkyaké. Az is kiderül belőle, hogy a faluban sem serföző, sem vágóhíd nincs, de van 11 pálinkafőző üst, amiért a jobbágyok adóznak. Adóztak a jobbágyok az általuk épített malomért is.⁶²⁶

1782. március 14-én a Thurzók összeírják jobbágyaikat: a Muócz-grunton 14 család él (Mieresz, Pasztorek, Rolinecz, stb.) 6 *sessió*n, a Kozar-grunton 5 család (Kozarik stb.) 3, a Sichnanus-grunton 8 család (Sichnanus, Janos, Pucsek stb.) 3, a Slovak-grunton 7 család (Majbik, Galacsek stb.) 2, a Jakub-grunton pedig 12 család (Jakub, Zaliar stb.) 5 *sessió*n.⁶²⁷ Látnivaló, hogy 1782-ben egy *sessio* alig fele az 1720 évi telkeknek, s hogy egy családra fél *sessio* sem jut. Amint láttuk, 1600 körül 155 frivaldi lakos (1598) élt 450 kh szántóból (1608) és 1100 juhból (1615). 1700 körül a lakosság száma kb. 650 lehetett, ugyanakkora földből éltek (1720), de sokkal több juhból. A 18. sz folyamán a juhászat tehát rohamosan tért vesztett, 1800 táján 1200 lakos él 200 juhból. 1900-ra 1133 kh szántó (1897) tartott el 1300 lakost.

A 18. századra esett a falu legelőinek felszántása. A megszorodó lakosságnak már nem volt elég az addig megművelt föld, a pataktól délre fekvő gruntokat meghosszabbítják Facskóig, a falu északi részén lakók számára a falutól keletre és nyugatra jelölnek ki földeket. Mindezt az uradalomtól kellett megszerezniük.

1782-ben az uradalomtól a jobbágyok épületfában engedményt kaptak. 1790-ben pedig a szolgabíró leírt a soltésznek, hogy a szolgáltatást szedje be.⁶²⁸

Az 1782/85 évi katonai felméréskor „szilárd” épületként csak a fallal körbevett templomot valamint parókiát jelölték meg, a kúriát még romos állapotúként sem. Jelöltek két vízimalmot: egyet a nemesi grunton, egyet feljebb a völgyben, két fahidat a patak felett. Szerepel a Nepomuki Szent János szoborfülke is a falu bejáratánál. A falu házai téglalapú épületként vannak feltüntetve, de nem minősültek „szilárdaknak”, ezért feltehetően kő pinceszinttel és fa földszinttel rendelkeztek. A szöveges rész a kúriáról azt írja: „*baufälliger Edelsitz*” („düledező nemesi ház”).⁶²⁹ Habár – mint tudjuk – 1761-ben tatarozták,⁶³⁰ ám – úgy látszik – nem megfelelően.

1790-ben ismét előkerül a már eddig is sok félreértést keltett Richterandris-ügy. E család három tagja (György, János és András), Frivaldszky vezetéknevet használva a megyéhez folyamodott az általuk bírt telek adómentességéért, azon az alapon, hogy ők is Frivaldszky Jánosnak, a provisornak örökösei. A Frivaldszky-család tagjai tanúkihallgatásakor azonban 1793. június 7-én kiderül, hogy bár örökösei, nem leszármazottjai az örökhagyónak.⁶³¹ „*To sue wedja Fatentes, ony zatait nemožu, že statet ten nepoknute? ny, na kterem wežul Richter Andrisja a Školnicy prebiwayu bol nekdy wideleny z Curie Frivaldszky Andrisovy a Melicherowy wlasnim Bratom Frivaldszky nekdy Janosovim, ktery zemanstwo pre seba napadnikow swich nadobOL a wola sa yeden Školsky, druhy Dolnya Zahrada, že by Richter Andrisya, a*

⁶²² OL A39, 1778: 2739, 1779.: 1632, 1781.: 503, 1388.; By.RD; By.TŽ Inqu, 1778. no. 3. (no. 902.)

⁶²³ OL P49, 16. cs. fasc.41, 309.

⁶²⁴ By.RF, no. 38. és 39.; By.TŽP 38.

⁶²⁵ FOJTIK 1974, mindkét pecsét képével.

⁶²⁶ RaLe Kočíšová, 23-24.

⁶²⁷ By.OK, Direktor, I, II, Lad. I. f. 1, no. 266.

⁶²⁸ By.RF, no. 41 és 42.

⁶²⁹ KATFELM I, Coll. XII. Sec. V.

⁶³⁰ By.RF, no. 32. és 33.

⁶³¹ By.RF, no. 45. és 44.

Školnik... tež tretyv csasztku Slobodnu mayu, yal od dobitku, tak y od užitkow od dwuch tretina wsetky teztoty napomahaly, ostatny pak Richtarya, ktery su zemanja ponewačz ony paliczil nosya, ačzprawe by Fatentes netajely, žeby requirentes Ondrej totisto, Gyuro, a Jano Richterandris, Ondreja nekdy a Melichera Frivaldsky napadnicy neboly”.

Egy 1795-i jegyzőkönyv szerint a család egyes ágainak birtokmegosztása a Zahrada-dűlőben a következő volt: A Dornszkyaké 26 1/3 öl (*orgia*), Márton és György utódaié 48 öl, a Jeremiás-ágiaké 29 2/6 öl,⁶³² azaz 102 1/2 öl.

A család és a falu változatlanul bérelte a falu földjeit a Thurzó-uradalomtól. Ezért írhatta 1769-ben Vályi András,⁶³³ hogy „Frivald földesurai a Frivaldszkyak és más urak”. 1793-ban a soltészcsalád legeltetési szerződést köt az uradalommal.⁶³⁴ Ismeretes 1799-ből egy nyugta 150 Ft-ról, a Frivaldszky család által bérelt, a Wajdnar-dűlő után fizetett uradalmi cenzusról (*horu prenich svideleniu Wajdnar reczenu*). A Wajdnar legeltetésre használt erdő volt. Ez képet ad a család egyes tagjainak vagyoni helyzetéről is.⁶³⁵ 1801-ben ismét szó esett e legeltetési szerződésről.⁶³⁶ Ez az ügyletben az a fonák, hogy a Wajdnar-dűlő korábban a Frivaldszkyak nemesi része volt, amiért most már fizetniük kellett.

Ugyanezt látjuk az italmérési jognál is. Eredetileg ez a jog a soltészoké volt, most bérelniük kell az uradalomtól: 1799. október 6-án a Frivaldszky család Frivaldon ugyanis regale (közelebbről: italmérési) szerződést köt a lietavai uradalommal. Szerepelnek benne egy ilyen szerződés korábbi jogosultjai is. Ezt a szeszes-ital mérési jogot a lietavai uradalom azonban néhány év múlva megvonta, amit a család végül 1813-ban perrel szerzett vissza. Az uradalmi tisztartó panaszt emelt e határozat ellen, de 1815-ben ezt is elutasították.⁶³⁷ Az ügy utóhullámai egészen 1826-ig tartottak.⁶³⁸ Végül az uradalom 1831-ben az italmérést egy zsidó családnak adta. E család 1780-ban 4, 1816-ban 18 tagú volt.⁶³⁹ A frivaldi anyakönyvből tudjuk, hogy a kocsmázás nagyon népszerű volt a faluban, ugyanis a plébános a 19. században sokaktól vett írásos fogadalmat, hogy lemondanak a kocsmázásról.

A 18. századvég plébánosai a következők voltak: Juraj Horný (1775-1779), Štefan Ježovič (1779-1784), Andrej Prachary (1784-1798), aki 1791-ben megjavíttatta a főoltárt és Akay Károly (1798-1807). 1788-tól Facskó, amely addig Frivald filiája volt, önálló plébánia lett. Szintén 1788-ban egy rajeci hívő mellékoltárt állíttatott szent Annának.⁶⁴⁰ VII. Pius pápa 1801. nov. 20.-án apostoli brévéjében teljes *búcsút* engedélyezett három Mária-ünnepre. Azonban ezek egyike sem volt a hagyományos fő zarándoknap, a Szentháromság-vasárnapja. Ezért egy további napra a nyitrai püspök adott teljes búcsút, azzal a feltétellel, hogy szentségimádást is tartsanak.⁶⁴¹ Ez a nap Szentháromság-vasárnapja lett. Frivald tehát a szó szoros értelmében is *búcsújáró* helyé vált. 1805-ben Peter Huljak piarista latin versben kért gyógyulást a Szűzanyától.⁶⁴²

Frivaldszky Tuzsincsin János volt az utolsó soltész Frivaldon. Fiai mind elvándoroltak a községből. Utódai választott bírók lettek, egyik sem a Frivaldszky családból, hanem a Mieres, Jánošik, Jurička, Macko családokból. 1805-ben, az utolsó soltész halála évében az uradalom a (régi) nemesi és az (új) nem-nemesi bírótól egyaránt kapott pénzt. Az előbbitől a szokásos 16 Ft 16 d összeget.⁶⁴³

A 18. század folyamán Frivaldon a Frivaldszky család folyamatosan hanyatlott, egyfelől a túlszaporodás, másfelől az anyagi alap összezsugorodása miatt. A jelentős jövedelmet biztosító malom- és fűrészmalomjogot elvették tőlük urasági malom és fűrészmalom építésével, ami kiszorította a soltészmalmot, s amit a soltészcsalád egy idő után már nem is tudott felújítani. A küzdelem vagy 100 évig tartott. A soltészról az első sérelem 1696-ban érte, amikor az uraság a Kukla erdejét

⁶³² másolat, szlovák: By.By.TŽPC III. 5/56 1791.

⁶³³ VÁLYI 1789, I. 693.

⁶³⁴ By.OK, Elenchus, Lietava, „L” kötet, 491.

⁶³⁵ By.RF, no. 46.

⁶³⁶ By.OK, Elenchus, Lietava, „L” kötet, 494.

⁶³⁷ TŽCNE, jkv. 124/1813, 124/1815, irat: III 8/760 és III 9/87

⁶³⁸ By.RF, no. 47, 48, 49 (jogosultak névsora), és 51.

⁶³⁹ RaLe Kočišová, 26-27.

⁶⁴⁰ MACHAL 1940, 10.

⁶⁴¹ MACHAL 1940, 8-9.; ŠADLÁK-PEKNÁ, 9, 43. A pápai bréve irata 1990-ben megsemmisült.

⁶⁴² MACHAL 1940, 22-23.

⁶⁴³ RaLe Kočišová, 26.

kisajátította. A 19. század elejére minden erdő, rét és legelő, ami korábban a soltészé volt, most már az uraságé lett. A serfözési jogról utoljára a 17. század első felében hallunk. Az erdei juhok száma is lecsökkent: a 17. század eleji több mint ezer frivaldbeli juhról a 19. század elején 206 juhra.⁶⁴⁴ Már Thurzó György és Imre idejében elkezdtek angol juhokat behozni. Úgy látszik a juhot egyre inkább szövésre szánt gyapja miatt tenyésztették mint bundája és sajtja miatt. Az import-állatok az erdei-hegyi rideg körülményeket kevésbé is bírták.

A NEGYEDIK KÉTSZÁZ ÉV (1805-től napjainkig)

Frivald a 19. század első felében

Az uradalom 1824-ben bérbe adta a frivaldiaknak a Vajdnar és Rybna dűlőkben az erdőt, a legelőt és a rétet három évre.⁶⁴⁵ Ez évekből való a jobbágyok panasza a mezsgye-sértés miatt, amikor a Frivaldszky-család új legelőfelosztást kérvényezett az uradalomtól (1826),⁶⁴⁶ továbbá az uradalom és a nemesek közti erdőhasználati vita (1827, 1832, 1836).⁶⁴⁷ Az uradalom, mint látni, ekkor már az erdőre is kiterjesztette a jogát. Ez időből származhat az az erdő-felosztás, amely öt egyenlő részének birtokosai az 1626-os felosztás jogosultjai, illetve azok utódai voltak. A Frivaldszky-családé lett a Vajdnar-dűlő.

A Frivaldszky családban 1805-től a vezető szerepet a Dorinszky ág vette át, majd tőle a György-ág, amely 1836-ben elköltözött Fivaldról. Az utolsó oklevél ebből az évből való. A levéltárat átadták a falunak, csak a nemeslevelet és a III. sz. családfát tartják meg maguknak.⁶⁴⁸ Ezt a levéltárat említette 1864-ben Uhlyarek Ferenc facskói kerületi jegyző, ahová Frivald is tartozott.⁶⁴⁹ Később mint archív anyag a zsolnai főszolgabírói hivatal levéltárába került. Itt 1914. január 28-án elenchust készített róla Radványi Miklós levéltáros, aki az iratokat jelenlegi rendjébe összerendezte. A fond innen, a főszolgabírói levéltárból, Budatin várából egy véletlenül hozzácsapódott Bitarova-i irattal együtt az I. Világháború után került a Matica Slovenská irattárába, Turócszentmártonba nyilván a régi szlovák nyelvű iratok miatt, onnan – jobb megfontolás után – jelenlegi helyére, Biccseré.⁶⁵⁰

Az új templom felépítése

A plébánia 1815-ben felszámolta a korábban templom körüli temetőt, s a falun kívül létesített újat.⁶⁵¹ 1831-re a templom már annyira szűknek bizonyult, hogy a lakosok fele sem fér el benne, jó időben kívül álltak, rossz időben el sem mentek a templomba. A templomban óriási volt a tolongás. Elhatározták új templom építését.⁶⁵² 1836-ban Frivald már országos jelentőségű kegyhelynek számított, a környéken ilyen volt még Dubnic, Znióvárálja és Visnyové. Ugyanez a helyzet maradt meg az egész század folyamán.⁶⁵³ 1865-66-ban felépült végre az új templom, ebben azonban a Frivaldszky családnak már szerepe nem volt. 1865-ben, Szentháromság-vasárnapon rengeteg zarándok jött el a félig kész templomba, amely 1866-ban szintén Szentháromság-vasárnapra készült el, s hozták át ide nagy ünnepélyességgel a kegyszobrot. A templom titulusa Kisboldogasszony lett, ugyanakkor a kegyszobor

Frivald máig meglévő temploma

⁶⁴⁴ RaLe Kočíšová, 22, 24, 26, 27.

⁶⁴⁵ RaLe Kočíšová, 26.

⁶⁴⁶ By.RF, no. 52.; By.TŽP 52.

⁶⁴⁷ By.RF, no. 53, 54 és 55.

⁶⁴⁸ A Frivaldszky-levéltár (By.RF) 1836 után tovább nem gyarapszik. KOSÁRY 1970 ezt nevezi tévesen Rajec levéltárának, mert Frivald neve Rajecká Lesná, s a By.RF fond „Obec Rajecká Lesná” néven is szerepel: KOČIŠ 1959, 134.

⁶⁴⁹ OSzK Pesthy, Frivald.

⁶⁵⁰ KOSÁRY 1970

⁶⁵¹ MACHAL 1940, 57.

⁶⁵² MACHAL 1940, 10, 39.

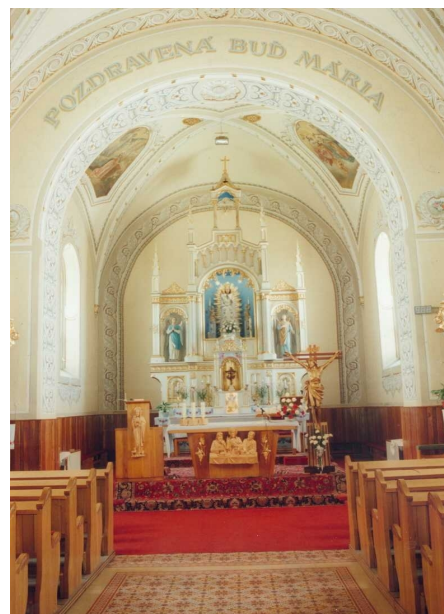
⁶⁵³ JORDÁNSZKY 1836, 1863

az oltáron angyalok közt állt; sőt, mi több, a két mellékoltár szobrai is. Az egyik mellékoltár szent Annáé volt, Mária édesanyjáé. Ez összefüggésben lehet a Mária Születése titulussal. A másik oltár szent Józsefé. Az ünnepség leírásakor megemlítették a *Zdravas, Kralovna* antifóna éneklését is, ami valószínűleg a *Salve Regina*, amelyet ettől a naptól adventig énekel az egyház, de szlovákul ugyanígy hangzik az *Ave Regina* kezdete is, amelyből az Angyalok Királynője titulus származik.⁶⁵⁴ A Szentháromság-vasárnapi zárandoklás ma is ennek eléneklésével zárul.

A korabeli forrásokban fennmaradtak azok a sok-versszakos énekek, amelyeket a zárandokok a 20. század közepén már „emberemlékezet óta” énekeltek. A „frivaldi Szűzanyát” az első kilenc kifejezetten említi. A II. sz. ének a zliechovi kegyhelynek a Hétfájdalmú Szűzanyához szóló énekének az adaptációja, de a III.-VII. számúakban Máriát kifejezetten „Királynőként” említik, angyalokkal együtt, sőt Angyalok Királynőjének (III. „*Na stokrát bud' pozdravená...*”). A VI. sz. („*Radostná chvíľa nám, kresťanom nastáva...*”) a Szentháromságot is dicsőíti.⁶⁵⁵ Ez utóbbi fejezi ki legjobban a kegyhely lelkületét. Amikor a Hétfájdalmú Szűz Šaštini kegyhelyét a pápa szlovák nemzeti szentéllé nyilvánította, ezeket az énekeket szövegmódosítással ide alkalmazták. Ami az énekek dallamait illeti, a 19. században keletkeztek, ez volt a búcsús énekek virágkora. Ekkor egymástól másolták, ponyván terjesztették az ilyen énekeket.⁶⁵⁶

A III. sz. dallama kiadatlan, az azonos dallamra énekelt V.-VI. dallamát 1932-ben,⁶⁵⁷ a VII. sz. dallamát 1872-ben⁶⁵⁸ adták ki. A részletes zenetörténeti vizsgálat⁶⁵⁹ szerint mind „*abban a hozzávetőleg a XVIII. század utolsó harmadától az I. világháborúig virágzott közép-európai zenei zsargonban keletkezett, mely először bizonyos rokokó dalokra, végül róm. kat. egyházi énekekre (főleg búcsúsénekekre) volt jellemző. Ezen a közös közép-európai zsargonon belül (melyben benne vannak a horvátok, osztrákok, bajorok, csehek, tótok, talán a lengyelek és*” a magyarok is, a III. sz. ének „*kimondottan német eredetű*” 15 szótagos soraival. Ez a stílus a szlovákokat „*csak a múlt századvégen vagy századfordulón érhetette el,*” a németeknél egy évszázaddal régebbi. Az V. - VI. ének dallama talán szlovák. „*A nagyon hosszú összetett (harmadik) sor miatt viszonylag fiatalabb..., talán a múlt század utolsó negyedéből való, de lehet fiatalabb is. Hangról hangra azonos alakban megvan tardosi (Komárom vm) tótoktól fölvéve, azon azonban a szöveget nem lehet érteni (mert tömeg éneklei)*⁶⁶⁰ A VII. sz. ének a „*maga kissé ellaposodott harmadik sorával*” „*magyar eredetű. Nem más mint a jól ismert 'Mennyből alászállott, mennyből alászállott Úr angyala.*”⁶⁶¹ Ennek pedig nem egyéb az eredete mint Pálóczi... éneke: „*Kettő a szeretet, Ciprusban született mind a kettő.*”⁶⁶²...Pálóczi ...dalait az 1770-es években tanulta, 1813-ban írta össze”, a magyar népdal évtizedekkel későbbi.

A VII sz. énekről annyit lehet tudni, hogy Pálóczi idegen (nem saját szerzeményű) dallamra írta a gyűjteményében közölt saját szövegét, a dallam pedig német népi és népies dallamokkal rokon. 1834-ből ismert egy vándor-árus ének magyar szövegű változata,⁶⁶³ a két nyugat-dunántúli betlehemes ének deákos-németes műveltségű kántorok szerzeményeként folklorizálódhatott,⁶⁶⁴ a népszerű dallam szlovák

Főoltár a kegyiszoborral

⁶⁵⁴ MACHAL 1940, 12-18.

⁶⁵⁵ MACHAL 1940, 15, 28-36.

⁶⁵⁶ BÁLINT-BARNA, 254.

⁶⁵⁷ PÖSTYÉNI 1932

⁶⁵⁸ RADLINSKY 1872

⁶⁵⁹ Bereczky János közlése

⁶⁶⁰ ZTI, DAT 144/57

⁶⁶¹ MNT, II 325 sz. a Zala-megyei Kiskanizsáról, vitnyédi (Sopron m.) variánsa II. 694. sz.

⁶⁶² PÁLÓCZI 1953, 100 sz.

⁶⁶³ PÁLÓCZI 1953, 558.

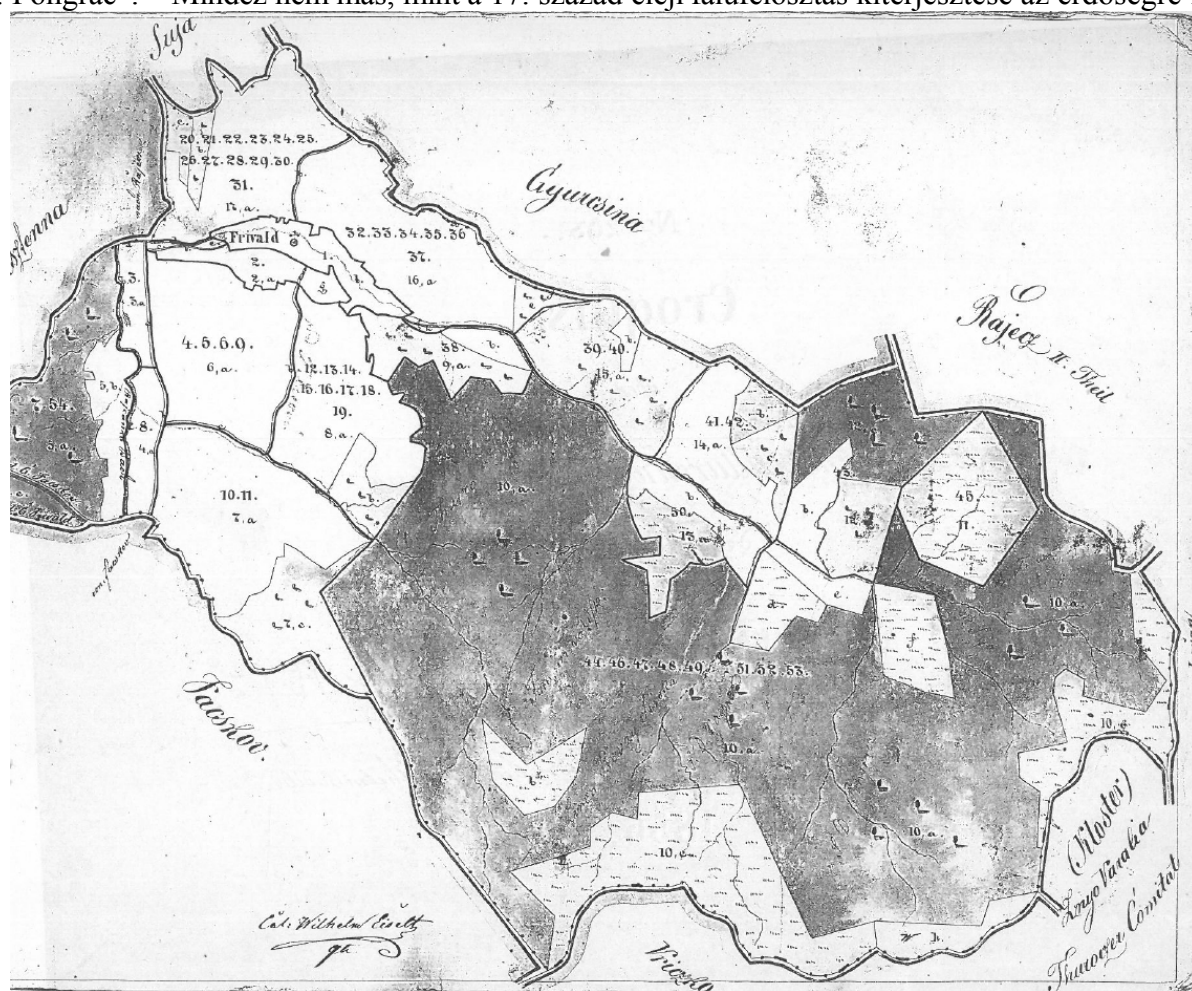
⁶⁶⁴ MNT, II. 325. és 694. sz.

nyelvterületen máriás búcsúsénekké alakult olyan szöveggel, amelybe bármely kegyhely nevét be lehetett illeszteni,⁶⁶⁵ legvégül lett belőle frivaldi ének.

A 19. sz. közepén a Simunszkyak létesítettek a falu északi határában, a Hôrky-dűlőben lévő földjükön egy szent Anna-kápolnát, vagy inkább képoszlopot. Ez is a Mária születése titulussal állhat összefüggésben. E határbeli építménynél az egyik Simunszkyknak 1900 táján megjelent szent Anna. 1967-ben pedig eskü alatt vallotta egy asszony, hogy amikor juhait legeltette a Kálváriánál, reggel 8 órakor a kápolna fölött nagy fényt látott, majd benne egy ideig egy női alakot.⁶⁶⁶

Birtokviszonyok 1856-1914 közt

1855-ben az egész országban elrendelték a teleknyilvántartást.⁶⁶⁷ 1856-ban elkészült a falu első átnézeti térképvázlata (*croquis*) az egyes művelési ágak bejelölésével és ezen belül 54, földrajzi alapon meghatározott dűlővel. A falu előljárói írták alá és látták el a község 18. század-végi pecsétjével. Valószínűleg elkészültek a részlettérképek is – hiszen az erre támaszkodó térmérték-számítások elkészültek – de ezek nem maradtak ránk. A térkép utólagos ceruzás feliratokat tartalmaz: A falutól keletre és a pataktól délre fekvő erdőséget 5, kb. egyenlő részre felosztva a következő feliratok szerepelnek “D. Thurso” (a Kuklánál), “Fam. Frivaldsky” (Vajdnar), “Linea Revay Siroka” (Siroka), “S. D. Vagner”, végül “S. D. Pongrac”.⁶⁶⁸ Mindez nem más, mint a 17. század eleji falufelosztás kiterjesztése az erdőségre is.

Frivald átnézeti kataszteri térképe 1856-ból (Ž.KatT 1856)

Az 1850-es években a falu jobbágytelkeiért a következő földesurak kaptak kárpótlást: Pongrác Justin 16 5/8 telek, Medveczky nővérek 3 zsellérség, Smialovskyné Karolina 5 telek, Ulman Móric 6 3/8

⁶⁶⁵ RADLINSKY 1866, 970.

⁶⁶⁶ PEKNÝ 1998, 58.

⁶⁶⁷ PALLAS 1892-1904 16. k. 48-50.

⁶⁶⁸ Ž.KatT 1856

telek, Vagner József 7/8 telek, Thurzó örökösök 18 1/12 telek után. 1857-ben úrbérrendezési per kezdődött.⁶⁶⁹ A telkek egyenkinti méretét még a Mária Terézia-féle úrbérrendezés szerint adták meg. A méretek alapján úgy tűnik, hogy a Pongrác-birtok a Perényi-negyed jogutódja volt, a az Ullman és a Wagner birtok együttesen pedig a Lengyel-negyedé.

1857. november 20-án hat Tuzsincsin felosztotta maga közt a Zahrady dűlőben lévő földjüket, amely a Betinskyakétól lejjebb volt a hegyoldalban. Négy aranypénzről is szó esik az egyezségben, valamint a közösen birtokolt legelőről.⁶⁷⁰ A helymegjelölés alapján a Ziman-telekről lehet szó, amely a Lengyel-örökösöké volt, akik örököse pedig Wagner József. Valószínűleg 1849. után vehették meg többek magukkal ezt a 7/8 telek méretű földet. 1904-re a tulajdonosainak száma már 80-ra nőtt. Köztük az említett Tuzsincsinok utódai, egy Betyinszky és egy Simunszky.⁶⁷¹

1860. június 21-i határnapra a trencsényi úrbéri törvényszék „arányosítási és összesítési kérdések tárgyalására” hívta össze a közbirtokosokat igényeik bejelentésére,⁶⁷² de nem sok sikerrel, mert 1879-ben még a bíró, Maczko András sem tudta a birtokosok neveit sem pontosan felsorolni.⁶⁷³

A Thurzó-közbirtokosságot 1873-ban Leopold Popper fakereskedő vette meg, vele levéltárát is.⁶⁷⁴

A falu birtokviszonyainak bonyolultságát fokozza, hogy a falunak két kataszteri felmérése is létezett. A második, nem természetföldrajzi, hanem a falu ősi jobbágytelek struktúráinak, tulajdonviszonyainak rendszerét követő kataszteri felmérése 1865-re történt meg. Ez egy áttekintő térképet és 18 részletképet tartalmazott. A hozzátartozó telekkönyv (*Grundbuch*) ma is érvényes és Zsolnán a kerületi földhivatal birtokában van.⁶⁷⁵ A község területét 112 dűlőre és 9662 helyrajzi számra osztották. A dűlők részben természetföldrajzi jellegűek, részben a kialakult gruntok, e jellegtől függetlenül.⁶⁷⁶

1875-ben elkészült az első, a 1856-i térképen alapuló, földrajzilag korrekt telekösszeírás is 54 dűlővel, ám ez 18683 helyrajzi számot tartalmaz, köztük egészen aprókat, 20 négyszögölnyieket is, így mégsem volt praktikus.⁶⁷⁷

A 1881-ből való házszámjegyzék szerint 166 házszám volt. Ezek feltehetően még 1855-ben lettek kiosztva; van ugyanis kb. 20% „a” közbeiktatott házszám is, ezek a házak azóta épülhettek. A házak mintegy felét még így is két, esetleg három rokon család lakta.⁶⁷⁸

Az 1885-ös kataszteri összeíráskor 374 tulajdonost számoltak össze.⁶⁷⁹

A 19. század közepére a népesség szaporodott Frivaldszky család vagyona elaprózódott. Jól látható a földhöz való mérhetetlen ragaszkodás, amely leginkább a Dorinskyakra volt jellemző. Tagosításnak, birtokcserének nincs nyoma. Mindenfelé szétszórt apró földecskéken gazdálkodtak. A nemesi grunt a következő, az 54 dűlős felosztás szerinti dűlőkön vágott keresztül: 2. Na Zaplotje, 4. Prední Vrch, 5. Predna Jamka vrchi za vrchami, 9. Pred Ribnou, 10. Honzebak, 11. Na Lázoch, 12. Na Stampos, 13. Tilisova, 15. Kuklova dolina, 18. Pod Kuklu, 19. Pod Honzebakom. Ez együttvéve a *Grundbuch* szerinti 92. sz. *Zemansky* dűlőt adta. Ez kizárólag a Frivaldszkyak kezében volt, leszámítva egy Jozef Pakoš, aki több birtokot is megszerzett már belőle magának. Ezenkívül a Frivaldszkyaké volt a még valamikor a 16. században birtokba vett 29. Huorki (16.), s a feltehetően a 18. században művelésbe vett 38. Cservényi Láz (80, + 76. egy része) és a 50. Koszeriszka (64.) dűlő is.⁶⁸⁰

A Bakosok már a 16. században is létező rajeci család. Egy Pakoš a 20. század elején önkéntes tűzoltó-egyleti gépész volt, egy másik tanító, egy harmadik bíró Frivaldon.⁶⁸¹

⁶⁶⁹ By.KS-T; RaLe Kočíšová, 29.

⁶⁷⁰ RaLeLUDVIKOVÁ

⁶⁷¹ OL P85, 7cs. 30j. 8. sz.

⁶⁷² Budapesti Hírlap, 1860. 47. sz. 546., 48.sz. 558, 49. sz. 564.

⁶⁷³ By.KS-T; Budapesti Hírlap, 1960. 47, 48, 49. sz.

⁶⁷⁴ KAVULJAK 1948, 24.

⁶⁷⁵ PEKNÝ 1998, 19.

⁶⁷⁶ RaLe 1865

⁶⁷⁷ Ž.KatT 1875

⁶⁷⁸ Ž.KatH 1881

⁶⁷⁹ Ž.KatB 1885

⁶⁸⁰ Ž.KatT 1875; Ž.FAČKOV76; ill. RaLe 1865

⁶⁸¹ PEKNÝ 1998, 53, 55, 61.

1867-ben Frivaldszky Imre (1799-1870) természettudós a frivaldi, 20 K értékű kis birtokából, amely a 62. sz. telek-jegyzőkönyv szerinti 119, 121, 123, 4244 és 5707. hrsz. darabokból állt, – s amely az Eliasskóknál volt zálogbérletben – továbbá a 62. sz. tjk. 120. hrsz.-ból, amely Kramara Györgynél (1800-1870), – a 119, 120, 121. hrsz.-okat a templomnak ajándékozta az új zarándoktemplom kertjének bővítésére, a többi pedig a zálogbirtokosok tulajdona lett. Az Eliasskók udvara a 119. sz föld felől volt megközelíthető, erre gyalogos szolgalmi jogot kaptak.⁶⁸² Ez a föld végül nem lett a templomé.

A Frivaldszkyak belterületi házas ingatlanai a következőképp helyezkedtek el; mind a nemesi grunton, zömmel egy bokorban:

	Háksz.	Hrsz.	Hrsz.
	(1881)	(1865)	(1875)
Kúriakörnyék: Do. Gašperovsky	139	150	952
“	139a	150	952
Do. Miereščin	140	148	953
Do. Holly	143	149	969
Kúriától ÉK-re: Do. Gašperovsky	133	198	932
“	133a	196	934
Do. Ondrišovský	133b	197	936
Tu. Halko	134	159	941
Do. Imrichovsky	135	156	946
“	135a	158	945
F. Famila (Dorinsky)	136	157	949
Kúriától É-ra Šimunský	146	152	981
Kúriától Dny-ra Eliaško	147	136	983
“	147	137	983/1
“	148	135	985
Tu. Halko	149	131	989
“	149a	?	991
Eliaško (zálogbirtok)	üres?	119	?
Eliaško (zálogbirtok) templ.	121		?
Eliaško	üres?	123	?
Kramara (zálogbirtok) templ.	120		?
Kúriától D-re Betinsky	150	130	1000
“	151	?	1001
“	152	?	1003
“	152a	?	1003
Kúriától DK-re Tu. Kostolný	128	208	893
“	129	205	893
“	130	204	911
“	131	203	911
Tu. Šujesko	132	193	918
Tu. Cierný	137	?	950
Tu. Baroš	138	192	951
“	138a	192	951
Kúriától K-re Chudy	141	?	955
“	142	161	964
“	142	162	965
Kúriától K-re, távolabb Martinský	144	147	973
“	145	145	975
Kálváriára-vivő úttól K-re Adamovský	127	209	890
“	127a	209	890

⁶⁸² OSZK Fond 224/15

Do. Holy	126	211	882
Do. Miereščin	125	216	873
Tu. Lietavsky	120	229?	856

A Vajdnar birtokosai 1865-ben a Frivaldszkyak voltak, rengeteg személy, Tuzsincsin, Dorinszky, Martinszky, Eliassko ágakból.⁶⁸³ A „Frivaldszky család” közbirtokosság birtoka 1897-ben: 9 kh szántót, 64 kh rétet és legelőt, 119 kh erdőt tett ki összesen, állatai és mezőgazdasági gépei azonban nem voltak.⁶⁸⁴ E birtok zöme a 51. (65.) Vajdnar-ban volt található: 56 kh 400 nöl legelő, 112 kh 800 nöl erdő, 3 kh 200 nöl terméketlen. A közbirtokosság többi birtoka többfelé volt: a 10. Honzebak, 15. Kuklova dolina stb. dűlőkben. Házak is voltak a birtokukban: 1875-ben a patak túlsó oldalán, már Ludvik- környezetben (462-463 hrsz.) egy ház 500 nöl földdel, a Frivaldszky grunton pedig két ház egy számon (949 hrsz.)⁶⁸⁵

Az U Brojza ház (lebontva)

1881-re az említett három házból az utóbbi kettőből a 136. sz. háznak csak a fele volt a családé, a másik fele Flesch Mór és egy Benyovszkyé.⁶⁸⁶ E házak egyáltalán nem tűnnek lakóháznak, inkább kocsmáknak. Már azért is, mert a Flesch zsidó család kocsmáros volt az I. Világháború utánig. Ővék volt az *U Brojza* kocsmája is, közel a régi templomhoz, de nem a nemesi birtokon, hanem zsellérteleken emelték 1883-ban.⁶⁸⁷ A név eredete: Bräu: 'Serfőző'; Bräus [brojz]: 'A serfőzőé'. Ez lehetett a kocsmája eredeti neve, amit megszlávósítottak: 'A brojzhoz' néven. Később volt a faluban Flesch nevű tanító is.⁶⁸⁸ A 136. sz ház a *Grundbuch* szerint

is kocsmája volt. A tulajdonosai 1874-től Dorinszkyak, Mierescsin, Adamovszky és Istvánovszky alágakból.⁶⁸⁹ A mellette álló másik ház tulajdonosai feltehetőleg a többi Dorinszky-alágak voltak.

1894-ben az uraságok jogutódjai a következők voltak: Pongráczok megtartották birokukat, a Medveczkyekét megvette a trsztennai Benyovszky János, Vágnerét frivaldi és gyurcsinai lakosok, Huszárné sz. Uhliarik Emilia trsztennai lakos, a többi Popperé lett.⁶⁹⁰

1897-ben a faluhoz 1133 katasztrális hold szántó és kert, 1672 kh rétet és legelő, 2953 kh erdő tartozott.⁶⁹¹ Az 1902-ből való összesítés szerint a falu határa 1078 kh szántót, 35 kh kertet, 857 kh rétet, 829 kh legelőt, 2959 kh erdőt, 124 kh terméketlen területet foglalt magában, összesen 5881 katasztrális holdat. A tulajdonosok száma már 444-re nőtt.⁶⁹²

Az 1902-beli új, de ismét az 1856-os rendszer szerinti kataszteri felméréskor már – talán összevonások vagy tagosítások miatt – kevesebb, de még mindig 16 000 felett volt az egyes birtoktestek száma.⁶⁹³ 1904-ben az egykori földesúri birtoktestek közbirtokosságokként szerepeltek.

Pongrác Jusztin jogutódja Popper Ármin bicsicai lakos és 34 frivaldi kisbirtokos;
Smialkovszky-Szmetanovics Karolina jogutódja szintén Popper Ármin;
Ullman Mór hagyatékaé Hahn Samu lovag, vágpodhragyai lakos;
Wágner József jogutódja 80, zömmel frivaldi lakos, köztük Frivaldszkyak;
a Thurzó-örökösök jogutódja ismét Hahn Samu.

⁶⁸³ Ž.GRUNDB, 305. betét 4305. Hrsz.

⁶⁸⁴ MAGYAR ST 1897, 62.

⁶⁸⁵ Ž.KatT 1875

⁶⁸⁶ Ž.KatH 1881

⁶⁸⁷ Ž.GRUNDB, 115 Hrsz.

⁶⁸⁸ PEKNÝ 1998, 54.

⁶⁸⁹ Ž.GRUNDB, 295. betét 157. Hrsz.

⁶⁹⁰ By.KS-T

⁶⁹¹ MAGYAR ST 1897, 62.

⁶⁹² Ž.KatB 1902

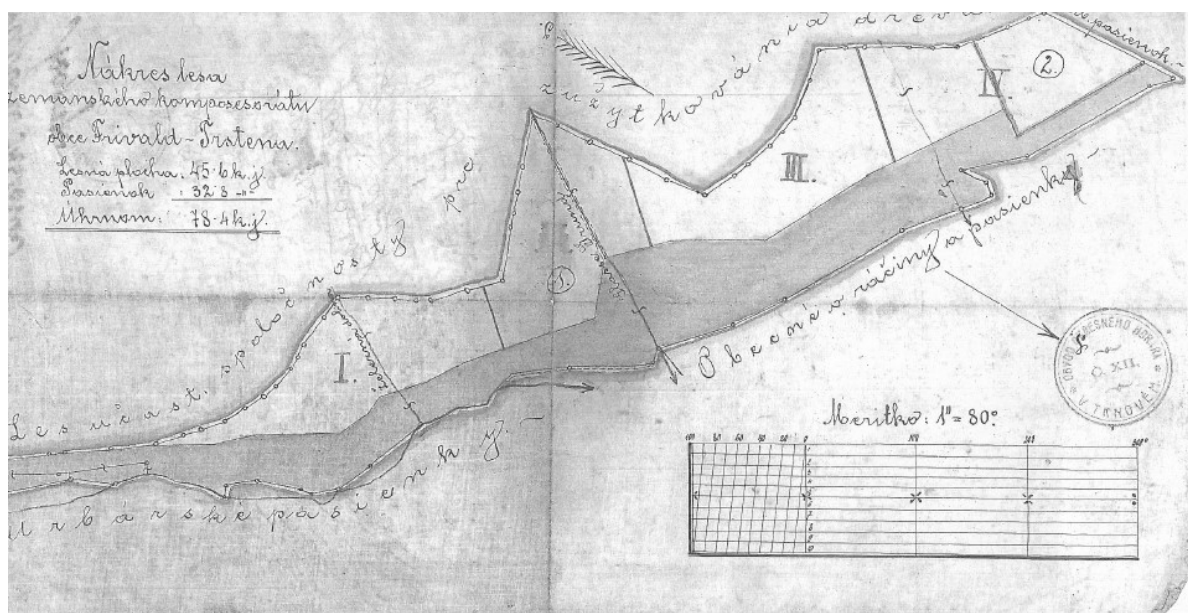
⁶⁹³ Ž.FAČKOV76

Szerepelt még három zsellértelek is Medveczky Zsófia és Karolina nevén, akik jogutódja Benyovszky János frivald-trsztennai lakos lett.

A trencsényi magyar királyi törvényszék mint úrbéri bíróság előtt folyó perben a fenti közbirtokosok ügygondnoka dr. Décsy Aladár ügyvéd jelent meg, aki előtt mind a közbirtokosok, mind a volt úrbéresek kijelentették, hogy egymás ellen követeléseik nincsenek, az utóbbiak a földesuraik által ki lettek elégítve. Ezért az ügygondnok a per megszüntetését kérte. A volt úrbéresek tagosítást nem igényeltek.⁶⁹⁴ Létezett még egy további közbirtokosság is, a „Frivaldszky-család”, de erről itt nem esett szó, mert nem állt perben.

1905-ben összeírták, majd 1907-ben hitelesítették a „Volt úrbéresek (telkes gazdák) osztatlan tulajdonában lévő, közösen használt erdő és kopár terület szavazásra jogosult tényleges közös birtokosainak jegyzékét.”⁶⁹⁵ A Pasiénok-hora, Lúka pálenica, Kostolné zjary, Kamenná, Skalje és Lúka dűlőkben 227,15 ha, azaz 17 613/2880 grunt nagyságú terület 162 birtokosa közt a következők a Frivaldszkyak: Adamovszky Ádám (1859-1918), Dorinszky Gáspár (1833-1906), Tuzsincsin Kosztelny János (1841-1907), azaz 1904-hez képest tulajdon-átrendezés következett be.

Ugyancsak 1905/07-ben összeírták a nemesi közbirtokosság (45,6 kh erdő és 32,8 kh legelő) szavazásra jogosultjait is,⁶⁹⁶ 45 tulajdoni egységben, zömmel Frivaldszkyt. Az elnök Dorinszky (Adamovszky) Ádám (1859-1918) lett. Ez azonos a patak-balparti Cserveni Láz (76.) dűlővel az 1865 évi katasztrális térkép⁶⁹⁷ szerint:

A Nemesi közbirtokosság birtoka Frivaldon (Ž.RLZEM)

Hahn Sámuel Popper Ármin utóda volt a Thurzó-birtok esetében, a Smialkovska-birtokot és a Pongrác-birtokrészét pedig Popper Ármintól később Otto Windischgrätz herceg szerezte meg.⁶⁹⁸

1911-ben a következő, 100 kh-asnál nagyobb birtokok voltak találhatóak: Úrbéresek (talán a Pongrác- és Wagner-jogutód kisbirtokosok mint közbirtokosok) 641 kh (benne 409 kh legelő és 134 kh erdő), Nemesi közbirtokosság (az u. n. Frivaldszky-család) 184 kh (benne 62 kh legelő és 118 kh erdő) és Bellestrem Ferenc gróf (aki a jelek szerint felvásárolt mindent a Popperektől és Hahnoktól) 2013 kh (benne 168 kh legelő és 1740 kh erdő). Szerepelt még özv. Huszár Emilia 126 kh és Benyovszky János 283 kh birtokkal, de ez utóbbi főleg a trsztennai falurészben birtokos,⁶⁹⁹ amely eredetileg nem tartozott Frivaldhoz, urasági major volt.

⁶⁹⁴ OL P85, 7cs. 30j. 8. sz.

⁶⁹⁵ Ž.RLURB

⁶⁹⁶ Ž.RLZEM

⁶⁹⁷ Ra Le 1865

⁶⁹⁸ By.KS-T; RaLe Kočišová, 29.

⁶⁹⁹ RUBINEK 1911, 410.

A népes Frivaldszky-közbirtokosság a századfordulóra válságba került, 1908-ban már nem tudtak egymás közt megegyezni a legelőhasználat rendjében. 1913-ban még szerepeltek ugyan a legtöbb adót fizetők közt, de megbízottjuk már nem volt.⁷⁰⁰

1914-ben a Frivaldból és Trsztenából egyesített Frivaldnádas 1196 kh szántóból, 41 kh kertből, 870 kh rétből 1021 kh legelőből és 3224 kh erdőből állt, összesen 6518 kh. (Groteszk dolog, de éppen *nádas* nem volt egy kh sem.) A földrészek száma 25085, a birtokíveké 411.⁷⁰¹

A Frivaldszky kúria a 20. század elején már romos volt. A romok közt még laktak – az alsó szinten – Dorinskyak. A romokat 1920-ban bontották le, jelenleg egy új ház pincéjében látható még 1/2 m² eredeti alapfal belőle. A kert másik fele a Šimunskyaké volt. Tudni vélnek egy alagútról is a kúria és a régi templom szentélye (pontosabban inkább: annak udvara) közt.⁷⁰²

Az 1939-es népszámlálás adatai szerint az egyes „*gruntokon*” lakók száma: Trstena 55, Ziman 123, Kovač 43, Rehtandriš 87, Zvrškov 80, Ludvik 77, Kozar 65, Šichnan 136, Nemeček 68, Frivaldszky 253, Toman 105, Moc 124, Grušpal 72, Jakub 86, Slovak 33, Vencel 32, Hozierka 73, Školnik 13, Hulin 44, összesen 1569 fő.⁷⁰³

A faluközpont

A templom-környék átalakult. Az 1875-ös telekkönyv szerint, amely azonban az 1856-os adatokat tükrözi, a templom keleti feléhez csatlakozó terület a „Frivaldszky családé” volt Funkciója szerint a „község pincéje (üzlete, magtára) + környéke.” („*sklep obeca + okolo*”: 1030-1032. Hrsz.).⁷⁰⁴ Amikor a régi templomot felhagyták, a templomot tették meg – úgy látszik – magtárnak, az említett magtárat iskolának, mert 1865-ben a korábbi magtár már „iskola” megnevezéssel szerepel a *Grundbuch*-ban. (Aláírta Pavel Pakoš tanító és Jan Gyuriga bíró).⁷⁰⁵ Ettől kezdve az iskola – úgy látszik – két épületben működött: a régi iskolában és a magtárból lett iskolában. A templomhajót a 20. század elején lebontották, szentélyét hagyták meg csupán, aminek funkciója már adatolhatóan is magtár.⁷⁰⁶ 1902-ben új iskola épült a magtárból lett iskola helyén,⁷⁰⁷ a régi iskola-épületet, – 1751-ig plébániát – a sorsára hagyták, de csak 1957-ben bontották le.⁷⁰⁸ Még egy 1927-i fényképen is láthatók csupasz falai. Az új templom irányában mellette lévő épület volt talán a község háza.⁷⁰⁹ A körjegyzőség Facskóban volt, az adminisztrációt ott intézték. A régiség iránti kegyelet abban is érezhető, hogy a mai iskola bár 1955/57-ben felépült, az előzőt csak 1990-ben bontották le.⁷¹⁰

Az említett „alagút” aligha más, mint az egykori *sklep* pincemaradványa.

Frivald központja Jobbra a régi iskola romja balra az új iskola 1927 (Képeslap)

⁷⁰⁰ Ž.FAČKOV2

⁷⁰¹ TRENCSENADÓ 1914, 1914, 161.

⁷⁰² PEKNÝ 1998, 57-58. és Bohuslav Pecný közlése.

⁷⁰³ MACHAL 1940, 71.

⁷⁰⁴ Ž.KatT 1875

⁷⁰⁵ Ž.GRUNDB, 52. betét, 114. Hrsz.

⁷⁰⁶ MACHAL 1940, 7.

⁷⁰⁷ PEKNÝ 1998, 40.

⁷⁰⁸ Ž.GRUNDB, 50. betét, 109. Hrsz.

⁷⁰⁹ MACHAL 1940, 38.

⁷¹⁰ PEKNÝ 1998, 40.

Vendégmunka, Amerika

A vagyon szétaprózódása ellen küzdve szaporodtak a családon – olykor ágakon – belüli vagyonmentő rokonházasságok, amelyek zömmel természetleneknek bizonyultak. A szegényebbek zsellér-, cselédsorba süllyedtek, nagy számban fordultak elő házasságon kívüli szülések is.

A mellékneveket a család tagjai csaknem kizárólag csak Frivaldon használták. A nemesi jogok megszűntével, a *Frivaldszky* név (= 'Frivaldi') nem hordozott már kiváltságokat, sőt tautologikussá vált. A család tagjai ezért, amikor a 20. század közepén a személyi igazolványok bevezetésekor csak külön illeték-fizetés mellett lehetett bárkinek két vezetékneve, Frivaldon mind a mellékneveket választották. Így a jelenkorra Frivaldon Frivaldszky családnevű személyek (egy visszatelepültet leszámítva) nem maradtak.

1876-ben hozták a törvényt a cselédkönyvről.⁷¹¹ Frivaldon azonban csak 1908-tól vezettek ilyen kimutatást. 1915-ig 3 Frivaldszky váltott ki cselédkönyvet, utána már senki.⁷¹² Iparossegéd, gyári munkás az 1884. évi ipartörvény értelmében csak munkakönyv birtokosa lehetett.⁷¹³ Frivaldon ilyen kimutatást 1899-ben kezdtek vezetni. Ez évben 16, 1900-ban 3, 1902-ben 1, 1903-ban 6, 1904-ben 3, 1905-ben 4, 1906-ban 1, 1907-ben 6, 1908-ban 3, 1909-ben 2, 1910-ben 5, 1911-ben 9, 1912-ben 4, 1913-ban 5, 1914-ben 2, 1915-ben 2, 1916-ban 2, 1918-ban 1 azonosítható Frivaldszky váltott ki munkakönyvet, olykor már 13 évesek is, mindkét nemből egyaránt.⁷¹⁴

A szegénység miatt az I. Világháború előtt sokan, köztük több Frivaldszky férfi vándorolt ki Amerikába⁷¹⁵ az első Frivaldszky Dorinsky Holly Jánost (1861-1937) követve. Ezek közül többen (tizenketten) kapcsolatban maradtak egymással és Frivalddal.⁷¹⁶ Voltak olyanok is, (heten) akiknek korábbi kapcsolataik megszakadtak.

1915-ben az amerikai frivaldiak új keresztelő kutat vettek.⁷¹⁷

Az I. Világháborúban a falu 132 lakosa vett részt. Ebből 3 Adamovsky, 4 Betinec ill. Betinsky, 2 Dorinsky, 2 Eliassko, 2 Imrichovsky, 3 Šimunsky, 4 Tužinčin, azaz összesen 20 fő. Elestek 20-an, köztük František és Michal (1889-1916k) Tužinčin. Az elesetteknek 1939-ben emlékművet emeltek.⁷¹⁸ A világháború után, még a szenvedések légkörében felfedezték, hogy a nemesi grunton lévő kis erdős domb alkalmas Kálváriának, az alatta lévő forrás pedig a fölé épített grottával a Lourdes-i kegyhely másának. Az említett amerikai Frivaldszkyak más frivaldiakkal együtt 1920-ban adakoztak e kálváriaépítés javára: 50 \$ fölött Andrej (1884-1953) és Valent (1886-1920u) Chudy; Jozef (1875-1922u), Štefan (1876-1936), Mikulaš (1886-1963) és Dominik (1880x-1922u) Tužinčin; Andrej (1882-1920u) Šimun; Pavol (1888-1920u) és Michal (1885-1926u) Dorinsky; Jan Gašparovsky (1889-1939u); 30\$ felett Jakub (1886-1939u) Adamovsky; 20\$ fölött Jan (1840-1926u) Dorinsky. Összesen 4000\$ gyűlt össze.⁷¹⁹

Néhány Amerikából hazatért frivaldi 1922-ben földet vett keresetéből a Kisalföldön Bajcs mellett, és megalapították Nova Trstennát. Köztük volt Dominik (1880x-1922u) és Jozef (1875-1922u) Tužinčin.⁷²⁰

A kegszobrot 1926 táján⁷²¹ renoválták, Mária arca azáltal lett lapos, hogy valószínűleg újra kellett faragni letörött orrát. A kegyhelynek irodalma kezd kialakulni.⁷²² A háború utáni nehéz években sok ember zarándokolt el Máriához. 1940-ben két csodás gyógyulás történt.⁷²³

Az amerikaiak gyűjtöttek a templom javára, 1939-ben Clevelandből Sidonia és Jakub (1886-1939u) Adamovsky, valamint Michigan-ből Jan (1889-1939u) Gasparovsky és Jozef (1889-1939u) Chudy 5-5 \$-t

⁷¹¹ PALLAS 1892-1904 IV. 659.

⁷¹² Ž.FAČKOV8

⁷¹³ PALLAS 1892-1904 IX. 668., XII. 847.

⁷¹⁴ Ž.FAČKOV7

⁷¹⁵ FARKAS ADRIENNE 2005

⁷¹⁶ MACHAL 1940, 49.

⁷¹⁷ MACHAL 1940, 14.

⁷¹⁸ Bohuslav Pekný közlése; MACHAL 1940, 70.

⁷¹⁹ MACHAL 1940, 49.

⁷²⁰ PEKNÝ 2002, 94-95.

⁷²¹ MACHAL 1940, 15.

⁷²² JORDÁNSZKY 1836; BALOGH ÁGOST 1879; MACHAL 1940; ŠADLÁK-PEKNÁ; MÓCZÁR 1998

⁷²³ MACHAL 1940, 24-26, 39.

küldött. A Jézus Szíve szobor Vendelin Bartek és neje, Maria Gasparovska adománya volt. Tužinčín Františka (leány) és az idősebb Paula (1897-1939u) hímeztek a templomnak, ez utóbbi zászlóánya is volt. A temető-bizottságban Andrej (1903-1939u) Imrichovsky Chudy volt a világi elnök, tagjai közt Jozef (1888-1939u) Adamovsky. A missziós bizottságban szerepelt a püspökség részéről Martin (1872-1953) Tužinčín, a karitászbán tevékenykedett Jozefa Dorinska, a képviselő testületben Mikulaš (1886-1963) Tužinčín, Jozef (1888-1939u) Adamovsky, Andrej (1884-1953) Chudy. Ez utóbbi a községtanácsnak is tagja volt.⁷²⁴

1930-ban Vendelin Betinsky a községben az önkéntes tűzoltóknál volt parancsnok. A 20. század első felében egy Peter Dorinsky sírásó volt, egy Demeter (1897-1973) Tužinčín pedig bíró.⁷²⁵ Ezek néhány márnem a Frivaldszky névvel született.

Plébánia és közigazgatás a 20. század második felében

1945-ben a háborúban a község nagy része leégett. 1948-ban nevét Rajecká Lesnára változtatták,⁷²⁶ területe jelenleg (Trstenával együtt) 3799 ha.⁷²⁷

Az 1940-es évek végén a közigazgatás átalakult. A körjegyzőség megszűnt. A falu jelentősége megnőtt. Emeletes tanácsolházat kapott, a községházát s a romos ó-plébániát lebontották, 1957-re emeletes új iskola épült, Facskó és Csicsmány gyerekei is ide kezdtek járni.

Az 1989-es fordulat után a község visszatért hagyományaihoz. Kezdi újra használni a Frivald nevet, a község pecsétet készíti, amelynek egyik eleme az erdőt ábrázoló régi pecsét, és egy angyalos Mária-monogram, amelynek az eredetijét a kálváriakápolna homlokzatáról vették. 12 évig Bohušlav Pecný volt a polgármester, akinek nagy érzéke volt a község hagyományai iránt. Ő 2002-ben pártjával, a Szlovák Nemzeti Párttal együtt bukott meg. Utódja nem helybeli.

A népviselet a csicsmánybelihez hasonló,⁷²⁸ ma már csak a nők viselik, ünnepi alkalmakkor, illetve a férfiak akkor, amikor az ősi (még pogány kori) farsangolást bemutatják.

Frivaldi leánykórus

A rendszerváltozáskor a régi plébániaépületet lebontották, új épült, szabadtéri oltár, kényelmi berendezések a zarándokoknak. Elkészült a Szlovák Betlehem.

⁷²⁴ MACHAL 1940, 60-61, 63, 67-68. 74-75.

⁷²⁵ PEKNÝ 2002, 59, 64, 77.

⁷²⁶ PEKNÝ 1998, 23.

⁷²⁷ KROPILÁK 1977, II. 474.

⁷²⁸ KROPILÁK 1977, II. 474.

A régi templomszentélyt restaurálták, a mellette lévő épületeket elbontották, Művelődési Ház épült. 2002-ben a Szent Anna-képoszlop kis építményét átalakították, fölé egy nagyobb, modern kápolnát épített a plébánia.

A kegytemplom 2002-ben a pápától „*Basilica minor*” rangot kapott, nyolcadikként Szlovákiában. 2007-ben ismét Bohušlav Pekný lett a polgármester.

Frivald pecsétje

Frivald nyugatról, 1995

A Rajeci völgy betelepülése és középkori története

⁷²⁹ Rajec Zsolnától délre mintegy húsz kilométerre található, az egykori Trencsén-vármegye Zsolnai járásában a délről észak felé folyó Rajcsánka patak völgyében..

A Rajeci völgy egy része a középkorban a Rajeci uradalom területe volt, a 19. században a Zsolnai járás gerincét alkotta, jelenleg pedig létezik ilyen nevű önálló kistérségi szövetség is (Rajecká Dolina).

E tanulmányban a Rajeci völgyet szűkebb értelemben veszem figyelembe, körülhatárolhatóbb földrajzi egységként, csakis a patak felső szakaszát – egyben nagyobbik, 3/4-részét, – Turo (Turie) községig, ahol a Skalky hegynél a völgy összeszűkül. A patak itt irányt változtatva ömlik Zsolnánál a Vág folyóba.

A Rajeci völgy ebben a leszűkítésben a következő településeket foglalja magában déltől északra haladva a patak folyását követve: A legfelső szakaszon a völgy szűk, csak három község helyezkedik el benne, s csakis a jobb parton: Csicsmány (Čičmany), Facskó (Fačkov), Frivald (Rajecká Lesná). Majd a völgy medencévé szélesedik, a jobb parton van Suja (Šuja) és Gyurcsina (Ďurčina), a patak két partján Rajec városkája; a bal parton egy oldalvölgyben van Nagycserna (Veľká Čierna) és Kiscserna (Mala Čierna); a patakhoz közelebb pedig Jaszenové (Jasenové) és Zbinyó (Zbiňov). A jobb parton a patak mellett Klecsén (Kľače), Rajecfürdő (Rajecké Teplice), Poluzsje (Poluvsie), Turo (Turie), Háromudvar (Tridvory) és Porubka; valamivel távolabb Konszka (Konska) és Sztránszké (Stránske), végül jóval távolabb a paktól, de szintén a jobb parton Kunyerad (Kunerad) és Kővágás (Kamenna Poruba). A 20. században Frivaldhoz csatolt Trsztenna (Trstenna) major nem jön számításba, mert sosem volt önálló település, amellet csak az újkorban jött létre.

Lakosságát tekintve jelenleg tiszta szlovák, mára teljesen eltűnt német kisebbséggel. A területet keletről a Kis-Fáttra hegygerince határolja, amin túl az egykori Túróc-vármegye volt; délről pedig az egykori Nyitra-vármegye Privigyei járása csatlakozott hozzá.

A honfoglalásig

Területünk a régészeti leletek tanúsága szerint az eneolitól (i.e. 2000) kb. Gyurcsina magasságáig lakott volt, a patak ennél felsőbb szakaszán erre utaló régészeti leletekre nem bukkantak.⁷³⁰

A Rajcsánka mentén húzódott az ókorban az észak-déli borostyánkő-út, amely a Baltikumból és Sziléziából az Odera völgyében, majd a Jablonkai hágón átkelve a Kiszuca, Rajcsánka völgyén át, a Facskói hágón átkelve a Nyitra völgyében Brigetion, Arrabonán és Savarián át az Adriáig vezetett.⁷³¹ A Trsztenna területén talált 28 darabos eraviszkusz ezüstérme-lelet is az ezen az úton közlekedett kelta kereskedőktől származik. Nagycsernánál, Jaszenovénél, Sujánál, Rajecfürdőnél római kori települést tártak fel; a szláv kor faváraitra Turo felett a Hradok, a Jaszenové mellett pedig a Hradisko magaslat neve utal.⁷³² A térképen az utóbbi neve Hradová (kb. 690 m), s nem közvetlenül a falu felett található, hanem valamivel hátrább, tehát mentsvár lehetett, ahová a falu lakossága ellenséges támadás esetén menekült.

A honfoglalás idején a területen igen gyér (0,7 fő/km² körül), szláv (a legújabb terminológia szerint „ószlovák”) nyelvű, vadászó-halász lakosságot kell elképzelnünk, falvaikat pedig nem a földművelésre alkalmas sík területeken, hanem ezek peremén. „A 10-11. században a Kárpát-medence szélei lényegében üresen álltak, betelepülő népeiségre vártak.”⁷³³ A mi esetünkben a 12. századtól kezdve spontán német

⁷²⁹ Szöveg: FRIVALDSZKY 2007a

⁷³⁰ PETROVSKY - ŠICHMAN 1958-1965

⁷³¹ BRANICZKY 1980, 66.; KAVULJAK 1948, 31.; TÓTH ENDRE 2005

⁷³² OSzK Pesthy, 55. kötet, 222/v; JANČO 1962, 44-45.

⁷³³ KRISTÓ 2003, 82, 84, 94.

bevándorlásra lehet gondolni, később pedig földesúri betelepítésre, zömmel a környező – szláv nyelvű – országokból. A betelepítések következtében az eredeti lakosság többszörösére nőtt.⁷³⁴

„A szláv beköltözéssel kapcsolatos [...] nagy dilemma [...] az, hogy miként tudjuk elválasztani az 'öslakosokat' és a bevándorlókat.”⁷³⁵ A magam részéről azt az irányvonalat követtem, hogy ősi szláv (ószlovák) településként a völgyek szélén lévő, nem-földművelő falvakra gondoltam, és semmiképpen sem olyanokra, amelyek nevében személynév – tehát alapító – rejlik, vagy amelynek a nevében a telepített községre utaló szláv *lehota*, *poruba* vagy német *hau* található, beleértve azokat is, amelyek végződése egy ilyen, korábban létezett, mára azonban már elenyészett szóösszetételre utalhat (-*ska* [t. i. *lehota*]).

Ezek alapján ősi szláv községnek vélem a következőket: Mindenek előtt a már említett favaras Turot, amelynek legrégebben ismert neve *Tauricz*⁷³⁶ ugyanarról az oly előszeretettel vadászott tulokról elnevezve mint a szomszédos Túróc-megye is⁷³⁷; a szintén favaras Jaszenovét, és a mellette lévő Zbinyót, amelyeknek legrégebbi ismert neve *Jesenow*, illetőleg *Izben*.⁷³⁸ Az előbbi 'kőrifsa'⁷³⁹ az utóbbi a 'kunyhó' szóból, amelynek viselője a jelek szerint a többiekhez képest nem lehetett jelentős település. A negyedik falu Poluzsje, a két favár menedék közt félúton volt. Legrégebbi neve *Polvsvy*⁷⁴⁰ (*pol* 'fél' és *ves* 'helység'). A név talán erre utal, esetleg a település kis méretére.⁷⁴¹

Az ötödik település pedig Rajec magja, amely a jelenlegi városka nyugati felén, a dombok lábánál, mai templom környékén helyezkedhetett el. Rajec 1193-1397 között *Raich*, *Raych*, (először 1256-ban, majd) 1392-től *Raycz*, *Rajecz* alakban fordul elő. A Rajec helynév csehül és szlovákul egyaránt 'kis mennyországot' jelent. Ilyen jellegű helynév mindkét nyelvterületen több is előfordul.⁷⁴²

A tatárjárásig

Az egymás folytatását képező Kiszuca és Rajcsánka völgy az egykori Trencsén-megyének ma is a mezőgazdasági művelésre legalkalmasabb területe. A földművelő lakosság a középkorban északról, németként érkezett meg az akkor *via publica*-nak nevezett,⁷⁴³ egykori borostyánkő-úton. A túlnépesedett német területek lakosságának áramlása a ritkán lakott magyar területekre a 12. század közepén kezdődött a II. keresztes háború után hazatérők hírverésére. Hasonló következménnyel járt az 1147-i német keresztes hadjárat is „a döntően pogány szláv törzsek ellen az Elbától keletre eső térségbe, amely a következő évtizedekben német településeket hozott létre az Odera folyóig és a Balti tengerig,”⁷⁴⁴ sőt az Odera-völgy folytatásába eső Rajcsánka-völgyben is. A németek Erdélybe központi, királyi telepítés révén kerültek, a Szepességbe a helyi földesurak soltész-telepítései révén. Területünkön csak kisebb települési góc volt. Hogy ezek telepesei azonban korábban érkezhettek mint a Szepességbe, az abból következtethető, hogy ez a terület előbb esett útjába az Odera irányából érkező németeknek.

A Rajeci völgy német lakosságával először a hitleri Németországban foglalkoztak, benne jelentős német lakosságot feltételeztek.⁷⁴⁵ Szlovákiában 1945 óta ez a kérdés ugyan egyáltalán nem volt népszerű, mindazonáltal a szlovák Kavuljak is német településeknek tartotta a következőket: Frivald, Suja, Csicsmány, s talán Facskó.⁷⁴⁶ Véleményem szerint azonban csak Frivald és részben Rajec volt német lakosságú település.

Frivald német település voltát senki nem vitatja. A középkori német név jelentése 'szabad erdő'. A név a jelenkori németben *Freiwald*nak hangzik. Ilyen típusú helyneveket kizárólag keleti német telepes

⁷³⁴ KRISTÓ 2003, 85-87, 90, 92-94.

⁷³⁵ KRISTÓ 2003, 89.

⁷³⁶ CHALOUPECKÝ 1934, 84, 89.

⁷³⁷ KISS LAJOS 1988, II. 687; A királyi darócok tulokszarvval adóztak

⁷³⁸ FEJÉR CD, X. 4. 642.

⁷³⁹ KISS LAJOS 1988, I. 652, 658.

⁷⁴⁰ DL 18846

⁷⁴¹ Van egy ugyanilyen nevű falu félúton Németpróna és Privigyé közt is, amelynek német neve is Halbesdorf. Az utóbbi magyarosított neve Erdőrét, (*obec v poluvži*). Ez egy harmadik néveredeztetési lehetőség.

⁷⁴² PETROVSKÝ - ŠICHMAN 1958-1965, 1962. 122-128.

⁷⁴³ FEKETE-NAGY ANTAL 1941, 117-118.; LUKINICH 1937-1942, I. 4.

⁷⁴⁴ KRISTÓ 2003, 124.

⁷⁴⁵ WEINELT 1938

⁷⁴⁶ KAVULJAK 1948, 111.

községek viseltek, amelyek a 12. században jöttek létre, amikor a németek Brandenburgból kiindulva két irányban nyomultak elő kelet felé: végig a Balti-tenger partvidékén és az Odera-völgyben a Kárpátok koszorújáig. Ebből a tényből lehet következtetni e települések korára. Az ilyen nevű települések – a 19. századi adatok szerint – éppen e német kolonizáció során birtokba vett területeken helyezkedtek el, Frivald az Odera menti előnyomulás egyik szélső pontját képezte. A kolonizáció másik végpontján egy Frywald még Galiciában is előfordult.⁷⁴⁷ Ez utóbbit a német nyelvfejlődésből való kimaradás ugyanúgy meghagyta régies alakjában mint a felvidéki Frivaldot is, ellentétben a többi falvakétól. Frivald alapításakor a mai nyelv *ei* kettőshangzójának még *y* felelt meg. E települések nagy része 20. században – cseh, szlovák és lengyel államok területére esvén – új nevet kapott.

A 'Frivald' jellegű helynevek a térképen jól kirajzolják e 12. századi német előnyomulás útját. Ezek sorban a következők: Freienwalde Brandenburgban, Freienwalde an der Oder (Ma: Bad Freienwalde, Berlintől K-re), Freienwalde in Pomer (Ma: Chocivel, Szczecin-től K-re 20 km-rel), két Freiwaldau az osztrák Sziléziában, (az egyikük ma: Jesenik 12. század bányásztelepe Csehországban⁷⁴⁸), Freiwaldau (Ma: Gozdnicza, Lengyelország, Legnica mellett). Volt a 19. században négy Freiwalde is: egy Sziléziában, egy Brandenburgban, egy Kelet-, egy Nyugat-Poroszországban.

A „Freiwald” típusú helynevek azt a jelentést sugallják, hogy lakatlan erdőben jöttek létre irtványtelepként. A név azonban ennél többet is jelentett. *Freywald*nak valamely városnak a központtól távol fekvő „közerdejét” nevezték, amelyből a városi polgárok és iparosok termelhették ki a szükséges fát, ellentétben a „tanács tiltott erdejétől” (Hegwald, Bannwald), amit a városhoz közel jelöltek ki. Innen a középítkezések épület- és tűzfáját, valamint a tisztségviselők illetményfáját nyerték.⁷⁴⁹ Frivald létrejötté idején Rajec német betelepülése tehát már megtörtént, ennek közerdejébe települt Frivald. Rajec ekkor ugyan még nem volt város, csak uradalmi központ, de városias életstílusú és városi eredetű, városi jogszokású lakossággal. A frivaldiak helyválasztásából lehet következtetni arra, hogy meddig tartott Rajec tanácsi erdeje. Ezen túl terjedt a lakatlan és hasznosítatlan „szabad erdő,” ahová a Frivaldot megalapító németek letelepedhettek az első, Rajcsánkába ömlő patak, a mai Lesnianka völgyébe.

A helynevekből az látszik, hogy lehetett itt némi füves terület is, így a telepítéskor nem kellett sok erdőt irtani. A község német dülőnevei közt ilyenek a *Hut* ('legelő'), *Vajdnar* (= *Weidner = 'Legelő'), *Hepnár* (= *Heppner = 'Kaszáló'). Ezen kívül van még *Hondzebak* (irodalmi szlovák kiejtéssel [Hongyebak] = *Hundenbach = 'Kutya-patak'), *Hônšlicht* (= *Hohen Schlicht = 'Felső rész'), *Šajba* (= *Scheibe = 'Tábla'), *Glaisegrund* ('Kéréknyomos föld') dülő.⁷⁵⁰ E helynevek a falu belterülete közvetlen közelében vannak, ezek adják ki az első időkben művelésbe vett területet. A Kutya-patak a Lesniankát követő Rybna patakba jobbról torkollik. A birtokba vett területen túl, keleten a túróci megyehatárig, délen a Lucska-erdőig tartott a Frivaldhoz tartozó, de változatlanul hasznosítatlan erdőség, többségükben egyelőre névtelen hegycsúcsaikkal.

Hogy a község valóban ilyen régi, régészeti is igazolt. 15. századi temploma alól korábbi templomalapozást ástak ki, egy boronaépületét.⁷⁵¹ Figyelemre méltó, hogy a falu saját templomot épített, amely évszázadokig Rajec filiája volt. A többi, akkor létező faluban templomot nem találunk.

A falut alapító német családok közt – valószínűleg városi származású – iparos mesterséghez értők is voltak, amint még a 16. sz. eleji családnevekből⁷⁵² is kiderül: Kovács (Kovač), kerékgyártó (Kolar), ács (Zimmerman), cipész (Schuster), egyéb iparos (Artel). Az első kettő szlovák neve ellenére lehetett eredetileg akár német is, annak feltételezésével, hogy ők tartották meg a legtovább mesterségüket, s nevük jelentésének élön tartását a már szlovákul beszélő korban is fontosnak tartották, miközben a többi mesterségnevek elenyésztek.

⁷⁴⁷ RITTERS 1910, I. 743, 744, 754.

⁷⁴⁸ SZOMBATHY 1973, 568.

⁷⁴⁹ MAGYAR 1983, 61.

⁷⁵⁰ OSzK Pesthy, 55. kötet, 166.; .FRIVALDSZKY 1998a, 98.

⁷⁵¹ FRIVALDSZKY 2004a, 379-380.

⁷⁵² By.OK, fasc. 182. no. 1-5.

Egy 1553-i oklevélben fennmaradt az 1413-ban odakerült soltészcsalád elődjének neve. Ez Frivaldot a „tekintetes, dicső emlékü *Jakob Kudlman/Kuglman*” bíróságának nevezi.⁷⁵³ 1543-ban (pontosabban 1530 körül) Rajecen élt egy *Kubanow* nevű család.⁷⁵⁴ 1590 táján ugyanott *Jirik Kudlimanow* legelőt ad el.⁷⁵⁵ 1608-ben a *Hudlman*-család 1 1/2 virga földdel rendelkezett. E családot később (1626) *Kudlimannak*, *Kudliniannak* hívták.⁷⁵⁶ Talán ide tartozik az az adat is, hogy 1460-ban Zsolnán egy *Human* nevű családfőt említenek.⁷⁵⁷ Ezek alapján az sejthető, hogy Frivald talán Rajecről települhetett egyfajta „ver sacrum” alkalmával.

Rajec az elmondottak alapján szintén nagyobbbrészt német település. A Frivaldot megelőzően érkezett németek rátelepültek arra a meglévő szláv falura⁷⁵⁸ – Rajecre, – amely kereskedelmi szempontból a legelőnyösebb helyen feküdt, s ahol még földművelésre alkalmas terület is volt. Itt torkollott be a már említett észak-déli kereskedelmi útba a *Prusina*-n át a Vág völgyébe vivő *magna via*⁷⁵⁹, s a szintén a Vág völgyébe Precsinen át vezető útvonal, amelynek Vág-völgyi végpontján épült később Beszterce vára. Rajec első említése egy ugyan hamis, de tartalmában nem feltétlenül mindenestől légből kapott oklevél szerint (*Raich*) 1193-ból való.⁷⁶⁰ A település nem is lehet sokkal régebbi, miután templomát Szent Lászlónak szentelték, akit 1192-ben avattak szentté.

E templom kései feliratának egy olvasata szerint egyesek mégis azt állítják, hogy 1102-ben vagy 1120-ban épült volna. E felirat így szól: „*MAYSTRI HIVS AEDIFICI FVERVNT ANJIOZ 1610*” Az utolsó hat betűs betűcsoportban az O és Z egymásban helyezkedik el. E betűcsoport azonban semmiképp nem lehet a hajdani építés dátuma (ANno 1102 vagy 1120), amit 1610-ben megörökítettek volna,⁷⁶¹ hanem inkább az 1610-i építők nevének rövidítése. (ANdreas, JIOZephus).

Rajec (*Raich*) első ismert birtokosa a nyitrai káptalan és *Raich*-i Olivér fia Kázmér comes, aki 1236-ban az ő földjével szomszédos rajeci prediumot és annak tartozékait elcseréli a káptalannal a Vág menti Apka földdel.⁷⁶² Az említett tartozékok feltehetően Frivald, Jaszenové, Zbinyó, Poluzsje és Turo voltak, azaz a Rajeci völgy addig meglévő helységei. Kázméré volt Privigye és Bajmóc is.⁷⁶³ E birtokcserével kívánta teljes felügyelete alá vonni a Nyitra-Zsolna *via publica* középű szakaszát, lemondva érte egy mezőgazdaságilag jól termő Kis-alföldi területről.

A tatárjárás és az újjáépítés

A tatárok 1241-ben Orda és Bajdar vezetésével Morvaország felől törtek be Magyarországra. Megostromolták Trencsén, Túróc, Nyitra és Pozsony várát, de sikertelenül, a környéküket azonban elpusztították. A Felvidék többi – középső és keleti – részére nem jutottak el,⁷⁶⁴ viszont Trencsén alól Túróc felé tartva – amennyiben a legrövidebb utat választották – a pruzsinai főútvonalon haladva keresztezniük kellett a Rajeci völgyet, – így a hegyeken is átkelve – éppen Túróc (Znió) alá juthattak. Ezt a feltételezést támasztja alá a „tatárok öldökléséből csodálatosan megmenekült lietavai plébános” máig is élő, számos mondagyűjteményben szereplő helyi legendája,⁷⁶⁵ habár a népmonda ritkán történeti forrás. Lietava a Rajeci völgyhöz közel helyezkedik el. A szájhagyomány egy, a lietavai templomban őrzött 15. század végi táblaképre hivatkozik mint a legenda ábrázolására. A képen ugyan nem plébános, hanem egy infulás személy szerepel, és nem megmenekül, hanem meghal; mi több, nem is a tatárjárást ábrázolja, hanem a Tízezer vértanút,⁷⁶⁶ mindazonáltal mindez mégis az említett feltevést erősíti, tekintve, hogy a Felvidékről

⁷⁵³ By.RF, no. 2.

⁷⁵⁴ By.OK fasc. 182/1/5

⁷⁵⁵ Ž.RK

⁷⁵⁶ OL P1341), 27. lad. 10.fasc. Ratio victualium; KUŠIK 1959, II. 232-233.

⁷⁵⁷ CHALOUPECKY 1934, 115.

⁷⁵⁸ mint a Szepességben is tették : KRISTÓ 2003,145.

⁷⁵⁹ DL 794; DL. 795,

⁷⁶⁰ DL 65710

⁷⁶¹ JANČO 1962 50;

⁷⁶² KNAUZ 1874, I. 318. - Fügedi e Kázmért Hont-Pázmány nembelinek (Bényei ágbelinek) mondja (FÜGEDI 1977, 181.), az ő nyomán Engel is, (ENGEL 1996, I. 398.), ám ennek apja akkor Pongrác volna. (KARÁCSONYI 1901, I. 194.)

⁷⁶³ FÜGEDI 1977, 102, 179.

⁷⁶⁴ KRISTÓ 1984, 1424, 1234.

⁷⁶⁵ MEDNYÁNSZKY 1825, 198.

⁷⁶⁶ FRIVALDSZKY 1994, 222.

számos ilyen tárgyú több ábrázolást ismerünk,⁷⁶⁷ a többihez azonban ilyen történet nem kötődik, csak ehhez a képhez, azzal összhangban, hogy a tatárok a Felvidéknek a többi részén valóban nem is jártak. A táblakép ábrázolása és az elbeszélte történet olyan erőltetetten hozható csak össze, hogy előbb – a 15. század előtt – keletkezhetett a monda, s csak később vonatkoztatták egy egészen másról szóló táblaképre.

Hogy a tatárjárás mekkora pusztulást idézett elő a lakosságban, nehéz megmondani. Úgy látszik, hogy az eldugott helyen fekvő Frivald nem szenvedett kárt, viszont a forgalmas helyre települt Rajec igen, s ezért megfogyott (német) lakosságát később (szlávokkal) pótolni kellett. A rajeci templom a tatárjárásban teljesen elpusztulhatott, mert mára semmi nem maradt fenn belőle.

1262-ben Béla király *Maladik* ruténnek Tarnóc (*Tarnouch*) földjét adományozza, amely határos *terra Raieccel* és *terra Volcsával*.⁷⁶⁸ *Roich* még 1275k. is csak „*possessio*” volt,⁷⁶⁹ a Kázmér-fiak azonban 1277-1299 közt a községet várral erősítették meg.⁷⁷⁰ Kázmér építette Bajmóc várát is.⁷⁷¹ Privigye falut is a Kázmérfiak erősítették meg a későbbi karmelita templom helyén feltételezett várral.⁷⁷² A rajeci vár maradványai nem ismeretesek, de a Baraňova-völgyben sejtik, mely Čierna felé nyílik, a Fojtova (Chvojtova) grunton,⁷⁷³ s a Baba-sziklán lett volna.⁷⁷⁴ Ez azonban azért valószínűtlen, mert Rajec stratégiai helyre települt, így vára sem lehetett eldugott helyen. Inkább azt tartom valószínűnek, hogy a falu ősi magja, templom területe volt erődítve, amely szintén az említett grunton áll. A régi plébánia-épülettől délre kb. 30 m-re néhány éve kiástak egy falazott kutat és egy hétszögű, ismeretlen célú két rétegű padlós középkori épületromot,⁷⁷⁵ amely talán ennek maradványa. Ekkor épülhetett Rajec második temploma is, amely háromhajós volt, mint a jelenlegi templom is, amely e középkori templom alapjaira épült. A legrégebb fennmaradt része, a déli bejárat fölötti boltozott nartex és ennek kora gótikus ajtaja ebből a korból maradt meg.⁷⁷⁶

Csák Máté kora

Nemcsak Rajecen épült vár a az Árpád-kor végén, hanem többek között Besztercén, Lietaván és Sztracsényben is. Ezeket Csák Máté elfoglalta, Rajecet 1299-ben.⁷⁷⁷ Az újonnan épült várak ellátásához lakosságra volt szükség, ezért Csák Mátéval elkezdődtek a soltész-telepítések, amelyek területünkön a 15. század közepéig tartottak. Sokan őt tartják a felvidéki soltész-telepítések fő alakjának. A várak egyetlen kézbe – Csák Mátéba – kerülésével a meglévő falvakat szükség szerint az egyik vártól a másikhoz is átcsoportosíthatták. Ekkor kerülhetett Poluzsje és Turo Sztracsényhez. Csák Máté nem volt jóban a csehekkel, ezért magyarokat telepített.⁷⁷⁸ Területünkön az ő korából valók lehetnek az eredetileg magyar nevű helységek: a közvetlenül Turo mellé telepített Háromudvar (Tridvory), a német soltész által telepített, de – amint majd látjuk – magyar nyelvhasználatot mutató Konzka, Rajecfűdő is.

Az új telepek a Rajeci völgy néptelen, keleti felén jöttek létre, mezőgazdasági művelésre alkalmas területen. Sztránszké, Konzka, Kővágás (eredetileg Stefán Porubája) és Rajecfűdő (Taplafalva) a 14. század közepén a gömöri Balog nem egyik ágának birtokát képezték, s az ő telepítéseinek tűnnek. Az utóbbi két helység neve alapján az első kettő neve valószínűleg *Stranska Poruba, illetőleg *Kunska Poruba lehetett, mert a lehota megjelölést ekkor még nem használták. A Balogok telepeseiket Gömörből hozhatták magukkal, és köztük szép számban magyarokat. Ám mégsem akkora számban, hogy a Szepességben *vágásnak* elnevezett irtványtelepülésnek ezen a vidéken is kialakulhatott volna magyar neve.

⁷⁶⁷ RADOCSAY 1955, 272, 279, 327, 358, 387, 397, 465.

⁷⁶⁸ MÁLYUSZ 1922, 23, 36.

⁷⁶⁹ HO, VI. 213.

⁷⁷⁰ FÜGEDI 1977, 181.

⁷⁷¹ FÜGEDI 1977, 102.

⁷⁷² KROPILÁK 1977, II. 456.; FÜGEDI 1977, 179.

⁷⁷³ JANČO 1962 46.; KAVULJAK 1948, 78.

⁷⁷⁴ ŽIDEK 1992, 19-20. néphagyomány alapján; ugyanilyen oknál fogva valószínűtlen, hogy a Jasenové melletti, már említett Hradisko lenne ez a vár, mint PLÁČEK - BÓNA, 249-250. sejtí.

⁷⁷⁵ MORAVČÍK 1995, 2, 5.

⁷⁷⁶ ŽIDEK 1992, 29.; JANČOVÁ 1962

⁷⁷⁷ KRISTÓ 1973, 67.

⁷⁷⁸ LUKINICH 1937-1942, I. XIX-XX.

Konszka soltész-község, alapítása Csák Máté korára tehető. Bizonyos Thyl kaphatott rá telepítési jogot, aki legvalószínűbben rajeci német lehetett. Általános szokás volt, hogy egy város jobb módú polgárai a környéken soltészfalvakat telepítettek. A Besztercebánya környéki falvak a város legelőkelőbb polgárainak neveit viselik.⁷⁷⁹ A számba jöhető másik német település, Zsolna ekkor még szintén csak alapítás alatt állt, alapítója valószínűleg Csák Máté volt. Zsolnán – Rajechez hasonlóan – németek települtek rá egy meglévő, kisebb szláv falura. Helyét úgy választották meg, hogy az észak-déli és a Vág-völgyi nyugat-keleti kereskedelmi utak metszőpontjára essék. A 14. század elején etnikailag döntően német volt, amit jogkönyve és jegyzőkönyvei is bizonyítanak, később költöznek csak be nagyobb számban szlávok.⁷⁸⁰ 1267-ben még csak *terra Sylna*, 1300 k *villa Žilna*⁷⁸¹ 1358-ban említik hospeseit,⁷⁸² 1384-ben már *Strechyn, Lytwa, Silina, Ovar, Wudetin castrumait*.⁷⁸³

A Balog nem ifjabb Athfi ága, valamikor a 14. század elején kaphatott Csák Mátétól a Rajeci völgy észak-keleti peremén erdőbirtokot, feltehetően lakosság nélkül, telepítések céljából. Az említett Thyl az Athfiak soltésza lehetett. Az első birtokos közülük (II.) Ath (1323) vagy inkább apja, Konrád lehetett,⁷⁸⁴ aki viszont feltehetően I. Athnak volt a fia. Az Athfiak Csák Máté behódolt familiárisai voltak. Az I. Athtól származó idősebb ág az általuk épített Balogvárát önként adta át Csák Máténak, így ezt I. Károly később nem is nekik adta vissza, hanem a Balog nem másik ágához tartozó Széchy Miklósnak,⁷⁸⁵ aki 1309-ben bukkan fel I. Károly környezetében.⁷⁸⁶ Ezzel a király a Csák Máté mellett végig kitartó idősebb Athfiakat büntette.⁷⁸⁷

Alapítások az Anjou-korban

Csák Máté halála után, – 1321-ben – várai királyi várakká lettek.⁷⁸⁸ Nem sokkal ez után települhetett Rajec és Frivald közé a többnyire együtt említett két község, Györke-lehotája (*Gerkelehothaya*, *Gyurcsina-lehota, Gyurcsina) és *Nagy-hauje (*Noghchywe*, Suja).⁷⁸⁹ Az alapító neve mindkét esetben magyar, de a soltészi irtványtelep neve már a Nyugat-felvidékre és erre a korra jellemzően cseh *lehota*, illetve a német *Hau*. Sujánál a *Nagy* ugyanúgy az alapító neve, mint Gyurcsinánál a *Györke*.⁷⁹⁰ E két név vonatkozhatott azonban akár egy személyre is, kereszt-, ill. vezetéknevként, miután egy-egy soltész olykor több falut is telepített.⁷⁹¹ E keveréknyelvű szóösszetételeket a különféle (szláv, német, magyar) anyanyelvű telepesek aztán a maguk nyelvére formálták.

Rajec 1332-37 években szerepelt a pápai tizedjegyzékben is: A tizedszedő a *Raya*-i szt László templom plébánosától 8 garast szedett be.⁷⁹² 1358-ban *castellanus de Raych*-ot említenek.⁷⁹³ Rajec a (vág)besztercei ispánságnak volt a tartozéka. 1358-ban (a Balog nembeli Széchy Miklós) és 1368-ban (Bebek István) az országbírók voltak a honorbirtokosai.⁷⁹⁴

Konszka bírója, *Thyl* fia Miklós soltészességét *Kunszká*-t 1350-ben eladja *Helbrand* fia Miklósnak. Adómentes telkét, malmát, a mézárosság, cipészség, pékség, kovácsság jogát, az adóbevételek hatodát, a polgári perek utáni bevétel harmadát. A falu a zsolnai német jogot követi, a zsolnai castellanus évente

⁷⁷⁹ TAGÁNYI 1914, 337.

⁷⁸⁰ FÜGEDI 1953, 227.; KRISTÓ 2003, 142.

⁷⁸¹ FEKETE-NAGY 1941, 93

⁷⁸² FEJÉR CD, XI. 515-516.

⁷⁸³ FEJÉR CD, XI. 533-534.

⁷⁸⁴ KARÁCSONYI 1901. I. 175.

⁷⁸⁵ FÜGEDI 1977 103.

⁷⁸⁶ KRISTÓ 1999 53.

⁷⁸⁷ KRISTÓ 1973, 74, 126, 135, 205.

⁷⁸⁸ FÜGEDI 1977109, 162, 201.; SZÚCS JENŐ 1993, 332

⁷⁸⁹ ZSO, IV. 2872 (DL7848)

⁷⁹⁰ Kis-Suja egyébként sosem létezett, maga a község igen kicsike is. A magyar Csia, Csiha személynévből való eredeztetés (KISS LAJOS 1988,.) azért valószínűtlen, mert ez esetben 1200 előtti alapítást kellene feltételezni. Csák Máté előtt e vidéken magyar alapítót egyáltalán nem ismerünk.

⁷⁹¹ FÜGEDI 1953, 234-235.

⁷⁹² VMO, Bp. 1887, I. sorozat, I. kötet, 184.

⁷⁹³ FEJÉR CD, XI. 516.

⁷⁹⁴ ENGEL 1996, II. 399.

háromszor áll rendelkezésre *per faciendo Judicio*.⁷⁹⁵ A zsolnai jog választása önkéntes lehetett, a soltész szabadságjogán alapulhatott. Csak Máté kifejezetten jó néven vehette, ha egy falu – Konzka – egy ő általa alapított város – Zsolna – jogát követi. Egy tételesen kidolgozott és kodifikált jog legfőként azonban azzal az előnnyel járt, hogy biztonságot adott. Még a beszercei várhoz tartozó távoli Pruzsina is olyan nyilatkozatot tett 1391-ben, hogy aláveti magát a zsolnai jognak,⁷⁹⁶ sőt, a Csicsmányon is túl lévő, s a kaszai várhoz tartozó, *villa Zliechov* is 1418-ban⁷⁹⁷ A vevő – neve alapján – német volt és a szomszédos Rajecről való lehetett. Thyl Miklós ugyanitt telepszik meg, tekintve, hogy itt élt később egy Thyl nevű család.

A *Stranzka, Konzka, Stephanburbaya* (Kóporuba) településeket birtokló Balogh nembeli Ath fia Domokos 1368-ban már templomépítésre kér engedélyt, hogy *villa Raych* Szent László templomától függetlenek legyenek.⁷⁹⁸ E Domokos 1366-ban gömöri esküdt, Bebek László familiárisa volt, s a Trajai ág megalapítója lett.⁷⁹⁹

Sztránszké temploma ezt követően fel is épült. Jelenleg már csak a romja áll. Korai gót stílusú, keletelt szentélye egy nyolcszög három oldalát alkotja. A szentély boltozott lehetett, fölötté huszártoronnyal, mert más tornya nem volt. A töréspontokon és a hajó mentén támpillérek helyezkednek el, de méretük alapján az látszik valószínűnek, hogy az épületnek sík födémje volt, amely nem adott át oldalnyomást a falra, amit pillérrel kellett volna felvenni. A falak fejtett kőből épültek, a fal vakolt volt, csak a nyílásbélletek és pillérek élei készültek faragott kövekből.⁸⁰⁰ Konzka, Kóporuba, Kunerád, Rajecfürdő és Poluzsje voltak Sztránszké filiái. Amikor a 18. században az anyakönyvezés elkezdődött, addigra már Konzka volt a plébánia központja.⁸⁰¹

Ezekre a településekre azonban Zsolna és Sztrecsény vára ellátására a királynak volt szüksége, ezért megszerzi magának a nála amúgy sem kegyben álló Athfiaktól. Így lesz 1373-ra Konzka már királyi birtok, s kap kiváltságlevelet a régóta használt *Fekete erdeu*-re Lajos királytól.⁸⁰² „Fekete erdőnek” nem valami fajtára utalva neveztek el egy erdőt, hanem azért, mert sűrű, magas fákból álló értékes szálerdő volt, ami épületfának a legalkalmasabb.⁸⁰³ *Kunszka* 1386 körül Zsolna tartozéka,⁸⁰⁴ holott Rajec jóval közelebb esik. Az, hogy Konzka a zsolnai (magdeburgi) jogot követi, lehetett az oka annak, hogy Zsolnához lett beosztva. Zsolna várhoz egyébként Konzskán kívül csak Zsolna város tartozott, más nem.

1368 után a Balogok még egy újabb települést alapítanak, Rajecfürdőt, abból következően, hogy 1376-ban a király a Balog nembeli *Oth* fiának nemcsak *Stranzka possessio*-ért ad cserebirtokot, hanem *Tapolcha villa wayth* (fojt)-nak nevezett soltészságáért is.⁸⁰⁵ Mint a későbbiekből kiderül, ezt követően Rajecfürdő is királyi erdőkiváltságot kap. Kóporuba azonban hosszú ideig megmaradt magánbirtoknak: a nyitrai Práznócon soltész Praznovszkyak szereztek meg, miután Porub(k)-át mint soltészséget megalapítva meglepedtek a vidéken. E községet gyakran Porubának hívják, csak később kapja a kicsinyítő képzős alakot, hogy megkülönböztethető legyen a másik, (Kő)porubától. Klecsént, Kunerádot is a Praznovszkyak telepíthették.

Hunyarad (és Kunszka) nevekben talán a Hund szó rejlik. A szeptesi Hunfalva, Huncovce is eredetileg Hundsdorf volt.⁸⁰⁶ A Kunszka eredhet azonban a 'ló' szóból is. Klecsén nevének eredete vitatott. A helyszín ismeretében a 'lótenyésztők' magyarázatra hajlok.⁸⁰⁷

⁷⁹⁵ FEKETE-NAGY 1941, 137-138.; KAVULJAK 1948 81; FEJÉR CD, XI. 512.

⁷⁹⁶ CHALOUPECKY 1934, 86.

⁷⁹⁷ CHALOUPECKY 1934, 91.

⁷⁹⁸ FEKETE-NAGY 1941, 188-189, 217; ZICHI 1874, 366-369.

⁷⁹⁹ ENGEL 1996, II. 8.

⁸⁰⁰ Amint azt a szerző személyesen látta. – 1748-ban beomlás történt, amit kijavítottak, a nyugati homlokzaton álló tornyot is ekkor építették. (By. TŽCP, 1754) A beomlás a templom szentélye fölötti boltozatnál volt, itt a falat pót-pillérrel erősítették meg. 1858-ban egy földrengés után a templomot elhagyták és újat építettek, szobrait a konzskai templomba vitték át.

⁸⁰¹ KOČIŠ 1959, 119.

⁸⁰² DF 261460

⁸⁰³ MAGYAR 1983, 19.

⁸⁰⁴ CHALOUPECKY 1934, 84.

⁸⁰⁵ DL 76010

⁸⁰⁶ KROPILÁK 1977, I. 473.

⁸⁰⁷ A helynév az egész Felvidéken több helyen előfordul. KISS LAJOS 1988., I. 457. Sem a 'kunyhó', sem a 'szirt', sem a 'törpefenyő' nem látszik a helyre jellemzőnek.

Porub(k)át soltészai családnévként először 1361-ben említik.⁸⁰⁸ A krasznai iktatásnál királyi emberként részt vesz Poruba-i László, Poruba-i Kelemen fia Miklós,⁸⁰⁹ akik a fentiek értelmében a Praznovszky-család tagjai.

Ami a Rajeci völgy legfelső szakaszát illeti, Csicsmányt a legvalószínűbben a 14. század közepén a Túróci család alapította. A Znió vára alatt elfolyó Vrica patak mentén felfelé hatolva előbb a német Vrickót, majd a patakot követve és átkelve a Facskói nyergen a Rajcsánka völgyében tovább nyugatra tartva ennek legfelső szakaszán Csicsmányt.

Említik Csicsmányt ugyan korábbi oklevelekben is,⁸¹⁰ de az 1364-iről Engel Pál megállapította, hogy hamisítvány.⁸¹¹ Richard Marsina az 1272-iről is ugyanezt állapította meg.⁸¹² Ezt még talán azzal is alá lehet támasztani, hogy bennük Smaragd kaszai ispán apja neve János, holott valójában Ajnárd.⁸¹³

Csicsmány különleges népművészetéről, egyebek közt rendkívül szép, emeletes faházairól híres, ennek eredete már sokféle találgatásra adott alkalmat. Sokan felfigyeltek németes jellegére, tartották mások balkáni gyökerűnek is. Körmöcbányán, Brandenburgban, a Baltikumban és Karéliában találtak ilyen jellegzetességű épületeket. Ezeket szláv területeknek tartva jelenleg az a felfogás alakult ki, hogy Csicsmány építészete ószláv.⁸¹⁴ E területek egyúttal a 12. századi német kolonizáció területei is, így a csicsmányi épülettípus németnek is tartható azzal a magyarázattal, hogy a német jelleg a felső Nyitra-völgyi német telepítéshez tartozó szomszédos német faluból, Vrickóból származik.⁸¹⁵ 1330 körül ugyanis a bajmóci várhoz tartozó lakatlan erdőt a Gilétfiak irtásra és betelepítésre adták, ez eredményezte a Privigye környéki német betelepülést. E *handerburzok*nak nevezett németek eredetileg bányászok voltak, s a Meczenzéf vidékéről lettek idetelepítve. A községneveikben szereplő *hai*, *häu* szász eredetű. 1332-ben e vidéken már használják a lehota kifejezést is.⁸¹⁶ Ami a két legfelső, a Rajeci völgyhöz legközelebb fekvő községet illeti, Nyitrafő (Klačno) neve 1403-ban *Geydel*⁸¹⁷, 1464-ben *Gajdellehotája*.⁸¹⁸ Tuzsina pedig két falu összeolvadásából jött létre: 1393-ban a *Villa Fabri iudex*-e ugyanis, *Hermannus dictus Heckel*, a *Tussina* patak mentén fekvő helység fölött, *Cziczman* falu felé újabb telepet hozott létre *Heckelshau* néven.⁸¹⁹ A korábbi falu neve 1430-ban *Kovachlehota*.⁸²⁰ A két település, Schmiedshau és Heckelshau együtt később a patak nevét kapja. 1489-ben *Thwssyna*.⁸²¹ Vricko alapítása e községekkel egyidejű, utána telepítették a távolabbi Csicsmányt.

A Rajeci völgyben Facskó települt a legutoljára, s a Podmaniczkyak egy ágához köthető.

A Podmaniczkyaknak, Lucskaiaknak és Klobucsaiaknak dalmát eredetű őse prediálisként kerülhetett Klobusicra, majd leszármazottjai további prédiúmokot szereztek, soltészskéget alapítottak. Első nemesi birtokuk a Lucska erdő.⁸²² A Podmaniczkyak őse feltehetően Csák Máté halála után, 1321-ben kerülhetett erre a vidékre, talán annak érdeméből, hogy Trencsén ostromában kitüntette magát. Az előkelő és már 1308-ban pozsegai birtokos Gilét kíséretében kerülhetek erre a vidékre, aki a mondott évben állt I. Károly szolgálatába.⁸²³ E Gilét fia János 1335-1363-ban bajmóci, 1341-ben privigyei, 1350-1363-ban keselőkői,

⁸⁰⁸ FEKETE-NAGY 1941, 173.

⁸⁰⁹ DL 5040

⁸¹⁰ DL 794, DL 795

⁸¹¹ ENGEL 1996, I. 338.

⁸¹² MUNKOVÁ 1992, 14.

⁸¹³ ENGEL 1996, I. 338.

⁸¹⁴ VYDRA 1958; PRAŽÁK 1985 221-237.; MUNKOVÁ 1992, 12-14.

⁸¹⁵ MUNKOVÁ 1992, 13.

⁸¹⁶ KRISTÓ 2003, 134-135.

⁸¹⁷ KROPILÁK 1977, II. 27.

⁸¹⁸ TAGÁNYI 1880, 64.

⁸¹⁹ FEJÉR CD, X. 2. 165.

⁸²⁰ KROPILÁK 1977, III. 211.

⁸²¹ DL 37667

⁸²² LUKINICH 1937-1942, I. XXIV-XXIX. – Klobusicon ugyan már 1262-ben említenek Mikud és Mika nevű személyeket, (FEKETE-NAGY 1941, 279.) ezeknek azonban közben – úgy látszik – magvuk szakadhatott.

⁸²³ ENGEL 1996, I. 471.; KRISTÓ 1999, 55.

másik fia Miklós (+1356) 1336-ban bajmóci és privigyeyi várnagy volt.⁸²⁴ Közeli rokonuk, Ajnárd pedig 1335-ben tapolcsányi várnagy.⁸²⁵

1361-ben Podmanini *Adrian* fia Miklóst és a Teplai *Charnak* fia Pált bevezetik az új adományként kapott *Silva Luchka* birtokába. A ránk maradt, igen sok másolási hibát tartalmazó kései másolatban Charnak helyett ugyan *Thanak* olvasható, de nem kétséges, hogy *Csarnakovkosztolec* ('Csarnak-egyházasa') és a két *Cserna* alapítójáról, soltészéről van szó. A 'Fekete' jelentésű személynév *Cserna* alakja megint csak délszláv eredetet mutat. A két megadományozott egymás unokatestvére, mert mindkettő leszármazottja viseli a Klobucsai közös prédiura utaló családnevet. A nyilvánvalóan telepítésre szerzett erdő határleírása a következő (az óramutató járása szerint haladva): *Ad rivulum* (1) indul, innen fel egy *wrch*-re (2), majd az *alpes*-eken a *fekete keo*-re,(3) majd a *Klek* (4) következik, keresztezi a prónai *via publica*-t (5), határ a *Zilna*-ba folyó *Studenecz* (6), a *Kyeshed* (7), *Sadasna* mezeje (8), *Suhadolina* erdeje (9), végül egy meg nem határozott erdő.⁸²⁶ A határleírás meglehetősen hozzávetőleges, hiszen több esetben nem pontot vagy vonalat ad meg, hanem erdőt meg mezőt. A két magyar hegynév a magyar birtokostól vagy intézőtől származhat, a későbbiekben azonban nem említik őket. A szlávok – amint ezt tapasztalni – a vizek környékén éltek, ezeknek adtak nevet, a hegycsúcsoknak általában nem, csak a legjellegzetesebbeknek. A hegycsúcsok csak a mezőgazdasági területek határainak kijelölésénél kaptak jelentőséget, – tehát a telepítéseknél – majd fokozottabban a valach hegyipásztorok megjelenésekor, akiknek ez volt az életterülete. A *rivulus* a később újra említett *Zilna* (Rajcsánka), *fekete keo* a Ostra Skala (= 'Éles Szikla', 1220 m), *Klek* pedig a Kl'ak (1351 m). Az oklevélben szereplő legutóbbi név szláv, az 'összecsuklik, letérdepel' szlovák szóval hozható kapcsolatba,⁸²⁷ s a hegy igen jellegzetes, „félrecsuklott” formájára utalhat. Később a valach pásztorok ajkán módosult a jelenlegire, egészen más, 'ojtó' jelentéssel.⁸²⁸ A *Studenecz* neve jelenleg Studence vagy Studienky, a csicsmányi útelágazásnál ömlik a Rajcsánkába, ma is csicsmányi határpatak. A *Kyeshed* nem azonosítható, *Sadasna* viszont Sádočné falu. *Suhadolina* viszont kettő van, egy Facskónál, egy pedig Frivalddal szemben, Rajec határában a későbbi Trszenna-majornál, itt az utóbbiról van szó. E Lucska erdőben csaknem száz évvel később jön létre Facskó.

Rajec jelentős hely volt, a város kancelláriával rendelkezett. 1382-ben a bécsi egyetemen tanult egy bizonyos *Johannes Paganus de Ragcz*⁸²⁹ is, akinek nevében szereplő helységnév – a benne szereplő 'g' alapján – egészen biztosan Rajecceel azonos. A g-vel a korabeli szláv (őszlovák) nyelvben a [j] hangot jelölték. A városka ismeretlen korú, de már a 18. század végén használt, középkori feliratú és helyesírású hivatalos pecsétjén is a felirat: REYGICS.⁸³⁰

Zsigmond kora

Az 1380-as években a rajeci uradalmat pusztulás érte. Ez Zsigmond (1387-től király) unokatestvérenek, Jodok örgrófnak 1385. évi benyomulásához köthető. Zsigmond neki és egy másik unokatestvérenek adja egy időre Pozsony-, Trencsén-, Nyitra-megyék területét. Jodok 1385-ben Nyitra városában tartózkodott, Magyarországról csak néhány év múlva vonult ki.⁸³¹ Hadi tevékenysége közben a jelek szerint felhatolt a Nyitra völgyén is, majd átkelve a hágón végigpusztította Frivald, Suja, Gyurcsina, Jaszenové, Zbinyó falvakat, Rajec várát, Kunyerádot s bizonyára még más falvakat is. Majd Lietava felé tért, felégette a mellette lévő Podhoriét. E „csehektől” elpusztított községet ugyanis, amely Lietava vára mellett fekszik s ennek tartozéka, 1388. szeptember 21-én Melchior fia Vladislav, Bebek István nádor lietavai castellanusa megbízásából *Wan* fiai Miklós és *Krisun* mint soltészok újratelepítették. Megkapták hozzá a mészáros, pék, cipész, kovács és ötvös mesterség jogát, a jövőbeli perköltségek harmadát,

⁸²⁴ ENGEL 1996, II. 265.

⁸²⁵ ENGEL 1996, I. 138.

⁸²⁶ DL 65757; LUKINICH 1937-1942, I. 4.

⁸²⁷ HSSJ, 1994 II. 46. LUKINICH 1937-1942, I, 4. a kisorosz (ukrán) 'tuskó, kőtuskó' szóval magyarázza.

⁸²⁸ FRIVALDSZKY 2005b

⁸²⁹ SCHRAUF 1892, 4.

⁸³⁰ FOJTIK 1974, 84.

⁸³¹ MÁLYUSZ 1984, 16, 153.

egyebekben pedig a zsolnai német szabadságot.⁸³² 1530 körül egy *Jan Wanow* telkes szerepel a Rajechez tartozó Suján,⁸³³ ennek alapján valószínű, hogy ez a német nevű család rajeci eredetű.

1387 óta a (vág)besztercei ispánság, – s így Rajec és Lietava vára is – a Rátót nembeli Ilsvai Leusták kezén volt,⁸³⁴ aki folytatja a vidék újratelepítését. Ezért Leusták 1390 táján a nagyobb részben elhagyott *Jesenow és Izben (Zbyňov)* villicatusát és judicatusát a német nevű *Lampert Rajecz*-i bíró fia Istvánnak és Jezenow/Jenezow-i Miklós fiának, Andrásnak adta 25, egyenként 106 dénárt érő márkáért. A mondott két helység András és István apai osztálya.⁸³⁵

A szintén Rátót nembeli Kaplai (Serkei) Dezső comes, Hricsó, Lietava és *Raycz/Raych* várakat a királytól 1392-ben zálogba vette,⁸³⁶ 1393-ban pedig megvette Lietavát a *Raychtól* hozzátartozó Sujával (*Noghchywe*) és Gyurcsinával (*Gerkelehothaya*) együtt.⁸³⁷ E birtokra 1395-ben új adományt kap (*Raych, Chya, Giorkelehataya*).⁸³⁸ A birtokba (*Raych, Nogchye, Gewrklehotaya*) még az évben be is iktatják.⁸³⁹ A Rátótiaktól 1397-ben Zsigmond király e birtokokat Vág-völgyi hadjáratában azonban visszavette.⁸⁴⁰

Dezső comes még honorbirtokos korában, 1392. nov. 9-én *Hennes* fia Péternek és *Hanko* fia Jánosnak adta 10 aranyért az *advocatiat* és *iudicatiat* a „nagyobb részben elhagyott” Suja és Gyurcsina helységekben azokkal a jogokkal, amelyekkel a *Rayecz*-i *populus* rendelkezik. Az oklevelet 1414 júl. 2-án Zsigmond király átírja *Prasnowecz*-i Miklós kérésére, ezt pedig a túróci konvent János rajeci advocatus kérésére.⁸⁴¹ Az említett helységek nevei *Nagy Sue* ill. *Jorkinhov/Horkinhos*, az oklevél azonban csak egy 1771. ápr. 19.-i másolat 19. század másolatában, ill. egy másik 18. századi másolatban⁸⁴² maradt fenn, amelyek közül az utóbbi az előbbitől függeni is látszik, így igen kétséges, hogy a *Nagy Sue* a maga 18. századi helyesírásával az eredeti betűhű másolata-e.

Azzal, hogy Zsigmond a várakat visszavette, a csehek által elpusztított vidék újra élesztése megállt, sőt le is mondtak róla, mert a kevés és szegény faluval rendelkező - és úgy látszik alaposan megsérült - rajeci vár erődítményeit egy 1298. évi dekrétum értelmében lerombolták, amely így rendelkezik az elégtelenül ellátott várakról.⁸⁴³ Rajecet és uradalmát ezzel egyidejűleg Lietavához csatolták. Rajecet ettől kezdve nem saját várnagy irányította hanem fojt, (*chvojt*). A várrom anyagát 1647-ben a templomtorony-építéshez használták fel.⁸⁴⁴ Rajec a vár lerombolása után öröklődő, német jogú bíróság lett, mint a várépítés előtt is volt. A soltésznek saját telke volt (Chvojtová), s azé a családé lehetett, amelyet később Rajcky néven megnemesítették.

A rajeci templom is rommá lett, mert amikor újjáépítették, csak a déli bejárat környéke, meg még néhány korai gót ajtó maradt meg belőle. A 14. század végén újjáépített templomból egy mérműves maradt ránk. Maga Lietava vára is javítást igényelt 1398-ban Hricsóval, Besztercével és Óvárral együtt.⁸⁴⁵ Lietavát – s benne most már Rajecet – Szandzivoj kapta 1397-től haláláig (1403), ezután Stibor vajdáé lett, szintén haláláig (1414).⁸⁴⁶

1414-ben a Podmaniczky János fia Miklós megbízásából eljáró *Praznowecz*-i Miklós kérésére János, *Raygech*-i advocatus átírja Szandzivoj 1399. évi oklevelét, amelyben *Podmansky Sylvanis* (1405-ben

⁸³² LOMBARDINI, I. 441-442.

⁸³³ By.OK, fasc.182/1/5

⁸³⁴ ENGEL 1977, 187.

⁸³⁵ ENGEL 1977, 144.; FEJÉR CD, X. 4. 642. (1407-re keltezve. Lehet, hogy ekkor írták át. ZSO nem említi.)

⁸³⁶ ZSO, IV. 2442. sz.; (DL72818) 2482. sz.; (DL7786)

⁸³⁷ ZSO, IV. 2872. sz.; (DL7848)

⁸³⁸ ZSO, IV. 4034. sz.; (DL7908)

⁸³⁹ ZSO, IV. 4035, 4063. sz.; (DL 8078)

⁸⁴⁰ ENGEL 1996, I. 399.

⁸⁴¹ ZSO, IV. 2214. sz.; V. 787. sz.

⁸⁴² DF 268735 ill. DL 87885

⁸⁴³ FÜGEDI 1977, 43.

⁸⁴⁴ ŽIDEK 1992, 30.; KROPILÁK 1977, II. 473-474.; JANČOVÁ 1962

⁸⁴⁵ ZSO, I. 5313. sz.

⁸⁴⁶ ENGEL 1977, 131.

Zwanys azaz János⁸⁴⁷) lándzsás-állítási kötelezettségét kettőről egyre szállítja le. Ezt az oklevelet Zsigmond is átírja.⁸⁴⁸

Az 1385 évi pusztulás után jó ideig senki rajeci nem tanult a bécsi egyetemen, ám a konszolidáció után 1415-ben a bécsi egyetem magyarországi diákjainak nevei közt Johannes és *Martinus de Roitz*, 1426-ban pedig *Dyonisius de Roishcz* neve bukkan fel.⁸⁴⁹ Ezek helyesírásához annyit, hogy a városka még egyes 17. sz-i, ill. 18. századi iratokban is *Raics Raicsz*, *Raicsensi*, *oppidi Raicsa*,⁸⁵⁰ helyesírással szerepel. Nem kell feltétlenül tehát arra gondolni, hogy e bécsi diákok a Körös-megyei, némileg hasonló hangzású, Rajecnél jelentékenyebb horvát Rojcsa város polgárai lennének. Ez utóbbiak ugyanis a szintén szláv nyelvű város, Prága egyetemét látogatták,⁸⁵¹ miközben a német Rajec polgárai a német Bécsét. Rajec is volt annyira jelentékeny város, hogy küldhetett diákokot egyetemre. Ez időtájt Rajecen lakott a gazdag és előkelő lengyel lovag, Skrzywno-i Donin. Ez a hasonnevű lengyel alkancellár unokaöccse volt, Stibor rokona. Előbb Nyitraszerdahely várnagya volt, amely 1403-1419 közt királyi vár, majd Borbála királyné familiárisa lett. Borbáláé volt 1427-től Vágbeszterce, ennek tartozékai pedig Hricsó és Lietava. Donin 1437-39-ben e két vár kapitánya, zálogban a kezén tartja, ezután nem szól róla forrás.⁸⁵² Feltehetően 1420 és 1439 közt lakott Rajecen, egyenlő távolságban e váraktól, talán éppen az erődítményként felszámolt rajeci vár egyik palotának helyreállított épületében, aminek nyoma lehet az említett hétszögű épületmaradvány második padlója. Az. 1397-ben lebontott vár anyagából úgy lehetett csak 1647-ben templomtornyot építeni, ha a közbeeső időben valami más épületbe volt beépítve, nevezetesen Donin palotájába. Ennek feleségétől, Katalintól keltezetlen levelet és pénzt visz futárként a megbízható *Johannes foyt czum Reycz*.⁸⁵³ A kifejezés ismét a városban még meglévő német-nyelvűségre utal. Az 1428-ban végrendelkező Perényi Miklós Vág-völgyi kapitány *Donynt Raycz*-inak nevezi. Akárcsak a királyné, Perényi is adósa Doninnak, ő 400 arany forinttal.⁸⁵⁴ Ez az időszak Rajec egyik fénykora lehetett. 1420-ban említik *Raych oppidum* vásárát,⁸⁵⁵ 1432-ben a cseh husziták Vágbeszterce felől Rajecet érintve vonultak Németpróna felé,⁸⁵⁶ de nincs adat arra, hogy ott bármi kárt okoztak volna.

Rajecel érdemes összevetni az észak-déli kereskedelmi út egy másik fontos pontján lévő Zsolna történetét. A zsolnai vár nem az 1385 évi morva betörésnél, hanem Zsigmond 1397-i hadjáratában sérült meg és veszítette el a jelentőségét. 1405 után már nem is említik⁸⁵⁷ pedig Budatinnal kitűnő vár-párost alkotott a Vág ellenőrzésére, mint Sztrecsény is Óvárral. Zsolna városi jegyzőkönyveit 1380 körül kezdik vezetni, 1429-ig németül, ezt követően térnek át a szláv nyelvre.⁸⁵⁸ Hogy már előbb is igen számottevő volt a szláv nyelvű lakossága, abból is látszik, hogy fiait Rajecel ellentétben nem a bécsi, hanem a prágai egyetemre küldte.⁸⁵⁹ Zsolna város soltészjogát 1480-ban Podmaniczky Balázs özvegye kapja, majd ennek 1483-ban bekövetkező halála után az örökösöktől azt a város veszi meg.⁸⁶⁰ Rajec egészen a Vág-völgyi vasút megépítéséig azonos nagyságú település volt mint Zsolna, amelynek 1869-ben is csak 2870 lakosa volt,⁸⁶¹ miközben Rajecnek 2666.

Turot és Poluzsjét közelsége miatt Sztrecsényhez már ennek megalapításakor átcsatolhatták. Poluzsjét 1403-ban említik először.⁸⁶² Ami Turot illeti, *Stephanus de Tauricz* 1386 körül, *Petrus de*

⁸⁴⁷ LUKINICH 1937-1942, I. 9.

⁸⁴⁸ DL 8442

⁸⁴⁹ SCHRAUF 1892, 41, 152.

⁸⁵⁰ RADVÁNSZKY 1879, 366.; OL E156, 85 fasc. no.10, Irr. fasc. 2. no. 10.

⁸⁵¹ 1413-ban Dyonisius Emerici de Roycza, 1418-ben Stephanus de Roycza (VARSIK 1926, 23.)

⁸⁵² Doninról részletesebben: ENGEL 1996, I. 214, 280, 431, II. 214.; DVOŘÁKOVÁ 2002, 407-409.; az 1439 évet illetően: DL 44697

⁸⁵³ ZSO III. 1484. sz.; (DL48176)

⁸⁵⁴ ENGEL 1996, II. 189.; DL 39287, DL 39288.

⁸⁵⁵ ZSO VII. 1650 (DL 10757)

⁸⁵⁶ TÓTH-SZABÓ 1917, 114.

⁸⁵⁷ ENGEL 1996, I. 468.

⁸⁵⁸ CHALOUPECKY 1934, 99.

⁸⁵⁹ 1405-ben Martinus de Zylina, 1415-ben Joannes de Zilina, 1420-ban Nicolaus de Žilina (VARSIK 1926, 21, 23)

⁸⁶⁰ LUKINICH 1937-1942, I. LVIII, 138, 173.

⁸⁶¹ KROPILÁK 1977, III. 353.

⁸⁶² KAVULJAK 1948, 80.

Tauricz 1416-ban szerepel a zsolnai városi jegyzőkönyvben.⁸⁶³ Mint a Rajeci völgy minden községe, ez is soltészszéggé alakult, soltészcsaládja a Turecky, Tursky nevet viselte.⁸⁶⁴ A feltehetően Csák Máté idejében melléje telepített Háromudvar 1416-ban már meglévő település, említenek benne egy *Lacztko de Tribus curiis* személyt.⁸⁶⁵ A latin községnév nyilvánvalóan fordítás, mégpedig magyarból.

Konszkat illetően arról értesülünk, hogy a már említett erdőjogát az uradalom megsértette, ezért 1413 október 28-án *Lodowyk iudex seu rehteer de Konzka* valamint a falu jobbágysai tiltakoznak szabadságuk újabb keletű csorbítása ellen, ezért Zsigmond *Ztrechen* várnagyához és egyéb tisztségviselőihez levelet intéz. A levélben szereplő *rehtersygh/rehtersegh* szavak, meg az előbbiben lévő *Fekete erdeu* arra utalnak, hogy a falunak voltak magyar lakosai is, akiket még a Balogok illetve soltészaiak telepíthettek oda.⁸⁶⁶ Ugyanaznap, 1413 október 28-án Zsigmond Cseh János *iudex seu rehteer de Thaplafalva* konszkaiakéhoz teljesen hasonló panaszát is orvosolja.⁸⁶⁷

A konszkai *vilicus et iudex* 1421-ben a sztrecsényi *possessiók* vitájában lép fel.⁸⁶⁸

1414-ben, Szentháromság vasárnapja után két nappal (jún. 5.) a túróci konvent előtt Pál fia László, ennek fiai Miklós és Péter továbbá ennek fia András *Pan de Kamien-Poruba* az üres és pusztá Kunyerad betelepítésére adnak a Konzka községben lakó *Aranarovics*-nak mondott Miklósnak, valamint örököseinek *advocatum sive scultetiam cum uno Lanco et Curia, sessióval*, malomjoggal és kocsmatartással a Kamenna Porubán szokásos módon, minden *census, collecta* és *taxa* nélkül. Az ott letelepedők 24 évre szabadságot kapnak, a *munera* kivételével. 12 év eltelté után az egész közösség évente 3 *brevis* márka földbért fizet. 24 év után lép életbe a részletesen felsorolt a teljes cenzus, *collecta* és *munera* kötelezettség. A vitás dolgokban évente háromszor a bíró és az uraság képviselője közösen ítélik meg. Minden ügyben Zsolna, feljebbvitelkor Korpona dönt. A bíraskodás jövedelmének 2/3-a az uraságé, 1/3-a a soltészé. Az uraság ilyenkor csak két szolgálóval és három lóval jelenhet meg. A *hospesek* azaz jobbágyságok ingó és ingatlan javaikat szabadon adhatják-vehetik. Az elhagyott ingatlan javakat a bíró foglalja el és a német szokás szerint osztja el.⁸⁶⁹ A szövegben előforduló helynevek a másolat készítésének idején (1802) használatos alakban fordulnak elő, az uraság („*Pan*”) azonos a későbbiekben Praznovszkynak nevezettel, tekintettel a benne felsorolt Miklósról, aki 1414-ben Rajecen járt el és Andrásra, aki az 1490-ben elhunyt Péter apja lehet. Konzka úgy látszik, nem sínylette meg a morva betörést, hiszen soltész is tudott adni, amint Sztránszké sem, mert temploma sértetlen maradt.

1417-ben – mint 1361-ben is - Krasznán egy határjárásakor jelen van egy Porubkáról elnevezett Porubszky, ez esetben *Petrus de Porroba*,⁸⁷⁰ aki értelemszerűen a Praznovszky család tagja.

Az 1414. június 5-én kelt soltészlevél kópiája:

⁸⁶³ CHALOUPECKY 1934, 84, 89.

⁸⁶⁴ KAVULJAK 1948, 87.

⁸⁶⁵ CHALOUPECKY 1934, 89.

⁸⁶⁶ ZSO, IV. 1228. sz.

⁸⁶⁷ ZSO, IV. 1229. sz.

⁸⁶⁸ ZSO, VIII. 859. sz.

⁸⁶⁹ By.TŽP, Kamenna Poruba, no. 87. – Az oklevél a DF sorozatban nem található.

⁸⁷⁰ FEJÉR CD, X. 8. 588.

Univerſis Chriſti Fidelibus tam preſentibus quam futuris
 ſocium preſentium inſpecturis. Conventus P. M. Virginis
 ſancti Hieronymi de Thuroz ſalutem in ſalutis largitore. Cuius
 inſpiratione obſervatio Reverſus Memorie uel ſollicita ad in-
 venit poſteriorum, ut ea que arguntur in tempore ne ſimul cum
 tempore ſabantur. ſtatim ſuo fulciatur liberali unde ad illi
 uelorum Notitiam harum ſerie volumus pervenire, quod Ludo-
 vicus filius Pauli Nicolai & Petrus filij Ladislas nec non
 Andree filius Petri Petri Bar. de Hamen - Thura Cu-
 ram nobis perſonaliter conſtituti in iudicio ſuo ſpecifica
 confeſſa in hunc modum: Quod uſi quendam Puffionem
 in Thura Hunyera ad vocatam in ſtatu French exiſtentem nunc
 hacuam et deſertam volentes ad meliorem et habitabi-
 bus decorare. Consideratio itaque probitate & ſagacitate mo-
 experientia et idoneam ad id ſollicitam Puffionem in ſtatu
 dicti Tranarovic nunc in Puffione Hungaria vocata Commoran-
 tis Puffionem Advocatiam ſive Puffionem quidem Puffionem
 cum uno Curia, et Curia, ſeu loco ſeparati poſt unum ſtan-
 cum convenienter in loco ſufficienti ubi idem Nicolai in ſtatu
 die victore Puffionem ſibi inſtituit ſibi ſive voluntatis eliget
 item locum inſtituit liberum Puffionem, et Tabernaculum
 liberam ſecundum ritum, et conſuetudinem poſt alterum
 in ſtatu ſeu Advocatus in dicta Hamen - Thura exiſtens Puffio-
 natus ſuum tenet et tenet et conſtituit, moſ Puffionem et
 conſtituit etiam conſtituit nobis Puffio Nicolai filij Tranar-
 et per cura Puffionem, et Puffionem Univerſis liber, et abſque
 homi ſolutum Puffionem, in Collecta ſive ſtatu receptus et ſtatu
 poſſibilitate poſſibilitate tenentem pariter et habentem
 omnibus ſtatim hominibus, ſeu fidelibus ad eandem Puffionem
 Hunyera Cauſa Commoran- ſtatim tenentibus per 24 Annos liber-
 tatem receperunt, ut videlicet ad usque Puffionem Annos ſtatim
 ra deſerunt nihil niſi immunitate inferius declarata. ſtatim
 expletis Autem 12 Annis totalis inſtitutum Puffionem cum immu-
 nitas tota in eandem habitans tales immunitate breves in Puffionem
 Puffionem inſtituitis pro ſtatim Annis. ſtatim immunitate usque
 ad expletum Puffionem 24 Annorum ſtatim tenentibus

Az 1385-ben elpusztult Frivald helyreállítása igen későn történt meg. 1413. okt. 22-én Stibor erdélyi vajda Trencsén, Beszterce, Szolnok főispánja és a Vágvidék ura Trencsénben kelt oklevelében⁸⁷¹ hozzájárult ahhoz, hogy hűséges, kedvelt szolgája, a nemes férfi, Michael Walach Frivald soltészjogát (*villicatum et iudicium*) megvegye, földet, erdőt, mezőt, cserjést 250 magyar márkáért.

Stibor egyidejűleg utasította Liptói Lászlót a birtokba helyezésre és Baliczky Andrást, hogy védelmezze a vevő szabadságjogát bármi adóztatási kísérlettől, minden zaklatástól. Liptói László valószínűleg a lietavai várnagy volt és azonos az 1388-ban e funkcióban lévő Melchior fia Vladislavval. Baliczky András pedig a túróci ispán, Stibor veje, a szomszédos szklabinyai uradalom ura. A szövegből az derül ki, hogy a vevőt elsősorban az állattenyésztés érdekelte, ezek jogának részletes körülírását igényelte: „*in bonis, agricultis, pratis, fenetis, montibus, promontoriis aut aliis quibusvis locis pascere boves, vaccas, scrophas, oves seu alia animalia debeat.*” A soltész Hátszegi kerületből való volt, néhány magával hozott erdélyi románnal meghonosította az erdei juhászkodást. Ők adhatták a vlach neveket a környékbeli hegycsúcsoknak. Feltehető, hogy Stibor a közeli vágbesztercei vár kapitányának számíthat, de miután három hónapra rá meghalt, ez aligha valósulhatott meg.⁸⁷² 1410-ben a besztercei várkapitány még Stibor honfitársa, a lengyel Jarosló volt.⁸⁷³ A malom, fűrészmalom, sörfőzés, halászás joga az oklevélben nincs megemlítve. Miután azonban Mihály leszármazottjai ezeket gyakorolták, ezért a szokásjog alapján kerültek az új soltész birtokába. Az is későbbi összefüggésekből derül ki, hogy a falu földjeinek 1/3-a volt bírósága.⁸⁷⁴

Az új soltész az elpusztult régi boronatemplom romjain újat épített, maga számára pedig kúriát.⁸⁷⁵ A soltészcsalád 1480 táján a templomot szárnyasoltárral látta el.⁸⁷⁶

1385-ben Csicsmány – úgy látszik – nem pusztult el. 1393-ban a Privigyéhez tartozó Lipnik határjárásában a nemesi tanúk közt szerepel Miklós fia János *de Cchychman*, továbbá Péter fia *Péter de Wrbanow*.⁸⁷⁷ 1397-ben a Csicsmánnal szomszédos község, Nyitra-megyei Csávoj⁸⁷⁸ határjárásában említik *Cichman* birtokot.⁸⁷⁹ 1411 november 6.-án az 1393-ban említett Csicsmányi Miklós fia János más néven jelenik meg: Néhai Túróci Miklós, *Uyhel*-i bíró fia Jánosként, aki lemond csicsmányi, (Kiszuca-újhelyhez közeli szvederniki és a túróci zabori öröksége feléről nővére, Klára, Rakovi Lőrinc fia Márton felesége javára,⁸⁸⁰ majd 1411 december 26-án Túróci Miklós özvegye Erzsébet és gyermekei, János és Katalin elzálogosítják 16 évre 2000 forintért *Rakouch*-i (Rakovszky) Lőrinc fiának.⁸⁸¹

1393-ban a Privigyéhez tartozó Lipnik már említett határjárásában a nemesi tanúk közt szerepel *Peteu* fia Benedek *de Luchka* is.⁸⁸² A Lucska ekkor még mindig lakatlan erdő ugyan, de nemesi birtok.

1414 július 2-án *Naghchorna/Naghcherna*-i *Loukus* fiait, Mártont, Jánost, Mihályt, Tamást, Pétert és Fülöpöt beiktatják a Trencsén-megyei *Zdudench* birtokába.⁸⁸³ Ez a birtok nem más, mint a Lucska-erdő Csicsmánnal határos (déli) része, amelyet tőle az említett Studenec patak választ el. A Podmaniczkyaké lett az erdő másik (északi) fele, ahol később Facskó jött létre. *Naghcherna*-i *Leukus* egy másik fia, Miklós

⁸⁷¹ By.RF, no. 1. hártán, papírfelzet alatti pecséttel, XVIII. századi téves olvasat szerint az évszám 1418. (DF 266609). Regesza: ZSO, IV. 1215.sz.

⁸⁷² Walach Mihály pályafutása, valamint az oklevél szövege: FRIVALDSZKY 2001-2002, 63-64

⁸⁷³ ENGEL 1996, I. 279-280.

⁸⁷⁴ FRIVALDSZKY 1998a, 90-106.

⁸⁷⁵ FRIVALDSZKY 2004b,a, 379-385.

⁸⁷⁶ FRIVALDSZKY 2004b, 217-224.

⁸⁷⁷ ZSO, I. 2786. sz.

⁸⁷⁸ Csávoj Czabaj, a Vérkői Pénzes családé, amely nem rokon a Podmaniczkyakkal. (LUKINICH 1937-1942, I. LX-LXI.) 1478-ban megszerzik e faluban rejlő királyi részt is. (LUKINICH 1937-1942, I. 122. DL. 17174) – A nem messze fekvő Trencsén-megyei Cselkó-lehotát 1540 k. viszont Czawkowa lhota-nak írják (LUKINICH 1937-1942, III. 165). E települést a Domanizsán prediális lednicei Posnanus jobbágy és fia, Celko alapította. (FEKETE-NAGY 1941, 237.) E poznanai prediális neve - lengyel lévén – megengedi a Czawko írási formát is. Ennek alapján úgy látszik, hogy a Vérkői Pénzesek és Cselkó családja egy töről fakadnak.

⁸⁷⁹ ZSO, I. 4946. sz.

⁸⁸⁰ MUNKOVÁ 1992, 15.

⁸⁸¹ ZSO, III. 1429. sz.; (DL 67348) FEKETE-NAGY 1941, 108.; KAVULJAK 1948 79. szerint a falut ekkor alapítják. A 2000 forint megfelel 500 márkának.

⁸⁸² ZSO, I. 2786. sz.

⁸⁸³ ZSO, IV. 2212. sz.

1361-ben királyi ember a krasznai iktatásnál.⁸⁸⁴ A Leukus név, mint egy 1488-i oklevélből kiderül, nem Lökös, hanem a Levkó latinos változata, szintén délszláv,⁸⁸⁵ s jelentése 'Balog'.

Ebből az 1414 évi iktatásból arra lehet következtetni, hogy a Csernyánszky család egy töről fakad a Podmaniczkyakkal, s az említett Csarnak leszármazottja. Az iktatás legvalószínűbben egy osztály nyomán jött létre, amikor Csarnak örökösei egyik felének jutott Tepla, Vrchtepla és Csernakovkosztolec, a másik felének a két Cserna és a Lucska erdőnek a Studenec-patakkal határos, e patakról elnevezett fele.⁸⁸⁶

1418. március 8-án Lucskai Bertalan tiltakozik az ellen, hogy a Lucska birtok felét a Podmaniczkyak elfoglalják.⁸⁸⁷ Itt az a kérdés, hogy melyik feléről van szó. Én úgy gondolom, hogy az említett Studenecről, amely nem volt a Podmaniczkyaké. Ebből összetűzés, emberölés lesz. A Podmaniczky család egyes tagjai ekkor Rajec városában laknak, legalábbis 1428-ban Sebestyén, aki rajeci plébános.⁸⁸⁸

A Csernyánszkyak egyébként tekintélyes család: János 1479-ben tanú Lednice határperében, egy Mátyás 1481-ben és 1493-ban királyi ember a drienovei iktatásnál, 1488-ban maga is perel. Csernyánszky Tamás magtalanul halt el, birtokát 1508-ban a Szapolyai család kapta adományba, de Csernai *Thehen* Demeter ennek ellentmondott.⁸⁸⁹

Zsigmond és Mohács között

Lietava és Sztrecsény uradalma évtizedeken át egy kézben volt. 1437-ig Borbála királyné birtoka volt, Zsigmond halála után ismét királyi birtokok lettek. A hozzájuk tartozó falvakat a szükségnek megfelelően olykor átcsoportosították. Konzka és Sztránszké 1456-ban még Sztrecsény tartozéka.⁸⁹⁰ 1474-ben azonban, amikor Mátyás király Lietavát Kinizsinek adományozza, *Stranya* (Sztránszké), *Konska*, falvakat már Lietavánál sorolják fel. A Rajeci völgy falvai közül ebben az uradalomban szerepel még *Dywrchyna* (Gyurcsina), *Frywald*, *Schwgye* (Suja), *Jasenowe* (Jeszenové), *Zbynyove* (Zbinyó), *Czerna Parva* (Kiscserna) és *Rayecz*.⁸⁹¹ *Thwr*, *Polvsy*, *Theplicza* falvak viszont 1483-ban Sztrecsényhez tartoznak.⁸⁹² Kinizsi halála után Lietava is és Sztrecsény is a Szapolyaiaké lett.⁸⁹³ A Rajeci völgyben lévő említett falvakat felsorolták 1496-ban is.⁸⁹⁴

Thyl Miklós volt konzskai soltész Rajecen telepedett meg. 1454-ben említenek ugyanis egy Privigyén vásároszó *Michal Til* kereskedőt *Rayczon*,⁸⁹⁵ aki az ő leszármazottja lehet. 1460-1469 közt Zsolnán *Rageczky Michal* néven szerepel.⁸⁹⁶ A Thil család később nemcsak Rajecen, hanem Frivaldon is élt.

Német nyelvű iratok Rajecről a pusztítások miatt nem maradtak fenn. 1476-ban a rajeci városi jegyzőkönyvek nyelve latin volt.⁸⁹⁷ 1478-ból való – a jóval későbbi másolatban fennmaradt – rajeci mészárosok céhlevele, amely szerint a céhmester a német nevű *Yano Mandel*.⁸⁹⁸ 1479 május 1-én szláv nyelvű oklevelet adnak ki Rajecen Zsolna város részére, amelyet *Stranska*, *Kuonska*, *Kamenowa Poruba*, *Durczina*, *Fraywald*, *Ssugie*, *Jesenowa*, *Bynov* soltészai is tanúsítanak.⁸⁹⁹ 1485-ből is fennmaradt egy szláv nyelvű részlet a mára már megsemmisült legrégebbi rajeci könyvből, amely szerint *Iwaniš* telket vett

⁸⁸⁴ FEKETE-NAGY 1941, 107. DL 5040.

⁸⁸⁵ Ld. a bosnyák király, Tvrtko nevét.

⁸⁸⁶ Levkó a Csarnak fia Pálnak testvére lehetett, a harmadik testvér pedig talán az említett Pető (Péter). Pál és Péter ez esetben még iker is lehettek gyakori névadási szokás szerint. Átlagban 30 éves generációkkal számolva, meg figyelembe véve a nagykorúságot mint jogképességi feltételt az derül ki, hogy Csarnak és Adrián név szerint nem ismert apja egy generációval lehetett idősebb Károly királynál, s mikor 1308-ban bejöttek, fiai is felnőttek lehettek.

⁸⁸⁷ ZSO, VI. 1605. sz.; LUKINICH 1937-1942, I. 14-15.

⁸⁸⁸ LUKINICH 1937-1942, I. 18-19.; FEKETE-NAGY 1941, 295, 326.

⁸⁸⁹ FEKETE-NAGY 1941, 238.; LUKINICH 1937-1942, I. 538-539.

⁸⁹⁰ FEKETE-NAGY 1941, 77-78.

⁸⁹¹ DL 45660

⁸⁹² FEKETE-NAGY 1941, 171.; DL 18846

⁸⁹³ KAVULJAK 1948, 48.

⁸⁹⁴ DL 20315

⁸⁹⁵ CHALOUPECKY 1934, 109.

⁸⁹⁶ CHALOUPECKY 1934, 115, 124.

⁸⁹⁷ 1879-i hiteles másolatban: DF 268736

⁸⁹⁸ CHALOUPECKY 1937, 182.

⁸⁹⁹ CHALOUPECKY 1937, 129

*Dorotha Galiczkatól.*⁹⁰⁰ A vevő neve – mint már láttuk - a János délszláv változata, lehet hogy személye is. Az eladó pedig nagy valószínűséggel lengyel. 1488-ban *Ragecz* város bírása oklevelet ad ki,⁹⁰¹ amiből kiderül, hogy Rajecen még ez évben is működött latin nyelvű oklevelet kiadó kancellária. 1492-ből pedig két szláv nyelvű jegyzőkönyv-kivonat maradt fenn.⁹⁰²

A ránk maradt legrégebbi rajeci jegyzőkönyvek nyelve szláv, közelebbről cseh, „szlovákizmusokkal.”⁹⁰³ Az egyik bejegyzés szerint 1515-ben a Skotna-hegy ügyében a *Presnowsky* (Praznovszky) nemesek ellen ad ki testimoniumot a polgárság, amit tanúsítanak *Matthia de Czerna* (Csernyánszky) és *Albert de Durczina* (Gyurcsánszky) „nemesek” is.

A másik bejegyzés pedig egy 1522-ből való jegyzék⁹⁰⁴, amely szerint az egyes települések dézsmája

Ragecz	21 F 18 d	Konska	3 50
Welka Čzerna	1 26	Chunerad	---
Mala Čzerna	----	Poruba	4 25
Yassenowe	3 50	Durczina	3 50
Zbynow	2 87	Friwald	3 50
Kleczany	1 50	Fackow	2 44
Poluwsy	80	Ssuge	2 --
Stranske	3 50		

Tridvoryt 1438. október 3-án Albert király eladományozza *Hranostay* Miklósnak – vélhetően az addigi soltésznek - és fiainak, *Jakussonak* és *Jánosnak*, *Jakusso* fia Miklósnak, valamint *Streczen-i Matthussonak*, akiket beiktatnak a Sztrecsényhez tartozó *Thwur* királyi *possessio* melletti *Trydwory villaba*, továbbá két kúria birtokába.⁹⁰⁵ 1439-ben mindazonáltal nemcsak Tur, de még Háromudvar is Sztrecsény részeként szerepel.⁹⁰⁶ A háromudvari Miklós fia *Hranostay* Jakusso 1450-ben megveszi egy helybeli jobbágy földjét.⁹⁰⁷ 1451-ben Jakuss fia Miklós és György elzalogosítják Trencsén-megyei Zamzlo birtokukat.⁹⁰⁸ 1525-ben *Zaramodvor-i* Jánost említik.⁹⁰⁹ A község teljes egészében nemesi birtok, a rovásadó összeírásokban ezért nem szerepel.⁹¹⁰

1483-ban *Porwbka*, a Praznovszkyak Trencsén-megyei fészke Sztrécsnóhoz tartozik,⁹¹¹ miután nekik ott nem birtokuk, csak soltészségük lehetett. Praznovszky (Práznóci) András fia Péter 1490-ben (Kő)Porba, Keleczen és *Hwnyarad* birtokokról végrendelkezett, amelyben zálogként ő birtokolta testvére, István részét is.⁹¹² Az örökagyót 1449-1486 közt gyakran jelölik királyi embernek, több familiárisa is volt.⁹¹³ A harmadik testvér Práznovszky György volt, 1474-ben Podmaniczky László brumovi várnagya.⁹¹⁴

A már korábban említett Praznovszky Miklós, aki 1414-ben két ügyben – mint befolyásos ember – Rajecen eljár, már birtokolhatta nemcsak Kunyerad, hanem Konszka és Klecsén falvakat is. Praznovszky György Hunyeradot zálogba adta Hranosztay Györgynek, Klecsént pedig a Rajecen lakó Kelemennek. Ezeket 1511-ben fiai, Benedek és Mihály visszaváltják. Benedek fia Péter – testvérei, Pál és Ferenc nevében is – elzalogosít Hunyeradon 1523-ban három jobbágytelket és a soltészség felét a Lehoczkyaknak, érte a Porubka birtokkal jótállást vállalva. 1525-ben Porub(k)án elzalogosítanak hat jobbágytelket az

⁹⁰⁰ CHALOUPECKY 1937, 148.

⁹⁰¹ DL 19421. (A kiadási hely nem Regéc!) Studenecz falut FEKETE-NAGY 1941, 190. sem ismer

⁹⁰² DF 268738, az egyik latin fordítása: DF 268737

⁹⁰³ JANČO 1962, 48.

⁹⁰⁴ DF 26839

⁹⁰⁵ DL 13241

⁹⁰⁶ FEKETE-NAGY 1941, 171, 77-78.

⁹⁰⁷ DL 14364

⁹⁰⁸ DL 15621

⁹⁰⁹ LUKINICH 1937-1942, II. 313.

⁹¹⁰ LUKINICH 1937-1942, II. és III.

⁹¹¹ FEKETE-NAGY 1941, 171.; DL 18846

⁹¹² DL 19626

⁹¹³ NEUMANN 2005, 139. 277-278.

⁹¹⁴ DL 45586

Egresdyeknek.⁹¹⁵ Porubkáról van szó, mert a jobbágynevek szlávok⁹¹⁶ s nem azonosak az 1530 körül Kőporubán összeírt nevekkal. Kőporubán 1511-ben a Szádeczky-Kardos család is birtokolt.⁹¹⁷

Csicsmányt az egész 15. században a túróci Jeszenszkyek és Rakovszkyak birtokolták. Ez utóbbiak a túróci Jeszenszkyeknek egy ágát képezték.⁹¹⁸ Alsó-jeszeni Mátyás veje, *Urbanowzky* János 1500-ban csicsmányi részét 40 aranyért zálogba adja unokatestvérének, Rakovszky Györgynek. A falu másik részét 1502-ben a túróci Kossuthfalván lakó Detrich János pedig a Nagyjeszeni családnak adja zálogba. A Rakovszkyak és Jeszenszkyek Ulászló ellen voltak, ezért 1506-ban Csicsmányt és Szvederniket a birtokos Kossuth-i Miklós halála után Zabláti Jánosnak és utódainak adja. Később azonban visszakerül eredeti birtokosaihoz, mert 1549-ben a portális összeírásakor a földesúr Urbanovszky János, aki 1557-ben lemond részéről Rakovszky György javára 40 aranyért.⁹¹⁹

Lucskai Bertalan fia Lőrinc hűtlenségbe esik, ezért 1440-ben a király tőle birtokait, Lucskát, Vrchteplát és Csernakokosztolecet (*Chernakowkostelech*) elkobozza és a Podmaniczky Lászlónak, a családi vagyon nagy gyarapítójának és másodfokú unokatestvérének, Klobucsai Miklósnak, a Klobusiczky család megalapítójának adományozza.⁹²⁰ Úgy tűnik, az oklevél szerkesztői előtt nem volt tudott, hogy a Lucska erdő Lucskaiakat illető része már a Studenec nevet viselte, s nem is Lucskai Lőrinc birtokában volt, hanem a Csernyánszkyakéban.

1451-ben az erdő még mindig *Silva Luchka*⁹²¹ néven szerepel. Ez után nem sokkal települhetett Facskó, de az is lehet, hogy már megvolt néhány éve, csak adómentesen, ezért nem említik. A Lucska-erdő betelepítésre a viszályok miatt tehát csak egy évszázaddal a megszerzése után kerül sor. Ám nemcsak ez akadályozta a telepítést, de az is, hogy a soltész-telepítések kora lejárt, nem nagyon volt telepíthető lakosság. A 15. század közepén kapóra jöttek a Kárpátok vonulatában éppen akkor odaérkező nomád valachok. Az alapító soltész német lehetett, legvalószínűbben Gajdellről vagy Tuzsináról. Facskót a szomszédos német falvak lakosai ugyanis a maguk tájszólásában még a 20. században is Wötschnhā-nak nevezték, azaz Fotschenhau-nak,⁹²² vagy inkább **Fatschenhau*-nak.⁹²³ Németprónán és környékén ugyanis az *ei ā*-nak hangzik.⁹²⁴

1458-ban a Podmaniczkyak megszerzik Beszterce várát.⁹²⁵ 1469-ban Mátyás király új oklevelet ad ki a Podmaniczkyaknak a meglévő *Fachko-ra* és két másik helysége, „amelyeket már régóta bírtak”,⁹²⁶ e három község ugyanis nem szerepelt az 1458-i adománylevélben, nem lévén tárgyai az adományozásnak. *Fachkwalhota* 1471-ben Beszterce vár tartozéka, a Csernyánszkyak alapítása *Kyss Charna* soltésztség is, Nagycserna viszont nem,⁹²⁷ miután ez Csernyánszkyak nemesi birtoka.

1488-ban *Ragecz* város bírása és tanácsa *Friwald, Durczina, Ssuge, Jesenowe, Zbynow* és *Konska* bírói, valamint e családok további tagjai, végül *Peter Thyl* frivaldi jobbágy tanúságára oklevelet ad ki arról, hogy *Nobilis Andreas Czernensky de Czerna* az ősetől *Lewkó/Lowkótól* örökölt *Studenecz possessio-t* háborgatás nélkül birtokolja.⁹²⁸ Ez utóbbiról nem derül ki, hogy csupán erdő, ilyen nevű falu ugyanis nem létezett, legfeljebb valach pásztorszállás. Az itt említett Studenec a felsorolt falvak közül Frivaldhoz esik a legközelebb, ezért szerepelnek az oklevélben első helyen e falu soltészai, sőt még egy ide való jobbágy is.

⁹¹⁵ FEKETE-NAGY 1941, 341.

⁹¹⁶ FEKETE-NAGY 1941, 172.,

⁹¹⁷ FEKETE-NAGY 1941, 140, 274.

⁹¹⁸ NAGY IVÁN, IX. 611.

⁹¹⁹ MUNKOVÁ 1992, 15.

⁹²⁰ DL 13568

⁹²¹ FEKETE-NAGY 1941, 117-118, 149.

⁹²² WEINELT 1938 241- 243.; KAVULJAK 1948, 111 is német falunak tartja.

⁹²³ GRIMM 1885, III. 1363. Fatsche, Fatschen többféle jelentéséből a 'kötélék' hozható összefüggésbe, a névvel 'szerződés' értelemben, amely vagy a lehota alapítási szerződésére, vagy a Lucska-erdőt felosztó egyezsége utal.

⁹²⁴ HANIKA 1952, 72.

⁹²⁵ LUKINICH 1937-1942, I. XXXVI.

⁹²⁶ FEKETE-NAGY 1941, 117-118, LUKINICH 1937-1942, I. 87-88. (DL 16847)

⁹²⁷ FEKETE-NAGY 1941, 117-118, LUKINICH 1937-1942, I. 95-96. (DL 17174)

⁹²⁸ DL 19421

1495-ben és 1496-ban Podmaniczky László fia Jánosé Vrchtepla és (Csernakov)Kostolec egésze valamint *Fachko* fele.⁹²⁹ Ez – gondolom – úgy értendő, hogy a Lucska-erdő azon (északi) fele, amelyre a Podmaniczkyak Facskót telepítették. 1498-ban Beszterce uradalma falvainak *nobiles et circumspecti* közt szerepel *Jacobus de Phaczko*,⁹³⁰ azaz a soltész. 1500-ban a község neve *Faczko*⁹³¹ 1508-ban *Mynkowcz* János megveszi a facskói bíróságot *Kostowycz* Lukács vlach eredetű facskói bírótól, aki azt maga is vétel útján szerezte,⁹³² feltehetően a német alapítótól. A soltész-alapítások korának lejártát mutatja már az is, hogy e facskói soltészokat nem nevezik már 'Facskovszky'-nak.

Az egymással rokon Csernyánszkyak és Podmaniczkyak ellentéte az ősi Lucska erdő miatt tovább tart. Az meg még külön bonyolította a dolgot, hogy két Sucha Dolina létezett, aminthogy jelenleg is. 1510-ben a Podmaniczkyak ezért bizonyítványt kapnak arról, hogy az a *Zwha* völgy, ahol *tugurium valahorum* van, s ahonnan nemes Csernai Gáspár egy hegyipásztor jószágát elhajtotta, nem Rajechez, hanem Facskóhoz tartozik, amely mindig is a besztercei várhoz és a Podmaniczkyakhoz tartozott. E Csernai Gáspár ellen egy Csernai János tanúskodott.⁹³³ 1511-ben pedig olyan egyezség született, hogy Lietava urának, Szapolyai Jánosnak a rajeci területen (annak határán) lévő (másik) *Sucha Dolina* erdejét a Podmaniczky János jobbágysai szabadon használhatják.⁹³⁴

Mohács után

A Mohács utáni évtizedeket két okból kell áttekintenünk. Egyrészt, mert ekkorból maradtak fenn az első urbáriumok részletes gazdanévsorokkal, másfelől területünket ekkor súlyos pusztulás érte, amely a lakosság korábbi etnikai sokszínűségét csökkentette azáltal, hogy az üressé vált telkeket szlovákok kapták meg. Az eddigi szóránymagyarságnak nyoma sem maradt, a németiség is erősen visszaszorult, ellentétben a szomszédos Privigyey-medencével, ahol ilyen pusztulás nem volt. Ennek falvai németek maradtak, amíg csak lakosaikat 1945-ben ki nem telepítették.⁹³⁵ Ez a kor végül azért is fontos, mert ebben a korban történt több soltészcsalád megnemesítése is.

A lietavai és sztrecsényi uradalomra csehországi szedleci Kosztká Miklós Zápolya János királytól 1529-ben adománylevelet szerzett. Ferdinánd király 1531-ben Lietava ellen küldte hadvezérét Thury Miklóst, aki azonban nem tudta bevenni a várat. 1532-ben Kosztká átállt Ferdinánd oldalára s 1534-ben tőle is adománylevelet kapott.⁹³⁶ 1535-ben be is iktatták az új földesurat Lietava uradalmába, így *Stranska*, *Konska*, *Gywrchyna*, *Frywald*, *Swgye*, *Cherna*, *Jesenowe*, *Zbynow* falvak, *Ragecz* város és *Porwba* nemesi kúria birtokába, továbbá Sztrecsény és a többek közt hozzá tartozó *Thwr*, *Polusie*, *Porwbka* birtokába. Ezen jelen voltak a a Rajeci medence falvainak „nemesei” közül a *Gywrchyna*-i András, *Porwbzky* Mihály *de Porwba*, *Cherniczky* János *de Cherna*. Az iktatásnak a Podmaniczkyak azonban ellentmondtak,⁹³⁷ ezért tíz évig tartó háborúskodás követte a Kosztkák és a Podmaniczkyak között.

A lietavai uradalomból fennmaradt egy 1543-ban készült, urbárium,⁹³⁸ amely azonban 1530 körüli állapotokat tükröz.⁹³⁹ Rajecen a következő nevek tűnnek németeknek a felsorolt 78 névből: *Duss*, *Fabianow*, *Hanzik*, *Jaklow*, *Kubanow*, *Laczman*, *Mandlinyow*, *Perma*, *Ssnaker*, *Sollys*, *Wynkler*.⁹⁴⁰ 1586-ban a rajeci tanács 11 tagja közül német nevű: Thil és Mandl.⁹⁴¹ 1608-ban a 103 rajeci családból *Czimirman*, *Fabian* (2), *Halmes*, *Hudlman*, *Jokell* (3), *Knoten*, *Mandell* (2), *Niczell*, *Plundra*, *Wenczel*.⁹⁴²

⁹²⁹ LUKINICH 1937-1942, I. 258-259, 272 (DL 20305, DL 20393)

⁹³⁰ LUKINICH 1937-1942, I. 326.

⁹³¹ LUKINICH 1937-1942, I. 364

⁹³² FEKETE-NAGY 1941, 284, 307.

⁹³³ LUKINICH 1937-1942, I. 580.

⁹³⁴ KAVULJAK 1948, 139.

⁹³⁵ GYÖRFFY 1998, 342.

⁹³⁶ KAVULJAK 1948, 50-51.

⁹³⁷ LUKINICH 1937-1942, II. 522-525.

⁹³⁸ By.OK, fasc. 182. no. 1-5.

⁹³⁹ FRIVALDSZKY 1998a, 93-94.

⁹⁴⁰ KAVULJAK 1948, 78.

⁹⁴¹ By.RF no. 4.

⁹⁴² OL P1341, 27. lad. 10. fasc. Ratio victualium.

1626-ban *Fabian (4), Halmes, Jokell (3), Knoten, Kudliman, Kudlinian (3), Mandell, Niczell, Šlajfar* német nevéek,⁹⁴³ holott semmi nyoma nincs már a német nyelvhasználatnak.

Frivaldon 1530 körül 16 telkes jobbágy és 1 bírói család volt. A nevek legnagyobb része német eredetű: *Artel, Czymerman, Hos, Konswal, Krajcza, Langpetrow, Mandl, Ssuster, Wenczlow, Weyss*.

A lietavaihoz hasonló archaizmust látunk a Podmaniczky-uradalom esetében is. Az 1540-i keltű, de 1535 előtti állapotot tükröző urbárium 15 telkével Facskó ezen részének messze legnagyobb települése, mérete azonos Frivaldéval.⁹⁴⁴

Az 1536-ban felvett rovásadó összeírás azonban már tükrözi az időközben bekövetkezett pusztulást. Eszerint a Lietavához tartozó *Zbynowe totaliter exusta, Frywaldt, Chyerna* hasonlóképpen, *Konzka 8, Ztranzka 11, Jazzanowe 7, Porwba 8, Hwynarad 8, Dwrczina 10, Swhya 4, Reycza 33* porta után adózik. Sztrecsényhez tartozik *Thwr 7, Polwbzny 3, Porwbka 1* portával. Saját nemesei vannak a következő falvaknak: *Chychman 2, Klechan 2* portával,⁹⁴⁵ t. i. a Praznovszkyak. Másik két birtokukat viszont a Kosztkák ragadták magukhoz, így Porubát és Kuneradot 1539-ben és 1543-ban is a Lietavai uradalomnál tartják nyilván, 1543-ban Klecsént is.⁹⁴⁶ 1545-ben azonban Praznovszky Pálnak visszaítélik *Poruba, Chunerad, Kleczen* birtokokat.⁹⁴⁷ Klecsén nemesei a Klacsánszkyak voltak,⁹⁴⁸ akik a Praznovszkyak egy ágának tekinthetők.

Kosztká tíz éves háborúskodás után a közben ismét Ferdinánd ellen fordult,⁹⁴⁹ végül a Kosztkák és a Podmaniczkyak 1545-ben fegyverszünetet kötnek, elismerve benne a Praznovszkyak jogait is.⁹⁵⁰ A vidék azonban hatalmas pusztulást szenvedett,⁹⁵¹ amely csak részben tükröződik az 1548-i rovásadó összeírásban, amely szerint mindössze Facskót, Jaszenovét és Zbinyót illetően írják, hogy a királyi hadak, a spanyol lándzsások felégették.⁹⁵² A frivaldi telkek egy része is éveken át üresen állt vagy részben elpusztult. Az 1548-as kapuadó összeírás szerint 1 bíró, 2 zsellér, 2 szegény, 1 pásztor élt a faluban, 1549-ben bírót nem is említettek, csak 3 zsellért és 3 elszökött gazdát. A számok itt „portát” jelentenek. A falu 1553-ban összesen 4 „portát” tett ki.⁹⁵³

Kőporubán, Praznovszky Pál birtokán 1554-ben *Johannes Rác* jobbágyot említenek,⁹⁵⁴ 1558-ban e birtokon azt a bizonyos *Csjerné Hori*-t (Fekete hegyet) Kosztká emberei változatlanul háborgatják.⁹⁵⁵ 1561-ben meghal Praznovszky Pál.⁹⁵⁶ 1587-ben Kunyerád, Kőporuba és Klecsén már a Hathalmyaké,⁹⁵⁷ akiktől leányágon a Szobekék öröklék.⁹⁵⁸

A Kosztkák és Podmaniczkyak háborújában a pusztulás érintette Rajecet is. Temploma rommá lett, csak 1610-ben állították ismét helyre. Ekkor készült a templom északi kapuja 1611-i évszámmal és Luther-rózsákkal díszítve. A Rajeci völgy forgalmi szempontból változatlanul jelentős. Amikor az 1530-1540 táján megnyitott Bécs-Pozsony-Buda első állami postavonal után az 1550-ben megnyitják a másodikát is, ez nem más, mint a Pozsony-Nyitra-Privigye-Vág völgye-Eperjes-Kassa útvonal.⁹⁵⁹

A német neveket lassan Frivaldon is felváltották a szlovákok. A német nyelv a 17. század harmadáig élt a faluban.⁹⁶⁰ Az eredeti német nevek tulajdonságokat, a végzett mesterségeket jelölték. A foglalkozások

⁹⁴³ KUŠIK 1959, II. 25-26.

⁹⁴⁴ LUKINICH 1937-1942, III. 165.

⁹⁴⁵ OL E158, XVIII k. 79-109.; idézi: LUKINICH 1937-1942, II. 580-590.

⁹⁴⁶ KAVULJAK 1948, 65.

⁹⁴⁷ LUKINICH 1937-1942, III. 322.

⁹⁴⁸ KROPILÁK 1977, II. 27.

⁹⁴⁹ KAVULJAK 1948, 52.

⁹⁵⁰ LUKINICH 1937-1942, III. 335-337.

⁹⁵¹ KAVULJAK 1948, 49.

⁹⁵² LUKINICH 1937-1942, III. 566-574. (OL E158, XLIII 249-365.)

⁹⁵³ OL E158, Trencsén m. XLIV. 130. 167 cím; OL E158, XLIII k. 249-305. és XLIV k. 71-127.; idézi: LUKINICH 1937-1942, III. 574. és IV. 69.

⁹⁵⁴ By.OK, Elenchus, Lietava, „L” 201.

⁹⁵⁵ By.OK, Elenchus, Lietava, „L” 202.

⁹⁵⁶ By.OK, Elenchus, Lietava, „L” 204.

⁹⁵⁷ By.OK, Elenchus, Lietava, „L” 217.

⁹⁵⁸ By.TŽP, Kamenna Poruba, no. 43.

⁹⁵⁹ HRADSZKY 1895, 128-130.

⁹⁶⁰ HOLUBY 1887, 2. sz.

nevét lefordították (Kovač), vagy a nehezen kimondható vezetéknev helyett, a kevésbé nehezen kimondható keresztnév lett apanévként a vezetéknev: Czymerman (1543), Toman Cimrman (1580), Toman (1622 stb.) illetve Svarcz (1622), Jakub Svarc (1625), Jakub (1720 stb.).

Frivaldszky János, a család nemességének megszerzője (1583) 1606-ban Frivaldon még németül végrendelezik.⁹⁶¹ Nemességét főurak szolgálatában szerezte, mint több más soltészcsalád is. A Gyurcsánszkyak címeres levelének kelte 1587.⁹⁶² A Sujánszkyaké 1631.⁹⁶³

Rajec élén még 1608-ban is soltész állt (*Jan Foytow*, azaz Rajcy János), mint a többi településeken is.⁹⁶⁴ A Rajczy családnév első említése ugyancsak 1608-ból való (*Rajsius*).⁹⁶⁵ E család eredeti neve gyaníthatóan *Thyl* volt, tekintve, hogy e nevet 1586 után többet nem említik. A Rajczy családot nemesként azonban először csak a 1754-i nemességvizsgálatkor írják össze, rajeci lakosként,⁹⁶⁶ de talán már jóval ezelőtt nemesi státusba kerülhettek. Ezek szerint Rajec 1608 és 1626 közt alakult át évente választott bírósággá: az utóbbi időpontban az urbárium ugyanis már nem nevez meg bírói családot – lévén ez évről-évre más – csak általában beszél *richtarról* s annak köteleességéről.⁹⁶⁷

A 1732. évi trencsén-megyei nemességvizsgálatkor a Felső (zsolnai) járásban armalista nemesek a Zbinyovszkyak is.⁹⁶⁸

Kiscsernán 1530 körül *Yarik Czernanski* a fojt, *Bernat Czernanski* pedig adózó telkes.⁹⁶⁹ Nagycserna 1548-ban a Besztercei uradalom része, és Podmaniczkyaké.⁹⁷⁰ 1549-ben Kiscsernán egyetlen nemesek *Czernensky* György és Bernát.⁹⁷¹ 1608-ban,⁹⁷² majd 1626-ban⁹⁷³ már ez utóbbi család is nemesként szerepel Bernatowski néven. Ez azzal magyarázható, hogy a Csernyánszky család nemességét nem családnévhez kötött armálisban kapta, hanem a Podmaniczkyakkal, Klobusiczkyakkal közös ősiük azzal a bizonyos, sok viszontagságot megért Lucska erdőbirtokkal. A 1646/47-i nemességvizsgálaton két Csernyánszky családot ismernek el, nagy- és kiscsernaiakat.⁹⁷⁴

Fachko 1548-ban más községekkel a Besztercei uradalom része, és Podmaniczkyaké.⁹⁷⁵ *Facsókóban* 1550-ben *Walachi* élnek, 1552-ben *nunquam aliquid solverunt*, 1555-ben *Waczko-ban sunt vigilatores arcis*, azaz a besztercei vár őrsége. Ez évben ezek a *walachok* 15 1/2 sessiót laknak, sajtot és bárányt adnak az uraságnak. Ez alól nem kivétel a *iudex Joannes Hrana* sem. 1559-ben a község neve *Faczkoua lehota*.⁹⁷⁶

Czyczman-nak 1549-ben *Joannis et Ladislai Vrbonowzky* nemesek a birtokosai.⁹⁷⁷

Tridvory 1590 táján Ludbregy István birtoka, akinek ekkor bekövetkezett halála után fiúörökös híján rá veje, Szeghy István kap adományt. A 19. században is a Szeghy család birtoka.⁹⁷⁸ Itt nem az 1357-ben kihalt Péc nembeli Ludbregi családról van szó, hanem egy másikról, Péter fia Czúz János, 1356-ban tapolcsányi várnagy, 1357/58-ban horvát bán leszármazottjairól, akik 1384-1421 közt Körös-megyében Ludbreget, Zágráb-megyében Bisztrica várakat birtokolták.⁹⁷⁹

⁹⁶¹ 17. századi szlovák fordítás: By.TŽPC, III. 5/56 (1791)

⁹⁶² FEDERMAYER 2000, 60.

⁹⁶³ FEDERMAYER 2000, 249.

⁹⁶⁴ OL P1341, 27. lad. 10.fasc. Ratio victualium

⁹⁶⁵ FEDERMAYER 2000, 196.

⁹⁶⁶ OL C30, Trencsén megye

⁹⁶⁷ KUŠIK 1959, II. 25-26.

⁹⁶⁸ SCHNEIDER 1938, 26.

⁹⁶⁹ By.OK, fasc. 182/1/5

⁹⁷⁰ LUKINICH 1937-1942, III. 544.

⁹⁷¹ LUKINICH 1937-1942, IV. 50- 75. (OL E158, XLIV. 71-127.)

⁹⁷² OL P1341, 27. lad. 10.fasc. Ratio victualium

⁹⁷³ KUŠIK 1959, II. 25.

⁹⁷⁴ FEDERMAYER 2000, 145.

⁹⁷⁵ LUKINICH 1937-1942, III. 544.

⁹⁷⁶ LUKINICH 1937-1942, IV. 52, (OL E158, XLIV 71-127) 280, (OL E158, XLIV 233-262) 464, (OL E158, XLIV 355-399) 630. (OL E158, XLIV 631-692) V. 310, (O L E156, fasc. 62. no. 37.) 392.

⁹⁷⁷ LUKINICH 1937-1942, IV. 50- 75. (OL E158, XLIV. 71-127.)

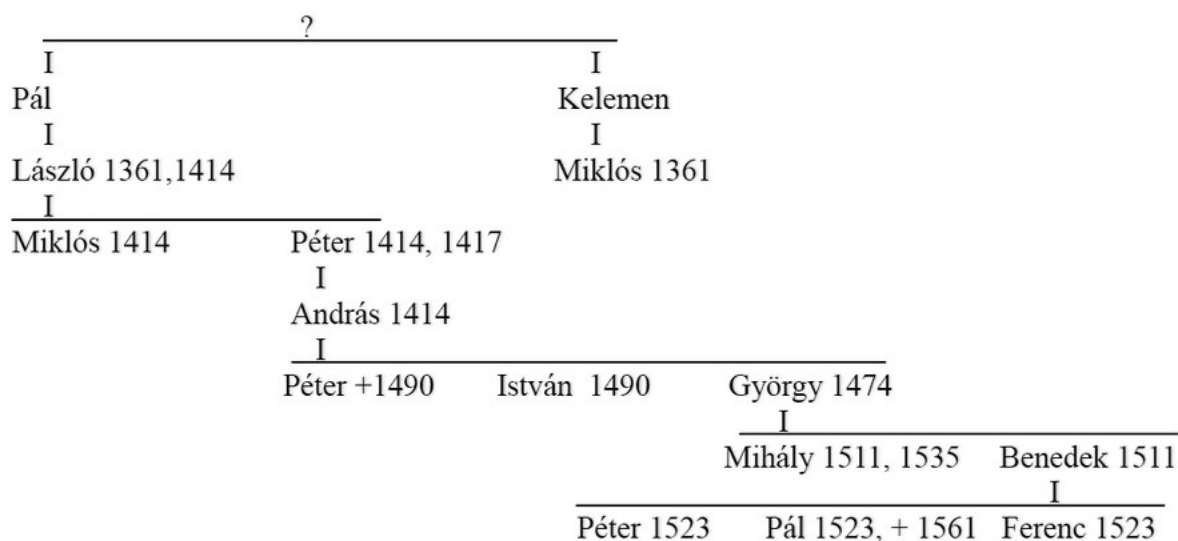
⁹⁷⁸ NAGY IVÁN, X. 555.

⁹⁷⁹ ENGEL 1996, II. 54, 150.

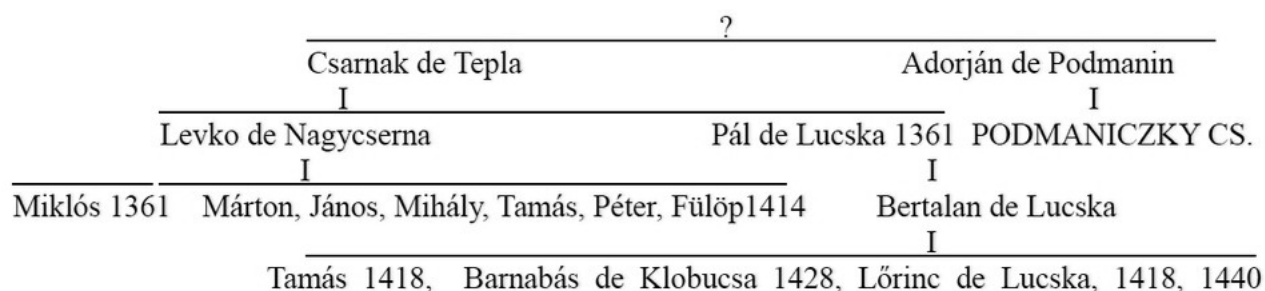
A Rajeci völgy településszerkezete 1450-re alakult ki, s a jelenkorig változatlan maradt. A Csák Máté kor magyar betelepülői a szlávok felolvadtak, ugyanez történt – valamivel később - a 12. századi német kisebbséggel is: A 17. század közepére még a tisztán németek által telepített Frivaldon is kihal a német szó. A 17. században a cseh nyelv is beolvad a szlovákba.

Családfák.

a Praznovszkyak

a Csernyánszkyak

A Rajeci völgy a reformáció és a katolikus restauráció korában

⁹⁸⁰ Rajec (ma is u. a.) az egykori Trencsén vármegye Zsolnai járásában, Zsolnától délre mintegy húsz kilométernyire, az északra tartó Rajcsánka patak völgyében található.

Tanulmányom a Rajeci völgynek csupán a felső folyását, azaz Rajecet és környékét, a hajdani Zsolnai járás déli felét érinti. A patak legfelső szakaszán, ahol a völgy összeszűkül, csupán három település található, s mindhárom a jobb parton: Csicsmány (Čičmany), amely Zljechó (Zliechov) filiája, s a 16. század elején a Rakovszkyak birtoka; Facskó (Fačkov) Rajec filiája, s a beszercei uradalom részeként Podmaniczky-birtok; ellenben Frivald (Rajecká Lesná) már a lietavai uradalomhoz tartozik.

Majd a völgy medencévé szélesedik: a jobb parton helyezkedik el Suja (Šuja) és Gyurcsina (Ďurčina); a patak két partján terül el Rajec városkája; a bal parton egy oldalvölgyben fekszik Nagycserna (Velká Čierna) és Kiscserna (Mala Čierna); a patakhoz közelebb pedig Jaszenové (Jasenové) és Zbinyó (Zbiňov); a jobb parton található Klecsén (Kľače): a felsorolt kisközségek mind Rajec filiái és a lietavai uradalom részei. A jobb parton található Rajecfürdő (Rajecké Teplice) és Poluzsje (Poluvsie), valamivel távolabb Konzka (Konska) és Sztránszké (Stránske), valamint – a pataktól jóval messzebb, de ugyancsak a jobb parton – Kunyerad (Kuňerad) és Kővágás (Kamenna Poruba): az említett községek a középkorban Sztránszké filiái. Másrészt Konzka és Sztránszké a lietavai uradalom része, a többi falu kisebb uraságok birtoka.

A települések többségükben szlovák nyelvűek voltak, az eredetileg német telepítésű Frivaldon azonban a német szó járta. Rajec a 14-15. században igen jelentős hely volt, lényegesen jelentősebb Zsolnánál is. Már a 14. században is találunk a bécsi egyetem hallgatói közt rajecieket. Kosztka Miklós 1529-ben I. Jánostól, majd – addigi ura ellenségéhez pártolva – 1534-ben I. Ferdinándtól kap adománylevelet a lietavai uradalomra. A Zápolya- és Habsburg-párti erők ezután egészen 1545-ig hadakoztak ezen a vidéken. A háborúban több település elpusztult, az eseményeket Rajec is megsínylette.

⁹⁸¹

Egyházigazgatási szempontból az egész vidék a nyitrai egyházmegyéhez tartozott. A tárgyalt időszak kezdetén temploma csupán Frivaldnak, Rajecnek és Sztránszkénak volt, ráadásul csak a két utóbbi minősült plébániatemplomnak. Frivald Mária-kegyhely volt, amelynek templomát a falu soltészbirtokosa a 15. század első felében engesztelésül építette azért, mert 1410-ben – Zsigmond király Lengyelország elleni háborúja során – része volt az Árpád-házi Kinga sírját őrző ószandeci templom fölgyújtásában: Frivaldról az egész 15. század folyamán zarándokoltak Ószandecre. Az útba eső Lőcséről pedig 1480-ban olyan szárnyasoltárt hoztak a frivaldi templom számára, amelynek főalakja Mária, mint a Napba öltözött asszony volt.⁹⁸²

A reformáció kezdetei

A reformációra vonatkozó első adalék Kosztka Miklós – a Lutherrel rokonszenvező földesúr – azon állítása, hogy 1536-ban Frivald evangélikus lett.⁹⁸³ Éppen az említett évben esik először szó a frivaldi „*parochus*”-ról, holott a falu valójában csupán Rajec filiája volt.⁹⁸⁴ Elképzelhető, hogy ténylegesen a rajeci paróchusról van itt szó, de az is lehet, hogy a már Frivaldon élő lelkészt nevezik paróchusnak. Az utóbbi esetben az illető családi neve nagy valószínűséggel Frölich lehetett. 1580-ban ugyanis beiratkozott a prágai

⁹⁸⁰ Eredetije: FRIVALDSZKY 2007b

⁹⁸¹ FRIVALDSZKY 2007a

⁹⁸² Művészettörténeti szempontból: FRIVALDSZKY 2004a; FRIVALDSZKY 2004b; teológiai-lelkiségi szempontból: FRIVALDSZKY 2005a

⁹⁸³ LOMBARDINI, II. 456.

⁹⁸⁴ OL E158, XVIII. k. 79-109.; idézi: LUKINICH 1937-1942, II. 590.

egyetemre bizonyos *Jeremias Frölich Freywaldensis Pannonius, Martinus* fia.⁹⁸⁵ Ez a Frölich Jeremiás a peregrinációs gyakorlathoz képest még 1560, sőt a falu viszonyait tekintve még 1553 előtt születhetett Frivaldon. Frölich nevű jobbágyok azonban nem éltek a faluban,⁹⁸⁶ ezért fel kell tételezni, hogy a helyi lelkész családjáról lehet szó. Az imént említett 1536-os évszám alapján Jeremiás a fia vagy az unokája lehet egy Frölich vezetéknevű lelkésznek, aki vélhetőleg németországi származás.

Kosztka Miklós a német lelkészt – érthető módon – az egyetlen német nyelvű helyen telepítette le, ahol amellet még saját templom is volt. A frivaldi templom kegyura azonban nem Kosztka volt, hanem a falu soltész-családja, a Frivaldszkyak. A soltészok örökletes bírói tisztséget viseltek; részesültek a földesúrnak járó adóból, kiváltságos telket birtokoltak, ezen kívül ők voltak a templom kegyurai is. 1526 és 1553 közt Frivaldon azonban éppen interregnum volt a soltészszégekben, mert egyik soltészfiú sem tudta magára váltani a tisztséget. Ezért átmenetileg évente váltották egymást, ami viszont jogbizonytalansággal járt. Így történhetett, hogy a lietavai földesúr a soltész megkerülésével önhatalmúan intézkedett. A német nyelvű falusiak – talán mit sem sejtve a teológiai vitákról – nyilván örömmel vettek egy saját, ráadásul német papot. Addig ugyanis legfeljebb káplán láthatta el őket Rajecről. Később azonban, Frivaldszky Mátyásnak 1553-ban történt soltészi hivatalba lépésével a falu irányításának kérdése rendeződött, s pedig – úgy látszik – olyan irányban, hogy Frivaldról a protestáns lelkésznek távoznia kellett.

Valóban, ezután jó darabig nem tudunk a vidék reformációjával kapcsolatos adatokról, s a Frölich család tagjai sem fordulnak elő többé Frivaldon. A Szepességben bukkannak fel, oda települhettek át, lévén, hogy ez szintén német vidék. A század második felében már meglehetősen elterjedt a család. Frölich Gergely nagyszalóki lelkész (+1590) 1550-ben a királynál járt fraternitása érdekében.⁹⁸⁷ Fiának, Frölich Jánosnak, az 1575-ben Königsbergben beiratkozott, 1608-ban Késmárkon elhunyt filológusnak a felesége Clementis Margit volt. Fiuk, Sámuel egyebek közt Brunsbergben, a jezsuitáknál is tanult, majd Königsbergben is diákoskodott.⁹⁸⁸ Másrészt egy bizonyos Frölich Tamás (+1580) 1551-ben Wittenbergben tanult, míg Frölich Zakariás (+1600) Szebenben volt rektor.⁹⁸⁹ Gergely, Tamás és Zakariás, valamint a prágai egyetemi bejegyzésben említett Márton életkoruk alapján mind 1530 táján születhettek, így akár testvérek is lehettek, s talán fiai a feltételezett frivaldi első betelepülő Frölichnek.

Ami Rajecet illeti, ott 1527-ben Kosztka Péter volt a plébános,⁹⁹⁰ aki feltehetően már a protestantizmushoz hajlott, mint rokonsága is.⁹⁹¹ Apja vélhetően Kosztka Miklós testvére, Péter volt, aki Mátyás király alatt komáromi főispánságot viselt.⁹⁹² Egyes 19. századi vélemények szerint a Kosztkák révén nemcsak Frivald, hanem Lietava és Rajec is protestánsná lett már a harmincas években. Ennek azonban ellentmond, hogy Zsolnán csak 1546, Bajmócon pedig 1550 óta voltak Wittenbergben avatott lelkészek. Bellus 1552 előtt, Biccse 1556 előtt, Vágbeszterce 1555 táján lett protestáns.⁹⁹³ Valószínűnek látszik az is, hogy a Kosztkák birtokolta lietavai uradalomban Lietava plébániája az elsők közt vette át a reformáció tanítását.⁹⁹⁴ Egy 19. század forrás azonban a lutheranizmus lietavai bevezetését 1570-re teszi; a várkapolna 1510 körül készült szárnyasoltárát ekkor bontják el, amelynek egyik táblaképe így kerül a falutemplomba.⁹⁹⁵

A vidék reformáció előtti vallási helyzetéről alig tudunk. Legfeljebb kivethetünk olyan általánosságokat, hogy az alsó papság a reformációt megelőzően jórészt meglehetősen tanulatlan, gyakran züllött életű volt.⁹⁹⁶ A képet színezhette az a tény is, hogy 1534 és 1545 közt Rajec környékén háború pusztított.

⁹⁸⁵ VARSIK 1932, 141.

⁹⁸⁶ Jobbágynévsor 1543-ból: By.OK, fasc. 182. no. 1-5.

⁹⁸⁷ BRUCKNER 1922, 84.

⁹⁸⁸ REZIK – MATTHEIDES, 114, 125, 188, 310.; GULYÁS PÁL, IX. 798.; ZOVÁNYI 1921, 197. 207.

⁹⁸⁹ REZIK – MATTHEIDES, 273, 419. GULYÁS PÁL, IX. 803.

⁹⁹⁰ LOMBARDINI, II. 441.

⁹⁹¹ VARSIK 1932, 115.

⁹⁹² NAGY IVÁN, VI. 381.

⁹⁹³ ZOVÁNYI 1921, 125, 241, 243.

⁹⁹⁴ LOMBARDINI, I. 446.

⁹⁹⁵ Másolata és az adat: OMvH Fotótár; kormeghatározás és leírás: RADOCSAY 1955, 465.

⁹⁹⁶ KOLLÁNYI 1891, 840, 899.

A Thurzók idején, a hajdú-betörésig

Abban a korban a *cuius regio, eius religio* elv alapján a földesúr hitvallását követte a föld népe is. Egy megbízható 18. század eleji adat szerint Rajec 1560-ban vált protestánssá.⁹⁹⁷ A már említett 19. századi nézetekkel szemben ezt az adatot kell előnyben részesítenünk. Hihetőleg ebben az időben ment át laikus kézbe a plébániája. Frivaldot is önálló „*fraternitássá*” alakítják saját temploma révén. Itt a kegytemplom szentélyében lévő freskókat lemeszelik. A meszelt felületen jelenleg egy felirattöredék olvasható 1571-es évszámmal, valamint Thurzó Ferenc, nyitrai püspökből lett protestáns főúr – Kosztkát követően Lietava ura – nevével. Ugyanezen a felirattöredéken Frivaldszky Jánosnak (1545k - 1606), Thurzó tisztviselelőjének a nevét is olvashatjuk.⁹⁹⁸ A meszelés a reformációt, a felirat pedig az esemény 1571 előtti időpontját jelzi. Frivaldszky János fiatalon lett a lietavai uradalom provisor, azaz gazdasági igazgatója. A fenti eljárásban való részvételéből, de a gyerekeinek adott, a családi hagyománytól eltérő, ószövetségi nevekből is látszik, hogy ő ekkor már evangélikus volt, elsőként a családjából. Tekintve, hogy 1545 táján született, tanítványa lehetett akár magának Frólich lelkésznek is. Ura nagy bizalommal lehetett iránta, hogy ezzel a tisztséggel megbízta nem-nemes létére, holott olyan törvényi rendelkezés volt érvényben, hogy e tisztséget csak nemesek viselhetik. A templomban történt intézkedésre azonban sem Thurzónak, sem provisorának joga nem volt, bár a töredékes felirat Thurzót *hatalmas úrnak* nevezi – az *úr* szót még meg is ismételve. A kegyúri jog változatlanul a soltészre illette, aki még mindig Frivaldszky Klopán Mátyás volt, a provisor apja, aki nem volt híve a reformációnak. A jogi kérdések rendezése Thurzó Ferenc fiára, Györgyre maradt, aki apja halála után 1583-ban vette birtokba Lietava uradalmát. A templom fölötti kegyúri jogot úgy szerezte meg a soltész, hogy a templom telkéért cserébe egy termő telket adott. Egy 1600. január 12-én kiadott okleveléből ugyanis megtudjuk, hogy „korábban” Klopán (azaz Frivaldszky) Mátyással földet cserélt, s hogy a csereföld adótól és papi tizedtől mentes legyen, most utólag még két virga földet is ad a falunak, hogy ennek használoi vállalják a cseretelek terheit.⁹⁹⁹ Thurzónak kell tulajdonítanunk a harangtorony építését és a harang adományozását is.¹⁰⁰⁰ E vagyoni helyzetének megfelelő beruházással mintegy dokumentálhatta a kegyúri jog megszerzését. Thurzó György Frivaldszky János helyzetét is rendezte, nemesi levelet eszközölve ki számára a királytól. Az új nemes a Thurzók szolgálatában szerzett pénzen 1586-ban magára váltotta apjától a soltésziséget is, két öccsét is kielégítve.

1580-ban Konzskát, Rajecet és Frivaldot már evangélikus helységként sorolták fel a Trencsén-megyei felső járásban, amelynek 1570-től már protestáns vice-archidiakónusa is volt.¹⁰⁰¹ Itt látjuk először, hogy Konzska lép Sztránszké helyébe, s hogy Frivald elvált Rajectől. Az egész Rajeci völgy ebben az időben evangélikussá lett. Hogy a korábban ott működő katolikus papok követték-e a reformációt vagy el kellett hagyniuk plébániájukat, erről semmi sem tudunk. Rajecnél a reformáció bevezetése nem járhatott nehézséggel, hiszen a kegyúri jog a Thurzóké volt. Az a tény azonban, hogy a templommal rendelkező Stránszké helyébe a templom nélküli Konzska lépett, valamilyen, a frivaldhoz hasonló soltész ellenállás jele is lehet.

Rajec első név szerint ismert lelkésze a velicsnai születésű Paul Fabricius volt 1568-1578 között.¹⁰⁰² Más adatok szerint még 1597-ben is ő volt a lelkész.¹⁰⁰³ Rózsahelyi születésű feleségétől, Anna Jacobaeustól itt született a fia, Andreas, akit 1621-ben ordináltak Zsolnára.¹⁰⁰⁴

⁹⁹⁷ By.Mátr, Rajec anyakönyve, Ďuračka rajeci plébános 1709. évi bejegyzése, idézi ŠADLÁK-PEKNÁ, 5.

⁹⁹⁸ FRIVALDSZKY 2004a, 384. A felirat betűhíven a következő: „...MDLXXI.../ Jan Friwaldsky Urednick/ Zamku Lethawsk.../...Mocnego Pana Pan..F...Thurzy...”

⁹⁹⁹ By.TŽRV 1728; OL A39, 756/1773, 54-56.

¹⁰⁰⁰ FRIVALDSZKY 2004a, 384.

¹⁰⁰¹ FABO 1861-1865, III. 99.

¹⁰⁰² EvK, V. 49. 389-393.

¹⁰⁰³ LOMBARDINI, II. 441-442.

¹⁰⁰⁴ EvOrd, G. III. 7.

Rajecen az evangélikus hitélet már a 16. század második felében fellendül. A község első név szerint ismert rektora Nicolaus Giskra volt 1584 táján.¹⁰⁰⁵ Fia, Melchior Giskra, elvégzi a prágai egyetemet, előbb Morvaországban lesz tanító, majd 1593-ban lelkészként ordinálják.¹⁰⁰⁶ Az ugyancsak rajeci születésű Georgius Culman, Caspar fia, 1597-ben Wittenbergben tanul.¹⁰⁰⁷ A Culman-Kugelmann-Kudliman régi rajeci család, amely a 14. században Frivaldon a soltési tisztséget is viselte.¹⁰⁰⁸ Jakub Rossa Rayecenus Pannonicus két évet töltött a prágai egyetemen még 1602 előtt.¹⁰⁰⁹ Ő is régi rajeci család sarja: már 1530 körül összeírnak telkesként egy Michael Rosát.¹⁰¹⁰ A rajeci iskola tényleges elindulása 1601-re tehető, ekkor Franciscus Hrabetius (Hrabéczy) volt a rektor, akit 1602-ben Paulus Lovcsányi követett.¹⁰¹¹ Itt volt pedellus (custoder, školnik) a 17. század elején Frivaldszky János nem-nemesített testvére, Menyhért.

A Rajeci völgyben fekvő Konzka korábban a szomszédos Sztránszké filiája volt. A Peter Berger biccsei lelkész által vezetett zsolnai kongregáció azonban 1590-ben úgy döntött, hogy Konzka önálló parókia legyen.¹⁰¹² Első lelkésze Johannes Surovius 1580 táján.¹⁰¹³

A Csicsmánt birtokló Rakovszkyak a protestantizmus erős pártfogói voltak.¹⁰¹⁴ Rakovszky János esküvőjét Cziczmanius Wenceslaus Pannonicus, *Trzebenicensis* rektor Prágában 1581-ben epigrammával köszöntötte.¹⁰¹⁵ Azt is tudjuk, hogy ugyanez a személy 1583-ban Prágában bakkalaureátust szerzett.¹⁰¹⁶

Az 1590-es évektől Thurzó György egyre nagyobb jövedelmet próbált kiperéselni birtokaiból, s erős nyomást gyakorolt tisztartóira. Így Frivald uradalmi tisztartóvá lett soltése is nehéz helyzetbe került. Előbb a török háború, 1598-tól pedig a biccsei nászpalota építése emésztett föl minden pénzt. Thurzó nem ismert kibúvót. Frivaldszky Jánosnak ura parancsára börtönbe kellett zárátania azon jobbágyokat, akik a földesúri szolgáltatást nem tudták teljesíteni; ám ő levélben járt közben ezekért a szegény emberekért. A földesúr ekkor már lefejezéssel fenyegette intézőjét. Fenyegetését ugyan felesége közbenjárására nem váltotta valóra, de 1601-ben börtönbe záratta Frivaldszky Jánost, és ott tartotta majdnem 3 évig, amíg az a rajta követelt összeget – nemesi birtoka harmadrészének átengedése fejében – meg nem fizette. A sok reménnyel indult karrier így bukással végződött. A Frivaldszkyt követő uradalmi provisor – a gyurcsinai soltész, Gyurcsánszky – azonban még rosszabbul járt: őt Thurzó fia, Imre, valóban lefejeztette.

A jobbágyok és a soltészok egyaránt szenvedtek Thurzó Györgytől. Amikor 1605 tavaszán Bocskai hajdúi betörték a vidékre, csak a nem Thurzó-birtok Csicsmánt és Facskót dúlták fel,¹⁰¹⁷ mert Frivald és Rajec kiszipolyozott lakói melléjük álltak uruk ellenében, sőt részt vettek a Thurzók biccsei vára május 21-i felgyújtásában is. Thurzó nem torolhatta meg támadásukat, mert az ilyen lépés az 1606. novemberi bécsi béke megsértését jelentette volna.¹⁰¹⁸ Mindez hatással volt a vidék vallási viszonyaira is.

A hajdú-betörés után, 1605-től 1627-ig

1606-ban Isaac Andricius, 1608-ban pedig Johannes Hallensis volt a rajeci lelkész.¹⁰¹⁹ A rektori tiszttel 1607-ben Matthias Platányi töltötte be.¹⁰²⁰

¹⁰⁰⁵ EvK, V.49 393.

¹⁰⁰⁶ VARSÍK 1932, 152.; PRÓNAY 1905, 106.

¹⁰⁰⁷ PRÓNAY 1905, 116.

¹⁰⁰⁸ FRIVALDSZKY 2007a

¹⁰⁰⁹ VARSÍK 1932, 145.; PRÓNAY 1905, 132.

¹⁰¹⁰ By.OK, fasc. 182/1/5

¹⁰¹¹ REZIK – MATTHEIDES, 489-490.; EvK, V.49 393.

¹⁰¹² HOLUBY 1887

¹⁰¹³ EvK, V.49 361-362.

¹⁰¹⁴ MUNKOVÁ 1992, 15.

¹⁰¹⁵ RMK, III. 5414.

¹⁰¹⁶ CHALOUPECKY 1934, XX.

¹⁰¹⁷ By.ThK, II-T/41;

¹⁰¹⁸ JANČO 1962; KOČIŠ 1974; Erről a „reconciliatio”-ról okiratot ad ki 1607-ben (OL P1341, Lad. 27. 9. fasc. Protocolon... (1613) 33.)

¹⁰¹⁹ LOMBARDINI, II. 441-442.

¹⁰²⁰ REZIK – MATTHEIDES, 489-490.; EvK, V.49 393.

Frivaldon a közhangulat valószínűleg Thurzó-ellenes volt. A soltészséget 1609-ig a meghurcolt Frivaldszky János testvére, András töltötte be, 1609-től pedig János fiainak közös soltészsége következett.

Bár Thurzó az evangélikus egyházközséget Frivaldon már 1600 előtt megalapította, a falu első prédikátorát csak 1606-ban – Frivaldszky János halála évében – tudta itt elhelyezni Peter Petschius¹⁰²¹ személyében. E lelkész a sziléziai Leobschitz-ből származott, németül prédikált.¹⁰²² Helyzete egyáltalán nem volt nyugodt: felettese, Johann Nositius, biccei főlelképásztor egy 1607. decemberi levelében frivaldi német összeesküvésről írt és egy fiatalember kiszabadítását kérte, akit egy összetűzésnél börtönbe vetettek.¹⁰²³ Petschius csak 1611-ig maradt Frivaldon. Ebben az évben Kassára költözött, 1612-ben már itt adta ki röpiratát – magát ugyan még frivaldi lelkésznek nevezve – amelyben a zsolnai zsinat téziseit védelmezi a könyv címe szerint „a pápistaságot pörölyözve” és Pázmány Péterrel polemizálva.¹⁰²⁴

Frivaldon 1611-ben Elias Láni (Lány Illés)¹⁰²⁵ kánoni vizitáció tartott. Megemlíti a lelkészi jövedelmet, a parókiaépületet, de lelkészről nem esik szó. Petschius tehát már nem volt ott szolgálatban.¹⁰²⁶ Felvetődik az a kérdés, hogy a Láni nevű híres lelkész család azonos lehet-e a frivaldi Lang családdal, amelyből a következő helyi lelkész származott. Ismert, hogy a korabeli szlovákokban a g-t egyes szavakban [j]-nek ejtették (pl. evangélium, anjel). A szuperintendens Láni Illés származásáról csupán annyit tudunk, hogy tótprónai – tehát Túróc megyei – mészáros családból származott. Ez a tény azonban nem zárja ki apjának vagy nagyapjának esetleges frivaldi származását.

Rajecen a zsolnai zsinat idejéből (1610) sem lelkészt, sem rektort nem ismerünk. A Kosztkák és Podmaniczkyak már említett tíz éves háborúságában, a 16. század közepén pusztulás érte Rajecet is. Temploma rommá lett, csak 1610-ben állították ismét helyre. Ez idő tájt készült el a templom északi kapuja 1611-i évszámmal és Luther-rózsákkal díszítve.

Az egykori rajeci soltészcsalád egyik tagja, Andreas Rajcsenus (Rajczy András) 1586-ban Márkusfalván volt rektor, 1612-ben ugyanott lelkész.¹⁰²⁷ 1612-ben említenek egy Andreas Rajecenus Turocensis-t, aki a szepességi „*Dumetana*” *ecclesia* lelkésze. Talán az ő fia volt az a hasonló nevű személy, akit 1648-ban említenek.¹⁰²⁸ E rajeci gyökerű személy túróci születése a rajeci völgy szoros kapcsolatára mutat Túróccal, amely éppen a Kis-Fáttra túloldalán feküdt.

Rajecen az evangélikus iskola rektora 1613-1619 közt Johannes Žittkius volt,¹⁰²⁹ aki Andreas Žittkius és Anna Gall fiaként maga is a városkában született. Később, 1623-ban Kubinban lett diakónus.¹⁰³⁰

1613. és 1619. között Rajecen Žittkiusnál tanult Melichar Bruscius (Braschius), a frivaldi születésű Adam Bruscius és Helen Skultety fia. 1626-ben lelkésznek ordinálják máshova. Szerzőként is ismert.¹⁰³¹ Apja, Adam Brussko 1608-ban Rajecen élt, 6 virga földön gazdálkodott.¹⁰³² Adam frivaldi születésével

¹⁰²¹ FABO 1869, 3. Reviczky János 1543-1658 évekre terjedő feljegyzései alapján

¹⁰²² EvK, V.49.342-343.

¹⁰²³ By.ThK, II-N/27; By.ThK, II-P/31

¹⁰²⁴ PETSCHIUS 1612.; E művet az irodalom általában Láni Illésnek tulajdonítja, a Petschius nevet álnévnek minősítve. Ő azonban létező személy volt: ld. FRIVALDSZKY 1997a. Fiáról is tudunk, egy 1639-ben Kassán verset író diák, Andreas Petschius személyében, ld. ČAPLOVIČ 1984, 850.

¹⁰²⁵ (Tótpróna, 1575-Biccse 1618) Helyi mészáros családból. 1597 mosóci lelkész, 1602 túróci esperes, 1608 Biccse Thurzó udvari papja, 1609 trencsényi esperes, 1610 zsolnai zsinaton őt választották az első szuperintendenssé. 1609-ben Lány aliter Teörök Illés nemesi levelet kap. (SZINNYEI 1891-1914, VII. 776-778) (BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK, III. 352-353) Művei: *Sevtym libertatis christianae in usu ceremoniarum* Bártfa 1595 (RMK, II. 256); *Defensio Libertatis Christianae in usu imaginum historico* Bártfa 1599 (RMK, II. 291); *Kázanj Pohřebnj* Prága, 1617.

¹⁰²⁶ EvV, 20.

¹⁰²⁷ REZIK – MATTHEIDES, 126, 195.

¹⁰²⁸ RMK, III. 5873 és 813.

¹⁰²⁹ REZIK – MATTHEIDES, 489-490.; EvK, V.49 393.

¹⁰³⁰ EvOrd, G. III. 9. (Rajec 16. sz. vége- Veličná 1655e.) Rajecen járt iskolába majd Trencsényen és Biccse. Rektor: Alsó Kubinban, Zsolnán, 7 évig Rajecen, ahol M Brachius a tanítványa, lelkész: 1623-tól Alsó Kubinban, ettől kezdve árvai dékán is. Művei: *Modlitebné rozjímaní na evangelia roční* in. Jakobei P. *Ve Jmeno Trojice Svaté!* Zittau 1732 Kéziratban: Prédikációs könyve 1629-1647-ből (BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK, VI. 454-455.)

¹⁰³¹ REZIK – MATTHEIDES, 115.; KUZMIK 1976, I. 125. Kézirat műve: *De conversatione cum diversae religionis hominibus et heterodoxis*

¹⁰³² OL P1341, Lad. 27. fasc.10, Ratio victualium (1608)

pedig egybevág az az adat, hogy 1553-ban bizonyos Hanus Bržko sógorként osztozott a Frivaldszkyakkal.¹⁰³³ A Bruscius név ugyanis nem más, mint a Bržko latinositott változata.

1619-1626 közt Johannes Czaban (más néven Lány),¹⁰³⁴ 1626-tól 1635-ig Paulus Nositius (Nosatius) volt a rajeci rektor.¹⁰³⁵

A frivaldi születésű Fridvalszky Simon föltehetően 1618-ban kezdte el tanulmányait Rajecen. Nem tudjuk azonban, hogy a gimnáziumot hol végezte. 1626-ban Miskolcon már Okolicsányi Gáspárt korrepetálta a költészeti és szónoklati tantárgyakban. Ennek fejében maga is tanulhatott a jómódú Okolicsányi család költségén. Miskolcra is nyilván az Okolicsányiak révén került, ezúttal református iskolába, hiszen ott evangélikus iskola nem volt. 1626-ban készült Fridvalszky Simon kéziratos Logica könyve. Nem önálló mű, csupán kompilátum. Tandíj fejében állíthatta össze, azért is kerülhetett a könyvecske végül Miskolcra a sárospataki kollégiumba, ahol jelenleg őrzik. Metafizikai tanulmányait félig autodidaktaként végezte el Miskolcon Fridvalszky. A következő években pedig az etikai és teológiai stúdiumoknak is eleget tett. E tanulmányainak helyszínét azonban nem ismerjük; mindenesetre a református Sárospatak kizárható. Stúdiumainak befejeztével (1630) többfelé tanított. Legelőbb a Liptószentandrás melletti Okolicsnán volt rektor, talán egykori pártfogói, az Okolicsányiak révén, hiszen a település az ő birtokuk volt. Innen Szent-Iványba kerül, ahol megismerkedik Splényi Jakabbal, aki 1634-ben lesz itt rektor. Fridvalszky feleségül veszi Splényi leányát, Zsuzsannát. 1635-ben már a Gömör megyei Csetneken, 1636-1639 között Breznóbányán tanít. 1639-1640-ben Zólyomlipcsén diakónus, majd 1640-től 1646-ig lelkész a Zólyom megyei Garam-Dubován. 1646-1673-ig németlipcsei lelkész.

Ezen a szolgálati helyén tudott igazán kibontakozni. 1648-ban meghívta kántornak a híres egyházzenészt, Samuel Tranosciust, akivel azután öt évig dolgozott együtt. 1649-ben pedig egy jezsuitaellenes röpirat már Fridvalszkynak szóló ajánlással jelent meg. E megtiszteltetést a következő húsz évben még öt hasonló követi. 1653 október 14-én a megye paróchusai egybegyűltek a németlipcsei templomban és egyhangúlag Fridvalszkyt választották meg az elhunyt liptói esperes (senior) helyére.

A városban általános tiszteletnek örvendett. Vagyonos ember volt, három lányát egyházi emberekhez adta. Az egyik atyafi lelkésszel azonban egy keresztelési eset kapcsán szembekerült: az illető 1664-ben a szomszédos Dubraviczban fiúnéven, Johannes-nek keresztelt egy leánygyermeket. Fridvalszky Simon felesége emiatt érvénytelennek mondta a keresztelést. Évekkel később az érintettek úgy védekeztek, hogy a Johannes-t Johannának kellett érteni. Nem tudni, hogy mi állt a dolog háttérében.

1672. március 2.-án a szepesi püspök katonai segédlettel elfoglalta a németlipcsei templomot. 1673. augusztus 25.-én pedig - Zólyom, Túróc és Liptó megye számos lelkészével együtt – Fridvalszky Simont is a pozsonyi törvényszék elé idézik. Ő is azok között volt, akik 1674. május 10-én reverzálist írtak alá, amellyel kötelezték magukat, hogy felhagynak a lelkészi tevékenységgel. Sőt, ez a Rezik által „jó embernek”, a „megye legtisztelteméltóbbjának” nevezett személy még katolizált is. Nyilatkozata szerint azért, mert visszatetszést keltett benne a fent említett keresztelő. Áttérését az evangélikus szerzők ugyan nagyon elítélik, Németlipcsén azonban így is tekintélye volt, halálakor nagy temetést rendeztek neki. Nagyobbik fia, Fri(d)valszky Ferenc 1685-ben lett németlipcsei evangélikus lelkész; latin epigrammák maradtak fenn a neve alatt. Kisebbik fiának, Frivaldszky Imrének is versei, sőt könyvei jelentek meg; ő a jénai egyetemre járt, később Lengyelországban lett lekipásztor.¹⁰³⁶

Rajecen 1611-1618 közt Johannes Haller,¹⁰³⁷ 1618-tól¹⁰³⁸ Adam Corodiny volt a lelkész. Az utóbbit még 1623-ban is ebben a szolgálatban találjuk (Adam Coradinus).¹⁰³⁹

¹⁰³³ By.RF, no. 2.

¹⁰³⁴ A caban melléknevet alighanem a hasonló nevű Johannes Langtól való megkülönböztetés miatt kapta. A szó jelentése a régi szlovákban 'rakoncátlan, lókötő' s összefüggésben állhat a félig-meddig a társadalmon kívüli vlach hegyi pásztorok csobán elnevezésével, kiejtése pedig párhuzamot mutat a Petrovics név ottani Petrovitz kiejtésével. Johannes Lány-Czaban ezt követően 1626-1629 közt Galgócon volt rektor 1639-ig Illaván, majd hét évet Rajecen töltött tisztség nélkül, végül lelkésznek ordinálták; REZIK – MATTHEIDES, 110, 489-490. 562.

¹⁰³⁵ REZIK – MATTHEIDES, 489-490.; EvK, V.49. 393.

¹⁰³⁶ FRIVALDSZKY 2004c; FRIVALDSZKY 1998a

¹⁰³⁷ EvK, V.49 389-393.

¹⁰³⁸ EvK, V.49 389-393. Radványban született, Wittenbergben is tanult, majd Zsolnára került 1612-ben, 1614-től a Thurzók lelkésze Árvában. (REZIK – MATTHEIDES, 514.)

¹⁰³⁹ LOMBARDINI, II. 441-442.

Egy forrás szerint 1605-1612 között Johannes Textoris volt a konszakai parochus.¹⁰⁴⁰ Így érthetetlen, hogy az 1611-es vizitáció során miért nem esik szó a lelkésről. Ugyanebben az időben Stránszké változatlanul Konszka filiája.¹⁰⁴¹ Egy másik forrás szerint 1611-ben Johannes Szlopnanszky volt a konszakai lelkész.¹⁰⁴² 1618-ig ugyanő – Ján Ďurovič Slopnansky – töltötte be a hivatalt.¹⁰⁴³ Az adatok egybevetéséből úgy tűnik, hogy Slopnansky és Textoris egy és ugyanazon személy. A lelkész apja ezek szerint takács lehetett.

Facsó a reformáció idején hivatalosan ugyan önállósodott, de saját lelkésze soha sem volt.¹⁰⁴⁴ Talán a frivaldi lelkész látta el.

Csicsmány a 17. század elején elválik anyaegyházától, Zljechtól, és önálló gyülekezetté lesz. 1615-ben ide ordinálják Peták Mihályt.¹⁰⁴⁵ Egy másik forrás ugyanerről az évről szólván három lelkészt is említ: Michael Petakot, Georgius Divjaczyt és Michael Orlandinyt. Előttük-utánuk senkiről sem tudunk.¹⁰⁴⁶ Peták azonban hosszabb ideig lehetett csicsmányi lelkész, tekintve, hogy itt született Michael Petakius és Barbara Szádeczky fia, Andreas Petakius, akit 1651-ben ordinálnak máshová.¹⁰⁴⁷ Ezidőtől fogva már nincs szó csicsmányi lelkésről.

Frivaldon Peter Petschiust követően – több lelkész nélküli év után – 1621-től 1627-ig Johannes Lang volt a lelképásztor. Lang ezt megelőzően zsolnai kántor, majd 1613-1618 között várnai rektor, illetve – 1619-től – várnai diakónus volt. Elődjéhez hasonlóan ő is németül prédikált.¹⁰⁴⁸ Tudjuk róla, hogy a helybeli Lang családhoz tartozott („*ináče Fryvaldsky*”), továbbá azt is, hogy hívei részéről ő is súlyos üldözést („*persecutio perniciosa*”) élt át.¹⁰⁴⁹ Az utóbbi körülmény – a fentebb már elmondottakon kívül – talán abból is fakadt, hogy helybeli volt, és senki sem próféta saját hazájában.

1627-ben halt meg Thurzó György özvegye, s ekkor távozik Lang lelkész is – pártfogóját elveszítve – Frivaldról. Amikor a rajeci származású Johan Hodikius¹⁰⁵⁰ 1628-ban kánoni vizitációt tartott, frivaldi lelkésről már nem esett szó. Leltárt sem vesznek fel, ellenben elhatározzák, hogy iskolát építenek, tekintve, hogy iskolaépület mindaddig nem volt a faluban. Egyben a rektor javadalmazása iránt is intézkednek.¹⁰⁵¹

A Thurzók kihalása után, 1628-tól 1674-ig

Ebben az időben sok nagy tehetségű lelkész szolgált Rajecen. Gregorius Lany¹⁰⁵² 1626-1634 közt volt itt parochus,¹⁰⁵³ bár egy másik forrás már 1620-ban is őt említi.¹⁰⁵⁴ Majd Joachim Kalinka¹⁰⁵⁵ 1634-

¹⁰⁴⁰ EvK, V.49 361-362.

¹⁰⁴¹ FABO 1861-1865, III. 128.

¹⁰⁴² EvK, V.49 361-362.

¹⁰⁴³ HOLUBY 1887,

¹⁰⁴⁴ EvK, V.49 342.

¹⁰⁴⁵ FABO 1861-1865, III. 123.

¹⁰⁴⁶ EvK, V.49 336.

¹⁰⁴⁷ EvOrd, G. III. 26.

¹⁰⁴⁸ HOLUBY 1887; FABO 1861-1865, III. 125.

¹⁰⁴⁹ EvK, V.49. 342-343, 443.; REZIK – MATTHEIDES, 490,498.

¹⁰⁵⁰ (Tótpróna 1585. Trencsén 1642) Apja Baltazár Hadik, ev. lelkész. 1619-ben Trencsén-, Árva-, Liptó-megyék szuperintendense.(BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK, II 257) Művei: *Partitionum theolog. Disput. V. de angelis* Magdeburg, 1611 (RMK, III. 1099); *Statera dissertationis cuiusdem Papisticae Petri Pázmány*. Bártfa, 1632 (RMK, II. 546); *Concio in obitu filioli Andreae Szini*. Trencsén, 1636 (RMK, II. 532); *Concio in obitu filioli Tobiae Jonae*. Trencsén 1638 (RMK, II. 533); *Lacryamae Boczekianae abstersae*. Trencsén 1639 (RMK, II. 546); *Mors iustorum*. Trencsén 1639 (RMK, II. 547); *Aqua apoplectica*. Trencsén 1639 (RMK, II. 548); *Sexta exercitationum phys. Disputatio de motu*. Wittenberg, 1654 (RMK, III. 1914); *Regia coeli*. 1679 (RMK, III. 3029)

¹⁰⁵¹ EvV, 108.

¹⁰⁵² (Mošovce – Brezno, 1651) Láni Illés fia; 1616 Wittenberg magister, rektor: 1618 Biccse, 1619 Zsolna, 1620 Czobor Erzsébet prédikátora Árvában; lelkész: 1622 Hricsó, 1626 Rajec, 1634 Zólyom, 1644 Breznó, 1635 szuperintendens. (BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK, III.353.) (SZINNYEI 1891-1914, VII. 769-770) Műve: *Decas selectarum philosophicarum questionum* Wittenberg 1616 (RMK, III. 1181)

¹⁰⁵³ EvK, V.49. 389-393.

¹⁰⁵⁴ LOMBARDINI, II. 441-442.

¹⁰⁵⁵ (Rózsahegy, 1601- Zittau, 1678) (BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK, III. 26.) (SZINNYEI 1891-1914, V. 833-836.). Művei: *Lemma funereum ...dni Joannis Otrozith de Ghyletincz* Trencsén 1637 (RMNy 1703); *Panegyrrcon* (RMNy 1751(2)) *Verus mundus verae piae et munda matronae To jest. Pravá ozdoba pravé pobožné a Čistotné madony...* Barbory Marko

1636,¹⁰⁵⁶ egy másik forrás szerint 1631-1636 közt volt rajeci lelkész.¹⁰⁵⁷ Utóda, Jonas Hadik 1600 körül Rajecen született,¹⁰⁵⁸ a későbbiekben pedig Wittenbergben is tanult.¹⁰⁵⁹ Szülei Tobias Hadik és Barbara Buriani; Rajecre 1636-ban ordinálják.¹⁰⁶⁰ Őt követően Georgius Parschitius szolgált itt, akiről tudjuk, hogy Zsolnán született, s hogy 1613-tól kisucaújhelyi, 1622-től pedig nyolc éven át zsolnai rektor volt; ezután több faluban is lelkészkedett.¹⁰⁶¹ Rajecen 1641-1646 között viselte e hivatalt.¹⁰⁶² 1646-ban,¹⁰⁶³ illetve 1647-1663 közt pedig Samuel Pauliny volt a rajeci lelkész.¹⁰⁶⁴

Paulus Nostitius után¹⁰⁶⁵ 1636-ban már Georgius Stranovius (Sztranyovszky),¹⁰⁶⁶ 1638-ban pedig Michael Haller¹⁰⁶⁷ volt a rajeci rektor. Az utóbbiról tudjuk, hogy helybeli születésű – Johannes Haller lelkész és Justina Karpissek fia – volt, s hogy 1642-ben máshová ordinálták lelkészként.¹⁰⁶⁸ A helyi iskola is hozzájárult ahhoz, hogy több lelkész is kikerült Rajecről, pl. Georgius Frano, Peter Frano és Dorothea Žittkíus fia, aki 1648-ban kapott ordinációt.¹⁰⁶⁹ 1643-ban Andreas Fabritius lett a rektor.¹⁰⁷⁰ Ő is rajeci születésű volt, Melchior Mischko és Susanna Trzub fia; 1648-ban máshova ordinálták.¹⁰⁷¹ Apja iparos ember (faber) lehetett, azért vette fel fia a Fabritius nevet. Ugyancsak rajeci születésű volt a híres Johannes Hnilicenus (Ján Hnilický), Matthias Hnilicenus és Anna Stehlik fia, akit 1666-ban ordinálnak máshova lelkészként.¹⁰⁷² Több vallási-filozófiai művet írt,¹⁰⁷³ Wittenbergben tanult.¹⁰⁷⁴

Konszkan az 1628-as vizitáción ismét hallgatnak a lelképásztorról. A szomszéd Kőporubán – amely, úgy látszik önállósult – a bejegyzés szerint szegénység van. Itt Georg Sandanus a lelkész.¹⁰⁷⁵ Konszka lelkészei a továbbiakban: Georgius Sztranovszky 1634 előtt, majd Paul Skultety, más néven Nositius 1642-1647 között.¹⁰⁷⁶ Az utóbbi adalékból úgy tűnik, hogy egy Skultety vette fel a Nositius (Nostitius, Nosatius) nevet. A Skultety család pedig valamelyik falu soltész (scultetus) családja volt.

Johannes Lang távozása után Frivaldon három évig nem volt lelkész, majd 1630-tól a morvaországi – közelebről přerovi – származású Tobias Schumberg lett a lelképásztor.¹⁰⁷⁷ Úgy látszik, hogy az ő

z Púchova. Trencsén 1648 (RMNy 2244)

¹⁰⁵⁶ EvK, V.49. 389-393.

¹⁰⁵⁷ LOMBARDINI, II. 441-442.

¹⁰⁵⁸ KUZMIK 1976, 269. (Rajec 1600k -Trencsén 1657).(BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK, II. 258.) Művei: *Decas theorematum nobilium partim logicorum partim philosophicorum* Wittenberg 1628 (RMK, III. 1431); *Brevis et manufactoria demonstratio, ostendens religionis.... Hodiernae Romanae ecclesiae* Wittenberg 1629 (RMK, III. 1444); *Kázani pohřební ... nad Kateřinou Záhřebeckou* Trencsén 1646 (RMNy 2152(2)); *Cum Deo ad Iugentium solamen verorum christianorum Výklad nad pohřbováním ... Alžběty Tišinské* Trencsén 1647 (RMNy 2192(1))

¹⁰⁵⁹ REZIK – MATTHEIDES, 437.; 1627. VII. 17-én beiratkozott, 1628. XII. 20-án disputált (ASZTALOS 1931, 120.) Rajecen már 1530k élt egy telkes Jakub Hadik. (By.OK fasc. 182/1/5) 1608-ban a Hadik-telek már elhagyottan áll, (OL P1341, Lad. 27. fasc.10, Ratio victualium (1608)) valószínűleg a hajdú-betörés (1605) óta.

¹⁰⁶⁰ EvOrd, G. III. 17.

¹⁰⁶¹ REZIK – MATTHEIDES, 159.

¹⁰⁶² EvK, V.49. 389-393.

¹⁰⁶³ LOMBARDINI, II. 441-442.

¹⁰⁶⁴ EvK, V. 49. 389-393.

¹⁰⁶⁵ EvOrd, G. III. 28.

¹⁰⁶⁶ A hasonló nevű zsolnai diakónus fia, Rostockban tanult, 1640/41-ben Privigyén rektor, majd Kiszucaújhelyen lelkész. (REZIK – MATTHEIDES, 485, 490.)

¹⁰⁶⁷ REZIK – MATTHEIDES, 489-490.; EvK, V.49. 393.

¹⁰⁶⁸ EvOrd, G. III. 20.

¹⁰⁶⁹ EvOrd, G. III. 25.

¹⁰⁷⁰ REZIK – MATTHEIDES, 489-490.; EvK, V.49. 393.

¹⁰⁷¹ EvOrd, G. III. 25.

¹⁰⁷² EvOrd, G. III. 36.

¹⁰⁷³ (Rajec, 1630k -Tótpróna, 1670) 1650-ben Nemetlipcsén is tanult. (BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK, II 343) (SZINNYEI 1891-1914, IV. 320-321.) Művei: *De universalibus*. Trencsén, 1657 (RMK, II. 885); *Terminus vitae fatalis, non fatalis*, Wittenberg 1659 (RMK, III. 2086); *De sacramentis* Wittenberg 1659 (RMK, III. 2087); *De peccato originis* Wittenberg 1660 (RMK, III. 2122); *Locus doctrinae christianae* Trencsén 1663 (RMK, II. 1027); *De homine et imagine Dei* Zsolna 1665 (RMK, II. 1074); *De ministerio ecclesiastico* Zsolna 1666 (RMK, II. 1092); vers: *Pulpita scande In: Jackius, E.: De ministrorum vocatione Wittenberg 1659.*

¹⁰⁷⁴ Beiratkozott: 1658. I. 26. (ASZTALOS 1931, 129.)

¹⁰⁷⁵ EvV 108.

¹⁰⁷⁶ EvK, V.49. 361-362.

¹⁰⁷⁷ PETSCHIUS 1612, 8.

idejében normalizálódott először Frivaldon a lakosság és az lelkész kapcsolata. Ennek tanújaként 1642-ben harangot is öntöttek Mária képével, lába alatt a holdsarlóval.¹⁰⁷⁸ Ami a falu anyagi viszonyait illeti, 1643-ban a község 1 forint 60 dénár *census cathedralist* fizetett az evangélikus egyháznak.¹⁰⁷⁹

1644-ben Lány Zakariás kánoni vizitációt tartott.¹⁰⁸⁰ Konzskán, Kőporubán nem említenek lelkészt. Ám Frivaldon megemlítik (Schumberg) Tóbiás papot, továbbá azt, hogy a falunak rektora is van, akinek a nevét azonban nem közlik.¹⁰⁸¹ Schumberg 1646-ban a zsolnai kerületi gyűlésen Nositius konzskai lelkéssel együtt kiállt Paulini Sámuel rajeci lelkész mellett, akivel a rajeci rektor, Fabricius András. viszálykodott. Schumberg az eset után még három évig – 1649-ig – volt Frivaldon szolgálatban.¹⁰⁸² (Más forrás szerint „30 évig, 1653-ig” volt a faluban lelkész.¹⁰⁸³ Az utóbbi állítás azonban csupán félreértésből származhat.) Nem költözött el máshova, valószínűleg itt halt meg; családtagjai ugyanis frivaldi illetőségüket még jóval később is megtartották. Tobias Schumberg volt az azonos nevű, 1626-ban „Frivaldon” született – adataink szerint azonban ott csak nevelkedett – termékeny teológiai író apja. Az ifjabb Tobias Körmöcbányán kezdte, majd a sziléziai Brigában folytatja tanulmányait; 1656-ban Berlinben már önálló művel jelentkezik. Ebben a munkájában még *Freivaldenus*nak nevezi magát, későbbi műveiben már nem utal a származási helyre. Több egyetemen, így Wittenbergben is megfordult, csaknem egész Németországot bejárta. 1711 után halt meg.¹⁰⁸⁴

Apja, az idősebb Tobias – elődeitől eltérően – már szlovákul prédikált Frivaldon.¹⁰⁸⁵ Műveltségét és jólétét jelzi a mai (katolikus) plébánia könyvtárának két legrégebbi kötete, amelyek nyilvánvalóan tőle maradtak. A két mű kiadási helye és ideje azt sejteti, hogy Schumberg 1618-ban Lipszében járhatott egyetemre.¹⁰⁸⁶ Művelt, széles látókörű, toleráns ember lehetett, így nyerhette meg a falut.

Tóbiást kisebbik fia, Johannes követte a lelkészségben, aki 1632 körül született, feltehetően Frivaldon. Anyja, Anna Hoffman, nem volt helybeli származású. Johannes 1638-1642 közt Rajecen Hallernél, majd 1643-ban Zsolnán Augustininél tanult. Végül Lőcsén járt iskolába: előbb – 1646-ig - Lazionál, majd 1647-1650 közt Krischkénél. Valószínű, hogy néhány évig kinevezés nélkül prédikált vagy talán inkább csak tanított, míg 1653 május 6.-án az Illésházy, Révay, Giczzy és Perényi családok meghívására ordinálták Frivaldra.¹⁰⁸⁷ Johannes Schumberg 1657-ig szolgált a faluban.¹⁰⁸⁸ Feltehetőleg itt is halt meg, mert apjától örökölt könyvei – mint láttuk – Frivaldon maradtak.

Tudunk azonban egy másik Johannes Schumbergiusról is, aki 1668-ban Körmöcbányán járt iskolába, s aki szintén *Frivaldensis* volt. Több első- és másodéves alumnussal együtt ugyanis ő is emléksorokat írt egy személyiség tiszteletére. Johannes feltehetően a hasonló nevű frivaldi lelkész fia volt. A dátum: „*Anno...supra sesquimillesium centesimum sexagesimo octavo*” (1668).¹⁰⁸⁹ Johannes apja feltehetően már nem élt, anyja pedig – igen fiatal lévén – valószínűleg férjhez ment férje utódához.

¹⁰⁷⁸ MACHAL 1940, 7.; A harang feliratát nem ismerjük, de általános szokás szerint szentként tisztelt személyeknek szoktak harangot dedikálni, ez esetben tehát szűz Máriának. Ha nem volt felirat, feltételezhető a lelképásztor részéről egy olyan *reservatio mentalis*, hogy ő csak a Napbaöltözött Asszonyra, mint bibliai jelképre vonatkoztatta az ábrázolást, nem pedig konkrétan szűz Máriára. (N. B. Ebben a folyóirat-szerkesztői felvetésben az a nehézség, hogy a frivaldi oltáron pontosan a Napbaöltözött Asszonyként ábrázolták Máriát. 2018)

¹⁰⁷⁹ EvK, V.18. 138. fol.

¹⁰⁸⁰ (Mošovce, 1600k – Trencsén, 1645), Láni Illés fia. 1618-tól Wittenbergben tanul, 1619-ben magister; rektor: 1621 Biccse, Trencsén, 1629 Predmier, lelkész: 1636 Vágbeszterce, 1639 Bánovce nad Bebravou senior, 1642 szuperintendens Trencsén. (BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK, III. 355.) Művei: *Disputatio III. Ethica de actionibus humanis* Wittenberg 1618 (RMK, III. 1238); *Collegii novi Igici disputatio V.* Wittenberg 1618 (RMK, III. 1236); *Disputatio I. Politici discursus de belli causa formali* Wittenberg 1619 (RMK, III. 1266); *Srtigil aetiologiae Kircherianae* Trencsén 1643; *Pseudo spiritus Posoniensis. Aneb soud falšném duchu prešpurském* Trencsén 1643 (RMK, II. 633, 634).

¹⁰⁸¹ EvV 202-204, 254.

¹⁰⁸² EvK, V.49.342-343.; REZIK – MATTHEIDES, 509.

¹⁰⁸³ KLEIN 1789, III. 388-389.

¹⁰⁸⁴ Műve: *Cornu Copiae domus Preuneliana*. Berlin, 1656 (RMK, III. 1959).

¹⁰⁸⁵ HOLUBY 1887

¹⁰⁸⁶ Egy sérült címlapú mű, 1619-ben kiadva, Wittenbergből, neves jogászok mondásainak alfabetikus gyűjteménye, latin (kb. 900 oldal, 8°), továbbá egy evangélikus hitvallás-kötet 1618-ból, Lipszében kiadva, latin (kb. 900 oldal, 8°) A kötetekben bejegyzés nincs.

¹⁰⁸⁷ EvOrd, G III. 28. 52.sz.; REZIK – MATTHEIDES, 1971 321, 490, 515.

¹⁰⁸⁸ EvK, V.49. 342-343.

¹⁰⁸⁹ BUCSAY 1941, 63-64. Az itt 1688-tal azonosított évszám téves; ČAPLOVIČ 1984, 1194.

Rajecen 1648-ban Johannes Sinapius,¹⁰⁹⁰ 1649-1654 közt Stephanus Zarkóczy a rektor. Zarkóczy 1654-ben Privigyére kerül diakónusnak.¹⁰⁹¹ 1655-ben a morvaországi származású Daniel Munkovicenus tanít Rajecen, akit 1658-ban meghívnak Liptószentmiklósról.¹⁰⁹² A rektorok sora itt megszakad.

Frivaldon Johannes Schumberg utóda 1665-ben már Georgius Hrehus¹⁰⁹³ – más forrás szerint Greguss¹⁰⁹⁴ – volt. Ez a lelkész tekintélyes családból származott, rokonainak – Georgius és Nicolaus Hrehuss illavai patriciusoknak – 1652-ben könyvet ajánlanak.¹⁰⁹⁵ Tanulmányairól semmit sem tudunk, ám iskolázott embernek kellett lennie, hiszen már 1654/55-ben rektor volt Liptószentmiklóson.¹⁰⁹⁶ Frivaldra valószínűleg úgy került, hogy elvette fiatalon elhunyt elődje özvegyét.

Néhány évvel később, 1670 táján a rajeci születésű Andreas Johannides lett a frivaldi lelkész. Rajecen a Johannides családnév igen gyakori volt.¹⁰⁹⁷ Andreas-nak 1649-ből egy verse maradt fenn, 1652-ből pedig a vizsgatételei Galgócról.¹⁰⁹⁸ 1674 márciusában 728 protestáns lelkésszel együtt Pozsonyba idézték. Az idézésnek eleget tett, majd a fenyegetés hatására május 10-én Francisci Sámuel rajeci lelkésszel és az evangélikus lelkészek döntő többségével együtt lemondott hivatásáról.¹⁰⁹⁹ Itt említem meg, hogy Francisci 1668-tól volt Rajecen lelkész,¹¹⁰⁰ Konzskán pedig már 1659-től Mattheus Žittkius szolgált, akit szintén Pozsonyba idéztek.¹¹⁰¹

A katolicizmus térhódítása 1674-től 1703-ig

A reformáció után Csicsmány ismét Zljechó filiája lesz, Facskó pedig Frivaldhoz kerül.

A rajeci templomba már a protestáns lelkészek tömeges perbefogása előtt plébánost helyeznek 1672-ben.¹¹⁰² Frivaldon 1673 június 11-én jelenik meg a katolikus plébános Andreas Sartorius ciszterci szerzetes személyében.¹¹⁰³ Talán azért küldtek ide szerzetest, mert nem volt elég egyházmegyes pap a sok újonnan elfoglalt egyházközség élére, a protestáns lelkészek pótlására. 1674 október 26-án már a katolikus püspök tartott kánoni vizitációt Rajecen: ettől fogva itt már anyakönyvet is vezettek. Frivaldon azonban ilyen igénnyel még nem léptek fel.

Sartorius, a frivaldi plébános gyakran látott el kiegészítő szolgálatot Rajecen, több alkalommal keresztelt is (pl. *P[a]r[ochus]*. *Andreas néven*). 1677 márciusában azonban Rajecre új plébános jött, aki már nem igényelt kiegészítést.¹¹⁰⁴ Georg Jozef Schwach-ról van szó, aki 1677-1682 közt szolgált a településen. 1684-től 1721-ig pedig Martin Ďuračka (Gyuracska) volt a plébános.¹¹⁰⁵ 1684 júliusában, Ďuračka érkezése előtt már Sartorius utóda, egy A. Skrowanczik nevű frivaldi plébános keresztelt Rajecen.¹¹⁰⁶ A frivaldi plébános-váltás valamikor a két időpont közt történt.

A Thököly-felkelés idején (1682-1684) a rajeci templom ismét az evangélikusoké lett.¹¹⁰⁷ Frivaldon annyi változás történt, hogy 1683-ban egy Georgius Bapcsany nevű lelkész a szulyói rektorral, Mattheus Polereczkyvel együtt házi istentiszteletet tartott a faluban. Bapcsany Zsolnán született, 1657-ig

¹⁰⁹⁰ (Árvaváralja, 1625- Halle, 1682.) 1674 után emigrált Németországba. Barokk költő. Korai műve: *Epos hymenarum quod in honorem... Iacobi Faschko...* Trencsén 1649; próza: *Deo ductore et authore! Triga thesium de animabus separatis* Trencsén 1649. (BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK, V. 263.)

¹⁰⁹¹ EvOrd, G. III. 29.

¹⁰⁹² REZIK – MATTHEIDES, 489-490.; EvK, V.49 393.

¹⁰⁹³ EvK, V.49. 342-343.

¹⁰⁹⁴ EvV, 202-204.

¹⁰⁹⁵ ČAPLOVIČ 1984, 1816.

¹⁰⁹⁶ REZIK – MATTHEIDES, 480.

¹⁰⁹⁷ By.Mátr, Rajec anyakönyve I.

¹⁰⁹⁸ RMNy, 2288(12) és 2449.

¹⁰⁹⁹ EvK, V.49. 342-343.; REZIK – MATTHEIDES, 481.; RÁČZ 1889, II. 51, 224.

¹¹⁰⁰ EvK, V.49. 389-393.; LOMBARDINI, II. 441-442.

¹¹⁰¹ EvK, V.49. 361-362.

¹¹⁰² By.Mátr, Rajec anyakönyve 1710. évnél.

¹¹⁰³ APC, 1674

¹¹⁰⁴ By.Mátr, Rajec anyakönyve, 1674-1684 évnél.

¹¹⁰⁵ LOMBARDINI, II. 441-442.; By.Mátr, Rajec anyakönyve, 1710.évnél.

¹¹⁰⁶ By.Mátr, Rajec anyakönyve, 1674-1684. évnél.

¹¹⁰⁷ By.Mátr, Rajec anyakönyve, 1710. évnél.

Besztercebányán járt gimnáziumba, 1658-ban Drietomára került, 1661-1673 közt Lietaván volt diakónus, majd száműzetésbe ment. Frivaldi szolgálata után 1683-1687 közt TvrDOSinban, 1687-től Szádokon volt parochus.¹¹⁰⁸ Egy Wittenbergben kiadott könyv 1668-ban Georgius Babcsani lietavai lelkésznek szóló ajánlással jelent meg.¹¹⁰⁹ 1684-ben pedig Bapcsany németből fordított elmélkedéseit adták ki Zsolnán.¹¹¹⁰

Rajec lakói a 1690-ben felvett *Series Animarum* szerint döntő többségükben evangélikusok voltak. Az időközben trencsényi katolikus főesperessé lett Georg Jozef Schwach 1690-1691-ben kánoni vizitációt tartott. Frivaldon a korábbiakhoz képest csak annyi változást állapított meg, hogy már Andreas Skrowanczik a plébános.¹¹¹¹ Skrowanczikot 1694 júniusában a Lietaváról odakerült Lietavsky János váltotta.¹¹¹² Ő kezdte el az anyakönyvezést Frivaldon 1698-ban.

A Rákóczi-szabadságharc idején

A Rákóczi szabadságharc idején az evangélikus egyház ismét szabadabban működött. 1704 okt. 3-án Stephanus Pilarik¹¹¹³ evangélikus püspök Frivaldra ordinálta azt a Matthaes Polereczkyt, aki ott már 1683-ban egy évig magánháznál prédikált. Polereczky 1645-ben Vankófalván született. 1671-ben Zsolnán Matthaes Palumbini lelkésztársa volt, majd – valószínűleg 1673-ban – száműzetésbe ment. 1683 körül rövid ideig szülői rektor, majd ismét száműzetés következik. Tíz évvel később, hazatérte után Mijavára kerül Polereczky, ahol hat és fél esztendőn át marad, mint rektor és nótárius. Ezt követően – rövid három hónapon át – zsolnai rektor. (Nem tévesztendő össze Matthias Polereczkyvel, akinek élettörténete egészen más).¹¹¹⁴

Polereczky azonban a parókiát nem tudta rögtön birtokba venni, mert a plébános csak 1705 nov. 18-án, a kuruc hadak megjelenését követően engedte át a templomot és a lelkészlakot.¹¹¹⁵ (Rajecen ez a változás nov. 19.-én következett be). A fejedelem vallási restitúciós bizottsága 1705. november 28-án jegyzőkönyvet vett fel a templom, a kegyesek és az egyházi jövedelmek megosztásáról. A katolikusoknak ítelt egy aranyozott ezüst kelyhet paténával, két miseruhát, egy miseinget vállkendővel, két zászlót, a misekönyvet, a hordozható oltárt, a szertartáskönyvet, három oltárterítőt, 3 kéztörlőt, a (falba süllyesztett) tabernákulumot, a feszületet, a zöld oltárkárpitot, két üvegkancsót. Az evangélikusoknak ítelt egy aranyozott ezüst kelyhet (paténa nélkül), egy ón kelyhet, hét kéztörlőt, két arany gyertyatartót, egy oltárkárpitot, egy vas csengőt (kis harang?), két lámpát, az anyakönyvet, a kőből készült keresztelőkutat egy arany medencével és tállal. Végül azonban minden az evangélikusoknál maradt. Ugyanis a plébános – akire ugyan a bizottság tekintettel volt, s aki eleinte próbált is barátkozni az osztott templom gondolatával, – három heti paplakba zárkozás után elmenekült Frivaldról.¹¹¹⁶ Az anyakönyv ettől kezdve hézagossá vált. A falu katolikusait Gyuracska Márton rajeci plébános gondozta, míg evangélikus lelkésznek egy áttért ferences szerzetes, Didakus¹¹¹⁷ került Frivaldra. Győri Ádám trencsényi katolikus főesperes Joseph Laymany néven ismerte az új lelkészt, borissza, minden ocsmánységben kedvét lelő („*meribibulus ... et foedae libidini deditissimus*”) csúnya szájú prófétának, Szűz Mária ellenségének írt le, s akit azért is elítélt, mert nemes lányt vett feleségül szerzetesi fogadalma ellenére.¹¹¹⁸ Győri azonban már az általa használt kifejezések miatt sem tekinthető elfogulatlan tanúnak. A lelkéssel kapcsolatban mindazonáltal felvetődik néhány kérdés.

¹¹⁰⁸ EvK, V. 49. 342-343.

¹¹⁰⁹ RMK, III. 7706. sz.

¹¹¹⁰ ČAPLOVIČ 1984, 2538.

¹¹¹¹ By.TŽRV, 1690-91

¹¹¹² By.Mátr, Rajec anyakönyve.

¹¹¹³ (Mateóc, 1647-1710) 1666 Wittenberg, 1670 magister, 1676 Löwenben lelkész. Hazatér, Léván lelkész, 1683 Besztercebányai lelkész, itt 1704 szuperintendens. A rózsahegyzi zsinat legkiválóbb résztvevője. (SZINNYEI 1891-1914, X. 1146-1148.)

¹¹¹⁴ EvK, V.49. 342-343, 415.; REZIK-MATTHEIDES, 197, 515, 528.

¹¹¹⁵ By.Mátr, Frivald anyakönyve 1710. évnél.

¹¹¹⁶ EvV 202-204.

¹¹¹⁷ MACHAL 1940, 8.

¹¹¹⁸ DUBNICZAI 1737, 68-68.

Az első, hogy mi volt a vezetékneve. Didakus eredeti neve önmaga szerint Johann Neumann¹¹¹⁹ volt, más egykorú protestáns forrás viszont Johannes Layman(us)-nak tudja,¹¹²⁰ sőt, az evangélikus vizitáció szerint is Leyman volt a neve.¹¹²¹ Ami a magyarországi adatokat illeti, egyfelől tudunk egy bizonyos Johannes Leymanról, aki a felső-nyitrai Hradistyén született. Apja császári bíró, anyja nemesasszony volt. Szerzetesnek állt, majd áttérése után Wittenbergben és egyebütt teológiát és jogot tanult. Később egy túróci jurassor lányát vette feleségül.¹¹²² Másfelől azonban egy Johannes Neumannról is tudunk, aki szintén szerzetes volt, majd szintén Wittenbergben tanult, ott evangélikus lett; később az árvai Jablunkában prédikátor, aztán a szintén árvai Tvrdosinban tanító volt.¹¹²³ Ez a Neumann a Rákóczi-felkelés kitörésekor az Árva-megyei Tvrdosinban és Trsztenán lelkészkedett; 1705-ben azonban mindkét községben más-más személy váltotta föl.¹¹²⁴ Pilarik István 1705 január 7-én Kamenna Porubára ordinálta Neumannt,¹¹²⁵ aki ezután ment át Frivaldra. Leyman és Neumann életrajzi adatait egybevetve az látszik, hogy egyazon személyről van szó. Eredeti neve Lajtman lehetett;¹¹²⁶ ilyen nevű zsellércsaládok 1726-ban is éltek a Felső-Nyitra vidékén, Németprónán és Gajdelen, amely környékről a lelkész származott.¹¹²⁷

Ami pedig a wittenbergi forrásokat illeti, az egyetemre a szóbajöhető időszakban nem iratkozott be sem Neumann, sem Leyman nevű magyarországi peregrinus. Igaz ugyan, hogy egy bizonyos Johannes Georgius Leutmann 1685. június 23-án beiratkozott Wittenbergben, ahol 1694-ben lelkésszé is avatták. E személy apja, Martin Leutmann lelkész még Magyarországon, Németprónán született. Csakhogy Johannes Georgius nem tért vissza Magyarországra és sohasem volt ferences.¹¹²⁸ Oktatott ez idő tájt Wittenbergben egy Johannes Neumann nevű professzor is, aki azonban a mi Neumannunkkal semmiképpen nem volt azonos. Egyelőre tehát nem tudjuk, hogy az új frivaldi lelkész hol szerezte képzettségét. Egy biztos, nem Wittenbergben, mint – talán saját állítása nyomán – köztudomású volt. S az is kérdés, hogy miért változtatta nevét Leutmannról Neumannra – egyik német névről egy másikra – mikor a névlatinositás volt az általános szokás. Arra lehet talán gondolni, hogy a névváltoztatással kívánta kifejezni, hogy az áttéréssel *új emberré* (=neu-Mann) vált. A névváltoztatásnak ez a módja mindazonáltal szokatlan.

Annyi azonban bizonyos, hogy a Mária-tiszteletnek határozott ellensége volt: lebontatta a templom ősi szárnyas-oltárát. Ez lehetett megérkezésekor az első dolga, mert az őt magukkal hozó, s még aznap továbbvonuló kurucok magukhoz vették a Mária-szobrot, s egy darabon magukkal is vitték, s csak az őket kísérő lakosok állhatatossága láttán - már Szilézia határán adták vissza. A történetet a frivaldi lakosok egy csodás fordulattal – a szobor eltűnésével és a templomban való felbukkanásával – legendává kerekítve adták szájról-szájra a 20. századig.¹¹²⁹ Ettől a fellépéstől rémülhetett meg, s menekülhetett el a plébános. A szétbontott oltárfelépítmény többi szobra, képe a padlásra került.

Az anyakönyvek tanúsága szerint ebben az időben a katolikusok már többségben voltak Frivaldon.

A Rákóczi-szabadságharc alatt Rajecen Isacus Andricius az egyik forrás szerint 1706-1710,¹¹³⁰ a másik forrás szerint 1704-1709 között volt lelkész.¹¹³¹ Rajeci születésű volt az az Andreas Gregorides, – Gregor Žakoviech és a Kvasova Lehota-beli Catherina Davidoviech fia, – akit 1706-ban Konzskára ordináltak.¹¹³² Apja és anyja nevében a -viech végződés arra utal, hogy mindketten „nemzetes” familiából származtak, sőt az apa nevéből az is kitűnik, hogy literátusok (deák = žiak) már nemzedékek óta voltak a családban. Egy másik forrás szerint már 1704-ben is Gregorides volt a konzskai lelkész, akit aztán Johannes Scholasticus követett.¹¹³³ Ismét más forrás szerint az utolsó evangélikus lelkész 1705-1707 közt

¹¹¹⁹ EvV 202-204 .

¹¹²⁰ EvK, V.49. 342-343.

¹¹²¹ EvK, V.49. 379.

¹¹²² EvK, V.49. 379.

¹¹²³ KLEIN 1789, III. 205-206.

¹¹²⁴ FABO 1861-1865, III. 86-87. KLEIN 1789, III. 209, 344.; EvK, V.49. 379.

¹¹²⁵ EvK, V.49. 342-343, 379.

¹¹²⁶ OL P1341, Lad. 27. 7. fasc. 730. fol.

¹¹²⁷ OL E156, fasc. 2. no. 33. és fasc. 97. no. 1.

¹¹²⁸ ASZTALOS 1931,129, 141.

¹¹²⁹ ŠADLÁK-PEKNÁ, 5-6.

¹¹³⁰ EvK, V.49. 393.

¹¹³¹ FABO 1861-1865, III. 118.

¹¹³² EvOrd, G. III. 41.

¹¹³³ FABO 1861-1865, III. 128.

Andreas Gregoriades volt.¹¹³⁴ Mivel a Scholasticus név a Žakoviech latin-humanista fordítása, valamennyi esetben egy és ugyanazon személyről van szó.

Az evangélikusok 1705 november 22.-én Zsolnán visszakapták a nagyobbik templomot, és a korábban sokat üldözött Daniel Krmann (Kermann Dániel) lett ott a püspök. Újra szervezte az egyházat. Zsolnán 1706 június 16-17.-én kerületi gyűlést tartott, amelynek általános jellegű határozatait tizennégy lelkésszel együtt írta alá. Köztük volt Frivald részéről már Neumann is. Ugyanez év szept. 14.-én Zsolnán, 16.-án Rajecen, majd nov. 18-án Csernán Krmann kisebb lelkész-gyűléseket tartott, melyekkel a kánoni vizitációt készítette elő. A korábbi gyakorlattól eltérően Csernát is önálló gyülekezetnek tekintették, feltehetően az ott birtokos Csernyánszkyak protestáns elkötelezettsége miatt. A gyűléseken az egyes községekre nézve egyedi előírásokat hoztak, pénzbüntetésekkal fenyegetve a különféle kihágásokat.

Ismerjük a Csernára, a Konzskára és a Frivaldra vonatkozót szabályokat. Eléggé hasonlítanak egymásra. Frivald esetében kiderül, hogy voltak, akik nem tudták a Miatyánkot, babonák divatoztak (Szent-Iván-éji tűzugrás, éjszakai kísértetjárás és kiabálás, varázslás az ossariumból kivett csonttal, a keresztkúttal és egyebekkel); a nők esetenként elhanyagolták a házi munkát, részegeskedtek, a családok a gyerekeket nem küldték iskolába; vasárnap állatot vágtak, kereskedtek; templomba egy fő is alig járt házanként, olykor az is részegen, a templomban nevetgéltek, dohányoztak, aludtak; pedig már az is véteknek számított, ha valaki a templomban alvót nem keltette fel, ha az idegennek nem adta át a helyét, ha nem imádkozott a harangszóra, vagy ha nem vett évente legalább háromszor Úrvacsorát.

A pénzbüntetések összege Frivaldon 1 garastól (5 dénár) 1 forintig (100 dénár) terjedt, mai szemmel ítélve azonban nem látni arányosságot a tett súlya és az összeg nagysága között. Csernán és Konzskán voltak 6-12 forintos büntetések is, nevezetesen, ha valaki szeretőt tartott. Frivaldon ilyen esetben nem a férfit, hanem a nőt büntették volna, de csupán egy forintra. Kérdés, hogy miért tettek egyedül itt ilyen megkülönböztetést.

1707-ben Daniel Krmann megtartotta a vizitációt, február 17-én Rajecen, 19-én Konzskán, március 18-án pedig Frivaldon. Ez utóbbi helyen - az eredeti elhatározással szemben - csupán néhány pontból álló határozatot hozott: pénzbüntetéssel sújtották, aki három gyereke közül nem adott be legalább egyet az iskolába; akinek háztartásából legalább egy személy nem ment el a temetésre, imára, prédikációra; aki babonáságot űzött; aki éjszaka lármázott; s aki csütörtökönként nem végzett háztartási munkát.

A frivaldi határozatban az 1706-ban megfogalmazott huszonkét pontból tehát csak az első hatot hirdették ki. Ezzel szemben Krmann leszögezte, hogy a Konzskán elfogadott 33 pontot Frivaldon is alkalmazni kell.¹¹³⁵ Kérdés, hogy miért választotta ezt a megoldást. A vizitáción megemlézték a gyülekezet tisztségviselőit is: nemzeti Andreas Frivaldszky urat (1650 körül - 1730) és Jeremias Moczot, akik az inspektorok voltak, valamint Johannes Kovácsot, aki pedig az aedilis-i (épületgondnok) tisztséget viselte. A rektor egyben kántor is volt, nevét azonban nem tudjuk. Följegyezték, hogy a templomban még rendszeresen temettek, s ezért alkalmanként 1 ft-t kellett fizetni.¹¹³⁶ Ez a szokás később – feltehetően a kőburkolás után – megszűnt.

Neumann lelkész pályafutásának végéről eltérő tudósításokat olvashatunk. Győri Ádám, a már említett trencsényi katolikus főesperes szerint a lelkész Szűz Mária elleni kifakadásait, gyalázkodásait saját hívei is megelégtették („*adeo ipsi haereticæ plebeculae bilem et odium moverit*”), s átadták papjukat Ocskai László császári ezredesnek, aki Neumannt visszatoloncolta a ferencesek közé („*ad suos remissus est*”).¹¹³⁷ Az evangélikus források szerint viszont a ferencesek ismerték fel Neumannt és vitték Nagyszombatba („*per Franciscanos agnitus, captus*”). Ott is halt meg.¹¹³⁸ Ma már kideríthetetlen, hogy valójában mi történt. Csupán annyi bizonyos, hogy 1709-ben e vidéken már megszilárdulóban volt a Habsburg-uralom, ami Rákóczi egyházpolitikájának végét is jelentette. Erre az időpontra esik, amikor a ferencesből lett evangélikus lelkészt lefogják és egykori rendtársai kezébe adják. Az is bizonyos, hogy az intézkedést a császári katonaság fogatosította, valamint hogy Neumann távozásával a frivaldiak Mária-tisztelete nagyon megerősödött.

¹¹³⁴ HOLUBY 1887

¹¹³⁵ KLEIN 1789, II. 303-311.; HOLUBY 1887; ZSILINSZKY 1899, 57-59.

¹¹³⁶ EvV, 202-204.

¹¹³⁷ DUBNICZAI 1737, 67-68.

¹¹³⁸ EvK, V.49. 342-343, 379.; EvV, 202-204.

A katolikus restauráció 1709 után

1709-ben, az Úr színeváltozása napján Lietavsky plébános a labancokkal együtt tért vissza Frivaldra. A rajeci templom ugyanezen év december 12-ig volt az evangélikusoké. A kurucok alatt a rajeci plébános, Gyuracska nem menekült el, hanem ott maradt a városkában, s a katolikus házaknál keresztelt, talán misézett is.¹¹³⁹

Ezt követően ismét újraéledt a zarándoklás a kegyszoborhoz. 1712. szeptember 4-én a dománizsai plébánost éppen egy frivaldi útjáról hazatérőben, a trsztennai (s nem a facskói) Sucha dolinában gyilkolták meg Jánošik betyárjai.¹¹⁴⁰ Az időpont alapján valószínű, hogy a szeptember 8-i, a szokásos búcsúnapi eső zarándoklat előkészítése végett járt Frivaldon.

A frivaldi templom szentélyében Lietavsky az elbontott oltárfelépítményt falfestménnyel pótolta. Valószínű, hogy a kegyszobron ma is látható javítások a Neumann-féle oltárbonítás nyomán váltak szükségessé;¹¹⁴¹ hiszen arról nem tudunk, hogy a korábbi vagy későbbi időszakban a szoborhoz bárki is hozzányúlt volna. A katolikus restaurációban döntő szerepe volt Bartovics Miklós (1712-1723) plébánosnak. A Frivaldszky család evangélikus tagjai ugyancsak az ő idejében – 1712-1716. közt – katolizáltak. A Mária-tisztelet intenzív voltát mutatja, hogy 1719-ben már jegyzék is készült a fogadalmi ajándékokról.¹¹⁴² Ezek nyilván a megelőző években gyűltek össze, az ima-meghallgatások tanúiként. Az 1728-i (katolikus) kánoni vizitáció már csodáról is tud: 1720 táján, Mária születése napján egy Gruszpál nevű, fél szemére vak férfi a Szűzanyához fordult imában közbenjárásért és visszanyerte látását.

Rajec áttérése lassabban ment, ott a protestantizmus szilárdabb alapokon állt mint Frivaldon. A *Series Animarum*¹¹⁴³ szerint még 1728-ban is éltek itt – noha erősen megfogyatkozva – evangélikusok. Egyházi szempontból valószínűleg Szulyóhoz tartoztak, ahonnan azonban csak 1801-től maradtak fenn anyakönyvek. A nemes Csernyánszky család hűséges evangélikus, még az 1730-as években is tanul két tagja Wittenbergben.¹¹⁴⁴ Rajecen az evangélikusok csupán 1904-ben létesítettek ismét istentiszteleti helyiséget és iskolát.

¹¹³⁹ By.Mátr, Frivald anyakönyve és By.Mátr, Rajec anyakönyve, 1710 évnél.

¹¹⁴⁰ MACHAL 1940 40. – Jánošik 19 évesen, 1707-ben csatlakozott a kurucokhoz. A trencsényi csatában elfogták, a császári seregbe sorozták, onnan megszökött, ettől kezdve betyárnak állt. A szatmári béke után fegyveres felkelésre készült társaival, Csicsmány mellett katonai posztót, Terchován fegyvereket rejtettek el. Vezérüket e gyilkosság után fogták el és ítélték halálra. (KOČIŠ 1986, 138-139.);

¹¹⁴¹ RADOCSAY 1967, 165.

¹¹⁴² ŠADLÁK-PEKNÁ, 6.

¹¹⁴³ By.Mátr, Rajec anyakönyve.

¹¹⁴⁴ 1732-ben Johannes Csernanszky, 1737-ben Samuel Csernanszky rajeci lakosok. (ASZTALOS 1931, 158, 160.)

„Nemzetes” családok a Rajeci völgyben

¹¹⁴⁵A nemesemberek illő megszólítása annak idején így hangzott: *Nemes, nemzetes és vitézlő uram!* A *nemes* utalt a kiváltságaira, a *vitézlő* a haza védelmét illető kötelezettségére, a *nemzetes* pedig arra, hogy mindez őt mint egy leszármazási közösség tagját illeti meg. Persze, ha egy nem nemes származású személy – mondjuk egy sikeres királyi foghúzásért – nemességet kap, csak potenciálisan lett vitézlő és nemzetes. Az is igaz, hogy nem minden kardforgató vitéz volt nemes. De az is, hogy voltak olyan „nemzetes” személyek is, akik családjá bár jelentős szerepet játszott, sem nemesek, sem vitézlők nem voltak, legfeljebb potenciálisan. Sokan közülük azután ténylegesen is azok lettek.

A magyar nemesi családok kutatása Nagy Iván klasszikus műve óta hatalmas irodalommal rendelkezik. A nemzetes családok kutatását ezzel a szárnypróbálgatással szeretném elindítani, annak a néhány családnak a bemutatásával, amelyek eddigi kutatásaim során a látókörömbbe estek.

Nemzetesek voltak mindenképp előtt a felvidéki soltészcsaládok, hiszen a soltészbírótság örökletes volt. E családok nevüket többnyire községükről kapták, szlovák nyelvterületen -sky (-szky) toldalékkal. E családok nagy része később tényleges nemességet is kapott. A magyar nemesi nevek írásának az a gyakorlata, hogy a szóvégi i hangot gyakran y-nak írják, a szlovák nyelvben gyökerezhet, mert e nyelvben a melléknévképző -sky i-je kemény (y), (ellentétben pl. a lengyellel ahol lágy: i). A nemesi nevek szóvégi y-ja a magyar nyelvből nem magyarázható, mert nyelvünkben csak egyféle i hang létezik, ellentétben a szláv nyelvekkel.

Ám nemcsak a soltészok voltak nemzetesek. A Smetana család például jobbágy volt. A 17. század elején telepedett be a Trencsén-megye Zsolnai járásában fekvő mezővárosba, Rajecre. 1608-ban még nem szerepel az urbáriumban, 1626-ban Jurik Smetanának azonban már 10 és fél prut (virga) földje van, ami által ő a városka egyik leggazdagabb embere.¹¹⁴⁶ Leszármazottja, Smetana János 1755-ben a városka bírói tisztségét viselte.¹¹⁴⁷ Fiait, jómódú rajeci lakosokat, Smetana Andrást és Gáspárt¹¹⁴⁸ II. Lipót gyerekeikkel együtt 1791. március 17-én Szmethanovics néven megnevesítette.¹¹⁴⁹ A család később tovább gyarapodott: Egyik leszármazottjuknak, Szmialkovszkyné Szmethanovics Karolinának 1850 táján birtokába került a Révay báróknak a szomszédos Frivaldon fekvő öröksége.¹¹⁵⁰

Az említett család megnevesítéskor adott új, nemesi név igen érdekes. Arra utal, hogy a családot az uralkodó „nemzetesnek” minősíti, amire a szlovák nyelv jó lehetőséget ad: a Szmethanovics név azt fejezi ki, hogy tagjai a „Szmethanáknak a (-ov) leszármazottjai (-ič).”

E nyomon elindulva más olyan családokra is bukkanhatunk Rajec környékén, akiknek a nevéből az derül ki, hogy őket környezetük nemzeteseknek tartotta.

A nemzetes családok kutatásánál – nem-nemes családok lévén – tisztában kell lennünk azonban azzal a körülménnyel is, hogy családi nevüket nem határozta meg egyértelműen birtokuk vagy nemeslevelük, így ugyanazon családot többféle néven is számon tarthattak.

A Rajechez közel fekvő falu, Frivald soltészjogát 1413-ban Stibor erdélyi vajda a Hunyad-megyében hozzá csatlakozott familiárisának, Michael Walach kenézfiúnak adta. Ettől kezdve ő a szabályszerű Frivaldszky nevet viseli, valamint leszármazottjai közül is az személy, aki a soltész tisztséget magára váltja és gyakorolja.¹¹⁵¹ A család többi tagját azonban más vezetékneven tartják számon – mindenképp előtt is

¹¹⁴⁵ Eredetije: FRIVALDSZKY 2008b

¹¹⁴⁶ OL P1341, Lad. 27. fasc.10. Ratio victualium (1608); KUŠIK 1959, II. 233.

¹¹⁴⁷ Ž.KT, 1755. február 22.

¹¹⁴⁸ Ž.KB, 1787. augusztus 3, 1806. március 26.

¹¹⁴⁹ OL E228, 7. köt. 161.; NAGY IVÁN, X. 769-770.

¹¹⁵⁰ By.KS-T; RaLe Kočisová, 29.; OL P85, 7cs. 30j. 8. sz.

¹¹⁵¹ Lásd részletesebben: FRIVALDSZKY 2001-2002. A sajátos jogszokással élő vlach nomád pásztor etnikum mintegy száz évvel későbbi tömeges felvidéki megjelenéséről és etnogeneziséről: FRIVALDSZKY 2005b

Walach néven – egészen addig, amíg az egyik Frivaldszky-soltész, János nemességet nem kap. Ettől kezdve ez a név már az ő utódait illeti: minden utódát, és csakis őket.

Ennek megfelelően egy 1761-ből származó, a frivaldi jobbágyoktól származó beadvány a később nemesség-szerző Frivaldszky Jánost – még „nemzetes” minőségében – *Jano sin Walachov* (=Walachok fia János) néven említi.¹¹⁵² Apját, Frivald soltészbíróját, Frivaldszky (III.) Mátyást nevét pedig egy 1543-as urbárium¹¹⁵³ *Mathis Foytow* (= fojtok – azaz soltészok – leszármazottja Mátyás) formában írja. Látnivaló, hogy mind a *sin Walachow* mind a *Foytow* egyaránt nemzetes családot jelez. Egy 1553-ban,¹¹⁵⁴ majd egy 1586-ban kelt oklevél¹¹⁵⁵ az említett frivaldi bírót, Mátyást ennek megfelelően kifejezetten is nemzetesnek (*woppatrnj*) nevezi. Mi több, az előbbiben *Mócz*, az utóbbiban *Klopan* családnéven. Ugyanőt egy 1761-i iratban pedig *Walach*nak nevezik: *Walach otec Janu* (János apja, Walach).¹¹⁵⁶ E három nevet azonban nemcsak az ő személyével kapcsolatban használják felváltva, hanem a frivaldi soltészcsalád őseinek, Michael Walach bármely leszármazottjára is, ezért mintegy „szinonimái” egymásnak. Mint majd látjuk, a faluban és környékén több olyan *Walach*, *Mócz* és *Klopan* család is előfordul, amelyek ennek a Frivaldszky (III.) Mátyásnak nem lehetnek leszármazottjai, csupán őseinek, Walach Mihálynak.

Mit jelenthetnek ezek a nevek?

Ami a *Mócz*ot illeti, – amint a *Walach* is – távolabbról a család etnikai eredetére utal.¹¹⁵⁷ Ez ennek a népnévnek első előfordulása.¹¹⁵⁸ Frivaldon a 15.- 16. században jelentése “a soltészcsalád feje”, ami a Frivaldszky család belső terminológia szerint „*vojvoda*, vajda”.¹¹⁵⁹ A bírói tisztségre utal a *Klopan* név is. Ez a román *clop* 'kalap' szóval magyarázható, jelentése pedig: 'kalapot viselő.' Walach Mihály leszármazottjai közt találunk még *Hulin* néven említetteket is. Ez viszont a Frivaldon és környékén abban az időben használt szláv – lényegében cseh – nyelvből érthető meg: A *hul* csehül ugyanis ‘vesszőt, pálcát, sétatálcát’ jelent. *Hulin* ‘Pálcás’, olyasféle bírói származásra utaló név, mint a *Klopan* is, lévén a pálcá ugyancsak a falusi bírói tisztség jelvénye.¹¹⁶⁰ Az említett 1761-i iratban kifejezetten szó is van arról, hogy a bírók botot (pálcát) viselnek.¹¹⁶¹ A frivaldi soltészcsalád tagjaival kapcsolatban használt vezetéknév (Klopan, Hulin, Mócz) közös jellemzője tehát, hogy viselőjük tekintélyét fejezik ki.

Urban-Walach családok

Az említett 1543-es urbárium említi Frivaldon egy *Urban Valachot*. A soltészbirtok fele az övé, a másik fele a soltészé, Frivaldszky (I) Mátyásé, tehát testvérei egymásnak. A 1553-ban említett *Jurga Syn Walachuv* pedig Urban fia, miután a neve *nemzetes* rangot jelez. A Jurga a György név balkáni - ez esetben román - változata. Ma is őrzi e nevet a Frivaldhoz közeli Kunyerad (Kunerad) községtől észak-keletre fekvő, 1015 m magas *Jurgova* csúcs. Nyilván ezen a hegyen volt a legelője. Mi több, ebből még arra is lehet következtetni, hogy a 16. század elején is az egész Kis-Fátrában egyedül a frivaldi soltészcsalád használta a hegyi legelőket. Jurga fia Péter: *Pyetr Syn Jurguw* is szerepel még ugyanabban az oklevélben, aki a Frivaldhoz közeli, de már Nyitra-megyei Gajdellre (Nyitrafő) nősült.

¹¹⁵² By.RF, no. 32.

¹¹⁵³ By.OK, fasc. 182. no. 1-5.

¹¹⁵⁴ By.RF, no. 2.

¹¹⁵⁵ By.RF, no. 4.

¹¹⁵⁶ By.RF, no. 33.

¹¹⁵⁷ FRIVALDSZKY 1998b; A szlovák *Môc* alakból nyilvánvaló, hogy egy olyan nyelvből átvett szóról van szó, ahol ez [móc]nak hangzott. Más hangalakú szavakból való eredeztetés hangtani okokból nem állja meg a helyét. Az a felvetés, hogy esetleg a 'Mátyás'-t vagy 'Máté'-t jelentő *Mac*ból mint apanévből származna a *Môc* családnév, még két további okból sem áll helyt: Az első, hogy ezen a vidéken és ebben az időben a *Mac* személynévre egyetlen adat sincs. A második, hogy egy 1608-ban említett gajdéli *Johannes Moc* (OL P1341, Lad. 27. fasc.10. Ratio victualium, 82.) ősei közt sem Mátyás, sem Máté nevű nem volt. A német *Motz* ('nyesedék, hájfej') különösen nem jöhet szóba, mert gúnynévként ellentmondásban van az 1553 évi oklevél ünnepélyes tartalmával. Ennek nevei közt egy gúnynév sincs, a frivaldi bíró meg éppen a legtekintélyesebb személy köztük. Végül pedig a *Muocz* név *Klopan*, *Hulin* szinonimái kifejezetten megtszítelők, amint a továbbiakból kitetszik.

¹¹⁵⁸ A Móczvidék lakosságának *móc* megjelölésére az eddigi első adat 1614-ből való. (EWU, II. 986.)

¹¹⁵⁹ FRIVALDSZKY 2005b 455.

¹¹⁶⁰ MNL, I. 289.

¹¹⁶¹ „*Richtarja kteri su zemanja, ponewač oni paliczu nosja.*” (By.RF, no. 33.)

A – valószínűleg még Erdélyből, vagy még messzebből hozott – Urban keresztnév azonban idegen volt abban nyelvi környezetben. Nem is kereszteltek többet senkit erre a névre. Viszont nagyon alkalmas volt arra, hogy apanévként családnévvé alakuljon. Valóban, találunk éppen az említett Kunyeradon egy *Johan Urban* jobbágyot 2 1/2 pozsonyi mérő földdel egy 1720 évi összeírásban.¹¹⁶² Valószínű, hogy Urbanok itt már korábban is éltek, csak nincs korábbi falunévsorunk. A szomszédos Kőporuba (Kamenna Poruba) községből viszont van; itt már 1688-ban említenek *Valach* és *Valachovič* családokat. Ez utóbbiak frivaldi leszármazását még a *nemzetességre* utaló toldalék is igazolja.¹¹⁶³ Ennek külön hangsúlyozása azért is fontos volt, mert ebben a korban már előfordultak a vidéken nem nemzetes, nem telkes, hanem katonai és futár szolgálatot teljesítő, egészen más társadalmi rangú, árvai származású nomád pásztor valachok is.

Rajec és környéke a Thurzók birtokában lévő lietavai uradalomhoz tartozott. Szintén Thurzó-birtok volt azonban a vele szomszédos biccsei uradalom is, itt tartotta Thurzó György a székhelyét. Úgy tűnik, ide is elkerültek a frivaldi soltészcsalád tagjai. Biccseken ugyanis 1602-ben *Johannes Urban* telkes jobbágyot írtak össze.¹¹⁶⁴ Ugyanott 1608-ban már *Georg* és egy *Adam Urban* – nyilván fiai – vannak egy-egy „*integra quartalia*” birtokában.¹¹⁶⁵ 1602-ben, a vele szomszédos Alsóhricson (Dolny Hričov) viszont egy *Johannes Valach*ot említettek mint zsellért és egy „*deserta Walachowsky*” telket, 1608-ban ugyanott pedig egy *Adam Walach* zsellért és egy „*deserta Walachowska*” telket,¹¹⁶⁶ 1619-ben ugyanőket; továbbá a közeli Hlboke-n egy *Matthias Walach* zsellért.¹¹⁶⁷ A *Walachowsky* név ismét nemzetes családot jelez. Abból, hogy 1602 és 1608 közt egyszerre változott mind Biccse, mind Alsóhricson *Urban* ill. *Valach*-telke családfőjének a neve *Johannes*-ről *Adam*-ra az látszik, hogy a családnak mindkét helyen volt illetősége, csak az egyik *Urban*, másikon *Valach* néven tartották számon őket. A telek pedig úgy lett Alsóhricson üres (*deserta*), hogy gazdája áttelepedett Biccse-re. Még azt is hozzátehetjük, hogy a szomszéd Felsőhricson birtokosok a nemességet szerző Frivaldszky János sógorai, a Kiliánok voltak.

Walach családok Kiscsernán és környékén

A lietavai uradalomban azonban találunk még másutt is *Valach* nevű családokat, pl. a Rajecsel szomszédos Kiscsernán (Mala Čierna). *Valach Mátét* (*Matuš*) 1543-ban mint telkest említik.¹¹⁶⁸ E család feltehetően a Frivaldszky család leszármazottja oly módon, hogy ez az ottani Csernyánszky soltészcsaládba benősült. 1589-ben *Johannes Valach* zsellérről van szó, aki *Georg Valach* telkén lakott.¹¹⁶⁹ Ennek a *Georgius Walach*nak – más néven *Walachowics*nak – a telkén lakó, zselléri állapotú rokonának neve 1608-ban *Nicolaus Walach*.¹¹⁷⁰ *Georgius Walachowjeh* 1609-ben még Rajecen is szerepel,¹¹⁷¹ aki ott bérlői minőségben lehetett, tekintve, hogy 1608-ban Rajecen ilyen nevű telkes nem volt, elhagyott telek viszont annál több.¹¹⁷² A *Walach* család 1617-ben és 1618-ban Kiscserna háromnegyedén lévő juhok háromnegyedét birtokolta,¹¹⁷³ sőt 1620-ban bérebe vett Kiscsernán még egy üres telket is – a rajeci bérlet mellé vagy helyette – szabad használatra, minden földesúri szolgáltatástól mentesen. 1626-ban a telkesek közt írták össze.¹¹⁷⁴ Nevének *Walachowics* és *Walachowjeh* változata ismét nemzetes voltát hangsúlyozza, egyúttal azt is, hogy nem az említett árvai vlachok közé tartozik. E telkes *Valach* családon mellett Kiscsernán a zselléri állapotú *Valach* családot 1615-ben újra említették, még 1643-ban is, 1660-ban és 1667-ben azonban Kiscsernán többé *Valach* család már nem fordul elő.¹¹⁷⁵ Azt kell tartanunk, hogy elköltöztek a faluból, ahol telkük amúgy is csak bérlet volt.

¹¹⁶² OL N79, Trencsén megye.

¹¹⁶³ <http://kamennaporuba.host.sk>

¹¹⁶⁴ OL E156, fasc. 2. no. 11.

¹¹⁶⁵ OL P1341, 70.r. 10.fasc. Ratio victualium 64-65.

¹¹⁶⁶ OL P1341, 70.r. 10.fasc. Ratio victualium 49.

¹¹⁶⁷ By.L.II, Pánstvo Býtča (Urbar 1619)

¹¹⁶⁸ By.OK, fasc. 182, no. 1-5.

¹¹⁶⁹ By.OK, fasc. 163. no. 12.

¹¹⁷⁰ OL P1341. Lad. 27. 10. fasc. Ratio victualium 47.

¹¹⁷¹ OL P1774, 80. t. 3-4.

¹¹⁷² OL P1341, Lad. 27. 10.fasc. Ratio victualium

¹¹⁷³ By.OK, fasc. 182 no. 16, 25-26. és 170-172.

¹¹⁷⁴ KAVULJAK 1948, 96.; KUŠIK 1959, II. 232, 237.

¹¹⁷⁵ OL P1341, Lad. 27. 10. fasc. Ratio victualium; OL P1774, 50. t. 14-16.föl.; OL P1363, 4. cs. 51. fasc. 35, 54, 61, 67, 151.; OL P11, 21. cs. fasc. 27 et Ø 43-44, 105, 146, 151, 164. fol. fasc. 29 et Ø 11. fol.

Valóban, már 1633-ban egy Lietava várában a földesurak által tartott birtokegyeztetési eljárás, amelyen az uradalom északi része falvainak képviselői tanúként voltak jelen, találunk egy bizonyos Ondrej Walachovich nevű személyt, aki a Kiscsernával szomszédos Hradna második legtekintélyesebb megjelentje volt.¹¹⁷⁶ A jelek szerint ide költöztek át.

Ám nemcsak ide. A Kiscserna és Zsolna közti félúton lévő Porubkán 1639-ben az egyik telek bizonyos Gjuro és Micho Walaché volt, zselléreként pedig ott élt Michal Walach is. 1676-ban az említett telek Michael és egy másik Michael Valachoviché volt, a zsellérek neve pedig Georg és Martin Valach.¹¹⁷⁷ 1688-ban az adózó telkesek neve: Michael Valachovich, Daniel Kasak item Walachovich. Georgius Valach zsellér javai (nyilván a háza) azonban már „deserta” álltak.¹¹⁷⁸

A családok *Walachovich*, *-ovjeh* családnév-változata jelzi, hogy e családnév több volt mint egyszerű etnikai megjelölés, sőt, bizonyos rangot is kifejezett, mert mindig telkesek esetében használják, zsellérek esetében sohasem. Ez megfelel a „nemzetes” címnek, t. i. hogy az illető családja társadalmi megbecsülést élvezett.¹¹⁷⁹

A Frivaldszky család egyéb nem-nemes oldalágai

A teljesség kedvéért röviden tekintsük át a Frivaldszkyak nem-nemes oldalágait Frivaldon. Az említett 1543-i urbáriumban szerepel bizonyos *Jan Moczendl* (Kis-Mócz János, német kicsinyítő képzővel), a soltész Frivaldszky Mátyásnak (a „Nagy”-Mócznak) az öccse. Miután Mátyás fia János nemességet kap Frivaldszky néven, Mátyás testvére János tovább már a már kicsinyítés nélkül viselheti – és viseli is – a Mócz nevet. Tőle ered a frivaldi Mócz család, amit – bár a faluban talán a legvagyonosabb volt – soha nem tartottak nemzetesnek. A frivaldi bírói családdal azonos eredetűnek kell tartanunk még azt a néhány Klopán vezetéknevű személyt is, akikkel Frivaldon és környékén találkozunk. A frivaldi Mócz család elszármazott tagja lehet az 1609-ben Rajecen élő Nicolaus Klopán,¹¹⁸⁰ s ennek fia talán az 1626-ban Gyurcsinán említett Januš Klopán.¹¹⁸¹ 1633-ban Frivaldon, a Thurzó-birtoknegyeden, – ahol a Móczok is éltek, – említenek egy Andris Klopán nevű zsellért,¹¹⁸² aki a telkes Mócz család rokona kell hogy legyen.

Frivaldszky Mátyásnak volt egy bátyja is, László, aki *Turcsik* megkülönböztető néven szerepelt, arra tekintettel, hogy Turie faluba nősülhetett, tőle ered a Frivaldon telekkel nem rendelkező Turcsik család. A nemességet megszerző János két fivére is eltérő nevű családot alapított Frivaldon. András a *Richterandris* családot, mert egy néhány évig átmenetileg bíró volt Frivaldon, Menyhért a *Skolnyik* családot, arra való tekintettel, hogy Rajecre költözött és az ottani evangélikus iskolában pedellus volt. Ezek egyike sem számított azonban *nemzetesnek*, mint ahogy Frivaldon a Frivaldszkyak egyik oldalága sem.

A Nyitra-völgyi Mócz-Klopán család

Az 1553-i Frivaldszky családi egyezés egyik oklevéli tanúja a Gajdelre származott, az ottani soltész családba beházasodott Jurga fia Pyetr volt.¹¹⁸³ A jelek szerint ez a Pyetr nem rendelkezett saját földdel, s apósa telkén gazdálkodhatott. Az ő leszármazottja kell hogy legyen az 1608-ban a szintén Gajdelen élő, zselléri Johannes Moc.¹¹⁸⁴ Ez az összeírás azonban az adott időpontnál korábban készülhetett, mert a bajmóci uradalom egy másik – szintén 1608-ra keltezett – összeírásában Gajdelen már Mócz nevű személy nem élt, ellenben a közeli Privigyén egy Mattheus Valach, Brezanban Elias Valach, Czigelben Martin Urban telkesek, Kis-Csaszán Martin Walach zsellér,¹¹⁸⁵ akik aligha mások, mint a gajdelli Mócz leszármazottai.

Gajdell a Thurzók révén már a 16. század közepe óta protestáns volt. E felső-nyitrai faluból származhatott a Nyitra-folyó mellett, valamivel lejjebb található Krusovce első, 1617-ben említett

¹¹⁷⁶ OL P11, 21cs. 27 et Ø fasc., 114. fol.

¹¹⁷⁷ OL P108, Rep. 28. fasc. J (14061. tek.)

¹¹⁷⁸ KUŠIK 1959, II. 467.

¹¹⁷⁹ PALLAS 1892-1904, XIII. 95.

¹¹⁸⁰ OL P1774, 80. tétel, 3-4. fol.

¹¹⁸¹ OL P1341, Lad. 27. 9. fasc. Urbar Lethavsky, 7. fasc.

¹¹⁸² OL P1341, Lad. 27. 9. fasc. Urbar Lethavsky

¹¹⁸³ By.RF, no. 2.

¹¹⁸⁴ OL P1341, Lad. 27. fasc.10. Ratio victualium, 82.

¹¹⁸⁵ OL E156, fasc. 2. no. 32.

evangélikus lelkésze, Joannes Muocz, aki alighanem a hasonló nevű gajdéli zsellér fia. Ennek utóda (és alighanem a fia) volt 1626-ban az a Michael Muocz, aki ezt megelőzően „Zsarnón” (vlsz. Bars megyében Zsarnóca, Žarnovce) volt előbb iskolai rektor, majd 1619 július 13-tól ugyanott lelkész. Ugyanő 1643-ban már Hont megyében Parndorfban lelkészkedett. (Itt 1626-ban még, 1646-ban már más volt a lelkész.)¹¹⁸⁶ A 1673-ban Pozsonyba idézett 728 lelkész közt azonban Mocz nevű már nem szerepelt.¹¹⁸⁷

A Mócz család egyik ága – úgy látszik – nemességet kap. 1639-ben Nyitra megyében ugyanis Richter alias Mócz Mátyásnak, feleségének Grosny Máriának, valamint Jakab, András, Rozália és Anna nevű gyermekeinek nemességét kihirdették.¹¹⁸⁸ Közelebbit e családról nem tudni, de a „Richter alias Mócz” név önmagában is sokat mondó, hiszen a kettő valóban azonosat jelentett Frivaldon,¹¹⁸⁹ s úgy látszik, erről a tényről az Nyitrába elszármazottak tudomással voltak. 1822-ben Pozsony-megyében igazoltak egy Móczot,¹¹⁹⁰ aki akár ennek a családnak a leszármazottja is lehet.

Ami a Móczokra vonatkozó egyéb adatokat illeti, 1675-ben a nagyszombati egyetemen is tanult egy első éves hallgató, Georgius Mocz, aki a következő évben azonban már kimaradt.¹¹⁹¹

Az anyakönyvben Bajmócon 1700 táján szerepel egy Muoc János. A felső nyitrai bajmóci uradalomhoz tartozó falvakban a 18.-19. században több Klopán vezetéknévű személy élt, 1726-ban Brezanban Klopán János.¹¹⁹² Ő azért fontos az egymástól eltérő nevű családok azonosságának igazolásához, mert újból felvette a Frivaldszky-nevet: 1687-ben Brezanyban Frivaldszky János néven nősül. Amikor azonban unokája, Frivaldszky György nősül ugyanott 1760-ban, akkor derül ki, hogy ők nem a nemesi ág leszármazottjai. Vezetéknévét ezért így írják be: *Frivaldszky alias Klopán*. Ez a család az 1608-ban ugyanott, Brezanban említett Elias Valach (Klopán) leszármazottja lehet.

A Clementis család

Az ilyen néven ismert, és csakis e vidéken élő néhány személyről nevük különleges – önelnevezési eredetű – volta miatt gyanítható, hogy egy családot alkottak. Sőt, két, különböző helyen előforduló Clementisről még azt is tudjuk, hogy eredetileg Klebannak hívták őket. Latinos iskolázottságuk jelzéséül latinosították nevüket Clementisre. Az egyikük – kifejezve, hogy nemzetes család tagja – még ezt megelőzően egy ideig a Kleban latin többes számú Klebanes változatát is használta.

A Kleban név lengyel nyelvterületen ismert leginkább. Vagy azt feltételezhetjük, hogy egy lengyel telepedett le a vidéken, vagy azt inkább, hogy a frivaldi soltészcsalád egyik tagja vette fel a Klopán helyett az igen forgalmas Krakkó – Késmárk – Zsolna – Pirivigye – Nyitra – Pozsony nemzetközi útvonalon¹¹⁹³ közlekedőktől megismert lengyel Kleban nevet. Az utóbbi lehetőség mellett több minden szól: A Kleban-Clementis nevek Lengyelországtól igen távol bukkannak fel; lengyel bevándorlást e vidékre nem ismerünk; egy bevándorló jött-mentet nem tekintenének „nemzetesnek”; végül, hogy nagyon meg lehet érteni, ha a román eredetű Klopán név Frivaldtól távol értelmetlen, sőt komikus hangzású, miközben pedig a Klebannak viszont jelentés is tulajdonítható a 'kenyér' jelentésű *chleb* szó alapján. Amint majd látjuk, némileg más okból a *Valach névtől* is szabadulni igyekeztek.

Az első adat szerint 1560 táján a Szepességben élt evangélikus esperes, Clementis Jakab, ezt megelőzően Zsolnán volt.¹¹⁹⁴ Egy Frölich János lelkésznek, az 1575-ben Königsbergben beiratkozott, 1597-ben elhunyt filológusnak felesége pedig Clementis Margit volt.¹¹⁹⁵ A Frölichekről azt tudjuk, hogy egy 1536-tól kb. 1553-ig Frivaldon szolgált, evangélikus lelkész leszármazottjai, akik 1553 után a Szepességbe költöztek.¹¹⁹⁶ Margit Clementis Jakab lánya lehet. Arra, hogy korábban minek hívták őket,

¹¹⁸⁶ FABO 1961-1865, III. 182, 329, 178.; EvOrd, G III. 12. old. 41. sz.

¹¹⁸⁷ RÁCZ 1889, II.

¹¹⁸⁸ SZLUHA 2005, II. 357.

¹¹⁸⁹ FRIVALDSZKY 2005b, 455.

¹¹⁹⁰ KEMPELEN 1911-1932, VII. 242.

¹¹⁹¹ ZSOLDOS 1990, 205.

¹¹⁹² OL E156, fasc. 2. no. 33. és fasc. 97. no. 1.;

¹¹⁹³ Az 1530-1540-ben megnyitott Bécs-Pozsony-Buda után az 1550-ben létesített második állami postavonal nem volt más, mint a Pozsony-Nyitra-Privigye-Vág völgye-Eperjes-Kassa útvonal. (HRADSKY 1895, 128-130)

¹¹⁹⁴ BRUCKNER 1922, 88.

¹¹⁹⁵ REZIK – MATTHEIDES, 114, 310.; GULYÁS PÁL, IX. 798.; ZOVÁNYI 1921, 197. 207.

¹¹⁹⁶ FRIVALDSZKY 2007b

nincs adat, de a frivaldi, illetve a hozzá viszonylag közeli zsolnai illetőség a Klopán-Kleban valószínűsíti. Miután Zsolnán csak 1546 óta voltak Wittenbergben avatott lelkészek,¹¹⁹⁷ Clementis Jakabot az első zsolnai evangélikus lelkészek egyikének tarthatjuk, esetleg még a frivaldi Frölich tanítványának is.

Valamelyik felső Nyitra-völgyi Valach-Mócz-Klopán leszármazottja sejthető abban Tóbiás Klebanban, aki Privigyén volt takács. Ez a Tóbiás a maga igen ritka keresztnévvel éppen kortársa volt annak a Frivaldszky Tóbiásnak, aki e néven mindmáig egyetlen a családjában. Kleban felesége Susanna Matuskovics volt, fiuk pedig Georgius Klebanes (1590-1656) – később Clementis – aki előbb apja mesterségét követi, majd Bajmócon lesz az evangélikus iskolában rektor,¹¹⁹⁸ 1620-ban ordinálják lelkésznek Szulyóba.¹¹⁹⁹ E Georgius Clementis és a selmeci Rebecca Ehrman fia Zachariás diakonus lesz 1657-ben Németlipcsén.¹²⁰⁰ Ennek fia, szintén Zachariás, itt 1657-ben elveszi Stefan Regis lányát. Ezen ifj. Zacharias később, 1700 után Sáros megyében lett rektor, Késmárkon adott ki latin hőskölteményt a magyar királyokról.¹²⁰¹

A Clementisek és Frivaldszkyak története Németlipcsén (Partizanská Lupča) összetalálkozik. Id. Zacharias Clementis németlipcsei evangélikus diakonus Erzsébet nevű leányának és férjének, Mathias Petrovicsnak 1658. január 1-jén keresztkomája („*compater*”) Frivaldszky Simon helyi lelkész lett. Ennek előzménye pedig az volt, hogy e Mathias Petrovics első felesége a korán meghalt Frivaldszky Justina volt, Simon lánya. A komaság vállalásának gesztusával a Frivaldszkyak vejüknek második feleségét mintegy befogadják családjukba. Ez annál is inkább magától értetődő volt, ha a Frivaldszkyak és Clementisek még egy család két ágát is alkották. Hogy ez valóban így lehetett, arra még az is utal, hogy Frivaldszky Simon leszármazottjai a 18. században Petrovics leszármazottaknak adják el németlipcsei örökségüket,¹²⁰² akik végül is csakis ezen a vonalon lehetnek atyafiak, más vonalon nem. Id. Zacharias Clementis mellel Frivaldszky Simonnak Breznóbányán (Brezno) még tanítványa is volt.¹²⁰³

Volt a Clementiseknek egy harmadik ága is a Vág-menti Bohunicén. E falu Privigyéről viszonylag egyszerűen elérhető, s nem esik távolabb Privigyétől mint Frivald ugyanettől, vagy Zsolna Frivaldtól. A bohunicei Andreas Clementis és Dorothea Szrnkovich fia, Nicolaus Clementis¹²⁰⁴ a szomszédos Illaván tanul a gimnáziumban, majd diszkantista lesz a Thurzók udvarában, akiknek egyebek közt a Frivaldszkyak a szervitorai, bár sem Bohunice, sem Privigye nem tartozik a Thurzók uradalmához. Később Breznóbányán lesz kántor, 1635-ben Liptószentivánban rektor. Ennek a családnak a neve eredetileg adathozhatóan szintén Kleban volt.¹²⁰⁵ E Nicolaus Clementis és Anna Lucia fiát, Balthazar Clementist 1666-ban lelkésznek ordinálják, ennek öccsét, Stephanust pedig 1670-ben.¹²⁰⁶

A Clementisek egyik ága a nemzetes státusból előbbre lép. 1651-ben Clementis Dániel és fiai címeres levelet kapnak, amit Zólyom megyében hirdetnek ki.¹²⁰⁷ Szulyovszky György egy 1670 táján született leányát az ezen ághoz tartozó nemes Clementis Sámuelhez adja férjhez.¹²⁰⁸ A Szulyovszkyak pedig annak a Szulyónak voltak birtokosai, ahová az említett Georgius Clementis 1620-ban ment lelkésznek.

Ám nem minden Clementis lett nemes. Sőt, a latinos név nem maradt meg lelkészi-rektori személyek körében sem: 1726-ban a Privigyével szomszédos Bajmócon egy Martinus Klementis jobbágyot találunk, aki ott 4 *cubulusnyi* földön gazdálkodik.¹²⁰⁹

¹¹⁹⁷ ZOVÁNYI 1921, 241.

¹¹⁹⁸ REZIK – MATTHEIDES, 95, 589.

¹¹⁹⁹ EvOrd, G. III. 6.

¹²⁰⁰ EvOrd, G. III. 32-33.; REZIK – MATTHEIDES, 149-150.

¹²⁰¹ REZIK – MATTHEIDES, 217, 275, 495.

¹²⁰² FRIVALDSZKY 2006, 42, 44.

¹²⁰³ EvK, V.68. 355-356.

¹²⁰⁴ EvOrd, G. III. 16.

¹²⁰⁵ REZIK – MATTHEIDES, 223.

¹²⁰⁶ EvOrd, G. III. 36 és 38.

¹²⁰⁷ KEMPELEN 1911-1932, III. 26.

¹²⁰⁸ SZLUHA 2006, 562.

¹²⁰⁹ OL E156, fasc. 2. no. 33. és fasc. 97. no. 1.

A frivaldi Hulin, valamint a csicsmányi és rajeci Hulják család

Az 1543-es urbáriumban Frivaldon említett *Urban Valach* leszármazottja az 1609-ben már *Gaspar Urban*¹²¹⁰ néven fordul elő, akit pedig egy évvel korábban, 1608-ban, még *Gaspar Hulin*¹²¹¹ néven írnak össze. Az addig öntudatosan viselt Valach nevet amiatt cserélik előbb Urban apanévre, majd nemsokára és véglegesen a bírói ősökre utaló *Hulinra*, hogy ne azonosítsák őket a 16. század elejétől Árvában nomadizáló valach pásztorokkal. 1615-1626 években a mondott személy neve Gaspar Hulin alakban véglegesül, aki telkes jobbágy.¹²¹² A Hulin család ekkor már ketté vált. Az ő ágáé lett osztatlanul a telek, egy másik ág zsellérré lett.

A Hulin név másutt sehol sem fordult elő a megyében, de élt egy, vele jelentésileg rokon nevű a Hulják család a Frivalddal szomszédos Csicsmányon majd később Rajecen is. E családnak frivaldi eredete és a Hulinnal való azonossága nagyon valószínű.

E tőszyökeres rajeci család 1530 körül Rajecen még nem élt.¹²¹³ Viszont Csicsmányban a 16. században már létezett egy Huljakov nevű jobbágytelek.¹²¹⁴ A család tehát egy csicsmányi kerülő után telepedhetett meg Rajecen.

1600 körül még csak egyetlen Hulják nevű család található Rajecen, Gyryk Huliak családja, 1 prut földdel.¹²¹⁵ 1608-ban itt még mindig csak egy ilyen nevű családfő élt, Mathias Huliak, ő azonban már 5 1/2 virga földdel. 1626-ban ugyancsak neki már 6 prut (virga) földje volt.¹²¹⁶ 1639. január 18.-án arról értesülünk, hogy végrendeletét hajtják végre fiai, Michal és Melichar. Még ugyanaznap Georgius Huliak, majd Nicolaus Huljak fellép a rajeci tanács előtt ingatlanvásárlás ügyében.¹²¹⁷ Ez utóbbiak atyafiak lehettek, és feltehetőleg visszaváltási joggal éltek. – Egy forrás szerint 1659-ben bizonyos Georgius Hulyak földje 1 prut, Melchior Hulyaké 5 prut volt. Azt tudjuk még róluk, hogy a lietavai uradalom negyedét öröklő Révayak jobbágysai voltak.¹²¹⁸ A Hulyak család a század végére már annyira népes lett, hogy csak a Thurzók tulajdoni negyedén négy György élt, a másik háromnegyeden 1688-ban egy György, egy Mihály, egy András és négy János, összesen majdnem 10 prut földdel.¹²¹⁹ Ezekből az adatokból az derül ki, hogy addigra a néhai Hulják Mátyásnak már legalább három felnőtt generációja élt.

A család egy ága nemességet kapott. Csak sejthető, – egyéb analógiák alapján – hogy valamelyik uraság mellett lehetett tisztartó, keresményéből vehetett ingatlan-birtokot, válthatta meg magát, és nyerhette el kb. 100 Ft lefizetésével ura támogatását királyi oklevél megszerzésére. Hulyák Miklós, neje Zyman Borbála és gyerekeik, János és Katalin Lipót császártól 1691. május 21-én címeres levelet kaptak, ezt 1691. november 9-én Trencsén közgyűlésen kihirdették. A címer: Pálmafa, a sisak felett: felhúzott lábával követ fogó gázlómadár.¹²²⁰ E Hulják Miklós 1690-ben 47 éves volt. Abban az évben tucatnyi Hulják-háztartást írtak össze Rajecen, több többgenerációsat is.¹²²¹ A Hulják olyan tekintélyes család volt, hogy síremlékük volt a rajeci templomban, ahol rajtuk kívül csak a lietavai uradalom egy-egy negyedét birtokló Lengyeleknek és Thurzóknak volt síremlékük. Rajec 20 nemesi-főúri házai közt ott állt a Huljákoké is.¹²²²

¹²¹⁰ OL P1774, 80. tétel. 3-4. fol.

¹²¹¹ OL P1341, Lad. 27. fasc.10. Ratio victualium, 82.

¹²¹² By.OK, fasc. 182 no. 15. 32, no. 16. 25-26. és 170-172, no. 19, fasc. 171. no. 4.; KUŠIK 1959, II.

¹²¹³ By.OK, fasc. 182/1/5

¹²¹⁴ MUNKOVÁ 1992, 14.

¹²¹⁵ OL P49, 16. cs. fasc. 41., no. 14. (Az irat 1633-i keltezésű, de adatai korábbiak)

¹²¹⁶ OL P1341, Lad. 27. fasc.10. Ratio victualium, 60.; KUŠIK 1959, II. 232.

¹²¹⁷ Ž.RK, 95. (= “27.fol.”)

¹²¹⁸ OL P585, 5 cs. M 14 fol. 10.

¹²¹⁹ OL P1341, Lad. 27. fasc.9. Urbar prutow (én. 1670 k.); KUŠIK 1959, II. 470-472.

¹²²⁰ KEMPELEN 1911-1932, V. 142.; NAGY IVÁN, pótkötet 283.; GERŐ JÓZSEF 1938.; OL Y1, Fáy Gyula ősfája (1904) 44. fol.

¹²²¹ By.Mátr, Rajec anyakönyve, 1690-i lakosság-összeírás

¹²²² LOMBARDINI, II. 443.

Az egyik legnevesebb tagja a családnak Peter Andrej Huljak (1778-1811), piarista tanár, aki súlyos betegségéből felépülve 1805-ben hálából 28 soros latin disztichont írt a frivaldi Szűzanyának, amit a híres kegytemplom – ma *basilica minor* – oltáránál felfüggesztettek.¹²²³ A másik pedig Jozef Huljak (1790-1848) katolikus pap volt, neves szónok.¹²²⁴ Rajtuk kívül is sok pap, író tagja volt a leszármazottak közt,¹²²⁵ egy Hulják Ferenc 1807-1808 közt Frivaldon volt plébános.¹²²⁶ Ezekről azonban nem lehet tudni, hogy a nemes vagy a nemzetes ág tagja voltak-e.

¹²²³ JORDÁNSZKY 1836, 43.; Szövege „Alma Dei Genitrix” kezdettel: MACHAL 1940, 22-23.; A kegyhelyről, amelynek Mária, az Angyalok Királynője a titulusa: SÚPIS, III. 13.; FRIVALDSZKY 2004a; FRIVALDSZKY 2004b; FRIVALDSZKY 2005a

¹²²⁴ ŽIDEK 1992, 18, 34.; LOMBARDINI, II. 458.; ŠADLÁK-PEKNÁ, 10.

¹²²⁵ SZINNYEI 1891-1914, IV. 1399-1402.; GULYÁS PÁL, XIV. 705-706.

¹²²⁶ ŠADLÁK-PEKNÁ, 44.

Frivald jubileuma

¹²²⁷ A község 2008. október 26-án ünnepelte első említésének 595. évfordulóját, amelyre – mint 10 éve díszpolgárát – a polgármester engem is meghívott. Már 25-én, szombaton útnak indultam, a Hungária Eurocityvel mentem Érsekújvárig, ahol Jozef Klucho gasztroenterológus orvossal találkoztam, akivel évek óta levelezünk, de még személyesen nem találkoztunk. Családja frivaldi származású, nagynyja a Betinsky ágból való, édesanyja viszont magyar, így kitűnően beszél magyarul. Megmutatta a várost, jót beszélgettünk, majd családjával együtt vendégül látott egy étteremben. A frissen megjelent Ötvenhat lelke c. kötetemet hagytam neki emlékébe.

Busszal mentem tovább Frivaldig, már jócskán sötét volt, mire megérkeztem. Impozáns volt a kilátás a Facskói nyeregből a Klakra. Az U Hromadov vendéglő modern panziójában szálltam meg Frivaldon. Első dolgom az volt, hogy meglátogattam régi ismerősömet, Ján Šimun szobrászművészt, aki viselhetné akár a Frivaldsky nevet is, ha el nem hagyták volna ősei. Másfél éve láttuk egymást utoljára, azóta kislánya született. A művészetből megélni nem tud, végzi a paraszti munkát, amellet gondozza nyolcvanon felüli édesanyját is. Rokkant édesapját is ő gondozta haláláig. „A mezei munka alázatosságra tanít” – mondja. Többnyire olaszul beszélünk, amelyen kitűnően beszél, amióta Firenzében szobrászatot tanult. Meginvitált asztalukhoz is. Leves volt az egytálétel, krumplikockákkal, apró galuskával, belefőtt juhtúróval, némi hagyma ízesítéssel. Előtte szlivovicával kínált, amiből ő csak illemből ivott, a végén saját körtével. Minden nagyon ízlett. Elmondta, hogy egy idő óta a lábát bizonyos helyzetekben nem érzi, máskor pedig fáj. Nem nagyon javul, pedig négyen az ő fizikai munkájából élnek. „Isten majd gondot visel ránk” – mondja mély meggyőződéssel.

Másnap felkerestem Bohuslav Pekný polgármestert, majd Pavol Šadlák esperes-kanonokot. A 11 órás nagymiséét ez utóbbi mondta, a szintén tíz éve díszpolgár Kelet-szlovákiai Metod Frivaldsky és az idén szentelt Nyugat-csehországi Pavel Frývaldsky koncelebrálásával. Ez utóbbit elkísérte édesapja, Vincent is. A polgármesteri hivatalban Vincettel, Pavellel, Metoddal és Bohuslavval lefotóztak:

A misén népviseletbe öltözött fiatalok mondták az olvasmányokat, a hívők könyörgését, a mise végétével a templom előtt ugyanők kosarokból süteményt osztottak. Lévén Mária-kegyhely, nem meglepő, hogy az 1300 lakosú községben három vasárnapi mise van a szombat estin kívül. Az U Hromadovban megrendezett ebédre a messziről jött vendégeken kívül hivatalosok voltak a szomszédos Csicsmány, Suja és Gyurcsina polgármesterei – mind hölgyek – a terület parlamenti képviselője és felesége, valamint a megyefőnök, akit egyszerűen župan-nak hívnak. Ez utóbbi beszélgetést kezdett velem történelmi kérdésekről, aminek a végén megegyeztünk abban, hogy a közös magyar-szlovák történelmet csak közösen tudjuk megírni, feltéve, ha félre tudjuk tenni előzetes elképzeléseinket és be tudjuk fogadni a másik fél gondolatait. Egyszerűen fejezte ki

magát, folyamatosan lehetett vele beszélgetni az anyanyelvén. Nagyon szép és mély volt a beszélgetés. A Rajeci völgy betelepülése és középkori története c. tanulmányom, aminek különlenyomatát odaadtam, érdeklődését váltotta ki, és elhatározták lefordítását.¹²²⁸ A művelődési házban ünnepi műsort rendeztek,

¹²²⁷ www.frivaldsky.hu/595 2008.11.22. – kibővíve 2018-ban

¹²²⁸ Végül nem került rá sor

amelyen először a polgármester vázolta a falu történetét, majd előbb a parlamenti képviselő, azután a megyefőnök mondott üdvözlő szavakat. Ezután szólítottak engem, aki a következőket mondtam: „Chcel by som vás pozdraviť Frivaldania ja, János Frivaldszky Tužinčin. Od tridcat'päť rokov navštevujem Rajecku Lesnu, študujem dejiny obce. Byvam v Budapešti. Moja rodina žije už dvestosest'desiat' rokov na Dolnej Zeme v Maďarsku. Citim sa tu u vás ako doma. Som Maďarom, ale mám aj Slovensku dušu.” („Szeretném üdvözölni önöket, frivaldiak, én, Frivaldszky Tuzsincsin János. Harmincöt éve látogatom Rajecká Lesnát, tanulmányozom a község történetét. Budapesten lakom. Családom kétszázhatvan éve lakik a Magyar Alföldön. Itt úgy érzem magam mint otthon. Magyar vagyok, de lélekben szlovák is vagyok.”) A szöveget nyelvi szempontból persze jóval előbb átnéztem a polgármesterrel.

A műsor nagyobb részét a helyi óvodások és iskolások adták népviseletben: Népdalokat, néptáncokat, szokásokat a zsúfolt teremben. Aztán hivatásos művészek, részben szintén népi jellegű műveket. Az utolsó szám egy tangóharmonikán előadott igen érzelmes, szép, népies dal volt, amit a mellettem ülő polgármester megkönnyezett: „Édesanyám nótája volt.” Ezt követően találkoztam Karol Kříž rajeci sebészorvossal, aki amatőr entomológus, s a rajeci születésű Frivaldszky János akadémikus életének kutatójával. Most találkoztunk először személyesen, eddig csak leveleztünk, tőlem kapta meg a tudós műveinek bibliográfiáját. Meghívott a Rajec főterén lévő Dubova vendéglőbe. Ővele németül lehetett társalogni.

Másnap, hétfőn hajnalban busszal utaztam Besztercebányára levéltári kutatásra. Onnan vonattal jöttem Léván át Párkányig. Kellemes meglepetés volt, hogy a vasúti pénztáros figyelmeztetett, hogy a 70 éven felüliek menetkedvezménye külföldiként is megillet. A megtakarított pénzből rögtön vettem egy üveg borovicskát és egy Demänovkát szuvenirnek. Az utolsó szlovák koronát borralalóba adtam Párkányban a sörpultnál. Mire legközelebb megyek – ha egyáltalán – addigra ott már euróval fizetnek.

Rajec vára és temploma

¹²²⁹ Régóta megválaszolatlanok tűnik az a kérdés, hogy hol állt annak a Rajecnek a vára, amely Zsolnától délre mintegy húsz kilométerre található, a délről észak felé folyó Rajcsánka patak völgyében.

E Rajcsánka mentén húzódott az ókorban a Balti-tengertől Itáliáig menő észak-déli borostyánkő-út, középkorban a Nyitra-Zsolna *via publica*.¹²³⁰ Ezen az úton érték el ezt a vidéket annak idején a halász-vadász szláv népek is, akik számára különösen az a két folyóvíz találkozásánál fekvő mocsaras terület volt igen előnyös a megtelepedésre, amit örömmel neveztek el „kis paradicsomnak”, azaz Rajecnek. Ez a felfedezési élmény különösen nagy lehetett, ha – mint valószínű – délről érkeztek, a kietlen zord hegyek megmászása után. Hátrányos volt viszont, hogy a Rajcsánka völgyében a népvándorlás korában seregek vonultak, amelyek a lakosok biztonságát veszélyeztették. A lakosság veszély idején a hegyekbe menekült, itt kis fa- és földerődítményeket (*hradiško*) emeltek.

Dr. Dénes József várkutató az 1780-1784 közt készült első katonai felmérés térkép-szelvényeit nézegetve egy nagyon érdekes részletet talált. A Rajeccele északról szomszédos Jasenové határában, attól nyugatra, egy kopár hegytetőn négy kerek körülárokolt objektumot. Úgy véli, „szinte bizonyos, hogy kis Árpád-kori nemesi várhelyekről lehet itt szó.”¹²³¹ Ez a 18. században kopár, jelenleg erdős hegytető nem más, mint a Dubova-hegy (727,7 m). A négy kis erődítmény ábrázolása és elrendezése a térképen azonban teljesen sematikus, annyira, hogy az is feltehető, hogy a térképész nem is mászta meg kedvükért az igen meredek hegyet, hanem szóbeli információból szerzett róluk tudomást.

E környéken, de a Jasenovével szomszédos Hradna és Čierna községekkel kapcsolatban már 16.-17. században felbukkan egy Hradisko/Hradište nevű hely, amit 1948-ban Kavuljak egy prehistórikus erődítménynek addigra már csak helynévként létező emlékének tart.¹²³² Említik Jasenove községbeli helynévként Hradiškot a 19. században is.¹²³³ Ezt 1961-ben egy, a szlávok által épített favár maradványának tartják.¹²³⁴ A helyszínen ásatást Ondrej Šedo régész végzett. Jelentésében elmondja, hogy a Hradova-hegynek a Hradiško nevű kiszögellésén 1 m magas falmaradványt, továbbá egy 1,2 m mély terménytároló gödröt talált, s környezetében 13.-15. századi kerámiát. A helyet ő már Rajec várával hozza összefüggésbe.¹²³⁵ Néhány évvel később ugyancsak a Hradiško magaslaton a zsolnai múzeum régésze, Jozef Moravčík ásatott, amit a 727,7 m magas Dubova-hegy éles hegygerincén lévőnek ír le. Égett

¹²²⁹ Előzmények: <http://www.frivaldszky.hu/rajecvar> 2009.09.01; <http://www.frivaldszky.hu/rajecvar2> 2012.01.10; FRIVALDSZKY 2012a

¹²³⁰ BRANICZKY 1980, 31.; TÓTH ENDRE 2005

¹²³¹ DÉNES 2007

¹²³² KAVULJAK 1948, 32.

¹²³³ OSZK Pesthy, 55. kötet, 222/v

¹²³⁴ JANČO 1962, 46.

¹²³⁵ ŠEDO 1976, 270.

famaradványt is talál, amit palánk maradványaként azonosít. Részletesen leírja az árkok és sáncok méreteit, szintén 13.-15. századi kerámia leletekről számol be.¹²³⁶

A magyar Kőnig Frigyes grafikus publikált először rajzot a helyről.¹²³⁷ Ez pontosan megfelel Moravčík leírásának. Kőnig a következőket írja: „Rajec kisváros központjától északra, kb. 2 km távolságra fekszik Jeszenye/Jasenové falu. A községtől nyugatra, kb. 1 km távolságra húzódik az az észak-déli irányú hegy, amely a közvetlenül Jeszenye keleti oldalán levő szántó fölé emelkedik. Ennek a hegynek az azon levő Dubová (727,8 m) csúcstól kb. 200 m-re északra, egy sziklás kiemelkedésen találjuk Rajec várának maradványait. [...] A sziklagerinc keskeny platóján (30x7 m) előkerültek egy kisebb épület nyomai. A várat keletről és délről árok és sánc védte, amely árok ma is 8-10 m széles. A meredek nyugati oldalon nincsenek védművek nyomai a felszínen. A várat az északi végén a meredek sziklagerinc határolja. A déli oldalt az említett árok-sánc védműtől déli irányban kb. 30 m távolságra egy kisebb szikla mellett levő plató, mintegy külső vár védte, amelyet tőle további 15-20 m-re délre, egy alacsonyabb szinten fekvő árok és sánc kerített. A vár teljes külső mérete 120x60 m lehetett.”¹²³⁸ Ezt az eredményt hozza a szlovák várlexikon is, ám az ott is leközlött rajzot Martin Bónának tulajdonítja.¹²³⁹

Egy 2002-ben kiadott 1:50 000 léptékű szlovák turista térképen¹²⁴⁰ látható az említett Dubova-hegy, azonosítható rajta a Hradiško nevű kiszögellés is, bár névvel nincs megjelölve. Viszont ettől nyugatra látható egy Hradová nevű másik, hasonló magaslat. Ha nem tévedésről van szó, felvetődik annak lehetősége, hogy itt lehetett a 18. században még megvolt több erődítmény *másodika*.

A Dubova-hegy déli lábánál, már Rajec határában látható az a Hvojtova (Chvojtova) völgy, ahol a források említenek egy – a térképen nem jelölt – Baba nevű sziklát, amelyen a néphagyomány szerint több tanú régen építménymaradványokat látott. Ezek egyes vélemények szerint várromok voltak, mások szerint ószláv pogány kultuszhely lehetett. Vannak, akik szerint a rajeci középkori vár a Baba-sziklán lett volna.¹²⁴¹ E szintén a Dubován lévő helyen lenne már a *harmadik* az első katonai felmérés térképén jelölt négy kis erődítményből. A *negyedik* viszont az a 649,7 m magas Hôrka, ahol szintén Moravčík ásott és talált ókori, a Puchov-i kultúrához tartozó eszközöket.¹²⁴²

E Dubován található régi erődítmények aligha mások, mint a népvándorlaskorban keletkezett, s még a középkorban is használt menedékhelyek, ahová a föld népe veszély esetén menekült. Közele, meredek hegyen létesítették őket, távolabb a hadiúttól, ahová javaikat hátrahagyva gyorsan elmenekülhettek, a helyi viszonyokat nem ismerő, őket fenyegető hadak elől. Ezeket a mai fogalmak szerint inkább lakossági óvóhelyeknek tekinthetjük, mint katonák által védett váraknak. Még kevésbé kismesesi váraknak, hiszen a középkorban ezen a vidéken falusi kismesék nem is voltak. Igen életszerűnek látszik, hogy a már a szláv korban meglévő három kis település (Zbinyó, Jaszenové, sőt akkor még Rajec is) lakossága egymáshoz közel, de külön-külön húzódott meg a Dubova-hegyen veszély idején.¹²⁴³

¹²³⁶ MORAVČÍK 1982

¹²³⁷ A Képzőművészeti Egyetem rektora rajzalbuma: KŐNIG 2001

¹²³⁸ KŐNIG 2012

¹²³⁹ PLÁČEK - BÓNA, 249-250.

¹²⁴⁰ MALÁ FATRA 2013

¹²⁴¹ ŽIDEK 1992., 19-20. néphagyomány alapján; ugyanilyen oknál fogva valószínűtlen, hogy a Jaszenové melletti, már említett Hradiško lenne ez a vár, mint PLÁČEK - BÓNA, 249-250. sejtí.

¹²⁴² MORAVČÍK 1994; A közleményben szerepel egy saját felmérésű alaprajz is a Hradiško-földvárról.

¹²⁴³ A 17. században a török elől menekülő szerb falvak lakossága bár Szentendrén együtt telepedtek meg, ám egymástól elkülönülten, így templomot is külön-külön építettek.

Ez a vidék a magyar honfoglalás előtt a „morva végekhez” tartozott, a honfoglalás után pedig a nyitrai dukátushoz. Rajec első ismert birtokosa a nyitrai káptalan volt. Az ő idejükben, még a 12. században érkeztek ide a túlnépesedett német városokból iparos-kereskedő telepések, akik Rajecen rátelepedtek a szlávokra,¹²⁴⁴ a szomszéd völgyben pedig Frivald községet alapították. Rajec kereskedelmi szempontból igen előnyös helyen feküdt, mert az észak-déli hadiutat itt kelet-nyugati utak is keresztezték. Itt torkollott be a már említett észak-déli kereskedelmi útba a Pruzsinán át a Vág völgyébe vivő *magna via*¹²⁴⁵, s a szintén a Vág völgyébe Precsinen át vezető útvonal, amelynek Vág-völgyi végpontján épült később Beszterce vára. A tehetős kereskedők Rajecen a 12. század végén kőtemplomot is emeltek az 1192-ben szentté avatott Szent László tiszteletére. Ez az *első templom* nyilván a kor román stílusában létesült. Annak a Szent Lászlónak tiszteletére, aki éppen Nyitrán halt meg. 1236-ban a nyitrai káptalan Rajecet és környékét cserével átadta a rajeci Olivér fia Kázmér comesnek, akinek kezén volt a Rajeci völgyhöz csatlakozó Nyitra völgyében fekvő Privigyé és Bajmóc is. E birtokcserével kívánta az illető teljes felügyelete alá vonni a Nyitra-Zsolna út e középső szakaszát.

A kezdődő felvirágzást azonban megszakította a tatárjárás. A tatárok 1241-ben Morvaország felől betörték Magyarországra. Megostromolták Trencsén várát, majd Túróc (Znióvár) alá vonultak, közben feldúlták az útba eső Rajecet és környékét. A lakosság a hegyi menedékekben élte át a vészt. A templom elpusztulhatott, mert mára – a háromhajós alapozáson kívül – semmi nem maradt fenn belőle.

A tatárjárás után újjáépítették a települést. Az exponált helyen fekvő községet birtokosai 1277–1299 közt várral is megerősítették.¹²⁴⁶ Miután a vár maradványai nem ismeretesek, egyesek a Baraňova-völgyben sejtik a várat, mely Čierna felé nyílik, a Fojtova (Chvojtova) grunton,¹²⁴⁷ mások az említett régi szláv menekülőhelyek valamelyikét tekintik annak. Tudjuk azonban azt is, hogy a rajeci vár köveiből építették 1647-ben a templom tornyát.¹²⁴⁸ Ehhez az építkezéshez azonban teljesen értelmetlen lett volna ilyen messzi és nehezen megközelíthető helyről hozni kőanyagot. A váromot ezért a templom közelében kell keresni. Ennek helyét ezért inkább a Nyitra-Zsolna útvonal többi várának analógiájára kell elképzelni. Zsolna vára a település részét képező, vele összefüggő magaslaton épült.¹²⁴⁹ Ugyanez a helyzet a Nyitra-parti Bajmóccal is.¹²⁵⁰ A vele szemközti partján lévő Privigyének is volt a Rajecével egy időben vára, a 14. század közepe után azonban már nem említik, alapjaira a karmeliták városi erődtemploma épült.¹²⁵¹ Így Rajec kővára a 14. században szintén a templommal összefüggésben létesülhetett.

A 13. század vége felé épülhetett Rajec *második temploma* is, amely háromhajós volt, mint a jelenlegi templom is, amely a legelső templom alapjaira épült. A legrégebb fennmaradt része - a déli bejárat fölötti boltozott nartex és ennek kora gótikus ajtaja ebből a korból maradt meg napjainkig.¹²⁵² Rajec jelentős város volt, kancelláriával is rendelkezett. 1382-ben a bécsi egyetemen egy ide való diák tanult.¹²⁵³

A városi rangú település fejlődését azonban egy újabb hadi esemény szakította félbe. 1385-ben Zsigmond (1387-től király) unokatestvére, a morva Jodok a vidéket elpusztította. Rajec és polgársága jelentőségét, vagyonosságát mutatja azonban, hogy a város minden pusztulása ellenére jelentős részt vállalt az elpusztult környező falvak újratelepítésében. A Lietava melletti Podhoriét 1388-ban azon *Wan* fiai telepítették újjá,¹²⁵⁴ akik igen valószínűen rajeciek,¹²⁵⁵ amint a 1390 táján újjá szervezett *Jesenow és Izben* (Zbyňov) soltészai *Lampert Rajecz*-i bíró fiai is.¹²⁵⁶

¹²⁴⁴ mint a Szepességben is tették : KRISTÓ 2003, 145.

¹²⁴⁵ DL 794; DL 795

¹²⁴⁶ FÜGEDI 1977, 181.

¹²⁴⁷ JANČO 1962, 46.; KAVULJAK 1948, 78.

¹²⁴⁸ ŽIDEK 1992, 30.; KROPILÁK 1977, II. 473-474.; JANČOVÁ 1962

¹²⁴⁹ SÚPIS, II. 364.; SZABÓ TIBOR 2012

¹²⁵⁰ SÚPIS, I. 135.

¹²⁵¹ FÜGEDI 1977, 179-180.; SÚPIS, II. 571.

¹²⁵² ŽIDEK 1992, 29.; JANČOVÁ 1962

¹²⁵³ SCHRAUF 1892, 4.

¹²⁵⁴ LOMBARDINI I. 441-442.

¹²⁵⁵ By.OK, fasc.182/1/5

¹²⁵⁶ ENGEL 1977, 144.; FEJÉR CD, X. 4. 642. (1407-re keltezve. Lehet, hogy ekkor írták át. ZSO nem említi.)

Rajec várat a királytól 1392-ben Kaplai (Serkei) Dezső comes vette zálogba,¹²⁵⁷ ám 1397-ben Zsigmond király e birtokot Vág-völgyi hadjáratában visszavette,¹²⁵⁸ majd a cseh betöréskor megsérült erődítményeit leromboltatta,¹²⁵⁹ ezzel egyidejűleg Rajecet és uradalmát Lietavához csatolta. Rajecet ettől kezdve nem saját várnagy irányította, hanem fojt, (*chvojt*). Rajec a vár lerombolása után öröklődő, német jogú bíróság lett, mint a várépítés előtt is volt. A soltésznek saját telke volt (Chvojtová), s azé a családé lehetett, amelyet később Rajcky néven megnevesítették. 1414-ben rajeci advocatust említenek.¹²⁶⁰

1385-ben a rajeci második templom is rommá lett. A 14. század végén újjáépített, *harmadik templomból* egy mérműves maradt ránk. Ezt követően egy darabig egy rajeci diák sem tanult a bécsi egyetemen, ám a konszolidáció után 1415-ben a bécsi egyetem magyarországi diákjainak nevei közt ismét felbukkan egy rajeci, 1426-ban egy másik.¹²⁶¹ Ez időtájt Rajecen lakott a gazdag és előkelő lengyel lovag, Skrzynno-i Donin is. Ez a hasonló nevű lengyel alkancellár unokaöccse volt, Stibor vajda rokona. Előbb Nyitraszerdahely várnagya volt, amely 1403-1419 közt királyi vár, majd Borbála királyné familiárisa lett. 1437-39-ben Hricsó és Lietava kapitánya, a két vár a királynétól zálogban van nála.¹²⁶² Donin feleségének, Katalinnak a rajeci fojt (soltész) futárszolgálatot teljesített.¹²⁶³ 1428-ban *Donynt* rajecinak nevezik. Akárcsak a királyné, Perényi Miklós vágvölgyi kapitány is adósa Doninnak, ő 400 arany forinttal.¹²⁶⁴ Feltehetően 1420 és 1439 közt lakott Rajecen, egyenlő távolságban váraitól.

1397-ben Zsigmond nemcsak a megsérült rajeci vár erődítményeit romboltatta le. Ugyanekkor rombolja le Zsolna várát is, amely a Rajcsánkának a Vágba való torkolatánál feküdt, s Zsigmond 1397-i hadjáratában sérült meg és vesztette el a jelentőségét annyira, hogy 1405 után már nem is említik többé,¹²⁶⁵ pedig Budatin mocsár-varával korábban kitűnő vár-párost alkotott a Vág ellenőrzésére, mint Sztrecsény is Óvárral. Zsolna városi jegyzőkönyveit 1380 körül kezdi vezetni, 1429-ig németül, akkor térnek át a szláv nyelvre.¹²⁶⁶ Hogy azonban már előbb is igen számottevő volt a szláv nyelvű lakossága, abból is látszik, hogy fiait Rajecce ellentétben nem a bécsi, hanem a prágai egyetemre küldte.¹²⁶⁷ Rajec jelentőségét mutatja az is, hogy 1479 május 1-én Rajecen Zsolna város részére adnak ki oklevelet.¹²⁶⁸ Rajec egészen a Vág-völgyi vasút megépítéséig azonos nagyságú település volt mint Zsolna, amelynek 1869-ben is csak 2870 lakosa volt,¹²⁶⁹ miközben Rajecnek 2666.

A 16. század közepe azonban ismét drámai eseményeket hoz, János király és I. Ferdinánd király hívei itt csaptak össze. A lietavai és sztrecsényi uradalomra csehországi szedleci Kosztka Miklós Zápolya János királytól 1529-ben adománylevelet szerzett. Ferdinánd király 1531-ben Lietava ellen küldte hadvezérét Thury Miklóst, aki azonban nem tudta bevenni a várat. 1532-ben Kosztka átállt Ferdinánd oldalára s 1534-ben tőle is adománylevelet kapott.¹²⁷⁰ 1535-ben be is iktatták az új földesurat Lietava uradalmába. Az iktatásnak a Podmaniczkyak azonban ellentmondtak,¹²⁷¹ ezért tíz évig tartó háborúskodás követte a Kosztkák és a Podmaniczkyak között. 1536-ban Podmaniczky Beszteréből Lednice irányában „insultum facit”,¹²⁷² Zbinyó, Frivald és Csierna teljesen elpusztult.¹²⁷³ A két nagyúr, Kosztka és a Podmaniczkyak

¹²⁵⁷ ZSO IV. 2442 (DL 72818) 2482. (DL 7786)

¹²⁵⁸ ENGEL 1996, I. 399.

¹²⁵⁹ FÜGEDI 1977, 43.

¹²⁶⁰ LUKINICH 1937-1942, I. 9.

¹²⁶¹ SCHRAUF 1892, 41, 152.

¹²⁶² Doninról részletesebben: ENGEL 1996, I. 214, 280, 431, II. 214.; DVOŘÁKOVÁ 2002 407-409.; 1439: DL 44697

¹²⁶³ ZSO. III. 1484. (DL 48176)

¹²⁶⁴ ENGEL 1996, II. 189.; DL 39287, DL 39288.

¹²⁶⁵ ENGEL 1996, I. 468.

¹²⁶⁶ CHALOUPECKY 1934, 99.

¹²⁶⁷ 1405-ben Martinus de Zylyna, 1415-ben Joannes de Zilina, 1420-ban Nicolaus de Žilina (VARSIK 1926, 21, 23)

¹²⁶⁸ CHALOUPECKY 1937, 129.

¹²⁶⁹ KROPILÁK 1977, III. 353.

¹²⁷⁰ KAVULJAK 1948, 50-51.

¹²⁷¹ LUKINICH 1937-1942, II. 522-525.

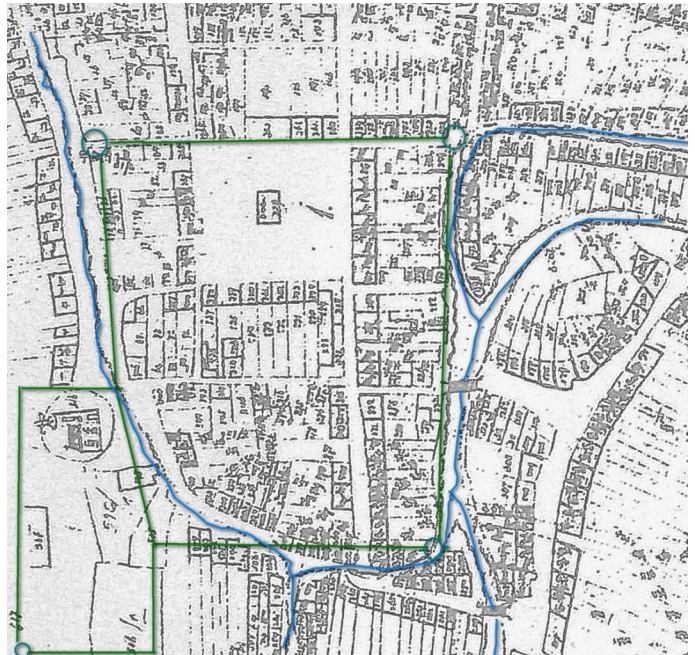
¹²⁷² LUKINICH 1937-1942, II. 578.

¹²⁷³ OL E158, XVIII k. 79-109.; idézi: LUKINICH 1937-1942, II. 580-590.

egymás birtokait fosztogatták, végül tíz év háború után, amikor Kosztka ismét Ferdinánd ellen fordult¹²⁷⁴ 1545-ben Ferdinánd király egy nagy sereget küld ide, hogy végre rendet teremtsen.

Podmaniczky benyomul a Kosztka-birtokra, s ott az elfoglalt terület felügyeletére egy mocsár által körülvevett, palánkból és földből készült várat emelt. Az erődítést két lándzsa széles és egy lándzsa mély vizesárok vette körbe. Az erődítmény négyszög alakú volt, a sarkán négy bástya helyezkedett el. Kétszáz lengyel és cseh katona védte. Podmaniczky hiába küldött felmentő sereget, a király spanyol katonái bevették, majd lerombolták.¹²⁷⁵

Az 1545-i ostrom leírása szerint a várat mocsár és erdő védte. A 19. századi kataszteri térképen jól látszik, hogy több mai utcában még akkor is a Rajcsánka vize folyt, amit azóta már feltöltöttek. Erdő pedig a templomot és a palotát magába foglaló erődítmény nyugati oldalán lehetett, a mai temetődombon. Hogy milyen méretű lehetett a vár, azt nehéz meghatározni. Azt tudjuk, hogy 200 katona védte. A lakosság az időtájt 66 teljes jobbágy- és 16 házas zsellércsaládból állt.¹²⁷⁶ Ez vélhetően ugyanennyi házat jelent, s házankint 10, összesen mintegy 800 lakost. Azt sem tudjuk, hogy a védművek az egész települést körbevették-e vagy sem. Valószínűleg igen. 1975-ben Rajec főterén egy földmunka alkalmával viszont egy kultúrreteget találtak vörös égett agyaggal és „atipikus” 15.-16. század kerámiát.¹²⁷⁷ Ez arra utal, hogy a mai főtér területén is – amely a templomtól légvonalban mintegy 200 m-re esik – zajlottak harci események, azaz a mai főtér valószínűleg a váron belül helyezkedett el. A négyszögletű főtér még a 15. században alakult ki az 1385-i pusztulás utáni újjáépítéskor. A városközpont környékének utcahálózata sakktáblaszerű. A Rajcsánka mára már betemetett ágai még a 19. században is derékszögben futottak, nagyon valószínűen a Podmaniczkyak várarkaival összefüggésben. Amikor a 16. század közepén a Podmaniczky-Kosztka háborúban Rajecet megerősítették a templomot, a hozzá közel fekvő egykori Donin-palotát,

¹²⁷⁴ KAVULJAK 1948, 52.

¹²⁷⁵ Amint korabeli spanyol forrás elmondja, a spanyol Álvaro de Sande serege vonul Podmaniczky ellen, hogy tőle visszavegye a Kosztkától elfoglalt területet. Podmaniczky ennek védelmére egy mocsár által körülvevett, palánkból és földből készült várat („castillo”) emelt. Az erődítést két lándzsa széles és egy lándzsa mély vizesárok vette körbe. A várkastély négyszög alakú volt, a sarkán négy bástya helyezkedett el. Összesen 200 lengyel és cseh arkabúzos lövész védte. A várbelieknek csupán két kis ágyújuk volt, viszont sok muskétájuk. Sande serege 3 tábori ágyúval és 14 hordó puskaporral rendelkezett. Hét hordót ebből a puszkás lövészeknek hoztak. Erős hiányt szenvedtek ellátmányból és munícióból. Sande nehezményezte azt is, hogy zsold nélkül bocsátották őket útra, ami azzal a veszéllyel járhat, hogy a katonák fosztogatnak és lázadoznak. Miután megkezdtek a vár lövetését négy óra alatt elfogyott a puskapor. Erre Sande árkot akart ásítani, hogy a vizes árkot lecsapolja. Mivel a vár körüli terület mocsaras és erdővel borított volt, a lecsapolás során kudarcot vallottak. Ezt követően Sande nádból építettett palánkot és katonái így érték el az árkot, ahonnan már eredményesen ostromolták a várat. Eközben megérkezett Podmaniczky János felmentő serege 2500 gyalogossal és 400 lovassal. A spanyolok csatába keveredtek velük és Sande parancsba adta, hogy foglyokat ne ejtsenek. Az ütközetben a támadók közül több mint 500-at megöltek és lefejeztek, a többi elűzték. A levágott fejeket karóra húzták és a vár körül elrettentés céljából elhelyezték. A vár 8–10 nappal rá megadta magát. A várat lerombolták. Eközben Ferdinánd király utasította Sandét, hogy seregével induljon a budai pasa ellen. Az ismeretlen szerző e levelét november 25-én írta, és úgy tudja, hogy Sande e célra 2000 gyalogost és 2000 lovas, köztük 200 nehéz lovas vitt magával. (KORPÁS 2008)

¹²⁷⁶ KAVULJAK 1948, 65.

¹²⁷⁷ ŠEDO 1975, 203.

valamint a várost, főterével együtt földművekkel vették körbe, az árkokba a Rajcsánka vizét vezetve. Ez már a második „vár” volt Rajecen, s csak rövid ideig állt.¹²⁷⁸

Végül a Kosztkák és a Podmaniczkyak 1545-ben fegyverszünetet kötnek. A fegyverszünet megkötésének helye némileg talányos, mert úgy hangzik: „Zbynov várában” („*castellum Zbynov*”, „*datum est in castro regiae maiestetis ad castellum Zbynov locatis*”).¹²⁷⁹ Ilyen vár azonban sohasem létezett. Az a feltevés, hogy Zbinyóban alkalmi erősség lett volna, inkább egy 20. századi harcmódorra vallott volna. Sokkal valószínűbb egy olyan magyarázat, hogy a királyi spanyol csapatok Zbinyónál táboroztak, a fegyverszüneti oklevélhez a sebtiben odahívott, a helyel ismeretlen cancellista a helynevet egyszerűen a várra ruházta.

A spanyolok úgy viselkedtek, mintha akár az Indiákon lettek volna. A vidék teljesen elpusztult. Az 1546-os adóösszeírásból kiderül, hogy a Kosztkák-birtoka Lietava helységei mind elpusztultak, lakói nyomorognak, éhséget szenvednek; a legtávolabbi két községbe (Frivald és Gyuresina) az összeíró már el sem ment, őket meg sem említette.¹²⁸⁰ Az 1548-i rovásadó összeírásban Facskó, Jaszenové és Zbinyó még mindig úgy vannak, ahogy a királyi hadak, a spanyol lándzsások hagyták őket, felégetve.¹²⁸¹ Rajec várával együtt temploma is rommá lett. A város azonban változatlanul igen fontos volt, a Rajeci völgy forgalmi szempontból jelentős maradt. Amikor az 1530-1540-ben megnyitott Bécs-Pozsony-Buda első állami postavonal után az 1550-ben megnyitják a másodikat is, ez nem volt más, mint a Pozsony-Nyitra-Privigye-Vág völgye-Eperjes-Kassa útvonal.¹²⁸² A városháza a tér közepén a 16. században épült,¹²⁸³ nyilvánvalóan 1545 után. Mi több, 1574, azaz a biccsei Thurzó-várkastély felépülte után, amelynek olasz kőművesek által épített boltívei mintául szolgálhattak a városháza – később befalazott – boltíveivel. Emiatt nem lehetetlen, hogy Thurzó költségére létesülhetett ez a földesúr tekintélyét hirdető beruházás nem sokkal 1586 után. Rajec élén ugyanis még 1608-ban is soltész állt, mint a többi településeken is.¹²⁸⁴ Csak 1608 és 1626 közt alakult át évente választott bíróság által vezetett várossá: az utóbbi időpontban az urbárium ugyanis már nem nevez meg bírói családot – lévén ez évről-évre más – csak általában szól *richtarról* s annak kötelességéről.¹²⁸⁵

A templomot a háború megszűntével Kosztká rövidesen helyreállította. Ez a *negyedik templom* 1561-ben legalábbis olyan állapotban lehetett, hogy már méltó lehetett arra, hogy lányát, Thurzó Ferenc feleségét, Kosztká Borbálát itt temessék el a templomban. A földesurat követve, a város a reformációhoz csatlakozik, a zsolnai híres evangélikus zsinat évét követően a templom egy északi kaput kap, 1611-i évszámmal és Luther-rózsákkal díszítve. A vár anyagából készülhettek a 17. század elején – az addig faházakból álló Rajec főterének kőházai, – amelyek közül a mai múzeumépület boltívei a városházénál is pontosabb másai a biccsei várénak. Ami a palotarombból még megmaradt, azt 1647-ben a templomtorony, 1657-ben a plébánia építéséhez használták fel. A toronyépítés után vették körbe a templomot és a körülötte lévő temetőt kőfállal, amely még a 19. századi kataszteri térképen is szerepel. E falról annyit tudunk, hogy 1703-ban a kuruc támadás elől a labancok e „temető-fal” mögé akarták menteni a lőporkészletüket.¹²⁸⁶

¹²⁷⁸ A Dubován lévő menedék és Rajec kövérének viszonya némileg emlékeztet Fonyód két erődítményére. Ennek is volt a hegytetőn egy népvándorlás-kori földvára, amit még a középkor végén is laktak. Fonyód végvárát azonban a török időkben Magyar Bálint a hegy lábánál, a Nagy Berek szélén lévő falu és temploma körül alakította ki földmű- és palánképményként. (VÁRAK, Fonyód-várhegy; VÁRAK, Fonyód-Fácános; letöltés: 2018.02.26)

¹²⁷⁹ LUKINICH 1937-1942, III. 335-338.

¹²⁸⁰ LUKINICH 1937-1942, III. 403.

¹²⁸¹ LUKINICH 1937-1942, III. 566-574. (E158 XLIII 249-365.)

¹²⁸² HRADSKY 1895, 128-130.

¹²⁸³ SMATANA 2017, 7.

¹²⁸⁴ OL P1341, 27. lad. 10.fasc. Ratio victualium

¹²⁸⁵ KUŠIK 1959, II. 25-26.

¹²⁸⁶ A labanc „*Ritschan* a Bajmócson lévő *Schlicktől* a parancsot a hozzá való csatlakozásra, mire az említett tábornok a nála lévő csapatokkal Rajecz felé fordult. [...] De nemcsak *Winkler*, hanem a Turóc- és Trencsén megyékben portyázó *Luby György* kapitány is megállapította *Ritschan* előnyomulását a Vág völgyében, '[...] ez a császári csapat mintegy 700 gyalogos, 160 lovas németből és 700 labanc felkelőből áll.' [...] *Winkler* hajdúi és *Rákóczihoz* hű tót felkelői Rajecz községnél útját állották és seregét november 23.-án kora hajnalban széjjelverték. A kurucok a falu utcáiban virradat előtt néhány házat felgyújtottak és berontottak a községbe. *Ritschan* attól tartott, hogy a szekerein lévő puskafor felrobbant, ezért a falu temetőjének kőfala mögé akart vonulni. *Ottlyk* erről lebeszélte és azt ígérte, hogy 100 lovasával elzárja az

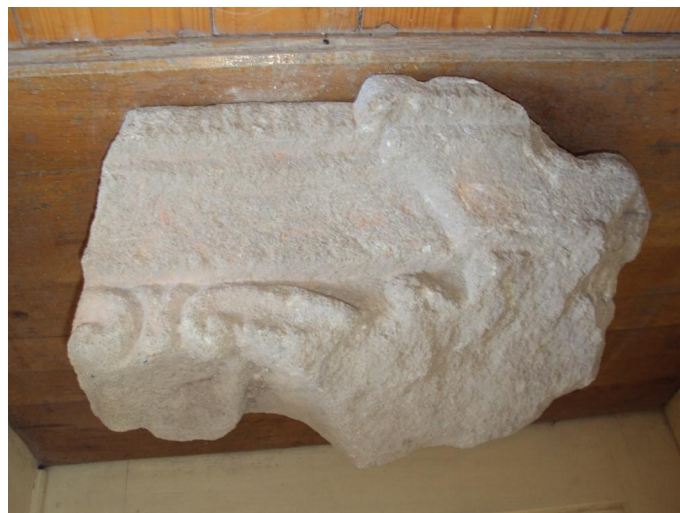
Az említettek jól illusztrálja – habár kicsiben – egy, Jozef Moravčik zsolnai régész által feltárt ismeretlen épületmaradvány. Rajecen, a régi plébániaépülettől mintegy 30 m-re délre, egy 1990-es évekbeli tereprendezésnél egy falazott kút és egy szabálytalan hétszögletű épület falai bukkantak elő. Ennek befoglaló méretei 5,6 m x 5 m, a fal vastagsága 50 cm, a magassága a belső padlótól mérve 44-82 cm volt, alapjába befalazva pedig egy kis relief-maradvánnyal ellátott homokkő darabot talált. Úgy véli, ez valószínűleg ablak-, vagy ajtókeret része lehetett, s a 16.század végére, a 17.század elejére datálja. A külső és belső teret 19-20. századi törmelék töltötte föl. A lakosságtól kapott információk szerint a 20. század közepén itt egy traktorállomás állt. A nyugati falon korábbi ajtó maradványai voltak láthatók. A felső rétegben tűzvésznyomok voltak, 20 cm-rel lejjebb 2-3 cm vastag, igényesen kivitelezett homokkőlap burkolat 38x38-43x43 cm méretben. Ezt kímélni akarva a régészek tovább csak egy kutatógödrt mélyítettek. A kőburkolat mészhabarcba volt fektetve. Ez alatt föld volt, majd egy újabb kőburkolat következett, 50-70 cm hosszú, 30-40 cm széles, 8-10 cm vastag homokkő lapokból. Két nagyobb, ismeretlen funkciójú, harangalakú, fenék nélküli edényt is találtak, továbbá kis üvegpalackot, cserepeket és állati csontokat. Miután mindezt a plébánia területén találták, az ásatást végző régész kápolnának véli.¹²⁸⁷ A szerző nem tud határozottan állást foglalni az épületet illetően. A publikációt a szakirodalom nem is tartja számon.¹²⁸⁸

A benne foglalt megállapításokat ennél fogva a szokásosnál bátrabban tehetjük vita tárgyává. Az épületnek 1865-ben, az első városi kataszteri térképen semmi nyoma. A plébániaépület az 517. hrsz., a templom pedig az 518. hrsz. telken, kör alakban fallal körbekerítve állt.¹²⁸⁹ Az említett traktorállomás tehát ezt követően épült, semmi köze a feltárt épületmaradványhoz. Egykori funkciója nem lehetett kápolna sem, mert építésének feltételezett idején Rajec már negyven éve evangélikus volt, s evangélikusok templomaik mellé kápolnákat nem szoktak építeni.

A 1545-ben volt tűzvész nyoma megtalálható a legfelső rétegben. A spanyolok által lerombolt vár így aligha lehetett más, mint a Donin-féle palota megerősítése palánkokkal, vizesárokkal, valamint négy sarokbástyával, vagy inkább talán őrtoronnyal, amelyek közül az egyik ez a rejtélyes épület lehet. Az égésnyomok alatt megtalált finoman megmunkált kőpadló pedig a Donin-féle palotáé lehet, az alatta lévő, durvább kivitelű meg a 13. század végén épült váré. Az 50 cm vastag fal megfelelő volt az ágyúk előtti hadviselésben. Az ebbe befalazott fehér kő pedig a legelső, román templom maradványa.

E követ Moravčik azonban – mint láttuk – jóval későbbinek tartja. Megkértem ezért két, egymástól független régész szakértőt, akik közül azonban egyik sem kívánt névvel nyilatkozni. Az első szerint a lelet középkori voltát „teljesen kizárni nem lehet, de

Kőlelet (Rajecké Mestské Múzeum)

utcat és feltartóztatja a kurucokat. De ez nem sikerült. *Winkler* hajdúsága ezt az ellenállást letörte, mire a császáriak elfutottak. A kurucok nem üldözheték őket, hanem a hegyek közé vonultak.” (BÁNLAKY 1928, XVIII/7. melléklet)

¹²⁸⁷ MORAVČÍK 1995; A publikáció fényképekkel illusztrált, a faragott kőről a szerző fényképet és három nézetből rajzot közölt, az edényletről rajzokat.

¹²⁸⁸ VANGLOVÁ 2012

¹²⁸⁹ SPRAVODAJ, 1997, hátlap; JANČO 1962, 47.

inkább újkori darabról lehet szó. A jobbról belógó voluta emlékeztet ugyan a koragótikus kehelyfezetek sásleveles kialakítására, de nem az; ráadásul szimmetrikusan találkozik ennek a párjával valamilyen nyílás (?) fölött. Az is furcsa, hogy egybe van faragva egy párkánnyal, aminek van egy kiugrása. Inkább klasszikus elemek furcsa kombinációjának nézném, mint középkorinak.” A másik szakértőnek felvettem a kompozíció hasonlóságát a somogyvári bazilika 13. századi ikeroszlopféjeivel is. Hosszas hallgatás után ezt írta: „még nem találtam az ön által kérdezett kőfaragványhoz pontos analógiát. A kőfaragvány több szempontból is különleges. Az bizonyos, hogy nem teljesen olyan, mint a somogyvári kőfaragvány. [...] A kollégáknál is érdeklődök.” Több mint egy év után sem érkezett azonban tőle további információ.

Ilyen előzmények után meg merem kockáztatni azt a véleményt, hogy a rajeci faragványnak mégis csak köze lehet Somogyvárhoz. Ami a formavilágát illeti: a vállban, ahonnan volutás díszítménye indul, levéldíszek maradványai is látszanak, mintha akantuszdíszes oszlopfő lenne, amilyen előfordul Somogyvárott is. Még a két hely egymástól való távolsága is inkább támogatja a feltevést. Az 1095-ben, Nyitrán elhunyt Szent László király által 1091-ben francia szerzetesekkel megalapított somogyvári apátság építkezése az alapítástól a 13. század elejéig változó intenzitással, de folyamatos volt. A kőfaragást végző, nyilvánvalóan francia mestereknek tehát generációi dolgoztak az építkezéseken, akik egy része itt telepedhetett le, más részük haza költözhetett szülőföldjére. A hazaút szükségszerűen Nyitrán vezetett keresztül. Egy ilyen mestert bízhatott meg a nyitrai káptalan és a rajeci polgárság, hogy építse fel a rajeci templomot. A *Szent László*-alapította Somogyvár után a *Nyitrán* elhunyt *Szent László*nak templomán a *nyitrai* káptalan birtokán. Szerényebb képessége lehet magyarázat mind a gyengébb kivitelre, mind az indokolatlan formautánzásra, amikor a Somogyvárott begyakorolt kettős oszlopfőt Rajecen nyíláskeretként valósította meg.¹²⁹⁰

¹²⁹⁰ Amint pl. a biccei Thurzó-kastély olasz építője sem állt a mesterség csúcsán, mint ez a boltívek suta összemetsződéséből látszik.

A Rajeci völgy megnemesített soltészcsaládjainak címerei

¹²⁹¹ A „Rajeci völgyön” ez alkalommal a 14. században létezett rajeci váruralalom településeit értjük. 1385-ben Zsigmond unokatestvére, Jodok örgróf végigpusztította a vidéket,¹²⁹² ezért soltész vállalkozókkal újra kellett telepíteni, Jaszenovot és Zbinyót 1390 táján,¹²⁹³ 1392-ben Gyurcsinát és Suját.¹²⁹⁴ Rajec várát 1397-ben lerombolták.¹²⁹⁵ Soltészcsaládja a helybeli Thyl lett.¹²⁹⁶ Frivaldra 1413-ban a Hátszeg-vidék egy kenéz-családja sarját telepítik, aki korábban királyi adományban részesült Nikápoly alatti vitézségeért.¹²⁹⁷ E család őseit a vadbőrökkel és bölényszarvval¹²⁹⁸ adózó egykori királyi „darócok” földjén lévő Szilváson említik.¹²⁹⁹

A Frivaldszky-család

A Rajeci völgy első megnemesített családja az övék: Thurzó György, amint eléri nagykorúságát – 1583-ban 17 évesen – első dolga, hogy várának, Lietavának udvarbírója címeres levelet kapjon. II. Rudolf király Frivaldszky Jánosnak 1583 szeptember 13-án címeres levelet adott ki.¹³⁰⁰ A címer elemei Nagy Iván szerint: Vörös pajzson három szál búzát tartó kar, alatta nyitott várkapu, zöld halmon, a sisak mellett szarvak.¹³⁰¹ Az itt közölt címert Frivaldszky Imre természettudós szolgáltatta Nagy Ivánnak.

¹²⁹¹ Eredetije: FRIVALDSZKY 2011b. Az elhangzott előadás kiegészítve 2018-ban.

¹²⁹² FRIVALDSZKY 2007a, 45-50.

¹²⁹³ A nagyobb részben elhagyott *Jesenow és Izben* (Zbyňov) villicatusát és judicatusát a német nevű *Lampert Rajecz*-i bíró fia Istvánnak és *Jezenow/Jenezow*-i Miklós fiának, Andrásnak adta 25, egyenként 106 dénárt érő márkáért. A mondott két helység András és István apai osztálya. (ENGEL 1977, 144.; FEJÉR CD, X. 4. 642. 1407-re keltezve. Lehet, hogy ekkor írták át. (ZSO nem említi.)

¹²⁹⁴ Dezső comes mint honorbirtokos 1392. nov. 9-én *Hennes* fia Péternek és *Hanko* fia Jánosnak adta 10 aranyért az *advocatiat* és *iudicatiat* a „nagyobb részt elhagyott” Suja és Gyurcsina helységeiben azokkal a jogokkal, amelyekkel a *Rajecz*-i *populus* rendelkezik. ZSO, IV. 2214, V. 787.) Rajeci voltakat illetően: FRIVALDSZKY 2011a

¹²⁹⁵ FRIVALDSZKY 2007a, 52-53.

¹²⁹⁶ E család tagja volt korábban a konszkai soltész is: *Thyl* fia Miklós soltészességét *Kunská*-t 1350-ben eladja *Helbrand* fia Miklósnak. Adómentes telkét, malmát, a mészároosság, cipészség, pékség, kovácsság jogát, az adóbevételek hatodát, a polgári perek utáni bevétel harmadát. A falu a zsolnai német jogot követi, a zsolnai castellanus évente háromszor áll rendelkezésre *per faciendo Judicio*. (FEKETE-NAGY 1941, 137-138.; KAVULJAK 1948, 81; FEJÉR CD XI. 512.)

¹²⁹⁷ FRIVALDSZKY 2001-2002. 55-65.)

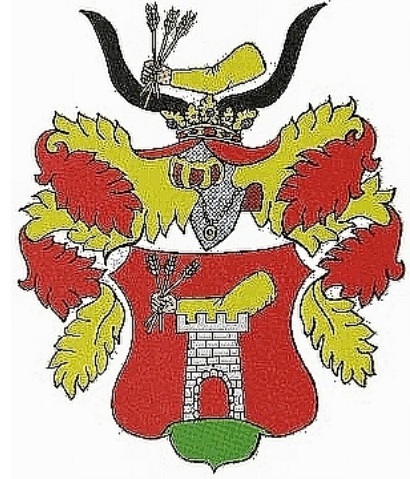
¹²⁹⁸ ENTZ 1879, 24. .

¹²⁹⁹ GYÖRFFY 1987, 282, 297.

¹³⁰⁰ By.RF, no. 3.

¹³⁰¹ NAGY IVÁN, IV. 280-282.; SIEBMACHER, 182. és 146. tábla

Változatai: Federmayer könyvében¹³⁰²

Siebmacher után készült 1900k másolat: ¹³⁰³

A címeres levélen lévő eredeti címer viszont ettől eltér:¹³⁰⁴

A nemeslevél címerén a zöld halom a címeren *kívül* helyezkedik el, a sisakdiszen a kar *függőleges*, a *levágott hegyű* szarvak *arannyal peremezve*. A pajzs *inkább cartouche*. A kaputorony *alig kivehető*. Siebmachernél a búzaszálak nádbuzogányoknak látszanak, s számuk tévesen négy.

¹³⁰² FEDERMAYER 2000, 70. (a címer színes képével)

¹³⁰³ Festette dr. Frivaldszky János (1861-1913) jászapáti ügyvéd felesége, Dobó Ilona

¹³⁰⁴ Hollosy család tulajdonában

Ez az 1969. évi másolat a címerlevélről készült.¹³⁰⁵ A kapunak csak a nyílását mutatja, a tornyot nem.

Hogy a torony megvolt az eredetin, mutatja a címereslevél kék világításban:

1675-ben a róla készült pecsét szerint a kaputorony még ép volt.¹³⁰⁶ A címer körül egyébként takaró nincs, a kar felül vízszintes.

A címert a család Frivaldon kívül élő tagjai nem ismerték, 1707-ben az egyik családtag egy Luther-rózsát ábrázoló pecsétet használ,¹³⁰⁷ 1737-ben másik Frivaldszky egy egyéni pecsétet: Függetlenül nyújtott nyolcszög, benne alul egy levél, ebből kinyúló száron három apró virág, felette lebegő további kettő. Korona, sisak, takaró nincs¹³⁰⁸

¹³⁰⁵ Bogár Istvánné Frivaldszky Margit (1929-2006) részére készült

¹³⁰⁶ FOJTIK 1974, 269. Frivaldszky György (1620g-1700?) soltész pecsétje

¹³⁰⁷ Ráday Gyűjtemény, Kézirattár IV. C/1. 117.sz.; Frivaldszky Zakariás (1671?-1708?), Ráday Pál szervitorának pecsétje

¹³⁰⁸ By.NRF, 30, 31. Frivaldszky Illés (1685k-1737u) pecsétje, Érsekújvár

Még 1779-ben is van olyan családtag, aki a címert csak leírásból ismeri:¹³⁰⁹ Fridvaldszky János apát címerpajzsa egyszerű, alul csúcsos, benne rendkívül nagyméretű négy ablakos bástyával, négyes pártával, a kapunyílásban a kar három szál búzával, előtte felvonóhíd. Felette háromtollú sisak, balra mellette pásztorbot, jobbra infula, körülötte zsinórzat.

A kuruc háborúban a címeres levelet sérülés érthette, s a kaputorony festéke lepereghetett. A róla a 18.századi pecsétek csak kapunyílást mutatják.¹³¹⁰ 1783-ban:

A címerkeret képkeret-jellegű mint az eredetin is, a takaró helyett levéldísz van. A kaput boltív jeleníti meg. Hasonló a kapu ábrázolása 1817-ben,¹³¹¹ vagy 1822-ben is.¹³¹²

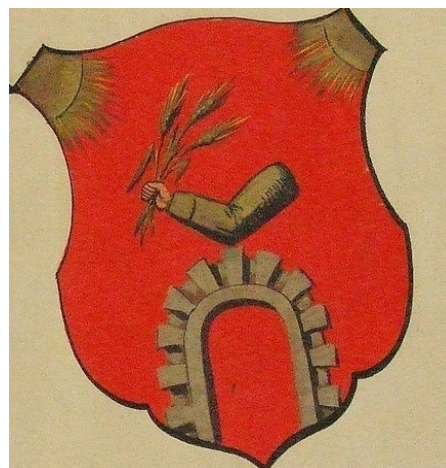
¹³⁰⁹ OSzK Fridvaldszky-Czirbesz, Fridvaldszky János (1730-1784) szepesi apát pecsétje, 1779

¹³¹⁰ PL IV.31.e, 86. doboz, 1772. fasc. 68. no. 28. (aláírás és pecsét). Frivaldszky Elek (1749-1772u) pecsétje 1772; By.NRF, 15. Frivaldszky Dániel pecsétje (1721-1800?) 1773; By.NRF 13.; Frivaldszky József pecsétje (1737-1794) 1784

¹³¹¹ PL IV.75.a., F.7. jelzés (OL, B1286 tek.); Frivaldszky András (1766-1822?) pecsétje

¹³¹² PONGRÁCZ-ŽIAK, Frivaldszky János (1772-1841) trencsényi juratus assessor pecsétje

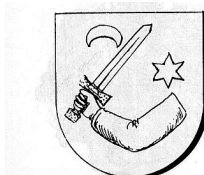
ugyancsak Bérczy Károlyné Frivaldszky Anna temetési címerén is 1912-ben:¹³¹³ amely egy pecsétgyűrűről készülhetett,

amint apjái is 1871-ben, amelyen a kaputorony megvan, viszont a címer színhibás:¹³¹⁴

A kar-motívum ihletője nyilván a lietavai vár falában lévő Kinizsi címer:¹³¹⁵ Kardot tartó kar, fölötte csillag és hold. A kapu pedig azért szerepel, mert Lietaván az udvarbíró (provisor) két kis szobája a kaputoronyban helyezkedett el.¹³¹⁶

¹³¹³ NTM, 89.113.379 sz. Frivaldszky Anna (1829-1912) temetési címere

¹³¹⁴ NTM, 89.113.380 sz. Frivaldszky Imre (1799-1870) temetési címere

¹³¹⁵ SIEBMACHER, 231. tábla

¹³¹⁶ KAVVVULJAK 1948, 192.

Ami a sisak feletti szarvakat – mások szerint tévesen ormányokat¹³¹⁷ – illeti, lefűrészelt végük peremezve van, harci kürtnek kiképezve.¹³¹⁸ Mintája Thurzó Ferenc 1561-ben eltemetett első feleségének rajeci síremlékén látható Kosztka címere volt: Azon ágaskodó kígyó látható, fején kereszttel, a címer fölött lefűrészelt hegyű, peremezett szarvakkal.

Honnan is vehet ötletet máshonnan egy címerkérelemhez egy egyszerű ember, mint általa közterületen látott címerekből? Az összeállítás eléggé eklektikusnak tűnik, ám a vár fölötti kar a család tagjait emlékeztethette Nikápolyra, a bölényszarv-kürtök Szilváásra.¹³¹⁹

A Rajczy-család

A második megnemesített család a Rajczy lehetett. E családot valamikor, nem sokkal 1586 után, de 1608 előtt nemesítették meg, legvalószínűbben soltészszégeről való korábbi lemondása fejében, amikor választott bíróságot vezettek ott be.¹³²⁰

¹³¹⁷ FEDERMAYER 2000, 170

¹³¹⁸ BARCZAY 1897, 208., valamint az 501. és 537. ábrák.

¹³¹⁹ Érdekes módon éppen a család egy tagja, Fridvaldszky János őrizte meg a Kárpát-medence utolsó – éppen Hunyad-megyei – bölény-előfordulására vonatkozó adatot egy egyáltalán nem zoológiai könyvében, az 1767-ben megjelent Minerológiájában. (Pars I.)

¹³²⁰ Rajec élén még 1543-ban is soltész állt, *Jan Voytow* (Fojtok fia János), viszont ez az urbárium Thyl nevű családot nem sorol fel, lévén a családnév nélkül említett bíró neve éppen ez. (By.OK, fasc. 182. no. 1-5.) 1586-ban a rajeci a tanács egyik tagja viseli ezt a nevet. (Štátny Archív, Býtča, Rodné archív, Rod Frivaldsky (továbbikában By.RF). no. 4.). Ugyanakkor a rajeci bírót már nem Voytovnak (=Soltész fiának), nem is Rajczynak (Rajec soltészának) hívják, nem is Thilnek (ami a család eredeti neve), hanem családnéve Macko: Ebből az következik, hogy ekkor Rajec élén már nem soltész állt, hanem egy választott bíró, amelynek tanácsában a korábbi soltész egyszerű tanácsstag lett. (By.RF, no. 4.) Őt pedig már nem hívhatják Rajczynak, mert a soltésztség már megszűnt. Családját még nem nemesítették meg, mert ha az lett volna, ilyen minőségében újra viselhette volna a Rajczy nevet. Rajecen kívül viszont, ugyanez évben, 1586-ban Márkusfalván azért viselheti az ottani rektor a Andreas Rajcsenus (Rajczy András) nevet, (1612-ben ugyanott lelkész: REZIK – MATTHEIDES, 126, 195.) mert ő még a soltészi családból született. Az 1608. évi urbárium már egyértelműen közli, hogy Rajecen évente választott bíróság van. Ám hogy sem a Rajczy sem Thil nevet nem említi, abból arra lehet következtetni, hogy a család már nemesi státuszban volt, urbárium alá tehát nem esett. (OL P1341, Illésházy-család 27. lad. 10. fasc. Ratio victualium) Egy más forrás – nem adójegyzék – ezzel összhangban 1608-ban Rajecen tud a Rajczy (*Rajsius*) családról, (FEDERMAYER 2000, 196) sőt, Rayszi (Rayczy) Miklós 1613-ban címerlevelét is felmutatja. (NAGY IVÁN, IX. 664.) A Rajczy családot még a 1754-i nemességvizsgálatkor is összeírják, rajeci lakosként. (OL C30, Trencsén megye.)

Nem azonos a Raychi (Rajcsy) – más néven Benedicti – családdal, amelynek tagjai 1655-ben nyertek nemességet. Ezt ugyanazon évben Bars-megye hirdette ki, – nyilván itt éltek. Egyik utódjuk Rajczy Sámuel 1760. évben Rajecről Gyöngyösre költözött s Trencsén-megye bizonyítványával igazolta nemességét. (OROSZ 1906)

A vele azonos, Túrócba vándorolt Rajeczky család¹³²¹ címere 1682-ben: Griff, szablyával.¹³²² A címer annyira egyszerű, hogy talán megengedhető, hogy a Thyl család egy ősi, – még a vár lerombolása előtti időkre visszamenő – címeréről lehet szó.

A Gyurcsánszky-család

Thurzó György megnemesíti a Gyurcsina soltészcsaládját is. 1585-ben Biccseré tette át a székhelyét, s Gyurcsánszky Jánost tette meg itt udvarbírónak. Neki és testvéreinek címerlevelet szerzett 1587 december 16-án.

A pajzs kék, zöld hármassal jobbra néző arany griff emelkedik, jobb lábában kardot tartva. A sarkokban arany csillag és félhold ragyog. A sisakon a griff, a takarók kék-arany és vörös-ezüst.¹³²³ A griff a Rajczy címertől látszik függeni, amint Gyurcsina is közigazgatásilag Rajectől. A csillag és a félhold pedig a Kinizsi címer Frivaldszkyaktól még igénybe nem vett eleme.

¹³²¹ NAGY IVÁN, IX. 664.

¹³²² SIEBMACHER, 382. tábla

¹³²³ FEDERMAYER 2000, 60.

A család egy tagja, Gyurcsánszky Ferenc 1646-ban kap moysfalvi Gyurcsányi Ferenc névre címerlevelet. A címer: zöld földön kékben ágaskodó kétfarkú oroszlán három vörös rózsával, ill. tulipánnal.¹³²⁴

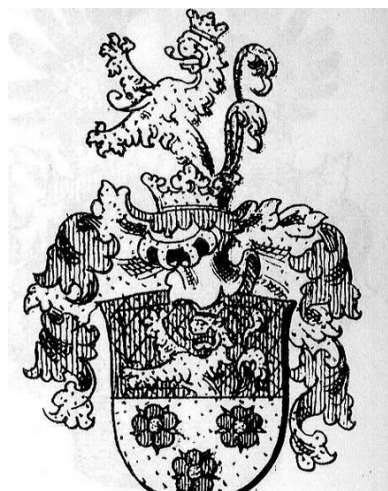

Itt megemlítsére kívánkozik, hogy a Thurzó család 15. századi címerei: Koronás ugró oroszlán, mancsában rózsával,

ill. növekedő oroszlán, alatta három rózsával.¹³²⁵

Tekintve, hogy közben Trencsén-megyében a Thurzók kihaltak, mint gazdátlant választották ezt az előkelő címert.

¹³²⁴ FEDERMAYER 2000, 77.; NAGY IVÁN, IV. 493-494.; SIEBMACHER, 168. tábla

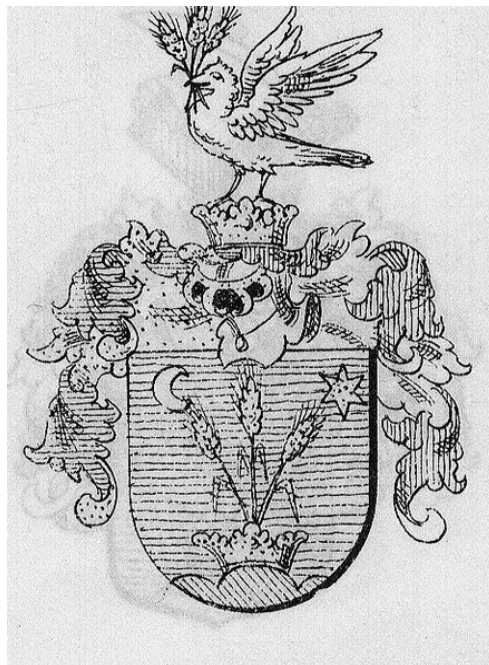
¹³²⁵ SIEBMACHER, 464. tábla.

A Sujánszky-család

A Sujánszky család 1631-ben kap nemesi oklevelet.¹³²⁶ Két testvérnek, Györgynek és Mihálynak szól, valamint anyjuk révén féltestvéreiknek.¹³²⁷ Édesanyjuk nyilván egy befolyásos, nemesi család tagja lehetett.

„A pajzs kék udvarában hármashalom középsőjén arany koronából kinyúló három arany búzakarász, oldalvást jobbról ezüst félhold, balról arany csillag ragyog. A pajzs fölött sisak koronáján felemelt szárnyakkal galamb áll, csőrében három búzakarászt tartva. Foszladék jobbról aranykék, balról ezüstvörös.”¹³²⁸ A búzakarász-motívum a Frivaldszky-címerben is megvan, a hármashalom és a hold meg a csillag pedig a Gyurcsánszky címerben.

A címeres levél szerzése idején még egyszerű soltészok voltak,¹³²⁹ a nemesi címerben lévő búzaszálak erre utalnak, ezért teljesen békés jellegű az egész címer is.

A Trencsénben később provisorrá lett Sujánszky György 1635 pecsétlenyomatán viszont már a hármashalmon nem búzát, hanem jobbra fordult griffet találunk, amely kinyújtott jobb lábában három szál valamilyen növényt tart, bal lába pajzsot, a sisakdísz ugyanez a griff; Sujánszky Mihály pedig 1667-i elmosódott pecsétjén a hármashalmon kettős keresztet láthatunk.¹³³⁰ Látszik, hogy Sujáról elszármazott családtagok a pecsétkészítés idején nem voltak a címeres levél birtokában. Mint egyszerű soltésznel jelentősebb tisztségű személyek, talán túl kisszerűnek is találhattak holmi búzát és galambot.

¹³²⁶ NAGY IVÁN, X. 398.

¹³²⁷ FEDERMAYER 2000, 249-250.

¹³²⁸ NAGY IVÁN, X. 398.; SIEBMACHER, 427. tábla.

¹³²⁹ FRIVALDSZKY 2011a

¹³³⁰ FEDERMAYER 2000, 250. Ez az ellentmondás a közlő Federmayer szerint további kutatást igényel. Abban sem biztos, hogy György pecsétje Sujánszky György-e s nem valaki más Györgyé, tekintve, hogy a vezetéknev az iraton megsemmisült.

Amint azóta megtudtam,¹³³¹ Ferdinand Šujansky (Rajec, 1898-) gépészmérnök birtokában volt két fémplakett a két nemességszerző testvéréről, amelyet ő egy harmadikba egybefoglalt. Ezek a címerek azonban egészen eltérnek a fentebb leírtaktól:

György címerén jobbra kiemelkedő egyszarvú látható, ugyanezzel a sisakdíszszel

Michal címerrajza egy suta kompozíció: kardhegyre tűzött fejet (?) tartó kar, mellette ember módra ülő, két mancsával fáklyát (?) tartó, hátra néző oroszlán, amely utóbbi sisakdíszként megismétlődik.

¹³³¹ PhDr. Jozef Šujanskýtól (1930-2012), Zsolnáról

A Hulják-család

A Frivaldszkyaktól még korábban elágazott és Rajecen letelepedett Hulják család egy tagja, Hulják Miklós és családja Lipót királytól 1691. május 21-én címeres levelet kaptak.¹³³² A címernek csak leírását ismerjük: Kék pajzson széles talajból kinövő zöld pálma mindkét irányba terjeszkedő ágaival, a sisak felett: jobb karmával kerek követ fogó, koronás daru, amely bal lábán áll és két sasszárny fogja közre. A sisak csúcsán a szalagok színe kék-arany és ezüst-vörös.¹³³³ A pálma nyilván *sub pondere crescit*.

Az őrdaru és a sasszárnyak (a madár koronájától és a sasszárnyak helyzetétől eltekintve) a Lengyel család egy, a nekik 1633-ban adományozott címeres levelén találhatóval azonos:¹³³⁴

Tudjuk, hogy a Lengyeleknek is volt síremlékük rajeci kriptában a Kosztka-sír mellett.¹³³⁵ Azt azonban nem tudjuk, hogy ezen milyen címer volt, mert a kriptát azóta lefalazták.

¹³³² NAGY IVÁN, pótkötet, 283.

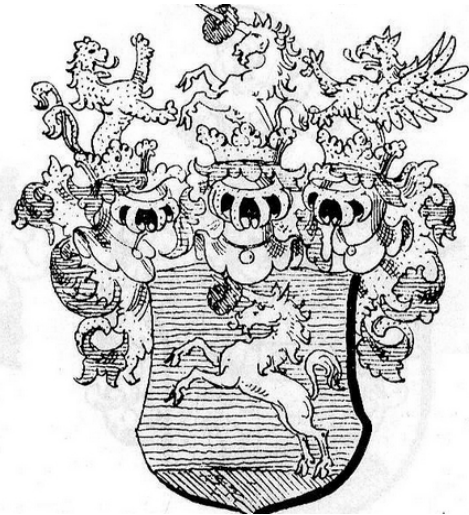
¹³³³ Heraldikailag pontatlan leírása: „Scutum nimirum militare erectum coelestis coloris, fundum ilius argilloso late patientiori campo interoccupante, super quo palma viridis, extensis in utraque partem ramus esse cernitur, scuto demum incumbentem galeam militarem craticulatam sive apertum, regio diamante *ciconiam* pedem dextro quidem rotundum unguibus compressum lapidem elevan (így) synistro vero erecte stantem, ac inter duas aquilinas alas comprehensam proferen (így) ornatam. A summitate vero sive cono galeae laciniis, seu limmiscis, hinc *flavus et coeruleis*, illinc autem *candidis et rubris* stb.” (OL Y1, Fáy Gyula ősfája (1904) 44. fol.)

¹³³⁴ SIEBMACHER, 275. tábla, III és VI. típus

¹³³⁵ LOMBARDINI, II. 443.

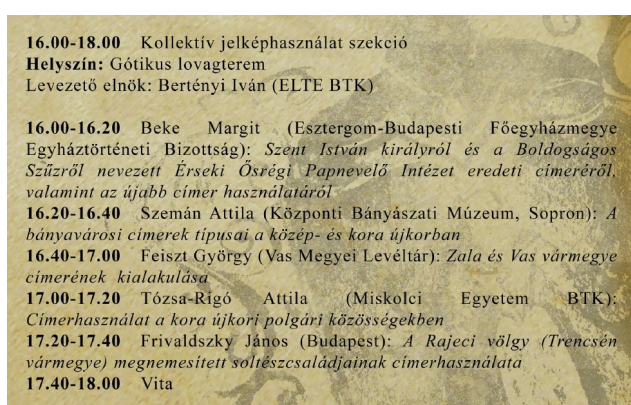
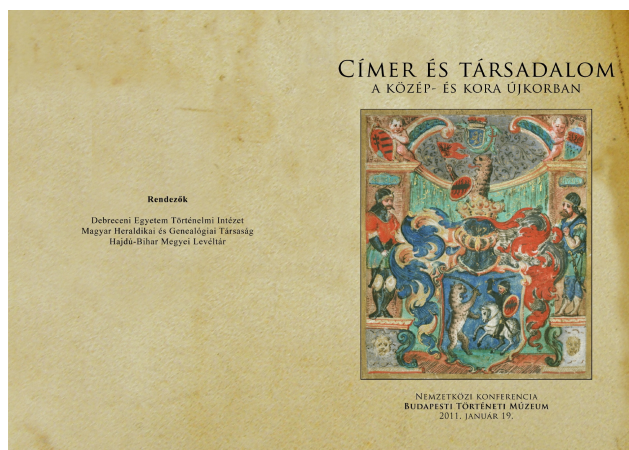
Meg kell állapítani, hogy az említett címer nem azonos a Thurzó-örökös *lengyeltóti* Lengyel címerként ismerttel,¹³³⁶ mert ezek címere szarván koszorút vivő egyszarvú.¹³³⁷

Ám a különféle Lengyel családok címerei annyira hasonlítanak egymásra, hogy lehet, hogy – legalábbis többségükben – a lengyeltótiak oldalágiak voltak. A Huljások a Lengyel-címet azért vehették föl, mert akkora e család Trencsén megyében férfi ágon kihalt. Ha a kripta címere nem volt azonos a Huljásokéval, az ötletet akkor is mindenképpen valamelyik Lengyel-leszármazottól kaphatták. A Lengyelek támogatása a címer megszerzésében ezért feltételezhető.

Huljásoké lett a harmadik síremlék a rajeci templomban.¹³³⁸ Ennek címere viszont olyan Frivaldszkyak számára adott mintát, akik nem ismerték családjuk címeres levelét, de jártak Rajecen és számon tarthatták e rokon családot. Egyikük 1769 évi pecsétjén gázló madár látható,¹³³⁹ egy másiknak 1819-i pecsétjén gázló madár, felette csillag és hold, a sisak felett egyszarvú.¹³⁴⁰ Ez utóbbi címer arra látszik utalni, hogy a kripta Lengyel címere az egyszarvút ábrázoló lehetett.

Összefoglalva: A „címerhasználat” lényegében a címeres levélen található címer kialakítására terjedt. A kisnemesek a nemesi levelet a 18.századi nemességvizsgálatokig nem annyira „használták”, mintsem óvták és rejtették. Még a család tagjai sem ismerték mind. A címer később a pecsétkészítéshez szolgált mintaként. Az első Frivaldszky temetési címer 1871-ből való, Jobbágyiból. Közterületen elhelyezett soltész-nemesi címerről egyről tudunk a Rajeci völgyben, a Hulják család a 18. század elején létesült címeres kripta felirataról, amely még a 19. század végén is megvolt, ám mára megsemmisült.

¹³³⁶ Thurzó György nővérének, Orsolyának és Ghyczy Ferenc lányának, Zsuzsannának lengyeltóti Lengyel János volt az első férje a 17. sz. második negyedében (NAGY IVÁN, VII. 91.)

¹³³⁷ SIEBMACHER, 275. tábla, I. típus, egy 1621-i pecsétről

¹³³⁸ LOMBARDINI, II. 443.

¹³³⁹ EPL, Ipolyi Gyűjtemény, 31-32. doboz, levelek Szmracsány Ignáchoz. 15. Frivaldszky Ferenc (1740k-1777u) levele

¹³⁴⁰ ZL IV.2001.e, 1822: 158. k. 1417. Frivaldszky István (1796x-1850) pecsétje

A sujai Sujánszkyak

I.

Korábban már közöltünk adatokat¹³⁴¹ a felvidéki Ozorócról származó, s a Jászságban jelentős szerepet játszó Ozoróczky családról.¹³⁴² Szintén erről a vidékről, a történelmi Magyarország Trencsén vármegyéjéből való a Sujánszky család, amelynek egyik ága szintén élt Ozorócon, egy másik ága pedig Gyöngyösre származott el. Ez utóbbiból való az a Sujánszky Euszták ferences szerzetes, aki az aradi vértanúkat kísérte el egészen a bitófa alá. Egy másik Sujánszky pedig 56-ban szabadságharcos volt. A család története a középkorig nyúlik vissza.

A Sujánszky család az egykori Trencsén megyében, a lietavai uradalomban fekvő Rajec városka melletti Suja kisközség soltészcsaládjá. Nevüket a kialakult szokás szerint arról a faluról – Sujáról – vették, amelynek örökletes bírói és részben birtokosai is voltak. Szlovákul a név írása Šujansky, magyarul létezik Sulyánszky alak is. A család akkor került a látókörömbé, amikor a Sujával szomszédos Frivald (ma: Rajecká Lesná) községből származó családom, a Jászságban Fridvalszkynak ismert Frivaldszkyak,¹³⁴³ majd az említett településeket magában foglaló Rajeci völgy történetét¹³⁴⁴ kutattam. E kutatásaim közben felbukkant adatokat mind megőriztem és feldolgoztam, sőt, e családot illető részleges anyakönyvi kutatást is folytattam Rajec anyakönyveiben, amelyek Suja népmozgalmi adatait is tartalmazzák. Az a teljességre törekvés, ami saját családunk történetét illette, e kutatástól távol áll. E közleményben foglaltak leginkább e család eredetének és legrégebbi genealógiájának tisztázását szolgálják. Eddig ugyanis a Sujánszky család leszármazásáról semmit nem lehetett tudni: Nagy Iván¹³⁴⁵ és Kempelen¹³⁴⁶ mindössze nemességvizsgálati adatokat közölt, (az előbbi az 1736, 1745, 1768, 1803. és 1837. évekből, az utóbbi 1754/55-ből) Schneider 1732-ből.¹³⁴⁷ A modern családkutatók közül Federmajer csak 17. századi adatokat hoz¹³⁴⁸, Szluha Márton monográfiája¹³⁴⁹ nem is tartalmazza a családot címszóként.

Az Illésházy család levéltára tartalmaz 17. századi adatokat a rajeci és sujai lakos Sujánszky család juhái után a lietavai uradalomnak teljesített járandóságokkal kapcsolatban az 1655, 1656, 1660, 1661, 1662, 1663, 1664, 1665, 1666, 1667, 1668, 1669. és 1675. évekből.¹³⁵⁰ A Szlovák Állami Levéltár Biccsei Levéltárának fondjaiban¹³⁵¹ nem találtam leszármazási táblákat, de Sujánszky-fondot sem. Viszont értékes forrás Rajec legrégebbi anyakönyve,¹³⁵² amely házankint közöl népesség-összeírást az 1690, 1728. és 1734. évekből az egyes személyek (hozzávetőleges) életkorával. Az anyakönyv születési és halálozási bejegyzései 1675-tel, a házasságiak 1711-gyel kezdődnek. Forrásul szolgáltak a Trencsén megyei nemesség-összeírások¹³⁵³ az 1725, 1733, 1736, 1747, 1748, 1854, 1765, 1766, 1776, 1781, 1801, 1802, 1824, 1832. és 1836. évekből, amelyek közül az 1781. évi (igen hozzávetőleges) életkori adatokat tartalmaz, az 1801. évi pedig többgenerációs leszármazási vázlatokat. Ebben szerepelnek már a család egyes ágainak elnevezései is, amelyeket a későbbi névsorok is tartalmaznak, s a leszármazás tisztázását megkönnyítik.

¹³⁴¹ Eredetije: FRIVALDSZKY 2011a

¹³⁴² FRIVALDSZKY 2008a

¹³⁴³ FRIVALDSZKY 2006

¹³⁴⁴ FRIVALDSZKY 2007a

¹³⁴⁵ NAGY IVÁN

¹³⁴⁶ KEMPELEN 1911-1932

¹³⁴⁷ SCHNEIDER 1938

¹³⁴⁸ FEDERMAYER 2000

¹³⁴⁹ SZLUHA 2006

¹³⁵⁰ OL P1341, Illésházy-család, 27. ladula, fasc. 7. 102, 196, 314, 342, 385, 435, 448, 503, 544, 557, 575, 637, 708. fol.

¹³⁵¹ By.TŽF; By.L.I.; By.TŽG

¹³⁵² By.Mátr

¹³⁵³ By.TŽCN

Az adatok feldolgozásában a Frivaldszky család esetében kidolgozott módszert¹³⁵⁴ követtem, a Sujánszky család egyes tagjait is a saját családomnál alkalmazott kódok rendszeréhez hasonlóval¹³⁵⁵ azonosítom. A leszármazási táblákon szereplő ?-jeles születési adatokat az említett hozzávetőleges, – olykor egymásnak ellentmondó – életkori adatokból becsültem meg, a többi születési évszám anyakönyvi adat.

A. A kezdetek

Suja községet még 1325 táján alapították. Ám 1385-ben a betörő csehek elpusztították, ezért újraterelítették. Egy 1392. november 9-én kelt oklevél szerint Hennes_{A24} fia Péter_{A32} és Hanko_{A23} fia János_{A31} kapta 10 aranyért az *advocatiat* és *iudicatiat* a „nagyobbrészt elhagyott” Suja és Gyurcsina helységekben azokkal a jogokkal, amelyekkel a *Ravecz-i populus* rendelkezik.¹³⁵⁶ Az, hogy e két személy együttesen tette le az összeget, arra utal, hogy közeli rokonok lehettek, Hennes_{A24} és Hanko_{A23} testvérei egymásnak. Az előbbi lett a Sujánszky, az utóbbi a Gyurcsánszky család alapítója, amelyek ezek szerint közös őstől származnak. Sőt, más is megállapítható róluk.

Négy évvel korábban, 1388 szept. 21-én bizonyos *Wan-ok (Wanov)* fia Krisun_{A21} és Miklós_{A22} soldészek a Lietava vára melletti Podhorie újratelepítésére vállalkoztak, – akiknek őse telepítette már korábban ezt az irtásfalut – megkapva hozzá a zsolnai német szabadságot.¹³⁵⁷ E Vanov családnév 1530 körül felbukkan Suján is, az egyik telek jobbagycsaládja nevéként.¹³⁵⁸ A család „nemzetes” rangú, tekintve, hogy a családnév „-ov” végződésű. A „nemzetség” őse tehát ugyanaz a Van_{A01}, akinek két leszármazottja 1388-ban már soldész lett Podhorién.¹³⁵⁹ Ez a Vanov család a 14. században a jelek szerint rendkívül gazdag lehetett, hogy rövid időn belül három falu soldészségét tudta megszerezni. Rajeci eredetű lehetett, amely ebben az időben jelentős település volt. Ami a nevet illeti, vagy a szláv Ivan rövidülése, esetleg a délszláv, ugyancsak Jánost jelentő *Zwanysé*, amely 1405-ben elő is fordul a környéken,¹³⁶⁰ sőt Rajecen 1485-ben egy *Iwaniš* is.¹³⁶¹ Emiatt lehetséges, hogy e tekintélyes *Van* esetleg délszláv származású volt, s a Podhoriét telepítő ős Károly Róbert kíséretében jött be Magyarországra, mint a Podmaniczkyaké is.

Ez után vagy száz évig nem hallani Sujáról és soldészcsaládjáról. 1488-ban viszont említik *Johannes_{A61} de Ssuge* ottani bírót, valamint *Venceslaus_{A71}*-t is, a Sujánszky család egy másik tagját,¹³⁶² a soldész fiát, esetleg legidősebb öccsét.

1530 körül a Sujánszky soldész neve Mátyás_{A81}, *Mathey Vojtov*,¹³⁶³

Tekintve, hogy a soldészség öröklődött, e személyek a családalapító Hennes_{A24} elsőszülött leszármazottjai.

B. Nemesi család a 17. században

A Sujánszky családról a 17. század elejétől már folyamatosan vannak adataink. 1608-ban a sujai soldész Sujánszky Mihály_{B01}.¹³⁶⁴ A család ekkor még kevésbé volt tekintélyes, miután az 1610-es években az egymást érő Thurzó-lakodalmakon az ünnepi személyzetben egyszer sem szerepeltek.¹³⁶⁵ 1626-ben Suja soldészei *Michal_{BC1}* és *Giurik_{B11}* Sujansky.¹³⁶⁶

A család 1631-ben nemesi oklevelet kap.¹³⁶⁷ A nemesi levél két testvérnek, az említett Györgynek_{B11} és Mihálynak_{BC1} szól, valamint anyjuk révén féltestvéreiknek, Jánosnak, Menyhértnek és Sámuelnek.¹³⁶⁸ Aki

¹³⁵⁴ FRIVALDSZKY 1997b

¹³⁵⁵ FRIVALDSZKY 2006

¹³⁵⁶ ZSO, IV. 2214,

¹³⁵⁷ LOMBARDINI, I. 441-442.

¹³⁵⁸ By.OK, fasc. 182. no. 1/5

¹³⁵⁹ FRIVALDSZKY 2008b

¹³⁶⁰ LUKINICH 1937-1942, I. 9.

¹³⁶¹ CHALOUPECKY 1937, 148.

¹³⁶² DL 19421 (A kiadási hely *nem* Regéc!)

¹³⁶³ By.OK, fasc. 182. no. 1/5

¹³⁶⁴ OL P1341, Illésházy-család, 27. Ladula, fasc. 10. Ratio victualium 1608

¹³⁶⁵ RADVÁNSZKY 1879

¹³⁶⁶ KUŠIK 1959, II. 234.

¹³⁶⁷ NAGY IVÁN, X. 398.

¹³⁶⁸ FEDERMAYER 2000, 249-250.

révén ebben rangban részesültek, az édesanyjuk lehetett, s aki nyilván egy befolyásos, nemesi család tagja volt. Első házasságából való gyerekeinek nemesi leszármazottjai nem maradtak. Ők idősebb korban lévén, nyilván már nem is született gyermekük. Az, hogy a nemesi levél előbb említi Györgyöt_{B11}, s csak utána Mihályt_{BC1}, – ellentétben az urbáriumokkal, amelyek az életkori sorrendet követik – arra utalhat, hogy a nemesség adományozása elsősorban Györgyre_{B11} való tekintettel történt.

A címerleírás: „A pajzs kék udvarában hármashalom középsőjén arany koronából kinyúló három arany búzakalász, oldalvást jobbról ezüst félhold, balról arany csillag ragyog. A pajzs fölött sisak koronáján felemelt szárnyakkal galamb áll, csőrében három búzakalászt tartva. Foszladék jobbról aranykék, balról ezüstvörös.”¹³⁶⁹ Figyelemre méltó, hogy a búzakalász- és a hármashalom-motívum a Frivaldszky-címerben is megvan, a félhold és a csillag pedig az uradalmi központ Lietava várkapuján máig látható Kinizsi-címer eleme, amelyből a Frivaldszky-címer viszont a benyúló kart vette át.

1633-ban Suján Michal_{BC1} és Girik_{B11} együtt soltészok, e mellett 1633-ban Sujánszky Georgius_{B11} Rajecen bírói tisztséget is visel, ahol 6 ½ prut (virga) földdel rendelkezik.¹³⁷⁰ Ez feltehetően felesége hozománya, aki rajeci polgárlány lehetett. Rajecen ez időben választott bíróság volt, ami egy évre szólt.

Ugyanez a György_{B11} 1635-ben már a trencsényi váuradalom provizora. 1648 előtt halt meg.¹³⁷¹ A nemesi levél keltekor nem volt ebben a tisztségben. A nemesi címerben lévő búzaszálak ezért nem a provizorságára utalnak (mint a Frivaldszky címerben), hanem a soltészségére.

Az 1646/47 évi összeírás idején Györgyöt_{B11} Suján írják össze, testvérét, Mihályt_{BC1} viszont már Alsóozorócon.¹³⁷² Ozoróc birtokosai ekkor, – s még a 18. század végén is – az Ottlikok,¹³⁷³ Mihály_{BC1} felesége ebből a családból való lehetett.

A trencsényi provisor György_{B11} fia kell legyen az a Mihály_{B21}, akit 1664-ben trencsényi bírónak választottak, s 1682 után halt meg.¹³⁷⁴ E 17. századi Sujánszky Mihály_{B21} felesége a Túrócban törzsökös nemes lászlófalvi Eördögh Katalin.¹³⁷⁵ A Sujáról Trencsénbe költöző György_{B11} és Mihály_{B21} 1635, ill. 1667-i pecsétlenyomatainak a közölt címerleírástól eltérően nem galambot, hanem griffet; nem búzát, hanem valami azonosíthatatlan növényt, illetve a címerben kettős keresztet láthatunk. Ez az ellentmondás a közlő Federmayer szerint további kutatást igényel.¹³⁷⁶ Ebben a kutatásban támpont lehet az a körülmény, hogy a Sujáról elszármazott családtagok a pecsétkészítés idején nem voltak a címeres levél birtokában, s talán túl kisszerűnek találhattak holmi búzát és galambot. Mint egyszerű soltésznel jelentősebb tisztségű személyek, abban is reménykedhettek, hogy ezekkel az elemekkel új címeres levelet kaphatnak. Ám, ha voltak is ilyen terveik, nem teljesültek.

A Suján maradtakról a lietavai uradalom említett számadáskönyveiből értesülünk: 1655-ben Suján juhái után adózik Sujánszky György_{BD1} soltész, valamint Sujánszky János_{BE1} és András_{BF1}, 1656-ban csak Sujánszky György_{BD1} soltész és János_{BE1}. Ezt követően ezek az összeírások évekig nem nevezik meg Suján a soltészt; sőt, 1664-ben és 1665-ben a soltészszégből nincs is jövedelem. 1675-ben a soltész már az „idősebb” Sujánszky János_{BE1}, György_{BD1} pedig áttelepült Rajecre.

Az összeírásokból kiderül, hogy a két legifjabb testvér Rajecre költözött, birtokukat bátyjai nyilván pénzen váltják meg. Rajecen adózik ugyanis juhái után a lietavai uradalomnak Sujánszky Menyhért_{B23} 1660-ban (1656-ban még nem, közben érhetette el a nagykorúságot), 1661-ben, majd ismét 1666-ban, 1667-ben, 1668-ban és 1669-ben. Az adózó személye – az egész család nevében – Rajecen Tóbiás_{B24} az 1662, 1663, 1664, és 1665. években. Végül György_{BD1} 1675-ben.

E Sujánszkyaknak ismerjük egy lánytestvérét is. Raychi János és neje Schujánszki (Schvianszky) Judit_{B22}, továbbá nőtlen bátyjai, András és Menyhért, valamint szüleik, Raychi – más néven Benedicti - István és Dubraviczky Dorottya III. Ferdinándtól 1655. évi máj. 27-én nemességet nyertek. Ezt ugyanazon évben Bars-megye hirdette ki, – nyilván itt éltek. Egyik utódjuk Rajczy Sámuel 1760. évben Rajecről

¹³⁶⁹ NAGY IVÁN, X. 398.

¹³⁷⁰ OL P1341, Illésházy-család, 27. Ladula, fasc. 9. Urbar Lethawsky, 1633.

¹³⁷¹ FEDERMAYER 2000, 249-250.

¹³⁷² FEDERMAYER 2000, 249-250.

¹³⁷³ VÁLYI 1789, II. 730.

¹³⁷⁴ FEDERMAYER 2000, 249-250.

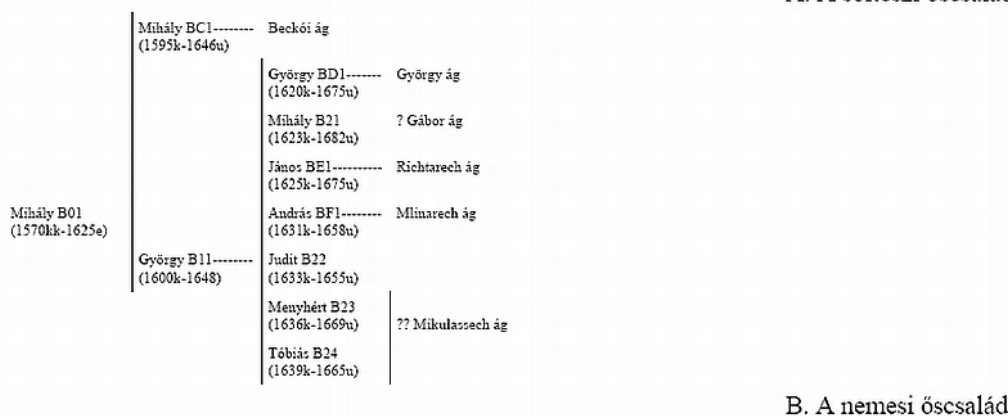
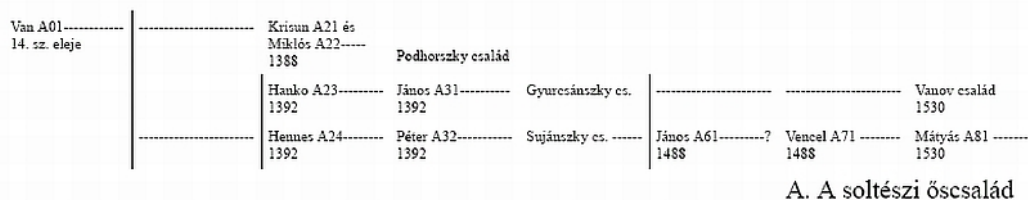
¹³⁷⁵ SZLUHA 2006, II. 541.: „lójai Sulyánszky”

¹³⁷⁶ FEDERMAYER 2000, 250.

Gyöngyösre költözött s Trencsén-megye bizonyítványával igazolta nemességét.¹³⁷⁷ A Rajczy-Sujánszky házaspár, tekintve, hogy még gyerektelen volt, mintegy húsz éves lehetett.

A 17. század a család virágkora. 1738-ban a családban nincs nyoma az iskolázottságnak,¹³⁷⁸ s annak sem, hogy a 18. században Suján és környékén a Sujánszkyak nemesi családokkal házasodtak volna.

LESZÁRMAZÁSI TÁBLÁK

C. A beckói ág

Az ozoróci Sujánszky Mihály_{BC1} ága az Ozoróchoz közeli Beckón telepedett le. Leszármazottja, – feltehetően unokája – Sujánszky András_{C31} (1678 - Beckó 1728) felesége az 1659 óta nemes nemesmitici Jaross Zsuzsanna.¹³⁷⁹ Valószínűleg az ő révén kerültek Beckóra, lévén Nemesmitic vele szomszédos község.

Erről az ágról a nemességvizsgálatokból kapunk adatokat. Sujánszky András_{C41} 1745, 1747, 1754, 1765. és 1768. években írják össze kuriális nemesként, András_{C51} az 1765. és 1768. évben, András_{C61} 1803, 1832, 1636, és 1837. években, ennek testvérét Jánost_{C63} 1803, 1824, 1836-ból, s a harmadik testvért, Mátyást_{C62} 1803, 1832, és 1836. évekből. Ő Bars-megyébe költözik. András_{C61} öt fia az 1837. évi nemességvizsgálatban szerepel: Ferenc_{C71}, József_{C72}, Károly_{C73}, Antal_{C74} és Imre_{C75}.

Antal_{C74} életkora alapján azonos azzal a Sujánszky Antal_{C74} pesti ügyvéddel, (1777+-Pest, Belváros 1832),¹³⁸⁰ akinek felesége Deák Erzsébet, és fiuk Sujánszky_{C81} Antal (Pest, 1815 - Esztergom, 1906) esztergomi kanonok, címzetes püspök, költő.¹³⁸¹ Ő tekinthető a Sujánszky család legtekintélyesebb tagjának. Található még egy róla elnevezett Sujánszky-graduálé is Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban. Az a Sujánszky Ödön, aki 1905-ben festményt vásárol, és 1906-ban kiadja Antal_{C81} műveit, közeli rokona lehet, talán a testvére.

Szintén közeli rokon lehet az a Sujánszky József, aki Kojanik Amáliával házasságot köt Pesten, a Belvárosban 1878-ban.¹³⁸²

Ugyancsak a beckói rokonságból való lehet Sujánszky János, aki 1810-1820 közt Jásdon plébános, valamint az a négy Sujánszky kispap akik – nyilván a tekintélyes főpap rokon példáját követve – a pesti

¹³⁷⁷ OROSZ 1906

¹³⁷⁸ FALLENBÜCHL 1985

¹³⁷⁹ SZLUHA 2006, I. 282. „lójai Sulyánszky”

¹³⁸⁰ Daróczy

¹³⁸¹ SZINNYEI 1891-1914, XIII. 114. Arcképe: Magyar Katolikus Lexikon, XII. 386.

¹³⁸² Daróczy

központi szemináriumban tanulnak 1859/60-ban: Alajos (1855-1894?), András (1856), János (1856-1907) és László (1859-1902).

-----	András C31----- (1678-1728)	András C41----- (1700kk-1768u)	András C51----- (1725kk-1768u)	András C61----- (1755kk-1837u)	Ferenc C71 (1775k-1837u)	
					József C72 (1778k-1837u)	
					Károly C73 (1778k-1837u)	
					Antal C74----- (1777?-1837u)	Antal C81 (1825-1906)
					Imre C75 (-1837u)	
				Mátyás C62----- (1775e-1837u)	Baranya megye	
				János C63 (1775e-1837u)		

C. A Beckói ág

D. György ága Rajecen

Sujánszky György_{BD1} – mint láttuk – 1675 előtt települt át Rajecre, elidegenítve birtokát rokonainak. Felesége Misiak Anna. Gyermekükkel az anyakönyvekben és az 1690. összeírásban találkozunk. Fiának, Györgynek_{D11} felesége Anna, összeírják őket 1728-ban és 1734-ben is Rajecen. Fiai: János_{D21}, felesége Jursky Ilona (1729); György_{D22}, felesége Katalin; András_{D23}, felesége Trzub Katalin (1735); Miklós_{D24}, felesége Dubrovka Anna (1735). Leszármazottjaikról nem tudunk semmit, miután a Rajecen élőket a nemességvizsgálatokban nem ismerték el, – elvesztvén nemesi birtokukat.

Nem tudjuk, kiknek a leszármazottjai az a Sujánszky Márton, akit Katalin nevű feleségével, János nevű fiával, ennek Borbála nevű feleségétől származó gyerekeivel – köztük Jánossal, akinek felesége Anna - 1690-ben, ill. 1728 és 1734-ben Rajecen összeírnak.

Vagy az a Sujánszky János, akit Katalin nevű feleségével, János, András és Gáspár nevű gyerekekkel, ezek Zsuzsanna, Borbála és szintén Borbála nevű feleségével, s gyerekekkel szintén ugyanezekben az években összeírnak mint rajeci lakosokat. Lehetnek még Menyhért_{B23} vagy Tóbiás_{B24} gyerekei is.

Rajecről származhatott el még a 17. században a Bánkon 1715-ben élő Sulyan Ádám jobbágy, aki a Sujánszky család tagja, miután itt 1770-ben Sulyánszky Ádám jobbágyot említenek, I. világháborús hősként ugyanitt Sulyánszky János honvédet.¹³⁸³

E. A Richtarech ág Suján.

Ezek Sujánszky János_{BE1} leszármazottjai, akik a soltészbírói („richtar”) tisztséget birtokolták onnan kezdve, hogy György_{BD1} elhagyta Suját. 1683-ban soltész Suján. Fiát, Sujánszky Jánost_{E11} a 1688. évben bírónak választják a szomszédos Rajecen,¹³⁸⁴ ott lakik, ott írják össze 1690-ben. 1730. március 26-án végrendeletet, özvegye frivaldi Frivaldszky Anna (1664?-1734u).¹³⁸⁵ Fiuk Miklós_{E21}, akit Rajecen írnak össze 1690, 1728. és 1734-ben, felesége Anna, fiuk János_{E31}. Ő a század közepén visszatelepszik Sujára, s az ő fia lesz az „ifjabb” Sujánszky János_{E41}, akit Suján elismernek nemesnek 1766, 1776. és 1801. években, fiaival Jánossal_{E51}, és Józseffel_{E52}, akiket 1766, 1776, 1781. és 1801-ben „Richtarech” melléknévvel. Előbbi fia András_{E61}, akit 1801-ben.

¹³⁸³ Börzsönyi Helikon, 2007.

¹³⁸⁴ LOMBARDINI, II. 449.

¹³⁸⁵ Ž.KP;

	György D11----- (1674?-1734u)	János D21 (1709?-1734u)				
	Borbála D12 (1678?-1690u)	György D22 (1712?-1734u)				
	Zsuzsanna D13 (1679?-1690u)	András D23 (1716?-1735u)				
György BD1----- (1620k-1675u)	János D14 (1685-1690e)	Miklós D24 (1719?-1735u)				
	András D15 (1686-1690e)	Anna D25 (1724?-1730k)				
	Katalin D16 (1687?-1690u)	Katalin D26 (1726?-1730k)				
						D. György ága Rajecen
János BE1----- (1625k-1675u)	János E11----- (1650kk-1730)	Miklós E21----- (1683-1734e)	János E31----- (1714?-1734u)	? János E41----- (1742e-1803)	János E51----- (1766e-1836u)	András E61 (1801e -)
		János E22 (1689-1728e)			József E52 (1768?-1801u)	
						E. Richtarech ág Rajecen majd Suján

F. Mlinarech ágak Suján.

A két Suján maradt Sujánszky közül az idősebbé lett a soltési tisztség, az ifjabbé soltészmalom és annak haszna, amint ezt Frivaldon is látni. Így e „molnár” („mlinar”) András_{BF1} fiának tekinthető az a Sujánszky György_{F11}, akit Mlinar melléknéven 1690-ben Suján összeírnak Katalin nevű feleségével, gyerekeivel. Közülük András_{F22} (felesége Anna) összeírják 1690, 1728, 1734, 1736, 1748, 1754 és 1766-ban „ifjabb” megjelöléssel. Ez nem azt jelenti, hogy a később említendő Gábor-ági „idősebb” Andrásnál_{G25} életkorban lenne fiatalabb (mert nem az), hanem annyit, hogy az övéhez képest fiatalabb ősnek a leszármazottja.

Két fiának maradtak leszármazottjai:

György_{F32}, akit összeírnak 1728, 1734, 1766, 1776, 1781 és 1801-ben. Fiát, Jánost_{F43} 1781, 1801, 1824-ben Mlinarech melléknéven, 1801-ben még fiait és unokáit is. János_{F52} azzal a Sujánszkyval azonos, akinek felesége Szmecana Anna. Fiukat, a Suján született Jánost_{F62} gyöngyösi lakost, 1845-ben hirdetik ki nemesnek.¹³⁸⁶ János_{F42} testvérét, Mátyást_{F44} összeírják 1801-ben és 1824-ben azzal a megjegyzéssel, hogy Gyöngyösre költözött. Ott 1806-ban ipart üz, gyermekei Sujánszky Anna_{F53} és Sujánszky György (Gyöngyös, 1811- Imreg, 1875) ikertestvérek. Utóbbi Euszták_{F54} néven ferences szerzetes lesz. A Szabadságharc jelentős alakja, Aradon ő látja el kivégzés előtt az aradi vértanúkat.¹³⁸⁷ Kortársa a szintén Gyöngyösön (is) működött jász Ozoróczky Péter és Frivaldszky Mátyás ferenceseknek.

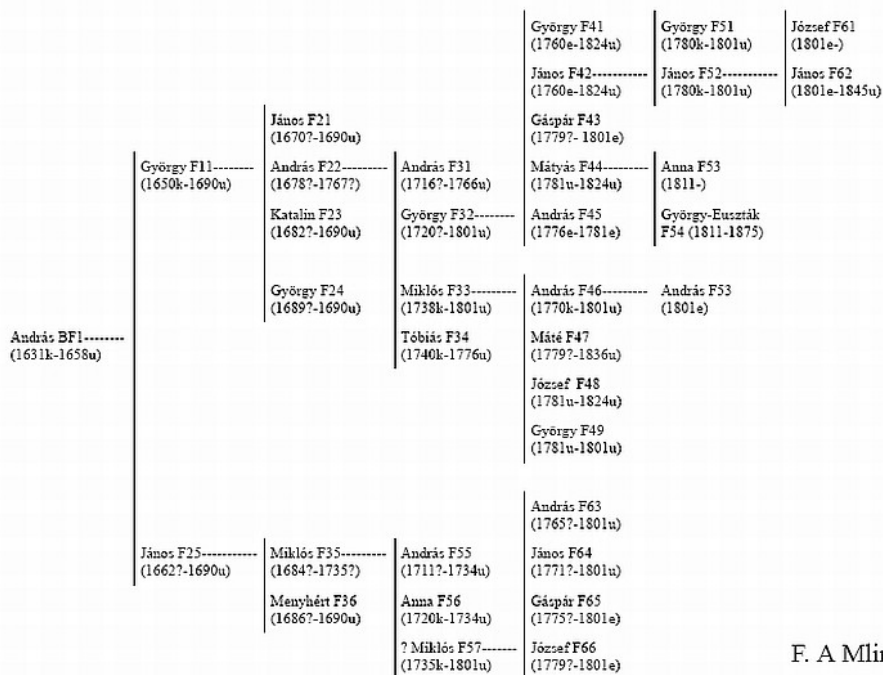
Miklósnak_{F33}, akit összeírnak 1766, 1776, 1781 és 1801-ben, felesége Dorincka Zsuzsanna. Ennek családjához költöznek Nagycsernára. András_{F46} fiúk itt béralkozik 1798-ban (ugyanazokban az években írják össze, mint apját). Mátét_{F47} írják 1781, 1801 és 1836-ban össze, ekkor – anyjára tekintettel – Dorinecz melléknéven. Józsefet_{F48} 1801-ben és 1824-ben írják össze, hozzátéve, hogy Gyöngyösön él.

A fenti Mlinarech főágon kívül van egy mellékág is.

Őse egy Sujánszky özvegy, Katalin, fia János_{F25}, akinek felesége szintén Katalin, és két fiúk van. Leszármazottja közülük Miklósnak_{F35} van, akit feleségével Borbálával (esküvő: 1711) és két gyermekükkel Suján 1734-en összeírnak. Harmadik gyermekük lehet az a Miklós_{F57}, akit mint a Mlinarech ághoz tartozót összeírnak 1748, 1754, 1766, 1776 (mint e néven „idősebbet”), 1781 és 1801-ben, valamint fiaikat.

¹³⁸⁶ OROSZ 1906

¹³⁸⁷ SUJÁNSZKY 2007

F. A Mlinarech ág

G. Gábor-Krajcirech ág Suján.

Ennek az ágnak a névadója Sujánszky Gábor_{G01}, aki jelentős személy lehetett, miután még testvéreinek leszármazottjait is öröla nevezték el. Maga az ág is tekintélyes, holott sem a soltészbírói tisztséget, sem a soltészmalom jövedelmeit nem örökölték. Egy, korábban elszármazott Sujánszky visszatért leszármazottjairól lehet szó, legnagyobb valószínűség szerint Mihályéról_{B21}.

E Gábornak_{G01}, aki 1690-ben már nem él, fia János_{G11}, akit 1690-ben Suján írnak össze („Gábor” melléknéven), 1734-ben és 1736-ban, felesége Katalin, fiúk János_{G21}, akit 1734, 1736 és 1754-ben; 1749-ben bérnök, felesége Anna, fiúk János_{G33}, akit 1754, 1766, 1776, 1781 és 1801-ben írnak össze nemesnek; fia András_{G44}, akit 1766, 1776, 1781, 1801, 1824-és 1836-ban (ekkor „Gábor” melléknéven), 1798-ban bérnök. Testvére János_{G40}, aki 1766, 1776, 1781, 1801 és 1824-ben szerepel a nemesi összeírásban (e két alkalommal „idősebb” megjelöléssel). Ennek fia János_{G51}, aki 1766, 1801, 1802 és 1836-ban.

János_{G11} fia György_{G23} is, aki 1723-ban feleségül veszi frivaldi Frivaldszky Máriát. Összeírják Suján 1690 és 1734-ben, 1748-ban „Gábor” leszármazottként. Fia lesz az a György_{G36}, akit, és akinek leszármazottjait „Gábor” melléknéven írják össze. Őt 1754, 1766, 1776, 1781-ben, 1801-ben már elhunytként. Miután később leszármazottjait 1836-tól „Krajcirech” néven ismerik, valószínűleg szabó lehetett, amint több leszármazottjáról ezt tudni is lehet. Az 1766, 1776, 1781 és 1801-ben összeírt György_{G44} Ságba (Ipolságba) költözött. Az 1766, 1776, 1781, 1801 és 1802-ben összeírt Gábor_{G54} 1783-ban elveszi Skolnik Juditot. Fiai: A Győrött cipész és 1801, 1802, 1824, 1836-ban összeírt József_{G52}, és az 1801, 1802, 1824, 1836-ban összeírt András_{G53}.

György_{G36} fia még az 1766, 1776, 1781, 1801, 1802, 1824 (e két évben „ifjabb” megjelöléssel) és 1836-ban összeírt János_{G46}, Ennek fia szintén János_{G54}, aki 1801-ben még gyerek. Szabó lesz, felesége Kaluzai Anna. Gyerekeik František_{G62} (Rajec, 1832 - Český Tešín 1907) szlovák nyelvész, pap, népművelő. Ennek húga Anna_{G63}, s van még három fivére is.¹³⁸⁸ Ezek közt van Sujánszky János_{G61}, aki 1884-ben Rajecen szabó.¹³⁸⁹ Ő látható a rajeci intelligencia csoportképén 1910-ben, ahol kb. 70 évesnek látszik.¹³⁹⁰ Felesége Kvassay Mária.[...]

¹³⁸⁸ BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK, XIII. V. 541-542.

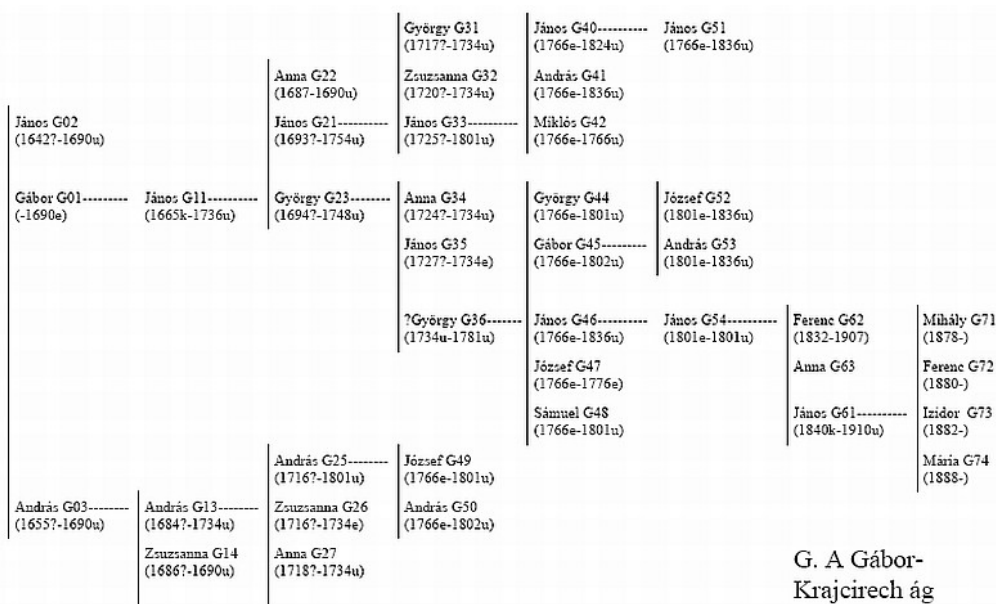
¹³⁸⁹ JEKELFALUSSY 1885, 1087.

¹³⁹⁰ SPRAVODAJ, 2000, 2.

1891-ben még további két Sujánszky iparos él Rajecen,¹³⁹¹ talán ők is ebből az ágból valók.

György_{G36} fia még József_{G47}, aki 1766-ban, valamint Sámuel_{G48}, aki 1766, 1776, 1781 és 1801-ben szerepel a nemesi összeírásokban. Ez utóbbi szintén Győrbe költözött, őt követhette említett unokaöccse, József_{G52}.

Az 1690. összeírásban megadott felsorolásból az derül ki, hogy Gábor_{G01} testvére volt az a János_{G02}, akinek felesége Ilona, de utóduk nem maradt. Szintén testvére az az András_{G03}, akinek fia szintén András_{G13}, aki felségével, Borbálával és gyerekeivel szerepel az 1728 és 1734. összeírásokban, köztük Andrással_{G25}, aki nyilván azonos azzal, akit Gábor-áginak és „idősebbnek” írnak össze (a Mlinarech András_{F22} képest) 1748, 1754, 1766 és 1801-ben, habár Gábornak_{G01} nem volt egyenes leszármazottja.

H. Mikulasech ág Rajecen, majd Suján.

Ez az ág a Rajecre költözött Menyhértől_{B23} vagy Tóbiástól_{B24} származik le. Ez idő szerint minden fogódzó hiányzik, hogy el lehessen dönteni, hogy melyiküktől.

Rajecen 1690-ben összeírják Sujánszky András_{H01}, akinek felesége Anna. Leányuk, Anna_{H11} 1711-ben férjhez megy Tretina András_{H10}hoz, húga, Katalin_{H12} ugyanakkor Galik Miklóshoz.

András_{H01} melletti házban lakóként írják össze – nyilván mint testvérét – Miklóst_{H02}, felségével, Paulovicz Katalinnal és gyermekeikkel. Ezek közül Miklós_{H15} alapít családot, 1711-ben elveszi Juval Annát, 1728-ban írják össze őket. Fiúk szintén Miklós_{H21}, aki 1728 és 1734-ben szerepel Rajecen az összeírásban, felesége Borbála. Ő tekinthető a Suján 1754 után felbukkanó Mikulasech ág ősenek. Az ő fia tehát az az András_{H31}, aki 1766, 1776 („idősebb”) és 1781 években szerepel a nemesi összeírásban. Fiai:

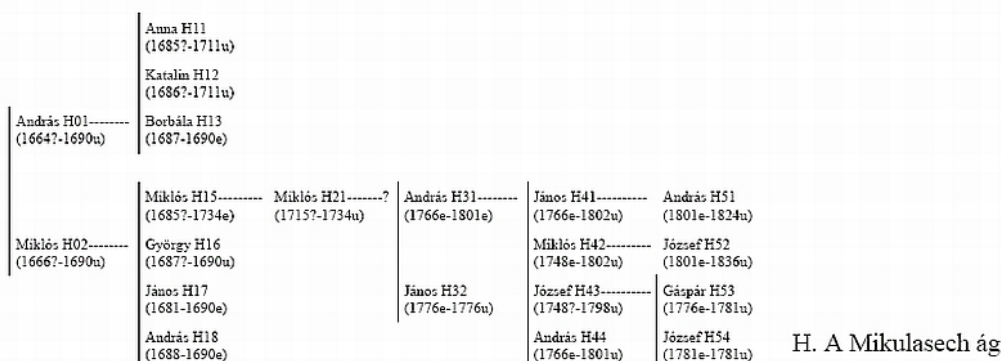
1. János_{H41}, aki 1766, 1776, 1791, 1801 és 1802 években; fia az 1801, 1802, 1824-ben összeírt András_{H51}.

2. Miklós_{H42}, aki ugyancsak az 1766, 1776, 1791, 1801 és 1802 években szerepel a nemesi összeírásban, felesége Mieres Anna, 1768-ban házasodtak össze. Fiúk József_{H52}, őt 1801, 1802, 1824 és 1836-ban írják össze nemesként.

3. Józsefet_{H43} 1766, 1776, 1791, 1801-ben írják össze Rajecen, 1798-ban ugyanott megbérmálkozik, de nemsokkal később már Győrbe költözik. Fiai közül Gáspár_{H53} 1776 és 1781-ben, József_{H54} 1781-ben szerepel nemesként.

4. András_{H44} már ezt megelőzően Győrbe vándorolhatott, de 1776, 1781, 1801-ben még Suján összeírják.

¹³⁹¹ JEKELFALUSSY 1891,

I. Ághoz nem köthető Sujánszkyak.

Az egyik győri Sujánszky ág leszármazottjai lehet az 1884-ben és 1891-ben Keszthelyen élő könyvkötő Sujánszky Zsigmond;¹³⁹² valamint az 19.század végén ugyanott élő két nyomdász, Sujánszky József és László (1903-) - az előbbinek talán fiai.

Ugyancsak innen származhat az a Sujánszky Jenő (1885k-), 1912-ben végzett gyógyszerész, akinek Bolits Olgától való gyerekei, Sujánszky Vera (1927-) és Sujánszky Jenő (Bp. 1929-2006u). Ez utóbbi ötvenhatos szabadságharcos, s úgy tudja, hogy apja Suján született.¹³⁹³ Ez az értesülése azonban téves, mert Jenő nevű Sujánszky sem Suja, sem Rajec keresztelési anyakönyveiben az 1878-1895 közti években nem szerepel. A Jenő keresztnév mellett teljesen idegen is volt abban a színszlovák nyelvi környezetben.

Suján 1836-ban már újabb melléknevekkel találkozunk, amelyek nyilván az eddig említett ágak további elágazásait jelzik, de nem állapítható meg, hogy melyik hová tartozik:

Ilyen alág jelző melléknév a Miko, Galko (Halko), Uher, Burjanec.

A 19. század végén már Rajec környékén is élnek iparos mesterséget űző Sujánszkyak: Így 1884-ben Sujansky Vince, József és János ácsok Suján,¹³⁹⁴ 1891-ben már csak egyikük.¹³⁹⁵

Šujansky František (1872-1949) tímár volt, felesége Židek Jozefína (1874-1951) Fiúk Ferdinand (Rajec, 1899-Handlova 1980) gépészmérnök, főiskolai tanár. Három gyereke született, közte Milan (1941-).¹³⁹⁶

1884-ben és 1891-ben Sujanszky József és Antal is tímárok, de Kiszuca-Ujhelyen,¹³⁹⁷ 1884-ben és 1891-ben Sujánszky Máttyás mesterember Sztranzkén.¹³⁹⁸

A vasútnál is többen találtak munkát: 1911-ben Sujánszky János, vonatmálházó, Zsolnán, Sulyánszky Lajos vasúti díjnok Várnán (Varin). A vasúti szolgálat a család tagjait távolabbra is elszármaztatta. Így Sujánszky István ténfelvigyázóként dolgozott Érmihályfalván, Sujánszky Zsigmond állomás elöljáróként Nagyléta-Vértesen.¹³⁹⁹ Jelenleg is élnek Szlovákián kívül Magyarországon és Romániában Sujánszkyak, sőt Amerikába kivándoroltak is.

¹³⁹² JEKELFALUSSY 1885, 800.; JEKELFALUSSY 1891, 1119.

¹³⁹³ FERENCZY 2006, 49-96.

¹³⁹⁴ JEKELFALUSSY 1885, 22.

¹³⁹⁵ JEKELFALUSSY 1891

¹³⁹⁶ BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK, V. 541.

¹³⁹⁷ JEKELFALUSSY 1885, 1283; JEKELFALUSSY 1891

¹³⁹⁸ JEKELFALUSSY 1885; JEKELFALUSSY 1891

¹³⁹⁹ VASÚTI, 1911

II.

A Sujánszky család általam végzett kutatásáról az internetről értesülve PhDr. Jozef Šujanský megkeresett Zsolnáról és megadta az általa kutatott két szlovákiai Šujanský ág genealógiáját, amelyeket ő a 19. század elejéig vezetett vissza.

Sajnos, – mint ezekből kiderül – e két kutatás, az övé és az enyém nem találkozott össze. Ezzel mintegy példája lett a történelmi Magyarország kutatásának, amelyet magyar és szlovák oldalról egyaránt folytatnak, ám az eredmények egyelőre nem találkoznak.

Adjá Isten, hogy ez mielőbb megtörténjen!

A tőle kapott adatokból viszont összeállítottam az alábbi leszármazási táblákat.¹⁴⁰⁰

K. Mikulašech ágiak, ma

Mint már láttuk, Suján ácsmesterséget folytatott 1884-ben Sujansky Vince, József és János¹⁴⁰¹. 1891-ben azonban már csak egyikük szerepel,¹⁴⁰² aki a Mikulašech ágból való, sujai lakos Jozef_{K11} Šujanský (1853-1942), felesége pedig Mária Uhliaríková (1859-1949). Nyolc gyerekük közül kettő Amerikába vándorolt ki, közte Vincent_{K22} (1897-1980).

Az a fiú azonban, akitől az ág származik, Jozef_{K21} (1891-1982) 1912-ben berukkolt saját lovával a huszárokhoz, – ő ugyan utólag dragoñosokat említ – miután tudott lóval bänni. A sorkatonai szolgálat után nem szereltek le, hanem előléptették tizedesnek a büszke, pödört bajszú huszárt. Ukrajnában megsebesült, majd a Piavéhoz vezénylik. A háború végén hónapokon át bujkálva tér haza, majd elveszi feleségül Katarína Mojžišíkovát. Gyermekük:

1. Ladislav_{K31} (1920-1985), felesége Mária, két lányuk született.

2. Mária_{K32} (1921-1982), aki Hollandiába költözött.

3. Sidonia_{K33} (1923-1992), Lendel-né.

4. Karol_{K34} (1924-1971), felesége Lívia, két lányuk volt.

5. Jozef_{K35} (1925-1992), felesége Mária, Csehországban éltek öt gyerekükkel.

6. Anna_{K36} (1928-1950)

7. Rudolf_{K37} (1930-), gyermekei Rudolf_{K43} és Viera_{K44},

8. Emil_{K38} (1931-), gyermekei Róbert_{K45} (1966-) és Regina_{K46} (1969-)

9. Anastázia_{K39} (1934-), férjezett. Jogi doktor, az állami tervehivatalnál dolgozott, majd diplomáciai szolgálatban Moszkvában.

Második feleségétől, Anna Zliechovától született

10. Zdenka_{K40} Pechanov-né

11. Ján_{K41} (1941-), mezőgazdasági mérnök, eredetileg Suján lakott, majd elvette Helena-t (1943-), azóta Povážská Bystrica-ban laknak. Üzleti ügyei folytán a világ számos országában megfordult. Gyermekük

a. Miloš_{K47} (1963-) közgazdász fontos vezető beosztásokban, Pozsonyban élnek, felesége Jana (1964-), gyermekeik Janka_{K52} (1987-) és Miloš_{K53} (1989-)

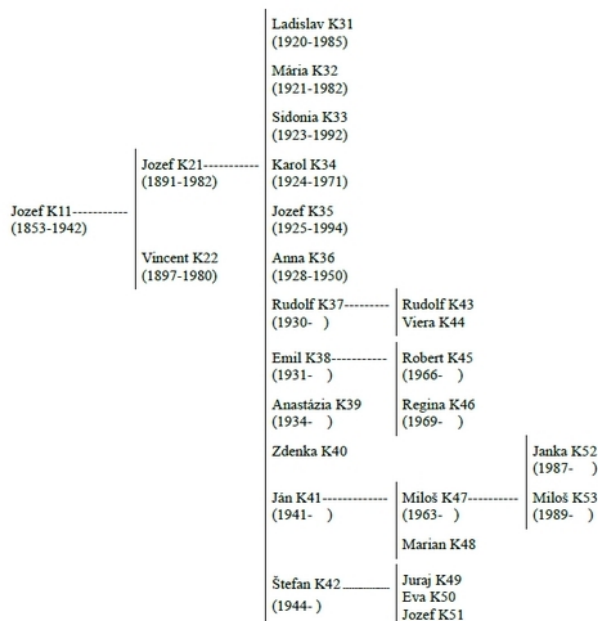
b. Marian_{K48} (1967-), felesége Judita.

12. Štefan_{K42} (1944-), felesége Bertina, Rajecen élnek, gyerekeik Juraj_{K49}, Eva_{K50}, Jozef_{K51}.

¹⁴⁰⁰ <http://www.frivaldszky.hu/suja2> 2013.12.16

¹⁴⁰¹ JEKELFALUSSY 1885, 22.

¹⁴⁰² JEKELFALUSSY 1891

K. Mikulašech ágiak, ma

L. Domanizsai ág

Ez az ág a Suján élő nobilis Matuš (Máté)_{LL1} Šujanský-ra (1803-1844u) vezeti magát vissza. Az illető igen valószínűen a Mlinarech ágbeli Máté_{F47} fia lehet, tekintettel, hogy ez a keresztnév a családban máshol nem fordul elő. Három fia született, mind Suján: 1. Vincent_{L11} (1835-), 2. Ján_{L12} (1840-), akik a Suján 1884-ben ácsmesterséget folytatott Sujansky Vincével és Jánossal azonosíthatók.¹⁴⁰³ A 3. Adam_{L13} (1844-) Mária nevű feleségével együtt az Alföldön telepedett le, Szarajevóban élnek leszármazottjaik. Vincent_{L11} fia, szintén Vincent_{L21} (1865-1921) Suján született, felesége Busfi Mária, Domanizsára költöztek, nyolc gyerekük többnyire ott született. Az első négy kivándorolt Amerikába (lásd M. ág), az ötödik, a csehországi Milovce-n született Ján_{L31} (1883-1917) asztalossegéd bevonult az I. Világháborúban, s az Észak-olaszországi Cirano mellett hősi halált halt. A többi három gyerek maradt Domanizsán:

- Anton_{L32} (1897- 1978) a csehországi Trutnovban született, felesége Anna Dudák, Domanizsán éltek. Fiúk szintén Anton_{L41} (1923-1992), felesége Anna Briestensky. Öt gyermekük közül a legidősebb fiú, Miroslav_{L51} a többi lány

- Anna_{L33} (1900-1955) férje Ondrej Dudák, Trencsénben éltek, és

- Rudolf_{L34} (1902-1956), felesége a csehországi milovicei Karolína Bielek. Gyermekük:

1. Rudolf_{L42} (1925-), helytörténész, restaurátor, aki 2009-ben ilyen minőségében kitüntetést kap; felesége Mária Maruš

2. Jozef_{L43} (1930-2012), felesége Anna Stričov, Zsolnán éltek. Ő szolgáltatta az adatokat ehhez az összeállításhoz. Doktori fokozata volt. Gyermekük:

a./ Jozef_{L52} (1959-), mérnök, felesége Mária Remkov, Zsolnán élnek, két lányuk van.

b./ Ivan_{L53} (1964-), felesége Renáta Guličkov, három lányuk van.

3. Mária_{L44} (1932-), férje Ondrej-Benedikt Bánovčín

4. Antónia_{L45} (1935-), férje Bartolomej Galovič

5. Ján_{L46} (1937-2005), felesége Veronika Ďurčov. Fia: Ján_{L54} (1961-), mérnök, felesége Marta Capík. Gyermekük: Martin_{L61} (1987-) és Peter_{L62} (1990-).

¹⁴⁰³ JEKELFALUSSY 1885, 22.

Matus LL1----- (1803-1844u)	Vincent L11----- (1835-)	Vincent L21----- (1865-1921)	----- M. tábla		
	Ján L12 (1840-)		Ján L31 (1883-1917)		
	Adam L13 (1844-)		Anton L32----- (1897-1978)	Anton L41----- (1923-1992)	Miroslav L51
			Anna L33 (1900-1955)		
			Rudolf L34----- (1902-1956)	Rudolf L42 (1925-)	Jozef L52 (1959-)
				Jozef L43----- (1930-2012)	Ivan L53 (1964-)
				Mária L44 (1932-)	
				Antónia L45 (1935-)	Martin L61 (1987-)
			Ján L46----- (1937-2005)	Ján L54----- (1961-)	Peter L62 (1990-)

L. Domanizsai ág

M. A Domanizsai ág Amerikában

Vincent_{L21} fiai Domanizsán születtek, majd még az I. Világháború előtt kivándoroltak:

1. František_{LM1} (1881-) Argentínába, fiai Frank_{M13} és Ján_{M12}
2. Vincent-Peter_{LM2} (1884-), 1907-ben USA-ba, felesége Mildret, (Somerset, Pennsylvania), tíz gyerekek közül Frank-nak_{M11} (1930-) kilenc gyereke volt
3. Štefan_{LM3} (1886-) szintén 1907-ben vándorolt ki az USA-ba, felesége a rajeci Mária Kučerik, lányuk van
4. Jozef_{LM4} (1889-) előbb 1907-ben Argentínába vándorolt ki, majd 1909-ben az USA-ba.

L. tábla-----	František LM1 (1881-)	
	Vincent-Peter LM2 (1884-)-----	Frank M11----- (1930-)
	Štefan LM3 (1886-)	
	Jozef LM4 (1889-)	

M. A Domanizsai ág Amerikában.

Küzdelmek és átalakulások a Rajeci völgyben

¹⁴⁰⁴Középkori előzmények

Rajec Zsolnától délre mintegy húsz kilométerre található, az egykori Trencsén-vármegye Zsolnai járásában, a délről észak felé folyó Rajcsánka patak völgyében. A Rajeci völgy egy része a középkorban a Rajeci uradalom területe volt, ez később beolvadt a Lietavai uradalomba. E tanulmányban a Rajeci völgyet e szűkebb értelemben veszem figyelembe, csakis Rajecet és közvetlen környékét, lényegében a középkori Rajeci uradalom területét.

Jaszenové, Zbinyó ősi szláv települések, Rajec magja is az, jelentékeny német lakossággal; Frivald német telepes község egy, a Rajeci völgybe csatlakozó patak völgyében. Rajecet német lakosságának egy részével együtt a tatárok elpusztítják, elvonulásuk után újra épül. Gyurcsina és Suja soltész telepítés Frivald és Rajec között, a 14. század húszas éveiben jött létre. 1385-ben a morvák a vidéket teljesen elpusztították. A településeket ezt követően egységesen soltészszégekbe szervezték át,¹⁴⁰⁵ élükön az örökletes bíró tisztet viselő soltészsal (scultetus, richtar, vojít, fojt stb.). 1390 táján egy rajeci polgár két fia vállalja Jaszenov és Zbinyó újratelepítését mint soltész.¹⁴⁰⁶ Gyurcsina és Suja újratelepítését 1392-ben szintén rajeciek végezték el, a Vanov család tagjai,¹⁴⁰⁷ akiknek leszármazottjai lettek a Gyurcsánszky ill. Sujánszky család. Rajec várának súlyosan megsérült erődítményeit lerombolták, majd uradalmával együtt 1397-ben Lietavához csatolták. Rajecet ettől kezdve nem saját várnagy irányította hanem soltész, akinek családi neve Thyl volt, soltészi minőségében pedig Rajeczky.¹⁴⁰⁸ Az 1385-ben elpusztult Frivald helyreállítása csak 1413-ban történt meg. Egy, a Hátszegi kerületből való kenéz kapta meg a falu soltészjogát, ahol néhány magával hozott erdélyi románnal meghonosította az erdei juhászokdást. Ennek kiváltságának rögzítését tartalmazza soltészlevele.¹⁴⁰⁹ Mint a későbbi jogvitákból kiderül, a bíró joga volt még serfőzőt, malmot (fűrészmalom is) tartani. A családot hívják Valachnak is, Klopannak is, mint soltészt pedig Frivaldszkynek. A rommá lett templom helyére a család mint kegyúr újat, nagyobbat épít, s azt szárnyas oltárral látja el.¹⁴¹⁰ E soltészszégek ekkor mind a Lietavai uradalom részét képezik.

Rajec igen jelentős hely volt, a 19. századig Zsolnánál is jelentősebb. Már a 14. század végétől adatok vannak arra, hogy Rajecről a bécsi egyetemre jártak diákok.¹⁴¹¹ 1420 és 1439 közt Rajecen tartotta

¹⁴⁰⁴ www.frivaldszky.hu/harcok 2011.04.13, átdolgozva

¹⁴⁰⁵ FRIVALDSZKY 2007a

¹⁴⁰⁶ A nagyobb részben elhagyott *Jesenow és Izben* (Zbyňov) villicatusát és judicatusát a német nevű *Lampert Rajecz*-i bíró fia Istvánnak és *Jezenow/Jenezow*-i Miklós fiának, Andrásnak adta 25, egyenként 106 dénárt érő márkáért. A mondott két helység András és István apai osztálya. (ENGEL 1977, 144.; FEJÉR CD, X. 4. 642. 1407-re keltezve. Lehet, hogy ekkor írták át. (ZSO nem említi.)

¹⁴⁰⁷ Dezső comes mint honorbirtokos 1392. nov. 9-én *Hennes* fia Péternek és *Hanko* fia Jánosnak adta 10 aranyért az *advocatiat* és *iudicatiat* a „nagyobb részben elhagyott” Suja és Gyurcsina helységeiben azokkal a jogokkal, amelyekkel a *Rajecz*-i *populus* rendelkezik. (ZSO, IV. 2214, V. 787.) Rajeci voltakait illetően: FRIVALDSZKY 2011a

¹⁴⁰⁸ FRIVALDSZKY 2007a, 52-53.

¹⁴⁰⁹ 1413. okt. 22-én Stibor erdélyi vajda Trencsén, Beszterce, Szolnok főispánja és a Vágvidék ura Trencsénben kelt oklevelében hozzájárult ahhoz, hogy hűséges, kedvelt szolgája, a nemes férfi, Michael Walach Frivald soltészjogát (*villicatum et iudicium*) megvegye, földet, erdőt, mezőt, cserjést 250 magyar márkáért. Stibor utasította Liptói László lietavai várnagyot a birtokba helyezésre és Baliczky András túrói ispánt, hogy védelmezze szabadságjogát bármi adóztatási kísérlettől, minden zaklatástól. A szövegből az derül ki, hogy a vevőt elsősorban az állattenyésztés érdekelte, ezek jogának részletes körülírását igényelte: „*in bonis, agricultis, pratis, fenetis, montibus, promontoriis aut aliis quibusvis locis pascere boves, vaccas, scrophas, oves seu alia animalia debeat.*” (DF 266609; Eredeti: By.RF, no. 1.) hártán, papírfelzet alatti pecséttel, XVIII. századi téves olvasat szerint az évszám 1418.; – Regesztá: ZSO IV. 1215. sz.; – Walach Mihály pályafutása, valamint az oklevél szövege: FRIVALDSZKY 2001-2002, 63-64.

¹⁴¹⁰ FRIVALDSZKY 2004a, 379-380.

¹⁴¹¹ 1382-ben *Johannes Paganus de Ragcz*, 1415-ben Johannes és *Martinus de Roitz*, 1426-ban pedig *Dyonisius de Roishcz* (SCHRAUF 1892, 4, 41, 152), 1488-ban *Thetricus Georgii de Raick* (TÜSKÉS 2008)

székhelyét a gazdag és előkelő lengyel lovag, Skrzynno-i Donin, Stibor vajda rokona, Borbála királyné familiárisa. A királyné volt 1427-től Vágbeszterce, s ennek tartozékai, Hricsó és Lietava. Donin hatalmát mutatja, hogy 1437-re e két várat már ő tartja zálogként a kezén.¹⁴¹² Rajecen kancellária működött, amely eredetileg nyilván német nyelvű volt, ám a század második felétől már latin¹⁴¹³ mellett szláv okleveleket is kiadott. A városi könyvet ez utóbbi nyelven vezették.¹⁴¹⁴ 1522-ből való az a jegyzék, amely tájékozódást ad Rajec és a környékbeli falvak gazdasági jelentőségéről. Eszerint Rajec 21,18 Ft dézsmát fizet, a többi, egyháziilag hozzá tartozó 14 falu összesen 32,62 Ft dézsmát, köztük Frivald 3,50 Ft, Gyurcsina 3,50 Ft, Jaszenové 3,50 Ft, Zbinyó 2,87 Ft, Suja pedig 2 Ft összegnyit.¹⁴¹⁵

Kosztka Miklós háborúi

Rajec környékének településszerkezete 1450-re alakult ki, s a jelenkorig változatlan maradt. A soltészség mint lakosságtelepítő intézmény ekkorra betöltötte szerepét. A 16.századra a soltészfalvak lakosai egyenlőkké váltak a jobbágyokkal. 1514 után a soltészok jogait országosan is megnyirbálták, adókat kezdtek szedni tőlük, mindössze a robot és a kilenced alól mentesültek. Az első, 1543-ra keltezett – de 1530 körüli adatokat tartalmazó – urbárium szerint Rajec élén Jan Foyth, Jaszenové élén Peter Voytow (Peter, Fojtok fia), Zbinyó élén Martyn Voytow, Gyurcsina élén Jan Voytow, Suja élén Mathey Voytow stb. áll, ami más szóval annyit jelent, hogy Rajec soltészai a Rajcyak, Jaszenové soltészai a Jaszenovszkyak, Gyurcsinái a Gyurcsánshkyak, Sujái a Sujánshkyak, stb., tekintve, hogy a soltészokat mint örökletes bírói családokat mindig a községükről nevezték el. A soltésztelken kívül Rajecen 76, Jaszenovén 12, Zbinyón 12, Gyurcsinán 10, Suján 6, Frivaldon 16 további jobbágytelket, – amint a német Frivaldon mondták, „gruntot” – írtak össze.¹⁴¹⁶

A hatalmi küzdelem nemcsak az uradalom és soltészségek vertikális viszonylatában folyt, hanem horizontális síkon is. 1495-ben a Szapolyai családé lett Lietava, várnagyuk a csehországi szedleci Kosztka Miklós, aki Szapolyai Jánostól, már mint királytól 1529-ben adománylevelet is kap Lietavára. A két király háborújában Ferdinánd király csapatai 1531-ben megostromolják a várat, ám nem tudták bevenni. 1532-ben Kosztka mégis átállt Ferdinánd oldalára, amiért 1534-ben tőle is adománylevelet kapott.¹⁴¹⁷ 1535-ben iktatták be ennek alapján az új földesurat Lietava uradalmába. Az iktatásnak a Vágbesztercét birtokló Podmaniczkyak azonban ellentmondtak,¹⁴¹⁸ ezért ezt tíz évig tartó háborúskodás követte a Kosztkák és a Podmaniczkyak között. E fegyveres harcokban 1536-ra elpusztult a Lietavához tartozó helységek közül egyebek közt Zbinyó, Frivald, Jaszenové, Gyurcsina, Suja, Rajec.¹⁴¹⁹ Ez a vidéknek már harmadik pusztulása volt, 1241 és 1385 után.

A hatalmi küzdelmek nemcsak jogi, hadi, hanem vallási eszközökkel is folytak. A német reformáció a német egyetemeken tanuló diákok, valamint német kötődéssel rendelkező urak révén hamar eljutott Magyarországra is. Kosztka Miklós személye az új, protestáns tanokat képviselte. Hatalmát erősítendő, nem sokkal beiktatása után, 1536 táján egy protestáns lelkészt helyez el – egy németet – a német nyelvű, Rajecet leszámítva az egyetlen saját templommal rendelkező településre, Frivaldra. Ehhez ugyan nem volt joga, mert e templom kegyura nem Kosztka volt, hanem a falu soltész-családjá, a Frivaldszkyak. Ám 1526 óta Frivaldon éppen interregnum volt a soltészségben, mert egyik soltészfiú sem tudta magára váltani a tisztséget.¹⁴²⁰ Rajecen, – amely egyúttal a környék plébániaközpontja volt – ez a hatalmi befolyás biztosítva

¹⁴¹² Doninról részletesebben: ENGEL 1996, I. 214, 280, 431, II. 214.; DVOŘÁKOVÁ 2002, 407-409.; Az 1439. évet illetően: DL 44697

¹⁴¹³ DL. 19421. (A kiadási hely *nem* Regéc!) Studenecz falut FEKETE-NAGY 1941, 190. sem ismer

¹⁴¹⁴ DF 268738, az egyik latin fordítása: DF 268737

¹⁴¹⁵ DF 26839

¹⁴¹⁶ By.OK, fasc. 182. no. 1-5.

¹⁴¹⁷ KAVULJAK 1948, 50-51.

¹⁴¹⁸ LUKINICH 1937-1942, II. 522-525.

¹⁴¹⁹ OL E158, XVIII k. 79-109.; idézi: LUKINICH 1937-1942, II. 580-590.

¹⁴²⁰ FRIVALDSZKY 2007b, 230.

volt azzal, hogy ott már 1527-ben Kosztka Péter volt a plébános,¹⁴²¹ Kosztka Miklós unokaöccse,¹⁴²² aki a reformáció híve lehetett, mint rokonsága is.¹⁴²³

A tíz éves háborúskodás során Podmaniczky benyomul a Kosztka-birtokra, Rajecet elfoglalja. Az egykori Donin-féle palotából és templomból várkastély alakít ki, és erődítményekkel látja el.¹⁴²⁴ Négy sarkán négy bástya helyezkedett el, kétszáz lengyel és cseh katona védte. Az épületet palánkkal és földdel vették körül, ezt pedig két lándzsa széles és egy lándzsa mély vizesárok vette körbe. Ezen túl a környék mocsaras volta adott védelmet. A király spanyol katonákat küldött Rajec ellen Alvaro de Sande vezetésével. Podmaniczky hiába küldött felmentő sereget, az erődöt a spanyolok bevették, majd lerombolták. Ekkor a Kosztkák és a Podmaniczkyak 1545-ben Rajecnél fegyverszünetet kötöttek.¹⁴²⁵ Az 1546-os adóösszeírásból kiderül, hogy a Kosztkák-birtoka Rajeci völgy helységei mind elpusztultak, lakói nyomorognak, éhséget szenvednek annyira, hogy a legtávolabbi két községbe (Frivald és Gyurcsina) az összeíró már el sem ment, sőt, meg sem említette őket.¹⁴²⁶ A kárt a vidék viszonylag könnyen kiheverte. A hatalmas pusztulás¹⁴²⁷ az 1548-i rovásadó összeírásban már csak részben tükröződik. Ebben csak Jaszenovét és Zbinyót illetően írák, hogy a királyi hadak, a spanyol lándzsások felégették,¹⁴²⁸ illetve, hogy frivaldi telkek egy része még 1549-ben is üresen állt.¹⁴²⁹

Itt az a figyelemre méltó, hogy ellentétben az előző évszázad gyakorlatával, az elnéptelenedett falvakat nem kellett szervezett módon újratelepíteni, mert a vidéknek volt már akkora lakossága, hogy ez spontán módon megtörtént, ha nem is azonnal.

A háborús károk helyreállítása után Frivaldon a legidősebb fiú, Frivaldszky Klopán Mátyás magára tudta váltani a soltészséget. 1553-ban történt hivatalba lépésével Frivaldról a protestáns lelkésznek távoznia kellett.¹⁴³⁰ A soltész fellépésének eredményességét elősegítette az uradalom kivérzettsége, meg Kosztka valószínű megrokkánása is.

A vasöklű Thurzók uralma

A Rajeci völgy a nyitrai egyházmegyéhez tartozik. Püspöke a mohácsi vész idején egy Podmaniczky, inkább politikus és katona, mint lelkipásztor. Halála után, 1530-ban Ferdinánd főkegyúri jogával élve a püspökséget lutheránus érzelmű hadvezérének, Török Bálintnak adja azzal, hogy jövedelmét a török elleni védekezésre fordítsa. Halálát követően a püspökség 1534-ben Thurzó Eleké lesz annak fejében, hogy a királyt pénzelte. Ő viszont unokaöccse, Thurzó Ferenc kezére játssza a javadalmat, ő azonban csak 1544-ben kerül birtokba.¹⁴³¹ Nem nehéz elképzelni, hogy az egyházmegye lelki irányításával ezalatt nem törődött senki, hozzávéve azt is, hogy az egyházi javadalmakat már jó ideje politikai szempontok szerint osztogatták, emiatt ugyanakkor számos katonáskodó egyházi személy esett el a mohácsi síkon.

Thurzó Ferenc közben lutheránus lesz és megnősül. Kosztka lányát, Borbálát veszi el feleségül 1556-ban. Még ugyanebben az évben meghal Kosztka Miklós. Thurzó 1558-ban 12 640 forintért királyi adományt kap Lietavára.¹⁴³² Rajec kiheverhette korábbi pusztulását, s változatlanul jelentős hely maradt, mert Kosztka Miklós, majd 1561-ben lánya is ide temetkezik a plébániatemplomba¹⁴³³, nem pedig a lietavai várkápolnába. Thurzó a német *cuius regio, eius religio* elv alapján Rajecet 1560-ban végleg protestánssá teszi.¹⁴³⁴ A második templomos hellyel, Frivalddal ezt ilyen egyszerűen azonban már nem tehette meg, már

¹⁴²¹ LOMBARDINI, II. 441.

¹⁴²² NAGY IVÁN, VI. 381.

¹⁴²³ VARSIK 1932, 115.

¹⁴²⁴ Thurzó Ferenc 1561-ben ezt írja Podmaniczkyról: „zegény Kostka wramnak warassyban, Solnan, Rayczon kastelt chynáltatoth” (LUKINICH 1937-1942, V. 430.)

¹⁴²⁵ LUKINICH 1937-1942, III.335-337.; FRIVALDSZKY 2012a

¹⁴²⁶ LUKINICH 1937-1942, III. 403.

¹⁴²⁷ KAVULJAK 1948, 49.

¹⁴²⁸ LUKINICH 1937-1942, III. 566-574. (OL E158 XLIII 249-365.)

¹⁴²⁹ OL E158, Trencsén m. XLIV. 130. 167 cím; OL E158, XLIII k. 249-305. és XLIV k. 71-127.; idézi: LUKINICH 1937-1942, III. 574. és IV. 69.

¹⁴³⁰ FRIVALDSZKY 2007b, 230.

¹⁴³¹ REX 1913, 42-44.

¹⁴³² KAVULJAK 1948, 53-55.

¹⁴³³ FRIVALDSZKY 2011b

¹⁴³⁴ FRIVALDSZKY 2007b, 231-232.; 1568-ban lelkészét már név szerint is ismerjük.

azért sem, mert Thurzó Ferenc jogát Lietavára Dersffy, a másik Kosztká-lány férje, Sztrečsény ura elvitatta, ezért csak újabb királyi döntés után, 1569-ben tekinthette az uradalmat sajátjának.¹⁴³⁵ Ekkor azonban már valóban lehetősége nyílt Thurzónak radikális terve keresztülvételére. A frivaldi soltész – Frivaldszky Klopán Mátyás – fiát, Jánost megteszi Lietava udvarbírójává (provisor), majd 1571-ben utasítja, hogy a frivaldi templomot vegye protestáns kézbe. Az udvarbíró ennek megfelelően a templom szentélyében lévő, s feltehetőleg éppen saját apja által készítettetett falfestményt lemeszeli. Erre az intézkedésre azonban változatlanul sem neki, sem urának sem volt joga, mert a kegyúri jog a soltészt, az apát illette, aki viszont – mint láttuk – nem volt híve a reformációnak.¹⁴³⁶ 1574-ben Frivaldszky János megházasodik, elveszi a biccsei kastélyt felépítő, svájci családból származó, milánói építőmester lányát, aki nászajándékként a biccsei kastélyhoz hasonlóan átalakítja veje kúriáját is Frivaldon.¹⁴³⁷ Ugyanez évben Thurzó Ferenc meghal. Fia, Thurzó György 1583-ban lesz nagykorú. Addig anyja, Thurzó Ferenc második felesége, Zrínyi Katalin kezeli a birtokot.¹⁴³⁸ Lietava birtokán négy testvérnek, Thurzó Ferenc és Zrínyi Katalin gyermekeinek kellett volna osztoznia. Ez azonban még azután sem történt meg, hogy mindegyikük nagykorú lett. A fiúörökös, Thurzó György tartotta ugyanis kézben három húga részét is egész életében, sőt, még özvegye, Czobor Erzsébet is így járt el, egészen a haláláig.¹⁴³⁹

Thurzó György nagykorúsítása utáni egyik első ténykedése az volt, hogy közbenjárt II. Rudolf királynál Frivaldszky János lietavai *agilis* udvarbíró megnevesítése érdekében. Ez meg is történik még abban az évben, 1583-ban.¹⁴⁴⁰ Erre azért volt szüksége, mert provisor csak nemes ember lehetett.

Thurzó 1584-től kezdve Ernő főherceg udvartartásában 11 esztendőn át kapott fizetést, majd címet – előbb mint étekgógó, majd mint pohárnok – miközben többször is Dobó Ferenc és Pálffy Miklós generálisok mellé rendelték végvári, majd tábori szolgálatra.¹⁴⁴¹ Közben 1585-ben átvette birtokai irányítását is. Legelső ténykedésének egyike volt a frivaldi templom fölötti kegyúri jog most már legális megszerzése: A templom telkéért cserébe a soltésznek egy termő telket adott.¹⁴⁴² Thurzó a templom feletti hatalmának jeleként harangtornyot épít mellé és harangot is adományoz hozzá.¹⁴⁴³ A frivaldi soltészt rábírja, hogy még életében adja át a soltésztséget fiának, Jánosnak. 1586-ban Rajec város bírása és a tanácsbeliek ennek megfelelően bizonyítványt adtak ki arról,¹⁴⁴⁴ hogy nemzeti Frivaldszky Klopán Mátyás, frivaldi bíró a bírói telket oszthatatlanul fiára, Jánosra ruházta át 200 aranyért. Az oklevél leírta a soltészbíró másik két fiának, Andrásnak és Menyhértnek juttatott birtokot is, a későbbi Richterandris illetőleg Skolnyik gruntokat. Ezek a soltésztséggel egybe nem függő, anyai részről örökölt jobbágytelkek voltak, amelyek révén testvéruknek, a provisoroknak jobbágyai lesznek. Végül 1587-ben Thurzó György örökvallást ad a királyi személynök előtt arról, hogy a Frivaldon bírt és a lietavai uradalomhoz tartozó scultetiát a neki és apjának tett hűséges szolgálatokért Frivaldszky Jánosnak örökösen adományozza, telket, erdőt, legelőt, malomjoggal, fűrészmalomjoggal, halászattal stb. együtt.¹⁴⁴⁵ Thurzó ezzel azonban csak arról mondott le, amire a családnak már 1413 óta joga volt.

Thurzó György Rajec igazgatását átalakítja: Soltészbíró helyett – amelynek mindenkori személye nem tőle függ – választott bíró irányítása alá helyezte, akinek megválasztását befolyásolhatta, majd a korábbi soltészcsaládot kárpótlásul megnevesítette.¹⁴⁴⁶ Ennek közelebbi körülményeit nem ismerjük, csak következtetni lehet rájuk: 1586-ban a rajeci bírót már nem Voytovnak (=Soltészfi), nem is Thilnek (ami a család eredeti neve), de Rajczynak (Rajec soltészának minőségében) sem hívják, hanem Macko-nak, más szóval egy olyan család tagja lett a bíró, aki nem volt tagja a soltészcsaládnak. Ebből viszont az

¹⁴³⁵ KAVULJAK 1948, 53.

¹⁴³⁶ FRIVALDSZKY 2007b, 231-232.

¹⁴³⁷ FRIVALDSZKY 2006, 20.

¹⁴³⁸ KAVULJAK 1948, 56-57.

¹⁴³⁹ KAVULJAK 1948, 56-58.

¹⁴⁴⁰ By.RF, no. 3.; a címerlevél kelte: Bécsben, 1583. szeptember 13-án. A címer képe: FRIVALDSZKY 2011b

¹⁴⁴¹ PÁLFFY 2009, 20.

¹⁴⁴² By.TŽRV, 1728; OL A39, 756/1773, 54-56.

¹⁴⁴³ FRIVALDSZKY 2004a, 384.

¹⁴⁴⁴ By.RF, no. 4.

¹⁴⁴⁵ By.RF, no. 6. (4 db XVIII. sz. másolat); OL C30, Trencsén m. 2.fasc. 28. (B 1113. tek.); P1341 Lad. 27, 9. fasc. Protocolon. 23. fol. (korabeli másolat)

¹⁴⁴⁶ FRIVALDSZKY 2011b, Rajeczky néven: A címer álló griff, mancsaiban szablyával

következik, hogy ez a Macko nem soltész volt, hanem választott bíró. Ugyanakkor a tanács egyik tagja Thil¹⁴⁴⁷ volt, a korábbi soltészcsalád tagja. Mindebből két dolog is világossá válik: Az egyik, hogy nem ő a bíró, mert csak tanácsos, a másik, hogy a soltészség már megszűnt, hiszen a bírót nem Rajczynak (vagy Rajeczkynek) hívják, aki már nem volt soltész, de nemes sem, mert ha az lett volna, ismét használhatta volna a Rajczy (Rajeczky) nevet nemesi névként.¹⁴⁴⁸ Az 1608. évi urbárium végül egyértelműen közli, hogy Rajecen évente választott bíróság van, ugyanakkor sem Rajczy, sem Thil nevet nem említi az adózók közt, amiből az derül ki, hogy a család már nemesi státusba került.¹⁴⁴⁹

Amikor Thurzó György birtokait 1585-ben elfoglalta, Lietaváról Biccse-re helyezte székhelyét. Itteni uradalmában a gyurcsinai soltész testvérét, Gyurcsánszky Jánost tette meg udvarbírónak. Neki, valamint György és Mihály nevű testvéreinek címerlevelet is szerzett 1587-ben,¹⁴⁵⁰ akik közül Gyurcsánszky György a Gyurcsinában maradt soltész volt. Még 1604 előtt Thurzó György neki és Gyurcsánszky Jánosnak soltési telket is adományoz hű szolgálatukért Gyurcsina községben.¹⁴⁵¹

Ebben az időben kezdett kialakulni a magyar arisztokrácia. Thurzó György 1599. júliusában Magyarországon elsőként egyszerre kapja meg a magyar királyi pohárnokmesteri tisztséget és a bárói címet is.¹⁴⁵² Kiváló politikusnak, diplomatának ismeri a történelem, a neki kiszolgáltatottakkal szemben azonban nem ismert kíméletet. Amikor megbízást kap arra, hogy Lednic földesura, egy királyi szállítmány ellen rablótámadást, ezzel felségsértést elkövetett Telekessyvel szemben járjon el, az elbujdosó s kegyelmet kérő Telekessyt törbe csalja: magához hivatja 1600. karácsonyán, de tárgyalás helyett lefogatja.¹⁴⁵³

Alárendeltjeivel szemben még kevésbé kíméletes. Az 1590-es évek végén Thurzó rangjához méltó építkezésbe kezd Biccse-n egy nászpalota építésébe, ez minden pénzt fölemészt. Felsőgével folytatott levelezéséből látni, hogy tisztartóit mennyire hajszojja. Az udvarbíróktól elvárták, hogy az urbárium írásban vagy hagyományban, esetleg egyszerű parancsban előírt kötelezettségét a jobbágyoktól behajtsák, bármilyen eszközzel. Ezt várták el Frivaldszky Jánostól is. Ura parancsára így 1599. nyarán börtönbe vetette azokat, akik a sajtért járó pénzt nem tudták előteremteni. Augusztus 18-án azonban közbenjárt értük: E szegény emberek ott vannak a börtönben, holott már dologidő van.¹⁴⁵⁴ Amire nyilván megkapta válaszul azt az engedélyt, hogy az emberek inkább a földeken robotoljanak, mint a börtönben legyenek. Hogy mekkora összegről lehetett szó, az iránt tájékozódásul szolgálhat, hogy az egész uradalom sajtbevétele 1615-ben 20 Ft 2 dénárt tett ki.¹⁴⁵⁵ Thurzó egyébként sincs megalégedve az udvarbíróval. 1599. augusztus 22-én rövid ideig Lietaván tartózkodván azt panaszolja, hogy nem volt jó bora.¹⁴⁵⁶ Majd az általa létesített halastó várakozáson aluli termése ingerli fel. Felesége 1600. november 1-jén írt levelében azt javasolja neki, hogy a halastó kárát hárítsa Frivaldszkyra,¹⁴⁵⁷ akit végül 1601-ben elcsapnak hivatalából¹⁴⁵⁸ és börtönbe vetik.¹⁴⁵⁹ Frivaldszky János utódának a biccsei udvarbíró, akit „utálatos kecskeszakállú tót Gyurcsánszky”¹⁴⁶⁰ néven aposztrofál, és szintén fenyeget,¹⁴⁶¹ Gyurcsánszky Jánost teszi

¹⁴⁴⁷ By.RF no. 4.

¹⁴⁴⁸ Az ugyanez évben, 1586-ban Márkusfalván említett Andreas Rajcsenus (Rajczy András) ottani rektor ugyan viselhette ezt a nevet, ám csak azért, mert még a soltési családból született: REZIK – MATTHEIDES, 126, 195.

¹⁴⁴⁹ OL P1341, 27. lad. 10.fasc. Ratio victualium

¹⁴⁵⁰ FEDERMAYER 2000, 60.

¹⁴⁵¹ KAVULJAK 1948, 86.

¹⁴⁵² PÁLFFY 2009, 20.

¹⁴⁵³ KOČIŠ-KURUCÁROVÁ, 33, 149.

¹⁴⁵⁴ By.ThK, II - F/20

¹⁴⁵⁵ By.OK, fasc. 182, no. 15.

¹⁴⁵⁶ THURZÓ 1876, II. 1, I. 188, 286.

¹⁴⁵⁷ OL E196, Irreg. 39.cs. 2 t. 147. sz. É.n. (= 1600!)

¹⁴⁵⁸ Ezt írta Thurzó György 1601 január 1-én Lietaváról feleségének: „az itt fennvaló dolgaimat, úgy mint a Ljethavai jószágomba ma elvégezvén és az új udvarbíró helére állítván, holnap Árvában indulok.” (THURZÓ 1876, II. 1.)

¹⁴⁵⁹ Thurzóné, Czobor Erzsébet járt közbe végül az érdekében, mert 1603. október 20-án férje ezt válaszolta neki a váci szigetről: „Frivaldszkyt, én édes lölköm, bátor bocsásd el jó kezességre, de ha addig adósságát mind pénzből s mind vetésből meg nem fizeti még Isten haza viszen, bizonyos legyen benne, hogy akasztófával fizet.” (THURZÓ 1876, II. 94.)

¹⁴⁶⁰ KAVULJAK 1948, 71.

¹⁴⁶¹ „Az halászatból való káromat es lássa Gyurcsánszky kivel kell megfizetni, mert én kárt nem akarok vullanom.” (THURZÓ 1876, II. 94.)

meg.¹⁴⁶² Alighanem büntetésből helyezi Biccseről erre az eldugott helyre. A „halászatból” való kár ügyében Thurzó külön vizsgálatot rendelt el, „*mely udvarbíró idejében halasították meg az tókot*”, hogy eredménytelen volt a halászat.¹⁴⁶³ Csak 1611-re vált világossá, hogy a halászat káráért nem is a tisztartók voltak felelősek, mert az elszaporodott csukák irtották a többi halat. Frivaldszky János a rajta követelt összeget végül csak nemesi birtoka harmadrészének átengedése fejében testvérétől, Andrásától tudta megszerezni.¹⁴⁶⁴ Ez úgy értendő, hogy András megváltotta saját telkét a jobbágyi terhektől, amivel testvérenek mint nemesnek tartozott volna. Így amikor 1603. decemberében Thurzó átutazott Lietaván, a tisztartó ki tudta urát fizetni, nem akasztotta fel,¹⁴⁶⁵ hanem szabadlábra került. Közvetlenül kiszabadulása után, a lietavai vár irodájában végintézkedést tett arról, amiye maradt: ingóságairól, állatairól és földjeiről.¹⁴⁶⁶ Ezzel együtt 1604-ben még mindig tartozott 4 köből gabonával.¹⁴⁶⁷

1605 tavaszán Bocskai hajdúi betörték az uradalom területére, sőt tovább hatolva május 21-én felgyújtották a biccsei várat.¹⁴⁶⁸ A hajdúk elől Thurzó és más urak Lietavába menekültek. Biccseán Kardos Gáspár volt akkor már a provizor, aki rendszeresen tájékoztatta urát a fejleményekről, például, hogy a jobbágyok megtagadták a robotot. Thurzó megtorlásul elrendeli a fizikai büntetések alkalmazását.¹⁴⁶⁹ A hajdúk Biccset megelőzően csak Csicsmányt és Facskót dúlták fel,¹⁴⁷⁰ mert Frivald és Rajec lakói melléjük álltak uruk ellenében, sőt részt vettek a biccsei vár felgyújtásában is,¹⁴⁷¹ mi több, gyanítható, hogy ők vezették a hegyeken át a hajdúkat a várhoz. Rajec sem úszta meg teljesen sértetlenül a hajdújárás. Az 1608-i rajeci urbárium említ néhány pusztát telket, amelynek jobbágyai elmenekülhettek,¹⁴⁷² templomát is kár érthette, mert 1610-ben állítottak ismét helyre. Thurzó 1605. június 2-án foglalja vissza a hajdúktól a „*felette pusztát és romlott*” biccsei várat.¹⁴⁷³ Közben kettős játékot játszott: 1605. július 1-jén, már az események után érkezik Bocskaitól egy oltalomlevél Thurzó jószágaira, arra hivatkozva, hogy a fejedelem hűségére tért. Thurzó azonban megírja feleségének, hogy e levelet senkinek meg ne mutassák, csak a hajdúknak, mert nem áll szándékában Bocskaihoz állni.¹⁴⁷⁴ A hajdúk fenyegetése sem múlt meg el teljesen. 1606. őszén, a még zsitvatoroki béke idején is a Trencsén megyében portyáztak.¹⁴⁷⁵ Az 1606. novemberi bécsi béke végül megakadályozta Thurzót, hogy kastélyának felgyújtását megtorolja.¹⁴⁷⁶

Frivaldszky János 1606. május 8-án Frivaldon végrendelkezett. Megerősítette korábbi, 1603-ban tett intézkedését. A (megmaradt) földeket a nyolc fia közt nyolc quart-ban mérte ki, s úgy intézkedik, hogy a malom, fűrész és serfőző hasznából is egyenlően részesedjenek. Fiait és menyeit békességre intve, intézkedett testvérei helyzetéről is, az végakarát pedig – érezhető rettegéssel – „*a szeretett, nagy hatalmú Thurzó György úrra, valamint nagy hatalmú fia őhatalmasságára*” bízta.¹⁴⁷⁷

Ami a Rajeci völgyet illeti, bár Thurzó György a lutheránus plébániát Frivaldon már 1600. előtt megalapította, a falu első evangélikus papját csak 1606-ban tudta itt elhelyezni Péter Petschius¹⁴⁷⁸ személyében, mert addig úgy látszik, a falu ellenállt. A lelkész a sziléziai Leobschitz-ből származott, németül prédikált.¹⁴⁷⁹ Harcos reformátor volt, a „pápistaságot pörölyözte” Pázmány Péterrel is polemizálva.¹⁴⁸⁰ Nem nagyon érezhette magát azonban biztonságban a faluban abból következően, hogy

¹⁴⁶² By.OK, Lietava, Elenchus, „L” kötet, 782-783. (1607-ben és 1615-ben is itt találjuk).

¹⁴⁶³ THURZÓ 1876, II. 88, 296.

¹⁴⁶⁴ By.RF, no. 32.

¹⁴⁶⁵ THURZÓ 1876, II. 296.

¹⁴⁶⁶ By.TŽPC, III. 5/56 (1791)

¹⁴⁶⁷ By.OK, fasc. 182/2, 21.

¹⁴⁶⁸ KOČIŠ 1974, 102.

¹⁴⁶⁹ KOČIŠ 1974, 101.

¹⁴⁷⁰ By.ThK, II-T/41

¹⁴⁷¹ JANČO 1962, 49.

¹⁴⁷² OL P1341, 27. lad. 10. fasc. Ratio victualium

¹⁴⁷³ THURZÓ 1876, II. 134.

¹⁴⁷⁴ THURZÓ 1876, II. 137. Thurzó Györgyöt nem véletlenül nevezi „alamuszi”-nak SZÁDECZKY - KARDOSS 1993, 223.

¹⁴⁷⁵ THURZÓ 1876, II. 159.

¹⁴⁷⁶ Erről a „reconciliatio”-ról okiratot ad ki 1607-ben: OL P1341, Lad. 27. 9. fasc. Protocolon... (1613) 33.

¹⁴⁷⁷ 17. századi szlovák fordítás az eredeti németből: By.TŽPC III. 5/56 (1791)

¹⁴⁷⁸ LOMBARDINI I. 440-450, II. 438-459; FABO 1869, 3., Reviczky János 1543-1658 évekre terjedő feljegyzései alapján

¹⁴⁷⁹ EvK, V. 49. 342-343.

¹⁴⁸⁰ PETSCHIUS 1612

felettese, Johann Nositius, biccei főlelképásztor egy 1607. decemberi levelében frivaldi német összeesküvésről írt Thurzónak és egy fiatalember kiszabadítását kérte tőle, akit egy összetűzésnél börtönbe vetettek.¹⁴⁸¹

Az 1606-ban árván maradt Frivaldszky-soltészfiúk jogilag együtt voltak Frivaldon bírótársak¹⁴⁸², a funkciót éves váltásban látták el, miután egyik sem tudta magára váltani az egész soltészséget. A soltészoknak kötelességei közé tartozott a futár-, valamint a Thurzó udvartartásban végezett asztali szolgálat. A biccei nászpalotában az 1607, 1612, 1614. és 1618. években a Czobor Erzsébet által szervezett, marha-, juh-, baromfihekatombákat, elképzeltetetlen mennyiségű lisztet, bort, valamint mindenféle drága, ritka, egzotikus ételeket elköltő hatalmas lakodalmakon teljesítettek szolgálatot. Ebben azonos elbírálásban volt részük mind az uradalom jobbágynak, mind a házi cselédségnek, mind a tisztviselőknek, beleértve a nemeseket is. Az utóbbi két kategóriából kerültek ki a díszörségek parancsnokai, akik arra is vigyáztak, hogy „senkit a gaz nép közül be ne bocsássanak;”¹⁴⁸³ a „bortöltők” (pohárnokok), akik mellett a fizikai munkát drabantok végezték; „a sáfár segítői” húsvágásban; végül konyhai személyzet irányítói.¹⁴⁸⁴ A Thurzó-udvartartás első látásra emlékeztetett a fejedelmi, királyi udvarokéra, mint pl. Ernő főhercegére, amelynek maga Thurzó is tagja volt, amelyben előkelőségek voltak a főlovászmesterek, főpohárnokok, étékfogók. Am Thurzó Györgynél az ilyen feladatok ellátása nem tisztesség volt, hanem kötelesség; nem is egyfajta tisztség, amit mindig ugyanaz a személy látott volna el, hanem valaki hol pohártöltő volt, hol szállásmester stb.; végül pedig nem hogy fizetséget kaptak volna érte, hanem pénzért kellett megváltani ezeket a kötelezettségeket, ha valaki szabadulni akart tőlük. A 1607-beli Thurzó-lakomán szolgálatot teljesítő személyek közt Gyurcsánszky János mellett említenek egy másik Gyurcsánszkyt is.¹⁴⁸⁵ Ez az összes birtokok prefektusa, Gyurcsánszky György, birtokügyekben ura teljhatalmú képviselője volt, („familiáris praecipuus”, „familiáris intimus”).¹⁴⁸⁶ Mellette Thurzó György biccei udvartartását vezette mint udvarbírája, illetve prefektusa.¹⁴⁸⁷

Thurzó a következő években változatlanul szidta és hajszolta lietavai, biccei, árvai tisztartóit.¹⁴⁸⁸ Ők meg nyilván a jobbágnépet, a „szegénységet”. 1611 nyarán a biccei és lietavai uradalom területén az elviselhetetlen terhek miatt a jobbágyok lázongani kezdenek. Még Gyurcsánszky és a biccei udvarbíró is a pártjukat fogják. Thurzótól távol áll bármiféle megértés, megfenyegeti a tisztartókat.¹⁴⁸⁹ „Gyurcsánszky”, aki azonos a lietavai tisztartóval Gyurcsánszky Jánossal, 1611-ben rajeci templom huszártornyába egy 20 fontos kis harangot adományoz,¹⁴⁹⁰ ezt sejtetően jóvátételül teszi a lázongásban való részvételéért. A „biccei udvarbíró” pedig Kardos Gáspár.

Frivaldon a lakosság ellenszenva a Thurzók iránt az általuk odahelyezett lelkész ellen fordul. Petschiusnak emiatt 1611-ben mennie kell a faluból.¹⁴⁹¹ Kassára költözik, 1612-ben már itt adta ki röpiratát – magát ugyan még frivaldi lelkésznek nevezve.¹⁴⁹² Rajecen ugyanakkor a lelkészeknek a lakossággal

¹⁴⁸¹ By.ThK , II-N/27; By.ThK II-P/31

¹⁴⁸² OL P1341, Lad. 27. 10. fasc. Ratio victualium (1608) 64-65. fol.; KUŠIK 1959, II. 234-235.; By.OK, Lietava, Elenchus „L” kötet 426-428, By.OK, fasc.171. no. 4.

¹⁴⁸³ RADVÁNSZKY 1879, III. 16.

¹⁴⁸⁴ RADVÁNSZKY 1879, III. 7-11, 14-18.

¹⁴⁸⁵ RADVÁNSZKY 1879 III. 7-8.

¹⁴⁸⁶ ILA 1955,124.

¹⁴⁸⁷ ILA 1933, 228.

¹⁴⁸⁸ THURZÓ 1876, II. 174, 193, 245.

¹⁴⁸⁹ THURZÓ 1876, II. 290. „Gyurchánszky és az biccei udvarbíró, nem tudom ki akarattából egyben gyűjtven az szegénységet, azt certálták, mint oly szegények akarván azzal magát némely közülök megmenteni, hogy az ő kereskedése miatt nincsen semmi bántása az szegénységnek. Az szegénység okot vevén abbul, minemü levelet irtanak énnekem im oda küldtem, és efféle mód nélkül való szegénységnek egyben gyűtésükkel okra indították őket, hogy ugy az mint ők kiványják, csak semmi jövedelem lenne jószágombul, és azok kereskedvén, magok hasznát és nem az enyémet futnák. Megmond az rosz embereknek édes lelköm, hogy efféle czigánságokat és mód nélkül való praktikájokat jó néven nem veszem ezután is tülök.”

¹⁴⁹⁰ LOMBARDINI, II. 444. „C. D. JOHANN. DIUR. F. C. A. P. A. 1611” felirattal

¹⁴⁹¹ EvV. 20. : 1611-ben Lány Illés vizitációja idején már Frivaldon nem volt lelkész.

¹⁴⁹² PETSCHIUS 1612; E művet az irodalom általában Láni Illésnek tulajdonítja, a Petschius nevet álnévnek minősítve. Ő azonban létező személy volt: ld. FRIVALDSZKY 1997a. Fiáról is tudunk, egy 1639-ben Kassán verset író diák, Andreas Petschius személyében, ld. ČAPLOVIČ 1984, 850.

konfliktusuk sem ekkor, sem később sem volt. Frivaldon Peter Petschiust követően 1621-ig nem is volt lelkész.

Gyurcsánszky Jánosnak nem bocsájtották meg a lázadásban való részvételt, meg udvarbírói tevékenységével sem lehettek megelégedve, akárcsak elődjével sem, ezért Thurzó György temetése után – 1617-ben, s nem törődve azzal, hogy nemes emberről van szó – fia, Imre egyszerűen lefejeztette.¹⁴⁹³ Acsády Ignác a 17. század főúri osztályáról írja, hogy haragjukban az urak olykor büntetlenül meg is ölték valamely szolgájukat vagy jobbágyukat, vagy akár egy nemes embert is, miután „a befolyásos főúrral szemben megszűnt a törvény büntető hatalma.”¹⁴⁹⁴ Kérdés, hogy Thurzó György monumentális temetésén – amely után az egyik Gyurcsánszky fejét veszik – vajon milyen érzésekkel haladhatott testvére, a másik Gyurcsánszky a gyászmenetben, az uraságtól kapott posztó gyászruhában.¹⁴⁹⁵ Gyurcsánszky György Szirmiai Theodosiussal, Sándor Jánossal, Abaffy Györggyel, Abaffy Miklóssal együtt Thurzó György végrendeletében a javak felügyeletével megbízott gondnok volt,¹⁴⁹⁶ s a végrendelet „exequálásáért” egy 12 latos poharat kapott.¹⁴⁹⁷ Thurzó György halála után, fia, Imre, vele végeztette el a lietavai kincstárban lévő Thurzó levéltár regesztrálását és rendezését. Ezt a munkát folytatta Thurzó Imre halála után is.¹⁴⁹⁸ A lietavai provizor Gyurcsánszky János után 1617-ben Lucsánszky György volt, aki a korábbi gyakorlattól eltérőleg szigorú gazdasági könyvvezetést vezetett be.¹⁴⁹⁹ Nem sokkal később Ghillányi János váltotta őt ebben a tisztségben.¹⁵⁰⁰

Látva Thurzó György kapcsolatát a neki alárendeltekkel, a jelleméről alkotott képet érdemes egy pillanatra beilleszteni abba a sokat vitatott történetbe is, amely a női vámpírnak ismert Báthory Erzsébetéről szól. A Thurzó-birtokokhoz közeli Csejte birtokosa, Nádasdy Ferenc, aki felesége, Báthory Erzsébet révén akkora birtokot tartott a kezén, mint Mátyás király,¹⁵⁰¹ egy nappal halála előtt, 1604. január 3-án levelet ír Thurzónak, amelyben „szegény, nyomorult árváit” oltalmába ajánlja.¹⁵⁰² A gesztusban – mesteremmel, Jozef Kočič-sal ellentétben – nem bizalmat, hanem félelmet érzek. Amiatt, hogy özvegye túlságosan is vagyonos egy ilyen feltörekvő szomszéd számára; másfelől, hogy bár maga lutheránus, s fiát is így neveli kálvinista özvegye, de talán ez utóbbi személye mégsem fog tetszeni a lutheránus egyház fő mentorának. Valóban. Thurzó György nagy léptekkel halad felfelé: 1606-ban Magyarországon elsőként grófi méltóságot nyer, majd 1609-ben nádorrá választják.¹⁵⁰³ 1610-ben az ő pártfogásával tartják meg a zsolnai zsinatot, amely az evangélikus egyháznak szervezetet hoz létre. Miután egy nádor – mint Acsády Ignác írja – „ügyszólván független volt mindenkitől, és olyan hatalmat gyakorolt, amely [...] a királyéval concurrált,”¹⁵⁰⁴ elérkezettnek látta az időt, hogy fellépjen a csejtei várúrnő ellen, akit a helyi lutheránus lelkész boszorkánysággal és ördögösséggel vádolt meg, sőt, hogy már tíz éve gyilkolja várában a leányokat. Thurzó 1610. december végén letartóztatja az özvegyet, de nem hallgatja ki, holott egy évvel korábban éppen ő nyilatkozta, hogy kihallgatás nélkül még a tetten ért gonosztevőt sem lehet elítélni. A bűnrészes koronatanúkat 1611. január 7-én sietősen kivégezteti, a hatalmas birtok úrnőjét várába zárátja.¹⁵⁰⁵ Vejevel, az egyik hírességgel sem azonos Zrínyi (VI) Miklóssal 1611. február 12-án levelet íratnak alá, hogy ezt az eljárást helyesli,¹⁵⁰⁶ fiával pedig, a 12 éves Nádasdy Pállal lutheránus nevelője egy másikat 1611. február 23-án¹⁵⁰⁷ ugyanilyen értelemben. Thurzó ezzel a király, II. Mátyás felé fedezi magát, aki már többször is felszólította, hogy Nádasdynét – saját kérésének is megfelelően – állítsák végre bíróság

¹⁴⁹³ By.OK, Diarium Emerici Thurso 1617

¹⁴⁹⁴ NAGY LÁSZLÓ 1985, 59-67.

¹⁴⁹⁵ RADVÁNSZKY 1879, III. 368, 370.

¹⁴⁹⁶ KUBINYI 1888

¹⁴⁹⁷ RADVÁNSZKY 1879, II. 190.

¹⁴⁹⁸ ILA 1932, 18.

¹⁴⁹⁹ By.OK, Diarium Emerici Thurso 1617; RaLe Kočičová, 21, 45.

¹⁵⁰⁰ By.OK, Lietava, Elenchus, „L” kötet, 782-783.

¹⁵⁰¹ Várkonyi Gábor kutatása szerint: SZABÓ TÜNDE 2017

¹⁵⁰² KOČIŠ-KURUCÁROVÁ, 70-71.

¹⁵⁰³ PÁLFFY 2009, 20.

¹⁵⁰⁴ NAGY LÁSZLÓ 1985, 59-67.

¹⁵⁰⁵ Várkonyi Gábor kutatásait összefoglalva SZABÓ TÜNDE 2017

¹⁵⁰⁶ KOČIŠ-KURUCÁROVÁ, 73.

¹⁵⁰⁷ KOČIŠ-KURUCÁROVÁ, 74, 75, 151.

elé. A király azonban hiába minősítette „hallatlan és szokatlan” dolognak a nádor eljárását,¹⁵⁰⁸ a több száz tanútól begyűjtött terhelő vallomások nem voltak elegendők hivatalos per indításához. Szádeczky-Kardoss Irma mint bíró és jogtörténész mindössze nyolc konkrét halálesetet tudott rekonstruálni a vallomásokból; mind a nyolc betegség miatt következett be, s egyiknél sem merül fel a gyilkosság gyanúja.¹⁵⁰⁹ Mi több, Báthory Erzsébet közben a gyerekeire íratta a hatalmas Nádasdy-vagyont, amit így nem lehetett a megbuktatásával megszerezni. Thurzó Györgynek így nem maradt más választása, mint hogy elaltassa az ügyet, mert azt mégsem vallhatta be, hogy melléfogott, mert az a tekintélyébe került volna. Báthory Erzsébeten azonban rajta ragadt a förtelmes vád, holott sem elmebeteg, sem szadista, sem bűnöző nem volt.¹⁵¹⁰ Csupán útjában állt Thurzó erdélyi fejedelemségre törő dinasztikus céljainak¹⁵¹¹.

Thurzó György halála után az uradalom irányítása a férjéhez hasonló természetű özvegyre maradt. Részes volt a Báthory Erzsébet elleni koncepciós eljárásnak,¹⁵¹² egyengette egyetlen fia, Imre dinasztikus törekvéseit, aki hídfőállást épít ki Erdély felé: Elnyeri a még serdületlen, de hatalmas kelet-magyarországi vagyonnal rendelkező Nyáry Krisztina kezét, akit Biccsetől Tokajon át Királyhelmeceig vagy száz urasági hintóból és hozzá tartozó seregnyi népből álló, fejedelmi szintű felvonulással hozat el a 1618-ban. A menyasszony naplójában csak ennyi áll: *„Az én szerelmes uram elvett engemet tizennégy esztendő koromban, az tekéntetes és nagyságos Thurzó Imre uram ú kegyelme pedig volt husz esztendő ember. Volt az lakodalmunk az 1618. esztendőben szent Márton napján Király-Helmecezen.”* Majd hozzáteszi: *„Kénytelen voltam az színmutatásra, de szivemben igaz pápista voltam.”* A menyasszonyt korábban kálvinista anyja, most lutheránus anyósa kényszeríti protestáns vallásgyakorlatra. Amikor Thurzó Imre fiúutód nélkül 1621-ben meghal s az özvegy később – most már saját választásából – a katolikus Esterházy Miklóshoz megy férjhez, két kislányát anyósa 1625-ben csak külön törvénynek engedelmessé adja ki az édesanyjuknak.¹⁵¹³

Frivaldon 1621-től 1627-ig Johannes Lang volt a lelkipásztor. A helybeli Lang jobbágycsaládból származott (*„ináce Fryvaldsky”*), hívei részéről ő is súlyos üldözést (*„persecutio perniosa”*) élt át.¹⁵¹⁴ Frivaldra csak 1630-ban kerül végre egy olyan lelkész, aki személyes jó tulajdonságaival végre le tudta küzdeni a lakosság ellenszenvét.

Az uradalom felbomlása

Czobor Erzsébet egészen 1626-ban bekövetkezett haláláig egyben tartotta Thurzó Ferenc örökségét. A nagy hatalmú, fejedelmien gazdag Thurzók – nemcsak Lietava, hanem Biccse, Árva és Tokaj uradalmának birtokosai – hetven évében fény és erőszakosság egyaránt jelen volt. Thurzóné halálát több változás követte. Az udvartartásnak a Thurzók kihaltával való megszűnése után lehetővé vált a személyes szolgálatok megváltása. A Frivaldszky család 1628. március 24-én meg is váltotta ezeket évi 50 Ft-ért és a báránytizedért.¹⁵¹⁵ Ez utóbbi a vlachoktól pénzben szedett szokásos adó volt.¹⁵¹⁶ 1628-ban az uradalmat három felé osztották, így a Frivaldszky-soltészok 50 Ft-nyi szolgálat-megváltása is három felé oszlott.¹⁵¹⁷

¹⁵⁰⁸ NAGY LÁSZLÓ 1985, 59-67.

¹⁵⁰⁹ SZÁDECZKY - KARDOSS 1993, 259-266.

¹⁵¹⁰ Várkonyi Gábor kutatásait összefoglalva SZABÓ TÜNDE 2017

¹⁵¹¹ SZÁDECZKY - KARDOSS 1993, 268.

¹⁵¹² SZÁDECZKY - KARDOSS 1993, 112-113.

¹⁵¹³ IPOLYI 1887, 7, 13, 19, 20, 22, 25, 53, 82-84.: „Magyarországon nem egy hadjárat esett meg akkorában, melynek nem volt annyi hadnagya, oly fényes csapatai, annyi főuri részvevője, akkora készlete, és távulról se került annyiba, mint Thurzó Imre és Nyáry Krisztina nászmenete. Maig fönmaradt a családi levéltárban a menetnek sora és napi rendjének szabályzata, mely akármely akkori táborozási napirend szabályzatával kiállja a versenyt a pontos intézkedések, a készletek fölhasználása és a menet sorrendje tekintetében. Meg vannak nevezve a hadnagyok, kik a csapatokat vezérlik, a készletek, melyeket a társzekerek visznek, az állomások, hol az eleség és takarmány fölhasználva, az érkező násztábort várja. Százakra ment a hadi csapatok kísérete; ötszáz lovas katona díszes új vörös egyenruhát viselt, míg a gyalog csapatok kékből voltak. Hatvanhárom hintó és szekér szállította a vendégeket.”

¹⁵¹⁴ EvK, V. 49. 342-343, 443.; REZIK – MATTHEIDES, 490, 498.

¹⁵¹⁵ By.RF, no. 8. Másolata: OL C30, Trencsén m. 2.fasc. 30. (B 1113. tek.)

¹⁵¹⁶ THURZÓ 1876, II. 235.

¹⁵¹⁷ - 1628-ban 37 Ft 50 dénár; OL P108, (14068.tek.) Rep. 29.fasc. K., no. 173. 9. (ez a Thurzó és Lengyel rész együtt) - 1633-ban, (OL P1341, Lad. 27. 9. fasc. Urbar Lethavsky); 1653-66. közt (OL P1341, Lad. 27, 7.fasc. 89, 97, 107, stb.); 1671-ben (E156, fasc. irr. 2. no. 10, no. 11, fasc. 85. no. 10.); 1677-ben és 1781-ben (By.OK, Lietava, Elenchus „L” kötet

Thurzó Ferenc lánya, Anna és Perényi I. György fia, Perényi III. Ferenc, aki apjától az egész Perényi-negyedrészt örökölte, még 1607-ben elzálogosította ezt Thurzó Györgynek. A birtok még 1620-ban is zálogban volt.¹⁵¹⁸ 1628-ban a maradék uradalmat felosztották 1/3-1/3 arányban a Thurzó György lányai, a Révayak (Thurzó Katalin és Révay Gábor leszármazottjai) és a Lengyelek (Ghyczy Ferencné Thurzó Orsolya lányának, Zsuzsannának Lengyel Jánostól való leszármazottjai) közt.¹⁵¹⁹ A lietavai uradalom Thurzó György leszármazottjait illető részéből családi közbirtokosság alakult egy igazgatóval az élen, a többi három rész lassan szétaprózódott az örökösök közt. A Thurzók nagy uradalma sok kis birtokos kezére kerül, akik nagy része nem is lakott a területén. A Thurzó-közbirtokosság székhelye Biccse lett. A lietavai uradalom levéltárát továbbra is Gyurcsánszky György kezelte.¹⁵²⁰ Magát a lietavai várat közösen kezelték – bár négy részre osztva, de egyikük sem használta, a tatarozásra is csak a Thurzó közbirtokosok gondoltak, így a várat végül 1760-1770 közt kiürítették, a sorsára hagyták, a levéltárát pedig Árvába vitték.¹⁵²¹

Egy ekkora birtokot ma egészben osztanánk el négy gazdaságilag és/vagy földrajzilag egyenlő részre. Az akkori ismeretek azonban nem voltak elégségesek ilyen részek megállapítására, nem beszélve az egyes részek esetleges nem-gazdasági – pl. stratégiai – szempontjainak mérlegeléséről. A lietavai uradalom 1628-ban történt felosztásakor a jobbágy telkeket ezért falvankint osztották el, ezzel az egykori egységes uradalommal szemben négy, egymást átható uradalom jött létre azonos területen.

Látható volt, hogy a Thurzó közbirtokosok a másik három örökössel szemben előnyben voltak. Nemcsak azért, mert a közbirtokossági forma a vagyoni ésszerűbb kezelésével járt, hanem azért is, mert Thurzó György emberei eleve információs előnyben voltak, ami révén az osztozásnál a legjobb részt tudták megszerezni. A frivaldi 16 telekből, „gruntból” ugyan a Perényiek ötöt kaptak, amikor 1589-ben részüket elkülönítették, ezekből egy azonban 1605-ben, a hajdújárás idején pusztává lett, így csak négy maradt.¹⁵²² 1628-ban a maradék felosztásakor a Révayak hármat kaptak, a Lengyelek négyet, a Thurzó közbirtokosok ugyan szintén négyet, ám ezek közül az egyik dupla méretű volt. Az osztozásnál elismerték a Frivaldszkyak jogát is két rokonuk telkei felett.¹⁵²³ A lietavai uradalom 1628. évi felosztása után Frivaldon így

- a Perényieké volt a Grušpal, Kovač, Lamlek, Ludvik grunt,
- a Révayaké lett a Vencil, Slovak, Hulin grunt,
- a Lengyeleké a Toman, Ziman, Nemeček, Hodzik grunt,
- a Thurzó közbirtokosságé a kettős méretű Môc, továbbá a Kozar, Šinhan, Jakub grunt.
- A Frivaldszkyaké volt saját gruntjuk, valamint a hozzájuk tartozó Richterandris és Školnik gruntok, amelyek nem estek uradalmi osztozás alá.¹⁵²⁴

1633-ban azonban már azt látjuk, hogy e két Frivaldszky-telket a nagybirtokosok időközben lefoglalták maguknak. Egyikét a Thurzók, majd ezt az eből szerzett jószágot elcserélték a Révayak egyik jogos gruntjával, a Slovak telekkel.¹⁵²⁵

1653-ban a Thurzó közbirtokosságnak Rajecen 11, Gyurcsinán 5, Frivaldon 5, Suján 3, Jaszenovén 3, Zbinyón 4 telkes jobbágya volt.¹⁵²⁶ Az uradalmat felosztó családok ott terjeszkedtek túl, ahol tudtak. Így Révay Ferenc is: Frivaldszky János örököseit jogosulatlan követelésekkel kezdte zaklatni. Frivaldszky György soltész panaszát ezért Thököly István Thurzó társbirtokos és igazgató III. Ferdinánd királyhoz

426-428); 1742-ben (OL P108, Rep. 29. fasc. M. no. 228. 458.) 16 Ft 66 d és báránytized;
- 1738-ban viszont érthetetlenül 33 Ft 20 den a járandóság (By.RF, no. 29. fol. 19)

¹⁵¹⁸ OL P11, 21. cs. 27.fasc. 43-44 fol., 22. cs. fasc. 39, 156. fol., 21. cs. fasc. 27 et Ø, 100. fol.

¹⁵¹⁹ KAVULJAK 1948, 56-58.

¹⁵²⁰ ILA 1932, 18.

¹⁵²¹ KAVULJAK 1948, 59.

¹⁵²² By.OK, fasc. 163. no. 12; OL P11, 21. cs. 27 fasc., 43-44.; OL P1341, Lad. 27. fasc.10. Ratio victualium (1608) 64-65. FRIVALDSZKY 1998a, 96.

¹⁵²³ By.RF no. 8.; FRIVALDSZKY 1998a, 96-98.

¹⁵²⁴ FRIVALDSZKY 1998a, 96.

¹⁵²⁵ OL P1341, Lad. 27. 9. fasc. Urbar Lethavsky (1633)

¹⁵²⁶ OL P1341, Lad. 27, 7. fasc. 86.

terjesztette fel. A király 1654. október 3-án kelt levelében megintette Révayt.¹⁵²⁷ Ám ez nem hozta meg a kívánt jogorvoslást, így Thököly a soltésztelket terhelő szolgálat-megváltás Révayt illető 1/3-át zálogba vette tőle 12 évre 300 tallérért, majd 1655. július 12-én Frivaldszky Györgynek – a soltésznek – és unokatestvérének, Mózesnek haszonélvezetre átengedte, miután ezek ezt az összeget neki készpénzben kifizették.¹⁵²⁸ A későbbekből az látszik, hogy ez végleges megváltás volt.

1696-ban a Thurzó közbirtokosság urbáriumot vesz fel. Ebben bejelentik, hogy a frivaldi *Jakubkovsy* és *Harinkovsy* gruntokat (azaz a Jakub- és Galo- azaz Slovak gruntokat) „bizonyos okokból” eggyé vonták össze. Ez nem más, mint annak elleplezését szolgálta a másik három örökös-csoport előtt, hogy ők nem 4 grunttal rendelkeznek mint a többiek, hanem 5-tel.¹⁵²⁹ Ám az egyes gruntok nagysága sem volt egyenlő. 1720-ban a község földje így oszlott meg a gruntok között:

Georg Toman	1 telek	Johan Szlovak	1/4 telek
Andreas Muocz	4 telek	Johan Venczel	1 telek
Andreas Gruspal	1 telek	Andreas Hodzik	1 telek
Daniel Zima	1 1/2 telek	Elias Jakub	1 telek
Andreas Kovács	2 telek	Georg Lu[v]dik	1 1/2 telek
Georg Lamlek	1 telek	Nicol. Nyemecsek	1 telek
Andreas Kozar	2 telek	Andr. [Richter]Ambrics	1/2 telek
Johan Sinhanus	1 telek	Johan Skolnyik	1/2 telek
Georg Nyemecsek	1 telek	Johan Hulin	1/4 telek ¹⁵³⁰

A négy uradalmi negyedhez, – bár a gruntok száma szerint közel egyeznek egymással, – eltérő nagyságú birtokok tartoztak: Ezen adatok szerint a Perényieké volt 5 1/2, a Révayaké 1 1/2, a Lengyeleké 4 1/2, végül a Thurzóké 8 jobbágytelek.¹⁵³¹

Az erdőket viszont másként nem, csak egyenlően lehetett felosztani az öt tulajdonos: A négy Thurzó-örökös család és a Frivaldszkyak között.¹⁵³²

Kisnemesi réteg kialakulása

Miközben a nagy hatalmú Thurzókat több örökös váltotta fel, akik zöme nem is élt helyben, egy új nemesi – kisnemesi – réteg jelenik meg a Rajeci völgyben. 1608-ban a falvak élén még mind soltészok állnak: nemcsak a nemes Gyurcsánszkyak, hanem a nem nemes Jaszenovszkyak, Zbinyovszkyak is.¹⁵³³

A nemesek adót fizetnek. Frivaldszky János 1596-ban és 1601-ben 20 dénár, 1603-ban 75 dénár kapuadót,¹⁵³⁴ azaz juhonként 1-1 dénárt. Itt nem az a figyelemre méltó, hogy nemes létére adózik, – lévén *taxális nemes* – de hogy juhok után. A soltészcsalád szabadságjogai közül ugyanis éppen a szabad állattartást tartotta a legfontosabban kezdetek óta, ez a joguk azonban láthatóan csorbítva lett. A

¹⁵²⁷ By.RF, no. 9.

¹⁵²⁸ By.RF, no. 10.; másolata: OL C30, Trencsén m. 2. fasc. 31. (B 1113. tek.); By.OK, Fasc. 163. no. 68. Iratok még: By.OK, fasc. 163 no. 31, no. 68. fasc. 164 no. 44. fól. 123, fasc. 174/A.

¹⁵²⁹ By.OK, fasc. 171 no. 9, Lietavsky Urbar, 1696; idézi: RaLe Kočišová, 47.

¹⁵³⁰ OL N79, (3140 tek.) Trencsén m., Frivald

¹⁵³¹ 1680-ban Frivaldon a Perényi családé volt 4 telkes jobbágy és 1 zsellér (Ferencé, Borbáláé, Zsófiáé 1-1 telek, elzalogosítva 1 telek és a zsellér), a Lengyeleké 4 telkes és 2 zsellér (Krisztináé és Erzsébeté 1-1 telek, Kataliné 1/2 telek és 1/2 zsellér: ezek mind Balassa-feleségek; továbbá Máriáé 1 telek és 1 zsellér, Zsófiáé 1/2 telek és 1 1/2 zsellér). (OL E156, fasc. 34. no. 41.)

¹⁵³² 1856-ban elkészült a falu első átnézeti térképvázlata (*croquis*). A térkép utólagos ceruzás feliratokat tartalmaz: A falutól keletre és a pataktól délre fekvő erdőséget 5, kb. egyenlő részre felosztva a következő feliratok szerepelnek „D. Thurso” (a Kuklánál), „Fam. Frivaldsky” (Vajdmar), „Linea Revay Siroka” (Siroka), „S. D. Vagner”, végül „S. D. Pongrac”. (Ž.KatT 1856) Mindez nem más, mint a 17. sz. eleji falufelosztás kiterjesztése az erdőségre is. Wagner József a Lengyel család jogutódja volt, a Pongráczok a Perényieké.

¹⁵³³ OL P1341, Lad. 27. 10. fasc. Ratio victualium (1608) 65, 67, 68.

¹⁵³⁴ OL E158, (1653. tek.) XLV. k. 198, 364, 412.

Gyurcsánszkyak bárány-, kecske-, méhtizedet szolgáltatnak.¹⁵³⁵ Gyurcsinán a malom után adóztak, és őket érte még robotkötelezettség is terhelte.¹⁵³⁶

1633-ra ez a helyzet oly módon változik meg, hogy az urbáriumokban csak a nemes soltészokat nevezik a falujuk után – mint korábban minden soltész, – a többiekét már nem. Egy jellemző megkülönböztetés szerint Frivaldon és Gyurcsinán a falu élén „*rychtar zakupny*” áll, azaz olyan bíró a ki a terhek alól megváltotta magát. Jaszenovén, Zbinyón bírót nem is említene.¹⁵³⁷

A kivégzett Gyurcsánszky János nem tönkre menve halt meg. 1626-ban özvegyének is, Gyurcsánszky György soltésznak is új háza van Rajecen, ezen kívül Gyurcsinán mindkettőjüknek (kő)háza.¹⁵³⁸ Rajecen – feltehetően benősüléssel – még jobbágytelket is szereztek, mert 1608-ban egy Abraham és egy Johannes Gyurcsánszky adózik utánuk.¹⁵³⁹ 1627-ben a Thurzó-uradalmi központ Biccse melletti Nemeskotessón is él egy Gyurcsánszky, név szerint Miklós.¹⁵⁴⁰ A Gyurcsánszky család súlypontja ezzel egyre inkább Gyurcsinán kívülre helyeződik. Gyurcsánszky Ferenc a Zsolnától 8-km-re keletre fekvő Moysfálván (Mostyenece) szerzett – talán beházasodással – birtokot, s kap 1646-ban moysfálvi Gyurcsányi Ferenc névre címerlevelet.¹⁵⁴¹ 1646/47 évi nemesi összeírásakor az akkor összeírt Gyurcsánszky János Nemeskotessón él, 50 dénár adót fizet.¹⁵⁴² Ebben az összeírásban – nem tudni, miért – nem ismernek el nemesnek Gyurcsánszkyt Gyurcsinán, habár a 18. századi nemességvizsgálatokból az derül ki, hogy névadó községükben nem haltak ki a Gyurcsánszky család tagjai.

Rajecen 1626-ban új háza van a Sujánszky soltésznek is.¹⁵⁴³ A Sujánszky család 1631-ben címerlevelet is szerez, minden valószínűség szerint egy előnyös beházasodással. A nemesi levél a család Beckóba házasodott ágához kerül.¹⁵⁴⁴ Sujai soltészai telkük nemesi telekké lesz, ezek birtoklói is nemesek. Ám, amikor Sujánszky György 1675. előtt áttelepült Rajecre, elidegenítette birtokát rokonainak, leszármazottjait, a rajeci Sujánszkyakat a nemességvizsgálatokban utóbb nem ismerték el nemesnek. A két Suján maradt Sujánszky közül az idősebbé lett a soltészai tisztség, az ifjabbé soltészmalom és annak haszna.¹⁵⁴⁵

A Thurzók Biccsei uradalmában lévő Dolný Hričov urbáriumában 1592-ben összeírtak három, egytelkes Uhlyar nevű jobbágyot.¹⁵⁴⁶ 1608-ban már ugyanott csak egy Uhliar-t, viszont Biccse – szintén telkesként – két Hricsovskyt, akik nem mások mint Uhliarok.¹⁵⁴⁷ Ezek egyikének – vagy többjének – leszármazottjai 1655-ben nemességet szereznek, Uhliarik néven.¹⁵⁴⁸ Rajecen és Suján telepednek le armális nemesekként, nemesi birtok nélkül.

Zbinyó soltészait a Zbinyovszkyakat is megnemesítik. 1661-ben Zbinyovszky Jánost, fiait, testvéreit, nagybátyjait. Ám a megnemesítettek – úgy tűnik – nem Zbinyón laktak, hanem Vágbesztercén, mint leszármazottjaik is.¹⁵⁴⁹

Nemcsak a Sujánszkyak, Gyurcsánszkyak, hanem a Frivaldszky család két ága is megtelepszik Rajecen, ők a 17. század második felében.¹⁵⁵⁰ Sőt, a század végén egy a Frivaldszky családtól még korábban elágazott rajeci család is címeres levelet kap: Hulják Miklós és családja Lipót királytól 1691. május 21-én, szintén armális nemesekként.¹⁵⁵¹

¹⁵³⁵ KAVULJAK 1948, 86.

¹⁵³⁶ KUŠIK 1959, II. 232-234.

¹⁵³⁷ OL P1341, Lad. 27. 9. fasc. Urbar Lethavsky (1633) 5.

¹⁵³⁸ KUŠIK 1959, II. 232-234.

¹⁵³⁹ OL P1341, Lad. 27. 10. fasc. Ratio victualium (1608) 64-65. fol.

¹⁵⁴⁰ FEDERMAYER 2000, 60.

¹⁵⁴¹ FEDERMAYER 2000, 77.; SZLUHA 2006, I. 240.; NAGY IVÁN, IV. 493-494.

¹⁵⁴² FEDERMAYER 2000, 60.

¹⁵⁴³ KUŠIK 1959, II. 232-234.

¹⁵⁴⁴ FEDERMAYER 2000, 249.

¹⁵⁴⁵ FRIVALDSZKY 2011a

¹⁵⁴⁶ KUŠIK 1959, I. 469.

¹⁵⁴⁷ OL P1341, Lad. 27. 10. fasc. Ratio victualium (1608) 30, 49.

¹⁵⁴⁸ BUDAY PÉTER 2009

¹⁵⁴⁹ NAGY IVÁN, XII. 340.

¹⁵⁵⁰ FRIVALDSZKY 2006, 46, 50.

¹⁵⁵¹ NAGY IVÁN, pótkötet, 283.; FRIVALDSZKY 2011b

E nagy reményekkel induló kisenemesi családok a 18. századra igen népessé válnak, anyagi alapjaik szétforgácsolódnak. A Frivaldszky család Frivaldon Tužinčin, Betinsky, Dorinsky, Dančin, Martinsky, Eliassko, Kramara ágakra bomlik.¹⁵⁵² A Sujánszky család Suján Gábor-Krajcirech, Mikulasech, Richtarech ill. Mlinarech ágakra.¹⁵⁵³ A Zbinyovszky család Obeszlo, Pohánka, Holko, Bartonisz ágakra, ill. családokra.¹⁵⁵⁴ Az 1754/55 évi nemességvizsgálatok alkalmával pedig van szó a Gyurcsánszky család Diák másképpen „Zsák” nevű ágáról is.¹⁵⁵⁵

A gazdálkodás átalakulása

A népesség növekedése és a földművelés és állattenyésztés szerepének változását Frivald község adatai szemléltetik:

1598-ban a falu 30 házból állt.¹⁵⁵⁶ A jobbágylakosság száma ebből következtetve mintegy 135-re tehető, a nemesi család szolgástól még további 20 főre. A falu jobbágytelkeinek össz-területe a Perényi negyed nélkül 1608-ban 56 virga (prut) volt,¹⁵⁵⁷ a virgát 5 katasztrális holdjával számítva ez 280 kh, a négynegyed tehát 373 kh, a soltészokéval együtt pedig kb 450 kh.¹⁵⁵⁸

Az 1715-ös felmérésnél 549 köből földet és 85 kaszálót állapítottak meg. Ez 377 kh szántó volt,¹⁵⁵⁹ a soltészokéval együtt 455 kh, tekintve, hogy egy pozsonyi köből 1100 - 1200 nöl volt. Miután pedig egy pozsonyi mérő Trencsén megyében pedig 550 négyszögöl volt,¹⁵⁶⁰ 1720-ban a község 21,5 teleknyi jobbágyföldje pedig 138 pozsonyi mérő,¹⁵⁶¹ és 1600 nöl 1 katasztrális hold. Frivaldon 1 telek nagysága tehát 2,4 kh volt, Frivaldnak a soltész telekkel együttes 27,5 telke pedig összesen 66 kh = 38 ha-ra rúgott. Ez Frivald belterületét ábrázoló mai térképről lemérhető adattal összevág. Ebből az látszik, hogy a művelésbe vett terület száz év alatt nem változott.

A hegyvidéken viszonylag keveset termő szántókénál sokkal jelentősebb volt a hegyi juhászat bevétele. A juhtartás a 17. század folyamán viszont jelentősen fejlődött. 1608-ban, a még fel nem osztott uradalomban az adózott juhok száma Rajecen 500, Suján 300, Frivaldon 300, Gyurcsinán 200, Zbinyón 300, Jaszenovén 150 volt.¹⁵⁶² Frivaldon 1615-ben a soltészokéval együtt 1100 juhot számoltak össze.¹⁵⁶³ A soltészok a század tízes éveiben 40-60 juh után adóztak.¹⁵⁶⁴ A kerek számokból az látszik, hogy ezek becsült számok, nem tényleges számláláson alapszanak. Az uradalom felosztása után a frivaldi soltészok a Thurzó közbirtokosságnak az 1653-1675 évek között „*pro tertia parte*” 75-130 juh után fizettek évente 1-1 dénárt.¹⁵⁶⁵ A Frivaldszky-család állatállománya tehát a 3x130=390-et is elérte.

A Thurzó-közbirtokosság elszámolásaiban 1664-ben Rajecen 101, Frivaldon 519, Suján 107, Gyurcsinán 464, Zbinyón 84, Jaszenovén 7 juhot tartottak számon,¹⁵⁶⁶ 1675-ben Rajecen 79, Frivaldon 508, Gyurcsinán 429, Suján 85, Jaszenovén 13, Zbinyón 92 juhot.¹⁵⁶⁷ A települések teljes juhállománya minden valószínűség szerint ennek négyszerese. A frivaldi soltész egy, a Muocz és Lamlek családok közti réthasználati vita ügyében 1719-ben kiadott okleveléből kiderül, hogy az u. n. Rybny patak mente akkor még legelő volt,¹⁵⁶⁸ csak jóval később szántották fel.

¹⁵⁵² FRIVALDSZKY 2006, 28.-29.

¹⁵⁵³ FRIVALDSZKY 2011a

¹⁵⁵⁴ NAGY IVÁN, XII. 340.

¹⁵⁵⁵ KEMPELEN 1911-1932, IV. 426. Szlovákul: diák=žiak

¹⁵⁵⁶ KROPILÁK 1977, II. 474.

¹⁵⁵⁷ OL P1341, Lad. 27. 10.fasc. Ratio victualium (1608) 64-65. fol.

¹⁵⁵⁸ By.OK, fasc. 182 no. 15. 32.

¹⁵⁵⁹ OL N78, (3140. tek.)

¹⁵⁶⁰ MNL, III. 291, 571.; BOGDÁN 1990, 395.

¹⁵⁶¹ By.TŽP, Trencsén m., Frivald

¹⁵⁶² OL P1341, Lad. 27. 10. fasc. Ratio victualium (1608) 16-17.

¹⁵⁶³ By.OK, fasc. 182 no. 15. 32.

¹⁵⁶⁴ By.OK, fasc. 182 no. 15. 32. no. 16, 22-26. és 170-172.

¹⁵⁶⁵ OL P1341, Lad. 27. 7. fasc. 102, 196, 199, 268, 314, 342, 385, 435, 448, 503, 544, 547, 557, 575, 637, 708.

¹⁵⁶⁶ OL P1341, Lad. 27. 7. fasc. 448.

¹⁵⁶⁷ OL P1341, Lad. 27. 7. fasc. 708.

¹⁵⁶⁸ By.TŽP, 2.; "My niže psany Wajvoda a prisažny prava walasskeho na znamocz dawame..." A soltész a lietavai uradalom vojvodájának nevezi magát és a „valach jog hiteles” letéteményesének, azaz a legeltetési jogének. Döntése szerint a Muoczoknak a Lamlekek Ribny-patak menti réjtjének használatáért 3 forintot kellett adniuk. Az intézkedésből kiderül az

A juhászat a 18.század folyamán visszaszorult: a 17.század eleji több mint ezer frivaldbeli juhról a 1705-ben 764-re csökkent, amiben valamelyest a kuruc harcok következményeit is látni lehet. Ám, hogy ez inkább egy folyamatot jelzett, az mutatja, hogy a juhok száma 1828-ra 206 juhra csökkent.¹⁵⁶⁹ Már Thurzó György és Imre idejében elkezdtek angol juhokat behozni. Úgy látszik a juhot egyre inkább szövésre szánt gyapja miatt tenyésztették, mint bundája és sajtja miatt. Az import-állatok az erdei-hegyi rideg körülményeket kevésbé is bírták.

1897-ben már 1133 kh szántó tartott el 1300 lakost,¹⁵⁷⁰ azaz a szántók területe három évszázad alatt csaknem a háromszorosára nőtt, nyilván a legelők és erdők kárára, a lakosság száma pedig a hétszeresére.

A soltésztség megszűnik

Mint láttuk, a 17.század folyamán a soltésztség oly mértékben elveszítette jelentőségét, hogy soltészcsaládok közül már csak a megneemesítetteket tartották egyáltalán nyilván. Ezek közül a Gyurcsánszky, Sujánszky és Zbinyovszky család esetében pedig azt is tapasztaljuk, hogy a jelentős tagjai elköltöznek községükből, ezáltal a család az ősi fészken súlytalanná válik. Nem ez volt viszont a helyzet Frivald soltészcsaládjá esetében. Ők még 1805-ig viselték a soltészi tisztséget, és vívták reménytelen utóvédharcukat.

Ennek lefolyása jól követhető a családnak az 1413-i soltészlevelével kezdődő okmánytárából, amely 1805-ig egyben a község irattára is volt. Az irattárba még 1836-ig is bekerültek iratok, amikor a családnak az az ága, amely azt őrizte, a községből elköltözött. Ekkor azonban átadták a falu akkori bírójának, csak a címeres levelet és egy családfát tartva meg belőle maguknak.¹⁵⁷¹

is, hogy a legelőket azonban valamilyen formában már kiosztották. Muoczkoknak volt ugyan réthasználati kiváltságuk, de csak a Thurzó-birtokon, a Lamlekek viszont Perényi-jobbágyok voltak.

¹⁵⁶⁹ RaLe Kočičová, 28.

¹⁵⁷⁰ MAGYAR ST 1897, 62.

¹⁵⁷¹ Ezt a levéltárat (By.RF) említette 1864-ben „községi levéltárként” Uhlyarek Ferenc facskói kerületi jegyző, ahová közigazgatásilag Frivald is tartozott. (OSzK Pesthy) Később mint archív anyag az illetékes zsolnai főszołgabírói hivatal levéltárába, Budatin várába került. Itt 1914. január 28-án elenchust készített róla Radványi Miklós levéltáros, aki az iratokat jelenlegi rendjébe összerendezte. A fond innen egy véletlenül hozzácsapódott Bitarova-i irattal együtt az I. Világháború után került a Matica Slovenská irattárába, Turócszentmártonra – nyilván a benne lévő régi szlovák nyelvű iratok miatt – onnan jobb megfontolás után jelenlegi helyére, Biccseré. A By.RF fond „Obec Rajecká Lesná” néven is szerepel. (KOČIŠ 1959, 134.) Ezt félreértve nevezi a fondot Kosáry Domokos (KOSÁRY 1970, I.) tévesen Rajec (és nem Rajecká Lesná, azaz Frivald) levéltárának.

Ünnepség Rajecen

¹⁵⁷² Több mint 35 éve van kapcsolatom Szlovákiában az egykori Frivald, ma a szomszéd városkáról, Rajecről Rajecká Lesnának nevezett faluval, ahonnan 250 éve családunk elszármazott. E falu híres Mária-kegyhely, templomát Szent II. János Pál emelte „basilica minor” rangra. Sok minden történt az elmúlt évtizedekben, kapcsolatok születtek, aminek eredménye volt, hogy meghívtak híres tudós rokonom, Frivaldszky János (1822-1895) entomológus, akadémikus és muzeológus, vagy ahogy ott hívják, Ján Frivaldsky emlékünnepeére, aki 190 évvel ezelőtt Rajecen született, s ezért a szlovákok is a magukénak vallják. Rövid beszédre is felkértek. Az ünnepséget Ladislav Židek egykori rajeci polgármester, – ma környezetbarát fűtőanyagot előállító vállalkozó – szervezte, Karol Kříž rajeci orvos és entomológus szakmai közreműködésével. Az ünnepség fényét emelendő meghívtam a Magyar Nemzeti Múzeum állattani szempontból jogutódjának, a Természettudományi Múzeumnak kutatási igazgatóját, Dr. Gubányi András és Dr. Bálint Zsoltot, a lepkeosztály vezetőjét is.

Péntek délben indultunk a Múzeum kocsijával hárman, s némi kerülővel érkeztünk meg este Rajecre. Szombaton kora reggel elmentem misére. Az aznapi ünnepről beszélt a plébános Mária Szeplőtelen Szívének győzelméről. Arról, hogy ez mindenki számára feladat. Mindezt a mise után még egyszer megemlítette. Voltak némi aggodalmaim amiatt, hogy beszédemben néhány kényes dolgot is említeni akartam, ugyan mint magamban már feldolgozott nehézséget, ám nem tudhattam, hogy nem lesz-e mégis rossz visszhangja. Ez a prédikáció azonban eloszlatta minden habozásomat.

A muzeológusok magyar nemzeti színű szalagos koszorút hoztak, én egy csokrot két szalaggal, „Frivaldszky család” felirattal a magyar nemzeti színű szalagon, „Rodina Frivaldsky” felirattal a szlovákon.

A rokonom emléktáblájánál vagy ötvenen várakoztak, köztük régi ismerősök is. Örömmel fedeztem fel a plébánost, Vladimír Kutíš-t, akihez odamentem, – biztonság kedvéért tolmáccsal – visszamondtam és megköszöntem a szavait.

¹⁵⁷²Eredeti: frivaldszky <http://www.frivaldszky.hu/rajnap> 2012.11.13 – Fotók: Biomasa, Kysucký Lieskovec

Az öt ünnepi beszéd közül az enyém volt a második, ismét tolmács segítségét igénybe véve. A helyzet pikantériájához tartozott, hogy a velem azonos nevű rokonom emléktáblája mellett ott van annak a Juraj Slota „nemzetébresztőnek” az emléktáblája is, akinek mai rokona, Ján Slota a magyargyűlölő Szlovák Nemzeti Párt alapítója.

(Az emléktáblánál: L. Židek)

Ezt mondtam:

„Tisztelt Ünneplők! Soha sem gondoltam arra, hogy valamikor beszélhetek ez előtt az emléktábla előtt, amit 38 éve ismerek. Ezért meg is vagyok hatódva. Mit is mondhatnék? Magyar vagyok, de ide járok erre a vidékre, ahol gyökereimet találok. Magyar vagyok, de tudok szlovákul érezni és gondolkozni. A szomszéd Mária-kegyhely díszpolgárának választott 14 évvel ezelőtt. Nagyon meglepett, amikor az erről szóló oklevelet Ján Frivaldszky névre állították ki. Ez a nevem itt azóta, mindenütt máshol Frivaldszky János, amint e rokonomé is.

(pani Tóthová, a szerző, A. Stollmann, K. Kříž)

felebarátod nemzetiségét mint sajátodét.

Gondolatokat vált ki az is belőlem, hogy most egyúttal a nemzetébresztő Juraj Slota emléktáblája előtt is állunk, ám közülük csak azt az egyet mondom el, hogy ő annak a besztercebányai katolikus gimnáziumnak volt hittanára, ahová édesapám 50 évvel később járt. Büszke vagyok szlovák őseimre, de büszke sziléziai, bajor, román, kun, sőt oszmán-török őseimre is, akikben kifejeződik annak a Közép-Európának az egysége, amely az Adriától a Balti tengerig tart. Hiszek Európa egységében, de még inkább az evangéliumban, amelyben ez áll: Szeresd felebarátodat mint önmagadat; másként: szeresd

Eredményes tanácskozást kívánok, s az olyan vállalatoknak pedig sok sikert, amelyek tudják, hogy a jövő gyümölcseinek gyökerei a múltban vannak.” Szavaimat nagy taps fogadta.

..

A beszédek után odajött hozzám a plébános és megköszönte szavaimat.

Rengeteg emberrel beszéltem, mindenki boldog volt. Ott volt az egykori Slota- és Mečiar-párti frivaldi polgármester is, aki díszpolgárrá tett annak idején.

(A jobb szélén: B. Pekný)

Délelőtt tudományos konferencia volt a helyi Veronika étteremben rokonokkal kapcsolatban, professzorok, muzeológusok, minisztériumi emberek szólaltak fel.

Délután a szponzoráló cég mutatkozott be. Ebből ugyan csak 1%-ot is alig értettem meg, de az nagyon megkapott: A gyárkapu mellett kis kápolna Jézus Szíve szoborral, Mária képpel, virágokkal. A tulajdonos elmondta vállalkozóvá válásának történetét is, név szerint, hogy mely vallásos és hazafias embereket tekint példaképeinek, köztük legfőként szüleit és paptestvérét. Kézzel fogható volt, hogy mennyire megbecsüli – emberileg és anyagilag – munkatársait (pl. mi székeken ültünk, ők fotelekben). Teljesen el voltam bűvölve.

A nap vacsorával fejeződött be Rajecfürdő (Rajecké Teplice) Skalka szállójában.

Közben időnkint szlovák népviseletes lánykórus énekelt népdalokat harmonika kísérettel. Szlovákiában elképzelhetetlen ünnepség folklórműsor nélkül.

Néhányan az ünnepelt entomológusra való tekintettel méltató szavak kíséretében hatalmas mézeskalács lepkét kaptunk.

A végén elcsíptem a szponzoráló és rendező menedzsert és elmondtam, hogy mennyire el vagyok ragadtatva attól, amit vállalata prezentációiból megértettem. Azt egy szóval sem említve, hogy ő finanszírozta az 50 ember ebédjét, vacsoráját, néhányunk szállodai elszállásolását, a rokonomról szóló könyv kiadását, ajándékokat, meg ki tudja, még mit. Ekkor tudtam meg, hogy ő a hét 3 napján senki számára nem elérhető, mert magatehetetlen mamáját gondozza. Kérdeztem, hogy ismer-e más menedzsereket, akik így gondolkoznak és működnek, mint ő. Kiderült, hogy nem. Elmondtam, hogy én viszont ismerek. Azt felelte, hogy bárkit szeretettel fogad, aki rám hivatkozik.

A végén a tolmáctól – aki végig csillogó szemmel fordított – elnézést kértem, ha esetleg furcsa dolgokat mondtam volna. Mondta, hogy bármikor szívesen lát Pozsonyban, ha meglátogatom a Nemzeti Múzeumban, ahol dolgozik.

A Frivaldszky család 600 éves

¹⁵⁷³ Családunk 2013. október 22-én lett 600 éves. Nem mintha az előtt nem létezett volna, de nem ezen a néven, hanem a Hunyad-megyei Szilvás községben lévő birtokai alapján: Szilvásiként. 1413. október 22-én viszont Mihály nevű ősünk megkapta Stibor erdélyi vajdától Frivald község (Rajecká Lesná) soltészjogát. Ettől kezdve ő és leszármazottjainak a neve: Frivaldszky. Az évfordulót a község is megünnepelte, mint első említésének évfordulóját, ám júliusban. Talán azért akkor, mert az államelnök, aki részt vett rajta, akkor ért rá. Meghívót kaptam rá én is, de köszönettel kimentettem magamat: korom miatt egy évben kétszer nem tudnék odautazni.

Ebből az alkalomból ugyanis családi találkozót szerveztünk Frivaldra, de az évfordulóhoz legközelebb eső hétfőjére. Már egy éve készülődtünk, hirdettük a család magyarországi tagjainak, ám végül csak magam mentem négy gyerekemmel s azok teljes családjával, összesen húszan, négy autóval. Fiaim voltak már kisgyerek korukban is Frivaldon, többen 2007-ben is, viszont három menyem és a kisebb unokáim most először. Pénteken délben indultunk, október 18-án és október 20-án délután indultunk haza.

A négy autó négy helyről és négy időpontban indult el. Volt térkép, GPS, útiterv, ami kellett. Ennek ellenére nem volt egyszerű az utazás. A GPS-ben nem lett letiltva a földút opció, így olykor izgalmas terepen haladtunk. Zólyomban meg olyan nagy volt a közlekedési-tábla hiány, hogy térképpel is több mint egy órát tartott onnan kikeveredni a helyes útra.

Szálláslehetőség nem volt bőven, ezért négyen háromfelé szálltunk meg. Egyikünk Frivaldon az U Hromadov-fogadóban.

Ketten Csicsmányban szálltunk meg. Itt mi abban a 18. századi Kastély Panzióban, amelynek árkádjait az egykori, ma már nem létező Frivaldszky-kúriáról mintázták. A kényelem hagyott kívánni valót, ám a hely nagyon alkalomszerű volt.

¹⁵⁷³ Eredetije: <http://www.frivaldszky.hu/600> 2013.12.20 – Képek: Horváthné Frivaldszky Bernadett, Frivaldszkykyné Jung Csilla, Beáta Pekná.

Másnap körülnéztünk **Csicsmányban**. Ebben az eldugott zsákfaluban az élet még nemrég is olyan volt, mint századokkal ezelőtt. A falumúzeum berendezett házaiban nem volt nehéz átélni az egykori hegyi falusi életet, amelyhez hasonlót ősünk éltek.

Panka (Zsófi) nagyon élvezi a dolgot.
A többiek sem különben.

A következő állomás **Rajec** volt. Megnéztük a sokszor látott főteret, Frivaldszky János természettudós emléktábláját (balra fent). Egy posztamensen újabban mellette díszleg Ferdinand Ďurčiansky, Tiso egykori külügyminiszterének mellszobra is. Hát, ő nem került rá a képre. Bogi, Csilla, Zsolt és János az ismertető táblát böngészik.

Utána meglátogattuk a tudósról elnevezett Frivaldského utcát, amely egyetlen a világon a maga nemében.

Bicsére megbeszélte időben érkezünk, mert bár munkaszüneti nap volt, eljött a nem is ott a helyben lakó igazgató asszony, PhD Jana Kurucárová, hogy nekünk a Thurzó-kastélyban lévő Állami Levéltárban őrzött Frivaldszky levéltár első darabját, a család részére 600 évvel ezelőtt kiállított oklevelet megmutassa.

Üdvözöltem mint a „kastély úrnőjét”, átadtam két könyvemet. Panka (Zsófi) ragaszkodott hozzá, hogy a virágcsokrot viszont ő adja át. Nem lévén tolmács, a magam szintjén folyt a szlovák társalgás. Röviden bemutattam a családot. Mosolyogva mondta, hogy a fiaimat még gyerekkorukból ismeri.

Azt is, hogy már akkor itt kutattam, amikor 36 éve ide jött dolgozni. A családnak beszéltem az oklevélről, amit az igazgató asszony már előkészített. Én állapítottam meg, hogy nem 1418-ban kelt, hanem 1413-ban. Sajnos, izgalomban két számárságot is mondtam: Az egyik, hogy az oklevélen a birtok árának a helye maradt üresen, holott az eladó nevéé; a másik, hogy Stibor Beszterce várában lakott, holott Beckóban. A búcsúzásnál megkaptam az igazgatónőnek nemrég elhunyt elődjével, Jozef Kočišsal közösen írt könyvét Thurzó Görgyről.

Utána **Lietava várát** látogattuk meg. Helyesebben nélkülem, mert nem tudtam megmászni a hegyet. A kicsik, Sári és Manka papájuk nyakában tették meg az utat. Ennek a várnak, s a hozzá tartozó uradalomnak volt provizora (udvarbírója) ősünk, Frivaldszky János 1574 és 1601 között, ő kapott érte nemességet 1583-ban.

Másnap, vasárnap reggel **Frivaldon** találkoztunk.

A gyerekek megnézték a Szlovák Betlehemet. Alig tudtak betelni ezzel a látványossággal.

Közben meglátogattam a két elhunyt plébános sírját.

Utódjukat még nem ismertem, ezért a négy gyerekemmel beállítottam hozzá. 2010 óta ő a plébános, Ján Rusnák. Figyelmesen hallgatta tört és akadozó szlovák mondanivalómat. Először nagyon tartózkodó volt, később feloldódott.

A frivaldi Basilica Minor rangú kegytemplomba beszéltük meg a családi találkozót, egy hálaadó misére.

A mise végén röviden üdvözölt a plébános, a hívek megtapsoltak.

Az oltárhoz, a kegyszobor elé rózsacsokrot tettem, magyar és szlovák nemzeti színű szalaggal, rajtuk a megfelelő nyelven: „Angyalok Királynője, könyörögj értünk!” Ő volt évszázadokon át családunk pátrónája, kértem, hogy legyen ezután is az.

Eredetileg azt szerettem volna, ha a család tagjai, a cseh Pável és a szlovák Metód atyák koncelebráltak volna, ám az előbbi nem tudott elszabadulni Rómából, ahol egyetemre járt, de apja, nagybátyja, valamint testvére és annak menyasszonya jelen volt. Metód viszont súlyos cukorbetegesen feküdt otthon.

A mise után elsőként Bohuslav Pekný volt polgármester üdvözölt minket, aki 1988-ban díszpolgárrá avatott.

Majd Iveta Šimunova, akinek férje, Ján szobrászművész súlyos betegen feküdt otthon.

Aztán a Gyurcsinából jött Betinskyek.

Mire csoportképbe álltunk, többen sajnos elmentek.

Az is csak elég késve jutott az eszembe, hogy be kellene ülni a fogadóba, hogy egy kicsit együtt lehessünk.

Itt a Münchenből jött Gabi Betinska sietett segítségemre német tolmácsolással. Jöttek Frivaldszkyak. Csehországból, Trencsénből, Kassáról.

A Pekny-házaspár tiszteletbeli családtagoknak számított.

A gyerekeket a fogadó játszókertje vonzotta magához.

Magam pedig Bernadett lányommal a beteg Ján Šimunt látogattam meg, aki munkaképtelenné vált és sokat szenved, de nagy lélek. Ez a bensőséges látogatás nem tűrt fotózást.

Jánosék és Gáspárék még felmentek a szép kilátást nyújtó Kálváriára, majd igyekeztünk hazafelé.

Búcsú a Rajeci völgytől

A frivaldi jubileumi családi találkozó után három hónappal, teljesen váratlanul felfektettek egy műtőasztalra. Mint utólag elmondták, harminc százalékra értékelték, hogy túlélem a műtétet. Túléltem, de le kellett végleg mondanom hosszabb utazásokról. Búcsút kellett mondanom a Rajeci völgytől is.

A távolságtól távlatot kaptam. Ekkor írtam két nagyobb tanulmányt: Az egyiket Közép-Európa megszületéséről, benne a szlávok őstörténetével,¹⁵⁷⁴ a másikat már Közép-Európának mint a három részből álló Európa egyik részének történetéről.¹⁵⁷⁵ Ezek már a neten is olvashatók.

Mit lehetett még tenni? Bekapcsolódtam a Dr. Surján László EP képviselő által alapított CHARTA XXI Megbékélési Mozgalomba, amelynek célja a Kárpát-medence népeinek megbékélése egymás jobb megismerése révén. Aláírtam nyilatkozatukat, elkezdtem járni előadásaira. Első sorban a Szlovákiával foglalkozók érdekeltek, nem mintha a többire nem mentem volna el. Neves szakértők, tudósok tartották őket.

Már az első előadások egyikén megismerkedtem Marosz Diánával. A legkisebb fiammal egyidős fiatalasszony nem tudós volt, hanem a szlovák kultúra kecskeméti születésű rajongója, aki a Zsolnához közeli, s a Rajeci völgyhöz tartozó Podhorje községben, Lietava vára mellett lakott szlovák férjével, s akkor még csak két gyermekükkel, akiket mindkét kultúra szerint neveltek. Ez a vállalkozása azonban nem kis nehézséggel járt. Kulturális egzisztenciáját Zsolnán kórusalapítással teremtette meg. Nehézségeit, amelyekre férje hazájában talált, szlovák nyelvű blogjaiban tette közzé környezete számára. E blogok egyikét-másikat magyarra is lefordította. Világossá lett belőlük, hogy az a kölcsönös megbékélés, amely minden résztvevő nyereségével kecsegtet, valójában nem valósítható meg családások, félreértések, fájdalmak megtapasztalása, ezek elfogadása, feldolgozása, végül ezek meghaladása nélkül. Más szóval a megbékélésnek ára van. Egy olyan tartozást kell törleszteni ma, amit őseink halmoztak fel valamikor a múltban. S olyan valakiknek kell ezért fizetniük, akik személy szerint semmiben sem felelősek érte. Egyszerűen szabad vállalásból teszik, önként. Ilyesmire egy kultúra kedvelése önmagában még nem tesz képessé senkit, ide valami több kell, több és nagyobb. Marosz Diánában ez megvolt.

Charta XXI. Egyesület

Meghívó

a Megbékélés Szabadegyetemének 2016. április 13-án tartandó előadására, amelyre a 33. Jean Monnet estén kerül sor. A Charta XXI aláíróit és minden érdeklődőt szeretettel várunk.

Program

1. Budapesti lányból zsolnai feleség (Részletek Marosz Diana blogjából)

"Kezdem rájönni, hogy a szlovákok magyarokkal szembeni rosszindulata olyan mélyen el van vetve a fejekben, hogy egy személy kevés arra, hogy ezen változtasson. Időnként elvesztettem a reményt, és szerettem volna elszökni ebből az országból, De találok itt olyan emberekkel is, akik megtartottak. Köszönettel tartozok nekik érte. Nekik köszönhetően hiszem, hogy nem vagyok itt hiába."

2. [Miroslav Jovančić](#) (Szabadka) zenés köszöntője
3. Frivaldszky János: Laudáció Marosz Diána kitüntetése alkalmából
4. Surján László: díjátadás
5. Marosz Diana zárszavai

A házigazda: Pálinkás Márton

Helyszín: Párbeszéd Háza (1085 Budapest Horánszky utca 20)
Időpont: 2016. április 13-án, délután 6 órakor.

A következő találkozások időpontja:
2016. május 11.[Együtt az úton, szlovákok és magyarok II.]
2016. június 8. [Rákócziról Szlovákiában]

Mindenkit szeretettel vár:

a Charta XXI csapata és Surján László

¹⁵⁷⁴ FRIVALDSZKY 2014

¹⁵⁷⁵ FRIVALDSZKY 2016

A CHARTA XXI évente egy személyt vagy egy szervezetet ki szokott tüntetni a Kárpát-medence népeinek megbékéléséért folytatott tevékenységéért. 2016-ban a választás Marosz Diánára esett. A laudátor feladatára engem kért fel Surján László elnök. Nem kellett sokat unszolni, hogy a megbízást elfogadjam. Ezt mondtam el:

Laudáció Marosz Diána tiszteletére¹⁵⁷⁶

Tisztelt Elnök úr!

Tisztelt Ünnepe!l!

Tisztelt Ünneplők!

Mint a Charta XXI Megbékélési Mozgalom egyik aláírójának, az elmúlt napokban alkalmam volt kissé elgondolkozni azon, hogy mekkora különbség van aközött, ha az ember csupán aláír egy megbékélési dokumentumot, illetve ha a megbékélésre építi föl maga és családja életét, megtetézve azzal, hogy ezt az életet egy, a megbékéléstől távol álló környezetben akarja leélni.

Lássuk közelebbről, kiről van szó! Marosz Diána Angéla – ugyan nem ezen a vezetékneven – Kecskeméten született 1976-ban. A középiskolát Budapesten végezte el. A minden szépre fogékony lelkű lány – egy ismerőse mondja ezt róla: „*máte vnímavu dušu*” – nagy Tolsztoj-kedvelő is volt. Nem nyugodott addig, amíg a Szovjetunióban dolgozó édesapja egyszer el nem vitte Jásznaja Poljánába. A „hely szelleme” mélyen megérintette. Járt sízni is a szlovák hegyekbe, ahol már 15 évesen nemcsak a természet szépsége, hanem az ottani emberek nyelve és kultúrája is megragadta. Mint mondja: „beleszerettem a szlovák nyelvbe.” Elkezdett szlovákul tanulni, habár csak olyan nyelvkönyvet talált, amelyben az emberek elvtársnyelven beszéltek egymással. Buzgón magolta a nyelvtant a villamoson. Megkedvelte Ivan Krasko szomorkás, Milan Rúfus zord szépségű költészetét. Amikor a továbbtanulásról esett szó, az ELTE szlovák szakát választotta, mellé véve másodiknak a lengyelt. Szülei – nyitott emberekként – nem kifogásolták, ismerősei viszont annál nagyobbat néztek, amikor megtudták választását. Tanulmányai végén volt lehetősége egy félévet Szlovákiában is hallgatni, Nyitrát választotta. Itt ismerte meg őt – még hozzá a misén – az ott német-hittanár szakon tanuló, zsolnai szlovák Ján Marosz, későbbi férje.

A laudátor itt kiesik szerepéből, hogy kifejezze rokonszenvét a szerencsés illető iránt, tekintve, hogy feleségét maga is így ismerte meg, eltekintve attól a körülménytől, hogy jövendőbelije nem idegen országból való volt. Ján Marosznak viszont ez a nehezítő körülmény adatott. Az akadályt azonban olyan jól vette, hogy elkezdett ezen a szlovákok számára nem rokonszenves nyelven tanulni, sőt, Budapesten akartak letelepedni. Amikor mindketten befejezték tanulmányaikat, – Diána 2003-ban a szlovák, 2004-ben a lengyel nyelvész-irodalomtörténész szakot, – összeházasodtak.

Ám, mi történt? Budapesten nem, viszont Zsolnán kaptak munkát. Csakhogy ez vidék a szlovák nacionalizmus – és nem is akármilyen nacionalizmus – fellegvára. Zsolnának akkor a magyargyűlölő Ján Slota volt a polgármestere, a város főtéren pedig ott állt Hlinka páter szobra, a magyar verő Hlinka Gárda névadójáé. A közeli Rajecen emléktáblája volt az egykori ottani plébánosnak, Jozef Tisonak, a nemzeti-szocialista államelnöknek, s mellszobra Ferdinand Ďurčanskýnak, Tiso külügyminiszterének. De hát omnia vincit amor – a szeretet mindent legyőz.

A laudátor itt ismét eltűnődik. Ha netán mégis Budapestre költöznek, talán nem a feleség, hanem a férj lehetne a mai nap ünnepe... No de a tárgyra!

A fiatal pár a Zsolnától 10 km-re fekvő Podhorie falucskában telepedett le. A kilátás az ablakból a fenséges várra, Lietavára nyílik. Diána fordítóként kezdett el dolgozni, majd jöttek a gyerekek, Sebestyén, Ajna, Cecília, mellettük persze az első helyre a családayaság került.

Még egy dologról nem esett szó: a számára annyira fontos zenéről. Mint egy helyen mondja: „A zenében élek.” Budapesten több évig tanult zenét, énekelt az Egyetemi Lelkészség szkolájában is. A zene

¹⁵⁷⁶ Elhangzott a Charta XXI. Egyesület Megbékélés Szabadegyetemén a Párbeszéd Házában – 1085 Budapest Horánszky utca 20 – 2016. április 13-án. <http://www.frivaldszky.hu/DIANA> 2016.11.25 <http://bonumtv.hu/a-megbekelesi-es-egyuttmukodesi-dij-atadasa>

Zsolnán is megtalálja. A templom orgonistája megkéri, hogy énekeljenek a Passióban. Összeáll egy négytagú kórus. Később többen is csatlakoznak hozzájuk, kottát pedig rengeteget hozott magával Budapestről. Amit sosem gondolt korábban: karvezető lesz, az ARCUS Régizene Kórus és a Hétfájdalmú Szűzanya Szkola alapítója és művészeti vezetője. Az „ARCUS” a két ország között kulturális szivárványt, ívet alkot: Közös koncerteket szerveznek magyar kórusokkal, egymást látogatva. Mindehhez 2013-ban zeneművészet-tanár és magánének diplomát szerez a Zsolnai Egyetemen. Némi kutatást is végez: kideríti, hogy a búbajos 18. századi népnyelvű Karácsonyi Misének ki a valódi szerzője, és hogy ennek létezik magyar változata is. Hivatásának tekinti a szlovák nyelvű gregorián ének megteremtését és liturgikus használatát, valamint a Kodály-módszer lehető szlovákiai bevezetését.

Mint láttuk, Diána szlovák nyelv iránti szerelme időközben személyes tárgyra lelt. Ezzel együtt, a történetet egyáltalán nem kerekíthetjük most le azzal a fordulattal, hogy „boldogan élnek, míg meg nem halnak.” Nem mintha nem élnének boldogan, de ez kerül valamibe. Amikor Szlovákiába érkezett, már az a gyanú fogadta, hogy talán „magyarizálni” akarja őket, szlovákokat. Még Nyitrán meglátogatta őt az édesanyja. Rászóltak: „*Na Slovensku po Slovensky!*” – Szlovákiában – szlovákul! Zsolnán pedig egyszerűen szégyen magyarnak lenni. Gyerekeit az iskolában – főleg eleinte – csúfolták is emiatt. Ami bárdolatlanságot tőlünk a szlovákok kaptak az I. Világháború előtti fél évszázadban, az most hetediziglen jár vissza, és megtéteve. A bűnbak ilyenkor az, aki éppen ott van. Esetünkben Diánáék. Ennek ellenére a Marosz házaspár közös megegyezéssel mindkét identitás szerint neveli gyerekeit. A magyar oktatása természetesen Diánára hárul, aki igényes nevelést kíván gyerekeinek adni, ami nem reked meg a konyhanyelv ismereténél. Amit Marosz Diána férjével Zsolnán végez, misszió, ami hivatás nélkül nem teljesíthető. Olyan misszió, amely nem annyira egy nemzet kultúrájának terjesztéséről szól, hanem a szeretetről, ami nélkül nem közeledik emberhez a másik ember. Az a szeretet, ami Diánában van, gyakran meg is lágyítja a szíveket. Valaki egyszer így nevezte: „*Podhorska hviezda*” - Podhorie csillaga. Finoman megírt blogbejegyzései a szlovák és magyar kultúra hasonlóságára mutatnak, vagy éppen elgondolkoztató különbségére. Egyfajta hálózat alakul lassan ökörlötte. A szeretet hálózata, embertől-emberig. Ha valamit lehet egyáltalán a minket régen tépő balsors ellen tenni, az éppen ez az aprómunka. S erre aligha lehet alkalmasabb személyt találni nála. Neki és a férjének van még egy különleges erőforrásuk is: az Evangélium, benne Jézus szavaival: „Szeresd embertársadat, mint önmagadat.” Ami akár azt is jelenti: Szeresd embertársad nyelvét, kultúráját, teljes személyiségét, mint önmagadét.

Ennek valóra váltásához kívánunk sok erőt, kegyelmet és mindent legyőző bátorságot, és kérjük, számítson minket is hálózatához, hálójához. *Omnia vincit amor.*

Rajec Budapesten

Amikor elkezdünk beszélgetni Diánával, hamar kiderült az is, hogy van egy közös kedvenc zeneművünk. A hetvenes években jelent meg, akkor vettem meg szlovák Opus hanglemezen. A 18. századi zsolnai ferences a latin mise-ordinárium szövegeibe egy saját népi dialektusában írt betlehemeszt szőtt bele. Ez a tündéri-aranyos, igazi ferences szellemiséget tükröző kórusmű azóta családi karácsonyaink elengedhetetlen tartozékává vált. Kiderült, hogy erről a miséről Diána meg kiderítette, hogy létezik egy magyar nyelvű változata is, amit Georgius Zrunek, a szerző egy évvel később, Gyöngyösön írt, amikor Zsolna után oda helyezték. Diána ezt publikálta is.

Ez után csak egy lépés kellett egy szlovák-magyar előadás ötletéig. Előadók? Ott volt először is Diána Arcus kórusa. Az én ismeretségi körömben meg Zemlényi Katica Vox Mirabilis kórusa Székesfehérvárról. Katica férje, Zemlényi János, a kórus fotósa jó barátom volt, mindketten elkötelezettjei a népek testvériségének. Katica és Diána gyorsan felvették egymással a kapcsolatot, s elkezdtek tervezni a részleteket. Az előadás azonban csúszott néhány évet. Előbb Diánáéknál született egy harmadik baba, majd mikor már nagybacska lett, Diána a gyerekekkel egy tanévre Budapestre költözött, hogy a két nagy magyar iskolába járhasson. Ez alatt fedeztem fel a közösségi médián, hogy a Zrunek-mű legjobb előadója Rajec plébániatemplomának kórusa, akinek karnagya Diána jó ismerőse.

Zrunek kórusművének bemutatására 2017. adventjében került sor, négy helyszínen. Zsolnán a ferencesek templomában, a mű szlovák nyelvű változatának ősbemutatójának helyén december 2-án

elhangzott a magyar nyelvű változat a Musica Historica együttes és a Vox Mirabilis Kamarakórus közös előadásában Zemlényi Katica vezényletével. Másodjára ők e változatot december Székesfehérvárott adták elő, december 9-én. December 10-én a rajeci Szent László kórus és az Arcus Régizene együttes a szlovák eredetit adta elő a budapesti józsefvárosi plébániatemplomban, 15-én pedig a zsolnai ferenceseknél.

A budapesti előadás helyszíne adta magát: Józsefváros a budapesti szlovákság központja volt a múltban is és ma is az. Erős szlovák nemzetiségi önkormányzata van, élén Kápolnay Kázmérral, akivel a rajecvölgyi címerekről szóló előadásomon ismerkedtünk össze. A józsefvárosi plébános, Michels Antal tartja a havi szlovák misék hagyományát; történetesen feleségem unokatestvére. A rajeci-podhorjei előadók részére a Thököly-úti plébánián találtam elfogadható turista-szállást. A józsefvárosi templom mellett nem is volt olyan messze, hogy ne tudtam volna megközelíteni.

Diána Marosz 17 új fényképet töltött fel (készültek: 2017. december 10.) — [részvétel ezen: Betelehemes mise egy szlovák ferences páter tollából – Eva Mierosová Kyšková és további 14 ember társaságában, itt: Józsefváros, Budapest, Hungary.](#)
2017. december 10. · [📍](#) · [👤](#)

Szlovák betlehemes mise Budapesten, a Józsefvárosban. Hálás köszönet minden közreműködőnek, és mindenkinek, aki eljött meghallgatni! Köszönet Michels Antal plébános atyának a szíves fogadtatásért, Kápolnay Kázmérral és János Frivaldszky-nak a testi és lelki frissítőért, a Szlovák Intézetnek és a helyi szlovák testvéreknek a támogatásért! A képeket köszönjük Zemlényi Jánosnak és Sándor Endre Szabónak!

Slovenská betlehemeská omša v Budapešti, v Jozefove. Veľká vďaka všetkým účinkujúcim aj poslucháčom! Ďakujeme pánu faráromi Antalovi Michelsovi za milé prijatie, Kazimírovi Kápolnaymu a Jánosovi Frivaldszkému za telesné a duševné občerstvenie, Slovenskému inštitútu a miestnym slovenským bratom a sestram za podporu!

(a kommentekből:)

Rastislav Galia Now I realized how deeply symbolic the event was. Slovaks in the folk costumes, standing under the Hungarian flag, and singing words "et in terra pax hominibus bonae voluntatis". Quite a strong message, isn't it?
[Imádom](#) · [Válasz](#) · [Fordítás megtekintése](#) · 17 hete · [Szerkesztve](#) · [👍](#) [❤️](#) 7

Diána Marosz [❤️](#)
[Tetszik](#) · [Válasz](#) · 17 hete

János Frivaldszky Ano, to je velmi silny!! Ako Madar, som plakal...
[Tetszik](#) · [Válasz](#) · 17 hete · [❤️](#) 2

Rastislav Galia Pán Frivaldszky, caritas numquam excidit!
[Tetszik](#) · [Válasz](#) · 17 hete · [👍](#) 2

Bihari Gábor That's why we are here: to help each other toward God. 😊
[Tetszik](#) · [Válasz](#) · [Fordítás megtekintése](#) · 17 hete · [👍](#) 3

"et in terra pax hominibus bonae voluntatis"

Az előadás, amit két mise közé illesztettek be, csodálatos volt. A program után, még a kórusok hazaindulása előtt hét másik kerület szlovák önkormányzati elnöke jelenlétében Kápolnay Kázmér köszöntötte őket, s adott fogadást.

Ezen volt alkalmam nekem is néhány szót szólni Diána tolmácsolásával Rajechez fűződő régi kapcsolataimról, kiosztottam tiszteletpéldányokat a rajeci születési rokonomról írt életrajzból,¹⁵⁷⁷ s elmondani, hogy ha valljuk, hogy „szeresd felebarátodat mint önmagadat”, akkor ez azt is magában foglalja, hogy „szeresd felebarátod nemzeti mivoltát mint a magadét”. Azt is, hogy egyszer mélyen megérintett Rajecen a Szent László templomban hallott prédikáció, amely Mária Szeplőtelen Szívéről szólt. Megértette, hogy a két nép egymásra találása e Szív győzelme lesz. Azt is, hogy az előadásban egy bizonyos részletnél elsírtam magamat. Zemlényi János végig fényképezte az eseményt.

Diána így emlékezett vissza: „Slovenskí interpreti boli prirodzene daní: Zbor sv. Ladislava z Rajca, ku ktorému sa pridali aj môj Zbor starej hudby Arcus. S maďarskými to bolo o čosi komplikovanejšie. Maďarská verzia omši je úplne neznáma nielen na Slovensku, ale aj v Maďarsku. Noty síce vyšli ako príloha literárnovednej štúdie už v r. 1986, ale boli zapísané v starých kľúčoch, ktoré sú pre laikov ťažšie čitateľné. Po dôkladnom pátraní sa mi však podarilo objaviť súbor, ktorý prvú Zrunekovu omšu zahral už pred 25 rokmi v Budapešti: sedemčlennú Musicu Historicu. Oslovila som s mojou víziou umeleckého vedúceho Rumena Istvána Csörsza. Od prvej chvíle prejavil ochotu a súhlas.

Čoskoro sa k nim pridali aj komorný zbor Vox Mirabilis zo Stoličného Belehradu (Székesfehérvár) na čele s dirigentkou Katicou Zemlényi. Katica sa o mojom pláne dozvedela od nášho spoločného známeho, pána Jánoša Frivaldszkého z Budapešti, mimochodom čestného občana Rajeckej Lesnej a nadšeného bádateľa slovenských dejín. Zruneka ani omše síce nepoznala, ale pán Frivaldszky ju svojím nadšením dokonale nadchol pre toto dielo. [...] Na náš peštiansky koncert prišiel aj vyššie spomínaný pán Frivaldszky, veľký fanúšik Zrunekovej omše. Dlhé roky ju počúval na platni, ale naživo si ju mohol vychutnať až teraz. Jeho dojav z koncertu bolo pre mňa osobitným darom. Myslím, že jeho vytrvalosť mala veľký podiel na tom, že tento projekt sa nakoniec uskutočnil. Pred pár rokmi som mu totiž prezradila, že snívam o medzinárodnom predstavení omši. Odvtedy ma jemne, ale neobľomne povzbudzoval, aby som sa do toho už konečne pustila. Nevzdával to a dočkal sa. Köszönöm, János bácsi!”¹⁵⁷⁸

¹⁵⁷⁷ FRIVALDSZKY 2015

¹⁵⁷⁸ MAROSZ 2018

IRODALOMJEGYZÉK

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MAGYARORSZÁG

Magyar Nemzeti Levéltár

DF: Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.

DL: Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár

OL A39: Országos Levéltár, Magyar Udvari Kancellária Levéltára. Acta Generalia

OL A131: Országos Levéltár, Illéssy János -féle családtörténeti adatgyűjtemény

OL A133: Országos Levéltár, Pataky K. féle genealógiai gyűjtemény

OL C30: Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, Acta Nobilium és Investigatio Nobilium

OL C57: Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum nobilitare

OL E1: Országos Levéltár, Magyar Kamara Levéltára, Protocolla cameralis consilii

OL E228: Országos Levéltár, Magyar Kamara Archívuma, Libri Armalium.

OL E156: Országos Levéltár, Magyar Kamara Archívuma, Urbaria et conscriptiones

OL E158: Országos Levéltár, Magyar Kamara Archívuma, Conscriptiones portarum

OL E196: Országos Levéltár, Magyar Kamara Archívuma, Familia Thurzó

OL N78: Országos Levéltár, 1715. évi összeírás

OL N79: Országos Levéltár, 1720. évi összeírás

OL P11: Országos Levéltár, Balassa-család levéltára

OL P49: Országos Levéltár, Berényi család levéltára

OL P85: Országos Levéltár, Décsy család levéltára

OL P108: Országos Levéltár, Esterházy levéltár, Repositorium

OL P585: Országos Levéltár, Radvánszky család levéltára: Révay család

OL P610: Országos Levéltár, Radvánszky család levéltára: Szádeczky-Kardos család

OL P1341: Országos Levéltár, Illésházy-család levéltára

OL P1363: Országos Levéltár, Perényi család levéltára

OL P1770: Országos Levéltár, Balassa család levéltára, Vágbesztercei uradalom

OL P1774: Országos Levéltár, Balassa család levéltára

OL Y1: Az Országos Levéltár iratai. Általános iratok

PL IV.75.a.: Pest Megyei Levéltár, Pest-Pilis-Solt megye, nemesi iratok (Acta nobilitaria)

PL IV.31.e: Pest Megyei Levéltár, Pest-Pilis-Solt vm. Központi törvényszékének polgári perei iratai (Acta sedria)

ZL IV.2001.e: Zemplén Megyei Levéltár Nemesi Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek (1814-1822)

Egyéb gyűjtemények

Daróczy: Bp. Dunamelléki egyházkerület. Daróczy-gyűjtemény

EPL: Esztergomi Prímási Levéltár

EvK: Budapest, Evangélikus Országos Levéltár, Kézirattár

EvOrd: Budapest, Evangélikus Országos Levéltár, Index Ordinatum, Raab Vilmos regesztái

Htl VII 35: Hadtörténeti Levéltár, Personalia, Hadik András iratai

NTM: Nógrád Megyei Történeti Múzeum

OMvH Fotótár: Országos Műemlékvédelmi (később: Kulturális Örökségvédelmi) Hivatal, Fotótár

OSzK Fond 224.

OSzK Frivaldszky családtörténet 1989: Encyclopaedia historica gentis Frivaldszky de Frivald, Scripta a Joanne Frivaldszky, Budapestini, 1989, Országos Szechenyi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 3631/1.

OSzK Fridvaldszky-Czirbesz: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Levelestár, Fridvaldszky János levelei Czirbesz Jónáshoz és Czirbesz Sámuelhez

OSzK Pesthy: Országos Széchényi Könyvtár, Pesthy Frigyes: Helységnévtár. Fol. Hung. 1114.

Ráday Gyűjtemény: Bp. Dunamelléki egyházkerület Ráday Könyvtár

Végh értekezés : Végh János: Szepességi szárnyas oltár művészet a középkor végén. Kandidátusi értekezés. Kézirat. ELTE, Művészettörténeti Tanszék

ZTI: Zenetudományi Intézet

SZLOVÁKIA

Szlovák Állami Levéltárak

By.KS-T: Štátny Archív, Býtča -Trenčianska Župa, Krajský súd, Trenčín. Komasačné pisomnosti obce Frivald

By.L.I.: Štátny Archív, Býtča, Rodné archívy (L.I.)

By.L.II: Štátny Archív, Býtča, Panstvi

By.Mátr: Štátny Archív, Býtča, Anyakönyvek

By.NRF: Štátny Archív, Býtča, Trenčianska Župa, Familiae, rod Frivaldsky I. rész (40 fol.)

By.OK: Štátny Archív, Býtča, N.III. Oravsky Kompossessorat, Andreánskeho usporiadanie

By.RD: Štátny Archív, Býtča, Rodné archívy (L.I.) Rod Ďurčiansky

By.RF: Štátny Archív, Býtča, Rodné archívy (L.I.) Rod Frivaldsky (56 tétel, 0,25 fm)

By.ThK: Štátny Archív, Býtča, N.III. Oravsky Kompossessorat, Thurzovska korrešpondancia

By.TŽ Inqu: Štátny Archív, Býtča, Trenčianska Župa, Inquisitiones

By.TŽCN: Štátny Archív, Býtča, Trenčianska Župa, Conscriptioes Nobilium

By.TŽCP: Štátny Archív, Býtča, Trenčianska Župa, Conscriptio Parochialium

By.TŽF: Štátny Archív, Býtča, Trenčianska Župa, Familiae

By.TŽG: Štátny Archív, Býtča, Trenčianska Župa, Conscriptio Nobilium, Genealógiai gyűjtemény

By.TŽP: Štátny Archív, Býtča, Trenčianska Župa, Possessiones

By.TŽPC: Štátny Archív, Býtča, Trenčianska Župa, Processus civiles

By.TŽRV: Štátny Archív, Býtča, Trenčianska Župa, Religionaria, Visitatio canonica

Ž.FAČKOV2: Štátny Archív, Žilina. Notarsky Urad, Fačkov. Frivaldnádas községi jegyzőkönyve (1906-1923)

Ž.FAČKOV7: Štátny Archív, Žilina. Notarsky Urad, Fačkov. Frivaldnádas. Munkakönyvek nyilvántartása. (1899-1923)

Ž.FAČKOV8: Štátny Archív, Žilina. Notarsky Urad, Fačkov. Frivaldnádas. Cselédkönyvek nyilvántartása (1908-1931)

Ž.FAČKOV76: Štátny Archív, Žilina. Notarsky Urad, Fačkov. Frivald. Telekösszeírás, 1902.

Ž.GRUNDB: Štátny Archív, Žilina. Katastrálny Meračsky Urad v Žiline, Rajecká Lesná telekkönyve, Grundbuch

- Ž.KatB 1885: Štátny Archív, Žilina. Katastrálny Meračsky Urad v Žiline, Frivald, Birtokívek összesítése, 1885.
 Ž.KatB 1902: Štátny Archív, Žilina. Katastrálny Meračsky Urad v Žiline, Frivald, Birtokívek összesítése, 1902.
 Ž.KatH 1881: Štátny Archív, Žilina. Katastrálny Meračsky Urad v Žiline, Frivald, Házzámjegyzék, 1881.
 Ž.KatT 1856: Štátny Archív, Žilina. Katastrálny Meračsky Urad v Žiline, Frivald, Kataszteri átnézeti térkép, 1856.
 Ž.KatT 1875: Štátny Archív, Žilina. Katastrálny Meračsky Urad v Žiline. Frivald, Telekösszeírás, 1875.
 Ž.KB: Štátny Archív, Žilina. Mestečko Rajec, 11. Mestska kniha (1762-1815) „Kniha poplatkov”
 Ž.KP: Štátny Archív Žilina. Mestečko Rajec, 10. Mestska kniha (1688-1799)
 Ž.KT: Štátny Archív, Žilina. Mestečko Rajec, 9. Mestska kniha (1678-1761) „Kniha transakcie”
 Ž.RK: Štátny Archív, Žilina. Mestečko Rajec, 8. Mestska kniha (1515-1798)
 Ž.RLURB: Štátny Archív, Žilina. Byvali urbarnici v Rajeckej Lesnej (1898-1954)
 Ž.RLZEM: Štátny Archív, Žilina. Zemiansky Kompossessorat v Rajeckej Lesnej (1905-1958)

Egyéb gyűjtemények

- APC: Archivum Privatum Episcopi Nitriensis, Nitra, Visitationes Canonicae
 EvV : Knižnica Evanjelického Lycea, Bratislava, Regesta visitationis canonicae c. Trenchin etc. Ab A₀ 1611 usque ad A₀ 1706 (1792 évi másolat): Rkp. 363. kt.
 RaLe 1865: Obecny Uradny Archiv, Kataszteri térkép, 1865 (az időközben megrongálódott eredetnél jobb másolat)
 RaLe Kočisová: Rajecká Lesná, Obecny Uradny Archiv, Alojzia Kočisová: Zo starši dejin Frivaldu (1972), Kézirat
 RaLeLUDVIKOVÁ: Rajecká Lesná, családi magánlevéltárak, néhai Ludviková iratai (89. sz. ház)
 RaLeNalez: Slovensky Pamiatkovy Ústav, Bratislava: Nálezova sprava z archeologického vyskumu zaniknutého Kostola Panny Márie ...Spracoval: Václav Hanuliak, Banská Bystrica, apríl 1997. Gépirat, Rajecká Lesná Önkormányzatánál.

Osztrák Állami Levéltár

- KATFELM I: Magyarország első katonai felmérése (1782/85)

FELDOLGOZÁSOK

- ANTAL-CSONGOR-FODOR: Antal László - Csongor Barnabás - Fodor István: A világ nyelvei, Gondolat 1970.
 ASZTALOS 1931: Asztalos Miklós: A Wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601-1812. Budapest, 1931.
 BÁLINT 1977: Bálint Sándor: Ünnepi Kalendárium, 1977.
 BÁLINT-BARNA: Bálint Sándor-Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. Budapest, 1994.
 BALOGH ÁGOST 1879: Balogh Ágost: Beatissima Virgo Mater Dei..., Agriae, 1879.
 BALOGH KÁROLY 1941: Balogh Károly: Bérczy Károly életéből. (Budapesti Szemle, 1941. október)
 BÁN 1989: (Bán Péter szerk.) Magyar Történelmi Fogalomtár, Gondolat, 1989.
 BÁNLAKY 1928: Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténete. Bp. 1928. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/2011.12.01>
 BARCZAY 1897: Barczay Oszkár: A heraldika kézikönyve, Budapest, 1897.
 BARTHA JÚLIA 2002: Bartha Júlia: A Kunság népi kultúrájának keleti elemei. Debrecen, 2002.
 BÄUMER - SCHEFFCZYK: Marien-lexikon, red. Bäumer, Remigius – Scheffczyk, Leo: V. EOS Verlag, Erzabtei St. Ottilien, 1993.
 BEREZCZ 1972: Berecz Sándor: Zarándokok könyve. Budapest, 1972.

- BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK: Slovenský biografický slovník : od roku 833 do roku. Martin, 1990.
- BOGDÁN 1990: Bogdán István: Magyarországi hossz és földmértékek. Budapest, 1990.
- BORKIEWICZ 1997: Borkiewicz, Izidor: Błogosławiona Kinga w świetle legend i historii. Stary Sącz, 1997.
- BORN 1774: Born, Ignaz von: Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenbürgen ... geschrieben. Frankfurt und Leipzig 1774.
- Börzsönyi Helikon
- BRANICZKY 1980: Braniczky, Milan: Dopravná štruktúra Žilinskeho okresu. (Vlastivedný zborník Považia, 1980.)
- BRIGHT 1992: Bright, William: International Encyclopedia of Linguistics, III. New York-Oxford, 1992.
- BRÓZIK 1906: Brózik Károly szerk.: Nagy Magyar Atlasz, Lampel, 1906.
- BRUCKNER 1922: Bruckner Győző: A reformáció és ellenreformáció a Szepességben. I. Budapest, 1922.
- BUCSAY 1941: Bucsay Mihály: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban, Budapest, 1941.
- Budapesti Hírlap
- BUDAY J: Buday J.: Pútnické miesto Frivald. Trenčín, é. n. [1900–1907 között]
- BUDAY PÉTER 2009: Buday Péter: A rajeci és sujai Uhliarik család nemességének legkorábbi bizonyítékai (Családban marad, 2009. 2. sz. <http://www.csuthy.sk>)
- BUKOWSKI 1999: Bukowski, Tadeusz: Stary Sącz i jego Księżna, Tarnów, 1999.
- CHALOUPECKY 1934: Chaloupecky, Václav.: Kniha Žininska. Bratislava, 1934.
- CHALOUPECKY 1937: Chaloupecky, Václav: Středoveke listy ze Slovenska, 1937.
- CHALOUPECKY 1947: Chaloupecky, Václav: Valaši na Slovensku. Praha, 1947.
- CIORANESCU 1985: Cioranescu, Alejandro [Alexandru]_: Diccionario etimológico Rumano. Madrid, 1985.
- CONSTANTINESCU 1963: Constantinescu, N. A.: Dicționar Onomanistic Romînesc. București, 1963.
- CSÁNKI 1890: Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában V. Budapest, 1890.
- ČAPLOVIČ 1984: (szerk. Čaplovič, Ján:) Bibliografia tlači vydanych na Slovensku do roku 1700. I- II. Martin, 1972-1984
- DÉNES 2007: Dénes József: Jeszenye négy vára? (http://varkutato.blogter.hu/112144/jeszenye_negy_vara) letöltés: 2007-01-16
- DÉTSY 1982: Détsy Mihály: Adatok a Lőcsei Bernát festő egy művéről 1519-ből. (Művészettörténeti Értesítő, 1982)
- DEX 1984: Dicționarul explicativ al limbii româna, București, 1984.
- DLR: Dicționarul Limbii Române. București, Academia Română 1967.
- DŁUGOSZ 1884: Długosz: Vita Sanctae Kyngae Ducissae Cracoviensis. In: Monumenta Poloniae Historica. Lwów, 1884.
- DRAGOMIR - BELU 1966: Dragomir, Silviu – Belu, Sabin: Voievozi, cnezi și crainici Munții Apușeni și Bihorului. Acta Musei Napocensis, 1966.
- DRAGOMIR - BELU 1968: Dragomir, Silviu – Belu, Sabin: Contribuții la istoria așezărilor românești din Munții Apușeni (secolele XIII–XVI.). Cumidava II. Brașov, 1968.
- DUBNICZAI 1737: Dubniczai, István: Metamorphosis othodoxae religionis in [...] comitatu [...] Trenchin[...]1737 (Második kiadás: Vicissitudo [...].címmel, 1759)
- DVOŘÁKOVÁ 2002: Dvořáková, Daniela: Lengyelek Luxemburgi Zsigmond udvarában. (Századok, 2002)
- DVOŘÁKOVÁ 2009: Dvořáková, Daniela: A lovag és királya : Stiborici Stibor és Luxemburgi Zsigmond Pozsony, Kalligram, 2009.
- DVOŘÁKOVÁ - KRASA - STEJSKAL: Dvořáková, Vlaska- Krasa, Josef- Stejskal, Karel: Středověká nástenna malba na Slovensku. Praha-Bratislava, 1978.
- ECKERT 1937: Eckert Irma: A Kalocsa-vidéki magyarság. (Etnographia, 1937)
- ENGEL 1977: Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban. Budapest, 1977.

- ENGEL 1996: Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1447. I-II. Budapest, 1996.
- ENTZ 1879: Entz Géza: Az ember megjelenése óta kihalt s napjainkban kihalásnak indult emlősökről. (Orvos-természettudományi Értesítő. 1879. I. 1.)
- ERDÉLYI ARADI 1974: Erdélyi Aradi Viktor: Mócok földjén. Bukarest, 1974.
- EWU: Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. I-II. Akadémiai 1992-1994.
- FABO 1861-1865: Fabo András: Monumenta evangelicorum I.-III. 1861-1865.
- FABO 1869: Fabo András: Codex Evangelicorum...Diplomaticus I. Pest, 1869.
- FAJT 2003: Fajt, Jiří: Maliarstvo na Spši okolo roku 1500 a magnátska rodina Zápoľských. In: red. Dušan Buran a kolektív: Dejiny slovenskeho výtvarneho umenia. Gotika. Slovenská Narodna Galeria, Bratislava, 2003.
- FALLENBÜCHL 1985: Fallenbüchl Zoltán: Az 1738/39 évi diákösszeírás. Budapest, 1985.
- FARKAS ADRIENNE 2005: Vándormadarak. (Magyar Nemzet, 2005. december 24. 30.)
- FEDERMAYER 2000: Federmayer, Frederik: Lexikón erbov šľachty na Slovensku I.- Trenčianska stolica. Bratislava, 2000.
- FEJÉR CD: Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I-XLII., Buda, 1829-1844.
- FEKETE-NAGY 1941: Fekete-Nagy Antal: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. IV. Trencsén vármegye. 1941.
- FEKETE NAGY-MAKKAI: Fekete Nagy, Antonius - Makkai, Ladislaus: Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum. Études sur l'Europe Centre-Orientale. 29. Budapest, 1941.
- FERENCZY 2006: Ferenczy Erika: Doku '56 Siófok. Visszaemlékezések. Siófok, 2006.
- FERENȚ 1981: Ferent, Ioan: A kunok és püspökségük, ford.: Domokos Pál Péter, Szt. István Társ. Budapest, 1981.
- FOJTIK 1974: Fojtik, Juraj: Mestské a obečne pečate Trenčianskej župy, Bratislava, 1974.
- FRIVALDSZKY 1994: Frivaldszky János: Adalékok Lietava (Szlovákia) építéstörténetéhez, (Műemlékvédelem 1994. 4. sz. 221-229. Hibakiigazítás: 1995. 2. sz. 123.)
- FRIVALDSZKY 1996: Vélemény Lluís Maria de Puig. Preliminary draft report on the Aromanian community (Strasbourg, 15 April 1996) című, az Európa Tanácshoz benyújtott tanulmányáról. Budapest, 1996, május 29. - id. Frivaldszky János. (A Kereszténydemokrata Néppárt megbízásából)
- FRIVALDSZKY 1997a: id. Frivaldszky János: Petrus Petschius, protestáns hitvitázó. (Magyar Könyvszemle 1997. 3.sz. 317-318.old.) <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00014/0002-b9.html>
- FRIVALDSZKY 1997b: id. Frivaldszky János: A Frivaldszky-családfa Nagy Ivánnál. (Turul, 1997, 3.- 4. sz. 109-113.)
- FRIVALDSZKY 1998a: id. Frivaldszky János: Egy felvidéki község és soltészcsaládja. (Turul, 1998 3-4. sz. 90-106.)
- FRIVALDSZKY 1998b: Frivaldszky János: A régi Móc személynév néhány filológiai problémája. (Magyar Nyelv, 94. 1998. 101-102.)
- FRIVALDSZKY 1999a: id. Frivaldszky János: Néhány vonás Stibor vajda portréjához (Turul, 1999. 1-2. 33-35.)
- FRIVALDSZKY 1999b: id. Frivaldszky János: Árpád-házi Kinga és lelki öröksége. (Távlatok, 1999. 2. sz. 226-233.)
- FRIVALDSZKY 2001-2002: id. Frivaldszky János: Egy középkori román eredetű nemesi család a Felvidéken (Mediaevalia Transilvanica, 2001-2002. 55-65.
- FRIVALDSZKY 2002: Frivaldszky, János: Osemsto rokov Friwaldu. In: (zostavil Pekný, Bohuslav:) História a súčasnosť obce Rajecká Lesná (Friwald) Žilina, 2002. 98-136.
- FRIVALDSZKY 2004a: id. Frivaldszky János: Középkori templomszentély Frivaldon. (Műemlékvédelem, 2004, 6. 379-385.)
- FRIVALDSZKY 2004b: id. Frivaldszky János: Frivald középkori Szűz Mária-szobra. (Ars Hungarica 2004 2. 217-224.)
- FRIVALDSZKY 2004c: id. Frivaldszky János: Egy kézirat filozófia-tankönyv 1626-ból. (Magyar Könyvszemle, 2004. 2. sz. 151-155.)
- FRIVALDSZKY 2005a: id. Frivaldszky János: Angyalok Királynője. (Vigília, 2005. 5. 411-417.)

- FRIVALDSZKY 2005b: id. Frivaldszky János: Néhány adat a románság magyarországi történetéhez. (Századok, 2005. 2. 449-457.)
- FRIVALDSZKY 2006: id. Frivaldszky János: A frivaldi Frivaldszky család története. Budapest, 2006.
- FRIVALDSZKY 2007a: id. Frivaldszky János: A Rajeci völgy betelepülése és középkori története. (A Nógrád megyei múzeumok évkönyve, XXXI. 2007. 38-64.)
- FRIVALDSZKY 2007b: id. Frivaldszky János: Trencsén megye múltjából. A rajeci völgy a reformáció és a katolikus restauráció korában. (Credo, 2007. 3-4. 229-249.)
- FRIVALDSZKY 2008a: id. Frivaldszky János: Az Ozoróczkyak a Jászságban. (Jászsági Évkönyv, 2008. 232.)
- FRIVALDSZKY 2008b: id. Frivaldszky János: „Nemzetes” családok az egykori Trencsén- és Nyitra- vármegyében. (Turul, 2008 2. 43-49.)
- FRIVALDSZKY 2011a: id. Frivaldszky János: A sujai Sujánszky család. (Jászsági Évkönyv, 2011, 64-80.)
- FRIVALDSZKY 2011b: id. Frivaldszky János: A Rajeci völgy (Trencsén vármegye) megnevesített soltészcsaládainak címerhasználat. (Előadás a Budapesti Történeti Múzeum gótikus lovagtermében 2011. január 19-én rendezett Címer és társadalom a középkor- és kora újkorban c. nemzetközi konferencián.) (www.frivaldszky.hu/cimer 2011.02.01)
- FRIVALDSZKY 2012a: id. Frivaldszky János: Rajec és várai. (Várak, kastélyok, templomok, 2012 október. 29-31.)
- FRIVALDSZKY 2014: id. Frivaldszky János: Közép-Európa születése. A szlávoktól a jászokig. (Jászsági Évkönyv 2014. 105-144.) http://epa.oszk.hu/02200/02295/00022/pdf/EPA02295_jaszagi_evkonyv_2014_105-144.pdf
- FRIVALDSZKY 2015: Frivaldszky János: Frivaldszky János (1822-1895) az entomológus, akadémikus és muzeológus. Primaware, Szeged, 2015. <http://mek.oszk.hu/14500/14595>
- FRIVALDSZKY 2016: id. Frivaldszky János: Közép-Európa és identitása. Primaware, Szeged, 2016. <http://mek.oszk.hu/14900/14998/>
- FÜGEDI 1953: Fügedi Erik: Németjogú falvak..., In: Székely Gy. szerk.: Tanulmányok a parasztság történetéhez a XIV. században, Budapest, 1953.
- FÜGEDI 1977: Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Budapest, 1977.
- FÜRNROHR 1966: Fürnrohr, Otto: Romedi und Syroth, zwei alpine Auswandererfamilien in der Reichsstadt Regensburg. (Blätter des Bayerischen Landesvereins für Familienkunde X. kötet, 1966, 136.)
- GADOMSKI 1981: Gadomski, Jerzy: Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski, 1420-1470. Warszawa, 1981.
- GENTHON 1932: Genthon István: A régi magyar festőművészet. Vác, 1932.
- GERŐ JÓZSEF 1938: Gerő József: A m. kir. Belügyminiszter által igazolt nemesek 1867-1937, Budapest, 1938.
- GERŐ LÁSZLÓ 1955: Gerő László: Magyarországi várépítészet. 1955.
- GLATZ 1975: Glatz, Anton C.: Doplnky k spišskej tabuľovej maľbe z obdobia 1440-1540. I. Zborník Slovenskej Národnej Galérie. Galéria 3. Staré umenie. Red. Vaculík, Karol, Bratislava, 1975.
- GLATZ 1983: Glatz, Anton: Gotické umenie v zbirkach Slovenskej Narodnej Galerie, Bratislava, 1983.
- GLATZ 1995: Gotické umenie z košických zbierok / [konceptia a odb. red. A. C. Glatz] ; [aut. ... K. Bugarová et al.] ; [kat. a výstavu ... priprav. Východoslovenské múzeum v Košiciach v spolupráci so Slovenskou národnou galériou v Bratislave]. 1995.
- GRIMM 1885: Grimm, Jakob und Wilhelm: Deutsches Wörterbuch, Leipzig, 1885.
- GULYÁS PÁL: Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1990 -tól
- GYŐRFFY 1987: Győrffy György: Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza, III. Budapest, 1987.
- GYŐRFFY 1998: Győrffy György: Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza. IV. Budapest, 1998.
- HAJDUCH 1976: Hajdúch, Ján - Hajdúch, Peter: Slovenské hrady. 1976.
- HAJDÚ-MUHAROS 2000: Hajdú-Muháros József: Magyar településtár. Budapest, 2000.
- HANIKA 1952: Hanika, Josef: Siedlungsgesichte und Landgeographie des Deutschen Maullandes in der Mittelslovaeki, München, 1952.
- HO: Ipolyi Arnold-Nagy Imre-Véghely Dezső: Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I-VIII. Győr-Budapest, 1865-1891.

- HOLUBY 1887: Holuby, J.L.: Predpisy cirkvam... Cirkevné Listy, 1887.
- HORMAYR-MEDNYÁNSZKY: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Hrsg. durch Hormayr und Mednyanszky. Wien, 1820.
- HRADSKZY 1895: Hradsky József: A szepesi „tíz lándzsások széke” vagy a „kisvármegye” története, III. Lőcse, 1895.
- HSSJ: Historický slovník slovenského jazyka. Bratislava.
- H. TÓTH 1981: H. Tóth Imre: Konstantin - Cirill és Metód élete és működése. Budapest, 1981.
- HUSOVSKÁ 1994: (szerk. Husovská, L'udmila) Slovensko, Bratislava, 1994.
- ILA 1932: Ila Bálint: A Thurzó család levéltára (Levéltári Közlemények, 1932. 1–2.)
- ILA 1933: Ila Bálint: Az árvái közbirtokosság levéltára (Levéltári Közlemények, 1933. 3–4.)
- ILA 1955: Ila Bálint: Magánkancelláriai ügyintézés és magánlevéltári rendszer a XVII. század első felében (Levéltári Közlemények, 1955.)
- IPOLYI 1887: Ipolyi Arnold: Bedegi Nyáry Krisztina. 1604-1641 Budapest, Méhner, 1887.
- I. TÓTH 1951: I. Tóth Zoltán: Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegységben 1848-ig. Budapest, 1951.
- JANČO 1962: Jančo, Stefan: Z dejín Rajca do roku 1848. (Vlastivedný sborník Považia, 1962.)
- JANČOVÁ 1962: Jančová, K.: Rajec a jeho stavebný vyvoj. (Vlastivedný sborník Považia, 1962.)
- JEDLICKSKA 1891: Jedlicska Pál: Kiskárpáti emlékek, Eger, 1891.
- JEKELFALUSSY 1885: Jekelfalussy József: Magyarország iparosainak és kereskedőinek név- és címjegyzéke. 1885.
- JEKELFALUSSY 1891: Jekelfalussy József: Magyarország iparosainak és kereskedőinek név- és címjegyzéke. 1891.
- JENISS 1823: Jeniss János: Trencsin vármegyéről... (Tudományos Gyűjtemény, 1823. I. 11)
- JIROUŠEK 1998: Jiroušek, Ladislav: Levoča. Spišská Nová Ves, 1998.
- JÓKAI 1909: Jókai Mór: Megtörtént regény. Budapest, 1909.
- JÓKAI 1968: Jókai Mór: Cikkek és beszédek. IV. Budapest, 1968.
- JORDÁNSZKY 1836: Jordánszky Elek: Magyar Országban [...] lévő [...] Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása. Pozsony, 1836.
- IORDAN 1963: Iordan, Iorgiu: Toponimia Romînească. București, 1963.
- IPOLYVÖLGYI NÉMETH 1998: Ipolyvölgyi Németh J. Krizosztom: Mária kegyhelyek Mária országában. Budapest, 1998.
- KALESNÝ 1972: Kalesný, František: Remeselnicka výroba a vznik cechov v Rajci. (Vlastivedný sborník Považia, 1972.)
- KARÁCSONYI 1901: Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig. Budapest, 1901.
- KAVULJAK 1948: Kavuljak, Andrej: Lietava, Turčiansky Sv. Martin, 1948.
- KÁZMÉR 1993: Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára. Budapest, 1993.
- KEMPELEN 1911-1932: Kempelen Béla: Magyar nemes családok I–XI. Budapest, 1911–1932.
- KISS LAJOS 1988: Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Budapest, 1988.
- KLEIN 1789: Klein, Johann Samuel: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evang. Prediger.... Leipzig und Ofen III .1789.
- KLUGE 1959: Kluge, F.: Etymologisches Wörterbuch der Deutsche Sprache, Berlin, 1959.
- KNAUZ 1874: Knauz, Ferdinánd: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Strigonii, 1874.
- KOČIŠ 1959: Kočiš, Jozef: Štátny Archív v Bytči. Bratislava, 1959.
- KOČIŠ 1974: Kočiš, Jozef: Bytčiansky zámok. Osveta, 1974.
- KOČIŠ 1986: Kočiš, Jozef: Neznámy Jánošík. 1986.
- KOČIŠ-KURUCÁROVÁ: Kočiš, Jozef - Kurucárová, Jana: Palatín. Životné osudy Juraja Thurzu. Georg, Žilina, 2012.

- KOLLÁNYI 1891: Kollányi Ferenc: Képek a hazai hitújítás idejéből. Magyar Sion, 1891
- KOMARIK 1972: Komarik Dénes: Brein Ferenc. (Műemlékvédelem. 1972.)
- KOREŇ 2016: Koreň, Peter: Návrh na reštaurovanie nástenných malieb, historických omietok a muriva v kostole Panny Márie Kráľovnej anjelov v Rajeckej Lesnej. 2016.
- KOSÁRY 1970: Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Budapest, 1970.
- KORPÁS 2008: Korpás Zoltán: Álvaro de Sande hadjárata Trencsén vármegyében (1545) II.: http://toriblog.blog.hu/2008/08/28/alvaro_de_sande_hadjarata_trencsen_varmegyeben_1545_ii 2008.12.01
- KÖNIG 2001: König Frigyes: Várak és erődítmények a Kárpát-medencében. Budapest, 2001.
- KÖNIG 2012: König Frigyes: Rajec vára. <http://varak.hu/latnivalo/index/2537-Rajec-Var/>
- KÖRMENDY 1974: Körmendy Adrienne: Soltész telepítette falvak a Szepességben. (Agrár Történeti Szemle, 1974.)
- KRAKAUER ALTAR 1953: Wit Sztwoszw – Der Krakauer Altar. Warszawa, 1953.
- KRISTÓ 1973: Kristó Gyula: Csák Máté tartományúri hatalma. Budapest, 1973.
- KRISTÓ 1984: Kristó Gyula: A tatárjárás (1241-1242) In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig, Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. Budapest, 1984.
- KRISTÓ 1999: Kristó Gyula. I. Károly főúri elitje. (1301-1309). Századok, 133. (1999)
- KRISTÓ 2003: Kristó Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest, 2003.
- KROPILÁK 1977: Vlastivedny slovník obcí na slovensku. II. Hlavný red. Moroslav Kropilák. Bratislava, 1977.
- KUBINYI 1888: Kubinyi Miklós: Bethlenfalvi Gróf Thurzó Imre. 1598-1621. Budapest, 1888.
- KUŠIK 1959: Marsina, Richard- Kušik, Michal: Urbare feudalnych panstiev, Bratislava, 1959.
- KUZMIK 1976: Kuzmik, Jozef: Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahy za humanizmu. Martin, 1976.
- LOMBARDINI: Lombardini, Alexander: Lietava I-II., Slovenské Pohl'ady, 1884 IV. 440-450. , 1885 V. 438-459.
- LUKINICH 1937-1942: Lukinich Imre: A podmanini Podmaniczky család oklevéltára I-V. Budapest, 1937-1942.
- MACHAL 1940: Machal, Viliam J.: Frivald. Žilina, 1940.
- MACŮREK 1959: Macůrek, Josef: Valaši v zapadnich Karpatoch, Ostrava. 1959.
- MAGYAR 1983: Magyar Eszter: A feudalizmus kori erdőgazdálkodás az alsó magyarországi bányavárosokban (1255-1747) Budapest, 1983.
- MAGYARI 1984: Magyar András: A Horea vezette 1784 évi parasztfelkelés a források tükrében. Bukarest, 1984.
- Magyar Katolikus Lexikon
- MAGYAR ST 1897: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. II. Budapest, 1897.
- MAKKAI 1986: Makkai László in: Erdély története három kötetben. Főszerk. Köpeczi Béla. I. Budapest, 1986.
- MAKKAI 1989: Makkai László: Magyar–román közös múlt. Budapest, 1989.
- MALÁ FATRA 2013: Turistické mapy – mierka 1:50 000, 120. Malá Fatra – Martinské hole, 4. kiadás, VKÚ, Harmanec, <http://www.vku.sk/files/katalog2013-web.pdf>
- MÁLYUSZ 1922: Mályusz Elemér: Túróc megye kialakulása. Budapest, 1922.
- MÁLYUSZ 1984: Mályusz Elemér. Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437. Budapest, 1984.
- MAROSZ 2018: Marosz Diána: Udel nám pokoja, bydlícím na zemi. (<https://dianamarosz.blog.sme.sk/> 3.1.2018)
- MEDNYÁNSZKY 1825: Mednyánszky Alajos: Festői utazás a Vág folyón, Magyarországon (1825). Budapest,- Bratislava, 1981.
- MJARTAN 1962: (red. Mjartan, Ján) Ľudova Kultura v Karpatoch. Bratislava, 1962.
- MNL: Magyar Néprajzi Lexikon I–V. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest, 1977–1982.
- MNT: (Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán:) A Magyar Népzene Tára II. Budapest, 1953.
- MÓCZÁR 1998: (Móczár Béla kiad.) Mária kegyhelyek Mária országában. 1998.

- MOLDOVÁN 1894: Moldován Gergely: Székelyek-e a mócok? Erdélyi Múzeum 11. (1894).
- MOLNÁR ANTAL 2003: Molnár Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. METEM 2003.
- MORAVČÍK 1982: Moravčík, Jozef: Prieskum archeologických lokalít v okolí Žiliny. (Archeologické Výskumy a Nálezy na Slovensku v roku 1982. 1983, 168-171.)
- MORAVČÍK 1994: Moravčík, Jozef: Najstaršie osídlenie Rajca a okolia. (Vlastivedný zborník Považia, 1994.)
- MORAVČÍK 1995: Moravčík, Jozef: Zaujímavá stavba v Rajci. Spravodaj Mestskeho Muzea Rajec, 1995, 2. 5.
- MUNKOVÁ 1992: Čičmany. (összeállította: Munková, Eva) Žilina, 1992.
- NAGY IVÁN: Nagy Iván Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 1-12. k. Pest, 1857-1865.
- NAGY LÁSZLÓ 1985: Nagy László: A rossz hírű Báthoryak. Kossuth, 1985.
- NEDECZKI 1739: Nedeczki, Ladislaus: Fontes gratiarum Marianarum... Agriae 1739.
- NEUMANN 2005: Neumann Tibor: Választott nemesi esküdték Nyitra megyében. Az 1486. évi 8. tc. végrehajtása. Századok (2005)
- OROSZ 1906: Orosz Ernő: Heves- és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger, 1906.
- OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA: Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből. Magyarország III. Budapest, 1893.
- PÁLFFY 2009: Pálffy Géza: Utak az arisztokráciába - bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. in: Papp Klára - Püski Levente szerk.: Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Debrecen, 2009. 9-24.
- PALLAS 1892-1904: Pallas Nagy Lexikona, I-XVIII. 1892-1904.
- PÁLÓCZI 1953: Pálóczi Horváth Ádám: Ötödfélszáz énekek, Budapest, 1953.
- PAPAHAGI 1974: Papahagi, Tache: Dicționarul dialectului aromân, București, 1974.
- PEKNÝ 1998: Pecný, Bohuslav: Rajecká Lesná, Friwald 1418-1998 Obecny Urad, Rajecká Lesná, 1998.
- PEKNÝ 2002: (zostavil Pecný, Bohuslav:) História a súčasnosť obce Rajecká Lesná (Friwald) Žilina, 2002.
- PETHŐ 1929: Pethő Lénárd: Az andocsi búcsújáró hely ismertetése. Andocs, 1929.
- PETROVSKY - ŠICHMAN 1958-1965: Petrovsky - Šichman, Anton közleményei: (Vlastivedný Sbornik Považia, 1958: 5, 1962: 123, 1963: 127, 1964: 87, 1965: 53.)
- PETSCHIUS 1612: Petschius, Petrus: Mallevs Penicvli Papistici, Kassa, 1612.
- PLAČEK - BÓNA: Plaček, Miroslav – Bóna, Martin: Encyklopédia Slovenských hradov. Slovart, 2007.
- PONGRÁCZ-ŽIAK: Pongrácz, Denis-Žiak, Jozef: www.slachta.sk 2011.
- POPA 1988: Popa, Radu: La începuturile evului mediu Românesc. Țara Hațegului. București, 1988.
- POSITIO 1996: Congregatio de Causis Sanctorum, Prot. n.1827 Tarnovien. Canonizationis Beatae Cunegundis.... (1224-1292) positio super virtutibus. Roma, 1996.
- POSZLER 1991: Poszler Györgyi: „Kisvárosi és falusi Mária-oltárok.” Adalékok a szmrecsányi főoltár mesterének működéséhez. Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve. 1991.
- PISOŇ 1973: PISOŇ, Štefan: Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku. 1973.
- PÖSTYÉNI 1932: Pöstyéni János: Ave Maria, 1932.
- PRAŽÁK 1985: Pražák, Vilém: Úvod ke studiu čičmanskeho domu. (Vlastivedný sborník Považia, 1985.)
- PRÓNAY 1905: Prónay Dezső: Magyarországi evangélikus egyháztörténeti emlékek. Budapest, 1905.
- PUSKÁSY 1931: Puskásy Pál: Árpádházi boldog Kinga. Budapest, 1931.
- RÁCZ 1889: Rácz Károly: A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. I-III. Lugos, 1889.
- RADEMACHER 1972: Rademacher, Franz: Die Regina Angelorum in der Kunst des früheren Mittelalters. Düsseldorf. 1972.
- RADLINSKY 1866: Radlinsky, Andrej: Nábožne Wylewy. 1866.
- RADLINSKY 1872: Radlinsky, Andrej: Nábožne Wylewy. 1872.
- RADÓ 1968: Szerk. Radó Sándor: Képes politikai és gazdasági világtalasz, Kartográfiai V. 1968.

- RADOCSAY 1953: Radocsay Dénes: Elfelejtett és elveszett középkori magyarországi táblaképek. Művészettörténeti Értesítő II. (1953)
- RADOCSAY 1955: Radocsay Dénes: A középkori Magyarország táblaképei. Budapest, 1955.
- RADOCSAY 1955a: Radocsay Dénes: A felkai Mária-oltár. (Az Országos Szépművészeti Múzeum Közleményei. 1955, 6. sz.)
- RADOCSAY 1967: Radocsay Dénes: A középkori Magyarország faszobrai. Budapest, 1967.
- RADVÁNSZKY 1879: Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században Budapest, 1879.
- RÁSONYI 1981: Rásonyi László: Hidak a Dunán. Budapest, 1981.
- RÁCZ 1889: Rác Károly: A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. I-III. Lugos, 1889.
- REVICZKY 1897: Reviczky Bertalan: A Boldogságos Szűzről nevezett vágújhelyi prépostság története. Trencsén, 1897.
- REX 1913: Rex Sándor: A magyar katolikus egyház anyagi és politikai helyzete 1526-tól 1547-ig. Budapest, 1913.
- REZIK – MATTHEIDES: Rezik, Ján - Mattheides, Samuel: Gymnasiologia, Bratislava, 1971.
- RITTERS 1910: Ritters Geographisches-statistisches Lexikon, Leipzig, 1910.
- RMK: Szabó Károly - Hellebront Árpád: Régi Magyar Könyvtár I-IV.
- RMNY: Régi Magyarországi Nyomtatványok. I-III. Budapest, 1971-2000.
- ROSTY 1891: Rosty Kálmán: A templom Frivaldon. (Mária-Kert, 1891)
- RUBINEK 1911: Rubinek Gyula szerk.: Magyarországi gazdacímtár, Budapest, 1911.
- RUTKOWSKA-PLACHIŃSKA 1961: Rutkowska-Plachińska, Anna: Sądeczyna w XIII i XIV wieku. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1961.
- SALA 1989: Sala, Marius: Enciclopedia limbilor romanice, București, 1989.
- SCHNEIDER 1938: Schneider Miklós: Trencsén megye 1725-32. évi nemesség vizsgálatai. Szombathely, 1938.
- SCHRAMM 1997: Schramm, Gottfried: Korai román történelem. Debrecen, 1997.
- SCHRAUF 1892: Schrauf Károly: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen, Budapest, 1892.
- SCHÜTZ 2002: Schütz István: Fehér foltok a Balkánon. Budapest, 2002.
- SIEBMACHER: J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch. Ungarn. Nürnberg, 1885-94.
- SMATANA 2015: Smatana, Miloslav: Rajecký nárečový slovník 8. (Spravodajca mestského múzea 2015)
- SMATANA 2017: Smatana, Miloslav: Čriecky z kroniky Rajca 11. časť Spravodaj mestského múzea Rajec, 2017.
- SPRAVODAJ: Spravodaj mestského múzea Rajec
- SROKA 2001: Sroka, Stanisław: Polacy na Węgrzech za panowania Zygmunta Luksemburskiego, 1387-1437. Tow. Naukowe „Societas Vistulana”, 2001.
- STÜTZ 1803: Stütz, Andreas: Physikalisch-mineralogische Beschreibung des Gold- und Silber-Bergwerkes zu Szeke rembe bey Nagyag in Siebenbürgen, nebst einer Zugabe über einige problematische Mineralien Siebenbürgens. Wien, 1803.
- SUJÁNSZKY 2007: Sujánszky György Euszták: Az aradi rendház naplója (1847-1851) METEM, 2007.
- SÚPIS: Súpis pamiatok na Slovensku. III. Bratislava, 1969.
- SZABŁOWSKI 1953: (Red. Szablowski, Jerzy) Katalog zabytków sztuki. Tom. I. Województwo Krakowskie. Warszawa, 1953.
- SZABÓ T. ATTILA 1997: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár IX. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Főszerk. Vámszer Márta. Budapest, 1997.
- SZABÓ TIBOR 2012: Szabó Tibor: A történelmi Magyarország várai. (<http://jupiter.elte.hu/terkep+lista2.php?Zsolna>) (2012.03.01)
- SZABÓ TÜNDE 2017: Szabó Tünde: Átok volt-e a Báthoryak óriási vagyona és hatalma? http://foter.ro/cikk/20170516_atok_volt_e_a_bathoryak_oriasi_vagyona_es_hatalma (2017.05.16)
- SZÁDECZKY - KARDOSS 1993: Szádeczky - Kardoss Irma: Báthory Erzsébet igazsága. Nesztor, 1993.

- SZALAI ATTILA 1999: Szalai Attila: A sókristály kincse. Árpád-házi Szent Kinga legendái. Budapest, 1999.
- SZÉKELY GÁBOR 2009: Székely Gábor: A Szépművészeti Múzeum egy XVI. századi flamand táblaképe a misztika és a magánáhitat szemszögéből (<http://mkdsz.hu/content/view/16375/77/> 2018.03.08)
- SZÉKELY GYÖRGY 1953: Székely György: Az erdélyi románok feudalizálódása. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely György. Budapest, 1953.
- SZINNYEI 1891-1914: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I-XIV. Budapest, 1891-1914.
- SZLUHA 2005: Szluha Márton: Nyitra vármegye nemesi családjai. Budapest, 2005.
- SZLUHA 2006: Szluha Márton: Árva, Trencsén és Zólyom vármegye nemesi családjai. Budapest, 2006.
- SZOMBATHY 1973: Szombathy Viktor: Csehszlovákia. Panoráma, 1973.
- SZUNYOGH 1944: Magyar-latin Misszálé az év minden napjára, fordította, bevezetésekkel és magyarázatokkal ellátta Szunyogh Xav. Ferenc OSB. Budapest, 1944.
- SZŰCS JENŐ 1993: Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Budapest, 1993.
- ŠADLÁK-PEKNÁ: Šadlák, Pavol-Pekná, Beata: Dejiny pútnickeho miesta Friwald-Rajecka Lesna. Bratislava, 1991.
- ŠALA: Šaľa, Oficiálné stránky mesta (<http://sala.sk/clanok/kulturne-pamiatky?id=527> 2018.03.10)
- ŠEDO 1975: Šedo, Ondrej: Kulturna vrstva so stredovekou keramikou v Rajci (Archeologické Výskumy a Nálezy na Slovensku v roku 1975. 1976.
- ŠEDO 1976: Šedo, Ondrej: Stredoveký hrádok v Jasenovom (Archeologické Výskumy a Nálezy na Slovensku v roku 1976. 1977.
- TAGÁNYI 1880: Tagányi Károly: Nyitra megye német telepeinek eredete. Századok, 14. 1880.
- TAGÁNYI 1914: Tagányi Károly: Jelentés a Gorove-pályázatról, MTA Értesítő, 1914.
- TESZ: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára, Budapest, 1976.
- THURZÓ 1876: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez / közrebocsátva id. gr. Zichy Edmund megbízásából. Athenaeum, 1876.
- TÓTH ENDRE 2005: Tóth Endre: Római utak a Dunántúlon. Műemlékvédelem, 2005. 1-8.
- TÓTH-SZABÓ 1917: Tóth-Szabó István : A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest, 1917.
- TÖRÖK GYÖNGYI 1980: Török Gyöngyi: A mateóci mester művészetének problémái. (Művészettörténeti Értesítő, 1980. 49.)
- TRENCSÉNADÓ 1914: Trencsén vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tisztajövedelme. Budapest, 1914.
- TÜSKÉS 2008: Tüskés Anna: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365-1526. Budapest, 2008.
- VÁLYI 1789: Vályi András: Magyarországnak leírása, Pest, 1789.
- VANGĽOVÁ 2012: Vangľová, Terézia: Stredoveká keramika na severozápadnom Slovensku (http://uniba.academia.edu/Ter%C3%A9ziaVang%C4%BEov%C3%A1/Papers/1350742/Stredoveka_keramika_na_severozapadnom_Slovensku) 2012.03.01
- VÁRAK: <http://vak.hu/kereses/index/Telepules-vagy-megnevezesra>
- VARSÍK 1926: Varsík, Branislav: Slováci na pražskej univerzite do konca stredoveku. Bratislava, 1926.
- VARSÍK 1932: Varsík, Branislav: Husiti a reformacia na Slovensku do žilinskej synody. Bratislava, 1932.
- VASÚTI: Magyar vasúti szaknaptár. Közlekedési almanach és sematizmus. 1901-1918.
- VÉGH 1994: Végh János: Andocs. In: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000-1541. Magyar Nemzeti Galéria, 1994.
- VÉGH 2000: Végh János: Gótikus szobrok barokk oltárookban. In: Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon. Szerkesztette Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Magyar Nemzeti Galéria. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3.)
- VITA 1884: Vita Sanctae Kyngae Ducissae Cracoviensis. In: Monumenta Poloniae Historica. Lwów, 1884 IV. 662-731.
- VMO: Vatikáni Magyar Okmánytár

- VOEGELIN 1978: Voegelin, C. F. and F. M.: Classification and index of the World's languages, Elsevir, New York-Oxford, 1978.
- VYDRA 1958: Vydra, Jozef: Ľudova architektura na Slovensku. Bratislava, 1958.
- WALDE 1965: Walde: Lateinisches Etymologisches Wörterbuch. 1965.
- WALICKI 1961: Walicki, Michał : Malarstwo Polskie, Warszawa, 1961.
- WEINELT 1938: Weinelt, Herbert: Die mittelalterliche Deutsche Kanzleisprache. Brünn-Leipzig, 1938.
- WENZEL 1874: Wenzel Gusztáv: Stibor vajda. (Értekezések a történelmi tudományok köréből IV. II.) Budapest, 1874.
- YBL 1956: Ybl Ervin: Ybl Miklós. Budapest, 1956.
- ZAVADOVÁ 1974: Zavadová, Katarina: Verny a pravy obraz slovenských miest a hradov. 1974.
- ZICHI 1874: Zichi és vásónkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. III. Pest, 1874.
- ZOVÁNYI 1921: Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Debrecen, 1921.
- ZSILINSZKY 1899: Zsilinszky Mihály: Kermann Dániel evangélikus püspök élete és művei. Budapest, 1899.
- ZSO: Mályusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár (Magyar Országos Levéltár kiadványai. Forráskiadványok Budapest)
- ZSOLDOS 1990: Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635-1701, (szerk: Zsoldos Attila) Budapest, 1990.
- ŽIDEK 1992: Rajec 1193-1993. Red. Židek, Ladislav. Mestský urad, Rajec, 1992.